T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİÇAĞ BİLİM DALI

20. YÜZYILDA AHISKA TÜRKLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

HAZIRLAYAN
Seyfeddin BUNTÜRK

ANKARA - 2005

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

..ait..

..adlı çalışma jürimiz tarafından Bilim / Sanat dalında DOKTORA / SANATTA YETERLİLİK / YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

5. yüzyıldan kalma Moktseva Kartlisa (Gürcistan'ın Hıristiyanlaşması) ve 11. yüzyılda yazıya alınan Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi) adlı Gürcü tarihi eserlerinde[1], ayrıca Dede Korkut Hikayelerinde "Ak-Saka" biçiminde anılan Ahıska[2] çok eski bir Türk bölgesidir. Burası Kars'ın kuzeyinde, Kur ırmağının solunda ve yukarı kesiminde bulunmaktadır.

M.Ö.VII yüzyılında bu bölgeye yerleşen Sakalardan (İskit) itibaren, günümüze kadar Kür - Aras boylarında kurulmuş devletlerin etnik yapısında Türk kavimleri ağırlık kazanmıştır. Bölgeye Selçuklular gelene kadar Sabırler, Alanlar, Onogurlar, Barsiller, Hazar ve Kıpçaklar akınlar yapmış, buralarda yerleşerek hakim olmuşlardır. Bizans'ın, Sasaniler'in, Arap'ların işgâllerine rağmen, bölgede Türklerin etkisi azalmamıştır. Abhaz ve Gürcü kralları onların yardımıyla ayakta kalmışlardır. Selçukluların gelişinden sonra bölgede Karakoyunlu, Akkoyunlu devletlerin hakimiyeti başlamıştır.

13. yüzyıldan - 16. yüzyıla kadar Ahıska, Çıldır Atabeyler Devleti'nin (1268-1578) önemli şehirlerinden biridir. 1578 yılında Osmanlılar (Özdemiroğlu Osman Paşa) tarafından fethedilen Ahıska bölgesi, Osmanlı Devleti içerisinde daha da gelişmiştir. Çıldır Eyaleti'nin başkenti Ahıska, Rusların işgaline kadar (1828) Osmanlı Devleti'nin doğudaki önemli askeri ve ticari merkezi olmuştur. Medreseler, camiler, kervansaraylar inşa edilmiş, yollar yapılmış ve Ahıska altın çağını yaşamıştır. Rusların 1828'deki işgâlinden sonra bölgenin sınırları değişmiştir. Ruslar bölgede sürekli Ruslaştırma, Hıristiyanlaştırma politikası uygulayarak buraya Rus, Ermeni, Gürcü ve Dukhoborları yerleştirmişlerdir. Yalnız, 93 Harbi'inde (1878) Ahılkelek ilçesinde 80 binden fazla Türk, Müslüman öldürülmüş, sürgün edilmiş ve yerlerine Hıristiyanlar yerleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesine rağmen, Kazım Karabekir Paşa; Batum, Ahıska ve Ahılkelek'i kurtarmış, ancak Kars (1921 Mart) ve Moskova (1921 Ekim) Antlaşmaları gereğince yeniden Ruslara bırakılmıştır.

---

[1] Leyla TAĞIZADE: Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I, KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, S. 2, Güz 2002, 57-58.

[2] Muharrem ERGİN: DEDE KORKUT KİTABI - 1. Giriş - Metin - Faksimile, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, 157(D127).

Bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Ahıska Bölgesi; Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerini kapsamaktadır.

Rus işgalinden sonra özellikle Sovyet döneminde Ahıska bölgesindeki Türkler Türk düşmanlığı siyasetinin kurbanı olmuşlardır. 1918'de bölgede yapılan referandumda da bölge ahalisinin Türkiye'yle birleşme isteği hem Rusya, hem de Gürcistan yönetimini kızdırmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında doğan kargaşa ortamını fırsat bilen Sovyet yönetimi, içerisinde Ahıska Türkleri'nin de bulunduğu Kafkasya'daki Türk - Müslüman topluluklarını göçe zorlamışlardır.

Türk düşmanı Stalin'in amacı, Kafkasya'yı Türk ve Müslümanlardan temizlemekti. Bu arada Stalin başkanlığındaki Sovyet Hükümeti Kars ve Ardahan'ın kendilerine bırakılması talebinde bulunmuşlardır.

Stalin'nin ölümünden sonra Sovyet yönetimi Kafkasya'dan sürgün edilmiş halkların vatanlarına dönmesine izin vermiş, fakat Ahıskalılarla, Kırım Tatarlarının dönüşünü engellemişlerdir. 1970'lerde Sovyet Hükümeti dünya kamuoyunun baskısıyla gereken kararları almış ancak uygulamaktan kaçınmıştır. Sovyetlerin çöküşü döneminde ikinci kez komünist liderler tarafından göçe zorlanan Ahıskalılar, günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi, Ermenistan hariç bütün cumhuriyetlerde, 4 263 köy ve kasabada yaşam mücadelesi vermektedirler.

Büyük bir coğrafyaya dağılan Ahıska Türkleri örgütlenerek vatana dönme mücadelesi vermeye başlamışlardır. 1957 yılından 1991 yılına kadar Ahıskalı temsilcilerden oluşan gruplar, Moskova'daki Sovyet yöneticileri ile anlaşmak için 164 kez görüşmüşlerdir. Fakat Sovyet Devleti, problemi çözmeden tarihe karışmıştır.

Yeni bağımsızlıklarını kazanmış cumhuriyetler ise problemin çözümüne yönelik adımlar atmamıştır. Ahıska Türkleri günümüzde de mülteci hayatını sürdürmektedirler. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanunu" (3835 nolu) kabul ederek küçük bir Ahıskalı gurubu Iğdır iline yerleştirmiştir. Ahıskalıların Türkiye'deki nüfusu 25 000 civarındadır (26.03.2002).

Araştırmamızda Türk-Sovyet ilişkilerine yer verilmesinin nedeni Sovyetlerin içte ve dışta uyguladığı Türk düşmanlığı politikasını ortaya koymak ve bunlar arasındaki bağlantıyı göstermektir.

Sovyetler Birliği coğrafyasında yayınlanan konuyla ilgili Rus, Gürcü, Azerbaycan, Türk ve diğer kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu kaynaklardan Rus ve Gürcü kaynakları genellikle taraflı olduğundan dikkatlice incelenmeye çalışılmıştır. Bölgenin Ruslaştırılma ve Hıristiyanlaştırma süreci Türk Tarihçileri tarafından yeterince araştırılmadığından daha çok Rus, Gürcü, Azerbaycan ve diğer kaynaklara ağırlık verilmiştir.

Rus hakimiyetindeki bölgelerin Ruslaştırılması politikalarını ihtiva eden pek çok materyal ve yayınlar vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Kutayıs Valiliği'nın 1858 yılı raporunda (Kutayisskoye General Gubernatorstvo. Statistiçeskiye Opisaniye Guberniy i Oblastey Rossiyskoy İmperii po Vısoçaşeysemu Poreleniyu İzdavayemıkh Deportamentom Geniralnogo Ştaba Voennoğo Ministerstvo/ Kutayis Genel Valiliği; Askeri Bakanlık, Genel Merkez Departmanı'nın Belirlemelerine Göre Rusya İmparatorluğu Vilayet ve Bölgelerinin İstatistik Verileri, SPb. 1858, T. XVI, Ç. 5.), Rus yazarlar; M.POLİEVKTOV ve G.NATADZE (M.POLİEVKTOV, G.NATADZE: Starıy Tiflis vı s İzvestyakh Sovremennikov / Muasırların Belgelerinde Eski Tiflis. Tiflis 1929), Yu.TİNYANOV (Yu.TİNYANOV: Smert Vezir Mukhtara/ Vezir Muhtar'ın Ölümü. Kşinyov. 1984) ile A.S.GRİBOYEDOV'un yazılarında (A.S.GRİBOYEDOV: Soceneniye/ Eserleri. Tom 2) ve diğer eserlerde (Oborzreni Rossiyskikh Vladeniy Za Kavkazom vı Statistiçeskom, Etnogratiçeskom, Topografiçeskom i Finansovom Otnoşeniyakh/ Kafkasya'nın Rusya Tarafından İşgalinin İstatistik, Etnografik, Topografik ve Ekonomik Açıdan Yorumu, Spb. 1836) Tiflis, Elizavetpol, Gori, Erivan, Telavi ve Bakü gibi büyük şehirlerde Çarlığın Ruslaştırma politikası, Rus yaşam tarzı ile ilgili pek çok bilgi vermektedir.

19. yüzyılda Rus yönetimi altındaki Kuzey Doğu Anadolu'da Türklerin asimile ettirilmesini de, bazı Rus Tarihçileri "Avrupa hayat tarzına" yaklaşmak, Türkleri çağdaşlaştırmak olarak ele almaktadırlar. Rus bilim adamlarından MALÇANOV V.D. (MALÇANOV V.D. Krestyanskoye Khozyaystvo vı

Zakavkazye kı Kontsu XIX v./ 19.Yüzyılın Sonlarında Kafkasya'da Köylü İşletmeleri. Moskova, 1958) ve NADEJDİN P.P (NADEJDİN P.P. Kavkazskiy Kray: Priroda i Lyudi/ Kafkasya: Tabiatı ve İnsanları. Tula 1901) eserlerinde Rus göçmenlerinden övgü ile bahsederek, tarım kültürünün Ruslarda yerlilerden üstün olduğunu vurgulamış, Rus devletinin göçmen politikasının bölgeye tesirlerini de incelemişlerdir.

Gürcü tarihçileri (S.CİKİYA, M.H.SVANİDZE, E.S.TAKAYAŞVİLİ, N.N.ŞENGELİYA, Ş.LOMSADZE...vb.) ise daha ileri giderek, bölgedeki Türk ve Müslümanların Gürcü soyundan geldiğini, Osmanlıların baskıları sonucunda din ve dillerini kaybederek Türkleştirildiklerini savunmaktadırlar. Bu tezi günümüzdeki Gürcü bilim adamları da dile getirmektedirler. Fakat, 19. yüzyılda basılan "Kavkazskiy Kalendar" / "Kafkas Yıllığı" Rus işgalinden sonra Ahıska Bölgesindeki etnik yapının (Hıristiyanların ve Yahudilerin artışıyla) hızla değiştirildiğini ortaya koymaktadır.

20. yüzyılda Ahıska Türklerinin hem sürgüne kadar, hem sürgünden sonraki tarihi, özellikle Sovyet dönemi siyasi nedenlerle çok gizli tutulduğundan araştırılması çok zordur.

20. yüzyılın ilk çeyreğindeki olaylar da Rus, Gürcü ve Ermeni kaynaklarında çarpıtılmaktadır. Bu kaynaklarda Türklerin Gürcü ve Ermenilere karşı katliamlar yaptığını, referandum (1918) sonuçlarının gerçekleri yansıtmadığını iddia etmektedirler.

Tam tersine, 40 yıl Rus işgali altında bulunan Kuzey Doğu Anadolu'da Rus, Gürcü ve Ermeniler tarafından Türk katliamları yapılmış ve bölgenin etnik yapısı değiştirilmiştir. Rus yönetimi altındaki Türk ve Müslümanların Rus baskısından kaçarak Anadolu'nun içerisine göç ettiğini, Türk ve Rus kaynakları açıkça ortaya koymaktadır. Onların boşalttıkları köylere Ruslar Hıristiyanları (Rus, Ukrayın, Ermeni, Gürcü, Alman) ve Yahudileri yerleştirmiştir.

Günümüzde, sürgün öncesi dönemle ilgili kaynaklara ulaşmak çok zordur. Zira, Sovyetlerin çöküşünden sonra Gürcistan, Ahıskalılarla ilgili arşivleri ya mahvetmiş ya da çok gizli yerlere taşımıştır. Şimdiki karmaşıklığın bulunduğu Gürcistan'da bu kaynaklara ulaşmak imkânsızdır.

Ahıskalıların sürgünü ve sürgünden sonraki tarihi de Sovyetlerin çöküşüne kadar gizli tutulmuştur. Bu dönemle ilgili, arşiv vesikalarını yayınlayan

N.F.Bugay'ın eseri (N.F. Bugay: Turki iz Mesketii: Dolgiy Put ki Reabilitatsii (1944-1994)/ Meskhetiyalı Türkler: Beraata Giden Uzun Yol (1944 – 1994). Mejdunarodnaya Obşestva Mesketinsikh Turok, Vatan. Fond Represirovannıkh Narodov i Grajdan. Moskova, 1994) de gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira, Ahıskalılardan II. Dünya Savaşı'na gönderilenlerin sayısı kırk bin civarında (gayr-ı resmi kaynaklara göre) olmasına rağmen, arşiv vesikalarında iki binin üstünde olduğu gösterilmektedir.

N.F.Bugay'ın eseri Fergana olaylarından 5 yıl sonra, 1994'te basılmıştır. Rus gizli arşivlerine ulaşan N.F.Bugay, Fergana olaylarına değinse de, olaylarla ilgili gerçekleri ortaya koymamaktadır. Örneğin; facianın nedenleri, olaylarda hayatını kaybeden Ahıskalıların sayısı Vatan Cemiyeti'nin araştırmasına göre N.F.Bugay'ın gösterdiği sayıdan (70) fazladır.

Bugay'ın bu eserinin ismi, kitabın kapağında "Türki iz Meskhetii: Dolgiy Put kı Reabilitatsii (1944 – 1994)" / "Meskhetiyalı Türkler: Beraata Giden Uzun Yol (1944 – 1994) " gibi yazılsa da kitabın iç kapağındaki (sayfa 2'de) adı ise "Türki - Meskhetintsi: Dolgiy Put kı Reabilitatisii" / "Türkler Ve Meskhiler: Beraata Giden Uzun Yol") olarak geçer. Kitaptaki bu yanlışlık hiç de tesadüf değildir. Toplumun büyük bir kısmının Türkler (Osmanlı Devleti) tarafından Müslümanlaştırılmış (Müslüman) Gürcüler olduğu hakkında Gürcü ve Rus tarihçilerinin tezleri N. F. Bugay'ı da etkilediği görülmektedir. Yazarın Gürcü tezini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen kitapta Ahıska Türkleri ve diğer sürgün edilen Türk - Müslüman halklarla ilgili arşiv belgeleri yayınlandığı için değerlidir.

Tezimizde 1944 Sürgünü tanıklarının anılarına da (Bahşi KÖŞELİEV, Ballı Murat kızı MEMMEDOVA, Şahzade Şövketoğlu ŞÖVKETOV, Seyfettin MEHRALİOĞLU vb) yer verilmiştir

Kaynakça bölümünden de anlaşıldığı gibi göçmen Ahıskalıların bulunduğu coğrafyada Ahıska konusu ile ilgili çok sayıda eserler ve makaleler yayımlanmıştır. Konuyu araştıran yazarların tümü, Rus Tarihçisi Prof. A.G.OSİPOV dışında (OSİPOV A.G. Rossiyskiy Opit Etniçeskoy Diskriminatsii. Meskhetintsi vı Krasnodarskom Krae/ Etnik Bölücülüğün (Diskriminasyonun) Rusya Tecrübesi. Krasnodar Bölgesinde Meskhetiyalılar. Moskova, 1999; OSİPOV A.G. Osnovnıe Napravleniya İzmeneniy vı Samosoznaniy i Kulture

Akhaltsikhskikh (Meskhetinskikh) Turok (20'e gg. - 90-e gg.XX v), Avtorefarat Kandidatskoy dissertatsii / Ahıska (Meskhet) Türklerinin Kültür Ve Bilincinin Değişmesinin Esas Yönleri (20. yüzyılın 20-90 yılları), Doktora Tezi, Moskova 1993; OSİPOV A.G., Çerepova Ö.İ. Naruşenie Prav Vınujdennıkh Migrantov i Etniçeskaya Diskriminatsiya vı Krasnodarskom Krae (Polojenie Meskhetinskikh Turok)/ Krasnodar Bölgesinde Etnik Bölücülüğün ve Dahili Göçmenlerin Haklarının İhlâli (Meskhet Türkleri'nin Durumu), Moskova 1996) kendi ülkelerindeki Ahıskalıların iyi bir durumda bulunduğunu başka memleketlerde ise baskı altında tutularak Ahıska sorununun çözümünün engellendiğini dile getirmektedirler.

Ne yazık ki, Ahıskalıların durumu her yerde aynıdır. Farklı olan ise Ahıskalıların karşılaştığı problemlerdir. Örneğin; Ahıska Türkleri Türkiye'de diploma denkliği ve işsizlik problemleri ile, Rusya'da ikâmet problemleriyle ve yerli halkların (Rus Kozakları) tepkisi ile, Azerbaycan'da ve diğer cumhuriyetlerde ise ekonomik sıkıntılarla yüz yüze kalmaktadır. Basında Ukrayna'daki Ahıskalıların durumu ile ilgili çok çeşitli, birbiri ile bağdaşmayan bilgiler yer almaktadır. Örneğin; T.KLİNÇENKO, O.MALNOVSKA, İ.MİNGAZUTDİNOV ve O.ŞAMŞUR'un eserinde (Stanovişe Bijentsiv Turkiv - Meskhetintsiv vi Ukraynı/ Ukrayina'da Türk ve Meskhiler'in durumu. Navkova dopovid. Kiyv, 1999 p.), Ahıska Türklerinin Uluslararası Vatan Cemiyeti Ukrayna Şubesi Başkanı Rassadin Rasulov'un "Vatan Yolunda" gazetesindeki yazısında (RASULOV, Rasaddin. "Türki-Meskhetintsı-56 Let vı Ssılke/ "Türkler ve Meskhiler 56 Yıl Sürgünde", Vatan Yolunda / Put kı Rodine Gazetesi, Nisan 2001, No.3) Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ukrayina Cumhuriyeti Ahıskalıların en iyi durumda bulunduğu ülke olarak zikredilmektedir. Fakat Ukrayna'nın Donetsk bölgesinin Staryansk köyünde Ahıskalılarla görüşen Türkiye Gazetesi yazarı, ARSLAN Tekin'in yazısında ise (ARSLAN, Tekin. "Ahıska Türkleri: Acılı Yurdun İnsanları", Türkiye Gazetesi, 22 Şubat - 26 Şubat 2000) Ahıskalıların çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi verdiği anlaşılmaktadır.

Tezimizde Fergana Faciası ile bağlı bölümde merkezi (Moskova) ve yerli (Özbekistan) kaynaklara - dergi ve gazetedeki köşe yazılarına önem verilmiştir. Zira bu konu olaylardan on beş yıl geçmesine rağmen günümüze kadar ciddi

şekilde araştırılmadığından Fergana olaylarının kronolojisi de bu köşe yazılarına göre düzenlenmiştir.

Fakat köşe yazılarında da bazen çelişkili haber ve bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin; çok ilginçtir ki, bütün haber kaynaklarında ve diğer yazılarda olayların Haziranın 3'ünde başladığı belirtiliyor. "Komutan saati (sokağa çıkma yasağı) uygulandı" ("Deystvuet Komendantskiy Ças". Pravda Vostoka gazetesi, 7 Haziran 1989, No. 133) isimli haberde ise olayların Cuma günü – 2 Haziran'da başladığı açıklanıyor.

3 Haziran'da (1989) öldürülenlerin sayısı, değişik eser ve makalelerde farklı sayıda gösterilmektedir. Bazı yazılarda ölenlerin sayısı 38 kişi (Maks LURYE, Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy İyun 1989 Godu / Acı ve Yanık Kokusu. Fergana: Endişeli 1989 Haziranı, İzdatelstvo "Kniga", Moskova 1990, 5), diğerlerinde ise 67 olduğu (V. LARIN, A.HANTSEVİC. "Fergana, Pogasit Pojar Raznoglasiya"/ "Fergana: Anlaşmazlık Yangın Söndürür", Komsomolskaya Pravda gazetesi., 7 Haziran 1989, No. 131, 4.) belirtilmektedir.

Propaganda amaçlı köşe yazılarında (Örnegin: "Naprajennaya Obstanovka"/ "Gergin Bir Durum". Pravda Vostoka gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 134) Kamptaki sığınmacıların Sovyet ordusundan başka hiç kimseye güvenmedikleri ve askeri kuvvetleri kurtarıcı olarak gördükleri vurgulanıyor. Yazar, Sovyet ordusuna kaybolmuş güveni yeniden sağlamak istiyor. Fergana olaylarıyla ilgili yegane eserin (Maks LURYE, Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya, Fergana, Trevojnıy İyun 1989 Godu, İzdatelstvo "Kniga", Moskova 1990) yazarları Maks LURYE ve Petr STUDENKİN de okurlarına aynı mesajları vermektedir.

Tezimizde Fergana faciasının canlı tanıkları Saeddin HURŞANOĞLU ("Kaçkın Türklerin Harayı". Diderginler. Bakû, "Gençlik" yayınevi 1990), Taştan ASLANOV ("Krovavaya Fergana, Kuvasay"/ "Kanlı Fergana, Kuvasay". "Vatan Eşki" gazetesi, Mayıs 1991 No. 3.) ve Alipaşa ENSEROV'un (Ahıska Türkleri, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakû 1996) makalelerinden de faydalanılmıştır.

Araştırmada gerçekleri ortaya koymak için resmî ve gayr-ı resmî bilgi ve belgeler bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yabancı dillerdeki (Slav ve Türk dillerindeki) kaynaklar şahsım tarafından tercüme edilmiştir.

Tezin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam Prof. Dr. Mehmet Şahingöz ve Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a, Doç. Dr. Sedat ve Prof. Dr. Yasemin Demircan ailesine, Yrd. Doç. Dr. Ender Gökdemir'e, manevî desteklerinden dolayı ise aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Seyfeddin BUNTÜRK

Ankara, 2005



İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM :

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA RUSYA MÜSLÜMANLARININ UYANIŞI VE AHISKA BÖLGESİNDEKİ GELİŞMELER.

III. BÖLÜM :

REFERANDUMDAN SOVYET İŞGALİNE KADAR ELVİYE-İ SELÂSE BÖLGESİNDE KURULAN DEVLETLER

IV. BÖLÜM :

SOVYET YÖNETİMİ ALTINDA AHISKA. 1944 SÜRGÜNÜ VE SOVYET YÖNETİMİNİN GİZLİ KARARLARI

V. BÖLÜM :

VATANA DÖNÜŞ MÜCADELESİ

VI. BÖLÜM :
20. YÜZYILDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ

VII.BÖLÜM:
FERGANE FACİASI VE AHISKALILARIN İKİNCİ SÜRGÜNÜ

KISALTMALAR:

A.: Ankara

a.g.e.: Adı Geçen Eser.

a.g.m.: Adı Geçen Makale

ADC.: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

AKAK.: Kafkasya Arkeografi Kurulu Aktları (Aktı Sobrannıye Kavkazskoy Arkheografiçeskoy Komissiey)

AP.: Avrupa Parlamentosu

B.: Bakû

BDT.: Bağımsız Devletler Topluluğu

BKK.: Bakanlar Kurulu Kararı

Bkz.: Bakınız

BM.: Birleşmiş Milletler

BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

GARF.: Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (Gosudarstvennaya Akhiva Rossiyskoy Federatsii)

gaz.: Gazetesi

Haz.: Hazırlayan

HKS.: Halk Komiserler Sovyeti

İHK.: İçişleri Halk Komiseri / liği

İst.: İstanbul

KGB.: Devlet Güvenlik Teşkilatı (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti)

KOİRGO.: Rusya İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Kafkasya Bölümünün Haberleri [İzvestiya (3apiski) Kavkazskoğo Otdela imperatorskoğo Russkoğo Geografiçeskoğo Obşestva]

KP.: Komünist Partisi

M.: Moskova

Madd.: Maddesi

MDA.: Merkezi Devlet Arşivi

MDEYTA.: Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi

MK.: Merkezi Komite

MYK.: Mülteciler Yüksek Komiserliği

No.: Numara

p.: Page

PSZ.: Rusya İmparatorluğu Kanunlar Külliyatı (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii)

RSFSR.: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Respublikası (Cumhuriyeti)

s.: Sayfa

S.: Sayı

SMOMPK.: Kafkasya'nın Coğrafyası ve Halklarına Dair Bilgiler Kitabı (Fasikül), (Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza)

SPb.: Sankt Peterburg (Saint Petersburg)

SPİH.: Siyasi Partiler ve İçtimai Harekâtlar (Arşivi)

SSC (SSR).: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Sovyet Sosyalist Respublikası)

SSCB.: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Ts.GİA.: Gürcistan Merkezi Tarih Arşivi (Tsentralnaya Gruzinskaya İstoriçeskaya Arhiva)

TTK.: Türk Tarih Kurumu

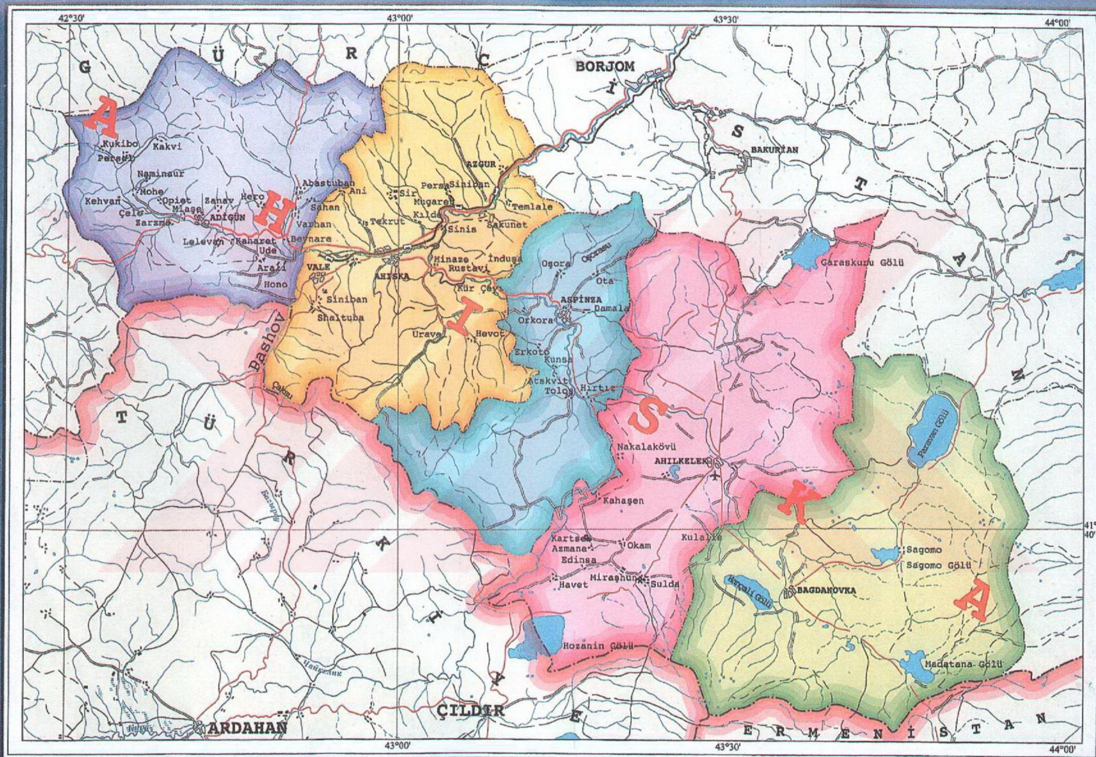
Vıp.: Fasikül (Vıpusk)

VOK.: Geçici Organizasyon Kurumu (Vremennıy Organizatsionnıy Komitet)

VOKO.: Kurtuluş için Geçici Organizasyon Kurumu (Vremennıy Organizatsionnıy Komitet "Osvobojdeniya")

Vol.: Volume

Vs(vd., vb.).: ve saire(ve diğeri, ve başkaları)



42°30'
43°00'
43°30'
44°00'
G Ü R C İ S T A N
BORJOM
BAKURİAN
A H I S K A
Kukibo
Kakvi
Pereul
Naminaur
Mohe
Kehvan
Opiet
Zanav
Hero
Abastuban
Ani
Miaşe
Çele
Zarzma
ADIGÜN
Sahan
Vanhan
Lelevan
Kaharet
Beynare
Ude
Arali
Hono
VALE
AHISKA
Siniban
Shaltuba
Sir
Persa
AZGUR
Mugaret
Temlale
Tekrut
Kilda
Sinis
Sakunet
Minaze
İnduşa
Rustavi
Kür Çay
Oşora
Ota
ASPİNZA
Damala
Orkora
Urave
Hevot
Erkoto
Kunsa
Atskvit
Hirtıs
Tolos
Bashov
Garaskuru Gölü
Paravan Gölü
Nakalakövü
AHILKELEK
Kahaşen
Kartsep
Azmana
Okam
Kulalis
Edinsa
Havet
Miraşhun
Sulda
Sagomo
Sagomo Gölü
BAGDANOVKA
Hozanin Gölü
Madatana Gölü
T Ü R K İ Y E
ÇILDIR
ARDAHAN
E R M E N İ S T A N
41° 40'

GİRİŞ:

İki deniz, Hazar Denizi ve Karadeniz, arasındaki Kafkasya, tarih boyunca çeşitli kavimlerin akınlarına maruz kalmıştır. Bazı kavimler bu mahsuldar, verimli toprakları işgal ettikten sonra yerleşik hayata geçmiş, uzun bir süre bu topraklarda yurt, yuva kurmuşlardır. Anadolu'ya ve Güney Doğu Avrupa'ya göç eden bir çok kavimler bu iki denizin arasından geçmek zorunda kalmışlardır.

Doğal kaynakları bol ve tarım için elverişli olan Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya (Kür, Aras ve Çoruh boyları) çok eski tarihlerden beri yerleşim merkezidir. Bir çok halkın ve kavimin tarihi bu topraklara bağlıdır. Romalılar ve Bizanslılar, Sasaniler ve Araplar bu bölgeleri işgal etmelerine rağmen, göçleri durduramamışlardır.

Kafkasya genel olarak Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki topraklara verilen isimdir. Kuzey ve Güney olarak iki bölüme ayrılan Kafkasya'nın Kuzey bölgesi Kafkas sıra dağlarını ve bu dağların kuzey yamaçlarını içine alan Karaçay - Çerkez, Kabartay - Balkar, Abhazistan, Çeçen - İnguş, Dağıstan, Kuzey ve Güney Osetya Özerk Cumhuriyet ve bölgelerinin; Soçi ve en kuzeybatı uçta Novorossiysk şehirlerinin bulunduğu topraklardır. Güney Kafkasya ise bugünkü Azerbaycan. Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleriyle birlikte Türkiye'de Ağrı, Kars, Artvin şehirlerini, İran'da da Tebriz'e kadar olan toprakları içine alan ve kuzeyde Kafkas sıradağlarına kadar dayanan bölgelerdir[1].

Kuzey ve güney arasında temas yalnızca iki yerden, Hazar kıyısındaki Demir Kapı'(Derbent, Rabülevad) dan ve ortadaki Daryal geçidinden, sağlana bilir. Bölge genel olarak etnik ve coğrafî bakımdan parçalanmış olduğundan tarih boyunca kuzey ve güney bölgelerine hakim olan güçler hep dışarıdan gelen büyük devletlerdir. Kafkasya hem etnik, hem de coğrafî yapısı itibarıyla tarih boyunca çekişmelerin, savaşların yaşandığı bir bölge olmuştur. Büyük devletler için bölge daima ehemmiyetli görünmüş; bunlar sınırlarını tabiî bir barikat olan Kafkas dağlarına dayandırmak istemişler, böylece kendilerini emniyet altına almayı planlamışlardır[2]. Akdeniz, Ege Denizi, Marmara, Denizi, Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi bir su yolunun doğu ucunda bulunan Kafkasya batı

---

[1] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: "Azerbaycan" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul 1944, 94.

[2] Konurlap ERCİLASUN: Selçukluların Kafkasya Politikası, Türk Kültürü, No: 387, Temmuz 1995, 420-421.

ile doğu arasındaki yolların düğümlendiği bir geçit olması ile önemini artırmıştır. Helen, Roma, Bizans, Hazar, Arap, Moğol, Osmanlı, İran ve Rus egemenliği döneminde, eski baharat ve ipek yolları üzerindeki bu bölgeye hakim olma mücadelesi verilmiştir[3].

M.Ö. IV bin yıllarında Sümerlerin Khuri=Kurri dedikleri Hurriler Orta Asya'dan Önasya'ya geçerek Azerbaycan ile Doğu - Anadolu'ya gelip yerleşmiş, sonradan Sümer yazısını kullanarak Doğu Anadolu'da "tarihi çağı"ları başlatmışlardır.

M.Ö. 3. binin sonlarına doğru ise İndo-Avrupa kökenli Hititler Kafkasya geçitlerini aşarak Çıldır, Kars, Erzurum üzerinden Anadolu'ya akın etmiş ve başkenti Hatti (veya Hattuşaş) olan Hitit devletini kurmuşlardır.

Hazar denizi ve Tuna nehri arasındaki bu coğrafya M.Ö. 2 binin başları ve M.Ö. 8. Yüzyıllar arasında Orta Asya kökenli Kimerler tarafından iskan edilmiş[4], M.Ö. 8. Yüzyılda Kimmer hakimiyetine İskitler (Sakalar) son vermiştir.

Sakaların kuvvetli bir kolu M.Ö. 665 yılında Kafkasları aşıp güneye inmiş ve Kür ve Aras boylarında yerleşti. Böylece buralarda atlı göçebe (yaylak ve kışlakla geçinen) kültürüne mensup Türkler yerleşmiş oldu [5].

5. yüzyıldan kalma Moktseva Kartlisa[6] (Kartli'nin Hıristiyanlaşması) ve 11. yüzyılda yazıya alınan Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi)[7] adlı Gürcü tarihi eserleri, Alban ve Ermeni (484 yılından önce yazılan Tsameba Şuşanikisi'de) kaynakları bu topraklarda Oğuz, Kıpçak, Terekeme, Yörük, Karapapak Türkleri'nin gelmesinden önce de Köker (Gürcüler Gogar, Ermeniler Gugark adlandırırlar) , Buntürk ve Hunlar'ın yaşadıklarını göstermektedirler[8]. Moktseva Kartlisa bu konuda çok önemli bilgiler vermektedir. Kaynak Buntürk ve Hunların bu bölgede varlığını göstermekle kalmıyor, (s.23'te) Kür nehri havzasında

---

[3] Ahmet Hazer HIZAL: Kuzey Kafkasya, Ankara 1961,13.
[4] Taner TARHAN: "Eskiçağ'da Kimerler Problemi", VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1979, 355.
[5] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi. İstanbul 1953, 81.
[6] Moktseva Kartlisa eseri Gürcü tarihçisi E.S.Takayaşvili tarafından 1888'de bulunmuştur. 1890 yılında eserin E.S.Takayaşvili tarafından yapılmış Rusça tercümesi yayımlandı, 1890-91'de ise E.S.Takayaşvili eserin Gürcüce metni ve incelemesini yayımladı. 1989'da eserin M.S.Çhartişvili tarafından yeni baskısı yayımlanmıştır.
[7] Kartlis Tskhovreba (Gürcistan Tarihi) eseri Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır; Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar), Çeviren Hrand D. Andreasyan, Notlar veYayına Hazırlayan Erdoğan Mercil, Gürcüceden çeviren BROSSET, Marie Fêliçitê (Histoire de la Georgie depuis L'antiquite, jusqu'au XIX eme siecle, St..Petersbourg, 2 Cilt, 1849, 1956),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003,
[8] Leyla TAĞIZADE: Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I, KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, S. 2, Güz 2002, 52, 64.

Buntürk şehirleri, başkentleri, hükümdarları, dolayısıyla devletlerinin bulunduğunu, açıkça hiçbir yorum yapmadan vermektedir[9]. (EKLER: 1. HARİTA)

Bu kaynaklara göre Makedonyalı İskender Gürcistan'a iki defa girmiştir. Birincisinde Buntürkler'i[10] yenememiş, ama ikinci defa onları mağlûp etmiştir. O yalnız Sarsine şehri ile on iki ay[11] savaşmıştır[12].

İskender'den sonra bölgede Roma, Bizans ve Persler hakimiyet için mücadeleler vermişlerdir.

M.S. 73 - 74 yıllarında Kuzey Kafkasya'da yaşayan bazı kavimler Güney Kafkasya'ya ve Doğu Anadolu'ya akın etmişlerdir. Bu kavimler içerisinde Alanlar (As/Oslar), Peçenekler, Digorlar (Os / Alanların batı boyu), Nokhçı'ler (Çeçenler) vd. bulunmaktadır[13].

Belli olduğu gibi, 378'de Tuna'yı geçen Hunlar, 381 yılında Roma hudutlarına indiler. 395'te Hunların bir kolu Balkanlardan Trakya'ya doğru ilerlerken, daha kalabalık olan diğer bir kolu Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmiş, Orta Anadolu'nu işgal etmişlerdir. Hunlar Avrupa'yı egemenliği altına

---

[9] Leyla TAĞIZADE: Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I, KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, S. 2, Güz 2002, 59,64.

[10] Buntürk kelimesini E.S.Takayaşvili "mızraklı Türkler", M.Brosset " yerli, esas/ kök, hakiki/ gerçek Türkler", E.Elibeyzade "has Türkler", Hrand D.Andreasyan "iptidaî (primitif) Türkler", Akademik Marr "has Türk", "asil Türk" olarak tercüme etmektedirler. S.Gerard Glauson Bun kelimesinin etimolojisini Sogdce'ya dayandırmakta ve anlamını "basis, foundation" olarak açıklamaktadır. Konuyu araştıran bazı Azerbaycanlı bilim adamları ise Bun kelimesini (1) temel-esas, (2) çile-ıztırap-bunalım, (3) şişman-kalın anlamında yorumlamışlar; Bkz. Fatma Hamid kızı ALİYEVA: Orta Esr Gürcü Menbelerinde Türkizmler (Kartlis Tskhovreba – Gürcistan Selnamesi Esasında). Doktora Tezi, Danışman M.M.Se'diyev, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nesimi adına Dilçilik Enstitüsü, Bakü 1992, 81, 83; Leyla TAĞIZADE: Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I, KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, S. 2, Güz 2002, 61-63; Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar), Çeviren Hrand D.Andreasyan, 16; Elmeddin ELİBEYZADE: "Meskhetinskie Turki", Stroiteli Gazetesi, Baku, 19 Eylül 1989,4.

[11] Bazı çevirilerde on bir ay olarak geçer; Bkz. Elmeddin ELİBEYZADE: "Meskhetinskie Turki", Stroiteli Gazetesi, Baku, 19 Eylül 1989,4; Fatma Hamid kızı ALİYEVA: Orta Esr Gürcü Menbelerinde Türkizmler (Kartlis Tskhovreba – Gürcistan Selnamesi Esasında). Doktora Tezi, Danışman M.M.Se'diyev, Bakü 1992, 82.

[12] Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar), Çeviren Hrand D.Andreasyan, 16-17; Bak. Elmettin ELİBEYZADE: Edebî Şahsiyyet ve Dil, Bakü, 1982, 41; Elmeddin ELİBEYZADE: "Meskhetinskie Turki", Stroiteli Gazetesi, Baku, 19 Eylül 1989,4; Fatma Hamid kızı ALİYEVA: Orta Esr Gürcü Menbelerinde Türkizmler (Kartlis Tskhovreba – Gürcistan Selnamesi Esasında). Doktora Tezi, Danışman M.M.Se'diyev, Bakü 1992, 82.

[13] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumî Türk Tarihine Giriş, Cilt 1,En eski devirlerden 16. asra kadar, 3. baskı, İstanbul 1981, 172,456; MİRZE BALA: "Gürcistan" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt IV, 838.

almıştır;Atilla döneminde (434 - 453) Bizans ve Roma'yı kendilerine tabi kılmışlardır[14].

Atilla'nın ölümünden sonra Avarlar'ın baskısı sonucunda Sabir Türkleri önce Dağıstan'a, 505 yılında ise Kafkasya'nın güneyine inerek Kür boylarına yerleşmişlerdir. Sabir Türkleri 515/516'da Anadolu'ya geçtiler; Pontus, Galatia ve Kappadokia'ya girerek, Konya'ya bile işgâl etmişti. 515 - 527 yılları arasında 100 000 çadırlık bir kitle Kür - Aras boylarına ve Şirvan'a yerleşmiştir. Bölgenin idaresi onların eline geçmiştir[15].

Ortaçağ başlarında, Ahıska savaşında (482) Sasani hükümdarı Firuz'a karşı Aksungur komutasındaki Ak Hunlar[16] (Eftalitler) İberler'le (Gürcü) İttifak kurmuşlardır[17].

Sasaniler'e karşı ayaklanmalardan faydalanarak, İran'a karşı açtığı savaşı kazanan Bizans 591 yılındaki antlaşmayla bir çok bölgeleri İran'dan almıştır: Doğu Anadolu'dan Gökçe göle kadar arazileri ele geçiren Bizans, Kür boyları ile batı İber (eski Gogaren) ülkesinde egemenliğini güçlendirmiştir[18].

Kaybettiği toprakları geri almak için Sasaniler'in Bizans'a karşı başlattığı savaş 25 yıl (604 – 629) sürdü. Fakat 629 Haziran'ında yapılan antlaşmayla, Sasaniler 591'deki antlaşma şartlarını tanıyarak, Doğu Anadolu'yu Bizans'a bırakmak zorunda kalmıştır. Hazarlar Bizans'a yaptıkları yardıma karşılık olarak, Orta ve Aşağı - Kür boylarına sahiplenip, Şirvan, Aran, Çola (Derbent) ve Partav (Berde) şehirlerine yerleşmişlerdir[19].

---

[14] İbrahim KAFESOĞLU: "Asya Türk Devletleri", Türk Dünyası El Kitabı,Coğrafya Tarih,Birinci Cilt, İkinci Baskı,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, Ankara 1992,116-124; L.N.GUMİLYOV: Tısyaçiletiye vokrug Kaspiya. Baku 1990, 134.

[15] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: "Azerbaycan" mad. İA., C.II, 99; "Hazarlar" mad. İA, C.V, 398- 403; Enver, KONUKÇU: Kuşan ve Akhunlar Tarihi, 1973, 80-82.

[16] Saadettin GÖMEÇ: Kök Türk Tarihi.Ankara 1997, 20; bkz. 21 Nolu dipnot

[17] Mamedova FARİDA: Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografya Kevkazskoy Albanii (III.v.do.n.e.- VIII v.n.e.). Baku " Elm" 1986, 192; Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi. İstanbul ,1953, 194.

[18] Mamedova FARİDA: Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografya Kevkazskoy Albanii (III.v.do.n.e.- VIII v.n.e.). Baku " Elm" 1986, 197-198; Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi. İstanbul 1953, 202.

[19] Lâszlô RÂSONYİ: Tarihte Türklük. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:39, Ankara 1971, 80 - 81; L.N. GUMİLYOV: Drevniye Türki. Moskova 1967, 158; Saadettin GÖMEÇ: Kök Türk Tarihi.Ankara 1997, 39; A.A. VASİLEV: Bizans imparatorluğu Tarihi, İstanbul 1943, 246-250.

Arap ve Ermeni kaynakları, VII. asrın başlarında tüm Güney Kafkasya'nın Hazarların idaresi altında bulunduğunu göstermektedir[20]. Hazarlar Bizans'la anlaşarak önce Sasanilerle, sonra ise Araplarla savaşmışlardır. 623 yılından 799 yılına kadar onlar Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya 16 defa saldırmışlardır. 627 - 628 yıllarında Ahıska üzerinden geçerek Tiflis'e ilerleyen Bizans kuvvetlerinin Hazarlarla birleşerek Tiflis'i işgal ettiklerini Gürcü kaynakları da nakletmektedir[21].

Gürcistan ve Ahıska bölgesindeki bir çok yer adları Kök Türk Kağanlığındaki kavimlerle bağlantılıdır. Ahıska'daki Doloş, Guratuban, Toba, Adigün'deki Karatuban, Kortuban, Zeduban, Abastuban köy adları Tölös ve Toba gibi Türk boyları ile ilgilidir. Ahıska'nın Doloş köyü Tölösler'in buralarda yerleştiğini kanıtlamaktadır[22].

Gaza ruhu ile ilerleyen Müslüman Araplar Hz.Ebu Bekir'in (632 - 634) halifeliği sırasında Suriye'yi, 634 Hz.Ömer'in (634 – 644) döneminde Filistin ülkelerini (636) ele geçirmişlerdir.

Halife Osman'ın (644 - 656) zamanında (645 yılında) Şam valisi Muaviye Mekkeli Mesleme bin Habib - ü - Fihri Bizanslılara karşı göndermiş, 646 yılında İslam ordusu Kür ırmağının yukarı ve orta kolları üzerinde ve Çoruh boyundaki yerleşim yerlerini barış yoluyla ele geçirmiştir. Ahıska - Koblıyan, Posof bölgelerini içerisine alan Samî - Çıkhe sancağı Arap orduları tarafından fethedilmiş ve Müslümanlık bu bölgelerde benimsenmeye başlanmıştır[23].

Emevi Devleti zamanında (661 - 750) devamlı olarak Kur ve Aras boylarına saldıran Hazar Türkleri (678 ve 690 yılında) Arapları buralardan atmışlar ve Arap ilerleyişini durdurmuşlardır. Ancak Araplar bu bölgelere 700 yılında hakim olmayı başarmışlardır.

Abbasî Devletinin (750 – 1228) ilk yıllarında (764 yılında) 100 000 kişilik bir Hazar ordusu Kür boylarına inmiş, Tiflis başta olmakla Ahıska, Ardahan, Çıldır,

---

[20] L.M. MELİKSET - BEY: Hazarı po drevnearmiyanuim istoçnikam vı svyazi sı problemay Movseye Khorensnogo. Sbornik. İsledovaniya po istorii kültur narodov Vostoka, Moskova - Leningrad, 1960, 116.

[21] İstoçniki Gruzinskikh letopisets. Tri khroniki. SMOMPK Vıpusk 28. Tiflis, 1900. s. 1-10,44,125-132; A.P.NOVOSELTSEV: Khazarskoe Gosudarstvo i eğo rol vı istorii Vostoçnoy Evropı i Kavkaza. Moskova 1990, 86 – 88; M.İ. ARTAMONOV: İstoriya Khazar. Leningrad, 1961, 400 – 401.

[22] Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Turki: dvajdı deportirovanmy horod. Baku 2000, 23; G.A. GEYBULLAYEV: Toponimiya Azerbaycan'a. Baku 1986, 62 - 63; L.P. PLOTOPOV: "Etnonim" tele" i altaytsı". Türkolagıçeskıy sbornik. Moskova 1966, 233 - 240.

[23] MİRZA BALA: " Gürcistan " İ.A., 838

Posof gibi güney bölgelerine kadar ilerlemiş ve buradaki Vale kalesini ele geçirmişlerdir. Onlar 100 000 kişiyi tutsak götürmüşlerdir[24].

Hazarlar bir yandan İslâm dininin yayılmasına engel olmuş, diğer yandan ise Rusların ve diğer halkların Kafkasları aşıp Müslüman ülkelerine saldırmalarına imkan vermemişlerdir[25].

IX - X Yüzyıllarında Türk kavimlerinin Gürcistan'a akınları zayıflasa da, Gürcistan'ın Türklerle ilişkileri devam etmiştir. Çünkü, Gürcistan'ın güney bölgeleri ve Mesketya / Ahıska Bizans ve Arapların karşılaştığı bölge idi. Her iki tarafın sınırlarını Türkler muhafaza etmişlerdir. Araplar İslâm'ı kabul etmiş Orta Asya Türklerini kullanırken, Bizanslılar Balkanlardan getirdikleri Hıristiyan Türk kavimlerini Pecenek, Uz ve Kıpçak - Kuman'ları ücretli askerler olarak kullanmışlardır[26].

---

[24] Ziya BÜNYATOV: Azerbaycan VII-IX. esrlerda, Bakü 1989, 110-112.
[25] Ziya BÜNYATOV: A.g.e., 112 - 113; P.K.. KOKOVTSEV: Evreysvo-hazarsvaya perepıska vı X. veke.Leningdad 1932, 83-84.
[26] D.E. EREMEYEV: Etnogenez Turok. Moskova 1971, 61 -67; Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumi Türk Tarihine Giriş. Cilt 1., 158-159.

I. BÖLÜM:
AHISKA BÖLGESİ VE TÜRKLÜK.

A. Selçukluların ve Kıpçakların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'ya Göç Edip Yerleşmesi.

Güney Kafkasya ve Kuzey Doğu Anadolu'ya yapılan daha sonraki Türk göçleri Kıpçaklar ve Selçuklularla ilgilidir.

Karahanlılarla Gaznelilerin Selçuklulara baskı yapması sonucunda, hem yer sıkıntısını çözmek, hem de gaza yapmakla manevî nüfuzlarını yükseltmek için Tuğrul ve Çağrı Beyler, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a akın yapmaya başladılar[27]. 1037 yılında Bizansla ilk defa karşılaşan Selçuklu kuvvetleri galip geldi[28]. Kutalmışla birlikte İbrahim Yınal 1048'de Ermeni, Gürcü, Abhaz ve Bizanslıların birleşik kuvvetlerine Hasankale Savaşında galip gelerek, Selçukluların bölgede egemenliği ele almasında büyük rol oynadılar. Selçuklular, 1049'dan itibaren, birkaç defa Gürcistan'ı baştan başa fethettiler. 1088'de ise Tiflis'i Abhazlardan aldılar.

Alp Arslan 16 Ağustos 1064'te Ani'yi fethetti. Bizans Ani'nin fethinden sonra Selçuklularla antlaşma teşebbüsünde bulundu[29].

1071'de Alp Arslan Van Gölünün kuzeyinden geçip Malazgirt önüne vararak Bizans orduları ile karşı karşıya geldi. Alp Arslan'ın atak davranması sonucu, Malazgirt civarında Bizans orduları mağlup edildi. Bizans İmparatoru Roman Diogenes esir alındı[30]. Melikşah döneminde Kutayis'e kadar Acara, Kartli, Ardanuç ve Karadeniz'e kadar Çoruh boyları ele geçirildi. Hatta, az sonra Derbent vilayeti - Derbent ve Daryal geçidi de ele geçirildi.

Melikşah'ın ölümünden sonra Ortodoks Abhaz Bagratlı Kralı II. David'de (1080 - 1125) eski topraklarını geri almak fikri doğdu. Fakat kendi kuvvetleri ile Türklere karşı duramayacağım anlayınca, Kıpçaklardan kısmen Hıristiyanlaşmış büyük bir topluluğu, Deryal Geçidi yolu ile Gürcistan'a geçirip, Kaheti ya da Kanık

---

[27] İbrahim KAFESOĞLU: Selçuklu Tarihi. İstambul, 1972, 12 – 13.
[28] Rauf HÜSEYNOV: Malasgirt ve Kafkaslar. Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1968, 63.
[29] MİRZE BALA: "Gürcistan", İ.A., C.IV, 839.

çay (Alazan) ve Kabur Su (Yora) kıyılarına yerleştirdi ve onlardan 50000* kişilik bir ordu teşkil etti. Bu göçün 1118 yılında başladığını ve bir kaç yıl sürdüğünü, 250 - 300 binlik bir nüfusu oluşturduğunu kaynaklar ifade etmektedir[31]. Gürcistan'a giden Kıpçaklar bu bölgelerde yerleşmiş, Doğu Anadolu'da Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar bunların halefleri olmuşlardır[32].

Ani'nin fethinden sonra Kuzey Kafkasya'dan Melikşah'ın davet edip, Şirvan'a iskan ettirdiği 3000 Hazar ailesini de göz önüne alırsak[33], artık 12. yüzyılın ortalarında Güney Kafkasya'daki nüfusun büyük bir kısmını Türk soylu halklar oluşturmaktaydı

1118 - 1123 yıllarında Gürcistan'da yerleşen Kıpçaklar ise 60 yıl sonra 1177 tarihinden itibaren, Orbellilerin yerine, Kubasar sülalesini kurarak, Gürcü tarihinde büyük rol oynadıkları görülüyor. Kubasar Gürcü ordusunun baş kumandanı olan Kıpçak Türkü idi. Kraliçe Tamara'nın damarlarında da Kıpçak kanı vardı [34].

III. Georgi'nin kızı Tamara (1184 – 1213) zamanında, 1195 yıllarında Gürcistan ve Şirvan'a Kıpçakların yeni ikinci göçü başladı. Onların sayısının Eski Kıpçakların miktarına yakın olduğu (250 - 300 bin) bilinmektedir.

Selçuklu hakimiyeti dönemi Kuzey Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'ya Türk boylarının toplu göç ettiği ve bölgenin Türkleştiği dönemdir. Selçuklular daha sonra Anadolu'yu da Türkleştirdiler.

İlhanlıların (1256 – 1344) ilk devirlerinde 1268 yılında Kıpçak I. Sargis, Tebriz'de Abaka Han'dan "Gürcistan Atabeyi" unvanını alarak Çoruh (Artvin) ve Yukarı - Kur (Ardahan, Ahıska, Ahılkelek ve Azgur) bölgesinin "İlbeyi" oldu, Atabekler sülalesini kurdu. Başkentleri Ahıska olan Kıpçak Atabeyler (1268 – 1578) 310 yıl bölgeyi idare ettiler ve Mustafa Lala Paşa komutanlığında

---

[30] İbrahim KAFESOĞLU: Selçuklu Tarihi. İstanbul,1972, 43 - 44, 52; Konuralp ERCİLASUN: Selçukların Kafkasya Politikası. Türk Kültürü No: 387 Temmuz 1995, 425; Rauf HÜSEYNOV: A.g.e., 67.

* Bazı kaynaklarda 40 000 diye geçer.

[31] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar.İlk Kıpçaklar (M.Ö.VIII.-M:S:VI yy.) ve Son- Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks- Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578). (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden). TTK Basımevi. Ankara 1992,107; N.A. BERDZENİSVİLİ, V. D.DONDUA: ve bş; İstoriya Gruzii. I. Tiflis 1962, 160 – 161.

[32] Akdes Nimet KURAT: İdil boyu ve Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara 1972, 84.

[33] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumi Türk Tarihine Giriş.Cilt 1.,199-200.

[34] Lâszlô RÂSONYİ: Tarihte Türklük,145

Osmanlıların gelişine kadar (1578) İlhanlı - Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu gibi Müslüman Türk Devletlere tabi olarak varlıklarını sürdürdüler[35].

B. Çıldır Atabeyliği ve Osmanlı Dönemlerinde Ahıska.

1. Atabeylik Müessesesi. Çıldır Atabeyliği Döneminde Bölgede Hakimiyet Mücadelesi.

Atabek, ata ve bek kelimelerinden mürekkep olan Türkçe bir unvandır. Selçuklular devrinde ortaya çıkan bu unvanı ilk taşıyan Nizâm ül - Mülk'tür. Tarihî kaynaklar atabeklerin "Selçukluların serhat emirler olup hükümdarların, çocuklarının terbiyesi vazifesini bunlara verdiklerini" söylerler. Bunlar, büyük vazifelerde bulunan eski ve nüfuzlu Oğuz beyleri arasından yahut sadakat ve kudretlerini göstermiş askerî kumandanlar arasından intihap olunuyordu[36]. Küçük şehzadelerin vasî ve mürebbisi olan ve büyük Sultana, yâni Selçuklu imparatoruna bağlı bulunan bu atabeyler, başında bulundukları geniş idarî sahanın âdeta yarı müstakil bir hükümdar nâibi mâhiyetinde idiler, idarî, mâlî ve askerî bütün salâhiyet ellerinde toplanıyordu. Ölen bir atabeyin yerine bazen oğlunun atabey tayin edildiği görülüyor.

Atabekler müessesesinin daha İslâmiyet'ten evvelki Türk devletlerinden aldıkları, yahut daha eski devirlerden kalan bir geleneği bu suretle devam ettirdikleri düşünülmektedir[37].

Atabeylik müessesesi ve Atabey (Lala) unvanı Türk devletleri ile sıkı münasebetlerde bulunan Hıristiyan devletleri üzerinde de etkisiz kalmamıştır. Atabey memuriyet ve unvanını Gürcü Krallığı teşkilatında da görüyoruz. M.J. Saint Martin bu müessesenin Gürcü Kralları tarafından Selçuk teşkilatı taklit edilerek kurulduğunu, bu atabeylerin devletin bütün işlerini idare ettiklerini belirterek Ahıska (Ahal - çıh) bölgesine XIX. asırda hâlâ Sa - Atabago (Atabeg mülkü -yurdu") denildiğini ve bu bölgenin atabeyler tarafından idare edildiği için, bu ismi aldığını ilave ediyor. XIII. asra kadar başlıca dört mamur (vekil, nazır) var

---

[35] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Ahıska bölgesi ve Türklük. Türk Kültürü Dergisi, VIII. C., 87, Ocak 1970, 203-304.

[36] M. Fuad KÖPRÜLÜ: "Ata"maddesi, İslam Ansiklopedisi, 1 cilt, 712.

iken, 1212'de Kraliçe Tamara, bunlara beşinci olarak atabeylik (atabeyi) ilave etmişti ki, askerî - idarî mâhiyette bir vazife olmakla beraber, askerî mâhiyeti daha fazla idi[38].

Ortodoks – Kıpçaklardan Sargis Bey'in (1268 – 1285) hizmetinden dolayı, oğlu I. Beka / Baka beye (1285 – 1306) "Atabey" unvanı ve şu topraklar malikane olarak veriliyor: Taşis - Kar (Taş Kapı,Azgurdan aşağı Borcom Boğazı) boğazından Karnu - Kalaka (Erzurum) kadar ki bütün yerler; Samiçkhe (Ahıska - Ardanuç) ve Tao'nun (Oltu - Tortum) büyük bir kısmı, Vaşloban (Cıldır'ın Çinçivat köyü) Vigalis - Khev (Nigal deresi = Kurtkale – Varziya - Hırtız bölgesi), Ardanuç (Aıgca - Kale),12 zaviye (derviş manastırları), Kola (Göle), Karni - Phola (Bert - Ekrek / Yusufeli; bölgesi?), İki Ardahan (Düz - Ardahan ve Meşe - Ardahan), Çavakhet (Çıldır gölü - Ahılkelek). Buralarda "Atabeyler" devleti kuruldu ve bütün bu yerlere "Sa - Atabago" (=Atabek - Yurdu / mâlikânesi) adı verildi (EKLER: 2. HARİTA). Bu beylik 1268 - 1578 tarihleri arasında 310 yıl yaşadı ve her zaman oğuz grupları buraya ağırlıklarını koymuşlardır.

1188 yılında bütün Moğolistan'a hakim olan Çengiz 1206 yılında Onan kurultayında "Kağan" unvanıyla kutlandıktan sonra, Kırgızları savaşla, Uygurları ise barış yolu ile hakimiyeti altına aldı. 1223 yıl 31 Mayıs'ında ise Kafkasları aşan Moğol ordusu birleşik Kuman ve Rus ordusunu Khalkha ırmağında hezimete uğrattı. 1225'te ise bütün Orta Asya'ya hakim oldu[39].

İlk defa Muğan Ovasında 1220'de ve daha sonra da bütün Aras, Kür boylarında görülen Moğol ordusu[40], buralardan Oğuzların batıya, Anadolu içlerine çekilip gitmesine, Kafkaslar kuzeyinden de Kıpçakların Kür boylarına (Ahıska bölgesine) ve Gence iline yerleşmesine sebep olmuştur.

Önce Aran, Kukark (Gogaren) ve Kartli vilayetlerini ele geçiren Moğol ordusu, 1239'da Ani vilayetini,1242'de ise Erzurum'u ele geçirdi. Selçuklu Sultanı II.Giyâseddin Keyhusrev'le 5 Temmuz 1243'te Kösedağ'da meydan savaşında bozguna uğrayan Selçuklular, İlhanlılar'a tâbi olmak ve vergi vermek zorunda

[37] P.A. TOPURIYA: Yeşyo ob institute Atabeka. Blijnevostoçnıy sbornık, Akademiya Navk Gruzinskoy SSR.İnstitut Vostokovedeniya im Akad. G.B. Tseretelli. Metsniereba, 1983, 82; KÖPRÜLÜ, M. Fuad."Ata"maddesi, İslam Ansiklopedisi, 1 cilt, 713.
[38] M. Fuad KÖPRÜLÜ: "Ata"maddesi, İslam Ansiklopedisi, 716-717.
[39] L. RÂSONYI: Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:39, Ankara 1971, 141-142, 174-179; Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumi Türk Tarihine Giriş. Cilt 1, 62.
[40] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumi Türk Tarihine Giriş. Cilt 1,109.

kaldılar, Cengiz'in torunu ve İlhanlı imparatorluğunun kurucusu Hulagu Han (1256 – 1265) zamanında, Gürcistan Kralı V Davut Narin (1244 - 1269) ayaklanması üzerine, Aralık 1260'ta Argin Aka komutasındaki İlhanlı ordusu , "Samtskhe" (Ahıska) bölgesini işgal etti.

İlhanlılar "kurultayları"nı bazen Ağrı /Aladağ'da yapıyor, hatta yazı buradaki sarayda geçiren İlhanlılar, bütün Anadolu ve İran'ı buradan yönetiyordu. İlhanlı Gazan Mahmut Han'ın (1259 – 1304) Müslüman olarak tahta geçmesinden itibaren Ahıska, Kars ve Erzurum bölgelerinde büyük ölçüde imar hareketleri ile medreseler yaptırmaya başladığı görülüyor.

İlhanlıların Kuzey Doğu Anadolu topraklarında kurdukları üç vilayetten birisinin merkez Ani ile birlikte Kars, Şüregel, Digor bölgeleri; merkezî Ahıska'ya bağlı "Çıldır Atabekleri" idaresinde Göle, Ardahan,Çıldır ve Posof'la birlikte Çoruh boyu ve Çavakhet bölgesi; valilik merkezi Tiflis Bagratlı ülkesini kapsayan " Gürcistan ve Abhas Vilayeti " olduğu anlaşılmaktadır[41]

Abaka Han (1265 - 1282) zamanında Ahıska bölgesinde sahneye çıkan Hıristiyan Türk "Çıldır Atabekleri" ile bu Kıpçakların ve genellikle bölgedeki Türklerin İslamlaşması başlamıştır. Hatta bundan etkilenen III. İlhan Hulagu oğlu Teküdar (1282 - 1284) müslüman olup, "Ahmet" adını almış, kiliselerle puthaneleri camiye çevirtip, geniş bir evkaf idaresi kurmuştur.

Bu esnada her dinden pek çok insan müslüman oldu. Ahıskalıların toplu şekilde İslam'ı kabulünün bu dönemlere rastladığı düşünülmektedir: Halife Osman'ın (644 - 656) zamanında (646 yılında) Mekkeli Mesleme bin Habib-ü-Fihri'nin komutasındaki İslam ordusunun Yukarı Kür ve Çoruh boylarını (Ahıska - Koblıyan, Posof bölgelerini içerisine alan Samî - Çıkhe sancağını) ele geçirmesi ile benimsenmeye başlanan Müslümanlık, Ahıskalıların 13.yüzyılda toplu şekilde İslam dinine geçişi ile sona erdi.

Bölgenin sonralar Altınorda beylerinden Kıpçak Nuşirvan'a (1344 – 1356), Hüseyin Han'ın (1374 - 1382) zamanında ise Celayirlilere bağlı olduğu anlaşılıyor[42].

Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu Bayram Hoca (1366 - 1380) Calayirlilerin arazilerini işgal etmeye başladı ve 1374'te Sürmeli, Ala - Kilise, Hoy ve Nahcıvan havalisine hakim oldu[43].

---

[41] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi. 452 - 454.
[42] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi. 459, 447, 448.

14 yüzyılın ikinci yarısında Batı Türkistan'da ortaya çıkan Timur Bek (1370 – 1405), 1370'te "Uluğ - Bek" (Beylerbeyi yahut naib veya atalık) unvanını alarak devlet ve ordunun idaresini ele almıştır[44].

1384'te Tebriz'i ele geçiren Timur, 1386 sonbaharında Kars üzerinden kuzeye yürüyerek Çavakhet'e (Zarşat – Çıldır - Ahılkelek'e) geldi. Bu bölgeyi de kendisine bağladıktan sonra Tiflis'e geldi. Yanındaki beylere ve devlet adamlarına: "Bu iş bana acayip geliyor, eski padişah ve meliklerin ellerinde bu kadar güç ve kudret olduğu halde Müslüman olmayan Gürcülere memleketin ortasında, saltanat iddiasında bulunacak kadar kudret vermişler. O halde Müslümanlık ve dindarlık nerede kaldı?... Müslümanlar,... bu kâfirleri neden hükümdarlıkta bıraktılar? Onlardan sağlanan küçük bir menfaat için neden böyle bir harekette bulundular? Şimdi hükümdarlık bize geçmiştir. İslâm dünyasını onların kötülüklerinden kurtarmak için bu işi bizim yapmamız gerektir" diyerek Gürcüler üzerine yürüyüp, Tiflis'i ele geçirdi[45].

1393'te Timur yine batıya sefer yaparak Bağdat, Musul ve Diyarbakır ve Erzincan'ı itaat altına aldıktan sonra Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın sığındığı Avnik kalesine doğru yürüdü. 17 Temmuz 1394'te Mısır Hoca kaleden inip teslim oldu[46]. Bundan sonra Timur, Çıldır Atabekleri merkezi Ahıska üzerine Şehzade Emir Burhan'ın komutasında bir ordu göndererek zapt etti. Ağrı dağında ava çıkmış ve Kars'ta büyük şenlikler yaptırdıktan sonra, Çıldır Bingölleri yaylağından Tiflis'e yürümüştür. Gürcistan (Ahıska ve atabeklerin öteki sancakları) tarafına giden ordu birçok kaleler ve zaptı güç hisarları (Ardahan, Posof, Ahıska, Ahılkelek, Azgur gibi yukarı Kur boylarından Atabek topraklarını ve Çoruh bölgelerini) fethetmiştir.

1400 yılının baharında Gürcistan Kralı VII. Georgi'nin (1396 - 1407) üzerine yürüyen Timur onu esir alıp bağışladı. Sonra Timur Caklı - Atabek İvane üzerine yürüyüp Ahıska - Ardahan - Posof bölgelerini içerisine alan Samıçikhe vilayetini yakıp yıktı[47].

---

[43] Faruk SÜMER: "Karakoyunlular", İA., C.VIII., 294.
[44] Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumi Türk Tarihine Giriş. Cilt 1, 63 - 64
[45] İsmail AKA: Timur ve Devleti. TTK Basımevi Ankara 1991, 13.
[46] NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ: Zafername (Timur – Bek Tarihi). Farscadan çeviren Necati LUGAL. Ankara 1949, 187- 190.
[47] NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ: Zafername (Timur – Bek Tarihi), 258-259; İsmail AKA: Timur ve Devleti, TTK. 1991, 25.

1403 yılı Temmuz ayında Gürcistan'a gelen Timur, huzuruna gelmeyen VII. Georgini[48] cezalandırmak istedi. Yanlış yaptığını anlayan VII Georgi (1395 - 1407) hediyelerle elçiler gönderdi ve niyaz mevzuunda: "Ben kimim ki, öyle bir hükümdar benim meselem ile meşgul olsun ve benim için bizzat zahmete girsin, bu sırada huzura gelip yeri öpmekle müşerref olamadım. Eğer emir, merhamet buyurursa, diğer emirleri gibi benim de sonradan gelmeme müsaade buyursun" dedi. Timur onun hediyelerini kabul etmedi ve elçilere: "Ona deyiniz ki, senin meselen diğerlerinin meselelerine benzemez, eğer cezadan kurtulmak istersen hiç düşünmeden gel ve huzura geldiğin zaman da eğer Allah yardımını yoldaş eder de Müslüman olursan, o zaman senin hakkında ne kadar çok lütuf ve ihsan edildiğini alem görür ve işitir. Malın, ırzın, kadın ve çocukların masum kalır. Sana izaz ve ikram ederim ve memleketini yine senin uhdende bırakırım. İstanbul valisi de senin din ve milletin üzere idi (yani Hıristiyan idi), bize iltica ve cizyeyi kabul etti, ne kadar lütuf ve ihsana nail olduğunu elbette işitmişsindir. Sana da aynı muameleyi yaparım[49]. Elçiler döndükten birkaç gün sonra, Mirzade Şeyh Nureddin Bahadır Gürcülerin üzerine yürüdü. Gürcüler kaçtılar.

Emir Timur ise bu arada Ahılkelek yakınındaki Hırtız [50] kalesi önüne geldi. Bu kale o kadar mükemmel yapılmış kale idi ki, Timur binlerce kale fethettiği halde bundan sarp bir kale daha görmemişti. Bu kalenin valisi Tural adında Gürcü Emirlerinden biri idi. Bütün komutanların aksine olarak kaleyi fethetmek kararına gelen Timur, 3 günde burada başka üç kale daha yaptırarak onların üzerinden Hırtız kalesine saldırdı. Yeni savaş taktikleri kullanarak 12 Ağustos 1403'te kaleyi zaptetti[51].

1405 yılında Timur'un ölümü üzerine Güneydoğuda Türkmen Bey'i Kara Yusuf (1389 - 1420), Kars'ın kuzeyinde de VII.Georgi (1395 - 1407) ve Atabek Ak - Boğa Bey (1391 - 1451) Timur devletine karşı ayaklandı[52]. Kara Yusuf'un 14 Ekim 1406'da Nahçıvan batısında Timurlular'a karşı ilk zaferi, 1406 - 1469 arasında 63 yıl boyunca Kars ili bölgesinde Karakoyunlular'ın hakimiyetini

---

[48] NİZAMÜDDİN ŞAMİ'NİN Zefername'sinde - Kergin olarak geçer.
[49] NİZAMÜDDİN ŞAMİ: Zafername, 333.
[50] NİZAMÜDDİN ŞAMİ'de - Berts diye geçer; Bkz: Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, s.472'deki 88 No-lu dipnot.
[51] NİZAMÜDDİN ŞAMİ: Zafername, 334 - 338.
[52] KLAVİYO (Clavijo): Kadisten Semerkanda Seyahat. (1404-1405 yıllarında Temür – Bek'e elçi giden İspanyol). İngilisçeden çeviren Ömer Rıza DOĞRUL, 2 Kitap, İstanbul 1943, 110-115.

başlattı. Bu dönemde merkezi Ahıska olan Çıldır Atabekleri kendi topraklarını idare etmiş, zaman zaman Karakoyunluların tâbiiyetine girmişlerdir[53].

Son büyük Karakoyunlu padişahı Cihanşah 1444'te Atabeylerden Ahıska başta olarak Samtskhe (Ardahan, Posof, Çoruh boyları) bölgesini alıp haraca bağlamıştır[54]. Fakat Cihanşah Akkoyunlulara yenilince, koskoca imparatorluk kısa bir zamanda Uzun Hasan (1453 - 1478) tarafından ortadan kaldırıldı.

Uzun Hasan, Gürcistan ve Ahıska bölgesine 1458, 1463, 1466, 1472 ve 1477 yıllarında beş sefer yapmış, ancak bu seferler işgal amaçlı olmamıştır.

Coğrafî ve siyasî vaziyeti sebebiyle Gürcistan'ın itaat altına alınması çok zor idi. Arazi dağlık olduğundan, ele geçirilmesi çok zordu. Akkoyunlular çözmeye çalıştıkları diğer siyasî gayelerle birlikte bu güçlükleri yenecek bir durumda değildiler. Bununla beraber Gürcü beyliklerini birleştirecek bir hükümdar yoktu. Siyasî bakımdan iç çözülmeleri (İmereti hâkimi Bagratlı, Samtshe Atabeyi, II. Kwarkvare, Kartli Kralı VIII. Georgi'yi tanımıyorlardı) Uzun Hasan'a daimi bir hâkimiyet sağlayacak kadar ilerlememişti.

Uzun Hasan'ın Hıristiyan Gürcülerle mücadelesi daha sonraları Safevi Devleti tarafından da devam ettirilmiştir[55].

1478'de Uzun Hasan'ın yerine geçen oğlu Sultan Yakup (1478 - 1490) 16 Eylül 1485 Cuma günü Ahıska ve Azgur'u fethederek, Tiflis'i vilayet haline getirmiş, Gürcistan'ın küçük beyliklere ayrılmasına yol açmıştır[56].

1498'de Akkoyunlu Devleti'nin ikiye ayrılması, Şeyh İsmail'in güçlenmesini sağladı. 1501'de Tebriz'de tahta çıkan Şeyh İsmail, 1502'de artık Safevi Devleti'ni kurmuştu.

Bu dönemde Çıldır Atabekleri hükümetinin başındaki Mirza Çabuk Bey (1502 - 1516) Akkoyunluların düşüşünden faydalanarak (1502), Ardahan, Göle,Oltu, Tortum ve İspir bölgelerini fethederek, "Büyük" unvanı aldı. Ahıska'da oturan Atabek Mirza Çabuk Bey Trabzon'a (Vali Sultan Selim - Yavuz'a) tâbi idi.

23 Ağustos 1514 günü Osmanlıların Safevi orduları üzerinde Çaldıran Zaferinden (1514) Çıldır Savaşına değin (1578) 64 yıl boyunca Safeviler bir daha bölgede hakimiyet kurmak için Osmanlılarla mücadeleye girişememiştir[57].

---

53 Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 485.

54 H.Mükrimin YİNANÇ: "Cihanşah", İA., C.III., 530; Ahmet Zeki Velidi, TOGAN: Umumî Türk Tarihine Giriş. Cilt 1, 365.

55 HINZ WALTER: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Çeviren Tevfik Bıyıklıoğlu.TTK, Ankara, 1948, 29 - 30.

2. Osmanlı Yönetiminde Ahıska Bölgesi.

a. Ahıska Bölgesinin Osmanlı Topraklarına Katılması.

1548 yazında Tahmasp'ın oğlu İsmail Mirzâ komutasında büyük bir Safevi ordusu ansızın Kars'ı bastı. Bunu fırsat bilen Atabekler de taarruza geçip Yusufeli, Artvin ve Tortum'u işgal ettiler. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520 – 1566) buyruğu ile, 1548 Temmuzunda Atabek Yurdu'na giren Osmanlı ordusu buraları yeniden fethedip bir sancak halinde Erzurum'a bağladılar[58].

1549 yılında Vezir Ahmet Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu Neriman yakınında Safevilere karşı savaşı kazandıktan sonra, bütün Çoruh boyu Erzurum'a bağlandı. Kars ve Ardahan'ı Safevi baskın ve yağmalarından kurtaran Kanunî, Amasya antlaşması ile barışı sağladı. Ardahan Kalesinin yaptırılarak, top ve hisar - eri ile şenlendirilmesini buyurdu[59].

Kanunî'nin torunu III. Sultan Murat (1574 - 1595) Şah Tahmasp'ın (1524 - 1576) ölümü üzerine Şirvan, Dağıstan ve Azerbaycan ahalisinin dileklerini yerine getirmek üzere 12 yıl süren ve adı geçen Türk ülkeleriyle Gürcistan ve Atabekler Yurdu'nu da Osmanlı'ya bağlayan Doğu Seferleri'ni başlattı.

1 Ocak 1578 günü Kıbrıs Fatihi Vezir Lala Mustafa Paşa Erzurum üzerine yürüyen orduya, 57 yaşındaki Koca Sinan Paşa da Bağdat yönünden ilerleyen orduya serdar tayin edildiler.

1578'de İran'ın iki yüz bin kişilik bir ordusu bulunuyordu. Lala Mustafa Paşa'nın ordusu ise yüz bine varıyordu[60]. Serdar Mustafa Paşa 2 Temmuz 1578'de Erzurum'un Çermik Konağına geldiği sırada eski dostu, Habeş ve Yemen Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa da ordusu ile ona katıldı.

5 Ağustos 1578'de Serdar ordusu ile gelip Ardahan kalesinin güneyindeki ovaya kondu. İran orduları da Çıldır çevresinde toplandı.

9 Ağustos 1578 günü başlayan savaş yağmurun altında ikindiden akşamın karanlığına kadar sürdü. Gecenin karanlığından faydalanan İran ordusu, beş binden fazla ölü ve 500 kadar yaralı ile develeri üzerinde perişan bir halde geri çekildi.

---

[56] HİNZ WALTER: A.g.e., 79.
[57] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 513.
[58] PEÇEVİ İBRAHIM EFENDİ. Peçevi Tarihi I. Hazırlayan Bekir Sıtkı BAYKAL, Kültür Bakanlığı Yayınları: 467, Bin Temel Eser Dizisi: 81, Ankara 1981, 274 - 275, 280 - 282.
[59] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 524.
[60] PURGSTALL-BARON JOSEPH von HAMMER: Osmanlı Tarihi, C.VII.,Çev.Vecdi BÜRÜN. İstanbul 1994, 70, 260.

Lala Mustafa Paşa komutanlığında Osmanlı ordusu, Revan Hanı (Valisi) Tokmak Han'ın 40 binlik bir Safevî ordusunu Çıldır yakınlarında bozguna uğrattı. Ardahan Sancakbeyi Abdurrahman Bey'in idaresinde giden ordu da Atabekler idaresindeki Posof (Mere), Vale, Ahıska, Tümük, Hırtız (Khırtız) ve Ahılkelek kalelerini iki günde alıp, içerisine muhafızlar koyarak, üçüncü gün 10 Ağustos'ta Serdar Lala Mustafa Paşa'nın ordusuna katıldı.

Böylece, 1268'de İlhanlı Abaka Han'ın zamanında başlayan Kıpçak Atabekler Hükümeti 10 Ağustos 1578'de sona erdi. Eski Atabekler Yurdu da Çıldır eyaleti sayıldı. Yeni fethedilen ve merkezi Ahıska şehri olan eyalete Serdar Mustafa Paşa "ÇILDIR EYALETİ" adını verdi. Ahıska bölgesini ele geçirdikten sonra Serdar Mustafa Paşa buralarda görevli memurlar bırakıp, Kahet (Tiflis) üzerine yürüdü[61].

24 Ağustos 1578 Pazar günü Tiflis şehri de kan dökülmeden Osmanlı devletine katıldı ve Beylerbeyilik merkezi oldu. Tiflis Eyaleti Beylerbeyiliği'ne, Kastamonu Sancakbeyi Solak Ferhat'ın oğlu Mehmet Paşa tayin edildi. Serdar beş gün burada kaldıktan sonra 30 Ağustos'ta doğuya doğru ilerledi. Şamahı, Demirkapı Derbent ve Dağıstan da İstanbul'a bağlanmayı kabul ettiler. 8 Ekim 1578'de Özdemiroğlu Osman Paşa, Serdar unvanıyla Şirvan ve Dağıstan Başbuğluğuna tâyin edildi. Lala Mustafa Paşa da Erzurum'a geri döndü.

Fethedilen Ahıska / Atabek Yurdu ile Kartli / Tiflis vilayeti birer eyalet yapıldı. Cafer Paşanın Beylerbeyi olduğu Çıldır Eyaleti'nde 1578'de şu sancakların olduğu anlaşılıyor.

Ahıska Sancağı: 1. Güney, 2. Kuzey, 3. Ude, 4. Azgur Nahiyeleriyle.

Altun Kal'a Sancağı: Sancakbeyi Kaplan Bey (Koblıyan kesimi).

Osıkha (Otz - khe - yirmi ağaç) Sancağı: Sancakbeyi Ahmet Bey (Abastuban kesiminde).

Çeçerek Sancağı: Sancakbeyi Osman Bey (Borcom ve Akbaldaba kesiminde).

Aspinza Sancağı: Sancakbeyi Yusuf Bey (Kür üzerinde).

Khertuz (Hırtız) Sancağı: Sancakbeyi Pervane Bey: 1. Khertuz (Hırtız), 2. Meşe Cavakhet, 3. Bozmaret Nâhiyelerine ayrılıyor.

---

[61] Azerbaycan Tarihi. C.1-7. C.3. (XIII – XVIII asırlar). Sorumlu Redaktör Oktay Efendiyev, Bakihanov adına Tarih Enstitüsü AEA. Bakü - Elm – 1999, 207.

Ahılkelek Sancağı, Sancakbeyi Mehmet Bey: 1. Akşehir (Merkez), 2. Niyalaskur, 3. Tümük adlı üç nahiye.

Postkov (Posof) Sancağı

Çıldır Sancağı [62]

17.yüzyılın başlarında bölgede yeniden Osmanlı – Safevi savaşları başlamıştır. İngiliz ve Portekizliler'den büyük destek alan I. Şah Abbas (1587 - 1628) Osmanlı Devletinin içerisindeki Celâlî isyanlarından faydalanarak 26 Eylül 1603'te Tebrize girdi. Buradan da Safevî ordusu Revan Kalesi üzerine yürüdü ve 8 Haziran 1604'te kaleyi ele geçirdi. 1604 Haziranında ordu ile Kars'a giren Şah Abbas Osmanlı ordusunun geldiğini duyunca, Ağustos ayında Revan'a döndü. Şah Abbas savaşlarda yenilince haraca razı olup, barış yapılmış, fakat ordular geri çekilince yeniden antlaşmaları bozarak saldırıya geçmiştir. Şah Abbas, 1622 – 1623 yıllarında Bağdat, Kerbala, Necef, Musul ve Kerkük şehirlerini ele geçirdi. Daha sonra 1618 Antlaşması ile Osmanlılara bırakılan Ahıska Kalesi işgal edildi.

Şah Abbas öldüğünde (19 Ocak 1629) bütün Azerbaycan, Ahıska'nın da içinde bulunduğu Doğu Gürcistan ve Irak-ı Arap Safevîlerin hakimiyeti altında idi. Osmanlı Devleti 1630 yıllında Erivan'ı (30 Nisan), Bağdat'ı (14 Kasım), Kerkük, Hille ve Helep kalelerini yeniden zapt etti [63].

Sultan Ahmet'in oğlu IV. Murat (1623 - 1640) Osmanlı İmparatorluğuna düzen vererek Şah Abbas'ın aldığı yerlerden Bağdat'ı, Ahıska ve Revan'ı geri aldı.

1635'te 200 binlik ordunun başına geçen Sultan Murat Erzurum ve Kars üzerinden Revan'a yürüdü. Revan 8 Ağustos 1635 günü teslim oldu. Buradan ilerleyip Tebriz'i de teslim alan[64] IV. Murat Van üzerinden geri dönmüştür. Fakat Safevî Şahı 1.Safî (1629 - 1642) kışın Revan'ı kuşatıp 1 Nisan 1536'da ele geçirdi.

IV. Murat 1638'de Bağdat seferine çıktı ve 24 Aralık günü bu şehri alıp, İstanbul'a bağladı. Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Safevi Sarukan

[62] Fahrettin M. KIRZIOĞLU, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590). TTK Basımevi, Ankara 1993, 296.

[63] Azerbaycan Tarihi.C.1-7. C:3 (XIII – XVIII asırlar). Sorumlu Redaktor Oktay Efendiyev. Bakihanov adına Tarih Enstitüsü AEA. Bakü - Elm - 1999, 261-262.

[64] Naima Tarihi, III., 252-255.

arasında 17 Mayıs 1639 [65] günü imzalanan Kasrişirin Muahedesine göre, Tiflis, Revan ve Tebriz ile Kirmanşah Safevîlerde, Çıldır/Ahıska, Kars, Van ve Bağdat Osmanlılarda kalmak üzere yeni bir sınır çizildi. Safeviler Van ve Kars kalelerine, ayrıca Ahıska'ya saldırmayacaklarına dair teminat veriyorlardı [66].

b. Çıldır / Ahıska Eyaletinin İdarî Yapısı ve Ekonomik Durumu.

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına aldığı yerlerde, mutlak bir merkeziyetçilik fikrinden tamamıyla uzak bir düşünce ile, zapt edilen bölgelerin hususiyetlerine göre çeşitli idare tarzları tatbik ettiği malumdur[67]. Osmanlı idare sistemi ve idari taksimatı şekil olarak, genelde eyalet ve sancak temeli üzerine kurulmuştur. Fakat, bu eyalet ve sancakların İstanbul'la olan ilişkilerinde farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır[68].Osmanlı idarî teşkilatının esâsını oluşturan Sancaklar özelliklerine göre değişik statüler verilmiş, bu statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, toplum yapısı ve nüfus dağılımı, Osmanlı öncesi idarî, siyasî ve sosyal durumu önemli rol oynamıştır[69]. Sancakları Klâsik Osmanlı Sancağı, Erkâd Sancağı ve Hükümet Sancağı şekilde üç başlık altında toplamak mümkündür[70].

Evliya Çelebi 1647'de gezdiği Doğu Anadolu, özellikle Çıldır Eyaleti ve Ahıska hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi verimli topraklara sahip olan Ahıska Kalesini Nuşiravan'ın yaptırdığını ve her sene burada dinlendiğini kaydediyor.

Ahıska bölgesinden bahseden Evliya Çelebi:" Vilayet halkı ehli sünnet ve mümin kişiler oldukları için camilerde günlük beş vakit namaz kılınması dışında Kurân okunur ve diğer ilimler öğretilirdi. Hususi medresesi yoktur. Fakat ilim öğrenmek isteyen talebesi çoktur. Su ve havası biraz sert olduğundan güzel vücutlu, sert, namlı halkı vardır" diyor. Azgur Kalesi hakkında şu bilgileri

---

[65] Azerbaycan Tarihi. C.3'te 19 Mayıs 1639 olarak gösterilmiştir; Bkz. Azerbaycan Tarihi.C.1-7.C.3. (XIII – XVIII asırlar), Bakü - Elm - 1999, 263.

[66] Azerbaycan Tarihi. C.1-7,C.3. (XIII – XVIII asırlar) , Bakihanov adına Tarih Enstitüsü AEA, Bakü - Elm - 1999, 263.

[67] Şerafettin TURAN: XVII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun idari taksimatı Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı (ayrı basım) Ankara 1963, 201; Bayram KODAMAN: Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun idarî Durumu. Ankara 1986, 15.

[68] Bayram KODAMAN: a.g.e., 15; İlhan ŞAHİN: Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale, İstanbul 1979, Sayı: 32, 905 - 935.

[69] I.DENY: "Sancak", İslam Ansiklopedisi, Çilt. 10, 188; Metin KUNT: Sancaktan Eyalete, 1550 - 1650 Arasında Osmanlı Ümerası Veli İdaresi, İstanbul 1978, 15.

[70] Bayram KODAMAN: a.g.e., 18-21.

vermektedir: "Şerefnâme tarihinin yazdığına göre Gürcistan'da ilk yapılan kale budur. Büyük İskender döneminden kalmadır. Büyük dört köşe mermerler kalenin İskender dönemine ait olduğunun kanıtıdır. İki yüz kadar askeri vardır. Camii, han ve hamamı, kırk elli kadar dükkanı vardır. Dilberi, bağ ve bahçesi çoktur".

Evliya Çelebi Çıldır Eyâletinin 13 sancaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir:"Her sancaktaki zeâmet ve tımar: Hepsi 656 tımar ve zeamettir. Kanun üzere cebelileri ile sekiz yüz asker eder. Paşa askeri ile bin beş yüz asker olur.

Erzurum, Sivas, Maraş, Adana eyâletleri Çıldır valilerine bağlanmıştır. Her sene muhafazasına gelmeleri kanun idi" [71].

c. 17 - 19. Asırlarda Çıldır / Ahıska Eyaleti.

İlk kuruluşu sırasında Çıldır Eyaleti Arpalı, İmirhev, Pertekrek, Ardanuc, Çeçerek, Aspinza ve Ude sancaklarından oluşuyordu. Bir sınır bölgesi olması sebebiyle sık sık askerî harekâta sahne olan Çıldır Eyaleti, bundan sonra yeni fetihlerle genişlediği gibi bazı dönemlerde de küçüldü, buna paralel olarak sancak sayısı da devamlı değişiklik gösterdi. Eyalet merkezi ise bazen Çıldır bazen de Ahıska oldu. Hatta eyalete 17. Yüzyılda Ahıska Eyaleti dahi denildi.

17. yüzyılın başlarında, Ayn - Ali'nin listesine göre eyalette on beş sancak vardı. Bunlardan dördü yurtluk ve ocaklık statüsündeydi. 1634 - 1635'te bir kısım sancaklar Safevîler'in saldırısına uğradı. Bu dönemde "Eyâlet-i Çıldır nâm-ı diğer Ahıska" adıyla anılan eyalete bağlı Ahıska sancağı Safevî işgalinde olup Çeçerek, Posof, Aspinza ve Petek harap haldeydi[72]. Bir ara Safevîler'in eline geçen Ahıska, 1635'te geri alındı[73]. 1639 Kasrışîrin Antlaşmasıyla Osmanlı idaresinde olduğu kabul edildi.

17. yüzyılın ortalarında Çıldır Eyaleti Ahıska, Ardahan-ı Büzürg, Oltu, Ardanuç, Petek, Hırtıs, Çeçerek, Posof, Macahel, Acara, Ahılkelek, Livâne, Şavşat ve Pertek'ten oluşan üçü yurtluk ve ocaklık on dört sancaktan ibaret bir idarî bölgeydi. Burada 590 tımar ve zeâmet vardı ve cebelileriyle birlikte 1500 asker çıkarıyordu.

---

[71] Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. Birinci Cilt, Üçdal Neşriyat.İstanbul 1966, 575 - 579.
[72] Feridun EMECEN: "Çıldır Eyaleti" maddesi, İslam Ansiklopedisi,Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 8. İstanbul 1993, 300 301
[73] İdris BOSTAN: "Ahıska" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 1, İstanbul 1988, 526.

Osmanlı döneminde Ahıska vilâyetinde hayvancılık, balıkçılık, arıcılık ve bağcılık gelişmiş, hububat üretimi de bazı Avrupa devletlerindeki hububat üretiminin seviyesine ulaşmıştı. Osmanlılar Gürcistan'da tımar sistemini uygulamışlar, siyasi istikrarsızlığı önlemek ve Gürcü beylerini devlete bağlamak amacıyla onlara bu toprakların bir kısmını yurtluk ve ocaklık olarak vermişlerdi[74].

18. yüzyılın sonlarında Kutayıs, Çerçer ve Tavusger'in de içinde bulunduğu Çıldır eyaleti on üç sancaktan oluşuyordu[75].

d. Osmanlı İdaresinde Gürcüler.

Eski ismi Kartli veya Kartveli olan Gürcistan'a, Yunanlılarla Romalılar İberya ve Osmanlılarla İranlılar ise Gürcistan derler. Gürcistan kuzeyde Osetya ve Dağıstan, güneyde Revan, batıda Guriya ve İmeretya ile çevrilidir. Gürcüler Hıristiyan olup (Ortodoks), Gürcü Kralı I. Aleksandır (1413 - 1442) memleketi üç oğlu arasında İmeretya (Açıkbaş/ Başaçuk), Kahetya ve Kartli (Gürcistan) olarak üçe bölmüştür. Rus işgaline kadar İmeretya ayrı bir prenslik halinde kalmış ise de diğer ikisi birleşmişlerdir. Kartlinin merkezi Tiflis idi (EKLER: 3. HARİTA).

16. asırda Gürcistan, Kartli (merkezi Tiflis), Kahetya (merkezi Zagemi), İmeritya (merkezi Kutayıs) prenslikleri ve Atabeyler Yurdu'ndan (Samtshe – Saatabago: Samtshe, Cavahetiya, Şavşetiya, Klarcetiya ve Tao eyaletlerini de içine alan) ibaretti. Bu prensliklerin kendi aralarında siyasi birliği yoktu. Prenslikler, prensin hâkimiyetini hiçe sayan ve dış güçlere dayanarak, ona karşı zaman zaman ayaklanan zayıf siyasi organizasyonlardır.

17. asrın ilk yarısında Kafkasya'nın bazı bölgelerini terk etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan yalnız Batı Kafkasya'da Dadyan / Mingreli, Guriel ve Açıkbaş Hanlığı diye kaydedilen İmertti ismindeki üç prenslik kalmıştı. Bu üç Gürcü prensliği, Çıldır valisi vasıtasıyla her sene Osmanlı devletine vergilerini vererek içişlerinde müstakil olarak kendilerini idare ediyorlardı.

Osmanlılara tâbi olan üç prenslik birbirleriyle çarpışırlar, mağlup olan taraf Osmanlı hükümetine şikâyet ederdi. Bunların vaziyetlerini tetkik etmek, isyanlarını bastırmak ve haraçlarını alarak devlet hazinesine göndermek görevi, Çıldır

---

[74] Hüsamettin M. KARAMANLI: "Gürcistan "maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 14, İstanbul 1996, 311.

[75] Feridun EMECEN: "Çıldır Eyaleti" maddesi, İA, TDV, Cilt 8, İstanbul 1993, 301.

Beylerbeyine aitti. Çıldır Beylerbeyi ocaklık suretiyle, yani aynı aileye mensup valilerle idare edilen hudut eyaletlerindendi. Çıldır valisi, bu Gürcü prensliklerini murakabe altında bulundurur ve aynı zamanda Kafkasya ve İran'ın vaziyeti hakkında hükümeti haberdar ederdi.

Osmanlılar'a tâbi Gürcü prenslerinin çeşitli nedenlerle isyanları, hükümeti epey uğraştırdı, hükümete sadık kalan prense karşı muhalefete geçen Gürcü ileri gelenleri Kafkasya'ya inmiş olan Ruslarla gizli muhaberede bulunarak onları teşvik ediyorlardı.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki durumunu mümkün olduğu kadar kuvvetli tutmak için, Karadeniz sahilinde Fas, Sohum, Soğucak, Kütayis gibi kaleler inşa etmişlerdi[76].

16. asrın sonlarında İmeretya, Dadyan, Guril (Kolhida veya Mingreli prensliği) bölgeleri ayrı ayrı beylikler olup, İmeretler 60 000, Dadyanlar 80 000 ve Guriler ise 30 000 haneden oluşuyordu. Osmanlı hakimiyeti altındaki bu üç sancaktan (merkezi Kutayıs) ikisine yani Dadyan ile Guril bir miktar haraç vergisi ödemekteyken, İmereti (Açıkbaş) Prensliği vergiden bir müddet muaf tutulmuştu. Dadyanlar 17. Asırda iki yüz akçe cizyeleri mukabilinde tersane için Halep arşınıyla seksen bin arşın kirpas (ketenden dokunmuş bez) verirlerdi[77].

Rusların Kuzey Kafkasya'da nüfuzlarının artması Gürcülerin onlara taraf meyletmesine neden olmuş, bu durum 16. Yüzyıl sonlarında bariz bir şekil almıştı. Gürcülerle Çerkezlerin Rusya'ya meyletmeleri 18. Yüzyılda Rusların bu bölgelerde çok önemli konuma gelmesiyle sonuçlandı[78].

e. Gürcistan'ın Rusya'ya Katılması ve Gürcistan - Rusya Antlaşması

Gürcistan Osmanlı idaresinden çıkmak istiyordu. Hatta, bir ara Gürcistan Prensi II.İrakli Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanları olan Avusturya ve Venedik'le antlaşmayı düşündüyse de, Avrupa devletlerinden yardım alamayınca, 1783'te Rusya'nın himayesini kabul etti. II.İrakli ile II.Katerina tarafından

---

[76] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI: Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, Ankara 1995, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 125 – 126,130, Osmanlı Tarihi III. Osmanlı Devletine Tâbi Hükümet ve Beylikler, Çilt. VI. İst., 104 – 106, 110.

[77] PURGSTALL-BARON JOSEPH von HAMMER: Osmanlı Tarihi, Çev.Vecdi BÜRÜN. C. 7, 59; C. 9, 52 ve C. 10, 78. İstanbul 1994.

[78] İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi III. Osmanlı Devletine Tâbi Hükümet ve Beylikler Cilt. 3 İstanbul, 110.

imzalanan bu antlaşma 13 maddeden ibaret idi. Bu antlaşma ile Rusya Osmanlı Devletine karşı başlatılacak harekâtlar için Gürcistan'ı bir üs haline getirmiştir.

Gürcistan'ın Rusya yanlısı hareketlerine tahammül edemeyen Acaralılar 1784 yılında (1199) Açıkbaş Han Solomon'un memleketine aniden hücum ederek ahalinin bir kısmını esir etmiş ve köyleri tahrip etmişler. Bunun üzerine Gürcistan Kralı Bab-i Ali'ye şikâyetnameler göndermiştir. Fakat, Rusya ile birlikte harekât eden Gürcü prensinin şikâyetleri dikkate alınmadı.

Osmanlı Devleti'nin Rusya - Gürcistan ittifakına karşı Azerbaycan ve Dağıstan'la ittifak kurmaya muvaffak olduğunu görüyoruz: Dağıstan'ın ünlü komutanı Avar Hanı Ummu (Oma), İlisu hâkimi Ali Hanı da yanına alarak 1784'te Tiflis üzerine yürüdü.

Tiflis Hanı Rus askerlerini de yanına alarak Oma Hanı Gori yakınlarında karşıladı. Fazla kayıplar veren ve yenilen Tiflis Hanı kaleye çekildi. Oma Han ise Lori'ye kadar ilerledi. Yanlarında muhasara aletleri getirmemiş olan Lezgiler, Tiflis Kalesini alamadılar. Oma Han kuvvetleri Osmanlı idaresindeki Ahılkelek'e gelerek buradan Çıldır valisine haber gönderip, top ve tüfek istediler. Bunun üzerine Çıldır valisi telaşa düşerek, Osmanlı Devleti'nin şimdilik Tiflis kalesini almak için hazırlık yapmadığını söyleyerek, kendilerinden memleketlerine dönmelerini istemiştir. Esasen o yıl, Çıldır bölgesinde kıtlık hüküm sürdüğünden, Lezgiler'e Çıldır'dan iaşe yardımı güçtü. Diğer taraftan Tiflis Hanı, Revan ve Karabağ hanlarıyla anlaşarak güç toplayınca mesele daha ciddi bir safhaya girmiş bulunuyordu. Bu arada Oma Han ve Ali Sultan Dahhan kazasını Gürcülerden aldılar[79].

Diğer bir Lezgi kolu, Ermeniler üzerine yürüyerek, Ermenilerin kutsal yeri ve Rusya casuslarının yuvası olan Eçmiadzin kilisesini ele geçirip tahrip etmiş, Ruslara bağlı bulunan patriği de kaçmaya mecbur etmişlerdir[80]. Lezgiler kışı geçirmek için Çıldır'a geldiler ve kışı Çıldır Eyaleti'ni de ele geçirdikten sonra, 1785 baharında değerli hediyelerle memleketlerine uğurlandılar.

Osmanlı Devleti'nin Dağıstanlılar'ın bu akınları ile ilgili tutumu istikrarlı değildir. Devlet-i Aliyye'nin bu tavrının asıl sebebi Rusya'nın bunu bahane ederek bir harbe gitmesinden çekinmesidir. Osmanlı Devleti'nin bu davranışı bile 1787'de çıkan Osmanlı - Rus harbini engelleyemedi.

---

[79] Cemal GÖKÇE: Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti. Doktora Tezi, İstanbul 1979, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 75, 83-84.

[80] YORGA: Osmanlı Tarihi (Çev.Bekir Sıtkı Baykal) Ankara 1948, C.V, 43; Yusuf AKÇURA: Osmanlı Devletinin Dağılma Devri XVIII-XIX. Asırlarda. İstanbul 1940, 20 - 21.

1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşından sonra imzalanan Edirne Antlaşması'na göre (1829) Anapa'dan Batum'a kadar Karadeniz'in doğu kıyısı ve Ahıska bölgesi Ruslara verilerek Rusya'nın Gürcistan'daki hâkimiyeti Osmanlılar tarafından tasdik edilmiştir. 1840'ta Rusya Gürcistan'da Gürcistan ve İmeretiya guberniyalarını (vilayetlerini) kurmuştur. 1846'da ise Gürcistan guberniyası Tiflis ve Kutayis olmak üzere iki guberniyaya (vilayete) ayrılmıştır. Kırım Harbi'nden sonra (1856) Megreliya, Svanetiya ve Abhaz Knezlikleri feshedilmiştir [81].

1876'da Çıldır ve Kars yöresi Ruslar tarafından işgal edilerek 1918'e kadar tam 40 yıl Rus işgali altında kaldı. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile Çıldır'ın bugünkü sınırları çizilmiştir[82].

C. 19.Yüzyılın Başlarında Türk - Rus Savaşları ve Ahıska'nın Ruslar Tarafından İşgali.

Rusya, Osmanlı Devleti ile 1798 ve 1805'te ittifak yapmış olmasına rağmen, güneye inme siyasetinden vazgeçmiş değildi. Hatta 1806 yılında, savaş ilan etmeye bile gerek duymadan askerini Tuna boyuna sevk etmiştir. İngilizlerin de destek verdiği bu savaşta Rusya, Tiflis'teki kuvvetlerini doğuda Kars ve Ahıska Kalelerine sevk etmiştir. Ruslar, Ahıska'yı alırlarsa Erzurum ve Kars'ın da güç duruma düşeceğini bildiklerinden, Ahıska'ya bir saatlik mesafeye kadar yaklaşmış ve Çalan Köyünde karargâh kurmuşlardır.

20.000'e yakın kuvvetle Ahıska Kalesini muhasara eden Ruslar, 10 Aralık 1811 tarihinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ahıska'ya 3 saat mesafede bulunan Azgur Kalesi yakınlarında kıstırılan Ruslarla yapılan savaş galibiyetle neticelenmiştir[83].

Bu savaş 1812 yılında Bükreş Antlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştur. Ayrıca, 1815 yılında Viyana Kongresinde "Şark Meselesi" ortaya atılmıştı. Bundan kasıt İslam ülkelerinin işgal edilmesi idi [84].

---

[81] Hüsamettin M.KARAMANLI: "Gürcistan" maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı.İstanbul 1996, 315.
[82] Feridun EMECEN: "Çıldır Eyaleti" maddesi, İ.A., TDV, Cilt 8. İstanbul 1993, 301
[83] CEVDET PAŞA: Tarih-i Cevdet. C.V.Sadeleştiren Dündar Günday. İstanbul 1993, 239.
[84] Fakhradin BAYRAMOV: "İz istorii Naşey Rodini". Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalçik, No:12, Şubat (Fevral) 2001, 4.

Savaş arifesinde Ahıska'da birlik ve beraberliğin bozulmasına sebep olan olaylara sıkça rastlanmaktadır. Eyaletteki yerli paşalar arasında sürekli anlaşmazlıklar olması ve bu anlaşmazlıkların paşaların taraflarına da yansıması ile zaman zaman olaylar büyük boyutlara ulaşmıştır. Baş gösteren anlaşmazlıklar devlet adamları tarafından ortadan kaldırılmış ve suçlular cezalandırılmıştır.

Ahıskalılar, Osmanlı idaresine, kanunlarına ve yeni düzenlemelerine gönülden bağlı olduklarını, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasındaki uyumlu davranışları ile göstermişlerdir[85].

1826'da Yeniçeri Ocağının ilgası, Osmanlı Devleti'ni adeta savunmasız bırakmıştır.

I. Nikola, bu durumdan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlardaki topraklarını ve boğazları ele geçirmek için savaş hazırlığına başladı.

Kafkasya'nın Müslüman halkları her ne kadar Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyuyorsa da tedbiri elden bırakmayan Osmanlı Devleti, bir taraftan bölgedeki halkı Ruslara karşı kışkırtırken, diğer taraftan gönderdiği hediyelerle onları kendisine bağlamaya çalışmıştır[86].

İran - Rus Harbi sona erdiğinde (1828) Rusya'nın Osmanlı ile savaş hazırlığı içinde bulunduğu duyulmaktaydı

Türkiye'nin zor şartlar içinde bulunduğu bir zamanda başlayan bu savaş için bir hareket planı bulunmamasına rağmen[87], Türk askerinin Kars, Ahıska, Anapa gibi kalelerden yararlanarak savunma yapması düşünülmüştür.

Anadolu'yu işgal etmeyi hedefleyen Rusların Kafkasya'da toplam 49.000 askeri ve 166 topu bulunuyordu. Bu kuvvetlerden 15.000 asker ve 70 top Türklerle savaşmak için kullanılacaktı.

Türklerin Kars'ta 11.000, Erzurum çevresinde 15 - 20.000 kişilik kuvveti mevcuttu[88].

---

85 Berşan GÖLEN: Ahıskanın Elden Çıkışı.(Yüksek Lisans Tezi; Danışman Yar.Doç.Dr. Mehmet Emin Yolalıçı) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.Samsun 1996, 20 - 29.

86 W.E.D. ALLEN. - Paul MURATOFF: 1828-1921 Türk - Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi. Ankara 1966; CEVDET PAŞA. Tezakir, 1-12, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, 98.

87 Yahya OKÇU: Türk – Rus Mücadelesi. Ankara 1946, 109.

88 Cemal GÖKÇE: Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti. İstanbul 1979, 229 – 230.

Kafkasya Cephesinde ilk Rus saldırısı, Anapa Kalesine yapılmıştır. Beklenen yardım gelmeyince kale 17 Haziran 1828'de Ruslara teslim olmak zorunda kalmıştır

Anapa'nın düşmesinden sonra, Kont Paskeviç'in 14.000 kişilik ordusu Arpaçay'ı geçerek, 19 Haziran'da güneyden Kars'a yaklaştı.

27 Haziran'da Ruslar, Kars Çayının solundaki Ermeni köyleri bulunan tepeleri işgal etti. 7 Temmuz 1828'de Kars şehri Rus işgaline ve yıkımına uğradı. 15 Temmuz 1828'de kale teslim edildi[89].

Kars muhasarası esnasında Ruslar çevredeki Ermeni ve Gürcülerden yardım almışlardır. Savaştan önce Gürcüler Osmanlı Devleti'ne bağlılık sözü vermişlerdi. Savaş sırasında tutumları dikkate alındığında Osmanlıların Gürcülere güvenmemekle isabetli davrandıkları anlaşılmaktaydı.

Paskeviç, 12 Temmuz'da harekete geçerek Ahılkelek kalesine ulaşmıştır. Ahılkelek'ten geçen yol Rusya'dan gelecek olan takviye kuvvetlerinin kullanacağı yola daha yakındır. O yüzden Ruslar Ahıska'dan önce Ahılkelek'in alınmasını uygun görülmüştür. 24 Temmuzda Ahılkelek'in düşmesinden sonra, Hırtız Kalesi de alınarak Ahıska üzerine harekete geçilmiştir.

Ahılkelek'ten Ahıska'ya iki yol vardı. Bunlardan biri araba geçişine imkan veren 160 km. kadar uzunlukta olan bir yoldu. Diğeri ise dağlar, uçurumlar ve ormanlarla kaplı 60 km. uzunluğunda bir yoldu[90]. Paskeviç, Köse Mehmet Paşa'dan önce Ahıska'ya ulaşabilmek için kısa yolu seçti. Fakat Mehmet Paşa, Paskeviç'ten önce Ahıska'ya ulaştı.

5 Ağustos 1928 günü Paskeeviç'in komutasındaki Rus birlikleri Ahıska'nın 2,5 km kadar doğusunda bulunan Posof Çayı kıyısındaki tepelere istihkamlar inşa ettiler. Kale çok sağlam şekilde korunuyordu, kalenin çevresi büyük duvarlarla çevrilmişti. Şehrin en büyük ve yüksek binası Ahmediye Camisi idi. Ahıska Kalesi Ruslara karşı Türk sınırındaki en muhkem kalelerden biri olarak tanınıyordu. 1810 yılında general Tormoseov 12 batarya ve 3000 süvari ile kaleyi ele geçirmeye çalışsa da buna nail olamamıştı. Kaleyi savunan Şerif Paşa Rus saldırılarına direnerek, kaleyi korumuştu[91]. General Paskeeviç geçmişteki, bu olayın etkisi altında hücum etmeye cesaret edemiyordu. Fakat Muravyov'un ısrarı üzerine 9

[89] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, İstanbul 1953, 549.
[90] Joan BADDALEY: Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil. İstanbul 1989, 199; Cemal GÖKÇE: a.g.e., 239.
[91] Voennoya Entsiklopediya. T.3, Sarkt-Peterburg 1911, 281-283.

Ağustos'ta kurdukları Harp Meclisi'nde, taarruz etme kararı alındı. 10.000 kişinin savunduğu kalede eski tip 70 top mevcuttu. Kalede bulunan Mehmet Paşa'nın topladığı, 30.000 askerin 10.000 kadarını nizami askerler oluşturuyordu ve bunların yanında 18 top bulunuyordu.

Rus askeri 50 top ve 87.000 asker ile muhasaraya hazırdı[92].

Birbiri içinde kıvrılarak uzayan dar sokakları, tepeler üzerinde birer kale gibi inşa edilmiş evler ve cesur halkı ile Ahıska kalesi üç asırdır Rus ve İran saldırılarından korunmayı başarmıştı. Bu yüzden kalelerinin zapt edilmeyeceğine inanan Ahıskalılar, Paskeeviç'in teslim teklifini şu sözlerle cevaplamışlardır. "Siz gökyüzündeki Ay'ı Ahıska'nın camisindeki hilalden çok daha kolay sökebilirsiniz." [93].

Ruslar 10 Ağustos'tan itibaren 8 gün - 8 gece Ahıska Kalesi'ni kopuz ve güllelerle dövmüşlerdir. Saldırıdan dolayı kale içindeki evler, saray, medreseler ve Ahmediye Cami tahrip olmuştur [94]. Ruslar "Suri Kilisa" tabyasında Tuzcuoğlu'nun gayretleri ile durdurulmuşsa da şiddetli rüzgar yüzünden tüfekler kullanılamadığından Ruslar ilerlemeyi başarmış ve tabyayı ele geçirmişlerdir. 16 Ağustos'a kadar Ruslar kaleye üç defa daha saldırmışlar fakat kaleyi almaya muvaffak olamamışlardır.

16 Ağustos'ta sabaha karşı Paskeeviç'in emri üzerine, Ruslar Ahıska'da büyük bir yangın çıkarmışlardır. Yangının yayılması üzerine evlerdeki kadın ve çocuklar kaleye sığınmış, çoğu Türk kadını Rusların eline geçmektense kendilerini ateşe atmışlardır. Bu korkunç olay hakkında, Rus - Japon harbindeki Rus başkomutanı general Kropatkin şöyle yazıyordu:

"Ahıska'nın muhafızlarıyla halkın erkeklerinin şecaat ve kahramanlığı tasvire muhtaç değildir. Ancak, Ahıskalıların hiçbir yerde misli ve menendi görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını da hatırlamak gerekir. Türk kadınları, ellerinde kılıç bulunduğu halde Rusların üzerine aslanlar gibi hücum ve savlet ederek muharebede sebat ediyorlardı. Çaresiz kalan kahraman gaziler ise, Ruslara teslim olmak ârını asla irtikâp etmekten esaret felâketine uğramaktan ise

92 Berşan GÖLEN: Ahıskanın Elden Çıkışı.(Yüksek Lisans Tezi), 45 - 46.
93 Joan BADDALEY: a.g.e., 201-202
94 Berşan GÖLEN: Ahıskanın Elden Çıkışı.(Yüksek Lisans Tezi),. Samsun 1996. 48.

kendilerini diri diri yangın alevleri içine atıyorlar, alevlere gömülüp cesetlerini kül, ruhlarını Cenabı Hakk-a teslim ediyorlardı" [95].

Kalede dört bin civarında asker bulunuyordu. General Miravyov onların teslim olmasını istedi. Fakat hiç kimsenin teslim olma fikrinde olmadığını gördü. General Muravyov anılarında bunu: "Ahıska Türkleri Ruslara da teslim olmadılar ve esir düşmeyi de onurlu bulmadıkları için kahramanca savaşarak şerefli ölmeyi tercih ettiler" diye Ahıska Savaşında Türklerin kahramanlığından övgü ile bahsediyor[96].

Mehmet Paşa kalede kalarak 10 gün - 10 gece kaleyi canla başla savunmuştur.

Savunma gücü kalmayan Mehmet Paşa 28 Ağustos'a kadar dayanmış. 28 Ağustos 1828'de kaleyi vire ile teslim etmek zorunda kalmıştır. 16 Ağustos 1928 günü Ahıska Kalesi'nin düşmesinden sonra, çevresindeki Azğur, Zanav, Altın - Kale kaleleri de art arda teslim oldu. Kafkasya'ya sürgün edilen M.S. Lvnin, Ahıska'nın işgalinin Paris'in işgali kadar siyasî önem taşıdığını vurgulamaktadır[97].

Ahıska'dan sonra Haziran'da Hasan Kale ardından Erzurum Rusların eline geçince, Anadolu yolu Ruslara açılmış oldu. Ruslar bir yandan Edirne'ye, öte yandan Erzurum'a dayanınca Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı.

Bunun üzerine 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de Osmanlı Murahhasları, Baş Defterdar Mehmet Sadık Efendi, Südurdan Abdülkadir Bey ile Rus delegeleri General Arekan, Çar I. Nikolay'ın şahsi temsilcisi Kont Aleksi Orlof ve Çar'ın Gizli Servis Danışmanı Kont Teodor Palen arasında Edirne Antlaşması imzalandı[98]. Bu antlaşmanın 4. maddesi ile Osmanlı Devleti Anadolu'da kaybettiği bazı yerleri geri almakla birlikte, Ahıska, Poti, Anapa, Ahılkelek ve Gürcistan topraklarını Rusya'ya bırakmıştır [99] (EKLER: 4. HARİTA).

---

[95] Yahya OKÇU: Türk-Rus Mücadelesi Tarihi. Doğuş Ltd. Matbaası Ankara 1953, 114; Necip Fazıl KISAKÜREK: MOSKOF.Bütün Eserleri 14. Büyük Doğu Yayınları: 16. 4. Basım, Ankara 1992, 216.

[96] Za stenoy Kavkaza (Sostoviteli V.A. Georgieva, A.V.Georgieva).Moskova. Molodaya gvardiya, 1989, 252.

[97] M.S. LVNİN: Pisma iz Sibiri. Moskova 1987, 15.

[98] V.İ.ŞEREMET: Turtsiya i Andrianopolskiy mir 1829 g. İz istorii vostoçnoğo voprosa, İnstitut Vostokovedeniya; Leningradskiy Gosudarstvennıy Pedagogiçeskiy İnstitut im. A.İ. Gertsena AN SSSR. İzdatelstvo " Nauka "Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı. Moskova 1975, 150.

[99] Nihat ERİM: Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara 1953. C.I., 280 - 281,

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti toprak kaybederken, Rusya Tuna ağzına yerleşmekle bu nehrin ve Doğu Anadolu'da kazandığı zaferlerle de Anadolu'nun (bilhassa Doğu bölgesinin) kontrolünü eline geçiriyordu[100].

Fransızlar ve İngilizler Rus – Türk antlaşmasının sonuçlarını çok dikkatle izliyordu. Hatta, 1829 Temmuz'unda İngilizler Rus devletinden Kafkasya sınırı ile ilgili bilgi verilmesi talebinde bulunmuştu[101].

Osmanlı Devletinin hezimeti ile sonuçlanan 1828 - 29 Osmanlı - Rus Harbi'nde, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Rus yanlısı tutumlarının da payı büyük olmuştur[102].

D. 19. Yüzyılın Birinci Yarısında Çarlık Rusyası'nın Kuzey Doğu Anadolu ve Ahıska Bölgesi Politikaları.

1. 19. Yüzyılın Birinci Yarısında Rusya'nın Göç Politikaları.

Rusya 19. yüzyılın başlarında kendisine boyun eğmeyen Kafkasyalıların izlerini Kafkasya'dan silip yok etmek için İran'dan getirilen Ermenileri kullanmak istiyordu. Bu bölgedeki iktisadî hayatı kontrol altına almak için Griboyedov R. Zavileyski ile birlikte , "Rusya - Kafkasya Şirketi"ni kurdu. Bu şirkette ise yalnız Ermeniler ve Rus göçmenlerinin çalışması düşünülmekte idi. Rusya'nın "böl - yönet" politikası Güney Kafkasya'da gelecekteki milli, etnik çatışmaların temellerini atmaktaydı.

İran tebaası olan Ermenilerin Kafkasya'ya göç konusu ikinci Rus - İran Savaşı (1827 – 1828) döneminde Sankt - Peterburg'da gündeme geldi. İ. Paskeeviç'in Kafkas Rus ordusuna başkomutan olarak atandığı sırada, yeğeni A. Gruboyedov Rus Dışişleri Bakanlığı'nda bölüm başkanlığına getirildi. Savaşa katılan Ermeni subayları ve İran'daki papazlar Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göç etme isteği ile ilgili çok sayıda dilekçeler topladılar. Türkmençay görüşmelerinde iştirak eden Griboyedov Ermenilerle ilgili on beşinci maddeyi antlaşma metnine soktu. Antlaşmanın 15. maddesi Azerbaycan'da yaşayan

---

[100] Necip Fazıl KISAKÜREK: MOSKOF. Bütün Eserleri 14. Büyük Doğu Yayınları: 16, 4. Basım, Ankara 1992, 216-217.

[101] V.İ.ŞEREMET: Turtsiya i Andrianopolskiy mir 1829 g. İz istorii vostoçnoğo voprosa, Moskova 1975, 114; Ali SARIKIYUNCU: "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi" Askeri Tarih Bülten. Ankara 1994, 10.

Ermenilerin bir sene içinde Rusya'ya göçebilecekleri, mal ve mülklerini bu süre içinde satmalarına veya nakletmelerine izin verileceği ifade edilmiştir[103].

Ermenileri göçe teşvik etmek için, onlara birkaç yıl Rusya vergilerinden muaf tutulacakları bildirildi. Ayrıca fakir göçmenlerin her birisine 50 000 manat[104] yardım ayrıldı. Bu meblağ, İran tarafından tazminat olarak ödenecekti. Ayrıca, Göçmen Komitesi kurulmuş ve göçürme işi, Rus ordusunda albay olan Ermeni asıllı L. Lazarev'e verilmişti.

Rusya'nın hem İran (Türkmençay), hem de Osmanlılarla (Edirne) yaptığı barış antlaşmalarında yer alan önemli maddelerin hedefi, gerekli nüfusun toplanmasıyla buralarda bir Ermenistan oluşturulmasını sağlamaktı. Nitekim, bu amaç doğrultusunda Revan ve Nahçıvan Hanlıklarının birleştirilmesinden Ermeni Vilâyeti'nin kurulduğu 17 Mart 1828 tarihli bir Çarlık beyânnâmesi ile ilan edilmiştir[105].

1829 Edirne Antlaşması'na göre Kafkasya'nın Karadeniz kıyıları - Kuban nehrinden Acaristan'ın kuzey sınırlarına kadar olan topraklar, Ahıska ve Ahılkelek bölgesi Rusya topraklarına katıldı[106].

Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ermenilere Rusya topraklarına göç etmek için 18 ay kadar süre tanındı. Ermeniler ve Yunanların Rus - Türk savaşında (1828 - 1829) Rusya'yı desteklemesi ve yardım etmesi nedeniyle onların Rus - Türk sınırlarına yerleştirilmesi öngörülmüştü. Bu teklifi ileri süren Rus Başkomutanı Paskeeviç Ermenistan, Gürcistan ve Kafkasya bölgesinde 10.000 Ermeni ailesinin yerleştirilmesini sağlamak için görev aldı. Rus Savunma Bakanı A.İ. Çernişev 18 Kasım 1829 tarihinde Paskeeviç'e gönderdiği yazısında Rus ordusuna yaptıkları hizmet ve yardımlar göz önünde tutularak (ileride karşılaşılabilecek savaşlarda bu ahalinin yeniden kullanılması için) getirilecek Ermenilerin Ahıska sınırlarına yerleştirilmesi gerektiğini belirtti [107].

Ermenilerin İran'dan buraya göç ettirilmesi için çalışmalara hemen başlandı. Bunun için Erivan ve Nahçıvan'da Müslüman beylerin toprak üzerindeki haklarını

---

[102] Berşan GÖLEN: Ahıskanın Elden Çıkışı.(Yüksek Lisans Tezi),60.
[103] Kemal BEYDİLLİ: 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt. XIII, sayı 17'den ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara - 1988, 369.
[104] Para birimi
[105] Kemal BEYDİLLİ: 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, 366.
[106] Dogovorı Rossii sı Vostokom politiçeskiye i torgovıye. Sost. T. Yuzefoviç. SPb. 1869, 71-80.

ellerinden almak gerekiyordu. Yalnız bu yolla, göçe engel olabilecek güçleri ortadan kaldırmak mümkün idi. Kafkasya orduları Başkomutanı Gr. Paskeeviç'in 14 Mayıs 1818 ve 25 Ocak 1829 tarihli emirleri ile yerli Müslüman beylerin toprakları mahkeme kararı ile ellerinden alınarak devlet hazinesine verildi. Göç ettirilen Ermeniler ise bu hazine topraklarına yerleştirildiler. 25 Aralık 1828 tarihli genelgede ise Erivan, Nahçıvan ve Ordubad'ın bütün topraklarının hazineye aktarılması ve hatta özel toprak sahipliğinin ortadan kaldırılması talep edilmekte idi.

Yeni getirilecek göçmenlerin problemlerini çözmek için "Göçmen Toprak Fonu" kuruldu. "Göçmen Toprak Fonu" yerli ahalinin toprakları ellerinden alınarak büyütüldü. Bu politikaların amacı, Kafkasların Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırılmasıydı[108].

İran'dan üç buçuk ay gibi kısa bir zaman içinde tam 8249 hâne, yani 41245 kişi göç ettirilmiştir. Doğu Anadolu'dan ise göç ettirilen Ermeni nüfusunun 100 000 civarında olduğu tahmin edilmektedir[109]. Osmanlı resmî kayıtlarına göre, yalnız Erzurum'dan 4230 hâne, yaklaşık 21150 kişi, göç ettirilmiştir[110].(bkz.EKLER: 1.TABLO)

Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid bölgelerinden göç eden Hıristiyan nüfusu (Ermeni ve Yunanlar) 14.044 aile, 90.000 kişi kısa bir sürede Rus sınırları içerisine yerleştiler[111]. Erzurum ve Ardahan göçmenleri genellikle Ahıska ve Ahılkelek'te Borçalı'da ve Tsalka çevresinde, Kars göçmenleri Pembek ve Şoragel arasındaki Talınsk kasabasında, Bayezid göçmenleri ise Sevan Gölü çevresine yerleştirildi[112].

İ.Şophen'e göre Ermeni vilayetine İran'dan 6946 aile (35 560 kişi), Türkiye'den ise 3682 aile (21 666 kişi) toplam 10.628 aile (57 226 kişi) yerleştirildi[113].

---

107 AKAK. (Aktı Sobrannıye Kavkazskoy Arkheografiçeskoy Komissiey - Kafkasya Arkeografi Kurulu Aktları), T. 7, dok. 819, Tiflis 1878, 830-831.
108 Azerbaycan Tarihi. Uzak geçmişten 1870'inci yıllara kadar. Redaktator Süleyman Eliyarlı, Bakü "Azerbaycan "Neşriyatı, 1996, 640-642.
109 R.HOVANİSTAN: Armenia on the Road to Independence, Los Angeles, 1976, 9; Kâmuran GÜRÜN: Ermeni Dosyası, Ankara 1985, 57.
110 Kemal BEYDİLLİ: A.g.e., Albay Lazerevin Raporu. 382, 410.
111 N.ŞAVROV: Russkaya kolonizatsiya na Kavkaze-Vı Kn., Voprosı Kolonizatsii, SPb., 1911, T. 8, 133X Parsanıyan B.A., A.S. Griboyedov i russko-armyanskoye otnoşeniya. Erivan, 1947, 66
112 AKAK. T. 7. Dok. 830, 847.
113 İ.ŞOPEN: İstoriçeskikh pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti vı epokhu eğo pri soedineniya kı Rossiyskoy imperii. SPb., 1852, 539; ERİTSOV,A.D. Danniye ob armyanskom

1830'lu yılların başlarında Gürcistan'ın Tsalka bölgesine Ermeni ve Yunanlılardan oluşan 2570 göçmen (1916 Yunan, 654 Ermeni) yerleştirildi[114].

20. yüzyılın başlarında Rus yazarlarından N. Şavrov Ermeni göçü ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:" Biz sömürgecilik faaliyetine Güney Kafkasya'da Rus nüfusunun değil, bize yabancı olan halkların yerleştirilmesinden başladık. Savaştan sonraki iki yılda, 1828'den 1830'a değin biz Güney Kafkasya'ya İran'dan 40 binden çok, Türkiye'den 84 binden çok Ermeni iskan etmiş ve onları Ermeni ahalisinin azınlıkta olduğu Elizavetpol (Gence) ve Erivan guberniyalarının[115] en verimli hazine topraklarında yerleştirmiştik. Yerleşmeleri için onlara 200 000 desyatinden[116] çok hazine toprağı ayrılmış ve üstelik Müslümanlardan özel çiftlikler satın alınmıştır[117].

Alman göçmenlerinin Kafkasya'da yerleşme isteklerine Rus Hükümeti sıcak bakmasa da (Hıristiyan oldukları için), buna izin vermek zorunda kaldı. 1842 yılında 70 Virtembergli Alman'ın ailesi Şamahı Kazası'na yerleştirildi. Aynı yıl 10 aile Ahıska Kazası'nda yerleşerek " Freydental " kolonisini kurdu. 1846'da Tavrida guberniyasından getirilen 8 aile de koloniye yerleştirildi[118].

19. yüzyılın sonlarında Tiflis guberniyasına bağlı Ahıska kazasının köylerinde tamamı dukhoborlardan[119] oluşan 6323 Rus kolonisi bulunmakta idi[120].

2. Ahıska ve Çevresinin Etnik Yapısının Değiştirilmesi.

Rus işgalinden sonra Kafkasya"da yeni şehirler ortaya çıkmaya başladı. 1837'de Çar 1. Nikola'nın Kafkasya'ya seferinde Ermeni Gümrü şehri yeniden inşa edildi. Yapılan kaleye ve şehre Rus imparatoriçesi Aleksandra Fyodrovna'nın hatırasına Aleksandropol ismi verildi. Bu şehir, Kafkasya'da Rus imparatoriçelerinin ismini taşıyan ikinci şehir (birincisi Elizavetpol'dur) idi. 1845'te

---

naselenii Rossii.- izvestiya (3apiski) Kavkazskoğo Otdela İmperatorskoğo Russkoğo Geograficeskoğo Obşestva (KOİRGO). Tiflis 1882 - 1883, T. 7, 92.

114 Obozreniye Rossiyskikh viladeniy za Kavkazom vı statistiçeskom, etnograficeskom, topograficeskom i finansovom otnoşeniyakh. VI 4. Kh ç., SPb., 1836, Ç. 4, Tablo A.

115 Türkler Erivan Guberniyasının Nüfusunun % 75'ni teşkil ediyordu.

116 Eski Rusya'da 1,09 hektara eşit arsa.

117 Azerbaycan Tarihi, Uzak geçmişten 1870'inci yıllara kadar. Redaktator Süleyman Eliyarlı, Bakü Azerbaycan "Neşriyatı, 1996, 671 - 674.

118 AKAK (Aktı sobrannıye Kavkazskoy Arkheograficeskoy Komissiey),Tiflis, 1885. T. 10, dok. 90, 115; 1846 - 1867 yıllarında Elizavetpol kazası Tiflis guberniyasına bağlı idi.

119 Dukhobor - Ortodoks dini törenlerini kabul etmeyen Hıristiyan dini tarikatı.

120 PSZ-(III), (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii). SPb. 1899, Tom. 9, 1891g., N. 6198.

Ahılkelek kenti ve kalesi yeniden inşa edildi. Şehir kısa bir zamanda hızla büyümeye başladı[121].

Erivan Guberniyası'nın komşu vilayetlerden gelen Hıristiyan nüfusu (öncelikle Ermeniler ve Rumların) sayesinde hızla büyüdüğü görünmektedir. 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra Bayezid'deki Ermeniler Kovar'a göç ettirildi. 1 Ocak 1850'de Erivan Guberniyası'nın kuruluşundan sonra Kovar, kaza merkezi oldu ve yeni Bayezid ismini aldı[122].

Kafkasya'da 1840, 1846, 1849 yıllarında yapılan coğrafî - idarî taksimatlarla bölgenin bir çok şehrine Guberniya (vilayet) ve Uyezd (kaza) statüsü verildi.

Kutayıs Guberniyası'na bağlı Ahıska Kazası'nda nüfus 1842 sayımında 9595'e[123], 1856 tarihli nüfus sayımında ise 13 298 kişiye ulaştığı belirtilmektedir[124].

1842 - 1856 yıllarında Kafkasya'da şehir nüfusu hızla artmıştır. Şehir (kent) nüfusunun artışı hızına göre birinci sırada Derbent Guberniyası, ikinci sırada Tiflis, üçüncü sırada Şamahı, dördüncü sırada ise Ahıska Kazası'nın bulunduğu Kutayıs Guberniyası yer almaktaydı[125].(EKLER: 2.TABLO)

1830'lu yıllarda Erivan kentinin nüfusunun üçte birinden fazlasını (% 34,4) Gürcistan'ın Signakhi şehir nüfusunun % 96'sını, Edirne Antlaşması ile Rusya'ya verilen Ahıska şehir nüfusunun % 91,8'ini Ermeniler oluşturmaktaydı. Göçmen Ermeni nüfusu Ahıska'nın etnik yapısını çok değiştirmişti. Ahıska şehri Ermenilerle tamamen dolmuştu. Ünlü İngiliz seyyahı Kh. F.B. Linç Ahıska'nın gerçek bir Hıristiyan şehrine döndüğünü kaydediyor; "Bir Rum Papazı beni uyararak, Ahıska'daki Ermenilerin içerisinde çok sayıda Katolik Gürcü bulunmaktadır. Bunların ataları, zamanında Ermeni Katolik Kilisesi ile birleşerek, Ermenilerin Katolik mezhebini kabul etmişler. Bu dönemde Gürcü kiliseleri Yunan kilisesine bağlanmış ve Roma ile bütün ilişkilerini kesmişti"[126].

---

121 Kavkazskiy Kalendar na 1852 Goda. Tiflis, 1851. Otd, III, 275-292.

122 Voenno - statistiçeskoye obozreniye Possiyskoy imperii. SPb., T. XVI, c.6; Erivanskaya guberniya, 259.

123 Statistiçeskiye tablıtsı o sostoyanii gorodov Rossiyskoy İmperii (1842). 8-9, 48-49.

124 Statistiçeskiye tablitsi Rossiyskoy İmperii. na 1856 g. 168 - 169, 172 - 175.

125 D.İ.İSMAİL-ZADE: Naseleniye gorodov Zakavkazskogo Kraya vı-XIX - naçale XX v. Moskova. 1991, 61; P.G. RINDZYUNSKİY: Gorodskoye grajdanstvo do reformennoy Rossii. M., 1958, 211; K Ş.KAKURİYA: Naseleniye Tibilisi (1803-1859 gg). Tibilisi 1965, 7. (Aftorefarat - doktora tezi çalışması).

126 Kh. F.B., LİNÇ: Armeniya: Puteviye oçerki i etyudi, vı 2'kh Tomakh, Tiflis 1910, T. 1; Russkiye provinsii, 86-88.

Gürcistan'ın İmeretya Guberniyası şehirleri Kafkasya'daki Ermeni Katoliklerinin en yoğun bulunduğu (3015) bölgedir. Guberniyada (1836'da) Ermeni Katoliklerinin en kalabalık bulundukları şehir Ahıska şehridir: 1957 kişi (%64,9). Sırasıyla Kutayıs'te 465 kişi (%15,4), Tiflis'te 365 (%12,1), Gori'de 214 (%7,0) ve Redut Kale'de ise 14 kişidır [127].

Belgelere göre Kutayıs'ın şehir ahalisinin yarısını, Tiflis köylülerinin %16,8'ini, Signakhi'nin % 4'ünü ve Ahıska'nın (İmeretler) %2'sini Gürcüler oluşturmaktadır.

Yahudiler Ahıska nüfusunun %5,6'sını, Kutayıs'ın ise %25,6'sını oluşturmakta idi. Komşu vilayetlerde Yahudilerin bulunması bu kazalara da Yahudi göçlerini teşvik eden bir unsur olmuştur. Ahıska Paşalığındaki bütün Yahudilerin %43'ü Ahıska şehrinde, İmeretya'nın Yahudi ahalisinin %37'si Kutayıs'ta oturuyordu[128].

Bayezid, Muş, Van, Erzurum ve Kars'tan göç eden Ermeniler önceden tanıdıkları göçmenlerle ayrı ayrı gruplar halinde (kolonilerle) yerleşiyorlardı. Daraçiçek'te 3263 nüfus, Abarcan'da 6857, Sürmeli'de 1342 ve Talın'da 1144 kişi yerleşmişti. Bayezid Ermenileri bir mıntıkada, Muşlular diğerinde, Karslılar da kendi hemşehrilileriyle ayrı bir mıntıkada oturuyorlardı. Erzurum Ermenileri Borçalı bölgesini, Tsalka çevresini ile Ahıska ve Ahılkelek'i tercih etmişlerdi[129].

Ahıska'nın işgalinden sonra Rusların yaptıkları tahribatı yabancı yazarları da itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Etnik yapının değişmesi ve kültürel mirasın tahrip edilmesinden bahseden İngiliz seyyahı Kh.F.B. Linç Ahıska'yı örnek göstererek şunları söylüyor:

"Etnik yapının radikal şekilde değiştirilmesi sonucu, şehir zahiri görüntüsünü, doğuya ve Müslümanlara ait özelliklerini kaybetmiştir. 1828 yılında Ahıska'yı ele geçirenler kaleyi şehirle birleştiren dış duvarları yıkmışlardır. Caminin minaresi muhafaza edilerek, Rus kilisesi haline getirilmiştir. Nehrin sağ kıyısında yeni bir şehir kurulmuş ve buraya göçmenler yerleştirilmiştir. Fakat şu

---

[127] Ts.GİA. (Tsentralnaya Gruzinskaya İstoriçeskiy Arhiva). Fond 2, Liste 1, Dosya 3409, 20.
[128] D.İ.İSMAİLZADE: Naseleniye gorodov Zakavkazskogo Kraya vı XIX - nacale XX veka. Moskova, Navka, 1991, 72.
[129] Aktı, Sobrannıye Kavkazskoy Arkeografiçeskoy Komissiey (AKAK).Tiflis 1878. Tom VII. Dok No. 830, 847; A.D. ERİTSOV: Danniye ob armyanskom naselenii Rossii. İzves Kavk. Otd. İmp. Rus. Geografic. Obşestvu. Tiflis 1882 - 1883, T. S. 93.

anda düşman üzerinde zaferin basiretine bağlı bir sessizlik hüküm sürmektedir"[130].

3. Kafkasya'da Rus Yönetim Sistemi.

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da kurduğu yönetim sistemi tam bir sömürgecilik sistemi idi. Kafkasya gelen Graf Vasilçikov da raporunda bu komendantlıkların (Valiliklerin), hiçbir hak - hukuk, sorumluluk tanımayan ve eski bir yönetim sistemi olduğunu belirtiliyordu.

Kuzey Kafkasya'da Şeyh Şamil hârekatının güçlenmesi, Çarlık Rusyası'nı burada yeni bir yönetim şekli olan Canişinlik oluşturmaya mecbur etti. 1. Nikolay'ın 1844'te ilk Kafkasya Canışini olarak görevlendirdiği M.S. Vorontsov çok büyük yetkilere sahip idi ve yalnız Çar 1. Nikolay karşısında sorumluluk taşımakta idi.

Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesiyle bu bölgede Rus askeri üstleri kuruldu. 1802'de Rusya'nın Kafkasya'da 6 alayı bulunuyordu[131]. 1812'de ise Kafkasya sınırlarında Rusya'nın 13 taburu ve 15 alayı bulunmakta idi. 1815 yılında ise Osmanlı Devleti ile olan sınırlarının güvenliğini sağlamlaştırmak için Rusya Özel Gürcistan Kolordusu'nu teşkil etti.

1834'te yeni topraklar ele geçiren Rusya, Özel Gürcistan Kolordusu'nun yeniden teşkilatlandırılması hakkında karar alındı. Özel Kafkasya Kolordusu'nun askeri sayısı artırıldı[132]. 1845'te ise dört yeni alay daha kuruldu ve Özel Gürcistan Kolordusu'na bağlı alayların sayısı 15'e ulaştı[133].

1834 yılında Kafkasya Kolordusu bünyesindeki taburlarının sayı 37'ye ulaştı. Bu taburların biri Ahıska şehirlerine yerleştirildi. Bu taburların sayısı 1840'da 44'e, 1842'de ise 47'e ulaştı. Bu taburlardaki asker sayısı da 17136'dan 20349'a kadar artırıldı[134]. 1834'te Özel Kafkasya Kolordusu'nda savaş dönemi için 81830 asker bulunuyordu. Rus ordusundaki genel asker sayısının (819000) %10'nu Kafkasya'ya yerleştirilmişti[135].

---

[130] Kh. F.B. LİNÇ: Armeniya: Puteviye oçerki i etyudı. vı 2 T, Tiflis 1910, T. 1; Russkiye provintsii, 6; A.N.MURAVYOV: Gruzya i Armenya, SPb. 1848, Ç. 1, 149; Kavkazskiy Kalendar na 1853g. Otd. ııı., 305.

[131] PSZ. (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii). (1), T. XXVI, No. 9951.

[132] PSZ.(Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii). (II), SPb. 1835. T. IX. Otd. I.,No. 6917.

[133] A.L.Gizetti: Kronika Kavkazskikh voyski vı 2-Kh çast., Tiflis 1896, Çast 1, 70-71.

[134] Khronika Rossiyskoy armii. Lineyniye batalyonı otdelnoğo Kavkazskoğo korpuse. 1840, Kn. 16, 1- 54.

[135] L.G.BESKROVNIY: Russkaya armiya i flot vı XIXv. Moskova, 1973, 19, 23, 26.

1837'nin başlarında Rusya'nın Kafkasya'daki asker sayısı 85 500[136] iken daha sonraki yıllarda asker sayısı daha da artırılarak, 1856'da 294 518 kişiye ulaştı[137]. Kırım Savaşı sırasında Rus ordusunun piyade kuvvetlerinin %20'si Özel Kafkasya Kolordusu'nda yer almaktaydı[138].

Kafkasya'da işgalci Rus askerî birimlerinin sayının artması, bölgedeki şehirlerde Rus ordu mensuplarının nüfusunun artışına neden oldu. Tiflis ve Kutayıs şehir ve nüfusunun üçte birini, Gori'nin ise dörtte birini, Ahıska'nın şehir nüfusunun %10'unu, Şamahı, Signakhi, Telavi ve Elizavetpol şehir nüfusunun %2 kadarını Rus ordu mensupları oluşturmakta idi[139].

Rusların Gürcistan'ı işgali ile Kartli - Kahetya Çarlığı ortadan kaldırıldı ve Gürcistan Yüksek Hükümeti kuruldu (1802)[140]. Kafkasya'daki Rus Başkomutanı Gürcistan hükümetinin başında bulunuyor ve Kafkasya'yı yönetiyordu. Kazalar ise yüzbaşı rütbesinde Rus polis müdürleri tarafından yönetiliyordu[141].

Kuzey Azerbaycan ve Ermenistan'ın işgalinden sonra Ruslar yeni siyasî yönetim sistemi kurdular. Gürcistan'dan farklı olarak, Kuzey Azerbaycan'da hanların ve beylerin hakimiyeti 1841 yılına kadar sürdü. Bu tarihten sonra yönetim Rus subaylarından oluşan "Komendant"[142] lara devredildi. Yönetimde yerli halklara görev verilmiyordu. Çünkü Ruslar onlara hiç güvenmiyordu[143]. Rus yöneticilerinin sorumsuzluğu, denetim organlarının çalışmamasından dolayı, dönemin Rus bilim adamlarının da kaydettiği gibi, Kafkasya hırsız ve cahillerin sığınma ve toplanma yeri idi. Bu yasa dışı unsurlar burada rahatça dolaşıp, eylemlerini sürdürebiliyorlardı[144].

Rusların Kafkasya'da yerleşmesi için Rus devleti kolaylıklar sağlıyordu. Rusya'dan gelip bu bölgede çalışmak isteyenlere çok iyi şartlarda iş veriliyordu. Her bir Rus, kolej mezunu olarak işe alınıyor ve binbaşı düzeyinde görev

---

136 Voennaya Ensiklopediya (Pod. Redaks. İ.D. Sıtına) T. II., 232.
137 AKAK T. XII. Otscot general-feldmarşala Knyazya A.İ. Baryatinskoğo za 1857-1859 godı, 1312.
138 İstoriya russkoy armii i flota. Moskova, 1913, T. 10-12., 13; A.L.Gizetti: a.g.e., Ç. 1, 110.
139 Kavkazskiy Kalendar na. 1852g., Otd. III, 284, 341, 382, 404, 426. Kavkazskiy Kalendar na. 1853g., Otd. III, 278, 307-308, 358. Kavkazskiy Kalendar na. 1854g., Otd. III, 346-347. Kavkazskiy Kalendar na. 1855g., Otd. III, 49-50, 57-58.
140 PSZ (I) T. XXVI, SPb., 1830, No. 20007.
141 D.İ.İSMAİL-ZADE: A.g.e., 159.
142 Kumandan ; Yönetici
143 G.G.EVANGULOV: Mestnaya reforma na Kavkaze. SPb. 1914, 14-15.
144 A.B. FADEEV: Rossiya i Kavkaz vı pervoy treti XIXv. Moskova 1960, 357.

veriliyordu[145]. Rusya'nın Gürcistan Başkomutanı A.P.Yermolov'un raporunda şöyle deniliyor: "Rusya'dan Gürcistan'a gelen memurların büyük bir kısmı yeteneksiz ve kusurlu davranışlarından dolayı kendilerini kanıtlayamayan kişilerdir"[146]. Kafkasya'ya gelenler için üç senelik zorunlu hizmet şartı da konulmuştu. Daha erken geri döndüklerinde, aldıkları maaşları iade etmek zorundaydılar[147].

1840'da yönetim ve yargı reformu uygulanmaya başlandı. Bu reform hayata geçirilmesiyle, Kafkasya'yı Rusya'nın memur, bürokrasi şebekesi bürüdü. Bu reformla Kafkasya'da üç çeşit idari bölge kuruldu; guberniyalar, bölge ve kazalar[148]. Yargının emniyetten ayrılması yönetim sisteminde karmaşıklığa sebep oldu. Memur sayısı artırıldı, devlet harcamaları da çoğaldı. Fakat ne polis, ne yargı, ne de sosyal alanda devlet hizmeti yeterli idi[149].

Eğitim, Gürcüce ve Rusça olmak üzere iki dilde yapılıyordu[150]. 1820 yıllarından sonra Tatar dilinde (Türk dilinde) de eğitim verilmeye başlandı.

Rus yönetimi altında bulunan Kafkasya'da Ruslaştırma politikası büyük hızla sürdürülmekteydi. Rusça eğitime tâbi tutulan yerli halklar, Rus hayat biçimini, Rus gelenek ve göreneklerini kabul etmeye zorlanıyorlardı. Kutayıs gubernatoru baş karargaha yazdığı raporunda (1858), yerli, zengin zümreden büyük bir kesimin Rus dilini, Rus yaşam biçimini ve gelenek göreneklerini benimsediğini açıklamaktadır[151].

19. yüzyılın ortalarında bu konu bir çok yazar tarafından ele alınmış ve Rus yazarlar bu değişikliklerden övgü ile bahsetmişlerdir. Tiflis, Elizavetpol, Gori, Erivan, Telavi ve Bakü gibi büyük şehirlerde Çarlığın Ruslaştırma politikasını, Rus yaşam tarzını, ilerici düşünce, yerli halkların geliştirilmesi gibi ibarelerle perdelendiğini, bir kısım insanların bunları benimsediğini, benimsedikten sonra bu

---

[145] AKAK, T. VI., Ç. 1, Dok. No. 62, Rapor genirala Yermolova naçalniku Glavnoğo ştabe., 16 iyulya 1821 goda, 44-45.
[146] AKAK, T. VI, Ç. 1., Dok. No. 62, 44-45.
[147] Svod Zakonov Russiyskoy imperii izdaniye 1857g. SPb. 1857, T. 3, Ustavı o slujbe grajdanskoy. G.1. VI, 1353-1403; 288 - 300, 1358.
[148] PSZ (II). T. XV. Otd. 1, No. 13368.
[149] Iz spisok barona (vıposledstvii grafa) M.A. Korfa. Russkaya starina 1900, T. 10, yanvar-fevral-mart, 43.
[150] D.L.VATEYŞVİLİ: Russkaya obşestvannaya musil i peçat na Kavkaze vı pervoy treti XIX veka. Moskova 1975, 56.
[151] Kutayisskoye general gubernatorstvo. Statistiçeskiye opisaniye guberniy i oblastey Rossiyskoy İmperii po vısoçaşeyşemu poreleniyu izdavayemıkh Deportamentom Geniralnogo Ştaba Voennoğo Ministerstvo, SPb. 1858, T. XVI, Ç. 5, 202.

insanların zekasının, başarısının, dürüstlüğünün arttığını ve hayatlarından zevk alarak yaşadıklarını ifade etmektedirler[152].

E. 19. Asrın İkinci Yarısında Rus Yönetimi Altında Kuzey Doğu Anadolu.

1. 19. Asrın İkinci Yarısında Rus – Türk Savaşları ve Osmanlının Toprak Kaybı.

4 Ekim 1853'te başlayan Kırım Savaşı Anadolu cephesinde, Kars ve Ardahan bölgesinde de birkaç muharebeye sahne oldu. 16 Haziran 1855 günü General Muravyov idaresindeki Rus ordusunun kuşattığı Kars Kalesi 19 Eylül Sivastopol'un düşüşüne kadar direnmiştir. Bir türlü Kars'ı ele geçiremeyen Muravyov 29 Eylül'de (50 000 kişilik ordusuyla) görünmemiş bir inatla saldırmış ve yedi buçuk saat süren savaşta Türk kuvvetleri parlak bir zafer kazanmıştır. Fakat Ruslar oluşacak açlık ve hastalığın Kars'ı düşürmesini bekleyerek kuşatmayı devam ettirmişlerdir. Sonunda 28 Kasım 1855 günü Kars Ruslara teslim olmuş, fakat 30 Mart 1856 Paris Muahedesi ile geri verilmiştir[153].

Muahedeyi imzalayan devletler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü garanti altına almışlardır. Müttefikler (İngiltere, Fransa, İtalya) harp esnasında Kırım'da ele geçirilen Rus kalelerini iade etmek suretiyle, arazi durumunda herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Muahedenin 9. maddesine göre Karadeniz tarafsız ilan ediliyor ve burada hiçbir devletin harp gemisi bulundurmasına müsaade edilmiyordu. Dolayısıyla Rusya Karadeniz donanmasından mahrum edilmiş oldu. Boğazlar Statüsü eskisi gibi kaldı[154].

---

[152] Kavkazskiy Kalendar na 1854g., Otd. III., 341-355; 1860 No. 54: 11 Temmuz, 326; Kavkaz Gazetesi 1846, N. 2., 12 Ocak, 5; M.POLİEVKTOV, G.NATADZE: Starıy Tiflis vs izvestyakh sovremennikov. Tiflis 1929, s.XIV, 79; Yu.TİNYANOV: Smert Vezir Mukhtara. Kşinyov. 1984, 171; A.S.GRİBOYEDOV: Soceneniye. Tom 2., 87, 325; Oborzreni rossiyskikh vladeniy za Kavkazom vı statistiçeskom etnogratiçeskom, topograficeskom i finansovom otnoşeniyakh SPb. 1836, Ç. 1, 74; D.İ. İSMAİL-ZADE: A.g.e., 170-172.

[153] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 551; W.E.D. ALLEN ve ölü Paul MURATOF: 1828 - 1921. Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi. Ankara 1966, 90.

[154] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya. XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919). Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1970, 74; Nihat ERİM: Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri, C. 1, Ankara 1953, 341; W.E.B. ALLEN ve ölü Paul MURATOF: 1828 - 1921. Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi. Ankara 1966, 101.

Paris Muahedesiyle yaratılan durum, 1870 Fransa - Rusya harbine kadar devam etmiştir. 31 Ekim 1870 tarihinde Rusya, Paris Muahedesinin Karadeniz'de Rus donanması bulundurulmasını men eden 9. maddesinin kaldırıldığını ilan etmiş ve Bab-i Ali'nin ret cevabı üzerine Rusya, 24 Nisan 1877'de Türkiye'ye harp ilan etmiştir.

Anadolu ordusu başkumandanı Müşir (Mareşal) Ahmet Muhtar Paşa Rus saldırısına karşı ciddi hazırlık görmüştü. 24 Nisan 1877 günü Arpaçay'dan sınırı geçen Ermeni asıllı General Loris Melikov idaresindeki Rus ordusuna karşı Karapapak boyundan Mihrali Bey'in komutanlığında 500 gönüllü süvari toplanarak orduyla birlikte sekiz ay düşmanla mücadele etti. Bu yıl, 25 - 28 Haziran Halıyazı ile Zivin, 25 Ağustos Başgedikler ve 2 - 5 Ekim Yahnılar gibi, altı ay içerisinde yapılan üç büyük meydan muharebesini Türkler kazandı. Fakat, Pilevne Kalesi'nin çöküşü ve 15 Ekim 1877 günü Alacadağ'daki yenilgiden sonra, Ahmet Muhtar Paşa Erzurum'a doğru çekilip yeniden cephe kurdu. Kars'ı yeniden kuşatan Rus ordusu Çarın kardeşi Mikhayil Nikolayeviç'in idaresinde 17 - 18 Kasım 1877 gecesi yapılan kanlı bir hücumla tabyaları düşürüp, 18 Kasım günü Kars'ı işgal etti[155].

Kars'ın düşüşünden sonra üç gün 20 000 nüfuslu şehirde katliam ve yağma olayları yaşandı. 3 Mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) Muahedesi ile buraların, Batum ile birlikte, harp tazminatı karşılığı olarak Ruslara bırakıldı[156].

13 Haziran 1878 günü açılan Berlin Kongresinde Ayastefanos Barışı'nın bütün maddeleri Rusya'nın aleyhine değiştirildi. Bir kere Bulgaristan, Balkan dağlarının kuzeyinde, sultana bağlı bir krallık oldu. Balkanların güneyinde Şarkî Rumeli muhtar bölgesi kuruldu. Rus askerleri iki ay içinde Bulgaristan'ı terk edecekti. Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlığı tanındı. Berlin antlaşmasının 59. Maddesi ile Kars, Ardahan ve Batum, iki yüz kırk beş milyon liralık harp tazminatı karşılığı olarak Rusya'ya bırakıldı. Rusya, Batum'u ticarete mahsus serbest bölge haline getiriyordu (madde 59)[157]. İngiltere'nin ısrarı ile Bayezid şehri ve Eleşkirt ovası Türkiye'ye iade edildi (madde 60). Bosna - Hersek Osmanlı hakimiyetinde kalmakla beraber Avusturya - Macaristan'ın hakimiyetine girdi.

---

155 W.E.B. ALLEN ve ölü Paul MURATOF: A.g.e., 190-195.
156 Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 552.
157 Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 87-89; Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, İstanbul 1953, 552-553; Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti. Ankara, 1989, 9.

61. madde ile Doğu Anadolu'da meskun Ermenilere yönelik bir takım ıslahatlar yapılması ve onların yerli aşiretlere karşı güvenliklerinin sağlanması taahhüt ediliyordu.

Ayastefanos ve Berlin Muahedeleri sonucunda, değişmeyen hükümleri Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya kesin olarak bırakılması ile, Ermeni Meselesi'nin dünya siyaset gündemine resmen getirilmesidir[158].

Ayastefanos'taki müzakereler sırasında Rusların siyasi emellerinin mahiyeti açıkça anlaşılmıştır.

Rus - Türk mücadelesinin son iki yüz yılında (1676 – 1878) toplam otuz seneyi kapsayan on bir savaş yapılmış, toprağa Rus ve Osmanlı askerlerinin kanı akıtılmıştı[159]. Küçük Kaynarca (10/21 Temmuz 1774) Barışı'ndan sonra Türkiye dört defa Rusya'ya yenilmiş, geniş arazi parçalarını Rusya'ya kaptırarak, İstanbul ve Boğazları güçlükle koruyabilmiştir[160].

2. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Ahıska ve Çevresinin Durumu: Etnik Yapısı ve Nüfusu.

8 Şubat 1879'da İstanbul'da imzalanan "Muâhede-i Kat'iyye"nin 7. maddesine göre üç yıl içerisinde buralardaki ahalinin serbestçe göç etmesi imkânı sağlanılmıştır. Bunu bahane eden Ruslar verimli topraklardaki Türk ahaliyi göçe zorlayarak yerlerine, Ukrayınalı (Khakhol), Dukobor, Malakan gibi Rus kolonisi köylüleri ile "Nemets" (Alman) ve Estonyalı gibi Protestan köylüleri, çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidî, Asurî gibi gayri müslim ahaliyi getirerek Kars topraklarına yerleştirdiler. Kars ve Kağızman'daki "Rüştiye Mektebi" ile bir çok medreseler kapatıldı[161].

Anadolu'dan koparılan Kars, Ardahan (Ahıska) ve Batum'dan ibaret "Elviye-i Selâse = Üç Sancak" bölgesine Rus arazi nizamnamesi tatbik edilerek, halkın toprak mülkiyeti kaldırıldı. Rusların bu siyaseti karşısında ahali Osmanlı sınırları içine göç etmeye başladı. Örneğin, 1878 - 1880 yılları arasında Kars'tan 16 000 kişi olmak üzere, toplam 65 447 kişi göç etti[162]. 1880'de Kars'a gelen ilk Osmanlı

---

158 Ahmet Ender GÖKDEMİR:Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Ankara 1989, 9.
159 E.V ANİSİMOV. Rossiya bez Pyotra. 1725-1740. S-Pb. Lenizdat, Sankt-Peterburg. 1994, 405.
160 Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 100.
161 Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Kars Tarihi, 553; Ahmet Ender GÖKDEMİR: A.g.e., 10.
162 G.A.DZIDZARİYA "Makhadjirstvo" i problemi istorii Abkhazii XIX stoletiya, Sukhumi. 1975, 390; Fahrettin M. KIRZIOĞLU bu rakamın 120 bin (Kars şehrinden 21 bin) olduğunu belirtiyor;

şehbenderi Mehmet Asım"n verdiği bilgiler sonucunda bu göçlerin önü, Şeyhülislam fetvası ve Sultan Abdülhamid"n gizli fermanı ile alındı[163].

Berlin kongresinden sonra Ruslar Kars'a 50 000 Ermeni ve 40 000 civarında Rum yerleştirdi[164]. Erivan guberniyasının Sürmeli kazasına da 35 000 Ermeni'nin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1893 - 1895 yıllarında işgal edilen Osmanlı topraklarına Ermeni göçleri aralıksız devam etmiştir[165]. Ermeni ve Yunanlar dışında İran ve Türkiye'den göç eden Kürtler Azerbaycan'ın İran'la sınır bölgelerine yerleştiler. Kürtlerin bir kısmı Ermenistan'a, bir kısmı da Gürcistan'a yerleşti[166].

Kafkasya devlet kurumlarının raporlarına göre,1895 - 1897 yıllarda İran ve Türkiye'den gelen göçmen sayısı 35 000 civarında idi[167].

1882 yılındaki resmi sayıma göre Kars'taki nüfusun %58'ini teşkil eden Türk – nüfusu 116 500 idi. Düşüşten 9 yıl sonra 1886'da yapılan nüfus sayımına göre, Kars Vilayetinde, 200 bine varan nüfustan 93 553'ü Türk (%47), 37 092'si Ermeni, 23 525'i Rum, 10 695'i Estonyalı, Süryanî / Asurî, Çingene, 12 144'ü asker, 11 837'si memur aileleri idi.

1892 sayımına göre vilâyetteki 200 868 kişilik nüfusun %53'ünü, 1897 sayımına göre %51,21'ini Müslümanlar teşkil ediyordu[168].

1876 Osmanlı nüfus sayımına göre Kars Sancağı'nın erkek nüfus miktarı toplam 39257 idi[169].(EKLER: 3.TABLO)

Buna göre erkek nüfusun yaklaşık iki misli olan (80 000) kadın ve çocukların ilavesi ile nüfusun 100 000'in üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

İşgalden 20 yıl sonra yapılan 1897 nüfus sayımına göre, Kars sancağının nüfusu 290 binin üzerindedir. Bu artışın 20 yıllık normal bir artış hızından değil

---

Bkz..Fahrettin M. KIRZIOĞLU: " Kars" maddesi, Türk Ansiklopedisi, Cilt XXI,Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, 360.

[163] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: "Kars" maddesi,Türk Ansiklopedisi, Cilt XXI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, 360; Ahmet Ender Gökdemir: a.g.e., 10.

[164] Sbornik dogovorov Rossisi drugimi gosudarstvami, 1856-1917. Moskova 1952, 170; Ayrıca P.F.Stepanov'un "Kars vilayetine dair kayıtlar " eserinde göcmen sayısı azaltılarak Yunanların 0744, Ermenilerin ise 4071 kişi olduğu iddia edilmiştir Göcmen sayısının eksik gösterilmesinin arkasında siyası amacların olduğu anlaşılmaktadır. Bak. Kavkazskoğo Otdela İmperatorskoğo Russkoğo Geografiçeskoğo Obşestva (KOİRGO), Tiflis, 1882-1883, T. 7.,182-183.

[165] V. N ŞAVRO: Russkaya kolonizatsiya na Kavkaze. Vı Kn. Voprosı kolonizatsii. SPb. 1911,T.8., 134

[166] T.F.ARİSTOVA: Kurdı Zavkaziye.Moskova 1966, 36-40.

[167] Ts.GİA.,Fond 391,Liste1, Dosya 1690,173.

[168] Fahrettin, M.KIRZIOĞLU: Kars'ın Kırkyıllık Karagunler'den (1878-1918) Kurtuluşu Haritası, Doğu Kars Halkevi Dergisi, Sayı 65, Nisan 1950, 17; Ahmet Ender GÖKDEMİR: A.g.e., 11.

de, yoğun göçmen akınından ileri geldiği açıkça görülmektedir. 1897 nüfus sayımına göre bazı bölgelerin (Tiflis, Kutayis ve Kars'ın) etnik yapısı belirlenmiştir[170]. (EKLER: 4. TABLO)

Bölgenin etnik yapısında, kolinizatör grubunun önemli bir artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Yeni etnik unsurların böylesine artışı Rusya'nın kolinizesyon ve Slavlaştırma politikasının sonucu idi.

Osmanlı Dönemine göre Türkçe konuşan grup hayli azalmış, yarıya düşmüştür. Bu eksilmede (takriben 70 000 kadar) göçün etkisi büyük olmuştur.

Kars'ta ve genel olarak Kafkasya'da Türkçe konuşanların kalabalık bir topluluk olduğu bilinmektedir. Kafkasya'daki 8 275 637 kişilik nüfûsun 1 401 855'i Türkçe konuşuyordu. Türkçe öncelikle Müslümanlar ve sonra diğer gruplar arasında bir iletişim aracı idi[171]. Ünlü Rus şairi M. Yu. Lermontov, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Fransızca Avrupa'da nasıl yaygınsa, Tatar (Türk) dili de bu bölgelerde (Kafkasya'da - S.B.) ve genellikle Asya'da o kadar yaygındır"[172].

Kars, Ardahan, Ahıska, Ahılkelek ve diğer çevre merkezlerinin gelişimini yönlendiren askeri amaçlardır. Bu kentlerin hepsi garnizon merkezleri idi.

Kutayıs guberniyası'nın komşusu ve Tiflis guberniyası'na bağlı olan Ahıska kazası, bu guberniyanın güney batısında bulunmaktadır. Ahıska Kazası'nın kuzeyinde Acar dağları, doğusunda Cavari sıradağları ve Kür'ün sulama tesisleri, Kazanın kuzey kısmında Abastuman'ın şifalı kaplıcaları bulunmaktadır. Yüzölçümü 2,332 verst kare[173]. Nüfusu, 1897 nüfus sayımına göre 77 700'dür. 17 100 kişi kentte yaşamaktadır. Kaza karma etnik yapıya sahiptir. (EKLER: 5. TABLO)

Köylerde okuma yazma oranı % 13,3, şehirde ise %39,7'dir. Kaza ahalisinin yüzde 45,5'i tarım sektöründe, %12,1 imalat sanayiide, %6,5'i ticari müesseselerde çalışmakta, %24'ü bağcılıkla uğraşmaktadır. Ahıska kazası Kafkasya'nın çok önemli bağcılık merkezlerinden birisidir.

---

169 İlber ORTAYLI: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars.Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978 yılı, Sayı. 9, 348.

170 D.İ.İSMAİL-ZADE: Nasileniye gorodov...; sayfa 222 - 223'deki Tablodan yararlanılmıştır

171 İlber ORTAYLI: a.g.e., 350; Kavkazskiy Kalendar na 1900 god. Otd, III, 42-43.

172 M.Yu.LERMONTOV: Sobranniye soçineniye vı çetıryokh tomakh. Moskova - Leningrad 1948, Tom 4, 433; Lermontovskaya Entsiklopedya. Moskova 1981, 564 - 565.

173 "Verst" uzunluk ölçüsü: 1 verst 1,6 km'dir (Âhıska kazası'nın yüzölçümünün 3750 km./ 2. olduğu anlaşılmaktadır).

Ahıska kazasının merkezi (deniz seviyesinden 3376 fut[174] yükseklikte bulunan) Ahıska şehrinin nüfusu 18 836'dır.

Ahılkelek kazası da Tiflis guberniyasına bağlı idi. 1887'de Ahılkelek kazasının yüzölçümü 2162 verst kare[175], nüfusu 54 496'dır. Ayrıca 1887 yılında Ahılkelek kazasının merkezi Ahılkelek kenti 4303 nüfusa (534 hane) ve karma bir etnik yapıya sahiptir: (EKLER: 6. TABLO)

Ahılkelek'te 8 kervansaray, 5 meyhane ve 280 dükkan bulunuyordu[176].

Rus bilim adamları (V.D.Malçanov, P:P.Nadejdin vd.) göçmenlerden övgü ile bahsederek, tarım kültürünün onlarda yerlilerden üstün olduğunu belirtmekle Rus devletinin göçmen politikasında güttüğü işgalci siyaseti gizletmeye çalıştıkları görünmektedir[177].

Aslında Rus sömürge politikasına alet olan bu kolonizatörlerin Rusya'nın uçsuz bucaksız verimli topraklarını değil Kafkasya'yı tercih etmelerinin en önemli nedeni Çarlık hükümetinin onlara tanıdığı kolaylıklar ve imtiyazlar idi. Bölgeyi Ruslaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak iddiasında bulunan Rus İmparatorluğu, Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu gibi jeopolitik önemi büyük olan bölgeye ebediyen yerleşmek düşüncesindeydi.

1862 yılında Kafkasya toprak yönetmeliği yayınlandı. Buna göre, bir aileye dağlık bölgede 35 desyatine, ovalık ve verimli bölgelerde 10 desyatine kadar arazi verilebilirdi. Ahılkelek kazasındaki dukhaborlar nüfusun %16'sını oluşturmalarına rağmen, toprakların %35'ini ele geçirmişlerdi.

19. yüzyılın başlarında Rusya'nın Kafkasya'ya inmesiyle çok sayıda Abhaz göçmen Türkiye'ye göç ederek yerleşmişlerdi[178]. Genellikle Kafkasya savaşlarından sonra Abhaz göçmenlerinin sayısında çok büyük artış göze çarpmaktadır. Yalnız 1860'lı ve 1870'li yıllarda Türkiye'ye göç eden Abhaz muhacirlerin sayısı 80 000 kişi civarındadır. Abhazların toplam nüfusu bu dönemde 135 000 kişiydi[179]. Kodora,Gumistina ve Gudauta bölgelerinde nüfusun

---

174 "Fut" uzunluk ölçüsü: 30,5 cm'dir-(Âhıska kazası'nın deniz seviyesinden yüksekliği 1180 metrenin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır).

175 1 verst'in 1,6 km. olduğunu göz önünde tutarsak Ahılkelek kazası'nın yüzölçümünün (2162 x 1,6) 3459,2 km/2 olduğu anlaşılmaktadır.

176 Ensinlopediçaskiy Slovar Brokgauzoy, Efrona, Tom, 335 - 336, 526 - 527.

177 V.D.MALÇANOV: Krestyanskoye khozyaystvo vı Zakavkazye kı kontsu XIX v. Moskova, 1958, 152; P.P.NADEJDİN: Kavkazskiy kray: Priroda i Lyudi. Tula 1901, 138.

178 1810, 1829 ve 1854 yıllarında uygun şekilde 5, 10, 20 bin göçmenin yerleştiği anlatılmaktadır. Bak. G.A. DZİDZARİYA: a.g.e., 369.

179 D.İ. İSMAİL-ZADE: Russkoye khrestyanstvo vı Zakavkaziye. 30 godı. XIX naçalo XX.Moskova. 1982, 121.

büyük bir kısmı Türkiye sınırları içine göç etmek zorunda kalmıştır: Oçemçir dairesinin Kodora bölgesinde 3935 aileden 1071'i, Pitsunda dairesi Gumistina bölgesindeki 10 000 kişinin tamamı; ayni dairenin Gudauta bölgesindeki 5 293 aileden (23 545 kişi) 3775 aile (17 160 kişi) Osmanlı topraklarına göç ederek Rus zulmünden kaçmışlardır[180].

Abhaz muhacirlerinin bir kısmı o dönemde Osmanlı Devletine ait Batum Vilayetine yerleştiler. Bu Vilayet de Rusların eline geçince buradan da Türkiye'nin içerilerine göç etmek zorunda kaldılar. 1877 - 1878 savaşlarından sonra Abhazların bir kısmı vatanlarına dönmeye başladı. 1881 yılına kadar 13 258 kişi Abhazistan'a geri döndü. Bu toplam muhacirlerin %21'i idi[181].

3. Çarlık Rusyası'nın Siyasî - İdarî Reformları ve Bunların Kuzey Doğu Anadolu'da Uygulanması.

1860'lı yıllarda Kafkasya tamamen Rusya'ya katıldı. Kırım Savaş'ından sonra Abhaz Prensliği'nde - Sukhum Askeri bölgesi kuruldu. Berlin Kongresinden sonra (1878) Acaristan toprakları da Rusya sınırları içerisine alındı[182]. Kafkasya'ya Rus yönetimi çok ağır faturalar ödemek zorunda kaldı[183]. 1865'in 9 Aralığında "Kafkasya'da yönetimin yeniden yapılandırılması hakkında" taslak hazırlandı. 1867'de kabul edilen bu taslak Kafkasya'da siyasi ve ekonomik alanlarda çok büyük değişiklikleri içermekteydi [184]. Yönetime çok büyük yetkiler verilmişti[185]. 8 Kasım 1875 tarihinde verilen kararname ile genel vali yardımcılığı görevi ihdas ediliyor ve ona verilen geniş yetkiler belirtiliyordu. Yeniden genel valilik içinde Yüksek Yönetim Şurası kuruldu[186]. 1881 yılının 22 Kasım'ında Kafkasya Genel Valiliği kaldırıldı ve yetkileri Kafkasya Başkomutanlığı sivil yönetimine devredildi. Başkomutanlık aynı zamanda bölgenin askeri birliklerin idaresini de elinde bulunduruyordu: Sivil yönetiminin yetkileri sınırlandırıldı[187]. 26

---

[180] KOİRGO (Zapisti İzvestiya) Kavkazskovo Otdela İmperatorskoğo Russkoğo Geografiçeskogo Obşestvo, Tiflis 1877-1878, Tom. V., 234.
[181] G.A.DZİDZARİYA: A.g.e., 390.
[182] G.A. DZİDZARİYA: Makhadjiristvo problem istori Abkhazii XIX stoletya. Sıkhumi, 1975, 245 - 256
[183] Otsçot po glavnomu upravleniye namestrika Kavkazskögö za 1862 - 1872 gg. Tiflis. 1873, 45
[184] P.S.Z.(Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii). (II), SPb, 1871, T.XL, II.Otd.9,2No. 45259, 45265, 45266, 45269 ve bşk.
[185] N.P.YEROŞKİN: İstoriya gosidarstvennikh uçrejdeniy dorovolyutsionnoy Rossii. Moskova 1983, 246.
[186] D.İ.İSMAİL-ZADE: Naseleniye gorodov Zakavkazskoğo kraya vı XIX-nakale. XXv. Moskova 1991, 187.
[187] A.MİLMAN: Poliçeskoy Stroy Azerbayjana vı XIX-naçale XXv. Baku 1966, 152-154.

Nisan 1883'te " Kafkasya'da yönetiminin yeniden yapılandırılması konusunda" yeni bir kararname kabul edildi. Bu kararname özel bir komisyonla Kafkasya Başkomutanlığı sivil yönetimi tarafından hazırlanmıştı. Kafkasya Başkomutanlığı sivil yönetimi başkanı ve onun yardımcısının da bulunduğu Kafkasya bölge yönetimi tekrar kuruldu. Bu siyasi yönetim şekli 1905 yılına kadar devam etti[188].1905 yılında ise yeniden Genel Valilik kuruldu ve bu göreve Graf İ.İ. Vorantsov - Daşkov (1905 - 1915) atandı. Bu kararnameyle kazaların yüzölçümü küçültülerek sayıları artırılırdı. 1867 yılında kaza sayısı 18'den 29'a ,1888'de ise Kafkasya'daki 5 Guberniyada (Vilayetde) kazaların sayısı 37'ye çıktı[189].

1870 şehir reformu adil bir düzenleme olmaktan uzaktı. Gayri Hıristiyanlara toplam oyların üçte biri kadar oy hakkı tanımakta idi. Kafkasya gibi Müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde bu düzenleme birçok tartışmalara neden oldu[190]. Bu tartışmaların büyümesinden çekinen Çarlık hükümeti 27 Aralık 1888'de Şehir Duma'sına ve şehir yönetimine yapılan seçimlerde eşitsizliği ortadan kaldıran yeni kararname kabul etti[191].

1892'deki şehirler kanununun 44. maddesi gayri Hıristiyanlara genel delege sayısının % 20'sini seçme hakkı tanıyarak, Kafkasya'da Müslümanların seçim hakkını sınırlamaktaydı. 15 Mayıs 1899'da Kafkasya Şehir Duması ve Belediye seçimleri geçici kanunları yayınlandı[192]. Bu geçici kanunlarda Kafkasya'daki Rus yönetimine her tür yetkiler veriyordu.

Ruslar, bölgede birtakım idarî değişiklikler yapmışlardır. Kafkasya Genel Valiliği birçok Cuberniyalar (Vilayet) ve Oblastlardan (2. Derece bölge) meydana gelmekteydi. Guberniyalar; Tiflis, Kutayis, Elizavetpol, Bakü, Erivan, Çernomorsk, Stavropol'dur. Batum ve Artvin sancakları Tiflis Guberniyası'na bağlanmışken Kars sancağı genişletilmiş, Kuban, Terek ve Dağıstan gibi doğrudan genel valiliğe bağlı bir Oblast (Bölge) haline getirilmişti.

Kars, Ardahan (Ahıska) ve Batum'dan ibaret "Elviye-i Selâse"(= Üç Sancak) bölgesinden Ardahan sancağının Ardahan kazasını Batum'a, Ardahan sancağı ile Oltu kazasını Kars'a bağlayarak Kars ve Batum oblastlarını kurdular. Kars

---

188 P.S Z.(III).SPb, 1886, T.III,No1522; PSZ.(III).SPb, 1908, T XXV, Otd. I-No 25891
189 G.G. YEVANGULOV: Mestnaya reforma na Kafkaze. SPb. 1914, 18, 20.
190 Ts.GlA. Fond 1288, Liste 5, Dosya 67a-, 25; B.A. Nardova: Gorodskoye Samoupravleniye vı Rossii 1877, vı 60ıkh-naçale 90'ıkh godov XIXv. Leningrad 1984, 31-49.
191 PSZ (III). T.VIII. No5674.
192 PSZ (III). SPb., 1902, T. XIX, Otd. 1.No;16870.

Oblastı; Kars, Kağızman, Oltu ve Ardahan olmak üzere dört ana kazadan (okrugdan) meydana gelmekteydi.

Rus, arazi nizamnamesi gereğince bu iki vilayetteki halkın toprak mülkiyeti hakkı elinden alındı, bütün araziler Rus devlet hazinesine verildi. Bu yüzden buralardan göçen Türkler, bıraktıkları tapulu arazilerini hiç kimseye satamadıkları gibi, işlemek hakkını da devredemediler.

İşgalci Rus yönetimi, aynen, 1829'da işgal ettiği Ahıska ve Ahılkelek'te yaptığı gibi, yeni işgal bölgesinde de Türk izlerini taşıyan tarihî eser ve abideleri yıktırdı. Çeşitli bahanelerle Türklere ait birçok câmi, mescit, medrese, türbe ve şehitlikler ile kabristanlar yıkılıp yok edildi[193].

1877 - 1878 ve 1914 - 1917 harpleri arasındaki otuz beş sene esnasında Ruslar Kafkasya'daki hududun merkezi ve doğu kısımları arasındaki ulaşım meselesini kendi hedeflerine uygun şekilde çözdüler.

Demiryolu hattı Poti'den Batum'a kadar uzatıldı. İki yeni yol yapıldı. İlki Batum'u önce Ahıska yolu ile Borjom geçidine ve sonra Artvin - Ardanuç - Ardahan yolu üzerinden Kars'a bağlıyordu. Bu yolun bir kısmını zaten Osmanlı Devleti inşa etmişti. İkinci yol Ahıska'dan, Ardahan ve Merdenlik yolu ile Kür (Kura) vadisine uzanıyor ve oradan da Kars ve Oltu'ya ayrılıyordu.

Ruslar Yukarı Mecinkirt'ten, Karakurt'un batısındaki Aras Vadisine inen bir yol inşa ettiler. Böylece, Kars Türk hududundan Transkafkasya'ya yapılacak herhangi bir askeri harekâtı son derece güçleştirecek bir Rus kalesi ve ileri üssü haline geldi.

Çarlık döneminde Kuzey Doğu Anadolu, Ahıska ve Kars bölgesinde önemli bir sanayi gelişimi hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Fakat, 1890'lardan sonra, Bakü petrollerinin işletmeye açılmış olması, Güney Kafkasya'da sanayinin gelişmesini sağlamıştır.

Bölgede un, pamuk ve tütün mamulleri, şarap ve bira üretimi, kerpiç - tuğla ve madensuyu üretimleri gelişmeye başlasa da, Çarlık idaresinin sonuna kadar kentsel üretim zanaatlar seviyesinde kalmıştır[194].

---

[193] Fahrettin M. KIRZIOĞLU: Edebiyatımızda Kars. II. Kitap, İstanbul, 1958, 67; Ahmet Ender GÖKDEMİR: A.g.e., 10

[194] İlber ORTAYLI: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars. Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978 yılı, Sayı 9, 351- 352.

Zanaatçıların 1897'de 1405 olan sayısı , 1907'de 4346 kişiye ulaşarak 10 yılda iki misli artmıştır. Etnik gruplar içinde Ermeni kent nüfusu 1897'de %43,9 oranında iken, 1914'te, %78,3'e çıkmıştır.

Tarım ve hayvancılık Kars ve Ahıska bölgesinin başlıca ekonomik faaliyeti idi. Ahıska'da nüfusun %24'ünün ek geçim kaynağı hayvancılık ve bağcılıktı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kafkasya'nın en önemli bağcılık bölgelerinden biri de Ahıska kazasıdır[195].

Çarlığın eğitim alanındaki başarısızlığı da göze çarpmaktadır. Örneğin, Kafkasya'da Jimnazi'lerde[196] öğrenim gören Müslüman öğrenci sayısı 265 (%42) idi. Kız öğrenci sayısı, 26 olup %0,4 oranında idi. Bu oran Ruslar için erkeklerde % 39,8 (2532 kişi) ve kızlarda % 54,7(3779 kişi) idi.

Kafkasya'da Askerlik bölgedeki Hıristiyanlar için mecburi idi.

Rusya Kafkasya'daki Müslümanların Ruhanî İdaresi'ni de-fakto tanısa da, bu kurumun hak ve yetkilerini resmen tanımak istemiyordu. Uzun süren tartışmalardan sonra 5 Nisan 1872'de Kafkasya Müslümanların Ruhani idaresi hakkında nizamname onaylandı[197].

Bu belge ile Müslümanların Ruhanî İdaresi'nin yetkileri ve idarenin yönetim sistemi yasalaştı. Yasalara göre, ülemalık kuşaktan kuşağa geçemezdi. Şiilerin dini lideri Şeyhül-İslam, Sünnîlerinki ise Müftüdür. Bu görevleri 25 sene namus ve dürüstlükle yapan kişilerin çocuklarına zadegân ve fahrî vatandaş unvanı verile bilecekti. Ruhanî İdaresi'nin kadroları, okulları, guberniya meclislerindeki yetkileri, mali kaynakları Kafkasya Genel Valisi tarafından kontrol altında tutuluyordu [198].

---

[195] Ensiklopediçesikiy Slovar Brokgavzoy Efrona, 335 - 336.
[196] Jimnazi - Lise, Kolej
[197] Ts.GİA., Fond 5, Liste 1, Dosye 2088, 189; PSZ (II), SPb., 1875, T. XLVII. Otd. 1. No. 50680
[198] D.İ.İSMAİL-ZADE: a.g.e., 200-201.

II. BÖLÜM:
20. YÜZYILIN BAŞLARINDA RUSYA MÜSLÜMANLARININ UYANIŞI VE AHISKA BÖLGESİNDEKİ GELİŞMELER.

A. 20. Yüzyılın Başlarında Ahıska'nın Durumu. Kafkasya'daki Çatışmalar ve Anadolu'ya Göçler.

20. yüzyılın başlarında Rusya'nın işgali altında bulunan bölgelerde Rusya Müslümanlarının bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi verdiği bilinmektedir. Bu mücadele Rus halkının Çarlığa karşı ayaklandığı 1905 - 1907 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Rusya Müslümanlarının kongreleri Türklerin millî mücadelesinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkçülük düşüncesinin yaygınlaşmasıyla beraber, dernek ve cemiyetler kuruluyor, basın gelişiyordu.

Osmanlı - Rus sınırındaki Ahıska bölgesinde aydınlar, hem Birinci Rus İhtilalinin, hem de Jön Türkler hareketinin etkisi altındaydılar. Ahıskalı aydınların bir çoğu Türkiye'de eğitim görmüş, Tiflis'te ve Azerbaycan şehirlerinde (Bakü, Şamahı, Şeki, Gence) faaliyet göstermişlerdir. Bu aydınların Azerbaycan'ın bilim ve medeniyetinin, eğitim ve sanatının gelişmesinde büyük hizmetleri olmuştur[199]. Ahıskalı aydınların fedakarlığı sayesinde Azerbaycan'da yeni tip "usul-i cedid" mektepleri açılmış, Bakü'de ilk kız lisesi faaliyete başlamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında Bakü, Şeki ve Şamahı şehirlerinde Muhammet Hafız Efendi Şeyhzade, Şefika Hanım Efendizade, Ahmet Pepinov, ünlü Gazetesi Ömer Faik Nemanzade gibi Ahıskalı aydınlar yeni tip mektepler açarak öğretmenlik yapmışlardır.

Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey tarafından yayınlanan Tercüman gazetesinde Ahıskalı aydınların faaliyeti ile ilgili yazılar yayınlanmaktaydı. Azerbaycan'daki ilk kız mektebi Şeyhzade'nin kızı ve hanımı tarafından yönetiliyordu. Azerbaycan'ın zengin ve hayırsever işadamlarından Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in açtığı bu kız mektebi İslam ülkelerinde açılan ilk yeni tip okul idi. Okulda yöneticilik ve öğretmenlik yapan Şeyhzade'nin kızı Şefika Hanım aynı zamanda, Azerbaycan'ın

199 Şamil KURBANOV: Mesheti Türkleri, (Tarihi-Kronoloji oçerk),Diderginler kitabı, Bakü, Gençlik neşriyati 1990, 193.

ilk kadın yazarıdır[200]. Bütün hayatını gençlerin eğitim ve öğretimine adamış olan Şefika Hanım "Umut Yerimiz" (Şerki - Rus Gazetesi) adlı yazısında:"her bir rezaletin başında cehalet geliyor. Cehaletin ilacı ise ilimdir, maariftir" diyor.

Açık Söz gazetesindeki "Dirlik ve varlık kadınlarladır" yazısında ise kadınların toplum içindeki rolünü şu şekilde ifade ediyor: "İnkişaf kadınlık ve kadınların dirliğindedir. Kızların ve kadınların başarısı olmadan vatan ve ulusun yükselişi gayri-mümkündür".

Azerbaycan öğretmenlerinin 1906 yılında 1. kurultayına katılan ve 1917 yılında Kafkasya Müslümanlarının Bakü'de düzenlenen 1. kurultayında Azerbaycan'ın maarifçi kadınlarını temsil eden Şefika Efendizade'nin "İki Kızın Sohbeti", "Rüya", "Şeker Alması", "İlk Aşk", "Öğretmen Nedir?", "Mükafat" gibi eserleri Azerbaycan edebiyatında çok önemli yere sahiptir. 1924'ün Ocakı'nda "Şark Kadını" dergisi'nin Şefika Hanımla ilgili yazısında, "Şefika Hanım Efendizade yalnız Azerbaycan'da değil, belki de bütün Şark dünyasında birinci muharrir ve muallimdir" denilmektedir.

Şefika Efendizade'nin en büyük eseri, yetiştirdiği çocukları, Azerbaycan'ın dünyaca ünlü cerrahı Fuad Efendiyev ve gazeteci, tercüman Adil Efendiyev'dir.

Şefika Efendizade'nin babası Muhammet Hafız Efendi Şehzade, Türkiye'de eğitim almıştır. O, Rus hükümetinin baskıları nedeniyle, bazı ailelerin çocuklarına evinde eğitim vermeye çalışmıştır. Sonralar eşi ve kızları ile Azerbaycan'ın Şeki ve Şamahı şehirlerinde okullar açarak öğretmenlik yapmıştır. Bu büyük insan Ahıskalı aydınların yetişmesinde önemli rol oynamış, fakat hayatı ve faaliyeti yeterince araştırılmamıştır. Ömer Faik Nemanzade de hayatının bir döneminde onunla birlikte çalışmış, onun deneyimlerinden faydalanmıştır.

Ömer Faik Nemanzade 1872 yılında Ahıska kazasının Azgur köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu köyde medrese eğitimi almış, ardından birkaç yıl Rus okulunda eğitimini devam ettirmiştir. Annesinin ısrarı üzerine dayısı ile İstanbul'a gelen Ömer Faik, 1882'de Fatih Medresesine kabul edilmiş, oradan da Darrüşşafakaya geçmiştir. Okulda Fransızca öğrenmiş, 1891 yılında Galata postanesinde işe başlamıştır[201]. "Mörid" bölümünde görev alan Ömer Bey, Avrupa'dan gelen gazete ve dergileri gizlice okuyarak Avrupa'daki Türk

[200] Şamil KURBANOV: Mesheti Türkleri. (Tarihi-Kronoloji oçerk), Diderginler kitabı. Bakü, Gençlik eşriyati. 1990, 194.

[201] Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri. (Haz. Şamil KURBANOV) Bakü, Yazıcı Basımevi, 1992, 5.

muhacirlerinin (Tevfik Fikret, Namık Kemal, Mahmut Ekrem, Abdulhak Hamit) Abdülhamit hükümeti aleyhinde düşüncelerini öğreniyordu. Burada devrimci ve yenilikçi mücadeleye katılmış ve takibata uğrayınca, Ahıska'ya dönmek zorunda kalmıştır. Fakat Ahıska'daki vahim durum, onu hayrete düşürmüştü. Ömer Faik'in yenilikçi düşünceleri onu burada da zor durumda bırakmıştır. Eskiye dayalı yaşam biçimini değiştirmek, kültür ve eğitim alanında çalışmak, toplumsal yenileşmeye ön ayak olmak için Azgur'da yeni tip millî bir okul açmak isteği geri çevrilmiş, kendisi hükümet aleyhine çalışmak suçundan hapse girmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Hatıralarında bu konuda şunları söylemektedir: "Azgur'da, Ahıska'da bir şey yapamayacağımı anlayınca, uzaklarda büyük Türk şehirlerinde bir şeyler yapmaya mecbur oldum" [202]

1894'te öğretmenlik yapmak üzere Azerbaycan'ın Şeki (Nuha) şehrine davet edilmiştir. Yerli aydınlarla birlikte küçük bir cemiyet kuran Ömer Bey, uzun uğraşlardan sonra bu cemiyetin nezdinde millî bir okul açmaya muvaffak olmuştur. Acilen okuldaki kitap sorununa çare arayan aydınlar çözümü Kırım'da Tercüman gazetesi matbaasında İ.Gaspıralı'nın bastırmış olduğu "Türkçe Kıraat", "Temel", "Hesap", "Coğrafya" kitaplarını temin etmekle buldular.

Bulunduğu bölgelerle ilgili Tercüman gazetesine yazılar gönderen Ömer Faik gazetenin 7 Ocak 1900 tarihli sayısındaki " Ahıska'dan " başlıklı yazısında Ahıska'daki durumu keskin bir mizahla şöyle anlatıyor: "Halkımız rahattır. Ne yeni okulumuz var, ne de eski. Halkımız merhametlidir, sanat mektebinin harcamalarını yüklenip Ermeni, Gürcü ve Yahudi çocuklarını ücretsiz okutuyor. Halkımız kanaatlıdır, öküz ve eşek işinden gayrisine bakmazlar. Bu yüzden ilçelerimizde ne bir Müslüman demirci, ne de bir ayakkabıcı bulunur. Ama küçük bir köyde, meselâ Azgur'da Müslümanların parası ile geçinen beş büyük meyhane, altı kahvehane vardır. Bu hesapça kırk bin kişiye bir usul-i cedid mektebi düştüğü halde, yirmi eve bir meyhane ve iki kahvehane düşüyor. Maarifimiz o durumdadır ki dört saat uzaklıkta bulunan Gori Darulmualliminde bizden ancak bir Müslüman öğrenim görmektedir.Cemaate önderlik yapacak zenginlerimiz beylerimiz az değildir. Fakat maarife, millete olan himmetleri pek azdır. Bu sebeple camilerimiz viran, mekteplerimiz perişan, halimiz yamandır"[203].

---

[202] Azerbaycan Respublikası Elyazmaları Enstitüsü, Fond 26, Muhafıza Bölümü, 8-11 (Ömer Faik NEMANZADE: Hatıralarım.).
[203] Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri. Bakü, 1992, 34.

1903'te Şarki - Rus Gazetesi'nde göreve başlayan Ömer Faik burada gelecekteki meslektaşı ve sadık dostu Celil Memedkuluzade ile tanıştı. Şarki - Rus Gazetesi kapandıktan sonra, bu iki arkadaş Gayret matbaasını kurdular. Bu matbaada basılan devrimci literatür ve intibahnameler bütün Kafkasya'ya ve Türkiye'ye dağıtılıyordu.

Ömer Faik'in siyasi faaliyetinin büyük bir kısmı Molla Nesreddin dergisinin yayınlanması ile bağlıdır. O, Gayret matbaasında basılan bu derginin (yazıların) hazırlanması ve yayınlanmasında arkadaşı C. Memmedkuluzade ile birlikte çalışmıştır.

Derginin hem yöneticisi, hem de köşe yazarı olan Ömer Faik fikirlerini cesurca savunuyordu. Bunun neticesinde takibata uğramış, defalarca tutuklanmış, fakat hiçbir zaman doğru bildiğinden sapmamıştır.

Ömer Faik Türkiye'de eğitim aldığı için Rus hükümetinin şüphesini üzerine çekmekteydi. Ömer Faik Efendi, hem Çarlık döneminde, hem de Sovyet Rusyası döneminde takip ve baskılara maruz kalmıştır. 1938 yılında İ.V.Stalin'inin adamları tarafından tutuklanıp idam edilirken de Türkiye casusu ve "pantürkist" olmakla suçlanıyordu.

Kafkasya'daki Türk ve Müslüman halkları yalnız Rusların değil, bölgedeki Ermeni, Gürcü ve diğer Hıristiyan halkların da asimile (benimseme) politikalarına maruz kalmışlardır. Bu baskılar Ruslar tarafından desteklenmekte idi. Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları katliamları Ruslar destekliyor ve yönlendiriyorlardı. Türklere yapılan bu katliamlar yüksek boyutlara ulaşınca, 1896 yılında Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçiliği, bölgedeki durumun incelenmesi için geçici bir ataşe militerin gönderilmesini talep etmişti.

6 Şubat 1905 tarihinde Batum'da Ermeni saldırılarına maruz kalan Türkler Osmanlı Büyükelçiliğine sığınmışlardır. Buna rağmen Ermeniler 55 kişiyi katletmişlerdir. Bu facia ile ilgili Rusya hükümetine bilgi verilmişse de, gizlice Ermenileri destekleyen Rusya bu konuda ciddi bir tedbir almamıştır.

1905'in Eylül'ünde Tiflis'te toplanan Kafkasya Müslümanlarının temsilcileri, önce Rusya hükümetine müracaat ederek, Ermeni katliamlarının önünün alınmasını talep ettiler. Aksi halde İran Şahından ve Osmanlı Padişahından yardım isteyeceklerini bildirdiler. Rusya durumun ciddiyetini dikkate alarak Ermeni çetelerine karşı kendilerini savunmaları için Batum ahalisine silah dağıtmak

zorunda kalmış, fakat Ermeni katliam ve saldırılarının önü alınmamıştır. Buna mukabil bölgeden Anadolu'ya Türk ve Müslümanların göçleri devam etmiştir.

Rumeli ve Kafkasya'da yaşanan göçler, ilk başta Osmanlı ordularının buralardan çekilmesi ile orduyla beraber hareket eden halkın Anadolu'ya gelmeleri ile başlamış, sonraki dönemlerde de serbest göç olarak devam etmiştir. Göç edenleri ve geride kalanları Rus zulmüne maruz bırakmamak için göçleri Osmanlı Devleti desteklemiştir. Bu göç dalgası sırasında, 1878 - 1908 yılları arasında Kafkasya ve Kırım'dan gelen beş yüz bin insanın Anadolu'ya yerleştiği bilinmektedir.

Göç olayları ile beraber bir takım siyasi, ekonomik ve kültürel değişiklikler de meydana gelmiştir.

Rusya 19. yüzyılda izlediği bu politika ile Kafkasya'daki Türk ve Müslümanların bir kısmını Anadolu'ya atmaya nail olmuş, onların yerine Kafkasya'ya getirdiği gayri müslim göçmenlerle burada siyasi otoritesini kurabilmiştir.

İngiltere bir müddet sessiz kalmışsa da daha sonra, Rusya'nın Anadolu'da ilerleyişinin kendi çıkarlarını tehdit etmesi üzerine Ermenileri desteklemeye başlamıştır.

Rusya Müslümanları göç ettirmekle, ülke içerisindeki ihtilâlci hareketleri de bir yerde önlemiş oluyordu. İhtilâlci fikirlere sahip olanları daha fazla baskıya maruz bırakarak göçe zorlamıştır. Diğer taraftan Rus devleti göç edenlerin kendi sınırları yakınlarında yerleşmesini de önlemiş, boşalan yerlere Hıristiyan halkı yerleştirerek, göç edenlerin bölgedeki Müslümanlarla ilişkilerini tamamen koparmıştır.

Göç edenlerin genellikle tarım sektöründe çalışıyor olmaları Rusya için ekonomik kayba neden olmuş ve bu ekonomik sıkıntılar 1905 yılından itibaren daha da şiddetlenerek Çarlık Rusya'sı'nın sonunu getiren nedenlerden olmuştur.

Göçler Osmanlı Devletine de büyük mâlî yükler getirmiştir. Bu sırada ekonominin iyi olmaması ile savaşın getirdiği yıkıntılara bir de göç meselesi eklenmiştir. Buna rağmen, göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde işlenmeyen ve boş arazilerin değerlendirilmesine başlanmıştır. Giderek tarım arazileri genişlemiş, buna paralel olarak da üretim artışı yaşanmıştır.

Stolipin'in irtica döneminden (1907 - 1910) sonra Ahıska bölgesinde hürriyet hareketleri güçlendi. Bu dönemde bazı gizli cemiyet ve derneklerin kurulduğu bilinmektedir. 1913 yılında Kars'ta, Hilali Ahmer Cemiyeti kuruldu.

1906 yılında Kars ve Ahıska'da kurulmuş Difai Cemiyeti, Türk ve Müslümanların Ermeni saldırılarından korunması için, İbrahim ve Hasan Han Cahangiroğlu kardeşlerin komutanlıkları altında silahlı bir gurup teşkil etmişti[204].

Daha sonra bu cemiyetlerin başındaki şahıslar (150'den çok vatansever), 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlangıcında Rusya içerilerine sürülmüştür[205].

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu ve I. Dünya Savaşı'na Almanya ile beraber girme pazarlıklarının yapıldığı sırada Kafkaslar konusu da gündeme gelmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını, bu devletle Rusya Müslümanları arasında doğrudan doğruya teması sağlayacak biçimde düzeltilmesini taahhüt etmiştir[206].

Savaş başladıktan sonra, Osmanlı yönetimi, Kafkas Müslümanlarını, Azerbaycan Türklerini ayaklandırmak için çalışmalara başlamıştır: Çeteler teşkil ederek Kafkaslara kolayca girmenin yollarını aramış, Almanlar da Kafkaslarda ayaklanma çıkarılmasını desteklemişlerdir[207].

1914 Kasım'ında Türkiye - Rusya sınırındaki askeri operasyonlar, Rusya sınırları içerisindeki Türklere karşı baskıların artmasına neden olmuştur. 22 Aralık 1914'te başlayan "Sarıkamış Harekâtı" şiddetli kış şartları göz önüne alınmadığı için 19 Ocak 1915 yılında felaketle sonuçlanmıştır. Bu harekât sırasında 37 sene Rus işgali altında bulunan Kars ve Ardahan halkı Türk ordusunun gelişi ile büyük sevinç yaşamıştır. 4 Ocak günü Kazak - Sibir alayı yaptığı baskınla Ardahan'ı geri almış ve Türklerin meskun bulunduğu Çıldır'dan Göle'ye kadar bütün köylerde silahsız ve savunmasız ahaliyi katletmişlerdir. Bu katliamlarda dört bin Türk hayatını kaybetmiştir.

---

204 Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Türki: dvajdı deportirovannıy norod. Baku, 2000, 55.

205 Asif HACILI: Geriben bu vatanda (Ahıska Türkleri'nin Etnik Medeniyeti), Bakü, 1992, 15-16.

206 Y. Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi (TİT), Cilt III, Kısım 1 (C.III, K.1), Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara 1983, 99.

207 Y. Hikmet BAYUR, A.g.e., C.III, K.1, 350, 355, 363.

B. I. Dünya Savaşı Döneminde Ahıska

I. Dünya Savaşı hem insanlık açısından, hem de Ahıska Türkleri açısından çok acılı bir dönemdir. Bu savaş Ahıska Türklerine sadece çile, facia ve sefalet getirmiştir. Bölgedeki Türk nüfusunu yok etmeyi tasarlayan Hıristiyan işbirlikçiler, Ahıska'da binlerce Türk köylüsünü katletmişlerdir. Posof, Ardahan ve Ahıska'nın o dönemde yaşadığı felaket henüz tüm ayrıntıları ile ortaya konulmamıştır.

Savaşın getirdiği felaketlerden zarar gören "savaş mağdurlarının" durumu ile ilgili Ömer Faik şunları yazıyordu: "Savaş nedeniyle Kafkasya Müslümanlarının duçar oldukları felaket, düşündüğünüzden daha müthiş, hayal edebildiğinizden daha çekilmezdir.

Felaket ve sefalet Kars, Ardahan, Kağızman ve Oltu bölgelerini tamamen sarmıştır. Oralarda yüz binlerce Müslüman ahali yardıma muhtaç bir durumdadır.

Eğer bu saydığım yerlerin sahipsiz, başsız kalmış yüz binlerce kadın ve çocuğun, ihtiyar ve hastaların feryadına koşmayı ihmal edersek, bir süre sonra onların yok olduklarını duyacağız. Şu anda bölgenin her köşesinde "imdat, Allah aşkına, imdat" feryatları göklere çıkmaktadır. Yardıma muhtaç olanlarımız başka milletlerinkinden çok ağır ve çaresiz durumdadır. Müslümanların çoğu hiçbir yana kaçamayan ve yakın yerlerde gizlenip sonradan meydana çıkan sayısız kadın, çocuk, ihtiyar ve hastadır"[208].

Savaşın sebep olduğu bu insanlık dramına dikkat çeken, hiç olmazsa, sağ kalanları kurtarmak için Bakü'deki "İslam Cemiyet-i Hayriye"sinden ve hayırseverlerinden yardım talep eden Ömer Faik, halkı ayağa kaldırmıştır. İkbal Gazetesi her gün sayfalarında yardım için toplanan paranın miktarını veriyordu. Azgur'da Ömer Faik'in teşebbüsü ile beş ayda altı kere yardım toplanmış ve her ay iki yüz manat bağışla, yaralılara yardım için küçük bir hastane kurulmuştu[209].

Sınır bölgelerindeki Türklere karşı yapılan katliamlar yıllarca sürmüştür. Ö.Faik "Bir Lokma Ekmek" makalesinde bu katliamları şöyle anlatıyor: "Akla, hayâle gelmeyen o felaketin manzarasını görmek istiyorsanız, buyurun; Ahılkelek'ten Ardahan'a, Oltu'ya gidin. ...Oralarda binlerce Müslüman köyü birer karaltı gibi gözükecektir. ...Evlere yaklaşın. Fakat beklemeyin ki, ev sahibi çıkıp sizi içeri davet etsin. O, üç günden fazladır ki, yardım bekleye bekleye oturduğu

[208] Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri. "Acil yardım gerekiyor", Bakü 1992, 208-209.
[209] Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri. "Acil yardım gerekiyor", 210.

yerde donup kalmıştır. Biraz daha içeri girin. Kibrit yakıp kapının arkasına daha karanlık bir köşeye bakarsanız on dört, on beş yaşlarında iki vücudun, bacı ve kardeşin sarılıp yerde yattığını görürsünüz... Biraz aşağı eğilip bakarsanız, kızın sol memesinin altından bacısına sıkı sıkı sarılmış oğlanın alnının sağ tarafından kurşunlandığını görürsünüz... Komşuya gidin. Korkmayın köpek filan yoktur. Onlar köyün ardındaki derede büyük bir kayanın altında yatan sahiplerinin cesetlerini yemeye gitmişler.

Ey cennet, ebedî hayat isteyen devletli ağalar, muhterem beyler!

Ey milletin, şevketi ve azameti ile yaşamayı arzu eden ziyalılar!

Ey Medine'ye varıp Peygamberin kabri önünde miskinlere ve yetimlere yardım edeceğine, has bir Müslüman olacağına ant içip tövbe istiğfar eden hürmetli hacılar! Ey minberlerde muhtaçlara iane edip Peygamberin yolundan gitmeyi vaaz eden ahundlar, efendiler!... İşte karşımızda bir lokma ekmeğe muhtaç binlerce dul, yetim, ihtiyar ve miskin canlar. İşte bunlara yardım edip, Peygamberin, insanlığın yolunda gitme zamanı bu zaman, bu sıradır"[210].

Bu mezalim Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. O dönemin şartlarında hayırsever kuruluşlar harekete geçerek; hiç değilse öksüz çocuklara sahip çıkılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi savaşta zarar görenlere Çardan izin alarak yardım göndermiştir[211]. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında cemiyet büyük faciaların yaşandığı Ahıska'ya Hüsrev Bey Sultanov'un başkanlığında bir heyet göndermek suretiyle Türk toplumunu duyarlı hale getirmeye çalışmıştır.

Bütün bölgeyi dolaşarak felaketi kendi gözleri ile gören Hüsrev Bey Sultanov Ardahan'dan Kaspi Gazetesi'ne şu bilgileri göndermiştir. "Eyalette Türk ve Müslümanlar yaşadığı bölgelerde insan izine rastlanmıyor. Sadece birkaç köyden 500 - 600 kadın ve çocuk toplandı. İçlerinde toplam 6 erkek var, onlar da ihtiyarlar".

Sonradan Ermeni cellâtlarından birisi bu katliamlarla ilgili şunları aktarmıştır: "Savaştan sonra sağ kalanların hepsini bütün erkekleri, kadın ve çocukları, bir yere toplayıp, kuyuya dolduruyor, üstlerine de ağır taşlar yığıyordum"[212].

---

210 Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri. "Bir lokma ekmek" makalesi, 211-213.
211 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti. Ankara 1989, 14.
212 Şamil KURBANOV: Mesheti Türkleri, Diderginler, 194 -195; Veli HEBİBOĞLU: Susan Hatıralar, Diderginler kitabı, Bakü. 1992, 156.

Savaş sırasında Ruslar tarafından desteklenen Ermeni ve Gürcü çetelerinin katliamları, geride çok sayıda küçük yaşta, evsiz barksız çocuklar bırakmıştır. Bu çocukların toplanarak yetimhanelerde yetiştirilmesi veya ayrı ayrı ailelere dağıtılması ile ilgili fikirler ortaya atılmıştı. Ö.F. Nemanzade Azerbaycan'a yazdığı müracaatında şöyle diyordu: "Ey hamiyetli Bakülüler, ey Genceliler, Ağdaşlılar, Şamahılılar, Şekililer size yalvarıyorum. Her biriniz on - on iki çocuk alınız. Bir düşünün sizin kucağınıza atılan balalar kimlerdir; evi barkı viran olmuş, annesi babası boğazlanmış, 11 - 12 yaşında kız kardeşi aylarca canavarların elinde kalmaktan çıldırarak telef olmuş, bütün yakınları yok edilmiş, yarım can kalmış balalarımızdır".

C. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Kafkas Cephesi.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra (5 Kasım 1914'te) Rus - Türk sınırlarında Kafkas Cephesinde çarpışmalar başladı. Ruslar kolay bir başarı sağlayacaklarını umuyorlardı. Fakat 3. Ordu'ya bağlı 9. ve 11. Kolordu birlikleri Rus taarruzunu durdurmayı başardılar. 17 Kasıma kadar süren muharebede Rus ordusu 7 000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu başarı 3. Ordu'nun Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın bir baskın taarruzu başlatma fikrini sağlamlaştırmıştır. Enver Paşa'nın fikrine göre, Oltu'da bulunan ve bir tugayla korunan Rus sağ kanadı bir baskınla kolayca ele geçirildiği takdirde, Türkler Merdenek'e ilerlemek için Rusların yaptığı mükemmel yolu kullanabilirlerdi. Ordu ile Merdenek'in arası kırk beş mildi, Merdenek'ten Ardahan'a yirmi altı mil, Kars'a ise yirmi sekiz mil uzunluğunda güzel bir yol gidiyordu. Oltu'da yerleşen Türkler, Kars'a Pasin Vadisindeki Ruslardan daha yakın olacaklardı. Bundan başka, Oltu'dan bir patika, Bardız üzerinden Sarıkamış'a gidiyordu. Oltu'nun ele geçirilmesinden sonra, Kür ve Borçalı geçitleri üzerinden Tiflis'e yol açılacak, Rus ordusunun imha edilmesi ile bütün Transkafkasya Türklere teslim olacak ve Turancılar isyan edeceklerdi[213].

Enver Paşa'nın hazırladığı muhteşem planın ana hatları bunlardı.

---

[213] W.E.D. ALLEN – Paul MURATOFF: 1928-1921. Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara 1966, 234.

Alan komutanlığında hakim olan görüş, harekâtın imkansız olmadığı, fakat tehlikeli olduğu merkezindeydi ve harekât inceden inceye hazırlanmalıydı. Alman komutanlığı (Von Wangenheim) bütün sorumluluğu Enver Paşa'nın üzerine yükledi. Umumî görüşe göre, netice ne olursa olsun, Turancı ordu tamamen yenilse bile, Alman menfaatleri bundan zarar görmeyecekti. Türklerin başarıları ise Rusları güç duruma düşürebilecek ve Rus - Alman cephesindeki kuvvetleri Ruslar oraya çekeceklerdi[214].

Sarıkamış harekâtı şüphesiz cüretli ve cesaretle alınmış bir karardı, kısa bir hazırlık devresinden sonra da harekâta başlandı. Halbuki, bu harekât inceden inceye daha ayrıntılı şekilde hazırlanmalıydı.

Bu yüzden, 22 Aralık 1914'te Enver Paşa komutasında başlayan taarruzda ve 19 Ocak 1915'e kadar yaklaşık bir aylık bir sürede 3. Ordu 90 000 askerini kaybetmiştir. Böylece Sarıkamış harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmıştır[215].

Bu Türklerin ve Rusların inanılmaz bir mukavemet ve istikrarla hareket ettikleri bir imha muharebesi idi. Eğer Alacadağ, tarihte Rus ordusunun kahramanlığını gösteren bir sayfa olarak kalacak ise, Sarıkamış, Türk mücahitlerinin ruhlarındaki büyük kahramanlığın tezahürü olarak yaşamalıdır[216].

Bütün olumsuz şartlara rağmen Sarıkamış önüne gelinerek buraya şiddetle taarruz edilmesi, 1. Kafkas Ordusu Komutanı General Mişlayevskiy'i telaşa düşürmüş, genel bir çekilme kararı almasına rağmen ordu Kurmay Başkanı General Yudeniç'in sebatkar ve soğukkanlı tutumuyla çekilmeye şiddetli karşı çıkması, Rus ordusunu mutlak bir mağlubiyetten kurtarmıştır. Ruslar 1915'in baharında harekete geçerek Malazgirt'e yaklaşıp cepheyi daralttıktan sonra 16 Mayısta Van'ı işgal ettiler. Rus ordusunda bulunan Ermeni taburları ve düşmanla beraber hareket eden yerli Ermeniler, Van ve çevresinde korkunç katliamlar yaptılar[217].

Çar Nikola'nın amcası Grandük Nikola'nın Kafkas Genel Valisi ve komutanı olmasından sonra bölgedeki Rus birlikleri artırıldı. Ermenilerin Rus ordusu ile birlikte hareket etmeleri Osmanlı Hükümeti'ni tedbir almak zorunda bırakmıştır.

---

[214] W.E.D. ALLEN – Paul MURATOFF: A.g.e., 234.

[215] W.E.D. ALLEN – Paul MURATOFF: A.g.e., 223-265; Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, Ankara 1970, 266 - 267, 274 - 279; Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara 1984,112.

[216] W.E.D.ALLEN – Paul MURATOFF: A.g.e., 265.

[217] Belen FAHRİ: XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti. Remzi kitabevi, İstanbul 1973, 242 - 243.

Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Suriye ve Irak'a gönderilmelerine karar verilmiştir.

Ocak 1916'da Kafkasya cephesi yeniden hareketlendi. 12 Ocak'ta Azap köy Cephesi'nde General Yudeniç'in Rus kuvvetleri taarruza geçtiler ve üç günlük çarpışmalardan sonra Türk cephesini yardılar. Erzurum'a hareket eden Rus birlikleri 3. Ordu komutanı Mahmut Kâmil Paşa'nın şehri boşaltması üzerine 16 Şubat'ta (1916) Erzurum'a girdiler. Erzurum'dan sonra İspir ve Aşkale de Rusların eline geçti.

Doğu Karadeniz'de de ilerleyen Rus birlikleri 8 Mart'ta Rize'yi, 16 Nisan'da Sürmene'yi ve 18 Nisan'da da Trabzon'u işgal ettiler[218].

3. Ordu harekete geçerek 31 Mayıs'ta Mamahatun'u geri aldıysa da Ruslar karşı saldırıya geçerek 7 - 13 Temmuz tarihleri arasında Bayburt'u ve Mamahatun'u, 23 Temmuz'da Gümüşhane'yi, 25 Temmuz'da ise Erzincan'ı işgal ettiler.

Ağustos 1916'da 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa 4. Rus Kolordusu'nu mağlup ederek 6 Ağustos'ta Muş'u, bir gün sonra da Bitlis'i düşmandan kurtardı. 16. Kolordu Harekâtını Kasım ayına kadar sürdürerek Van Gölü yakınındaki Vistan'ı 3 Kasım'da zaptetti. Sonra ise bazı eksikleri tamamlamak için harekât durduruldu[219].

Doğu Anadolu'da 1917 kışının çok şiddetli geçmesinden dolayı Türk ve Rus orduları arasında büyük çaplı muharebeler olmamıştır. Diğer taraftan Rusya'da Ekim 1916'dan itibaren istikrar bozulmuş, başkent Petrograd ve diğer büyük şehirlerde grevler ve yönetim aleyhinde gösteriler yapılmaya başlamıştı. Rusya'nın içine düştüğü bu karışık durumdan Kafkas cephesindeki Rus orduları da etkilenmiş ve 1917 kışında hastalık ve açlık yüzünden 100 000'e yakın asker kaybetmişlerdir. Disiplini bozulan orduda, askerlerin moral ve savaşma isteği azalmış, firar olayları büyük boyutlara ulaşmıştı. Halk ve askerden destek görmeyen Çar, 27 Şubat 1917'de istifa etti ve Rusya'da 300 yıldan fazla süren Romanov Hanedanının saltanatı sona erdi. 2 Mart'ta hakimiyet Geçici Hükümetın eline geçti. Geçici Hükümetın tutumunda, eski hükümete nispetle, herhangi bir

---

[218] Nâsır YÜCEER: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Ankara. Genelkurmay Basımevi, 1996, 12.

[219] Y.Hikmet BAYUR: Türk İnkilâbı Tarihi, C.III, K..3, TTK, Ankara 1983, 65; Belen FAHRİ: XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti. İstanbul 1973, 275-279; Coşkun ÜÇOK: Siyasi Tarih Dersleri, Ankara 1957, 291.

değişiklik görülmüş değildi. Geçici Hükümetle yan yana icraayı faaliyette bulunan ve kendi başına bir hükümet olan "Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti" (Şurası) nin Rus ihtilâlindeki rolü gittikçe önem kazanmakta idi. Geçici Hükümetle "Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti" (Şurası) arasında hakimiyet mücadelesi Ekime kadar devam etti ve 25 Ekim 1917'de (yeni takvime göre:7 Kasım) Rusya'da "Sovyetler" iktidarı ele geçirdiler[220].

8 Kasımda Petrograd'a gelerek yönetimi ele alan V.İ. Lenin liderliğindeki hükümetin ilk faaliyeti, Çarlık Rusya'sının yaptığı gizli antlaşmaları açıklayıp, bir an önce savaşı sona erdirecek barış girişimlerinde bulunmak oldu.

Rus Kafkas Orduları Kumandanlığını ele alan Yudeniç orduda disiplini sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve istifa etti. Yerine General Perjevalski getirildi. Fakat Aralık 1917'ye gelindiğinde Kafkas cephesindeki Rus askerlerinin 200 000'i firar etmiş, cephede ancak 40 000 asker kalmıştı[221].

Rus Kafkas Ordusunda yaşanan bu dağılma neticesinde 16 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu mütareke ile Osmanlı Devleti hiçbir kazanç elde etmemiş, bilâkis tam manasıyla çözülen Rus ordusuna rahatça geri çekilme imkanı vermişti.

Bu dönemde Kafkasya'da millî askerî birlikler kurulmaya başlandı. Ermeni ve Gürcü kıtaları oluşturuldu. Başıboş kalan Rus askerlerinin bir kısmı da Ermeni çeteleri ile birleşerek Müslümanlara zulüm yapmaya, köy ve kasabaları yağmalamaya başladılar[222].

Kerenski'nin Geçici Hükümeti döneminde, 1917 Mart'ında Geçici Hükümete bağlı Özel Kafkas Komitesi kuruldu. Hükümet Rusya'nın Kafkasya gibi zengin bir eyaletini elden çıkarmamak için burada yönetimi ilk günden eline aldı. 4 Mart'ta Tiflis'te İşçi Temsilcileri Sovyet'i, iki gün sonra da Asker Temsilcileri Sovyeti kuruldu. Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde bu yeni kurumlar oluşturuluyor ve millî ordu kuruluyordu. Yeni teşkilatların vazifesi sosyal ve siyasî hayatın her alanında yapılanlarla ilgilenmek, yerel idare organlarının oluşturulmasına yardım etmek, Kerenski hükümetinin kararlarını uygulamak idi[223].

---

220 Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 323-325.
221 Nâsır YÜCEER: a.g.e., 13.
222 Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 461.
223 Gourban OSMANOV: Ahıska Türkleri (1908 -1989), Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. İzmir 2001, 101.
223 Şamil KURBANOV: a.g.e., 112-114.
223 Fahir ARMAOĞLU: 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1918), Ankara 1984,101.

Gürcistan'da devrim komitesinin ilk başkanı olan F. Maharadze bu sırada Sosyalist Devrimi hakkında Lenin stratejisini tebliğ etmekte idi.

Şubat burjuva devriminin ardından Ahıska'da da siyasî durum oldukça karmaşıktı. Burada da yerel yönetimi Sovyetler teşkil ediliyordu. Fakat ilginç olanı burada kurulan Sovyetlerin terkibinde bir de millî komiteler teşkil edilmişti. Ahıska'daki millî komitenin rehberlerinden biri de Ömer Faik Nemanzade idi. Onun teşebbüsü ile bölgenin Türk ve Müslüman halkları arasında sosyal, kültürel ve siyasî alanda önemli adımlar atıldı. Daha önce basında zulmün, haksızlığın, cehalet ve sömürgeciliğin aleyhinde yazılar yazan Ömer Faik halkın hakimiyetini, özgür toplum düşüncesini savunarak, bu düşünceleri demokrasi acısından yorumluyordu.

Dönemin basın organlarında sık sık Ahıska ve Azgur ile ilgili yazılar yer alıyordu. Bu yazılarda bölgede kültür ve eğitim sahalarında yapılan faaliyetler önemli yer tutuyordu. Halkın eğitimi için hem yerli aydınlar hem de dışarıdan davet edilen öğretmenler büyük çaba harcıyorlardı. Gence'den davet edilen Abbas Abbaszade 6 Temmuz 1917 tarihli Açık Söz gazetesindeki yazısında Ahıska nahiyesi milli komitesinin, özellikle, Ömer Faik Beyin teşebbüsü ile burada muallim ve muallimeler (kadın öğretmenler) kursu açıldığını bildirmektedir.

Millî Komite bünyesinde bir de Müslüman Hayır Cemiyeti kuruldu. Açık Söz gazetesi, 19 Ekim 1917 tarihli sayısında Müslüman Hayır Cemiyetinin yazın Azgur köyünde muallim ve muallimeler için ayrı ayrı kurslar açtığını ve muallimeler kursunda 20 bayan, muallimler kursunda ise 30 kişi bulunduğunu ve masraflarının karşılandığını yazıyordu.

Bir süre sonra Gürcistan Hükümeti kurulunca Ahıska Millî Komitesi ve komitenin başkanı Ömer Faik'in faaliyeti sınırlandırılmaya başlandı.

Münasebetler gittikçe gerginleşiyordu. Fikir ayrılıkları ideoloji kavgasına dönüşüyordu. Ömer Faik'in yaptığı insanî ve Hayır işleri bazı Gürcü - Ermeni şovenistlerini ve Gürcistan Milli Hükümetini rahatsız ediyordu. Ömer Faik ise faaliyetlerinde hiç bir taviz vermeden Ahıska Türklerinin haklarını savunmaya çalışıyordu[224].

İhtilâl neticesinde Rus kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Ermenilerin zulüm ve katliamlarını önlemek için 5 Şubat 1918'den itibaren harekete geçti. Türk birlikleri Bitlis'ten Tirebolu'ya kadar uzanan hattın

doğusunda Ermenilere karşı altı koldan taarruza başladı. Türk toprakları süratle Ermeni işgalinden kurtarılmaya başlandı. 7 Şubat'ta Kelkit, 13 Şubat'ta Erzincan, 19 Şubat'ta Bayburt, 22 Şubat'ta Tercan kurtarıldı.

Kıyı boyunca ilerleyen Türk birlikleri 24 Şubat'ta Trabzon'u, 12 Mart'ta Malazgirt'i, Hinis ve Erzurum'u geri aldı. 16 Mart'ta Köprüköy ve Tortum, 15 Mart'ta ise Oltu kurtarıldı. 8 Nisan'da Ermenilerin korkunç katliamlar yaptığı Van ele geçirildi. Böylece, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinin tamamı düşmandan temizlenmiş oldu[225].

D. Brest - Litovsk Barışı ve Kafkasya'daki Siyasî Gelişmeler.

Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra , Osmanlı Devletini parçalamayı amaçlayan gizli antlaşmaları açıklayarak, müttefikleri zor duruma düşürdüler.

Bolşevikler, Kerenski'nin Geçici Hükümetine karşı savaşa son verip, barış yapmak ve köylüye toprak dağıtmak sloganlarıyla mücadeleye atılmışlardı. Propagandalar sonucunda askerler cephelerden kaçarak evlerine dönmeye başladılar. 8 Kasım'da Petrograd'a gelen V.İ. Lenin, yönetimi ele geçirerek bir barış beyannamesi imzaladı. Bu beyannamede derhal harbe son verileceği, her millete kendi mukadderatını belirleme hakkı verileceği ifade ediliyordu.

Bolşevik liderler ihtilâlin yalnızca Rusya ile sınırlı kalmayacağına, Almanya ve Avusturya - Macaristan'da da yakında ayaklanmaların başlayacağına inanıyorlardı. Fakat bu beklentiler doğrultusunda herhangi bir gelişme olmadı.

Bu durumda Sovyet Rusya Hükümeti, İttifak Grubu'ndan mütareke istemek zorunda kaldı. 15 Aralık 1917'de imzalanan mütareke ile cephelerdeki çatışmalar sona erdi. 22 Aralık 1917'de Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinin iştiraki ile 1915'ten beri Alman işgali altında bulunan Brest - Litovsk şehrinde barış görüşmeleri başladı[226].

Sovyet Dışişleri komitesi başkanı Yahudi asıllı Leon Trotski Almanya ve Avusturya'da ihtilâl beklentisi ile görüşmeleri kasten uzatmaya çalışıyordu. İki

---

[224] Şamil KURBANOV: a.g.e., 112-114.
[225] Fahir ARMAOĞLU: 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1918), Ankara 1984, 128, 131, 132; Belen FAHRİ: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (1917 Yılı Hareketleri), C. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, 201, 202, 205, 206.
[226] Nâsır YÜCEER: a.g.e., 14-15.

cephede savaşan Almanya Rusya'yı barışa zorlamak için ordularına hareket emri verdi. Alman birlikleri süratle Petrograd üzerine yürüdüler.

Uzun tartışma ve müzakerelerden sonra Sovyet heyetinin başkanı, Sokolnikov 3 Mart 1918'de antlaşmayı imzaladı. Osmanlı Devleti adına İbrahim Hakkı Paşa ve Zeki Paşa antlaşmaya imza koydular. Bu muâhede, 1711 yılından, yani Prut Barışı'ndan sonra ilk defa olmak üzere Türkiye'nin Rusya'ya karşı zaferi mahiyetinde idi[227]. Antlaşmanın Osmanlı Devleti ile ilgili maddeleri şunlardır:

Rus ordusu Doğu Anadolu'yu en fazla 6 ile 8 hafta zarfında boşaltacak,

Türk ordusu kontrolü ele alana kadar Rus ordusu güveni sağlayıp, öç alma ve soygun olaylarını önleyecek,

Ermeni çeteleri silahsızlandırılarak dağıtılacak,

Ardahan, Kars ve Batum Ruslar tarafından derhal boşaltılacak, Rusya gerek amme, gerekse devletler hukuku bakımından bu bölgelerdeki yeni oluşumlara karışmayacaktır. Bu bölgenin geleceğini komşu devletler ve özellikle Türkiye ile anlaşacak yerli halk tayin edecektir,

Şimdiye kadar Rusya ile imzalanmış bütün antlaşma hükümleri (bilhassa ekonomik mahiyetteki antlaşmalar) yürürlükten kaldırılacaktır[228].

Yani bu antlaşma gereğince Ruslar, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri yerleri 1914 sınırına kadar boşaltmakla kalmayacak, aynı zamanda 1878 yılında Berlin Muâhedesiyle elden çıkan "Elviye-i Selâse"yi (Kars, Ardahan, Batum) de belli şartlar altında Türkiye'ye bırakacaklardı. Bu üç sancakta ahalî arasında yapılacak referandum (plebisit - "halk oylaması") ile yerli ahalî kendi mukadderâtını kendisi tayin edecek ve buna Ruslar asla karışmayacaklardı. Ancak başta Türkiye olmak üzere diğer komşular (Gürcüler, Ermeniler ve İran) bu referanduma nezâret edeceklerdi.

Türk murahhasları tarafından Kars, Ardahan ve Batum sancakları hakkındaki talep, müzakerelerin son safhasında (21 Şubat 1918) Sovyet Rusya'sının bütün talepleri kabul etmek zorunda kaldığı bir ortamda ek olarak ileri sürülmüştü.

Brest - Litovsk antlaşmasını tanımak istemeyen Ermeni çeteleri işi iyice azıttılar. Erzincan, Erzurum ve Kars şehirleri ile çevrelerinde de katliamlara başladılar. Ermeni generalleri Areşov ve Andranik, yüzbaşı Kantarcıya Aganik

---

[227] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti. Ankara 1989, 93-115.
[228] Nâsır YÜCEER: a.g.e., 15.

gibilerinin kurduğu plâna uygun şekilde 1918 Mart'ının ilk haftasından başlayarak Nisan sonuna kadar 55 günde, Sarıkamış ve Kağızman kazalarıyla Kars şehrini yıkarak, bu kazalarla Süregel ve Zarşat bölgelerinde demiryolu ile karayolları boylarındaki silahsız köyleri top ve makineli tüfeklerle basıp 20 000'den fazla Türkü, tüyler ürpertici usullerle ve beşikteki çocuğa varıncaya kadar katliama uğratıp şehit ettiler[229].

Brest - Litovsk Antlaşmasından önce, Ahıska ve Ahılkelek halkı, Osmanlı Devletine katılmak istediklerini ortaya koymuşlar ve bölgeyi ele geçirmek isteyen Gürcülerle savaşmaya başlamışlardır. Brest - Litovsk Konferansı toplantı halinde iken Ahıska ve Ahılkelek Müslümanları Gürcülerle çarpışmakta idi[230].

Enver Paşa'nın emri ile Müslümanlara silah verilmiş[231], başlarına Albay Halid (İstiklâl Savaşında Halid Paşa) getirilmiş ve birkaç Osmanlı Birliği de Ahıska - Ahılkelek Müslümanlarına katılmıştı.

Brest - Litovsk antlaşmasından sonra da Ahıska - Ahılkelek halkının Osmanlılara katılma isteği devam ediyordu. Bölge halkı 13 Nisan 1918'de Osmanlı Başkomutanlık Vekaletine bir müracaatta bulunmuştu. Müracaatta durumla ilgili bilgiler aktarıldıktan sonra, halkın istekleri somut şekilde bildiriliyordu:

Rus Bolşevik devletinin "bütün halklara kendi mukadderatını azat şekilde tayin etmek, müstakil devlet kurma hakkını" beyan ettiğini göz önünde tutarak,

1829 Barış Antlaşmasının Türkiye'ye zorla kabul ettirildiğini ve Ahıska - Ahılkelek vilayetlerinin 300 yıla yakın bir dönem Türk yönetimi altında bulunduğunu göz önüne alarak,

Bu vilayetlerde Türklerin çoğunlukta olduğunu ve Türkiye ile daima manevi bağlılığını göz önünde tutarak,

1914 - 1918 yılları arasında, I. Dünya Savaşı döneminde Rusların desteği ile Ermeni ve Gürcü ittifakı Türk nüfusunu çok büyük manevî ve fizikî kayıplara uğratmıştır. Ahılkelek'teki bütün Türk köyleri yok edilmiştir. Evler yağmalanmış, yakılmış ve yüzlerce insanımız esir düşmüştür. Ahıska'da da durum aynıdır. Rus, Ermeni ve Gürcüler Türklere karşı soykırım (genosit) yapmışlardır. Rusların

---

229 Ahmet Ender GÖKDEMİR: A.g.e., 17-18.

230 Ali ARSLAN: 1. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkeler (1914-1921) makalesi. Kafkas Araştırmaları III. İstabul 1997, 99.

231 Halil Menteşenin Anıları, İstanbul 1986, 229.

desteklediği çete başı Andranik Ahılkelek'te at oynatmaktadır. Bütün bunları dikkate alarak,

Kafkas devletlerinin eşitlik ve kardeşlik beyannâmelerini imzalamalarına ve bizim onlara olan sadakatimize rağmen bizi manevi baskı altında tuttukları için,

Ahıska ve Ahılkelek'in Ermeni ve Gürcülerin elinde tutulması, buradaki Müslüman Türk ahalisinin dilinin ve dininin baskıya uğraması ve hatta kaybedilmesi tehlikesini göz önüne alarak, bütün bu nedenlerden dolayı, biz Gürcistan devletinin yönetimi altında kalmak istemiyoruz. Bunun getirebileceği tehlikeleri önceden görebiliyoruz. Bu sebeple, Türk hükümetinden, topraklarımızın Türkiye'ye katılmasına izin vermesini rica ediyoruz. Türkiye hükümetinden çok rica ediyoruz, bu müracaat, bölgemizdeki Türk ve diğer halkların rızası alınarak yazılmıştır. İsteğimiz kabul edilmezse, son damla kanımıza varıncaya kadar savaşacağız.

Çarın istifasından (6 Mart 1917) sonra Rus Menşevik hükümeti döneminde Transkafkasya'da (Kafkas ötesi - Güney Kafkasya'da) bulunan solcu Ermeni, Gürcü ve Azerîlerden oluşan bir "Mâverâ-yi Kafkas" komitesi kurulmuş, 25 Ekim (7 Kasım 1917) 1917 Bolşevik ihtilâlinden sonra 28 Kasım 1917'de bu komite, Konfederasyon şeklinde Mâverâ-yi Kafkas Hükümeti'ni ilan etmişti. Hükümet her şeye rağmen, kendisini Rusya'nın bir parçası olarak telâkki etmiştir. Hükümet, aslında Gürcü ve Ermenilerin elindeydi. Milletlerin temsil edildiği bir parlamento mahiyetinde bir (Seyim) Meclis kurulmuştu. Hem hükümet, hem de Meclis (Seyim) başkanlığı Gürcülerin elinde idi[232].

Osmanlı Devleti Erzincan Mütârekesini Mâverâ-yi Kafkas Hükümeti ile imzalamıştır. Mütarekeden sonra bu hükümet, Osmanlı Devletine Ermeni ve Gürcü katliamlarını durduracağına dair söz vermişse de bu teminatını yerine getirmemiştir.

Brest - Litovsk Antlaşmasını da kabul etmeyen Mâverâ-yı Kafkas Hükümeti Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye bırakılmasına da tepki göstermiş, İstanbul, Paris, Londra ve Petrograd'a telgraflar çekerek, Brest - Litovsk Muâhedesini protesto etmiştir. Hükümeti teşkil eden milletlerin menfaatleri birbirlerine ters düştüğü için Trabzon ve Batum Konferansları sonucunda konfederasyon dağılmak zorunda kaldı. Osmanlı Devletinin teklifi üzerine konfederasyon ayrı ayrı hükümetler kurmak için çalışmalara başladı.

Mâverâ-yı Kafkas Hükümet Seymi (Meclisi) Tiflis'te 26 Mayıs 1918'de yaptığı son toplantıda, kendi kendini feshettiğini ve Mâverâ-yi Kafkas Hükümeti'nin sona erdiğini bildirdi. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri iki gün sonra 28 Mayısta Azerbaycan Hükümeti bağımsızlığını ilan etti. Böylece federasyon dağılmış oldu[233].

Mâverâ-yı Kafkas hükümetinin Brest - Litovsk Antlaşmasını özellikle Elviye-i Selâse'nin Türkiye'ye bırakılmasını tanımaması üzerine 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa kıtalarına ileri hareket emrini verdi. 3 Nisan'da Ardahan zapt edilerek, 24 havan topu, 20 000 adet top mermisi ile bir milyona yakın Rus piyade tüfeği mermisi ele geçirilmişti[234]. 5 Nisan 1918 tarihinde Sarıkamış Ermenilerden kurtarıldı. Ermenilerin Kağızman'da dehşetli katliamlar yaptığını duyan Albay Kazım Bey, Kağızman'a hareket ederek 8 Nisan 1918'de 36. tümen ile şehri zapt etti. 300 kadar Türkü şehit etmiş olan Ermeniler, burada 56 ölü bırakarak çekildiler[235].

8 Nisan 1918'de Albay Kazım Bey'in emri ile Kars Harekâtı başladı. Eli silah tutan Ermenilerin hepsi Kars'ın savunmasında yer almıştı. Sivil ahali ise Gümrü - Erivan istikametinde çekilmişti. Ayrıca, Kars'ı savunan Ermenilere İngilizler Tiflis'ten gönüllü, paralı asker ve subaylar temin etmek suretiyle yardım ediyorlardı. Kars'ı sıkı şekilde kuşatma altında tutan Kazım Bey, 24 Nisanda onlara teslim olma çağrısında bulundu. Kars Kalesi'ni savunan General Duyef teslim olmak zorunda kaldı[236]. Nihayet 25 Nisan tarihinde Kars sancağı ve kalesi Türk askerleri tarafından geri alınarak burada 40 yıl 5 ay 25 gün süren düşman işgaline son verildi. 14 Nisan 1918 günü de Türk kıtaları, Gürcülerin mukavemetini kırarak, Batum sancağını ele geçirmişlerdir.

---

232 Ov. KAÇAZNUNİ: Daşnaktsutyun Bolşe Neçeğo Delat, Baku – Elm – 1990, 18-19.

233 Ahmet Ender GÖKDEMİR: a.g.e., 18-19, 30 sayılı dipnot; Ov. KAÇAZNUNİ'nin eserinde tarihler çarpıtılmıştır.Bak; Ov. KAÇAZNUNİ: Daşnaktsutyun Bolşe Neçeğo Delat, Baku – Elm – 1990, 28 – 29.

234 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Herekâtı, C.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, 479, 482.

235 Kâzım Karabekir: Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu. Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Erzurum 1990, 264.

236 Kâzım Karabekir: a.g.e., 311-333.

E. Trabzon Konferansı (14 Mart - 14 Nisan 1918)

Osmanlı hükümeti Mâverâ-yi Kafkas Hükümeti ile soruna siyasî platformda bir çözüm bulmak için Trabzon'da bir konferans düzenledi. Mâverâ-yi Kafkas Hükümeti'nin meclisi olan Seym, on biri delege olmak üzere kırk üç kişilik bir heyeti Trabzon'a gönderdi. Delegasyonun başkanı Gürcü Çhenkelli idi. Heyette Türk temsilciler de bulunuyordu. Bunlar; Resulzade Mehmet Emin Bey, İbrahim Haydarov, Haydar Bey Ayaşinidze, Halil Bey, Has-Muhammedov, Mehmet Hasan Hacınski ve bş. idiler. Görüşmelerde Osmanlı Hükümetini Adliye Bakanı Halil (Menteşe) ve Albay Hüseyin Rauf (Orbay) temsil ediyordu[237].

Kafkas heyetinin Trabzon'a gerçeklerle ve sahip oldukları kuvvetlerle bağdaşmayan önerilerle geldikleri anlaşıldı. Kafkas heyeti şu tekliflerde bulundu:

1. Manevra - yı Kafkas Hükümeti Seymi (Meclisi) Osmanlı Devleti ile barışın yapılması için kendisini yetkili görmekte ve katî barışın yapılmasında kararlıdır.

2. 1914 sınırı yapılacak barışın esasını teşkil edecektir.

3. Osmanlı sınırları içinde muhtariyet verilmiş bir Türkiye Ermenistan'ı oluşturmak için gayret edilecektir.

Görüşülecek konularda Kafkas heyeti arasında fikir birliği mevcut değildi. Kafkas heyetindeki Müslüman delegelerin Osmanlı Devletine karşı olan temayülleri açıkça görülüyordu. Hatta Albay Hüseyin Rauf Bey bu Müslüman delegelerden heyetin görüşlerini ve ihtilaf konularını öğrenip ona göre strateji belirliyordu. Bundan başka Ermeni ve Gürcüler arasında güç birliği bulunmuyordu. Aralarındaki problemler birbirleri aleyhinde Türk heyetine görüş beyan etmeleriyle iyice açığa çıkmıştı. Şöyle ki, Gürcü Çhenkeli Batum'un kendilerinde kalması karşılığında Ermeni isteklerinde bazı yumuşamalar yapılabileceğini bildirmişti. Yine Ermeni Hatisov, Albay Hüseyin Rauf Bey'le gizli bir mesaj göndererek Osmanlı birlikleri önünden kaçan 400 000 Ermeni'nin eski yaşadıkları bölgelere dönmeleri karşılığında Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devletine kalmasına karşı çıkmayacaklarını ve bu hususta Türkiye'ye baskı yapmayacaklarını bildirmişti. Brest - Litovsk Antlaşması şartlarının uygulanmasında kararlı olan Osmanlı Devleti bütün bu görüş ve teklifleri geri

çevirdi. Seym (Meclis) heyeti geri Tiflis'e döndü ve Seym'de üç toplumun temsilcileri arasında şiddetli tartışmalar yaşandı[238].

Seym'de bu tartışmalar yapıldığı sıralarda 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa aldığı emir üzerine birliklerini Kars, Ardahan ve Batum üzerine harekete geçirdi. Baş Komutan Vekili Enver Paşa bu bölgelerin bir an önce fiilen zapt edilmesini istemişti. Enver Paşa özellikle Batum'u Türk dünyasına acılan yegane Osmanlı limanı olarak görmekte idi.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Albay Kazım beyin birlikleri kısa bir sürede Nisanın sonuna kadar Kars, Ardahan ve Batum'u düşman işgalinden kurtardılar.

F. Barış Görüşmeleri Sırasında Kafkas Cephesi.

Kars'ın zapt edilmesinden sonra Kars'tan çekilen Ermeni kuvvetleri Gümrü, Ahılkelek, Serdarabad ve Erivan mıntıkalarında toplanmış bulunuyorlardı.

Arpaçay'ın doğusunda başlatılacak askeri harekâtla, yakında başlayacak olan Batum konferansında Maverâyı Kafkas Hükümetine baskı yapılması düşünülmüştü. Ayrıca bu harekâtla Ermenilerin yeniden cephe oluşturmalarına fırsat vermeden onları hırpalayarak mukavemetlerini kırmak ve Tebriz (İran) bölgesinde İngiliz - Ermeni işbirliğini önlemek için Gümrü - Culfa demiryolunu ele geçirip Tebriz civarına kuvvet sevk etmek de amaçlanmıştı.

Batum Konferansında Türk heyeti Maverâ-yi Kafkas Hükümetinden 1829'da Ruslar tarafından işgal edilmiş ve ahalisi Türk olup, anavatana katılma isteğinde bulunan Ahıska ve Ahılkelek'in Osmanlı Devletine bırakılmasını istedi. Bu isteği Gürcü delegeler kabul etmek istemediler[239]. 15 Mayıs'ta Maverâyı Kafkas Hükümetini ılımlı davranmaya mecbur etmek için 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Arpaçay'ın doğusuna harekât emrini verdi. Bu emirle, Gümrü'yü kuşatma hârekâtı başladı. Türk ordusunun ilerleyişini durduramayan, 6000 mevcutlu Ermeni kuvvetleri çekilmeye başladı. Gümrü - Culfa ve Gümrü - Tiflis demiryolu Türk birliklerinin kontrolü altına geçti.

---

[237] Nâsır YÜCEER: a.g.e., 17-18.
[238] Ov. KAÇAZNUNİ: Daşnaktsutyun Bolşe Neçeğo Delat, Baku – Elm – 1990, 28.
[239] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, 475.

Gümrü kuşatması üzerine 16 Mayıs 1918 sabahı şehir teslim edildi ve 7000'e yakın Ermeni ve Rus kuvvetleri doğuya Karakilise'ye çekildi. 8 - 15 Mayıs 1918'e kadar Ermenilerden alınan silahlar ise 9 sahra topu, 4 Rus dağ topu, 3 makineli tüfek, 11 lokomotif, 125 vagondur[240].

Bu savaşlar sırasında, Hilmi Paşa komutasındaki 6. kolordu, 12 Mayıs 1918'de Batum'a girmiştir. 123. piyade alayı ise Çıldır Gölü kuzeyinde Zurzuna'dadır. 1. Kafkas Tümeni Ozurgeti, 37. Kafkas Tümeni Çuluk nehri güneyinde, 3. Kafkas Tümeni Ahıska civarındadır.

123. Kafkas Alayı 20 Mayıs 1918'de Zurzuna'dan (Çıldır'dan) hareketle Karzak mıntıkasındaki Ermenileri geri atarak Ahılkelek karayoluna kadar ilerledi. 3. Ordu Komutanlığı, harekâtın şimdilik Gürcü arazisine intikalini yararlı görmediğinden, 123. Kafkas alayı Karzak'tan daha ileriye gitmeyecekti.

Enver Paşa, Gümrü'den sonra harekâtı doğu yönünde devam ettirerek Karakilise'nin zapt edilmesini yararlı görüldüğünü bildirdi. Düşmanın hazırlanmasına fırsat ve imkan vermemek için 18 Mayıs'ta Karakilise üzerine hücum emri verildi. 21 Mayıs 1918 tarihinde Zihni Bey Müfrezesi Ermeni birlikleri ile muharebe ederek Sardarabad'ı işgal etti.

Batum'da devam eden barış görüşmelerine olumlu katkıda bulunmak maksadı ile Türk birliklerinin 21 Mayıs 1918'de ulaştığı hatta kalması emredilmiştir.

Ordu komutanı Vehip Paşa beraberinde Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdulhalık Bey ile Batum'dan Ardahan - Kars yolu ile 24 Mayıs 1918 günü Gümrü'ye geldi. Gümrü'de Ermeni Generali Nazarbekof'la buluşarak problemleri çözmeyi kararlaştırmışlardı. Nazarbekof'un da Gümrü'ye geleceği bildirilmişti. Fakat o gelmedi. Bunun üzerine Vehip Paşa Yakup Şevki Paşa'nın (grup komutanı) imzası ile Nazarbekof'a uyarıcı bir mektup gönderdi.

General Nazarbekof Karakilise'de Ermeni kuvvetlerinin başında durmaktadır. Karakilise Erivan, Gence, Tiflis ve Kars'a giden stratejik yolların kavşak noktasında bulunduğu için zamanında zapt edilmesi hedefe uygun bir davranış olacaktı.

2 Mayıs'ta Karakilise'ye taarruz başladı. Fakat grup komutanının 27 Mayıs 1918 akşamına kadar Karakilise'nin alınması isteği yerine getirilemedi. Bundan dolayı Karakilise'ye karşı harekâtın idaresi 1. Kafkas kolordusu komutanı Albay

---

[240] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Herekâtı. C.II, 511, 514.

Kazım Bey'e verildi. Ermeniler 27 - 28 Mayıs 1918 gecesi Türk birliklerine dört defa baskın girişiminde bulundu ve perişan bir halde geri atıldılar.

9 ve 11. Kafkas tümenleri 28 Mayıs 1918 günü şafakla taarruza geçti. Öğleyin Karakilise zapt edildi. 4000 kadar Ermeni doğu ve kuzeydoğuya çekildi. Karakilise'nin işgalinde bir Alman subayı ve 50 Alman eri yakalandı. Sorgulamada bunların esirlerden ibaret olduğu anlaşıldı[241]. Karakilis'den çekilen Ermeni kuvvetlerinin çoğu Karakilise'nin 30 km. doğusundaki Delican'da toplanmıştır. Bu 1. Ermeni Tümeni komutanı Trakofof'tur. 2'nci Ermeni Tümeni Sardarabad taraflarındadır ve komutanı General Derifof'dur. Bütün Ermeni kuvvetlerinin komutanı Nazarbekof'tur ve Delican'da bulunmaktadır.

G. Batum Konferansı (11 Mayıs – 4 Hazıran 1918).

Trabzon konferansında Maverâ-yı Kafkas temsilcileri Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devletine ilhakını kabul etmemişlerdi. Fakat bu üç sancağın 3. Ordu tarafından zapt edilmesi üzerine Seym fiilî durumu kabul etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine bağımsız bir devlet olduklarını da ilan ettiler. Bu durumda barış görüşmeleri yeniden başlayabilirdi. Hükümet başkanı Chenkelli'nin başkanlığında Gürcü, Ermeni ve Azerîlerden meydana gelen bir heyet görüşmelerin yapılacağı Batum'a geldi. Konferansta, 11 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan etmiş olan "Kuzey Kafkas (Dağıstan) Cumhuriyeti" de Haydar Batman isimli delege ile temsil edilecekti.

Konferansta Osmanlı Devleti'ni baş delege olarak, Adliye Nazırı Halil Bey Menteşe ile ve 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa temsil edecekti. Batum konferansına Rusya da katılmak istemiş, fakat Osmanlı Devleti ve Maverâ-yi Kafkas Cumhuriyeti tarafından buna izin verilmemiştir. Bunun üzerine Rusya, Tiflis yönetimine, alınacak kararları tanımayacağını bildirmiştir[242].

Yukarıda bahsettiğimiz fiili durumla ilgili, Osmanlı Devleti eski şartları kapsayan bir barışla yetinmek niyetinde değildi. Daha önce müzakere konusu

---

[241] Belen FAHRİ: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (1917 Yılı Harekâtleri), C. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, 519.
[242] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, 473 - 475.

olan yerleri silah gücüyle zapt edildiği için, 3. Ordu komutanı Vehip Paşa konferansta yeni taleplerde bulundu. Talepler şunlardı:

Ahıska, Ahılkelek ve Aleksandropol (Gümrü) bölgelerinin Türk kıtaları tarafından işgali,

Türk kıtalarının Kuzey İran'a nakli için lüzumlu olan Aleksandropol - Ecmiatzin - Nahçıvan ve Culfa tren yolunun kontrolünün Türklere bırakılması,

İngiltere'ye karşı harp devam ettiği müddetçe bütün Transkafkasya demiryollarının Türkler tarafından serbestçe kullanılması[243].

Tiflis yönetimi yapılacak antlaşmaya Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ın da imza koymasını talep etti. Gürcistan'ı himayelerine alan Almanlar, Kafkasya demiryollarını kontrol etmek, iktisadi kaynakları kullanmak niyetinde idiler[244]. Osmanlı Devleti delegeleri Gürcülerin isteğini kabul etmedi.

Batum'da görüşmelerin başlaması cephedeki çarpışmaları durdurmaya yetmemişti. Gürcülerle Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde çarpışmalar olurken, Gümrü - Culfa demiryolundan yararlanma talepleri Ermeniler tarafından dikkate alınmadığı için, Grup Komutanı Yakup Şevki Paşa bu bölgedeki Türk birliklerine harekât emri vermiş ve 15 Mayıs'ta Gümrü, 28 Mayıs'ta Karakilise zapt olunmuştu.

Batum Konferansı'nın barış antlaşmasıyla sonuçlandırılması için Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyetine 24 saatlik bir ültimatom verildi. Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti murahhas heyeti başkanı ve 18 arkadaşı 27 Mayıs 1918'de Batumu terk ettiler. İstiklâllerini ilan eden Gürcüler yakında barış müzakerelerine katılmak üzere tekrar geleceklerini söyleyerek, bu müddet içinde Gürcülere karşı harekât yapılmamasını istediler. Vehip Paşa, kısa zamanda döndükleri taktirde arzularının yerine getirileceğini söyledi. Gürcüler, özellikle Ahıska ve Ahılkelek'e yönelik (adeta yalvarırcasına), harekât yapılmamasını istediler. Vehip Paşa halkının % 95'i Ermeni olan Ahılkelek'in Gürcistan'da kalmasından yanaydı.[245].

Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti Seym'inin (Meclisinin) 26 Mayıs 1918'de yaptığı son toplantısında "Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyeti" kendisini feshetmiştir. Aynı gün Gürcü ve Ermeniler kendi müstakil devletlerini ilan ettiler. 28 Mayıs 1918'de ise Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti.

---

[243] W.E.D.ALLEN: – Paul MURATOFF: Türk Kafkas sınırındaki Harplerin Tarihi, 435-436.
[244] Birinci Dünya Harbinde 3. Ordu Harekâtı, C. II, 522.
[245] Birinci Dünya Harbinde, 3. Ordu Harekâtı. C. II, 533.

Yeni kurulan Gürcistan Cumhuriyetinin başkenti Tiflis, Ermenistan Cumhuriyetinin başkenti ise Erivan idi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü olması gerekirdi. Fakat 31 Aralık 1917'de "Kafkas Fevkalâde Komiseri" olarak Petrogrod'dan gönderilen Ermeni komünistlerinden Stepan Şaumyan'ın düzenlediği bir hükümet darbesi ile Bakü'de Azerî yönetimi devrilip, 18 Mart 1918'de Rus bolşevikleri yönetime geldi. Bundan dolayı Azerbaycan'ın başkenti geçici olarak Gence oldu.

27 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Demokratik Cumhuriyeti'nin, Seym'deki Müslüman Milli Şurası'nın Azerbaycanlı üyeleri "Milli Meclis"ini kurdu. Meclisin Başkanlığına Mehmet Emin Resulzade seçildi. Sekiz bakandan meydana gelen Millî Azerbaycan Hükümeti'nin Başkanı Feth Ali Han Hoyski oldu[246].

Hükümetin terkibine M.H.Hacınski, M.Y.Caferov, Kh.Sultanov, H.Yusufbeyov, Kh.Hasmemmedov vs. dahil oldu[247].

Osmanlı Devleti 31 Mayıs 1918'de Batum'da Ermenilerle, 4 Haziran 1918'de Gürcülerle barış antlaşması imzaladı. Antlaşma Osmanlı Devleti'nin isteklerini kapsamakta idi. Türkiye, Brest - Litovsk'ta belirlenen bölgelerin dışında Ahıska, Ahılkelek ve Karakilise şehirlerini de ele geçirmiştir.

Azerbaycan 28 Mayıs 1918'de istiklâlini ilan etmişse de topraklarının hepsine hakim değildi. Kafkasya'daki siyasi gelişmeler Enver Paşa'nın istediği şekilde sonuçlanmıştı. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında Batum'da 4 Haziran 1918'de Barış antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve Azerbaycan arasında yapılan Antlaşmayla 1877'deki sınır esas kabul edilmiştir. 4 Haziran'da Azerbaycan'la yapılan antlaşmayla 14 Haziranda yeni maddeler eklendi. Bu eklerde Azerbaycan'ın demiryolları ve Hazar Ticaret Donanması'ndan Türkiye ve müttefiklerinin yararlanması kararlaştırılmıştır[248].

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında Trabzon konferansında başlayan yakınlaşma Batum görüşmelerinde iyice artmış, iki devlet arasında, siyasî, askerî, hukukî, iktisadî ve ticarî alanları kapsayan antlaşmalar imzalanmıştır. Bu

---

[246] Y.Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, K. 4, TTK, Ankara 1983, 193-194.
[247] Azerbaycan Tarihi,Hazırlayanlar İ.A. HUSEYİNOV, H.A. DADAŞZADE ve bş. C:1-3. Cilt. 3, Birinci Bölüm, Azerbaycan SSR Elimler Akademisi Tarih İnstitutu, Bakü 1973 "Elm" neşriyatı, 124.
[248] Azerbaycan Tarihi, Hazırlayanlar İ.A. HUSEYİNOV, H.A. DADAŞZADE ve bş. C.1-3,C. 3, 152.

antlaşmalar gizli nitelikte idi. Bu antlaşmaları Osmanlı Devleti adına Adliye Nazırı Halil Menteşe ile 3. Ordu Komutanı Mehmet Vehip Paşa, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adına ise Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacinski ile Milli Meclis Başkanı Mehmet Emin Resulzade imzalamıştır[249].

Ayrıca Bakü petrollerinin Karadeniz'e ulaştırılması için Bakü ile Batum arasında petrol boru hattı kurulması kararlaştırılmış ve bu hususta Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri arasında bir İtilafname imzalanmıştır. İtilafnamede bu kararla ilgili bir komisyonun kurulması da karara bağlanmıştı.

Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında yapılan antlaşmasında Tiflis'te olduğu gibi Erivan'da da bir müftünün bulundurulması, Padişahın adının hutbelerde zikredilmesi ve Müslümanların haklarının Türk hükümetince korunması karara maddeleri yer almıştır[250].

Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Cumhuriyeti ile yaptığı antlaşmaya göre:

Osmanlı İmparatorluğu ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında daima bir dostluk ve barışın var olacaktır,

Gürcistan Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan'ın Osmanlı ile sınırları belirtildi. Osmanlı Devleti Batum şehri ve sancağından başka Ahıska ve Ahılkelek kazalarının büyük bir kısmı olmak suretiyle 1828'deki sınırlarına ulaşıyordu.

Bu sınır hattı Gürcistan'ın Azerbaycan ve Ermenistan'la yapacağı antlaşmalarda da dikkate alınacak ve Osmanlı İmparatorluğuna bilgi verilecektir.

Taraflar kendi topraklarındaki silahlı çeteleri silahtan arındıracak ve faaliyetine imkan vermeyecektir.

Gürcistan Cumhuriyeti kendine ait limanlarda Rus savaş gemilerinin bulunmasına izin vermeyecektir. Gürcistan Hükümeti kendi limanlarında Osmanlı İmparatorluğunun ve müttefiklerinin düşman gemilerini kendi yönetimine alacaktır.

Gürcistan'da Müslümanlara saygı gösterilecek. Onlara kendi inançlarını ve ibadetlerini yerine getirme hakkı verilecektir.

Hutbede Padişah Hazretlerinin ismi de zikredilebilir.

---

[249] Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasında Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, 1575 - 1918, BOA; Yayın No. 9, Ankara 1993, 223 - 236.
[250] Nâsır YÜCEER, a.g.e., 31.

Gürcistan Cumhuriyetinin diğer vatandaşlarına verilen siyasî ve diğer haklardan da Müslümanlar istifade edebilirler. Onlar kendi dillerinde ve kendi inançlarına uygun din eğitimi alabilirler.

Antlaşmada Müslümanların bir dizi kurum ve kuruluş kurmasına da izin verilmiştir.

Antlaşmanın 7. 8. 9 ve 10. maddelerinde konsolosluk, hukuk ve ekonomik faaliyetlerde posta ve telgraf işlerine dair işbirliğini öngören antlaşmaların yapılması kararlaştırılmıştır.

11. maddede Osmanlı İmparatorluğunun ve müttefiklerinin Rusya ile imzaladığı Brest - Litovsk Antlaşmasının yürürlükte olduğu ve bu antlaşmanın şimdi imzalanan antlaşmaya ters düşmediği vurgulanmaktadır.

12'nci maddede antlaşmanın onaylanması için bir aylık bir süre tanınmaktadır. Antlaşma Osmanlı İmparatorluğu adına Adliye Nazırı Halil Bey (Halil) ve 3. Ordu Komutanı Mehmet Vehip Paşa (Vehip) tarafından, Gürcistan Cumhuriyeti adına ise Başbakan ve İçişleri Bakanı Noy Ramişvili , General İ.Odiselidze, delege Gvazavave Rtskhiladze tarafından (4 Haziran 1918'de Batum'da) imzalanmıştır[251].

Batum'a gönderilen Osmanlı Devleti delegelerine Enver Paşa tarafından Ahıska kazasının tamamının alınması emredilmişti. Başmurahhas Halil Bey Gürcü liderlerinin ricaları üzerine bu bölgede bulunan Abastuman boğazını ve sarayları Gürcülere bıraktı[252].

H. Karadeniz Kıyılarında Askerî Operasyonlar.

3. Ordu komutanı, daha koordineli ve etkin bir harekât yürütebilmek için 26 Mart 1918'de bir grup komutanlığı teşkil etmiş ve grup komutanlığına Mirliva Yakup Şevki Paşa atanmıştı. Aynı gün, 3. Ordu Komutanlığı Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını işgal emrini verdi.

Gürcülerin Batum'da, Batum'daki Ermeni kuvvetlerinin Ardahan'da toplandığı bilinmekte idi.

---

[251] Dokumenti i Materiyalı po Vneşney Politiki Zakavkazya i Gruzii Tipografiya Provitelstva Gruzinskoy Respubliki, Tiflis, 1919, 343 - 364.

[252] Y. Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi.C. III, K. 4. TTK, Ankara 1983, 196; Nâsır YÜCEER: a.g.e., 31. Not, 53.

30 Mart 1918'de Trabzon'dan Batum'a hareket eden 123. piyade alayı 2 Nisan 1918'de Mapavri'ye geldi (Çayeli), 37. Kafkas Tümeni 28 Mart 1918'de Artvin'i, 30 Mart 1918'de ise Ardanuc'u zapt etti.

Batum'un zaptı için 4 nisan 1918 günü sahil harekâtı başlayacağından ordu, bu harekâtın deniz kuvvetlerinden bir filo ile desteklenmesini, başkomutanlık vekâletinden istedi ise de Enver Paşa gönderemeyeceğini bildirdi.

Enver Paşa filo gönderemeyeceğini fakat, Batum'un zaptının çok önemli olduğunu bildirmektedir:

Vehip Paşa, Kafkasya'da 1877 hududunun dışında bir harekâta taraftar değildir. Vehip Paşa bu husustaki görüşünü 3 Nisan 1918'de aşağıdaki şekilde Enver Paşa'ya duyurmaktadır:

"Bugün Sarıkamış'a, yarın (4 Nisan'da) sahil harekâtına başlıyoruz. Sizden başka türlü emir alınmadıkça, sahil harekâtı devam edecektir. Harekâtın sakıncaları:

-Gürcülerle harp hali doğacak ve Gürcistan'daki Müslümanların hali harap olacaktır. Eldeki kuvvet bu bölgede bekçilik yapmaya bile yeterli değildir. Bu bölgedeki Müslümanlardan, şimdiden buna sebebiyet verilmemesi isteği gelmektedir.

-Gürcüler, Ermenilerle anlaşarak, birlikte Kafkasya Müslümanlarını yok edeceklerdir. Ordu bu hali önlemeye yeterli değildir.

-Kafkasya işgal edilse bile, hükümet merkezi civarında bile asayişi sağlayamayan Osmanlı Hükümeti, burada daha çok aciz kalacak ve siyasetten çekilmek zorunda kalacaktır.

Bu gün bir taburla Bakü'de Ermeniler duruma hakimdir. Şimdiye kadar fikren, hissen yetişmemiş ve gayet ağır bir istibdat altında ezilmiş unsurlardan oluşan İslâm halkından yardım beklenemez".

Enver Paşa, 4 Nisan 1918'de Vehip Paşa'ya cevaben "Üç senedir döktüğü kanların ve uğradığı zorlukların ve felaketlerin mükafatı olarak Osmanlı Hükümetinin eskiden kaybettiği ve Brest - Litovsk Muahedesi ile istikbalini sağladığı Batum, Kars ve Ardahan'ı fiilen işgal etmek hükümetin vazifesidir" demektedir.

Bu tartışmaların devam ettiği bir sırada, 3 Nisan'da Ardahan, 4 Nisanda Sarp, 5 Nisan 1918'de Rize zapt edildi[253]. Batum'u zapt etmek için harekete geçen 37'nci Kafkas Tümeni yolların çamurlu ve kar olması nedeniyle tasarlandığı gibi 5 Nisan'da Acara suyuna varamayacağı anlaşıldı 37. Kafkas Tümeni 6 Nisan 1918'de Giye tepesini, 8/9 Nisan 1918 gecesi Ergebaşı tabyasını zapt ederek Batum'a 5 - 7 km. kadar yaklaştı.

9 Nisan'da Maverâ-yı Kafkas Hükümetinin Trabzon'daki murahhas heyeti reisi Brest - Litovsk Muahedesinin Kars, Ardahan ve Batum sancakları ile ilgili hükümlerini tanıyacağını bildirerek, beyhûde kan dökülmemesi için ateşkes istedi. Vehip Paşa da 11 Nisan 1918 saat 8'e kadar harekâtın durdurulması emrini verdi. Fakat, Maverâ-yı Kafkas Hükümeti'nden gereken cevabı alamayan Vehip Paşa 11 Nisan 1918'de Borçka üzerinden Batum istikametine hareket emrini verdi. 13 Nisan 1918 saat 16'da Türk birlikleri taarruz etti. Sekiz sıra tel örgü ile çevrili Mahmudiye tabyasında direnen Gürcüler 14 Nisan 1918 saat 7'de teslim oldular. 3'üncü Kafkas Tümeni, Ahıska'yı işgal etmek ve orada kendi teşkilatını geliştirmek üzere 18 Nisan'da Ozurgeti üzerinden Ahıska'ya hareket etti[254].

Önemli yolların kavşağında bulunan Ahıska'da 3 makineli tüfek ve 6 topla 2000 kadar Ermeni ve Gürcü kuvveti bulunuyordu. Gürcü ve Ermeniler, Ahıska ve civarında yaşayan Müslüman halkına zulmü artırmışlardır. 1100 kadar silahlı İslâm halkı emir beklemektedir

Ermeniler Erivan, Gümrü ve Ahılkelek havalisine toplandı. Asıl kuvvetleri Gümrü havalisindeydi. Erivan Ermenilerinin gerisinde Karabağ, Gümrü gerisinde de Borçalı ve Gence İslâm ahalisi, Ahılkelek mıntıkası kuzeyinde de Gürcü Müslümanları bulunmaktadır[255].

I. Ahıska, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Bolşevik Harekâtı.

27 Şubat 1917 (yeni takvimle 12 Mart) ihtilâlinden sonra Azerbaycan'ın Bakü şehri ve çevresi, Bolşevik hakimiyeti altına girdi. Başlarında Ermeni Şaumyan'ın bulunduğu ve çoğunu Ermenilerin teşkil ettiği Bolşeviklerin terör ve

---

[253] Birinci Dünya Harbinde, 3'ncü Ordu Harekâtı, C.II, 482.
[254] Birinci Dünya Harbinde, 3'ncü Ordu Harekâtı, C.II., 487-489.
[255] Birinci Dünya Harbinde, 3'ncü Ordu Harekâtı, C.II., 503 - 507.

katliamları dayanılmaz bir hale gelmişti[256]. Stepan Şaumyan'ın idare ettiği Bolşevikler gizlice (Ermeni çete başı) Andranik'le ilişkiler kurmuş ve tümüyle Müslüman ahaliye yönelmişti. Nahçıvan'da, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerindeki Ermeni çetelerini yöneten Andranik Türk Müslüman ahaliye karşı katliamlar yapmakta idi.

7 Kasım 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, iç savaşın başlaması üzerine Sovyet yönetimi için petrol en hayatî madde haline gelmiş ve Bakü'nün elde tutulabilmesi için çeşitli tedbirlere başvurulmuştu. Ermeni asıllı S.Şaumyan fevkalade salahiyetlerle Kafkasya'ya gönderildi. Şaumyan Kafkasya'daki Ermeniler arasında birçok taraftar kazanmıştı. Şaumyan yönetimindeki Bolşevikler öncelikle Bakü'nün, uzun vadede Güney Kafkasya'nın tek hakimi olmak için iç savaşa hazırlanıyorlardı[257]. Çar ordusunun dağılması üzerine savunmasız kalan Gökçe Gölünün batısındaki Erivan Müslümanlarını Ermeniler katletmeye başlamışlardı. Andranik'ın çeteleri 211 Türk köyünde 100 000 Türkü katlettiler. Geride kalan 300 000 Türk'ün önemli bir kısmı ise Azerbaycan'a ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı. Karabağ bölgesinde de Ermeni zulmü ve katliamı sürüyordu. Gence bölgesinde Ermeni çeteleriyle çatışmalar sürüyordu. Şaumyan iç savaşa Bakü'den başlamayı kararlaştırmıştı. 18 Mart 1918'de Ermeniler Bakü'deki Müslümanlar üzerine saldırdılar. İki gün içerisinde 12 000 Bakü'lü Türk'ü katlettiler. Şamahı bölgesinde de katliamlar yapıldı. Meydanı boş bulan Ermeni ve Rus Bolşevik kuvvetleri batıya doğru ilerlemeye başladılar.

Bakü'deki Bolşevik Şaumyan idaresi Azerbaycan'ın Gence istikametindeki toprakları işgale başladı. Gümrü ve Karakilise muharebelerinde mağlup olup geri çekilen Ermeni kuvvetleri Azerbaycan'ın Karabağ ve Gence bölgelerinde terör estiriyorlardı. Doğudan ve Batıdan Ermeni istilasına maruz kalan Azerbaycan Hükümeti Gence'deki az miktarda milis kuvvetleriyle çaresizlik içinde bu tehlikelere karşı koymaya çalışıyordu[258].

Kafkasya'nın Hazar Denizi sahilleri Dağıstan ve Terek nehrine kadar uzanan bölgelerde yaşayan Çeçenler, Osetinler, Kumıklar, Balkar, Adigey,

---

[256] İsmail BERKOK: Büyük Harpte Şimâli Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırka'nın Harekâtı ve Muharebeleri, 94 ayılı Askeri Mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı, İstanbul Askeri Matbaası, 1934, 5.
[257] Tadeusz SWİETOCHOWSKİ: Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920 (Çev.Nuray Mert) Bağlam Yayınları. İstanbul 1988, 157-158.
[258] Memmed Emin REZULZADE: Azerbaycan Cumhuriyeti. Şeyhzadebaşı Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1923, 55.

Nogaylar ve Karaçay gibi Türk soylu ve hepsi de Müslüman olan kavimlerin de iç anarşiye ve dış saldırılara karşı memleketlerini koruyacak askeri teşkilatları ve güçleri bulunmuyordu. Onlar da memleketlerinin selameti için Osmanlı yardımına muhtaçtılar.

1 Mayıs 1917'de Vladikafkas'ta Kuzey Kafkasya kavimlerinin katıldığı büyük bir kongre toplanmıştı. Bu kongrede "Merkez İcra Komitesi" adı altında geçici bir hükümet mahiyetinde bir icrâ heyeti meydana getirildi. "Geçici İcra Komitesi" Kuzey Kafkasya'nın geleceğini tâyin ve tespit edecekti. Komitenin gerçek amacı tamamen bağımsız bir cumhuriyet kurmak idi. Fakat bu aşamada, vaktin henüz erken olduğu düşüncesiyle, gerekli şartların oluşması için bir süre daha olayların gidişatının izlenmesi kararlaştırıldı.

Rus kazakları Bolşeviklere karşı Güneydoğu Birleşik Hükümetini kurarak, 20 Ekim 1917'de Kuzey Kafkaslıları da bu hükümete sokmaya muvaffak olmuşlardı.

Ataman Kaledi'nin kurduğu "Güneydoğu Birleşik Hükümeti" (Merkezi Yekaterinodar) Kızıl Ordu tarafından dağıtıldı.

Kafkas Merkez İcra Komitesi, milis güçleri teşkil ederek hem Bolşeviklere, hem de Rus Kazaklarına karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan siyasi mücadeleye de başladılar[259]. Bu amaçla Abdülmecit Çermoyev, Haydar Bammat ve Mehmet Karı Dibirov gibi delegelerle Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamak için önce Trabzon, sonra da Batum Konferanslarına katıldılar[260].

Nisan 1918'de Batum'a gelen Enver Paşa burada Kuzey Kafkas ve Azerbaycan heyetleri ile görüştü. Bunların istekleri Enver Paşa'nın Kafkas siyasetine tamamen uygun idi. Bu hususta Talat Paşa ve kabinesinin üyelerine de daha kapsamlı danışmak icap ettiğinden Enver Paşa ile Kuzey Kafkas Heyeti gemi ile İstanbul'a geldiler[261].

Enver Paşa Kafkasya'da "İslam Devleti" kurmak politikasının hiç de temelsiz olmadığını bazı yetkililere kanıtlamak istiyordu.

11 Mayıs 1918'de "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti" ilan edilmiş olup, Cumhuriyetin ilanı bütün devletlere telgrafla bildirildi. Kuzey Kafkas Cumhuriyetini Osmanlı Devleti hemen tanıdı. Enver Paşa gerekli askeri yardımın yapılacağına dair Kafkas Heyetine teminat verdi. Türk nüfuzunun Azerbaycan'dan sonra Kuzey

259 İsmail BERKOK: a.g.e., 5 - 7.
260 Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 478 - 480, 483.
261 Nâsır YÜCEER: a.g.e., 37.

Kafkasya'ya yayılması bu zengin bölgelerin Rus kontrolünden çıkma tehlikesini beraberinde getiriyordu. Bu yüzden Çiçerin (Rusya'nın Dışişleri Bakanı) 30 Mayıs 1918'de Türkiye'ye bir nota vererek Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin tanınmasını protesto etti. Ancak Sovyet Hükümeti'nin protestosu dikkat alınmadı ve Osmanlı Devleti kendi politikasını yürütmeye devam etti[262]. Kuzey Kafkas Cumhuriyeti ile Batum'da 8 Haziran 1918'de dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereğince Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkas Cumhuriyetine askerî yardımda bulunmayı ve dış tehditlerden korumayı kabul etti.

Kazaklar Bolşeviklerle birleşerek Kuzey Kafkasya Cumhuriyetine karşı saldırıya geçtiler. 17 Ağustos 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyetine bağlı Dağıstan milisleri on üç gün süren çarpışmalardan sonra Vladikafkas'ı geri aldı. Bakü'deki Kazak Albay Biçerakov'un birlikleri kuzeye doğru yönelerek Derbent ve Petrovsk'u işgal etti. Dağıstan'da Biçerakov kuvvetlerinin tehditleri, Azerbaycan'da Bakü'den Gence'ye hareket eden Ermeni Bolşeviklerin zulüm ve katliamları bu bölgedeki Türk ve Müslümanları bu durumdan yalnız Osmanlı kuvvetlerinin kurtarabileceğini iyice ortaya çıkardı. Halk kardeş Türk askerinin imdadına yetişmesini dört gözle bekler olmuştu[263].

J. Ahıska ve Azerbaycan Temsilcileri İstanbul'da: Türk - İslam Ordusunun Kurulması ve Kafkasya Harekâtı.

Kafkasya'daki Türklerin, özellikle Rus, İngiliz ve Almanların destekledikleri Gürcü ve Ermenilerle iç içe yaşayan Türk ve Müslümanların durumu daha da kötüydü. Ahıskalılar ve Azeriler Osmanlı Devletine müracaat ederek desteklenmelerini ve katliamlardan korunmalarını talep etmekte idiler. Mavera-yi Kafkas Komiserliği'nin Azerbaycan Mümessilliğinin verdiği salahiyet üzere Gence Milli Komitesi tarafından Naki Keykurun[264] (Azerbaycan Demokratik

---

[262] Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 486 – 488.

[263] Nâsır YÜCEER: a.g.e., 38; Azerbaycan Tarihi, C.1-3, C.3. Haz.İ.A.Hüseynov, M.A.Dadaşzade vd. Bakü, Elm Neşriyatı, 1973, 127-128.

[264] Naki KEYKURUN (Şeyhzamanlı) 1881 yılında Azerbaycan'ın Gence kentinde doğdu. Ermeni çetelerine karşı kurulan "DİFAİ" (Silahlı Yeraltı Mücahit Örgütü)'de bir savaşçı olarak yer aldı; daha sonra DİFAİ'nin yöneticisi oldu. Naki Bey 1.Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen Türk askerlerinin kurtarılması için bir çok faaliyetlerde bulundu. Enver Paşa ile görüşen Naki Bey Türk kolordusu ile beraber Kafkasya'ya döndü. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Milli Emniyet Teşkilatı Genel Müdürü görevine getirildi. Naki KEYKURUN

Cumhuriyeti'nin Milli Emniyet Genel Müdürü) 1918 başlarında Osmanlı Devleti yetkilileri ile görüşmekle görevlendirildi.

1918 Ocak'ında Azerbaycan'da bulunan bir Osmanlı subayı ile yola çıkan Naki Keykurun ilk olarak Batum'a geldi. Burada Ahıskalı Ömer Faik Beyin de Türkiye'ye gitmek istediğini öğrendi. Hem Azerbaycan delegesi (Naki Bey), hem de Ahıska'dan gönderilen delege (Ömer Faik Bey) gizlice İstanbul'a geldiler. İlk önce Batum'dan Tirebolu'ya ve oradan da Giresun'a gelen bu delegeler buradan, Su şehrine geçerek Kafkas cephesi karargahında ordu komutanı Vehip Paşa ile görüştüler. Fakat Vehip Paşa ile yaptıkları görüşmede hayal kırıklığına uğradılar. Vehip Paşa temsilcilerle konuşma arasında şunları söylemiştir: "Ben bir buçuk yıldır Kafkas cephesi kumandanıyım. Kafkasları tetkik ettim, öğrendim. Siz Kafkasyalılar da biz Arnavutlar gibi temizliği seviyorsunuz. Bu pis Türk neferlerini hem de bu kılıkla Kafkasya'ya sokamam". Naki Bey anılarında bu olayı şöyle anlatıyor: "Ben beynimden vurulmuşa döndüm, hiçbir cevap veremedim... Hayatımda kim bu sözleri bana söylemeye cesaret edebilirdi... Hareketlerinden, onun (Ömer Faik'in - S.B.) da bu işe benim kadar sıkıldığını anlıyordum".

Giresun – Sivas – Ulukışla – Konya - Karahisar yolu ile İstanbul'a ulaşan delegeler Başkomutan Vekili Talat Paşa ile görüştüler. Naki Keykurun hatıralarında bu görüşmeyi şöyle anlatıyor. "Büyük bir oda. Başta büyükçe bir masa vardı. Talat Paşa masanın arkasında oturuyordu. Sağ tarafında Enver Paşa, sol tarafında Halil Bey (Menteşe). Ben itimatnâmemi çıkarıp Talât Paşa'ya verdim. İtimatnamemi Enver Paşa'ya ve Halil Beye göstererek "mühürdeki ay yıldızın güzelliğine bakınız" dedi.

Ben söze başladım: "Aziz Paşalarım. Azerbaycan halkı 100 küsür yıldır Rus idaresinin zulmü altında inlemektedir. Milletimiz müstakil olmaya azmetmiştir. Siz kardeş elinizi bize uzatınız, bize yardım ediniz. Müstakil olalım. Bize büyük askeri kuvvet göndermeyiniz. Bize askerî öğretmenler ve çavuş kadrosu gönderiniz. Bizde az bir zamanda büyük askeri kuvvet kurmanın imkanı vardır. Türk olduğumuz için istenen kuvvet kanımızda mevcuttur".

Bu sırada Ömer Faik "Paşam ben muharririm. Azerbaycan matbuatında çok çalıştım. Azerbaycan halkı Türklüklerini bihakkın idrak etmiş bir millettir. İstiklale layıktırlar. Kuvvetli bir edebiyata maliktirler. Ancak benim ricam şu: Bizim kazamız

---

Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı işgalinden sonra İstanbul'a yerleşti ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı için savaşmaya devam etti. Naki Bey 1967 yılında vefat etti.

Ahıska tam Türkiye hududundadır. Orasının ilhakını istiyorum" dedi. Talât Paşa "Emin olun, Paşa Hazretleri bu arzunuzu yerine getirir. Yarın teşkilatı kurmağa başlayacağız" dedi[265].

Enver Paşa'yı Kafkas Harekâtı konusunda cesaretlendiren daha başka gelişmeler de olmuştu. Azerbaycan'da Ermenilerin, Azeri Türklerine yaptıkları katliamlar buralarda yaşayan Türkleri Osmanlı Devletinden yardım istemeye sevk etti. Bu amaçla Kafkas Türklerinden bir heyet Ekim 1917'de 6. Ordunun bulunduğu Musul'a geldi. 6. Ordu Komutanlığı Kafkasya'daki durumu yerinde incelemek için 3 subayı gelen heyetle birlikte o bölgelere gönderdi. Bu heyet geri döndüğünde Kafkaslarda durumun teşkilâtlanmaya müsait olduğunu bildirdi.

Ayrıca Ruslara esir düşmüş olan bir Avusturyalı yarbay, esirlikten kaçarak Türkiye'ye gelmiş 29 Aralık 1917'de 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya müracaatla, Kafkasya'nın durumu hakkında şifahî bazı malumatlar vermiştir. Enver Paşa'nın idealini çok iyi bilen Halil Paşa bu Avusturyalı yarbayın, İstanbul'da Enver Paşa'ya da bilgi vermesini sağlamıştır. Bu hususta Enver Paşa'nın 16 Şubat 1918'de 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya çektiği telgrafta; "Azerbaycan halkının düşmana karşı teşkilatlanmaya ve savaşmaya istekli olduğu, ancak onları teşkilatlandıracak ve idare edecek bir lider bulunmaması nedeniyle harekete geçemedikleri kanaatini edindim" diyor[266]. Enver Paşa artık "Turan" siyasetini fikri alandan, uygulama alanına geçirmeye çalışıyordu. Azerbaycan harekâtıyla, Kafkaslarda bir "İslam Devleti" kurmayı, yeni bir Rus tehdit ve istilasına karşı Kafkas Müslümanlarını içine alacak büyük bir tampon devlet meydana getirmeyi plânlamıştı. Bu projenin ilk aşamasını Bakü'yü Bolşeviklerin elinden kurtararak, Azerbaycan'ı istiklâline kavuşturmak oluşturuyordu. Daha sonra Dağıstan'ın işgalcilerden temizlenmesi planlanmıştı.

Ayrıca Trablusgarp'tan İstanbul'a izinli gelen Yarbay Nuri Bey'in (Enver Paşa'nın üvey kardeşi) ve Yarbay Şevket Bey'in Dağıstan'a, Binbaşı Naim Cevat Bey'in Afganistan'a emirlerine verilecek beş altı subayla gönderilmesi düşünülüyordu.

Nuri Paşa, Şubat 1918 sonunda Musul'a vardı. Maiyetine verilmiş bulunan 20 kadar subay karayolu ile 25 Mart 1918'de Musul'a vardılar. Bu sıralarda

[265] Naki KEYKURUN: Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-19020), İlke Kitapevi Yayınları, Ankara 1998, 93-94, 97-99.
[266] İsmail BERKOK: a.g.e., 7.

Bakü'de Ermeni zulüm ve katliamları artmıştı. Bir an önce Azerbaycan'a yetişmeyi gerekli gören Nuri Paşa ve heyeti, 8 Nisan 1918'de Revandiz, Soğuk Bulak, Tebriz yolu ile Zengezur mıntıkasına vardı. Nuri Paşa ve heyeti, Azerbaycanlılar tarafından coşku ile karşılandı. Nuri Paşa Azerbaycan'a geldikten sonra 20 Mayıs 1918'de Padişahın Kafkas Müslümanlarına hitaben yazılmış fermanını yayınladı.

İslâm Ordusu karargâhının önce Nuha'da (Şeki'de) kurulması düşünülmüş, fakat bu aşamada Nuha'nın Ermeni tecavüzüne açık olması nedeniyle, demir yolu hattı üzerindeki Gence şehri, İslâm Ordusu merkezi olarak uygun görülmüştü. Nuri Paşa 25 Mayıs 1918'de halkın sevgi gösterileri arasında Gence'ye geldi. Naki Keykurun bu olayı şöyle anlatıyor:

"...Cemil Cahit Beyin kumandasındaki alay Kars'tan karayolu vasıtasıyla Ermenistan'a oradan da Dilican üzerinden Kazak şehrini ele geçirerek Akstafa istasyonuna vardılar. Tren ile Gence'ye geldiler. Gence'de büyük merasimle karşılandılar. Gence halkı şehir meydanını doldurmuştu. Devlet daireleri ve mektepler tatil edildi. Öğrenciler tabur halinde yerlerini aldılar. Harp senelerinde Rusların işgal ettikleri Türkiye'nin Şark vilayetlerinden toplanarak Cemiyet-i Hayriye tarafından Azerbaycan'daki çocuk yuvalarına yerleştirilen sahipsiz çocuklardan dört yaşından yukarı olanlar da tabur halinde meydanda idiler. Meydanın etrafını saran kadınlı erkekli halk hep askerlere bakıyorlardı. Sevinçten herkesin gözleri yaşlıydı. Yuvalardan gelen çocuklar askerlere yanaşıyorlar, ellerine sarılıyorlar, neşeli olduklarını anlatıyorlardı. Askerler de her birini ayrı ayrı seviyor ve okşuyorlardı. Bu sırada bir çığlık koptu. Dokuz yaşındaki bir çocuk babasını tanıdı, bir birlerine sarıldılar. Etraftaki binlerce insan bu manzaraya dayanamayıp, ağladı. Bunlar hep sevinç gözyaşlarıydı"[267].

Nuri Paşa Kafkas "İslam Ordusu"nun kuruluş çalışmaları ve komutanlığın görevlerine ilişkin bir talimatname hazırlatmış ve 12 maddelik bu talimatname 5 Nisan 1918'de başkomutan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından imzalanmıştı. Gence'ye gelen "Kafkas İslam Ordusu" heyeti bu talimata göre teşkilat yapmaya başlamış, ayrıca adlî, mülkî ve diğer hususlardaki işleri yapacak elemanların gelmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Kısa bir süre içinde

---

[267] Naki KEYKURUN: a.g.e., 115.

Gence'ye çoğu subay olmak üzere 149 subay ve memur, 488 astsubay ve er gönderildi[268].

Nuri Paşa, Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerine mülkî ve askeri işleri düzenlemek için birer subay gönderdi. Bu memurların çalışmaları sonucu kısa bir zamanda asayiş temin edilmiş, Gence, Kazaklı, Zakatala, Nuha, Ağdam, Aktaş, Cebrail, Karabağ mıntıkalarıyla Zengezur'un doğusunda mülkî ve askerî otorite kurulmuştur.

Çalışmalar ilerledikçe Nuri Paşa yerli halktan oluşturulacak askeri birliklerle Azerbaycan'ı kurtaramayacağını anlamaya başladı. Nuri Paşa 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya gönderdiği telgrafta yeni ordu kurmak ve zarurî ihtiyaçların karşılanması için mümkün olduğu kadar eğitimci subay ve astsubayın gönderilmesini rica ediyordu.

Enver Paşa Azerbaycan'a düzenli bir Türk birliğinin gerekli olduğunu düşünerek, bu konuda Vehip Paşa'ya yetki vermişti. 4 Haziran'da (1918) Batum'da müstakil Azerbaycan Devleti ile Türkiye arasında akdedilen muahedenin 4. maddesi gereğince, Türkiye icabında Azerbaycan'a askerî yardımda bulunmayı taahhüt etmişti. Buna istinaden Azerbaycan Hükümetinin Bakü'yü Ermeni S. Şaumyan'ın Bolşevik çetesinden kurtarmak için askerî yardım talebinde bulunduğu bilinmektedir. Bu münasebetle Azerbaycan meclisi reisi Mehmet Emin Resulzade İstanbul'a gelmiş ve Enver Paşa nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmuştur[269]. 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa Başkomutanlık Vekaletine çektiği telgrafta; Azerbaycan hükümetinin kendisine müracaat ederek Bolşevik tecavüzlerine karşı koruma ile emniyet ve asayişin temini konusunda yardım istediklerini, Azerbaycan hükümetinin bu isteğinin kabul edilerek, 5. Kafkas tümeninin yardım için Albay Mürsel bey Komutasında yola çıkarıldığını belirtip, icap ederse bu tümenin takviye edileceğini bildirmişti[270].

5'inci Kafkas Tümeni 4 Haziran 1918'de Gence'ye hareket etti. Bu tümen, Gence yolu üzerindeki Alman müfrezelerini etkisiz hale getirerek, Ermeni çetelerini de dağlara kaçmaya zorlayarak, Gence'ye ulaşmış ve Nuri Paşa'nın emrine girmiştir. Türk birliği Azerbaycan topraklarında halkın büyük ilgi ve

---

268 Nâsır YÜCEER: a.g.e., 42, 73.
269 Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 530.
270 Em. Kaymakam Rüştü: Büyük Harpte Bakû Yollarında 5. Kafkas Fırkası (93 Sayılı Askeri Mecmuanın 34 sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askeri Matbaası, 1934, 7.

sevgisiyle karşılaşmıştır. Artık Nuri Paşa'nın emrinde iş görecek nizami bir kuvvet bulunmaktaydı.

Romenlerle imzalanan Bükreş Antlaşması ile (7 Mayıs 1918) serbest kalan ve Romanya'da görev yaptığı süre içinde komutanlığın takdirini kazanmış 15. Piyade Tümeni 28 Haziran'da Batum'a, oradan da kara yolu ile 7 Temmuz 1918'de Gümrü'ye getirilmişti. Romanya'dan mükemmel mevcut ve teçhizatla gelen Süleyman İzzet Bey (Yarbay) komutasındaki 15. Piyade Tümeni Gümrü'de diğer birlikleri takviye etmek için dağıtılmış ve zor durumda bırakılmıştı[271]. Halbuki, Bakü ve Dağıstan harekâtı'nda önemli görevleri üstlenecek 15. Piyade Tümenini zayıflatmak yerine mümkün olduğu kadar güçlendirmek daha doğru bir davranış olurdu.

Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetleri, Bakü'den Batıya doğru istilalarını genişleterek Gence'ye yakın bir mesafede bulunan Gökçay kasabasına gelmiş bulunuyordu. Rus Kazakları ile birlikte İngiliz subay ve askerlerinin bulunduğu işgalci, kuvvetlerinin sayısı 20 000'in üzerinde idi. 5. Kafkas Tümeninin 5832 mevcudu ile bu istilayı durdurması ve geri atması çok zordu. Nuri Paşa Şark Orduları Grup Komutanlığına gönderdiği 30 Haziran 1918 tarihli raporunda: "Bolşevikler ilerliyor, serian imdat gelmezse, netice pek vahim olacak, Bize derhal kuvvet göndermeniz, ehemmiyetle istirham olunur" diyordu.

Bu raporlar üzerine başkomutanlık vekâleti Kafkas İslam Ordusu'nu önce 5. Kafkas Tümeni, daha sonra ise Romanya cephesinden gelen 15. Piyade Tümeni ile takviye etti. 5 Ağustos 1918'de Nuri Paşa'nın 5. Kafkas Tümeni ile başlattığı Birinci Bakü Taarruzu, cephane yetersizliği yüzünden başarısız kaldı. Bu taarruzda Azerbaycan milisleri de bir varlık gösterememişlerdi. Nuri Paşa Osmanlı birliklerini takviye etmek ve Azerbaycan Milli Ordusu'nun çekirdeğini meydana getirmek amacıyla 13 Ağustos 1918'de bir tamim yayınladı. İleride Osmanlı birliklerinin çekilmesi olasılığına karşı doğacak boşluğu Azerbaycan Milli Ordusu dolduracak ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının garantisi olacaktı.

Sovyet Yönetimi döneminde yazılmış eserlerde Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yardımı ve Bakü'nün zapt edilmesi ilmi gerçeklikten uzak ve yanlış

[271] Süleyman İZZET: Büyük Harpte 15. Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimâlî Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri (103 sayılı Mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı), İstanbul Askeri Matbaası, 1936, 12.

şekilde değerlendirilmiştir[272]. Komünist yazarlar ve tarihçiler Türk ordusunun Azerbaycan'a yardımını istilâ ve işgal şeklinde yorumlamışlardır.

16 Eylül'de Kafkas İslam Ordusu, Komutan Nuri Paşa bu muzaffer askerleri ile birlikte şehre girmiştir. Bakü'nün Türklerin eline geçmesi ile Azerbaycan Rus esaretinden kurtulmuş, 28 Mayıs'ta kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 16 Eylül'de gerçek istiklaline kavuşmuştur. Almanların bütün baskı ve tehditlerine rağmen, hareket devam ettirilmiş, Anadolu Mehmetçiği ile Azerbaycan Mehmetçiği omuz omuza vererek Azeri Türklerini hürriyetlerine kavuşturmuşlardır.

1581 yılında bu toprakları fetihederek Türk bayrağını Hazar Denizi kıyılarına taşıyan Özdemiroğlu Osman Paşa'dan yüzyıllar sonra bu sefer ata toprağında ay yıldızlı bayrağı dalgalandırma şerefi 29 yaşındaki Nuri Paşa'ya nasip olmuştu. Azerbaycan cumhuriyeti Başbakanı Feth Ali Han Hoyski, 19 Eylül tarihli mesajında: "Kafkas İslâm Ordusu" komutanı Saadetli Nuri Paşa Hazretlerine" diye başlayarak devamında:" Bakü'nün düşmandan temizlenmesi münasebetiyle milletimin, zât-ı hamiyet pervanelerinize ve dünyanın en cesur ve soylu askeri olan Türkün oğullarına minnettar olduğunu arz etmekle iftihar ederim" demekteydi.

Bakü'nün kurtuluşundan sonra Gence'de çalışmalarını sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti Bakü'ye taşındı. Nuri Paşa askerî işlerin dışında kalan işleri hükümete havale etti[273].

---

272 Azerbaycan Tarihi. C.1-3, C.3. Haz.İ.A.Hüseyinov, M.A.Dadaşzade ve bşk. Bakü, Elm Neşriyatı, 1973,152-178.
273 Tadeusz SWİETOCHOWSKİ: a.g.e., 189.

III. BÖLÜM: REFERANDUMDAN SOVYET İŞGALİNE KADAR ELVİYE-İ SELÂSE BÖLGESİNDE KURULAN DEVLETLER.

A. Sovyet Rusya'sı İle Türkiye Arasındaki İlişkiler.

Bakü'nün düşmesinden sonra harekete geçen Çiçerin 19 Eylül 1918 tarihinde Berlin'deki Sovyet elçisi Joffe'ye uzun bir telgraf çekerek, Bakü'de Türk askerleri tarafından işlenen "görülmemiş vahşetler" üzerinde ayrıca durarak, "vahşete" Almanların dikkatini çekmesini istedi. Çiçerin'e göre, "Bakü'nün Türkler tarafından zaptı, Türkiye'nin Brest - Litovsk Antlaşmasını bozması" demekti ve "Sovyet Hükümeti bundan böyle kendisini Türkiye ile barış halinde saymıyordu". Bu notada bilhassa şu noktalara temas edilmiştir: " Brest - Litovsk Barışı ile Kars, Ardahan ve Batum çevresinde komşu devletler ve bahusus Türkiye'nin iştiraki ile nizamın kurulması kararlaştırıldığı halde,...tek taraflı bir plebisit ("halk oylaması") yapıldı. Sovyet Hükümeti bu plebisiti tanımamakta ve bölge ahalisinin kendi mukadderatlarını tayin hakkını muhafaza ettiklerini " beyan etmektedir.

Çiçerin'in 21 Eylül de (1918) Almanya'ya verdiği notada ise Bakü konusunda bundan sonra doğacak sonuçların sorumluluğunun tümüyle Alman Hükümetine ait olduğu kaydedilmişti.

Notada; "Türk ordusu Bakü'ye karşı harekete geçmiş, Sovyet Rusya Cumhuriyetinin en önemli şehirlerinden biri olan Bakü'ye girmiştir...Bu durum karşısında Sovyet Hükümeti Osmanlı Devletinin bu kâbil davranışları ile Brest - Litovsk muahedesindeki barış hükümlerini fiilen kaldırmış olduğunu kabul etmek mecburiyetinde olduğunu beyan eder" sözleri yer almakta idi.

Bu sıralarda (21 Eylülde) Berlin'de bulunan Talat Paşa ve Ahmet Nesimi Bey Sovyet elçiliği ile resmî temaslarda bulundular. Üç gün süren görüşmeler sonucu, Talat Paşa Türk askerleri ve sivil personeli'nin Brest - Litovsk barışında tespit edilen hatta, 1877 yılı sınırına kadar ve galiba Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri de Türkiye arazisi sayılmak şartı ile, çekilmeye hazır olduğunu ve bundan fazlasını yapmayacağını beyan etti.

Yani Berlin'deki müzakerelerde, Türkiye'nin zayıf düşmesinden faydalanmak isteyen Rusya, Batum Konferansının değil Brest - Litovsk Antlaşmasının

uygulanmasını talep ediyordu. Başta Ahıska ve Ahılkelek olmak üzere Gümrü bölgesinin iadesi için baskı yapıyordu. Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ,6 Ekim 1918'de Sovyet Dış işleri Komiserliğine uzun bir nota gönderdi. Nesimi Bey notasında, Rusya'nın Kafkasya ve Kuzey Doğu Anadolu'da (Kars, Ardahan, ve Batum çevrelerinde) emniyeti muhafaza edecek bir durumda olmadığından Osmanlı kuvvetlerinin bu bölgeleri işgal etmek zorunda kaldığını belirterek, Brest - Litovsk gereğince (Kars, Ardahan, ve Batum'da) bir plebisit yapıldığını ve plebisit sonuçlarına göre, halkın talebi ile bu bölgelerin ilhak edildiğini "Türk hükümetinin Sovyetlere dostluk içinde yaşamak istediğini ve hiç bir zaman Brest - Litovsk Muahedesine aykırı hareket etmediğini de belirtmiş" ve Osmanlı hükümetinin askerî hareketlerinin ancak Türkiye'nin mevcudiyetini tehlikeye düşüren silahlı (Ermeni) çeteleri ve İngilizlere karşı yönelmiş olduğunu" söyledikten sonra, artık geriye çekilişin hemen başladığını belirtiyordu.

Sovyet Dış İşleri Komiseri Çiçerin 10 Ekim 1918'deki cevabı notasında, Türk askerlerinin geri çekildikleri fiilen görünse de fakat bunun yeterli olmadığını, 1914 yılı hudutlarına kadar olan bölgelerin teslim edilmesi ve Elviye-i Selâse'de yeni plebisit yapılması gerektiği ifade etmiştir[274].

İstanbul'daki Osmanlı hükümeti galip devletlerin baskısı altında gittikçe bir kukla hükümet durumuna düşüyordu. Aynı dönemde, 1919 Şubatında Sovyet hükümetinin de durumu parlak değildi: Rusya'nın her tarafında iç savaş başlamıştı. Sibirya'da Kolçak, Güney Rusya'da Denikin, Don, Kuban ve Terek nehirleri boyunda Kazaklar ve Petrograd'a yakın sahada General Yudeniç kuvvetleri Bolşeviklere karşı harekete geçmişlerdi. Antanta devletleri Sovyetlere karşı savaşan Beyazları desteklemekte idiler.

B. Mondros Mütarekesi ve Kafkasya'ya Etkileri.

Brest - Litovsk barışından sonra 1918 sonbaharında Alman başkomutanlığı mütareke talebinde bulunmak zorunda kaldı ve 11 Kasım 1918'de "Mütareke" akdederek savaştan çekildi (30 Eylül 1918 tarihinde Bulgarlar "Mütareke" imzalayarak savaştan çekilmişlerdi). Almanya ve müttefikleri mağlup oldular ve bu mağlubiyetin hesabını vermek zorunda kaldılar. Bulgarların harpten çekilmeleri ile

Türkiye'nin zaten fena olan durumu büsbütün kötüleşti. Cephenin her kesiminde çöküntü kendisini gösteriyordu. Beş yüz bine yakın asker kaçağı vardı, bunlardan birçoğu çeteler halinde memleketin içinde soygunculuk yapmakta idi. Ekonomik çöküntü ise azamî dereceye ulaşmıştı. İhtikâr ve her türlü yolsuzluk almış yürümüştü.

Zaten mütareke sonrasında bütün Türkler endişe içerisinde idi. Bundan sonra ne olacağı kestirilemiyordu. Devletin istiklâli tehlikeye düşmüştü Bu manevî ıstıraplara bir de 1911'den itibaren aralıksız devam etmiş olan harplerin şiddetlendirdiği maddî yokluklar ve sefalet eklenmişti. Binlerce genç, cephelerden dönmüş, çoğu bıraktığı evini barkını yerinde bulamamış, uzun süren savaşlar devletin maliyesini aciz duruma düşürmüş, işsizlik had safhaya ulaşmıştı.

Harbin tesiri ile işsizlik yaygınlaşmış, cephelerden dönenler de işsizliği daha da artırmışlardı. Sonuç itibarı ile bu durum asayişi etkilemiş, hayvan hırsızlığı, yol kesicilik, eşkıyalık almış yürümüştü. Yoksul halk bu sebeple büyük tedirginlik içerisinde idi. Bu arada I. Dünya Savaşı esnasında her türlü korumadan yoksun kalan Anadolu köylerinde Ermeni çeteleri büyük katliamlar yapıyordu[275].

Talat Paşa'nın Berlin seyahatinden dönmesi ve bilhassa Bulgar cephesinin çökmesi üzerine durumun büsbütün karardığı aşikârdı.

Harbin sonu yaklaşması üzerine, Talat Paşa, "Mütareke" akdinin yeni bir kabine tarafından yapılması gerektiğini kabullenerek, 8 Ekim 1918'de kabinesinin istifasını Sultan Vahideddin'e sunmuştu.

Sultan Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine, 3 Temmuz 1918'de VI. Mehmet adıyla Osmanlı tahtına geçen Sultan Vahideddin Talat Paşa'nın önerdiği iki isimden birisi olan Ahmet İzzet Paşa'yı yeni kabine kurmaya memur etti.

Yeni kabinenin Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Bey ve VIII. Ordu, Kurmay Başkanı Yarbay Sadullah Bey, Mondros'a giderek, Amiral Galthrope ile (27 Ekim 1918) müzakerelere giriştiler. 30 Ekim 1918 tarihinde de Agamennon zırhlısında "Mondros Mütarekesi" imzalandı.

15 maddeden ibaret olan ve çok ağır hükümleri ihtiva eden bu mütarekenin 1. maddesine göre, İtilâf Devletleri donanmasına derhal Boğazlar açılacak, Boğazlar onlar tarafından işgal edilecekti. 15. Madde ile Batum ve Bakü'nün

---

[274] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya. Ankara 1970, 556, 561, 693 - 699.
[275] Mehmet ŞAHİNGÖZ: "Milli Mücadelede Kastamonu", 133, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu. Tebliğler. 19-21 Ekim 1988 KASTAMONU.

işgaline Osmanlı itiraz etmeyecekti. En ağır şartlardan biri de 7. madde olup, müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir yeri işgal hakkını haiz olacaklardı.

11. madde, İran'ın kuzey kısmı ve Mavera-yı Kafkasya'daki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki sınırların gerisine (yani 1914 hudutlarına) çekilmelerini ön görüyordu. 24. madde ile de, altı vilayette (Ermenilerle meskûn vilayetlerde) karışıklık çıktığında bu vilayetlerin işgali hakkı İtilâf Devletleri'ne tanınmıştı. Bu madde Ermenileri Türkiye'ye karşı kışkırtma amacı güdüyordu. Sözün kısası bu mütareke Türkiye'nin bağımsızlığına son verecek mahiyette olup, ilerideki sulhun ağır şartlarının mahiyetini şimdiden ortaya koymuş bulunuyordu.

Bu suretle, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile, 31 Ekim 1918 tarihinde 1458 gün devam etmiş olan I. Dünya Savaşı sona ermiş oldu. Bu harpte,18 milyonluk Osmanlı Devleti nüfusunun 3 milyonu ölmüş, yaralanmış, sakatlanmış ve kaybolmuştu. Bundan başka Doğu illerinden batıya kaçan milyonlarca muhacir mahvedilmiş ve yüz binlercesi Rus işgalinde Ermeniler tarafından öldürülmüştü. Harbe gidenlerden 2/3 geri dönmemiş, cephede ölmüş, esir düşmüş, hastalıktan ölmüş veya kaybolmuştu. Ordunun sayısına nispetle esirlerin sayısının az oluşu, Türk askerlerinin savaştaki kahramanlıklarının en bariz örneği sayılmaktadır. Bu kahramanlıklara rağmen müttefiklerinin mağlubiyeti, Kafkasları Rus işgalinden kurtarmış olan Türk ordusunun da mağlubiyeti demek idi.

Mondros Mütarekesi'nin 1. maddesine göre İtilâf Devletleri donanmasının Karadeniz'e çıkması sağlanmıştı. Nitekim, 13 Kasım günü bazı İngiliz harp gemileri Karadeniz'e geçmiş ve Batum'a doğru yol almışlardı. Onları takiben Fransız ve Yunan gemileri de Karadeniz'e çıkmaya başladılar. Bu Sovyet Rusya'sının Karadeniz kıyılarının tehlikeye maruz kalacağı anlamına geliyordu. Nitekim çok geçmeden Fransızlar Odessa'yı, İngilizler de Sevostopol'u işgal edeceklerdir[276].

Mütarekenin 15. maddesine göre Türkiye Bakü'nün müttefikler tarafından işgaline hiç itirazda bulunamazdı. Mondros Antlaşmasını imzalayan Rauf Bey'in

---

[276] Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 575-577,585.

Azerbaycan'ın olağanüstü yetkilere sahip temsilcisi A.M.Topçubaşov'la bu madde üzerinde durum değerlendirmesi yaptığı anlaşılmaktadır[277].

Azerbaycan'daki Türk kuvvetleri kumandanına Bakü'nün tahliyesi ve İngilizlerin gemilerine karşı durulmaması hususunda gereken emir verilmişti. Bakü'deki Türk kıtaları, Müslüman - Türk ahalinin göz yaşları arasında şehri terk ettiler[278] ve 17 Kasım'da Hint askerlerinden ibaret olan General Thomson'un İngiliz ordusu şehre girdi.

4 Kasımda (1918) A.M.Topçubaşov Mondros Mütarekesi'nin Bakü'nün işgali ile ilgili 15. maddesi ve Azerbaycan demiryolları ile ilgili 5. maddesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Reşat Hikmet Bey'e itiraz notası verdi. Notada şu sözler yer alıyordu: "Osmanlı Devleti kendine ait olmayan bir şehri Antanta'ya (İtilaf Devletlerine) veremez. Azerbaycan Cumhuriyetine ait olan demir yollarının dış devletlere imtiyaz olarak verilmesi uluslararası hukukla bağdaşmamaktadır".

Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşat nota ile ilgili cevabı mektubunda Azerbaycan hükümetine bazı açıklamalarda bulundu. Bakü ile ilgili olarak Mustafa Reşat; Osmanlı Hükümeti sahip olmadığı bir araziyi Antanta'ya imtiyaz olarak veremeyeceğini, münakaşadan kaçma maksadıyla Osmanlı Devleti'nin kendi askeri birliklerini şehirden çıkaracağını; bunun da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü üzerindeki haklarını bozmak anlamına gelmeyeceğini belirtti. Demiryolları ile ilgili olarak ise, Osmanlı Devleti'nin demiryollarının değil, yolların üzerindeki bazı noktaların nezaret hakkının antlaşmaya göre İtilaf Devletlerine verileceğini ifade etti [279].

23 Eylül 1918'de Talat Paşa'nın (Hükümet Başvekili) Almanya ile gizli bir protokol imzalandı. Bu protokole göre Osmanlı Hükümeti Azerbaycan'ı tahliye edeceğini vaat ediyor, buna mukabil Almanya Azerbaycan istiklâlinin Rusya tarafından tanınmasını temin edeceğine söz veriyordu[280].

---

[277] Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Arşivi (MDA), Fond 894, Liste 10, Dosya 34, 18 ve Dosya 151, 1.
[278] Süleyman İZZET: Büyük Harpte 15. Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimâlî Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri (103 sayılı Mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı), İstanbul Askeri Matbaası, 1936, 240.
[279] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi (MDA) Fond 970, Liste 1, Dosya 68, 14.
[280] Mirze Bala MEHMETZADE: Milli Azerbaycan hareketi. Ankara, 1991, 98

C. Milli Mücadele Döneminde Türkiye ve Türkiye - Gürcistan İlişkilerinde Ahıska Konusu (1918 - 1921).

Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri halkı hem I. Dünya Savaşı, hem de Bolşevik İhtilalinden sonra çok zor duruma düşmüştü. Ermeni ve Gürcü çeteleri bu bölgenin Türk ve Müslüman halklarına karşı katliamlarını günden güne arttırmaktaydılar. Ömer Faik Nemanzade'nin İstanbul'da yetkililerle görüşerek, Ahıska'nın Türkiye'ye ilhakını istemesi ve Osmanlı devlet adamlarının söz vermesine rağmen Brest - Litovsk Muahedesi gereğince Ahıska ve Ahılkelek'in geleceği tam belli değildi. Trabzon Konferansı'nda da bu meselenin çözümüne yönelik ilerleme sağlanamadı. 11 Mayıs 1918'de çalışmalara başlayan Batum Konferansından çıkacak kararlar çok önemli idi.

Osmanlı - Türk murahhas heyetine Adliye Nazırı Halil Bey (sonralar Menteşe) başkanlık yapmaktaydı. Halil Bey Batum'a gelmeden önce, nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında Sadrazam Talat Paşa'dan talimat almıştı. Talat Paşa Halil Bey'e Ermeni ve Gürcülere kuvvetli bir devlet kurmak imkânı verilmemesini tembih etmişti. Talat Paşa talimatında Ermenilerin buraya muhaceretle kısa zamanda beş milyonluk bir Ermenistan'ın teşekkül edebileceği, onların Rumeli'de, Bulgaristan'ın aldığı rolü oynamak isteyeceklerini belirtmişti. Halil Bey anlarında şunları naklediyor: "Bir gün İstanbul'dan şifre aldım. "Gueguetchkori (Gürcistan Başvekili) ile görüş, bu Ermenileri aramızda taksim edelim" deniyordu... Şu cevabı (Gueguetchkori'den – S.B.) almıştım:

"Beyefendi, Koca Rus ve Osmanlı İmparatorlukları bu heriflerle baş edemedi. Benim küçücük Gürcistan'ım bu belaları nasıl üzerine alır? Bunlar Tiflis'te (Gürcistan'ın başkenti) yüzde altmış ekseriyettedirler".

Batum Konferansı'ndan önce Ahıska ve Ahılkelek ahalisinin müracaatları Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği için, Konferansta Türk temsilcileri bu iki nahiyenin Osmanlı Devleti'ne bağlandığını Kafkas Cumhuriyeti murahhaslarına bildirdi. Gürcü murahhasları bu kararı protesto ettiler. Halil Bey (Menteşe) ise, karşı tarafın (Gürcü ve Ermenilerin) sebebiyet verdikleri silahlı mücadelenin bedeli olarak bu defa yalnız Batum'un değil, Ahıska ve Ahılkelek nahiyelerinin de Türkiye'ye bırakılmasını talep etti.

Halil Bey bundan sonraki gelişmeleri şöyle anlatıyor: Ahıska'yı istiyorduk. Gürcüler de vermiyor, Müslüman ahali ile harp ediyorlardı. Hükümet adına 48

saat mühletle bir ültimatom verdim. Gürcülerden baştan savma bir cevap aldım. Enver Paşa da notumuza olumlu cevap alınmazsa ertesi gün Tiflis üzerine yürümek için kumandana emir vermişti. Gürcülerle savaşı gönlüm istemiyordu. Azerbaycan Türkleri de uzlaşmak için bir çare bulunuz diyordu. Gürcüler Almanlardan yardım umuyordu... Gürcü kumandanıyla delegeler koşup geldiler. İçlerinde sinirli bir avukat vardı.

"Halil Bey, Abastuman Boğazı'na yerleştirilecek toplarınız bizim başkentimize hâkim olacaktır. Bu bizim için intihardır" dedi.

"Ben sizinle harp etmek istemiyorum, mesuliyet alıp size Abastuman Boğazı'yla, sarayları bırakıp hududu öyle çizeceğim. Sizde Ahıska'nın kalan kısmından sarfınazar ediniz" dedim.

Bu sırada Vehip Paşa bizim bulunduğumuz odaya geldi. Beni diğer odaya çağırdı.

"Deli oğlandan (Enver Paşa) beni kurtarabilir misin?" dedi. "Kurtarırım" dedim.

"Aman nasıl olur, Enver beni bitirir" dedi.

"Ben mesuliyeti tamamıyla alıyorum ve tahriri olarak mesuliyetin tamamıyla bana râci olduğunu bildiriyorum" dedim[281].

Ahalisi esas itibari ile Müslüman Gürcüler (Acarlar) ve Türklerden teşekkül eden Ahıska ve Ahılkelek halkı 13/26 Nisan 1918 tarihinde aldıkları toplu bir kararla Türkiye'ye katılmak istediklerini bildirdiler. Bu bölgeler 1829'da Edirne Antlaşması ile Rusya'ya bırakılmış, fakat ahalisi hiç bir surette Rus idaresine ısınmamıştı. 20. yüzyılın başlarından bölgede Ermeni ve Gürcülerin zulüm ve katliamlarının başlaması, Rus askerlerinin yağmalama olayları Ahıskalılar'ı, kurtuluşu Türkiye'nin himayesinde aramaya sevk etmişti.

Bölge halkı 13 Nisan 1918'de Osmanlı Başkomutanlık Vekaleti'ne bir müracaatta bulunmuştu. Bu müracaatın özeti şudur:

"Üç yüzyıl Osmanlı ile yaşadık, 1828'de Rus eline düştük. Yeni Rus hükümeti her ulusa kendi kendini yönetmek ve istediği devletle birleşmek hakkını tanıyor. Biz,Müslüman ve Türküz. Zakafkazya (Transkafkasya – S.B.)) Hükümeti Müslümanlara güvenmiyor ve onlara zulüm ediyor. Hıristiyan asker ve ahali son günlerde Ahılkelek'te 13, Ahıska'da 10 köy halkını kısmen katl etmiş, kısmen de

---

[281] Halil Menteşe'nin Anıları. (Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi) Hürriyet Vakfı Yayınları 1.Baskı, İstanbul 1986, 229-230

kaçmak zorunda bırakmış, erzak ve hayvanlarını elinden almış ve sekiz köyü yakmıştır. Osmanlı hükümetine katılmak istiyoruz"[282].

Ahıska ve Ahılkelek nahiyelerinin Türkiye'ye ilhakı istemeleri için hukukî formül mevcut idi. Sovyetlerin 26 Ekim (yeni takvimle 8 Kasım) 1917'de ilan ettikleri "Barış Dekreti" ve bilhassa 2 /15 Kasım 1917'de ilan edilen, Rusya'daki milletlerin haklarına ait deklarasyon (beyanname) ile Rusya'daki milletlere kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etme hakkı tanınmıştı. Demek ki, bu iki nahiye ahalisi Türkiye'ye ilhak kararını alırsa Sovyet Hükümeti ve Mavera-yı Kafkas Hükümeti buna karşı gelmeyecekti.

Batum Konferansında da yukarıda bahsettiğimiz gibi, Gürcü murahhasları da Ahıska ve Ahılkelek nahiyelerinin Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmek zorunda kaldılar.

Batum Konferansına Sovyet Hükümeti de katılmak istemiş, fakat Türk tarafı bu isteğe olumlu cevap vermemişti. Çiçerin 16 Mayıs 1918'de Türkiye'ye bir nota vererek Batum Antlaşmasını tanımayacağını belirtmişti.

Sovyetleri en çok Batum şehri ve limanı ilgilendirmekte idi. Rus Sovyet hükümeti, Rus sınırlarının 1914 yılında olduğu gibi muhafazasını dış politikasının esas prensibi olarak kabul etmişti.

Mayısta Talat Paşa'dan gelen telgrafta, Rusya'nın bu zor durumundan yani zuhur eden fırsattan azamî derecede faydalanılması tavsiye edilmişti.

Mavara-yı Kafkas Cumhuriyetinin istikrarsız olduğu anlaşılınca, Osmanlı Devleti'nin teklifi üzerine Konfederasyonu teşkil eden her üç toplumun ayrı birer bağımsız devlet haline gelmeleri şarttı. Ancak bu tahakkuk ettiği takdirde kat'i bir barış akdedileceği Mavara-yi Kafkas Hükümetine bildirildi.

26 Mayıs 1918 günü Gürcistan istiklâlini ilan etti [283]. Aynı gün Ermeniler, 28 Mayısta (1918) Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Yeni bağımsız millî devletlerle (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan'la) 4 Haziran 1918'de Batum'da ayrı ayrı barış muahedeleri imzalandı. Osmanlı Devletinin Gürcistan'la imzaladığı barış

---

[282] 4 Haziran 1918 günü Batum Antlaşması ile bu yerlerin bir kısmı Gürcistan'da kalınca Ahıska Türkleri ile Gürcüler arasında çatışmalar çıktı, 29 Hazıranda Ahıskalılar yeniden Osmanlıya katılmak için başvurdular; Bkz. Y.Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, K.4, TTK, Ankara 1983,190.

[283] Gürcistan Hükümetinin başına Noi Ramaşvili, Ermenistan Hükümetinin başına Daşnaksütyun Partisi'nin kurucusu Ovanes Kaçaznuni, Azerbaycan Hükümetinin başına ise Feth Ali Hoyski geçti; Bkz. Y.Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, K.4, TTK, Ankara 1983,193-194.

antlaşması[284] ile Türkiye, Batum şehri ve sancağından başka Ahıska ve Ahılkelek nahiyelerini almak suretiyle, sınır hattını 1828 yılındaki sınıra ulaştırdı. Bu ise Brest - Litovsk Antlaşmasına aykırı idi; 1877 - 78 yılındaki sınır hattı da Ermenistan ve Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır oldu. Bunu muteakip Kafkaslarda harp hali sona ermiş ve normal münasebetler başlamış oluyordu.

Gürcistan ve Ermenistan hükümetleri bu antlaşmanın baskı altında yapıldığını iddia ediyorlardı. Fakat Küçük Kaynarca Barışından sonra beş defa Rusya'ya yenilen, son yüzyılda hem Edirne Muahedesi ile, hem de Ayastefanos Barışı ile arazi kaybına uğrayan Osmanlı Devletinin tutumu çok normal idi. Bilhassa Batum şehrinin kaybı Gürcistan için büyük bir darbe oldu. Bu sebeple, Türk baskısına karşı durabilmek için Almanya ile yakın münasebetler kurma yoluna girerek, Berlin'e bir heyet gönderdi. Fakat Almanlar için Batum'un kendi başına önemi yoktu; Tiflis de Almanya için herhangi değer ifade etmiyordu. Esas mesele Bakü petrolleri idi. Kafkaslardaki Alman siyasetinin ana prensibi Bakü petrollerinden mümkün mertebe istifadeyi sağlamaktı. Almanlar bu mülahazalarla Gürcüleri desteklemeye başlamış ve bu yüzden, ilerde görüleceği üzere, Türk birlikleriyle çatışmaya bile girmişlerdir [285].

Brest - Litovsk Muahedesinin"Elviye-i Selâse" (Üç sancağa) ait maddesine (madde - 4) göre " Rusya Doğu Anadolu vilayetlerinin çabuk bir şekilde tahliyesini sağlamak ve bunların düzenli bir halde Türkiye'ye iadesi yolunda elinden gelen her şeyi yapmayı taahhüt ediyordu. Aynı madde ile; Ardahan Kars ve Batum Sancaklarından da hemen Rus askerlerinin tahliye edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Rusların ısrarı ile bu madde şu şekilde ifade edilmişti: " Rusya bu bölgelerde devletler hukuku ve milletlerarası hukuk bakımından tanzim edilecek yeniden teşkilatlandırma işine karışmayacak ve komşu devletlere bilhassa Türkiye ile antlaşmak suretiyle yeni nizamın düzenlenmesi ciheti bu bölgede yaşayan ahaliye bırakılacaktır."

Bu suretle Ardahan, Kars ve Batum'un doğrudan, doğruya Rusya'dan ayrılması ve Türkiye ile birleşmesi hakkında bu maddenin kesin bir hükmü yoktu. Fakat bu madde aslında bu üç sancağın yine de Türkiye'ye ilhakı demek idi.

---

[284] Dokumenti Materiyalı Zakavkazii i Gruzii. Tiflis 1919, Vesika 160, 310-312; Vesika 162, 330, 343 – 365.
[285] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya. Ankara 1970, 475, 478.

Nitekim, Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Çiçerin 14 Mart 1918 tarihinde, IV. Sovyetler Kongresindeki konuşmasında, Brest - Litovsk Barışı ile ilgili bilgi verirken, Ardahan, Kars ve Batum'a ait maddenin ilhakın kapalı bir tarzda ifadesinden başka bir şey olmadığını belirtmişti.

Rusya içindeki halkların kendi mukadderatını kendilerinin tayin hakkı beyannamesi gereğince, bu üç sancakta yapılacak referandum ile yerli ahali Türkiye ve Rusya arasında tercih yapacak ve buna Rusya asla karışamayacaktı. Ancak başta Türkiye ve diğer komşular (Gürcüler, Ermeniler ve diğerleri) bu plebisite("halk oylaması"na) nezaret edeceklerdi.

Muahedenin 4. maddesinde, Rus askerlerinin bu üç sancaktan hemen çekilip gitmeleri gerektiği yazılı iken, bunun zamanı kat'ı olarak tespit edilmemiştir. Aslında, Brest - Litovsk'ta görüşmeler sürdüğü sırada Rus askerleri bu bölgeden çekilmeye başlamış,fakat onların yerine Rus askerleri tarafından silahlandırılan ve teşkilâtlandırılan Ermeni ve Gürcü birlikleri yerleşmişlerdi. Ruslar bu birliklerin başlattıkları katliamları durdurmak için en ufak bir teşebbüse geçmediler. Ermeni ve Gürcü çetelerinin Rus desteği ile bölgeye hakim olmak istedikleri görüldüğünde "Elviye-i Selâse" Vehip Paşa'nın emri ile zapt edilmiş, Ahıska ve Ahılkelek nahiyeleri de Türkiye'ye katılmıştı. Ermeni ve Gürcü çetelerinin hareketlerini önlemek maksadıyla üç sancağı kapsayan bölgede Örfî İdare ilan edildi. Osmanlı Devleti plebisit (halk oylaması) hazırlıkları için Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Renda'nın başkanlığında, dört mülkiye müfettişini - Şâkir Kesebir, Necati ve Asaf Talât Beylerle, Hilmi Uran'i görevlendirmişti. İstanbul'dan (Gülnihal vapuru ile) Batum'a gelen görevliler derhal çalışmalara başladılar: Kars'ta Hilmi Uran, Ardahan'da Şakir Kesebir, Kâğızman'da Asaf Talat, Oltu'da Necati Talat görev almışlardır.

Plebisit hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandı. 19 yaşını bitiren erkekler oy kullanabilecekti. Bunların listeleri eski Rus kayıtlarına göre tanzim edildi. Plebisit yapılacak komisyonlar da teşkil edildi, "evet" ve "hayır"ı ifade etmek üzere iki renkli pusula hazırlandı. Pusulalar oy hakkı olanlara dağıtıldı.

D. Ahıska Bölgesindeki Referandum ve Sonuçları.

Bölgede askerî harekât başarıyla neticelenmişti, fakat iş bununla da bitmiş değildi. Brest - Litovsk Antlaşmasına göre, bu üç sancakta bir plebisit (halk oylaması) yapılması gerekiyordu. İstanbul'dan gelen bir emir üzerine Türk askeri makamları bu "halk oylaması"na nezaret edeceklerdi. Ermeni ve Gürcü çetelerinin şiddet hareketlerini önlemek maksadıyla, üç sancakta örfî idare ilan edildi. 4 Haziran 1918 tarihinde, Batum'da Türkiye ile, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan (müstakil) hükümetleri arasında barış antlaşması imzalanmış ve normal münasebetler tesis edilmişti. Fakat bu arada mıntıkalarda hala çeteler ve başıboş dolaşanlar olduğundan, âsâyişin ancak askerî idare ile mümkün olacağı aşikârdı [286].

Bu arada Osmanlı Hükümeti bu bölgeye mülki memurlarda tayin etmişti. Bu memurlar da plebisit'in nasıl olacağını halka öğretecek ve nezaret edeceklerdi. Bunlar meyanında "Kars Mutasarrıf Vekilliği"ne (Mülkiye Müfettişi) Hilmi Bey (Uran), Ardahan'a Şükrü Bey (Kesebir), Kağızman'a Asaf Talat Bey, Oltu'ya da Necati Bey tayin edilmiştir. Bunlarla birlikte Kars Hâkimi Mehmet Ali, Müddei-i umûmisi Sadi Rıza, sorgu hâkimi Burhanettin Beylerle, Mehmet Efendi isimli bir polis memuru tayin edilen sivil zevâttandı[287]. Bunların reisliğine de Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı Abdülhalik Renda Bey getirildi. Bu heyet mayıs sonlarına doğru Elviye-i Salâse'ye gelerek vazifeye başlamıştır.

Bu şartlar altında yapılacak referandum aslında Brest - Litovsk'ta Rusların arzu ettikleri şartlara pek uygun olmayacaktı. Çünkü, Bu halk oylaması Türk makamlarının nezâreti altında icrâ edilecek, komşulardan kimse davet edilmeyecekti.

Her üç sancaktaki Plebisit hazırlıkları Haziran ve Temmuzun ilk yarısında tamamlanmış bulunuyordu. 19 yaşını bitiren erkekler oy kullanabilecekti. Bunların listeleri, eski Rus kayıt defterlerine göre tanzim edildi. Bu husûsta her mahallenin mümessilleri tarafından zabıt tutuldu. Plebisiti yapacak komisyonlar da teşkil edildi. "Evet" ve "Hayır" ifade eden iki renkli pusulalarda hazırlandı. "Evet" için ayrı

---

[286] Akdes Nimet KURAT: Üç Sancak, Kars,Batum,Ardahan. Türk Yurdu Dergisi, 60.yıl, Cilt 7, Sayı 3 (345), Ankara 1970, 26.

[287] Hilmi URAN: Hâtırâlarım, Ankara 1959, 85 - 90.

bir renk, "Hayır" için de ayrı bir renk seçildi. Nezâret tek taraflı olduğundan, herhangi bir müdâhale olmayacağı da aşikârdı.

Üç sancakta, 14 Temmuz 1918'de başlayan ve birkaç günde yapılan bu plebisitin(halk oylamasının) neticeleri Ağustos'un ikinci haftasında açıklandı. Türk resmî makamlarına göre şu neticeler alınmıştı:

Ardahan sancağında 241 Müslüman, 21 Rum ve 3 Rus Malakan köyü vardı. Bunların nüfusu da 68.873 Müslüman ve 15.007 gayri müslim olmak üzere toplam 83.880 kişi idi. Müslüman erkek nüfus 35.867 ve gayri müslim erkek nüfus da 6952 olup hepsi - 42.419 kişi idi. 22.654 kişi oy kullanma hakkına sahipti (Yani 19 yaşın üstündeki nüfus). Bu 22. 654 kişiden ancak 54'ü Osmanlı Devletine ilhâk aleyhine oy vermişti. 22.600 kişi de "evet" pusulasını kullanmıştı.

Oltu çevresinde 147 köy olup, bunun 6'sı Rum köyü idi. Müslümanlar 18.206 kişi olup, gayri müslim ahali ise 1. 588 kişi idi. Erkek nüfus Müslüman 9.070, gayri müslim de 925 kişi olup, hepsi 9.995 kişi idi. Seçme hakkını hâiz olan 5279 kişi ittifakla "evet" demişti.

Kars bölgesine gelince İslâm ahâli 65.248 ve gayri müslim de 1675 kişi olup, hepsi 66.293 kişiydi. Bundan erkekler 33.006 Müslüman, 840 gayri müslim, hepsi 33.846 kişi idi. Seçme hakkı olanlar da 9446 kişi olup, bunlardan ancak Mağracık - Malakan köyündeki Ruslar (70 kişi) oy kullanmamışlardı.

Kağızman nâhiyesinde 28.372 Müslüman ve 1197 gayri müslim olup, hepsi 29.569 kişi idi. Erkek nüfusun 14 569'u Müslüman ve 590'ı gayri müslim olup, toplamı 15.194 kişi idi. Seçme hakkı olanlar 8198 kişi olup bunlardan ancak Başköy'de ve Horasan'da yaşayan 140 Rum oy kullanmamıştı.

Artvin çevresinde İslam ahali 35.992 kişi ve gayri müslim 28.036 kişi olup, yekunu 64.028 kişiydi. Erkek nüfusun 27.282'si Müslüman ve 3553'ü gayri müslim olup, toplamı 30.835 kişi idi. Seçmen 16.317 kişi idi. Bunlardan 16.309 "evet" derken 54'ü tercih yapmadı. Sadece 3 kişi "hayır" pusulası kullandı[288].

Batum şehrinde 4312 kişi oy kullanma hakkına sahipti. (erkek nüfus: 9.646 kişi). 2.669 kişi "evet "ve 160 kişi de "hayır" demiş, 1483 kişi de tercih yapmamıştır.

Umûmî neticeye gelince, bu üç sancaktaki erkek nüfusun sayısı: 138.582 Müslüman ve 23.326 gayri müslim olup, mecmû'u 161.908 kişi idi. Oy sahibi

---

[288] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 491-493; Akdes Nimet KURAT: Üç Sancak, Kars,Batum,Ardahan. Türk Yurdu Dergisi, 60.yıl, Cilt 7, Sayı 3 (345), Ankara 1970, 26 - 27.

olanlar 87.048 kişi idi. Bunlardan: 85.129 kişi "evet" 441 kişi "hayır" oyu kullanırken, 1693 kişi de tercih yapmamıştır. Nitekim bu bölge halkı Osmanlı Devletine katılmak hususundaki azimlerini oyları ile açıkça ifade etmiş oldular. 15 Ağustos 1918 tarihinde ise beyanname kabul edildi.

İlhak Beyannamesinde bahis konusu edilen Elviye-i Selâse teşkilatı 11 Eylül 1334/1918 tarihinde beş maddelik bir kararname ile tespit edilmiştir. Kararname aynen şöyledir[289].

"Madde 1 - Batum, Kars ve Ardahan ile mülhakatında Batum ve Kars livalarından mürekkep Batum vilayeti teşkil edilmiştir.

Batum Livası; Orta Batum, Ardanuç, Çürüksu, Borçka, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, ve Şavşat kazalarıyla otuz beş nahiyeden ve Kars Livası: Ardahan, Göle, Çıldır, nefsi Kars, Şüregel, Akbaba, Zarşat, Sarıkamış, Horasan, Kağızman,Nahcivan, Oltu, Tavskert ve Posof kazaları ile altmış beş nahiyeden mürekkeptir.

" Madde 2 - Elviye-i mezkûre idare-i hususiyetleri itibariyle umumiye-i vilayet kanununa tevfikan elviye-i gayr-i mülhakadan olup, yalnız idare-i umumiyelerinden dolayı vilayete merbut olacaklardır.

" Madde 3 - Mevadd-ı anifede mezkur vilayet ve liva, kaza ve nahiyeler birinci sınıf itibar olunmuştur.

" Madde - 4 İşbu kararname tarih-i neşrinden itibaren mer'idir.

" Madde - 5 İşbu kararnamenin icrasına heyet-i vükela memurdur.

" Meclisi Umuminin ictimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu kararnamenin mevki-i mer'iyete vaz'ını idare eyledim".

14Eylül, 1334.

Dahiliye Nâzırı İsmail	Sadrazam Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver.	Şeyhülislâm ve Evkaf-i Hümâyun Nâzırı Musa Kazım.
Adliye Nâzırı ve Şûray-ı Devlet Reisi Halil.	Bahriye Nâzırı Ahmet Cemâl	Hâriciye Nâzırı Ahmet Nesimi
Nâfıa Nâzırı "Ali Münif	Maarif Nâzırı Nazım	Ticaret ve Ziraat Nâzırı Mustafa Şeref

289 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti. Ankara 1989, 20,23.

Posta ve Telgraf ve
Maliye Nâzırı Vekili
Hüseyin Haşim

İâşe Nâziri
Kemal.

Elviye-i Selâse'nin bu şekilde anavatana katılması, Rus işgalinden tamamen kurtarılması demek oluyordu. İstanbul ve bilhassa padişahın sevincine bütün Türk milleti iştirak etmiştir. Bu halk oylaması ile sadece Elviye-i Selâse değil, 1828'de Ruslara kaptırdığımız Ahıska ve Ahılkelek kazaları da anavatana ilhak etmiş oluyordu. Dolaysıyla, Brest - Litovsk Muahedesi Türkiye için çok büyük bir kazanç ve başarı temin etmiş oldu.

Mamafih üç sancakta yapılan ve Türkiye'ye ilhak kararını sağlamış olan bu plebisit başta Ermeni, Gürcü ve onları takiben Rus Sovyet matbuatında, dahi bazı tenkit ve tefsirlere yol açtı, İyi karşılanmadı. Bir defa Gürcü Hükümeti bunu resmen protesto etti ve plebisitin neticelerini tanımayacağını bildirdi. Ermeniler ise bu plebisitin Brest - Litovsk Antlaşmasına tamamıyla aykırı olduğunu iddia ettiler. Ermeni matbuatındaki yazılara göre, Türkiye bu plebisit'i komşularına (yani Gürcistan, Ermenistan, ve İran'a) haber vermeksizin ve onlardan gözlemciler istemeksizin, tek başına, tek taraflı olarak yapmıştır[290]. Bir de bu plebisitin örfî idarenin hükümleri altında ve askerî baskı ile yapıldığı da iddia edilmiştir. İlhaka karşı gelenler, güya, tespit edilerek, takibata uğramışlardır.

Bütün bu kabil "yolsuzluklar" hakkında güya plebisit yapıldığı yerlerdeki Müslüman eşrafı dahi bazen şikayette bulunmuş ve bu husustaki müracaatlar, güya Sovyet makamlarının eline kadar gelmiş idi. Fakat ilhak kararı tekemmül edince, Moskova'daki Sovyet Hükümeti sesini çıkarmamış ve bu hususta, o sıralarda Moskova'daki açılan Osmanlı Devleti Büyük Elçiliği nezdinde herhangi bir protestoda bulunmamıştır. Fakat, Türk kuvvetlerinin 1918 Eylül'ünde Bakü'ye karşı harekete geçmeleri ve 16 Eylül 1918'de Bakü'yü işgal etmeleri üzerinedir ki, Sovyet Hükümeti, Türkiye aleyhine şiddetli neşriyata girişmiş ve 20 Eylül 1918'de bir nota ile Türkiye'nin Brest - Litovsk Barışını ihlâli protesto edilirken, Ardahan, Kars ve Batum sancaklarında yapılan plebisit münasebetiyle işlenen birtakım yolsuzluklar sayılıp dökülmüştür[291].

---

[290] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 24.
[291] Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 488 - 494.

Osmanlı Hükümeti, Gürcü ve Ermeni Hükümetlerinin protestoları ve Sovyet - Rus matbuatındaki tenkitlere aldırmaksızın, padişah fermanı doğrultusunda, Bakanlar Kurulu kararıyla ilhak işini tamamladı ve idarî teşkilatı kurdu.

Harp sırasında büyük zararlara uğramış olan bölgede bir an önce normal hayat şartlarının iadesi için gerekli tedbirler alındı. Kars'a ilaveten Batum mutasarrıflığına da Cemil Bey (Bilsel) tayin edildi. Kars mutasarrıfı Hilmi Bey boş bulunan bazı kaymakamlıklara eşraftan bazı zevatı tayin ederek İstanbul'a gerekli malumatı arz etmişti[292].

E. Ahıska Hükümet-i Muvakkatası ve Elviye-i Selâse Bölgelerinde Kurulan Devletler.

1. Ordunun Bölgeyi Tahliye Edeceği Haberi Üzerine Elviye-i Selâse Ahalisinin Tepkileri.

Osmanlı ordusunun 1914 hududuna çekilmesi, bölgede bulunan Türk–İslam ahalisinin kendi kaderi ile tekrar baş başa bırakılması demekti. Daha önce Rus, Gürcü, Ermeni katliam ve zulümlerini görmüş geçirmiş halk, hürriyetlerini kaybetmemek için harekete geçtiler. Bu doğrultuda 29 Ekim 1918'de merkezi Ahıska olan Ahıska Hükümet- i Muvakkatası, 3 Kasım 1918'de ise Merkezi Iğdır olan Aras Türk Hükümeti, 5 Kasım 1918'de de Kars'ta Kars İslam Şurası kurulmuştur[293].

Ordumuzun Kafkasya'dan çekileceği haberini duyan Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Iğdır, Nahçıvan kazalarındaki Türk - İslam ahali, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya müracaat ederek, aşağıdaki isteklerde bulunmuşlardır:

a. Osmanlı Hükümeti askerini arazimizden geri çekmesin,

b. Veyahut askeri geri çekmek zarureti varsa, İslam ahaliyi muhafaza için her kazada, bir murahhas ile kafi miktarda muhafız asker bıraksın,

c. Veyahut kazamıza gelecek Hıristiyan ahalinin bizi mahıv ve ifna etmemesini ve Hıristiyan askerlerinin de gelmemesini ve sulh -i umûmînin nihayetine kadar bizi kendi halimize ve müstakil bırakarak Gürcü veya

---

292 Hilmi URAN: Hâtırâlarım, 100, 104-106

293 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas (Türk) Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi, Ankara,20 - 22 Mayıs 1985'te " Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu'na " sunulan Tebliğ, 1.

Ermeni hükümetlerinin dahi bizi şimdilik taht – ı emir ve esaretlerine almamalarının temin edilmesi[294].

Bunun üzerine 1 Kasım 1918'de Yakup Şevki Paşa, Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne müracaat eder. İlaveten de, hülasa olarak, işbu İslam ahali, bizim asker çekilince, Hıristiyanların gelip kendilerini mahv-ı perişan edeceklerinden korkuyorlar. Bu düşüncede de haklıdırlar. Binaenaleyh bu konuda herhalde müessir bir tedbir alınması lüzumludur. Bu arazinin tarafımızdan tahliyesi esnasında alakadar hükümetlerden murahhas ve kâfi miktarda asker bırakılacağı hakkında fiilen de tatbik ve icrası temin ve tespit buyrulmuş ve bu şekil tatbik olmayacaksa, ahali-i İslamiyenin himayesi maksadı ile bir şey yapılıp yapılmayacağına dair emirlerinizin bildirilmesini istirham ediyorum der. Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden Ahmet İzzet Paşa imzası ile verilen cevapta ise, devletimizin yenildiği kabul ediliyor, şeref ve namusumuza ters düşmeyecek bir sulhun yapılmasının temini, hükümetin en büyük meselesidir, deniliyordu. Ayrıca, Kafkasya'da bulunan orduların dört hafta gibi kısa bir süre içinde bölgeyi tahliye edecekleri belirtilip, bölge sakinlerinin yerlerinde kalmaları, durumlarından şikayet etmemeleri, daha önce yapılan yardımların yapılamayacağı ifade edilmekteydi. Bu da, "bölge halkı kendi kaderiyle baş başa kalsın, kendi başının çaresine baksın" demekten başka bir mana ifade etmemekteydi.

Ordunun Arpa çayı doğusundaki araziyi tahliye edeceği haberi, ahali arasında tedricen duyulmuştu. Ermeni ve Gürcülerin her gün bilerek ve isteyerek yaydıkları tehditler Ahıska, Ahılkelek ve Iğdır mıntıkalarındaki halkta heyecan ve güvensizlik yarattı. Yakup Şevki Paşa, bölgedeki Türk – İslam ahalinin heyecanını yatıştırmak ve başlanmış göçü engellemek için nasihatlerde bulunmuşsa da, ahalinin bir kısmı nasihatle kulak asmayarak, Osmanlı topraklarına göç ettiler. Diğer bir kısım ahali de memleketlerini Ermeni ve Gürcülere vermemek için müdafaaya hazırlanmışlardır.

---

294 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Aras Türk Hükümeti (3 Kasım 1918 - 30 Kasım 1918), (5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23 - 28 Eylül 1985)Tebliğler, C. III, Türk Tarihi, İstanbul, 1986, 237-243

2. Ahıska Hükümet-i Muvakkatası (29 Ekim 1918 - 30 Kasım 1918).

Ahıska ve Acara ahalisi memleketlerini kesin olarak müdafaaya karar vermişlerdi; memleketlerine asla Gürcüleri sokmayacak ve gerekirse yapılacak saldırılara mukabele edeceklerdi. Ayrıca kendi kaderleri ile baş başa kalan Türk - İslam ahali kendi hükümetlerini kurmaktan başka bir çare de bulamamış, 29 Ekim 1918'de " Ahıska Hükümet- i Muvakkatası'nı kurmuşlardı. Hükümet Reisliğine de Ömer Faik Nemanzade'yi getirmişlerdi. Ömer Faik Bey, hükümetini kurduğu gün, 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'e (Paşa) müracaat ederek, hükümetin kuruluş gayesini açıklayıp, bir takım isteklerde bulundu, Ömer Faik Bey'in istekleri iki noktada toplanıyordu;

" 1) Bölgede bulunan 3. fırka mümkünse askerlerini geriye çekmesin,

2) Osmanlı Hükümeti'nden koparıldığımız takdirde, kurulan hükümetin devamlılığının temin edilmesi ve bunun için de Yakup Şevki Paşa'nın yardımlarını eksik etmemesi için Halid Bey'in aracı olması " idi.

Bunun üzerine 3. fırka Kumandanı Halid Bey de durumu 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya bildirdi. 2 Kasım 1918'de,Yakup Şefki Paşa, Halid Bey'e gönderdiği cevâbı telgrafında ise şunları yazıyordu;

1. Ahıska Hükümet-i Muvakkata Reisi Ömer Faik Beyin (arzusunu öğrendim), 3. fırkanın Ahıska mıntıkasında bırakılmasını rica ediyorlar.

2. Eğer bu mümkün olsa idi kendilerinin ricasına biz, meydan bile vermezdik. Fakat, Osmanlı Hükümetinin vaziyet ve siyaset- i hazırası, malum olan mıntıkaları kamilen askerimizden tahliyeye mecburiyet göstermektedir.

3. Ahıska ve Ahılkelek ahalisi hiçbir şeyden korkmasınlar. Kendi teşkilatlarını icra ve ikmal ederek sükunet ve rahatla ahval-i umumiye intizâ etsinler. Siyaseti umumiye her gün bir kalıba girmektedir. Bir müddet sonra neler zuhur edeceği, şimdiden kestirilmez.

4. Ahıska ve Ahılkelek'ten gelen mebuslarla görüştüm. Onlara fikrimi ve bildiklerimi söyledim. Bu esaslar dahilinde her şahsın çalışması kafidir.

Yakup Şevki Paşa; 3. Fırka'nın Ahıska'da bırakılmasının mümkün olmadığını, bu sebeple Ahıska ve Ahılkelek halkının hiçbir şeyden korkmayarak kendi teşkilatlarını kurmaları ve tamamlamalarını tavsiye ediyordu.

a. Gürcülerin Bölgeyi İşgal Edebilmek İçin Yaptıkları Çalışmalar.

Uzun yıllar Osmanlı idaresinden uzak kalmasına rağmen Ahıska ve Ahılkelek'te Türk – İslam nüfusu varlığını korumaya çalıştı. Bu iki kaza 1828 yılında Rus işgaline terk edilmiş, aradan yüz sene geçmiş olmasına rağmen halkın gönlü Türklük ve Türkiye için atıyordu. Türk ordusunu 1918 ilkbaharında Kafkasya'yı istirdadı zamanında da bu duygularını, kendiliklerinden Türkiye'ye katılma kararı alarak göstermişlerdi. Halbuki şimdi Osmanlı tekrar çekiliyor ve halk bir defa daha kendi kaderiyle baş başa bırakılıyordu. Hatta Osmanlı, Ahıska ve Ahılkelek'i Gürcü işgaline terk etmeyi bile kabullenmişti[295].

3. Fırka Ahıska'yı boşaltmak için pek acele davranmıyordu. 3. Fırka Kumandanı Halid Bey, halka gerekli desteği sağladıktan sonra çekilmek niyetindeydi.

Bu arada Gürcüler de Osmanlı askerlerinin bir an önce Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye etmesini bekliyorlardı. Hatta bu maksatla General Makoyef'i Ahıska ve Ahılkelek askerî kumandanlığına tayin etmişlerdi. Makoyef başlangıçta halka şirin gözükmek için " Müslüman halktan asker alınmayacağını ve şimdiye kadar yürürlükte olan kanunların geçerli olacağını, Gürcü askerinin bu iki kazaya girmesinin, tahliye esnasında vukuu bulacak intizamsızlık ve haydutların çıkaracağı karışıklıkları önlemek amacını taşıdığını" ifade etmişti. Bu konuda Gürcü gazetelerinde de yazılar çıkmıştı.

Bu arada Erivan'da bulunan Osmanlı siyasî ve askerî temsilcisi Abdülkerim Paşa; Gürcü işgalini kolaylaştırmak maksadıyla, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya herhangi bir karışıklığı önlemek üzere mahallinde Gürcü kumandanıyla anlaşma ve meseleleri hüsn-i surette çözme yolunda tavsiyelerde bulunmuştu.

Bölgede Osmanlı askerinin tasfiyesinden mesul makam 9. Ordu Kumandanlığı idi. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Erivan'da bulunan Osmanlı siyasi temsilcisi Abdülkerim Paşa'ya tahliye hususunda; 18. 11.1334 / 1918 tarihinde verdiği cevabında ise hükümetin bu konuda verdiği karara uyarak bölgenin Gürcü işgaline girmesini kabulleniyor ve Türk – İslam ahalisi Gürcü Hükümeti'nin insafına terk ediyordu. Bu durum uğursuz Mondros Antlaşmasının bir neticesi idi. Burada teşekkül edilen hükümet de Wilson prensiplerine yani; " her milletin kendi mukadderatını tayin etmesi hakkına" istinaden kurulmuştu. Bu çapraşık ve kötü durum karşısında, ne İngilizler, ne de Gürcüler Wilson

prensiplerini akıllarına getiriyorlardı. Osmanlı Devleti de tahliyeye veya Gürcü işgaline razı olmasına rağmen,Türk - İslam ahalinin Gürcüler elinde sıkıntı çekmesine göz yummak istemiyordu. İşte, Yakup Şevki Paşa'nın verdiği cevaptan çıkartılan netice de bundan başka bir şey değildi[296].

Çok geçmeden 20.11.334 / 1918 de General Makoyef, Azgur'a gelerek oradaki askerlerimize, "Osmanlı birlikleri iki haftaya kadar Ahıska'yı tahliye etmediği takdirde taarruz edeceğini, bunun için de iki bin askerinin mevcut olduğunu" ifade etmiştir.

Gürcülerin saldıracağı tehtidi karşısında Ahıska Hükümet-i Muvakkatası; Ahıska'yı Gürcülere karşı müdafaaya, kesinlikle karar vermiş ve bunun için de 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'e müracaat etmiştir. Ondan, 3000 mevcutlu bir alayın (emekliliklerinin yapılarak) kendilerine yardımcı olup olmayacağını sordu. 3. Fırka Kumandanı Halid Bey aslında askerin bölgeyi tahliye etmesine karşı idi. Hatta şahsî fikri bölgeyi her türlü düşmana karşı savunmaktı. Fakat kendisi de nihayet bir askerdi. Burada bulunan Türk – İslam ahaliye el altından ne yardım yapılabilirse ancak, şahsen onu yapabilecek güce sahipti. Ahıska Hükümeti'nin müracaatını 22.11.334 / (1918) de Yakup Şevki Paşa'ya iletmiş, o da verdiği cevapta, (sözde) bu durumu kabul etmeyeceğini belirterek ahalinin sükûnet içerisinde bulunması yolunda tavsiyelerde bulundu.

3. Fırka Kumandanı Halid Bey, Yakup Şevki Paşa ile gizlice anlaşarak 500 kadar asker ve onlara yetecek subay ve erleri terhis etmiş ve bir milis alayının kurulmasına yardımcı olmuştur. Mühendis Osman Server Bey'in (Atabek) idaresinde kurulan bu yerli milis alaya bir miktar top, makineli tüfek ve cephane yardımında da bulundu. Halid Bey'in bu yardımları ileride Ahıska ve Ahılkelek'i 5 Aralık'ta işgal eden Gürcülere karşı işe yarayacaktır[297].

---

[295] Y.Hikmet BAYUR: Türk İnkılâbı Tarihi, C.III,K.4, TTK, Ankara 1983, 255,259.
[296] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:111. Ankara 1989, 38, 41.
[297] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Mühendis Osman Server Atabek(1886-1972), Kars İli Dergisi, I.Sayı:Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1966, 56.

b. Ahıska Hükümeti'nin Merkezi Kars'ta Bulunan Millî Şura Hükümeti ile Birleşmesi

Bölgede çok önemli gelişmeler oluyordu. Merkezi Kars olarak kurulan " Kars İslam Şurası", Elviye-i Selâse'de bulunan bütün Türk - İslam ahaliyi bir çatı altında toplamak üzere harekete geçmiş, 30 Kasım 1918'de toplanan büyük kongreye Batum'dan Nahçıvan'a kadar çeşitli bölgelerden temsilciler gelmişti. Bu kongrede Kars İslam Şurası veya Milli Şura Hükümeti'ne Batum, Ahıska Hükümeti, Aras - Türk Hükümeti katılarak Gürcü ve Ermeni işgaline karşı, bölgeyi savunacak güçlü bir birlik kurulmuştu. İşte bu kongrede Ahıska Hükümeti de bu birliğe katılmış ve bundan sonra faaliyetlerine bu Milli Şurâ Hükümeti'nin bir şubesi olarak devam etmiştir[298].

Osmanlı ordusunun tahliye haberi üzerine Kars'ın güneyinden Ordubad'a kadar olan sahada merkezi Iğdır olmak üzere " Aras - Türk Hükümeti " kurulmuştu.(3 Kasım 1918)[299].

3. Kars İslam Şûrası.

Kars'ta bulunan 9. Ordu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki Paşa bölgeyi işgal edecek olan İngilizlerle temasa geçmek istemiyor ve Kars'ı, tekşil edilecek millî bir hükümete devretmeyi daha uygun buluyordu.

9 Kasım 1918 günü Karslılardan Borçalı'dan gelme Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin, Karslı Sarıhaliloğlu Muhlis, Orenburg'tan gelip Çarık mahkemelerinde Türklerin haklarını korumakla tanınan Namlıoğlu Tevhidüddin Bey'lerden kurulu 5 kişilik bir heyet aralarında anlaşarak Yakup Şevki Paşa ile Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey'e aynı gün müracaat ettiler. Müracaatta: "Ordumuzun geri çekilme mecburiyeti karşısında eli kolu bağlı ve silahsız, teşkilatsız kalarak Ermeni ve Gürcülerle yem ve köle olmamak için, Wilson Prensipleri çerçevesinde, yurdumuzu ve namusumuzu korumak ve bu uğurda ölmek üzere "Kars İslam Şurası " adlı bir siyasi teşkilat kurmak istiyoruz" diyerek amaçlarını ifade etmişlerdir.

Hemen Sancak ve Kazalara telefonla haberler iletildi. 14 Kasım 1918 Perşembe günü Oltu, Ardahan ve Kağızman Sancakları ile buralara bağlı

---

[298] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Tarihte Türk Devletleri. Sem. Sun. Tebliğ, 2.
[299] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 45-46.

kazalardan gelen temsilcilerle Kars İslam Şurası'nın ilk kongresi yapıldı. Bu sırada Ahıska Millî Şurası da kurulmuştu.

1. Kars Kongresi'nde 8 kişilik bir " Muvakkat Heyet " ile " Millî İslam Şurası Merkez-i Umumisi " adıyla yerli bir hükümet kuruldu. Kars Sancağı ve kazaları ile Ahıska, Artvin ve Batum şehirleri ve kazalarının da içinde bulunduğu, merkezi Kars olmak üzere, kısaca Millî Şura denilen Millî İslam Şurası Hükümeti kuruldu.

4. Millî Şûra Hükümeti.

Kars İslam Şûrası'nın davetiyle, halk mümessillerinden 60 kişi, 30 Kasım 1918'de başlayan ve üç gün süren büyük kongreyi yaptı. 10 milletvekili de ikinci ve son gün bu kongreye katıldı. Bunlar; Ahıska, Ahılkelek, Doğu - Şüragel, Serdarabad, Sürmeli, Kamerli, Nahçıvan, Orduabad gibi 1877'den önce Rusya'nın eline geçmiş olan bölgeler ile Üç Sancak'tan gelen delegelerdir. Bu büyük kongrede;

1) Batum'dan Ordubad'a ve Ağrı'dan Azgur'a kadar olan bölgede, merkezi Kars olmak üzere, Millî İsâm Şûrası adlı yerli bir hükümet kurulması ittifakla kararlaştırıldı.

2) On iki kişilik Merkez Mümessilleri Heyeti seçilerek Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, Millî İslâm Şûrası reisliğine, Kepenekçi Emin Ağa da reis muavinliğine getirildi

3) Millî Şûra Ordusu kurularak, Arpaçay ile Aras boylarında Ermenilere ve Kür boyu ile Acara cephesinde de Gürcülere karşı Millî Şûra hudutlarını korumak üzere ant içildi

4) Garp devletlerinin ve İngiltere'nin tutumu ne olursa olsun, Osmanlı Devleti ile İslam halifeliğine gönülden bağlı kalmaya ve Türk bayrağını kullanarak,Türkiye kanunlarına göre adalet ve idare işlerini yürütmeye çalışılması kararlaştırıldı. Ayrıca bu kongrede Ahıska Hükümeti Muvakkatası ve Aras - Türk Hükümeti Millî Şura Hükümeti'ne katıldılar[300].

---

[300] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti, Türk Kültürü,Sayı 72 (Ekim 1968), YIL VIII., 957-964; İslam Ansiklopedisi, "Kars" Maddesi, 363; Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 63-70; Zakir AFŞAR - S. Zafer TUNÇALP: Sürgünde 50.yıl Ahıska Türkleri. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 73. (Yayın yeri ve tarihi yoktur. Ankara 1994 olduğu anlaşılmaktadır), 18; Dilek SÖNMEZ: Ahıska Türkleri. Eğe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Lisans Tezi), Danışman Prof. Dr. İsmail AKA. İzmir 1996, 74.

Mondros Mütarekesi'ne göre 11 Kasım 1918'de Kars'a bir İngiliz heyeti gelerek, 9. Ordu'dan müstahkem mevkileri devralmaya başlamış, 26 Kasım'da ise Kars Kalesi'ni Millî İslâm Şûrası'na teslim etmişti. 17 Aralık'ta Batum'a 7000 asker çıkaran İngilizler, 9 Ocak'ta geri çekilen Türk ordusunun bıraktığı Kars'a, 12 Ocak 1919'da yerleştiler. 4 Aralık'ta da 3. fırka Ahıska'yı tahliye edip Ardahan taraflarına çekilince Gürcüler aynı gün Ahıska'yı işgal etmişlerdi. Aynı tarihte, Ahılkelek Ermeniler tarafından işgale uğramıştı. Halbuki Batum, Ahıska ve Ahılkelek Milli Şûra Hükümeti arazisi dahilinde idi.

Bu haksız işgaller üzerine 3 - 5 Ocak 1919'da I. Ardahan Kongresi ve 7 - 9 Ocak 1919'da II. Ardahan Kongresi toplandı. Bu kongrelerde milli mücadeleyi teşkilatlandırmanın yolları arandığı gibi Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'ni kurmak üzere Kars'ta bir büyük kongrenin toplanmasına karar verildi.

F. Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi (17 - 18 Ocak 1919 – 12 Nisan 1920)

1. Ardahan Kongresi kararına uyularak, 17 - 18 Ocak gecesi Dr. Esat Bey'in başkanlığında toplanan 131 kişinin katıldığı kongrede "Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti Müvakkata-i Milliyesi " kuruldu. Görüşmelerde 18 maddelik anayasa kabul edilmiş, hükümet reisliğine yine Cihangiroğlu İbrahim Bey getirilmiştir.

Hükümetin resmi yayın organı, Batum'da yayınlanan Sada-yı Millet gazetesi idi. Bu gazete yolu ile Cenub-i Garbî Kafkasya'nın hakları müdafaa edilmekte idi[301].

13 Nisan 1919 günü Kars'ta parlamentoyu basan, uçaklarla kaza ve köylere Türkçe ve Rusça beyannameler attıran İngiliz Kafkas Başkumandanlığı, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti temsilcilerinden 13 kişiyi yakalatarak, Batum üzerinden Malta'ya sürdürdü. Kars'ta kukla bir Şûra Hükümeti kurdurarak, 30 Nisan 1919'da Kars'ı Ermeniler'e teslim ettiler. Ahıska, Posof ve Ardahan Gürcüler tarafından tekrar işgal edildi. Bu işgal de tıpkı Rus işgali gibi yakıp yıkma ile geldi. Köyleri ateşe verip yağmaladılar[302].

---

[301] Fahrettin M.KIRZIOĞLU, a.g.m., 958-964, İslam Ansiklopedisi, Kars maddesi, 363; Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti,75-98; Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 588.

[302] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 126 -131, 146 -147, 156 -169; Zakir AFŞAR - S. Zafer TUNÇALP: a.g.e., 8-20.

Türk İstiklâl Savaşının ana hedefi olan daha sonra Atatürk döneminde de Türk dış politikasının ruhunu oluşturan, Misak-ı Millî önce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilip şekillendikten sonra 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda oybirliği ile kabul edilmiştir

Altı maddeden oluşan Misak-ı Millî'nin Elviye-i Selâse'yi ilgilendiren maddeleri şunlar idi:

Madde I: Müslümanların çoğunluk olduğu yerler ayrılmaz bir bütün teşkil etmiştir. Bu hattın dışında kalan ve mütareke sırasında düşman ordularının işgali altında kalanların kaderi ise yine halkının serbest oyu ile tesbit edilecektir.

Madde II: Daha önce halkın serbest oyu ile anavatana katılmayı kabul etmiş bulunan "Elviye-i Selâse" için gerekirse tekrar serbestçe halk oylamasına başvurulması gerekecektir.

Üç sancak ile ilgili olarak barışçı yolların denenmesinden bir sonuç alınamayınca TBMM reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1920'de 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya Kars üzerine hareket emrini verdi. 30 Ekim'de Kars Ermenilerden alındı.

Öte yandan Gürcülerin elinde bulunan Ardahan ve Artvin'in alınması için de sulh yolları denenmiş, nitekim 23 Şubat 1921'de Gürcülerin bu teklifi kabul edip çekilmeleriyle, Misak-ı Millî'nin Ardahan ve Artvin'e yönelik hedefleri gerçekleşmiş oluyordu. Takip eden günlerde Ahıska, Batum ve Nahçıvan'da Kâzım Karabekir'in gayretiyle Türk hakimiyeti kuruldu.

G. Kuzey'de Gürcülerle Yapılan Mücadeleler.

Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti kurulduktan birkaç gün sonra 1919 Şubat başlarında Ahıska ve Ahılkelek'te Türklerle Gürcüler arasında olaylar çıkmıştır[303]. Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Ordusu bölgeyi tahliye ettiği zaman, Ahıska ve Ahılkelek 4/5 Aralık 1918'de Gürcüler tarafından işgal edilmişti. Halk bu işgale silahla karşı koymuş, bölgedeki Millî – Şûra Hükümeti temsilcileri; bu kazaların âkıbetinin Paris Sulh Konferansı'nda belirleneceğini

---

[303] İbrahim Bey CİHÂNGİROĞLU: Cenub-î Garbi Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi (Cumhurbaşkanı İbrahim Bey CİHÂNGİROĞLU'nun Malta sürgünü (1919-1921) sırasında yazdığı hatıratı), 32.

duyurmak suretiyle halkı yatıştırmaya muvaffak olmuştu. Ahılkelek ve Ahıska'yı işgal eden Gürcüler;" sırf vatanseverlik duyguları ile mukavemet edenler hakkında takibat ve işkence yapılmayacağı " yolunda halka vaatlerde bulunmuşlardı. Buna rağmen 11 Aralık 1918'de Gürcüler, Millî Şûra'nın bölgedeki önde gelen bazı temsilcilerini tutuklayarak değişik yerlere sürgüne göndermişlerdir. Bununla da yetinmeyerek yerli Türk - Müslüman aydınlara baskıları artırmışlardır.

Gürcü askerleri, her tarafta, Müslümanlara ait malları yağmaladılar, kadınların ırzına geçerek, camileri tahrip ettiler. Mukavemet gösterenleri de öldürdüler. Bundan başka, Gürcü hükümetinin memurları halkı silah zoruyla anayasa oylamasına katılmaya zorladı. Ahıska ve Ahılkelek halkı, bu silahlı tehditler karşısında, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün diğer devletlerce tanınmadığı ve konferansın bu iki kazayı Gürcülere vermediği gerekçesiyle oylamaya katılmayacaklarını bildirdi.

Bu arada Gürcü askerleri, sınır geçidi üzerindeki Posof kasabasına sürekli saldırıp zulümde bulunduklarından, yerli halkın mukavemetiyle karşılaşmışlardır. Böylece anayasa oylaması suya düştü. Gürcüler, bu hareketi bastırmak bahanesiyle, Posof'a askeri birlikler sevk ettiler. Asıl maksatları, zahire ambarlarına el koymak, bu kasabadan Ahıska üzerine baskı uygulayarak halkın oylamaya katılmasını temin etmekti. Bunun üzerine başlayan ve birkaç gün devam eden savaş, Posof'a vaktinde yetişen bir İngiliz subayının müdâhalesiyle durduruldu.

Gürcülerin, Ahıska halkına karşı silah kullanmaları sonucunda, zaten beklenmekte olan bir ayaklanma başlamıştır. Zira, Gürcüler, halka gayr - i insanî bir korku ve şiddet politikası uygulamaktaydılar. Batum'daki Millî Şûra Hükümeti temsilcisi Osman Server Bey'in, tutuklanan Millî Şûra yöneticilerinin serbest bırakılmasını temin etmek ve bu yöredeki Gürcü idâresinin yumuşamasını sağlamak amacıyla, General Walker ve diğer merciler nezdinde yapmış olduğu müracaatlar neticesiz kalmıştır [304]. Bunun üzerine Ahıska'da Server ve Afzal Beyler Ahılkelek'te ise Kaymakam Yasin ve Osmanlı Azerbaycan Alayı nakliye zâbiti ve Hayırsız Müdürü Murtaza Beylerin liderliğinde toplanan Müslümanlar 2 Şubat 1919'da Ahıska ve Ahılkelek'ten Gürcüleri tamamen kovdular [305]. Böylece

---

[304] Server ATABEK: L'Etat Su Sud Quest Du Caucase, Batum 1919, 14-15.

[305] İbrahim Bey CİHÂNGİROĞLU: a.g.e., 32-33; Server ATABEK: a.g.e., 15-16; Ahıska-Posof-Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele, Kars İli Dergisi, I.Sayı:Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1966, 10-11; Fahrettin M.KIRZIOĞLU:

Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti Muvakkata- i Millisi'nin otoritesi Tiflis Vilayetine kadar yayılmış oldu.

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti durumu İtilaf Devletleri nezdinde protesto etti. Hatta hükümetin Ahıska ve Ahılkelek'teki temsilcileri Gürcüler'e antlaşma teklif ettilerse de Gürcüler buna yanaşmadılar. 23 Şubat 1919'da Gürcistan Başbakanı Jordania Türkiye ile bir antlaşma yaptıklarını ve bu antlaşmaya göre Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin Gürcistan'ın işgalı altında bulunacağını bildirdi. Fakat, esasen Gürcü Hükümeti'ni tanımayan Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Jordania'nın bu teklifini kabul etmesi beklenmezdi [306]. Çünkü bölgedeki halkın çoğunluğunu Türk ve Müslümanlar teşkil etmekteydi. Daha önce de kendi istekleri ile Millî Şûra Hükümeti'ne katılmışlardı. Bu arada Kars'a 1 Mart 1919'da General Asser, Temperley'in yerine askerî vali olarak gelmiş ve hükümete, Ermenileri hudut (Kars'ın) dahilinde kabul etmesi için bir nota vermişti. Bir ay kadar süren hazırlıklarını tamamlayıp, durumdan istifade etmek isteyen Gürcüler 1 Mart 1919'da Azgur'u, 2 Mart 1919'da da Ahıska'yı işgal ettiler. Gürcülerle Ahıskalılar başa çıkamayınca Server Beye mücadelenin başına geçmesi için haber gönderdiler. Artvin - Ardahan yoluyla Posof'a gelen Server Bey, burada halkı seferber etmiştir. Daha önce de Ahıska Hükümet-i Muvakkata-i Millîsi'nden bahsederken 3. Fırka Kumandanı Halid Bey'in tavassuttu ile burada 500 kadar subay ve erin kaldığından bahsetmiştik. İşte bu askerlerle birlikte Ahıska'dan seferber edilen halkın da katılması ile toplanan milislerin sayısı 3.000'e ulaşmıştır. 16 Mart 1919'da Posof'a saldırıp, aşağı yukarı on beş - on altı kadar köyü yakıp yıkan, ahalisini katleden Gürcülere, karşı taarruza karar verildi. Mart sonlarında Türk kuvvetlerinin başında Server Bey merkezde, Ardahan Jandarma Komutanı Niyazi Bey sağ kol kumandanı ve (Ahıska'nın Sakhan köyünden) Salih Hoca da sol kol kumandanı olmak üzere Vale, Ude köyleri tarafından Gürcü tümenine karşı taarruza geçildi. Ahılkelek'te de Gürcülere karşı yapılan mücadelenin başında Osmanlı'nın Azerbaycan Alayı Nakliye Zabiti Murtaza Bey vardı. Beş gün süren kanlı muharebelerden sonra bozulan Gürcü birlikleri toplarını ve birtakım silahlarını da bırakıp Ahıska'ya doğru çekildiler. Daha sonra Nevanep Sırtları'ndaki Türk milislerinin tahkim ettikleri cepheye saldıran Gürcüler büyük bir

Mühendis Osman Server Atabek(1886-1972),Kars İli Dergisi, I.Sayı:Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara 1966, 56.

[306] Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Ankara 1989, 128.

bozguna uğratılarak Borcom Boğazı ötesine çekildiler. Kısa bir sürede Ahılkelek'te de bozguna uğrayan Gürcüler, Ahılkelek, Ahıska ve Azgur'u da bırakarak çekilmeye mecbur oldular.

Ahıska ve Ahılkelek'e Gürcülerin yaptığı saldırı sırasında, kaçamayıp Gürcü darbeleri altında can veren ve aralarında kadın, çocuk ve yaşlıların da yer aldığı altı yüzden fazla şehit sayılmıştır. Bu saldırılar sırasında halkın evleri yakılıp yıkılmıştır, bütün yiyecekleri yağmalanmış ve çalınmıştır.

Ahıska ve Ahılkelek'te salgın hastalık yüzünden, bazı köyler nüfuslarının büyük bölümünü kaybetmişlerdir[307].

Mart sonlarında Gürcüler Ahıska ve Ahılkelek'i istila ettikten sonra tekrar Posof'a kadar ilerlediler. Aşağı yukarı 28.000 kişilik orduyla saldırıya geçen Gürcüler (komutan General Kvinitadze), Ahıska'nın işgâlini müteakip, eşyaları zahireleri, hayvanları vs. tazmînât olarak topladılar. Mahallin eşrâfından kırk kişiyi de esir aldılar. Bu arada Ahıska'da bulunan Server Bey, General Kvinitadze 28.000 kişilik ordu ile yeniden Azgur'a girip Ahıska üzerine yürüyünce, Ahıska kuzeyine çekilip burada on gün kadar müdafaada bulunduktan sonra, Duğur'dan (Posof'a bağlı) silah ve cephânenin gelmemesi üzerine, bulunduğu mevkii terk ederek Posof'a çekilmek mecburiyetinde kaldı. Gürcüler Ahıska'yı ateşe vererek Posof sınırında durdular[308].

İki hafta sonra Kars'taki milli birlikler Posof sınırına doğru yürüyüşe geçtiler. Bu defa Nisan başında bizzat Cihangiroğlu İbrahim Bey de cepheye girmiştir. Önce Göle'ye (Merdinik'e) uğramış, burada 3. Fırka Kumandanı Halid Beyle görüşmüş, ondan askerî talimat ve yardım almıştır. Zaten Halid Bey bölgeden ve dolayısıyla Cenub-i Garbî Kafkas Hükümetin'den yardımını eksik etmiyordu. Bu arada, Göle, Çıldır ve Ardahan'a da uğrayan İbrahim Bey, bölge halkını mücâdele etmenin lüzûmuna ikna etmeye uğraşmıştır. Bu arada Ardahan'da Server Bey, Ardahan Kaymakamı Rasim Bey, Afzal Bey, Hayırsız Müdürü Murtaza Bey ve Ahılkelek Kaymakamı Yasîn Beylerle de görüşmüştür. Ahılkelek kaymakamı Yasîn Bey'e bir İngiliz Generali 70.000 lira karşılığında Gürcüleri bir daha Ahılkelek'e sokmayacağına dair bir teklifte bulunmuş, o da bu görüşmeyi

---

[307] Server ATABEK: A.g.e., 17.

[308] Ahıska-Posof-Ardahan Bölgesinde Gürcülerle Mücadele,Kars İli Dergisi, I.Sayı:Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1966, 10-11; Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Mühendis Osman Server Atabek(1886-1972),Kars İli Dergisi,I,Sayı:Çıldır-

Cumhurbaşkanı Cihângiroğlu İbrahim Bey'e açmış ve parayı alarak Ahılkelek'e gitmiştir. Cihângiroğlu İbrahim Beyin Kars'tan Ahıska bölgesine sevk ettiği asker sayısı da 800 kadardı.

Yüzbaşı Latif Bey'in idare ettiği milisler Posof'a doğru ilerlediler. Posof gönüllü alâyının başında (Müftü oğlu Hâfız) Altın Hoca vardı. Kars'tan getirilen 3 makineli tüfek ve bir havan topu ile de Server Bey, Ulugar'da Hanyeri geçidini tuttu. Burada iki gün Gürcülerle savaştı. 5 Nisan 1919'da İngiliz Generali Walker bölgeye geldi. Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Gürcülere bölgeyi tahliye etmeyi teklif etti. Gürcü generali cevap olarak, İngiliz askerî temsilcisine ve Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'ne bölgenin boşaltılması için Gürcü birliklerine gerekli emirleri vereceğini vaat etti. Bu kesin söze rağmen, sınırda sürekli silah sesleri duyuluyor ve Gürcü uçakları bölge üzerindeki uçuşlarını aralıksız sürdürüyordu. Bu arada Posof'tan kuvvetlerini çeken Gürcüler, olanca güçleri ile Ahıska'ya yüklenmişlerdi. Bunun üzerine Kars'tan gelen hükümet kuvvetleri ile Posof gönüllü alâyı Ahıska'nın yardımına koştular. Ardahan'da Jandarma Teğmen Niyazi, Ahıska'dan Sahanlı Salih Hoca, Ahıskalı Şarapçızâde Ziya Bey, Ahıskalı Numan Ağa, Kobliyanlı Bahri (Erdem) Bey, Azgurlu Efrayim ve Fezail Efendiler, Jandarma Binbaşı Fahri Bey, Ahılkelek kaymakamı (sağır) Yasin Bey ve Behçet (Toker) Beyler, eski Ahıska kaymakamı Gudaoğlu Mehmet Bey ve hemşehrisi Afzal Bey ile Posof Gönüllü Alâyı'nın başında Altın Hocanın da katılımıyla ile birlikte aşağı yukarı iki - üç bin kişi olan Türk kuvvetleri Gürcüler ile muhârebelere başladılar. Birkaç gün süren muhârebeleri müteakip Gürcüler, birkaç batarya top, bir çok makineli tüfek ve esir aldıkları Türkleri bırakarak Ahıska ve Ahılkelek kazalarını kâmilen tahliye eylemeye ve Azgur Boğazı ötesine çekilmeye mecbur olmuşlardı[309]. Bu muvaffakiyet de aşağı yukarı Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin İngilizler tarafından dağıtılmasından (12 Nisan 1919) birkaç gün önceye rastlamaktadır. Çünkü Ardahan'da bulunan Cihangiroğlu İbrahim Bey, Hükümet azâlarının acele Kars'a çağırmaları üzerine, süratle Kars'a gitmiştir.

Hükümetin faaliyette olduğu dönemde Gürcüler pek bir ilerleme kaydetmemiştir. Yalnızca İngilizlerin, hükümeti ve parlamentoyu dağıtarak, Türk

---

Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı,Ankara 1966, 56-57; Akdes Nimet KURAT: Türkiye ve Rusya, 587.

[309] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Mühendis Osman Server Atabek(1886-1972), Kars İli Dergisi, I.Sayı:Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1966, 56.

ve Müslüman ahaliden silahları toplamasının ardından 19 Nisan'da Gürcüler yeniden saldırıya geçtiler.

Karşı saldırıya geçen Server Bey kumandasındaki Müslüman milisler Gürcülere karşı koymaya çalışırken Ardahan'ın Diken köyü yakınlarında top ateşleri ile kayıplar verdirdiler. Milislerin 20 Nisan'da geri çekilmesiyle Gürcüler İngilizlerin yardımıyla tekrar Ahıska'yı işgal ettiler[310].

Bu muhârebeler esnâsında Gürcüler Ahıska'da 11 köyü ve 7 camiyi yıkmış, Posof'ta 10 köyü yakmış, 4 camiyi tahrip etmiş ve Ardahan'da da bir köyü yakmışlardır[311].

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Yerli Nüfûsuna (1916 Yılına) ait İdârî İstatistik / Bölgeler[312](EKLER: 7.TABLO.).

H. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti ile İlişkileri.

Referandumun sonuçları Rusya'yı kızdırmış, Gürcistan ve Ermenistan'ı ise çok etkilemişti. Basın da bu konuya değinerek, Türkiye lehine 83 000, aleyhine ise 2 000 oy kullanıldığını kaydetmek zorunda kalmıştı.[313] Aslında hayret edici bir şey yoktu. Çünkü, 19.yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki nüfus sayımlarının sonucu Ahıska, Kars, Batum ve Ardahan'da Türk halkının çoğunluğu teşkil ettiğini gösteriyordu. Bu devirde Güney - Batı Kafkasya'da yaşayan 730 000 kişinin % 56'sı Türk, % 26'sı Ermeni, % 3'ü Gürcü, % 15'i Rus, Çingene, Yunan ve diğer halklardandı. Ayrı ayrı illere gelindiğinde ise Batum'un ahalisinin % 70'i Türk, % 12,5'i Ermeni, % 7'si Gürcü, Kars ahalisinin % 49,5'i Türk, % 29'u Ermeni, % 0,3'ü Gürcü, % 19'u Rus, Ahıska ahalisinin % 75,1'i Türk, % 14,1'i Ermeni, % 10,5'i ise Gürcü idi[314].

---

310 Ali ARSLAN: "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek 1914-1921". Kafkas Araştırmaları Dergisi, No. 3, İstanbul 1997, 109-110.

311 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, Ankara 1989, 131; İbrahim Bey CİHÂNGİROĞLU: A.g.e., 38.

312 Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 104.

313 Borba Gazetesi, 24 Temmuz, 1918.

314 Cemil HASANLI: Azerbaycan Tarihi 1918 – 1920,Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar, Çeviren Aslan ERTURUN, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları,Birinci Baskı,Ankara 1998, 55.

Batum vilayetinin Artvin şehrinde, Kars vilayetinin Kars, Kağızman ve Ardahan şehirlerinde, Ahıska ve Ahılkelek kazalarında yaşayan Ermenilerin ekseriyetinin göçmen olduğu anlaşılmaktadır[315].

İngilizlerin Batum ve Bakü'ye gelmeleri, Türk askeri birliklerini 1914 hudutlarına çekilmeleri Güneybatı Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'da siyasi ve askerî durumu kökünden değiştirdi.

Ahalisi Müslüman olan bölgelerin korunması için bazı gizli teşebbüslere geçilmiş ve ahali gizlice silahlandırılmıştır. 9. ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'nın bilgisi doğrultusunda gizli silah depoları yapılmış ve birçok Türk subayı da gizli faaliyet için bırakılmıştı.

Aralık ayının 6'sında Kars dışında, bütün Kafkasya'dan Türk birlikleri geri çekilmişlerdi. Bu bölgelere Tiflis'ten gelen İngiliz askeri birlikleri yerleştirildi. Aralık ayının sonlarında (1918) Milli Şura Geçici Hükümet kurulmasını kararlaştırdı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) bu hadiseleri dikkatle izliyor ve Geçici Hükümetin gelişmesi için yardımcı olmaya çalışıyordu. Ocağın 3'ü ve 5'inde (1919) ADC'ye gelen telgraflardan bütün Batum vilayetinin İngilizler tarafından zapt edildiği anlaşılıyor.

1919'un 8 Ocağında ADC'nin Dışişleri Bakanlığı İngiliz Generali Tomson'a nota verdi. Notada şunlar ifade edilmiştir; Kars, Batum vilayetleri ve Ahıska kazasının bulunduğu bölgedeki ahalinin hepsi Müslüman'dır. Türk kuvvetleri bu bölgeyi boşalttıktan sonra bunu fırsat bilerek, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri bu bölge hesabına kendi topraklarını genişletmeye can atmaktadırlar. Bu topraklar ne şimdi, ne de geçmiş tarihlerde bu devletlerin eline geçmemiştir. Bu sebeple onların yaptıkları bu hareketlerin hiçbir hukûkî esası yoktur[316].

1919'un Ocağında Kars Cumhuriyetinin Geçici Hükümet başkanı defalarca Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) Hükümetine müracaat ederek, Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulması, parlamentonun açılışı ve bütün yetkilerin Geçici Hükümete verilmesi, Gürcistan Cumhuriyeti'nin Ardahan ve Ahıska bölgelerini işgal planları, Kars'ı ele geçirmeye çalışan Ermenilerin saldırıları ile ilgili bilgi vermişti. Telgrafta; "Kars vilayetini Ermenilerin, Ahıska ve

---

315 Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 270, Liste 1, Dosya 215, 7 - 9.
316 Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 970, Liste 4, Dosya 4, 38.

Ardahan'ı Gürcülerin işgal edebileceği göz önünde tutularak, oraya derhal Gubernator (Vali) atamak gerekiyor. Bakü'deki İngiliz delegeleri ile görüşün ve Batum vilayetinde olduğu gibi, konu konferansta çözülene kadar, Azerbaycan'ın bir bölgesi gibi Kars vilayetini zapt etmeyi rica edin" [317] denilmekteydi.

Bu sıralarda (8 Ocaktan önce) Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dışişleri bakanı'nın Paris Barış Konferansı'ndaki temsilcilere gönderdiği kararnamede A.A. Topcubaşov'dan, Kafkas halklarının geleceği konusu çözülene kadar, Erivan Guberniyası'nın Müslüman bölgelerinde ayrıca Kars, Batum vilayetlerinde ve Ahıska kazasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti çıkarlarının savunulması ve arazi statüsünün (status guo'nun) kurulması için derhal ve zaman kaybetmeden müttefik devletlerle gereken çalışmaların yapılması rica ediliyordu[318].

Türk ordusunun geri çekildiği bölgelerin Ermeni ve Gürcü çeteleri tarafından işgal edilmesini önlemek için temsilcilere gönderilen kararnamede şu sözlere yer veriliyordu: "Konferansta Kafkasya sorunu çözülene kadar Avrupa devletleri Kafkasya'daki müttefik komutanlığına statükoyu (status guo'yu) korumak, yerli halkın hayatını ve onurunu her türlü düşman saldırılarından korumak için bu vilayetlere askerî birlikler gönderilmesi hususunda müracaatta bulunulmalıdır"[319].

Ocak 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyetinin Batum vilayeti işgal edildi. 20 Ocak 1919'da Batum'da Batum vilayeti temsilcileri ve Kars'ın iki temsilcisinin (S. Atabey ve Kebirlinski) iştiraki ile bir toplantı yapıldı.

Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti askeri birlikleri bölgenin bağımsızlığını tanımayan, bu bölgeleri işgal etmek fikrinden vazgeçmeyen Gürcistan ve Ermenistan'la sürekli çarpışmalar sırasında kuruldu. ADC'nin Gürcistan'daki temsilcisi Memmed Yusuf Cefferov'un verdiği bilgiye göre, "Cenub-i Garbî Kafkas askeri birlikleri ile çarpışmada Gürcüler sayısı 600'dan fazla olan özel Acar muhafız timini kaybetmişlerdi. Ayrıca savaşta muhafız birliğinin komutanı da öldürülmüştü[320].

---

317 Azerbaycan Cumhuriyeti, MDEYTA, Fond 970, Liste 1, Dosya 27, 27,2.

318 Azerbaycan Cumhuriyeti, Siyasi Partiler ve İçtimai Harekâtlar (SPİH) Merkezi Devlet Arşivi (MDA), Fond 277, Liste 2, Dosya 22, 40.

319 Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti hiçbir devlet tarafından tanınmamıştı. Bu şifreli belgede "Cumhuriyet" kelimesinin kullanılmaması, İngiliz komutanlığı ile gergin olan ilişkilerin daha fazla bozulmaması amacına yönelikti.

320 Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 970, Liste 1, Dosya 27, 11.

Batum'daki Azerbaycan Konsolosu Geçici Hükümetin Gürcü askerî birliklerinin Posof'taki saldırıları ile ilgili protestosu ADC'ye gönderilmiştir.

Bu sırada Kafkasya cumhuriyetlerinin birleşik konferansına hazırlık yapılmakta idi. ADC bu konferansta Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti delegelerinin de katılmasına büyük önem veriyordu.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Başkanı Feth Ali Han Hoyski'nin 5 Mart 1919'da Gürcistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına gönderdiği müracaatta şu sözlere yer verilmişti: "Kafkasya'da Batum ve Kars bölgesinde, Cenub-ı Garbî Kafkas Cumhuriyeti isminde beşinci bir cumhuriyet kurulmuştur, onun çıkarlarının diğer Kafkas cumhuriyetlerinin çıkarlarına uygun olduğunu göz önüne alarak, genel siyasî ve ekonomik programın koordine edilmesi için hükümetimiz bu dört cumhuriyetin görüşmelerine katılmasını gerekli ve zarûrî görmektedir." [321].

11 Mart 1919'da Gürcistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Y.P. Gegeçkori ve Defterdarı Lordkipanidze'nin cevabında Azerbaycan Hükümetinin müracaatı Cenub-i Garbî Kafkasya Cumhuriyeti temsilcilerinin konferansa katılması bu cumhuriyetin tanınması anlamına gelmektedir. Gürcistan Cumhuriyeti buna razı olamaz. İnanıyoruz ki, Azerbaycan Hükümeti de bu görüşü destekleyecektir sözleriyle reddedilmiştir.

21 Ocak 1919'da Batum şehrinin askerî gubernatörünün (Kuk - Kollis) yazılı emri ile ahaliden bütün silahlar toplandı. Polis memurları da silahlarını teslim etmek zorunda kaldı. Av tüfekleri de toplandı. Batum vilayeti yavaş yavaş İngiliz işgalcilerinin eline geçiyordu. Bu işgali kabullenemeyen yerli Müslüman ahali faal mücadeleye başladı.

14 Şubat 1919'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin Batum Konsolosu İngilizlerin Batum vilayetini tamamen kontrolleri altına aldığını bildiriyordu. Bu dönemlerde de Azerbaycan Cumhuriyeti bölgenin Müslüman - Türk ahalisine yardımlarını kesmemiştir. 1919 Nisan ayı başlarında Azerbaycan Hükümeti Batum Konsolosluğu'nun aracılığı ile Ahıska Müslümanlarına iki yüz bin manatlık yardım yapmıştır. Cefferov ve Tekinski bu yardımın koordine edilmesiyle görevlendirildi[322].

---

[321] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 897, Liste 1, Dosya 46, 7.

[322] Aydın HAÇIYEV: Kars ve Araz-Türk Respublikalarının Tarihinden, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1999, 24 – 25, 28-29.

9 Mart 1919'da Kars'taki Millî Şura toplantısında başkan ve 6 üyeden ibaret geçici komite kuruldu. Martın sonlarında Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti (CGKC) temsilcileri İstanbul'a geldiler. Onlar Fransa Yüksek Komiserliği'ne müracaat ederek, Paris Barış Konferansı'na katılmaları için yardımcı olmasını rica ettiler. Temsilciler Eylül ayına kadar İstanbul'da beklediler.

Cenub-i Garbî Kafkasya Cumhuriyeti (CGKC) Parlamentosu'nun geniş faaliyeti sonucu, 27 Mart 1919 tarihinde Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyetinin kurulması hakkında kararname kabul edildi. Bu kararnamede; "Parlamento 27 Mart tarihli toplantısında, 1 Aralık 1918'de Kars şehrinde, iki milyonluk ahalisi olan Cenub-i Garbî Kafkas arazisinin Millî Şurası tarafından ilan edilen Cenub-i Garbî Kafkas Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında aşağıdaki akti kabul ediyor ve onaylıyor" [323] denilmektedir.

Kararname beş maddeden ibarettir;

1.Cenub-i Garbî Kafkas Demokratik Cumhuriyeti komşuları ile barış içinde yaşamayı arzu etmektedir.

2.Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti kendisine bir zarar gelmediği sürece savaşlara katılmayacak, tarafsızlığını koruyacaktır.

3.Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti dahilinde yaşayan her bir fert, cins ve mezhep, hukuk ve ihtiyarca hür ve serbesttir[324].

Kafkasya'da teşekkül eden hükümetler Rus hükümeti ile müttehit bir hükümet olacak olurlarsa biz de o hükümetin yönetiminden sorumlu olduğumuzdan Kafkasya İslâm hükümetinin ahvali ne olursa, bizim de aynı olacaktır. Onun için sulh murahhaslarına sulh konferansında bu meselenin halli için müsaade olunmuştur.

Meclis-i Mebusan dağılıncaya kadar Cenub-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti'ni Millî Şûrâ idare edecektir. Milli Şûrâ'ya cumhuriyet dahilinde yaşayan azınlıklardan Rus, Rum, Malakan ahalisi âza sıfatıyla dahil olur. Geçici Hükümet de Millî Şûrâ'ya karşı mesuldür.

---

[323] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 970, Liste 1, Dosya 27, 14.

[324] İlan edilen aktin dipnotu: Yeniden kan dökülmesine meydan vermemek üzere Paris Konferansı'nda verilecek karara değin Ermeni milletini memleketimiz olan Kars Vilayeti, Şarur, Cenubî Şarkî Revan, Nahcevan,Sürmeli Sancaklarına bırakmayacağız. Çünkü mezkür memleketlerde hiçbir hali yer yoktur ki, İslam muhacirini ile iskan edilmiş olmasın. Ermeni

Katip Meclis-i Mebûsan Reisi

Secretair Le President du Parlament

(İmza) Doktor Hacıyev Esad

Ali Hesan D-r Gadjiyev Esad.

(Mühür)

Cenûb-i Garbî Kafkas Meclis-i Mebusanı

Parlament Du Sud - Quest Causase

- Kars -[325].

Hükümeti dağıtmak için İngilizler bölgeye ve Kars'a asker sevkıyatını hızlandırdılar. Böylece 12 Nisan 1919'da Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti ve parlamento İngilizler tarafından dağıtıldı. Hükümetin liderleri ve nüfuzlu kişiler Tiflis - Batum – İstanbul yolu ile Malta'ya sürüldüler.



hududundan 484 İslam köyü ahalisi memleketimize hicret etmiş, bizden ise ancak 88 Ermeni köyü terk-i vatan etmişlerdir.

[325] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond, 894, Liste 10, Dosya 185, 58-59; Yavuz ASLAN: Türk Tarihinin İkinci Demokratik Cumhuriyeti Kars'ta kuruldu, Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 67 (Temmuz 1999), Cilt 12, 38 – 39.

IV. BÖLÜM:
SOVYET YÖNETİMİ ALTINDA AHISKA. 1944 SÜRGÜNÜ VE SOVYET YÖNETİMİNİN GİZLİ KARARLARI

A. Gürcistan'da Sovyet Rejiminin Kurulması. Moskova ve Kars Antlaşmaları.

1920 yılının sonlarında ve 1921 yılının başlarında Gürcü komünistleri Menşevik hakimiyetine son vererek Gürcistan'ı Sovyetleştirmek için ülke dahilinde elverişli durumun ortaya çıkmasını bekliyorlardı. Böyle bir ortam 1921 yılı Şubat ayında yaşandı. Bu günlerde ülkenin bir çok yerini devrim dalgası sarmıştı. Borçalı, Guriya, Mingreliya, Acaristan köylüleri ayaklandırılmışlardı. Ayaklanan halkı yönlendirmek için 16 Şubat'ta Gürcistan Devrim Komitesi kuruldu. Ömer Faik de bu komitenin üyeleri arasında idi.

Ülkede bugünden itibaren Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi.

25 Şubat'ta Kızıl Ordu Tiflis'e girdi[326]. 8 Mart'ta Ahıska da yerel Menşevik idaresi teslim oldu. Çok uluslu bir ülke olan Gürcistan'da yaşayan azınlıklarla ilgili altı maddeden oluşan muhtıra kabul edildi.

Ülkenin Müslüman ahalisi için "Gürcistan SSC Müslüman İşleri Şurası" kuruldu. Şuranın başkanlığına da Ömer Faik getirildi [327].

Ahılkelek'te Sovyet idarenin kurulduğu haberini alan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 6 Mart'ta Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya Ahılkelek yönünde hareket etmesini bildirdi. Bu emri alan Kâzım Karabekir ileriye hareket ederek 8. alayı Ahıska'nın güneyinde Çaksu'da topladı. Buradaki Sovyet yöneticilerinin Gürcü ve Ermenilerden oluşturulması sonucunda Türk ve Müslüman ahaliye karşı Ahıska'da meydana gelecek muhtemel bir katliam Kâzım Karabekir'i korkutmaktaydı. Bunun için gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen acil bir emirle Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un mümkün ise 9 Mart akşamına kadar ele geçirilmesi isteniyordu. Bunun üzerine Paşa askerlere hareket emrini verdi.

---

[326] Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, "Gürcistan SSC." maddesi, C. XIII, Moskova 1952, 52.

Ahıska yakınlarındaki bir süvari bölüğü yerli milis kuvvetleri ile takviye edilerek şehir ele geçirildi. Türk ordusunun Ahıska'ya girişinin ardından bir Bolşevik tugayı da şehre girdi. Bolşeviklerin şehre girişi ile Ermeniler Türk ordusu aleyhinde gösteride bulundular. Türk ahali de buna karşılık bir gösteri yaptılar. Tiflis'te bulunan Kızılordu Kumandanı Keker, Ahıska'da Türkler ile Bolşevikler arasında bir çatışma çıkmaması dolayısıyla Karabekir Paşa'yı tebrik etti. 14 Mart'ta Türk kuvvetleri ilerleyerek Ahılkelek'i de ele geçirdiler.

Ankara Hükümeti 12/13 Mart 1921 yılında Kâzım Karabekir'e gönderdiği bir kararla; Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti adına bir idarenin kurulmasını istedi. Karabekir de müfreze komutanlarından bir idare oluşturdu [328].

İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı tutumları Ankara Hükümetini siyasî ve askerî müttefikler aramaya sevk etti. Bu durumda Türkiye, Bolşevik Rusya ile antlaşma yolunu tercih etti. 1921 yılı 16 Mart'ta Moskova'da, aynı yıl 13 Ekim'de Kars'ta Rusya Bolşevik Hükümeti temsilcileri ile Ankara Hükümeti temsilcileri antlaşmak için bir araya geldiler. Antlaşmaya Türkiye ve Rusya temsilcileri haricinde, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan SSC'leri temsilcileri de katılmışlardı[329].

Moskova ve Kars antlaşmaları hemen hemen aynı maddeleri içermekte idi. Moskova Antlaşması gereğince:

Madde 1; Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hadis Meta Dağı - Şavşat Dağında suların bölündüğü çizgi, Kanlı Dağı ve oradan, Ardahan ve Kars sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Suyun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir (Kars Mukavelesi: Madde 4).

Madde 2; Türkiye, işbu antlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde Batum livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmaya razı olur.

---

327 Şamil KURBANOV: Ömer Faik Nemanzade (Azerbaycanl'ın Görkemli adamları) Bakü 1992,151-152.
328 Kâzım Karabekir: İstiklal Harbimiz, İstanbul 1959, 881, 883-884, 920.
329 Bkz: Semih YALÇIN: Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, BERİKAN YAYINLARI, Ankara 2000,94 - 102.

Birincisi; belirtilen yerler halkının her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve isteklerine uygun geniş bir idari özerklik verilecektir,

İkincisi Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden veya gelen ticaret malları ve diğer mallar gümrük vergisine tabi olmayacak, hiçbir engelle karşılaşmadan transit geçişten istifade edecektir. Türk tarafı, Batum limanından serbestçe faydalanacaktır (Kars Mukavelesi: Madde 6).

Madde 3; Bağlı taraflar... Nahçıvan kesiminin koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır (Kars Mukavelesi: Madde 5).

Madde 8; Bağlı taraflar, topraklarında, diğer devlete muhalif olan örgüt ve grupların bulunmasını kabul etmemekle yükümlüdürler (Kars: Madde 10).

Madde 9; Bağlı taraflar, ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeyi üstlenirler (Kars: Madde 17).

Madde 10; Bağlı taraflardan birinin öteki taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan muaf tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir (Kars: Madde 11).

Madde 11; Bağlı taraflar, her iki ülkeden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için "En Çok Gözetilen Ulus" statüsünün uygulanmasına izin verirler. İşbu madde hükümleri Türkiye'nin müttefiki bulunan Müslüman devletlerinin uyrukları ile Rusya'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ilişkin haklarda uygulanamaz (Kars: Madde 12).

Madde 12; 1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümetince işbu antlaşma ile kabul olunan topraklar halkından her isteyen Türkiye'yi özgürce terk edebilecek ve eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte götürebilecektir. İşbu antlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terk edilen Batum arazisi halkından her kimse de özdeş hakka sahiptir (Kars: Madde 13).

Antlaşma ile bağlı taraflar savaş tutsakları ve sivil tutukluları iade etmeyi (Moskova: Madde 13, Kars: Madde 16), ekonomik, parasal ve diğer alanlarda antlaşmalar yapmayı (Moskova: Madde 14, Kars: Madde 18), bu antlaşma

gereğince Türkiye ile Kafkas cumhuriyetleri arasında yapılacak antlaşmalarda Rusya'nın gerekli girişimlerde bulunmasını (Madde 15) kabul ettiler [330].

Moskova Antlaşması; taraflar 5. madde ile boğazların Türkiye şartları çerçevesinde tüm ulusların ticaretine açılmasını (Kars: Madde 9), 6. madde ile şimdiye kadar yapılan tüm antlaşmaların geçersizliğini (Kars: Madde 1), 7. madde ile Türkiye'ye uygulanan kapitülasyonların geçersizliğini (Kars: Madde 3), Kars Antlaşması'nın 7. maddesi ile Türkiye ile Gürcistan hükümetleri sınır bölgesi halklarının sınırı geçmelerini kolaylaştırmayı, 8. madde ile her iki ülkenin sınır bölgesindeki halkların otlaklardan yararlanma hakkını vermeği kabul ettiler. Kars Antlaşması'nın 14 - 15. maddeleri ise 1918 ve 1920 savaşları mültecileri konusunda özel antlaşma, savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için af ilan etmeyi öngörüyordu.

Bu dönem Kafkaslarda olduğu gibi, Anadolu halkı ölüm kalım savaşı vermekte idi.

Mondros Mütarekesi'nden sonra birbiri ardına gelen hükümetlerin, memleketin içine düştüğü kötü durumdan kurtulmak için ürettikleri politikaları, daha çok karakterleri ve devletlerle olan ilişkilerine göre tayin ediliyordu.

Mütareke sonrası kurulan Damat Ferit Paşa hükümetleri, ülkenin içine düştüğü kötü durumun sorumluluğunu ittihatçılara yükleyerek, İngiltere'yi memnun edeceklerini umuyorlardı. Damat Ferit'in önderliğini yaptığı Hürriyet ve İtilâfçılar savaşarak, elde edilecek bir şey olmadığı kanaatini taşıyor ve Sulh Konferansında İngiltere'nin desteği alındığı taktirde en az zararla kurtulabileceklerini düşünüyorlardı.

Bu fikrin karşısında olanlar ise, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'da örgütlenmiş, silahlı ve fiilî bir mücadeleyi başlatmışlardı. Onlar her türlü mandacılığı ve himayeyi reddederek, tam bağımsız bir politika takip etmeye çalışıyorlardı.

Bu siyasî ortam içerisinde hükümetler sık sık değişiyordu. Mütareke sonrası İngiltere'ye umut bağlaması, bu politikaların takipçisi Damat Ferit Paşa'yı sadarete getirirken Kuvay-yı Milliye'nin Anadolu'daki belirgin üstünlüğü, işgallere karşı Batı Anadolu'da ve Çukurova'daki başarıları Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa Hükümetlerinin gelmesini sağlamıştır. Fakat kısmen de olsa milliyetçi karakterli

---

[330] İsmail SOYSAL: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt, (1920 - 1945), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 32-47.

olan ve Mustafa Kemal'in de desteğini alan bu hükümetler ne İtilaf Devletlerince, ne de onların sesi olan muhalefetçe kabullenilmedi.

Bu hükümetlerden Salih Paşa Hükümeti sadece 28 gün iktidarda kalırken, Alı Rıza Paşa Hükümeti 2 Ekim 1919 dan 3 Mart 1920'ye kadar iktidarda kalmıştı. Milliyetçilerin hissedilir bir güce ulaşmasının da, bu hükümetler zamanındaki gelişmelerden kaynaklandığı söylenebilir [331].

B. Sovyet Yönetimi Altındakı Ahıska'da Siyasî, Ekonomik ve Kültürel Durum.

1920 yılında Gürcistan'ın Sovyet egemenliğine girmesi Ahıskalılar için yeni kara günlerin başlangıcı oldu. Rusların bölgeye gelmeleri ile ikinci sınıf insan muamelesi gören Ahıskalılar diğer Kafkas haklarının askere alınmalarına karşılık, askere alınmıyorlardı.

16 Mart 1921 yılında Moskova Antlaşması ile Sovyet yönetimi, Abhaz, Osetin ve Acarlara Özerk Cumhuriyet kurma hakkı tanırken, Ahıska Türkleri yok farz edilerek böyle bir haktan mahrum bırakılmışlardır [332].

Kars Antlaşmasında Gürcistan ve Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerine, yine Gürcistan'daki Ahıska Türklerine özerklik verilmemesi bu toplumları Azerbaycan SSR'nin devlet statüsünü kullanarak kendilerini savunma hakkına sahip olduğunu göstermekte idi. Zira Ahıska Türkleri dil, din, gelenek ve göreneklerine, yaşam ve düşünce biçimine göre onlara en yakın olan (o dönemde Azerbaycanlılar da resmî belgelerde "Türk" olarak kaydediliyordu) toplumdu. Ahıskalılar Azerbaycan'ın devlet statüsünden her şekilde yararlanıyorlardı [333].

1920 yılından başlayarak Ahıska - Ahılkelek bölgelerinde yeni eğitim müesseseleri kurulmuş ve millî kadrolar yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu yıllardan sonra Türkiye ile ilişkileri kesilen Ahıskalılar, kendilerine en yakın gördükleri Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmeye başladılar. Bu yakınlık aslında yeni değildir. Daha 1800'lü yılların başlarında bu ilişkiler mevcuttu. Daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu yıllarda Azerbaycan'dan gelen öğretmenlerin yardımları ile

---

331 Mehmet ŞAHİNGÖZ: Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri, Ankara 2001, 1-2.
332 Kıyas ASLAN: Ahıska Türkleri Ankara 1995, 7.
333 Şamil KURBANOV: Mesheti Türkleri (Tarihi-Kronoloji oçerk), Diderginler kitabı, Bakü,Gençlik - 1990, 197.

yüksekokullar, öğretmen okulları ve siyasî kurslar teşkil ediliyordu. Onların yardımıyla öğretmen kadroları hazırlanmaya başlandı[334].

1920 - 30 arasında Ahıska'da önce ilkokullar, sonralar ise ortaokullar açıldı. 1930'lu yıllardan sonra ise pedagoji (öğretmen) okulları (Doloş'ta, Adigün'de vs.) açıldı. İlk ve orta dereceli (yedi yıllık) okullarda, daha sonra ise meslek yüksek okullarında kadro yetersizliğini gidermek için Azerbaycan'dan uzmanlar davet edildi. Adıgün ilçesi'nin Bennara kasabasındaki meslek yüksek okulunda Azerbaycan'dan gelen Arif Sadıkov (okul müdürü), Zebulla Ahundov (Türk Dili ve Edebiyat öğretmeni), Şamil öğretmen (Rus dili öğretmeni), Beşir Aliyev'le (sınıf öğretmeni) birlikte yerli kadrolar Ömer Selimov (Tarih öğretmeni Sakhan köyünden) Zekeriya Ramizov (Adıgün kentinden), Bahşi Kuliyev (Varhan köyünden), Maksud Rasulov (Zanav köyünden) halkın eğitilmesi için omuz omuza çalışıyorlardı [335].

Ahıska'da Azerbaycan (Türk) dilinde Devlet Dram Tiyatrosu açılmıştı ve Adıgün'de ünlü Azerbaycan tiyatro yönetmeni İbrahim İsfahanlı'nın yardımıyla "Altın Kale" adlı tarihî piyes sahneye konuldu[336].

Gürcistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 4 Haziran 1923'te Ahıska kazası'ndaki devlet kurumlarında Azerbaycan ve Rus dilleri kullanılmasını kararlaştırdı[337].1926 yılında bütün Ahıska bölgesindeki ilçe ve köylerde Azerbaycan Türkçe'si kullanılıyordu. Diğer taraftan Gürcistan Devleti Ahıska ahalisine zorla Gürcü soyadlarını kabul ettirmeye başladı. Gürcü soyadlarının kabul ettirilmesinde hiçbir sınır tanınmıyordu[338]. Birçok kişi, Türk soyadlarındaki "oğlu", "gil" eklerini Gürcüce "şivili", "dze" ekleriyle değiştiriyordu. Mesela; Ali oğlu – Alidze, Ahmetgil – Ahmetaşvili.

Türk soyadlarının değiştirilmesi eylemi Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarından 1926 yılına kadar, Komünist Partisi Ahıska İlçe Başkanlığı'nın raporuna kadar devam etti. İlçe başkanlığının raporundan sonra geçici olarak durduruldu. 1930'lu yıllardan itibaren Lavrentiy Pavloviç Beriya Başkanlığındaki Gürcü yönetimi

---

334 Arif YUNUSOV: Mesketinskiye Turki: dvajdı defortirovannıy Narod, Baku - 2000, 61.

335 Bu bilgi Ömer Selimov'la (1924 yılında Gürcistan'ın Ahıska ilçesi Sahan Köyü'nde doğumuş,1994'te Azerbaycan'ın Sabirabad ilçesi'nin Tinkçilik köyünde vefat etmiştir) 1989 yılında bire bir görüşmelerde alınmıştır.

336 E. KERİMOV: "Ahıska Türkleri İki Defe Deportasiya Edilmiş Halktır", Ayna Gazetesi, 27 Ocak 1996, 12.

337 Kommunistiçeskaya Partiye Gruzii vı rezolyutsiyakh i reşeniyak syezdov, Konferentsii Plenumov Ts.K. Tillisi, 1976.T.1, 64,

338 Arif YUNUSOV: Mesketinskiye Turki: dvajdı defortirovannıy Narod, 61.

"Mesketlerin Gürcü kültürünü benimsemesi ile ilgili tedbirler " adı verilen plânı yürürlüğe koydu. Bu plâna göre 1950 yılına kadar " Ahıska bölgesindeki bütün öğrencilerin Gürcüce eğitim almaları gerekiyordu"[339]. 1938 yılından itibaren bu plan uygulanmaya başlandı. Ahıska bölgesindeki birçok Türk okulunda Gürcüce eğitime geçildi. Bu dönemde devlet kurumlarında çalışanların bir çoğu Gürcü milliyetini ve Gürcü soyadına kabul etmek zorunda bırakıldılar. Okullarda Gürcüce eğitimin uygulanması Ahıska Türkleri tarafından büyük tepkiye neden oldu. Halk bu okullarda kendi çocuklarını göndermek istemedi. Gürcü yönetimi bu kanunun uygulanmasını geçici olarak durdurmak zorunda kaldı. Fakat 1943 yılında Gürcistan devleti bu konuyla ilgili bir komisyon kurdu. S.Canaşiya ve İ.Abaşidze başkanlığındaki komisyon 1944'ün 15 Ocak'ında " Ahıska, Adıgün, Aspinza ilçelerindeki Gürcü Müslümanların Gürcüce eğitime geçmesi hakkında" taslak hazırlayarak devlete sundu. Bu taslağa göre 1944 – 50 yılları arasında Azerbaycan dilinde eğitim veren bütün okullar Gürcüce eğitime geçecek, Ahıska şehrinde Gürcü üniversitesi, müzesi, tiyatrosu ve diğer Gürcü kültür kurumları kurulacaktı. Müslüman Gürcülerin Gürcü milliyetini ve soyadını kabul etmesi zorunluydu. Bu taslak da Ahıska Türklerinin büyük tepkisine yol açtı ve devlet kararından vazgeçmek zorunda kaldı.

Toplumsal alanda bu gelişmeler yaşanmakla beraber, Azerbaycan Türkçesiyle gazeteler yayınlanmaya başlanmıştı. Gürcistan K(b)P Ahıska Rayon[340] Komitesinin ve İşçi Deputatları Sovyet'inin yayın organı Kommunist Gazetesi 1930 yılında Azerbaycan Türkçesiyle yayınlandı. Gazete Ahıska ilçesinin sosyal, ekonomik ve kültürel konularını ele almaktaydı. 1938 yılında gazetenin ismi "Kızıl Bayrak" olarak değiştirilmiştir.

Gürcistan K(b)P Adıgün Rayon Komitesi ve Rayon İşçi Deputatları Sovyeti'nin Kızıl Rencber Gazetesi 1933 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan gazetenin ismi 1936 yılında "Adıgün Kolhozçusu" olarak değiştirilmiştir.

Gürcistan K(b)P Aspinza Rayon Komitesi ve Rayon İşçi Deputatları Sovyeti'nin Bağban (Bahçivan) Gazetesi 1933 yılında yayına başlamış ve 1940 yılında ise ismi "Sosyalizim Kendi (Köyü)" olarak değiştirilmiştir. Bu gazete de Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanmıştır. Bu yayın organlarında Abdullah Elizade,

---

[339] C.V. KİRVALİDZE: "Dokladnaya Zapiska", Svobodnaya Gruziya Gazetesi (Tiblisi), 26.06.1992.
[340] Rayon - İlçe

H. Allahverdi, Talat Hüseyinov, Rıza Şahvelet, C.Kuliyev, Memmet Kuliyev, Niyaz Hacızade, M. Aliyev, Eli Mursakulov, Behram Güneşov, Kasım Hüseyinov,Adil Babayev ve diğer Azerbaycanlı ve Ahıskalı gazeteciler el birliğiyle çalışmışlardır[341].

Bu gazeteler halk arasında sosyalizmin yayılmasını teşvik etme amacı taşıyordu. Bu durum gazetelere verilen isimlerden de anlaşılmaktadır. Örneğin; "Adıgün Kolhozçusu", " Kommunist ", "Kızıl Rençber", "Sosyalizm Kendi[342]" gibi.

Ahıska'nın nüfusu da artmaktaydı. Daha önceki nüfus sayımlarında da burada Türk nüfus, çoğunluğu teşkil ediyordu. Bu durum 1944 yılı sürgününe kadar devam etmiştir. Bölgede Türk nüfusunun çoğunluğu 1916 yılından itibaren yapılan nüfus sayımı istatistik belgeleri ile de kanıtlanmıştır. Her ne kadar bu İstatistik sonuçları Rusya kaynaklı olsa da,1916 ve 1917 yıllarında Rus yönetiminin Cenub-i Garbî Kafkasya Hükümetine bağlı Ahıska, Ahılkelek'te yaptıkları nüfus sayımı sonuçlarını verecek olursak;

Ahıska'da; 52.027 Türk, 27.568 Ermeni, 205 Rus, 73 Rum, 8.964 Gürcü, 3.235 Yahudi yaşamaktadır.

Ahılkelek'te; (A) bölgesinde; 7.000 Türk, 1.500 Ermeni, 1.320 Gürcü bulunmaktadır.

Batum'da; 59.446 Türk, 5.189 Ermeni, 5.482 Rus, 1.747 Rum, 3.378 Gürcü, 110 Alman, Polonyalı, Estonyalı yaşamaktadır.

Sürmeli'de; 55.735 Türk, 31.718 Ermeni yaşadığı tespit edilmiştir.

1917 nüfus sayımında ise (Rus istatistik belgelerine göre):

Ahıska'da; 57.920 Türk, 27.977 Ermeni, 205 Rus, 100 Rum, 9.128 Gürcü, 3.283 Yahudi bulunuyordu.

Ahılkelek'in (A) Bölgesi'nde; 8560 Türk, 1533 Ermeni, 1.255 Gürcü yaşıyordu.

Batum'da; 75.110 Türk, 6.300 Ermeni, 5.950 Rus, 2.056 Rum. 4.580 Gürcü yaşamakta idi.

1926 yılında SSGB'de ilk nüfus sayımı yapıldı: Ahılkelek ilçesinde Ermeniler nüfusun % 73'ünü, Türkler 8,5'ini, Gürcüler %10'unu oluşturuyordu. Ahıska

[341] Razim MEMMEDLİ: Gürcüstan'da Neşr olunan Azerbaycan Dilli Metbuad (1832-1995),Bakü–1995, "Azerbaycan" neşriyyatı,14,16-18.

[342] Azerice kend köy anlamındadır.

ilçesinde nüfus yapısı değişmişti. Türkler azalmış, %51'e (49 500 kişi) düşmüştü. Gürcüler ve Ermenilerin sayısı ise artarak %25'e (24 000 kişi) ve %16'ya (15 000 kişi) çıkmıştır. Sovyet Hakimiyetinin ilk yıllarında (1926) Ahıska bölgesindeki 328 yerleşim yerinde (şehir, kasaba ve köy) 175 500 kişi yaşıyordu. Bölgenin 189 yerleşim yerinde Türk ahalisi bulunuyordu ve toplam nüfusun %32'ini (56 000) oluşturuyordu. Kürtlerle (4 000) birlikte Müslümanlar 211 yerleşim yerinde toplam nüfusun %34,5'ini (60 500) oluşturuyordu. Ermeniler ise 133 yerleşim yerinde bulunuyor ve toplam nüfusun %42'ini (73 000) oluşturuyordu[343].

Burada daha önceki bölümümüzde bahsettiğimiz Türk göçlerine değinmek gerekmektedir. Ahıska bölgesini içine alan 5 ilçeden (Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka) Ahılkelek ve Bogdanovka'da Ermeniler Rus işgalinden sonra Sovyet Dönemine kadar yağma ve katliamlarla Türkleri göçe zorlamış ve bölgeyi boşaltarak bölgeye Ermenileri yerleştirmişlerdir. Geride kalan üç ilçede ise (Ahıska, Adıgün, Aspinza) gereken önlemler alınarak Ermenilerin bölgeyi boşaltma plânı bozulmuştur. Rus işgâlinden sonra bu üç ilçeden Türkiye'ye göçler yaşansa da bölge tamamen Türklerden temizlenmemiştir. Bundan dolayı Türkler toplam nüfus sayımında Ermenilerden az sayıda bulunmaktaydılar.

1927 yılından sonra bu kazaları beş ilçeye bölmüşlerdi: 1. Adıgün, 2. Ahılkelek, 3. Ahıska, 4. Aspinza, 5. Boğdanovka (Eski Pervane sancağı)[344] (EKLER: 5. HARİTA).

Bölgede Türk ve Müslüman halklar çoğunluk teşkil etmelerine rağmen idari görevler genelde Ermeni veya Gürcülere veriliyordu. Bölgeyi adım adım dolaşan Ömer Faik bu durumdan bahsederken şöyle yazıyordu; "Müslüman ahaliye haksız yere kin güdülüyor, hakları çiğneniyor, çoğu insan haksız yere hapse giriyor. Devlet memurları toprak konusunda yersiz karışıklıklar ve gerginlikler çıkarıyorlar ama suçlu yine Müslümanlar oluyordu. Sık sık Müslümanların evleri aranıyor, 1917 yılında cepheden dönen Rus askerlerinden satın aldıkları atları ellerinden alınarak devletin malına çevriliyordu. Bu zulüm ve haksızlıklar karşısında halk fırsatını bulunca Türkiye'ye göç ediyordu".

Rus Sovyet İmparatorluğu Türk halklarının birlik ve bağımsızlığından o kadar endişe duyuyordu ki, Türklerin birbirileriyle bağlantılarını ve Türkiye ile ilişkilerini kesmek için her yolla başvuruyordu. Azerbaycan SSR Yüksek

---

[343] Administrativno – territorialnoye deleniye SSSR i Gruzii, Tiflis 1930, 97 - 101, 105 - 111.
[344] Asıf HACILI: a.g.e., 23-24; Ahmet Ender GÖKDEMİR: Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti, 104.

Sovyeti'nin 11 Temmuz 1939 tarihli kararı ile Azerbaycan'da Latin alfabesinden Kril alfabesine geçildi.

Halka Türk olduğunu unutturmak için, takma Azerbaycan(lı) ismi kullanılmaya başlandı. Etnik grupların da bu adla anılmasındaki amaç ise onları Türklere karşı kışkırtmak ve bölücülük yaparak cumhuriyeti parçalamak idi[345].

Bu dönemde Sovyetler Birliği içerisinde bulunan bazı etnik azınlıkların ismi de değiştirildi. Örneğin, Kazaklar, Kırgız Kaysak, Kırgızlar Karakırgız, Özbekler Sart, Udmurtlar Voliyak, Evenkler Tunguz, Nentsler ise Samoedler diye isimlendirilirdi.

Bu tür isim değişmeleri Kafkasya'da da hayata geçirilmeye başlandı. 1936 yılında Azerbaycan'daki Türkler yeni etnik kimlik olarak Azerbaycanlı ismini taşımak zorunda kaldılar. 1938 yılında Azerbaycan sınırında Gürcistan topraklarındaki Türkler de Azerbaycanlı olarak nitelendirildiler. Bu dönemde Ahıska bölgesindeki Türklere de Azerbaycanlı ismini kabul ettirdiler. Fakat 1944 yılında onlara yeniden Türk ismi verildi.

1924 Ocağında Azerbaycan Komünist (B) Partisi Siyasi Bürosu "Dine Karşı Komisyon" kurdu. Bu komisyonun yardımı ve kontrolü altında şehir ve köylerde "Allahsızlar Cemiyeti" teşkil edildi. 1929'da dine karşı baskılar daha da arttı. Aynı yıl "Allahsızlar Cemiyeti, "Mubariz Allahsızlar İttifakına" çevrildi. Halka yeni yasaklar getirildi. Cami ve mescitler kapatıldı. 20 - 30 yılları arasında Azerbaycan'da 2800 cami kapatıldı. Din adamları takip edilmeye başlandı. Azeri Şiilerinin dini yas günü olan Aşure günündeki törenler yasaklandı. SSCB Merkezi Yürütme Kurulu ve Halk Komiserler Sovyet'inin kararı ile 1924 Haziranında Aşure günü dini törenler düzenlenmesi yasaklandı.

Bolşevik liderleri halkı kendi tarihi köklerinden ve milli değerlerinden ayırmak için bazı metodolojiler kullanmaya başladılar. Eski kitaplar, arşiv belgeleri cehalet ve fanatizm kaynağı ilan edilerek yok ediliyordu. Devlet tarafından tanınan "Nevruz" Bayramı devrim karşıtı olduğu gerekçesiyle yasaklandı. Kemençe ve tar[346] gibi millî müzik aletleri, sözlü halk edebiyatı örnekleri, özellikle destanlar ciddi şekilde eleştiriliyordu.

---

[345] Tahir KAFFAROV: Azerbaycan Tarihi (1920-1991), Bakü-1999, 78.
[346] Müzik aleti.

Bu durumu yazılarla sık sık yüksek dairelere bildiren Ömer Faik, azınlıkların çoğunluk üzerindeki hakimiyetinin doğurduğu memnuniyetsizlikten bahsederek önlem alınmasını talep ediyordu.

1922 - 25 yıllarında Kafkasya'daki ayaklanmalardan Ahıska bölgesi de etkilendi. Gürcistan'ın bazı kazalarında Borçalı ve Ahıska bölgesinde antisovyet eylemler başladı. Ömer Faik yazılarında olayları şöyle anlatıyor: "Gürcistan'da Müslümanların toprakları zorla alınıp, Ermeni ve Almanlara veriliyor. Yaylaklarda koyun sürüleri çobanların elinden alınıyor, Ramazan ayında minarelerdeki müezzinlere küfür edilerek taşlanıyor, kadınlara hakaret ediliyor" [347].

Sovyet döneminde devlet yönetimi, toprak meselesi ile oldukça ilgili idi. Köylülerin esas geçim kaynağını oluşturan topraktır. Toprağın Lenin"n koyduğu esaslara göre dağıtılması şartı vardı. Fakat bazı yerlerde bir tarafta zengin toprak sahipleri diğer tarafta ise çok az toprağa sahip olan fakir köylüler vardı.

1917 Ekim darbesinden sonra Bolşeviklerin "Toprak Köylülere" sloganına inanan köylüler önce ağır vergiler ödemek zorunda kaldılar. Kısa bir süre sonra kolektifleşme ilan edildi. Ellerindeki topraklara el koyulan köylüleri zorla kolhozlara yazmaya başladılar. 30'lu yılların başlarında kolhozlaştırılmaya karşı isyanlar başladı. Resmî makamlar köylülerin bu isyanlarını "haydut başkaldırmaları", "silahlı kargaşalık" olarak niteleyip, şiddetli biçimde bastırdı. Tutuklanan köylülere "askerî mahpus" adı verilmiş ve yargılanmaları için "Özel Üçlü" kurulmuştu. "Özel Üçlü"deki sorgu yargıçlarının hepsi Ermenilerden oluşuyordu. Onlar da muhakemesiz ve tahkikatsız köylülerin kurşuna dizilmesi kararını verir, karar hemen uygulanıyordu[348].

Bu durum ister istemez akla Menşeviklerin dönemini getiriyordu. Aslında köylülere dağıtılması gereken hazine toprakları, zenginlerden alınan geniş araziler dağıtılmıyor, devletin malı olarak korunuyordu. Bu durum Sovyetlerin sonuna kadar sürmüştür[349].

Gezileri sırasında Ömer Faik'in dikkatini çeken bir diğer şey de buralara yerleştirilen kızıl askerlerin köylülere karşı davranışlarıydı.

---

[347] Tahir KAFFAROV: Azerbaycan Tarihi (1920 - 1991), Bakü - 1999, 72, 79 – 80.
[348] Ziya BUNYATOV: Azerbaycan KGB Arşivi Muhtevası.Çok Gizli. Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1995, 7 – 8.
[349] Ömer Faik NEMANZADE: Seçilmiş Eserleri, Hazırlayan Şamil KURBANOV, Bakü, Yazıcı Neşriyatı, 1992, 347-349.

Askerler burada (Borçalı kazasında) sanki düşman topraklarındaymış gibi davranıyorlar, hareketlerini sınırlamak yerine bunları göstere göstere yapıyorlardı. Yukarı Orzuman köyünde bir askere ikinci kez süt vermeyen köylü kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Cüce köyünde ve İlmezli'de ise mübarek Ramazan ayında askerler mescidin minberinde ezan okuyan imamı taşa tutarak halkı namaza çağırmasını ve halkın dini vecibelerinin yerine getirmesini engellemişlerdir. Bir diğer köyde ise tek odalı bir evde 5 - 6 asker aile fertleri ile aynı odada yaşıyorlardı. Ailenin kadın fertlerine ahlaksız hareketlerde bulunuyorlardı. Devletin askerlere her şeyli temin etmesine rağmen, onlar köylülerin sırtından geçiniyordu.

Yurt gezisi sırasında halkla yaptığı görüşmelerde Ömer Faik sık - sık şu soru ile karşılaşıyordu. "Ahıska kazasındaki hükümet Bolşevik hükümeti mi, yoksa bir Ermeni hükümeti midir?" Bu soru bölgede siyasi büro görevlilerinin hepsinin Ermenilerden oluştuğunu, devlet yöneticilerinin ırkçı tutum sergilediğini ortaya koyuyor. Ömer Faik'in konuyla ilgili başvuruları sonucunda "Gürcistan olağan üstü hal komisyonu başkanına Ahıska'daki siyasî büro terkibinden Ermenilerin çıkarılması, gelecekte bu tür çıkarcı ve milli ihtilaflara yol açacak kişilerin büroya alınmaması" istenmişti[350].

C. Stalin'in Kafkas Politikası.

Sosyalist idare döneminde ülkede "Kolhoz" ve "Sovhoz"lar oluşturuldu. 1927 yılından itibaren ülkede Stalin fırtınası esmeye, Ahıskalıların ileri gelen aydın insanları hapsedilmeye veya sürgüne gönderilmeye başlamıştı. 1930'lu yıllarda başlayan baskı ve şiddet devrinde Ahıska'nın binlerce aydını Kemalist veya Pantürkist suçlamaları ile evlerinden alınarak zindanlara atılmışlardır. Bunlardan bir daha hiç haber alınamadı[351]. Ülkede Gürcü şovenizmi gittikçe güçlü bir hal almaya başlamış, yapılan baskılarla insanların Türkçe soyadları Gürcüleştirilmişti. Okullarda sırası ile Arap, Latin ve Kiril alfabesi ile eğitim verilir olmuştu. Daha sonra 1940 yılında da zorla Gürcüce eğitim verilmeye başlanmıştı. Bütün bunlar

[350] Ömer Faik NEMANZADE: a.g.e.,351,362, 366-368.
[351] Rasim BAYRAKTAR: 21.Yüzyılda İnsanlık Dramı, İzmir 1999, 30.

yetmezmiş gibi 1938 yılında da Türklüklerini unutturmak için kayıtlara onları Azerbaycan milleti, dillerini de Azerbaycanlı olarak yazmışlardı[352].

Daha 1927 yılında esmeye başlayan Stalin fırtınasına, bu devirde halk arasında büyük nüfuza sahip olan Ömer Faik Nemanzede de yakalanmıştı. Ülkede dillerden "Türk" kelimesini silme kampanyası başlatılmıştı.

Stalin, Ömer Faik Nemanzade'ye milletini değiştirmesini bizzat teklif etmişti. Eğer halkın lideri durumunda olan bir insan böyle bir şey yapsaydı, ona inanan halk da onun ardından gidecekti. Bunun farkında olan Stalin'in bu teklifi tabii ki ret cevabı almıştı[353].

Ahıska'da "Kolhoz"ların kurulması o zamana kadar süregelen geleneksel yaşam tarzını da kökünden sarsmıştır. Kadim Mehmetoğlu'nun doğup büyüdüğü, yaşadığı Zazola köyünün, İstanbul'dakiler kadar güzel olan camisi Kolhozun kurulması ile depoya çevrilmişti. Stalin'in emri ile 1937 yılında cami hocaları, mollalar, imamlar toplanarak bir daha dönmemek üzere götürüldüler. Bu olaylardan sonra insanlar ibadetlerini yapamaz hale gelmişlerdi.

1944 yılındaki sürgüne kadar her yıl Haziran ayında yaylaya çıkmak Ahıskalıların yaşamlarının bir geleneği idi. Bu her zaman bir eğlence şeklini alırdı. Herkes kışa hazırlık yapmak için yaylaya giderdi. Burada dört yada beş ay kalınırdı. Şenlikler düzenlenir, gençleri güreş tutarlardı. Kolhozlar kurulunca herkes yaylaya gidemez oldu. Çünkü çoğu genç insan Kolhozda devlete çalışırdı. Yaylaya Kolhozda çalışamayacak yaşlı kadınlar ve hayvanları gütmek için ihtiyar adamlar gidiyorlardı.

1937'li yılların kanlı, kasırgalı günleri yaklaşmaktaydı. Ahıska semalarında karabulutlar gözükmeye başlamıştı. Bu kabus Türk halklarını ve onların düşünen beyinlerini gölge gibi takip ediyor, yakaladığı yerde katlediyor, her eve, her köşeye ölüm kokusu yayıyordu. Böyle bir zamanda Ahıska'da "halk düşmanları" aranırken, ilk akla gelen 66 yaşında ihtiyar ve hasta olan Ömer Faik oldu. Onun mücadelelerle geçen hayatının ıstıraplı günleri 1937 yılının yazında başladı. Temmuz ayı ortalarında Ahıska İlçe savcısı Odabaşyan'ın kararı ile ilçe Milis Teşkilatı Reisi İnasaridze, onu Sovyet hükümeti aleyhine kurulan Sovyet karşıtı milliyetçi teşkilatın kurucusu olmak suçlamasıyla hapse attı. Gürcistan SSC Ceza

---

[352] Kıyas ASLAN: a.g.e., 7.
[353] Vadim TYUTYUNNİK: "Turki iz Mesketii: Vçera i seğodnya: Oçerk", Tak Eto Bılo.T.III.,Moskova 1993, 154.

Kanununun 58 - 10 ve 58 - 11 maddeleri ile itham ediliyordu. Devrim karşıtı propaganda ile ilgili olan bu maddelerin kapsamı daha 1928 yılında kolektifleşme döneminde neredeyse her kolhozun idare binasının kapısında yazılan: "Kolhozlara katılmayanlar, Sovyet Hükümeti'nin düşmanlarıdırlar" cümlesiyle belirtilmişti.

1930 yılında (Nisan ortalarında) Karayazı'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki isyanların liderleri yaklaşık 250 kişi birleşmek için kurultay düzenlediler. Fakat onların birleşmesine imkan vermeden, Sovyet ordusu bu isyanlara katılanları katletti.

1930 yılı başlarında Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevikler) Partisi Merkezi Komitesi'nin "Köyde partinin sınıfsal çizgisinin oluşturulması (islahı) ve kulakların[354] bir sınıf olarak yok edilmesi sloganın uygulanması" adlı kararı yayınlandı[355].

Stalin, 1935 yılında Umum İttifak Komünist (Bolşevikler) Partisi'nin XVII. Genel Kurultayında başkan seçimlerinde hileyle yeniden SSCB K(B)P Genel Sekreteri seçilmişti. Seçimlerdeki sahtekarlığını gizlemek için o, kurultaya katılanların üçte ikisini parti yönetiminden uzaklaştırmış, seçim komisyonunun 63 üyesinden 60'ını idam ettirmişti[356].

Öyle bir zaman gelmişti ki, küçük bir yanlış, hoşa gitmeyen bir söz ve hareket geçmişteki hizmetlerin üzerine çizgi çekilmesi için yetiyordu. İnsanı mahvetmek için bahane uydurulmasına gerek yoktu. Çünkü geçmişlerinin şüpheli yönlerini örtbas etmek içi her yerde olduğu gibi Ahıska'da da özel katil grupları ortaya çıkmış ve bu şahıslar hükümet kademelerine sokularak tam yetki sahibi olmuşlardı. Dönemin Ahıska ilçe savcısı olan Odabaşyan ve milis teşkilatı reisi İnasaridze de, daha sonra onun yerine atanan Kabulov da bu kabilden insanlardı.

Odabaşyan kendisi Ekim Devrimi'ne kadar Ahıska'daki Ermeni kilisesinde görevli idi. Sonra Sovyet idarî kademelerine sokulmuş, milliyetçi düşüncelerini gerçekleştirmek için Türk halklarının bir numaralı düşmanı olmuştu.

İnasaridze ise, 1921 yılında Bolşeviklere karşı silahlı ayaklanma çıkaran Menşevik General Maçibeli'nin önde gelen adamlarından idi.

---

354 Köy burjuvası

355 Ziya BÜNYATOV: Azerbaycan KGB Arşivi Muhtevası. Çok Gizli. Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1995, 6–7.

356 Tahir KAFFAROV: Azerbaycan Tarihi (1920-1991). Bakü-1999, 74-76.

Maçibeli kendisi 1919 yılında Menşevik hükümetinin isteği ile Ömer Faik'in hapse girmesini sağlamıştı. İnasaridze Maçibeli'nin desteği ile Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Azgur'da Devrim Komitesi'nin başkanlığına getirilmişti. Daha sonra da aldığı desteklerle Ahıska İlçe Milis Teşkilatı Reisliği'ne atanmıştı. Kabulov ise çalışmalarından bir ödül olarak Beriya tarafından Moskova'da İç İşleri Halk Komiserliği'nde Özel Harekât Bölümü Başkanı görevine atanmıştı. Bunların her ikisi de 1953 yılında Moskova'da halk düşmanları sıfatı ile kurşuna dizilmişlerdir. İşte Ömer Faik'in yargılayan insanlar bunlardı. Bu hapis Ömer Faik'in ilk hapsi değildi, ama son hapsi olmuştur. 1907, 1918, 1919 yıllarında Gürcistan'da cehaletle savaşarak defalarca hapishane hücrelerine atılmıştı. Bu hapsedilmelerin sebebini çok iyi biliyordu. Şimdi ise kendi elleri ile kurduğu idarenin hapishanesine girmesinin sebebini anlayamıyordu. Mahkemede aleyhinde yalancı şahitlik yapanlar ise cahil ve dul Kolhoz işçisi bir kadın ve bir de köy imamı idi.

Yapılan ilk mahkemede hakkındaki suçlamaları katiyetle reddeden Ömer Faik yalancı şahitlerle yüzleştirilirken şunları söylüyordu; "Anlamıyorum bu insanlar neden bana iftira atıyorlar". Yapılan ilk mahkeme, evraklara eklenen bir belgede şöyle anlatılıyor: "Biz sorgulama esnasında ondan mahkemeye gerçekleri söylemesini istedik. Fakat o hızlı bir hareketle yerinden kalkıp cam bardağı kaparak kırdı ve "kendimi öldürürüm" diye bağırarak bileğini kesmeye kalkıştı".

Kötü gününde başkalarından yardım istemeyi "merhamet dilenciliği" olarak gören Ömer Faik ikinci mahkemede yapılan işkencelere dayanamayarak iftiraların altına imza attı[357].

Ahıska'da çıkan Sosyalizme Doğru gazetesinin yöneticisi ve yazarı Behram Güneşov, yazdığı yazıları ile bu insanların gerçek yüzlerini ortaya çıkardığı için Ömer Faik gibi içeri atılmıştı.

Güneşov 1954 yılında yeniden yargılanması için SSCB İç İşleri Bakanı'na yazdığı mektubunda Kabulov'un gerçek yüzünü bir daha ortaya çıkarıyordu.

Mektubunda şöyle yazmıştı. "Kabulov'un 1937 yılında yürüttüğü mahkemeyi tam tafsilatı ile anlatmakta zorluk çekiyorum. İlk yargılamalardan başlayarak sonuncuya kadar o, insanlarla dalga geçmekten, onlara hakaret etmekten ve onları vahşice dövmekten zevk alıyordu. Onun elde ettiği bütün "itiraflar"

dövülmenin ve eziyetin sonucu idi. Bir kolumun çocukluktan sakat olması bile kansız Kabulov'un bana karşı acımasız olmasını engellemiyordu. Tutuklulara acımasızca eziyet ediyor, hücrelerde, kendi odasında onları vahşice dövüyordu. Onların ahları ve feryatları şehirde bile duyuluyordu. Ahıskalı bir diş hekimi yediği dayak sonucu onun odasında öldü."

Onun asıl işi hapsedilen Ahıskalı on aydın insan ile idi. Bu on kişi Ömer Faik Nemanzade, Ahıska öğretmen okulu öğretim görevlisi Mehmet Zeki Dursunzade başarılı gazeteci Behram Nasipoğlu Güneşov, Azgur köyü yerel Sovyet yöneticisi İsmail Hakkı Nuriyev, öğretmen Balabek Aslanoğlu Muradov ve diğerleri idiler.

Bu on kişi ilk sorgulanmalarından sonra ikinci bir sorguya tabi tutulmadan infazları gerçekleştirilmiştir. İçlerinden altısının göğüslerine "Kurşunlama" diğer dördünün ise "10 yıl" sözleri yazılmıştı. Onların hangi esaslara göre bu cezaya çarptırıldıkları belli değildi. Belli olan bir tek şey ise verilen hükümlerin Tiflis'te infaz edilmesiydi. Aradan 20 yıl geçtikten sonra 1958 yılında Gürcistan SSC Yüksek Mahkemesi onların hakkında verilen kararı kaldırarak, Ömer Faik dahil hepsinin beraatına karar verdi.

Takip edilen, sürgüne gönderilen, hapse atılanlar sadece aydın insanlar değildi. Onların yakınları, akrabaları ve çocukları da aynı akıbete uğruyorlardı. Ömer Faik Nemanzade Ahıska'da tutuklanırken, onun çocukları Azerbaycan'da idiler.

Daha 1922 yılı Aralık ayında İstanbul Üniversitesinde eğitim alan yeğeni Hüseyin casuslukla suçlanarak Tiflis'te hapsedilmişti. Ömer Faik'in uğraşları sonucunda da serbest kalabilmişti. Lakin 1926 yılında yeniden casuslukla suçlanarak sürgün edilmişti. 1935 yılında bir diğer yeğeni Ahmed Pepinov sürgün edilmiş, ardından hapse atılarak kurşuna dizilmişti. Moskova Tıp Enstitüsü mezunu Kebire Pepinova ise Alma-Ata'ya (Almatı'ya) sürülmüştü[358].

Ahıska'daki Sovyet organlarına başkanlık eden Vaso İnsaridze, B.Kabulov gibi cellatlar, Odabaşyan gibi Daşnaklar 13 000 Türkü kurşuna dizdirdiler (her 10 kişiden birini) ve binlercesini de belirsiz yerlere sürgün ettiler. Ömer Faik Nemanzade, Memmet Zeki Dursunzade, Ahmet Bey Pepinov gibi devlet adamları

---

[357] Şamil KURBANOV: a.g.e., 188 - 189,192.
[358] Şamil KURBANOV: A.g.e.,169-170,194-195.

ve aydınlar ortadan kaldırıldı. Halkın aydınlarını yok etmekle, onlar gelecekte kendi planlarını gerçekleştirmek için uygun bir ortam hazırlamakta idiler[359].

Ömer Faik de baskı ve şiddete maruz kalıyordu. Ömer Faik'in kızı Kamile hanımla konuşmalarımızda " cezaevindeki babamın giysilerini eve getirip yıkarken dehşet içinde kalıyorduk. Giysileri kana boyanmış ve iç çamaşırlarına yemek kaşığı büyüklüğünde deriler yapışmıştı[360].

Hem Ahıska Cumhuriyet Savcısı Odabaşyan'ın, hem de İlçe polis müdürü V. İnasaridze'nin lekeli geçmişi hakkında Ömer Faik geniş bilgiye sahip idi. Bu şahısların 1920'li yıllarda Menşevik Gürcistan Hükümeti döneminde Müslüman ahaliye karşı uyguladıkları şiddet ve katliamlar Ömer Faik tarafından ifşa edilmiş ve onların cezalandırılması Gürcistan Devrim Komitesi'nden talep edilmişti. Bu katiller eski cinayetlerinin üstünü örtmek için Ömer Faik'i yok etmeye çalışıyorlardı. Ağustos ayında V.İnasaridze'nin yerine Sovyet İmparatorluğu'nda cellatlığıyla tanınan B.Kabulov[361] atandı.

Dehşetli terör yıllarında 29 000 Azerbaycanlı aydın idam[362] ve sürgün edildi: Hüseyin Cavit, Ahmet Cavat, Y.V. Çemenzeminli, Mikayıl Müşvik, Salman Mümtaz, Tağı Şahbazi; Seyid Hüseyn, Soltan Mecit Genizade, R.Ahundov, D.Bünyatzade, S.M.Efendiyev, M.D.Hüseynov, Cemşit Nahçevanski vd. aydınlar 1937 – 1938 yıllarında idam edildiler[363].

Yargılananlara idam cezası kararı 15, en fazla 20 dakika içinde veriliyordu[364].

II. Cihan Savaşından sonra Stalin'in SSCB KGB[365] Başkanı A.Bakümov'a verdiği şu direktiften onun insanlar hakkındaki düşüncesini anlamak mümkündür:

---

[359] Seyfeddin BUNTÜRK: "Bir Asırda hem Soykırıma, hem Represyaya, hem de Sürgüne Mâruz Kalan Türkler", AVRASYA Gazetesi, 9 Haziran 1995,6.

[360] Kamile Pepinov'a Ömer Faik kızı: 1920'de Ahıska doğumlu, 1992 yılında Bakü'de vefat etmiştir

[361] B.Kabulov Ahıska'daki zalim davranışlarından dolayı Lavrentiy Beriya tarafından ödüllendirilerek SSCB İçişleri Bakanlığı'nda Özel Herekat Daire Başkanı görevine atanmış, 1953 yılında L.Beriya'nın ardından Kabulov da idam edilmiştir.

[362] Bir çok Azerbaycan kaynaklarında Stalin'in işkence ve ceza döneminde 74 bin Azerbaycanlı aydının mahvedildiği bildirilmektedir. Bazı kaynaklarda ise,1937yılında Azerbaycan'da 29 000 kişi, Özbekistan'da 40 000 ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde sayısız hesapsız günahsız insanlar halkın duşmanı gibi idam edildiği belirtilmektedir. Lavrentiy Beriya ve Mir Caffer Bağırov Stalin'in verdiği görevleri fedekarlıkla yerine getirdikleri için Lenin madalyasına layık görülmüşlerdir; Bkz: Tahir KAFFAROV: Azerbaycan Tarihi (1920-1991), Bakü 1999,77; "Ak lekeler" silinir...(Haz. Osman MİRZEYEV), Bakü, Azerneşr,1991,16.

[363] Tahir KAFFAROV: Azerbaycan Tarihi (1920-1991),Bakü 1999,77.

[364] Ziya BUNYATOV: Azerbaycan KGB Arşivi Muhtevası,12.

[365] Devlet Güvenlik Teşkilatı

"Üniversite öğrencilerinin düşünceleri üzerinde kontrolü güçlendirmek gerekiyor. Onları birer birer değil, grup halinde kökünden kazımak gerektir. Kanunun öngördüğü en kesin önleme tedbirlerine baş vurmak ve onları 10 yıl değil, 25 yıl hapis cezasına mahkûm etmek gerekir. (Bu dönemde geçici olarak ölüm cezası kaldırılmıştı). 10 yıl hapis, ceza değil okuldur. ...Bıyıkları çıkmağa başlayanlar 25 yıl hapishanede bulunmalı, onlar gençtirler ölmezler, diri kalırlar"[366].

II. Dünya Savaşı arifesinde 1939 yılı nüfus sayımına göre Gürcistan'ın Ahıska ilçesinin 73 köyünde 59 500 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 28 500 (% 48'i) Türk, 16 500 (% 28'i) Ermeni, 6 000 (%10'nu) Gürcü'ydü. Geride kalanlar Kürt, Rus ve diğer halklardan oluşuyordu[367].

1944 yılının başlarında sayıları 87 987'yi bulan Türk ahalisi, nüfusun büyük çoğunluğuna sahip idi[368].

D. II. Dünya Savaşı ve Sürgün.

1938 yılının ilk aylarından itibaren II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Türkiye sınırına on binlerce asker yerleştirilmiştir. Ahıska halkı için yeni bir facianın temeli atılmaktaydı. 1941 yılında Alman orduları Rusya'nın batı sınırlarına doğru ilerliyordu. Türkiye tarafsız bir tavır içinde bulunmaktaydı.

Ruslar Türk kökenli Müslümanlara güvenmemekteydiler, bu yüzden 1939 yılına kadar askere bile almıyorlardı. Savaşın ilerleyen yıllarında Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin bu savaşa katılıp katılmayacağı konusu rahatsız etmekteydi. Stalin, Çarlık Rusyası'nın stratejisini uygulamaya başlamıştı. Bu plan icabı Türkiye sınırlarına yakın bölgelerde oturan Türk soylu Müslümanlar Rusya'nın çeşitli yerlerine sürüleceklerdi. Ülkenin sınırlarının korunması bahane edilerek 10 000 kişi Altay bölgesinin soğuk kesimlerine sürüldüler. Hükümet tarafından alınan bir karar ile bu kamplarda Türkçe konuşmak, birine milliyetini ve nereden geldiğini

---

[366] Ziya BUNYATOV: Azerbaycan KGB Arşivi Muhtevası,14–15.
[367] Arif YUNUSOV: a.g.e., 63.
[368] N. F.BUGAY. Turki iz Meskhetii; dolgıy put kı reabilitatsii, Moskova 1994,11.

söylemek yasaktı. İnsanları ad ve soyadları ile değil onlara verilen numaralar ile isimlendiriliyordu[369].

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ahıska Türkleri yeni felaketlere maruz kalmışlardır. Sadece Ahıska bölgesinden II. Dünya Savaşı sırasında 40 000 asker Alman cephesine sevk edilmişti. 15 yaşından 55 yaşına kadar bütün erkekle. cepheye gönderilerek halkın direnci kırılmıştır.

Bunlarla yetinmeyen Stalin rejimi "arka cephe" denilen iç bölgelerde yapım imar işleri başlatmıştı. Ahıska'da bu amaçla savaşa gönderilen 40 000 insanın geride bıraktıkları kadınları, çocukları ve ihtiyarları Ahıska'dan Borcom'a kadar uzanan demiryolu yapımında çalıştırmışlardı. Bu demiryolunun yakın zamanda dönüşü olmayan bir yolculuğa götüreceğinin bile farkında olmayan bu insanlar 1944 yılı sonlarına doğru, sürgünden bir ay önce yolun yapımını bitirmişlerdi.

Sürgünden bir ay önce bölgeye asker sevk edilmiş ve Ahıska bölgesinin Türk köylerinde gizli bir olağanüstü durum uygulanarak köylere giriş çıkış yasaklanmıştır. Komünist rehberlerin alçak planlarından habersiz olan halkı ise "Türkiye ile savaş yapılacak " diye korkutmuşlardır. Güvenlik gerekçesi ile ahali köylerine ve evlerine kapanmak zorunda kaldılar.

Aslında 1930'lu yılların başlarında Türklerin sürgün edileceği (göç ettirileceği) hakkında haberler bölge halkı arasında dolaşmakta idi. Fakat bu göçün savaş sırasında yapılacağı hiç kimsenin aklına dahi gelmiyordu. Zira onların evlatları cephede Sovyet Devleti için canlarını feda etmekte idiler.

1944 yılı Kasım ayının 14'ünü 15'ine bağlayan gece saat 12'de önceden sınırları takviye amacıyla bölgeye yerleştirilmiş askerler tarafından bütün evlerin kapıları çalınmış, halk gece yarısı evlerinden dışarı çıkarılmışlardı. Sovyetler Birliği savaşı kazanmak üzereydi. Fakat Stalin kendi emellerini gerçekleştirmek için ülke dahilinde geniş çaplı bir sürgün operasyonu düzenlemişti[370].

İç işleri Bakanlığı'na bağlı birlikler tarafından gece yarısı uykularından uyandırılan halka Stalin'in kararı okunmuş ve sabaha karşı halk Amerikan yapımı Sudabekr'lerle[371] demiryolu istasyonuna taşınarak yarı acık yük kamyonlarına doldurulmuşlardı. Yolculuk için ise yanlarına sadece ellerinde taşıyabilecekleri kadar eşya ve yiyecek almaları söylenmişti. İnsanların tıka basa doldurduğu

---

[369] Abuzer TAYFUR: " Sürgündeki Ahıska Türkleri: Elli yıl Süren Üç Gün", Türk Yurdu Dergisi: Mayıs 1994, Sayı-81, 36.
[370] Kıyas ASLAN: a.g.e., 78.
[371] Amerikan yapımı kamyon marka ismi.

kamyonlar, hareket ettikten sonra, bazı kamyonlar halkın trenlere bindirileceği istasyona varmadan bilinmeyen sebeplerle devrilmişlerdi. Kamyonun birisi ise nehre uçmuştur. Tren istasyonunda halkı kullanılmayacak durumda olan kargo vagonlarına bindirdiler. Bu yolculuğun kaç gün süreceği belirsizdi. Bir gün, belki de daha fazla[372].

Savaş öncesi istatistiklerinde Ahıska Türkleri'nin toplam nüfus sayısı 165 000 olarak gösteriliyordu. Bunun 40 000'i II. Dünya savaşı sırasında silah altına alınmıştı. Bütün zorluklara rağmen geride kalan ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar her türlü zorluklara katlanarak ziraat işlerinde çalışıyor, cepheye her türlü yardımda bulunuyorlardı. Hayvanları bile yardım olarak ellerinden alınmıştı. Bölgede ve bütün ülkede açlık baş göstermişti, yüzlerce Ahıskalı bu yüzden hayatlarını kaybetmişti.

Ahıska Türklerinin bütün bu fedakarlığına rağmen onları sürgün etmeye karar verdiler.

Savaş öncesine ait olan nüfus kayıtlarında Ahıska Türkleri artık "Azerbaycanlı" ismiyle kayda geçirilmişti. 1920'li yılların sonlarına doğru kazaların yerlerine kurulan 5 ilçede (rayonda) nüfusun çoğunu yine Türkler oluşturmaktaydı. Böylece; Ahıska İlçesi'nin % 55'i, Aspinza İlçesi'nin % 66'sı Bogdanovka İlçesi'nin % 70'i, Adigün İlçesi'nin de % 80'i Türklerden oluşuyordu[373].

1944 sürgünü esnasında belgelerde halk yine Türk olarak adlandırılmıştır. Bunun Türkiye'ye göz dağı vermek için yapıldığı düşünülmektedir.

Sürgünle ilgili belgelerden anlaşılıyor ki, Türklerin buradan göç ettirmeleri planı daha önceden hazırlanmıştır. Yapılan demiryolu da bu amaç içindi.

Mayıs 1944 yılında hazırlanan bir belgeye göre, önce Türkleri Gürcistan'ın iç bölgelerine nakletmek düşünülmüştü. Bu sürgün öncesinde halkın kafasını karıştırmak için yapılmış bir hareket olabilir. Asıl sürgünle ilgili karar ise 1944 yılının Temmuz ayında kabul edildi. Bu yeni karara göre halkı Gürcistan sınırlarının tamamen dışına çıkarmak, Orta Asya ve Kazakistan'a sürmek planlamıştı. Bu plana daha sonra Kürtler de ilave edildi.

---

[372] Vadim TYUTYUNNİK: "Turki iz Mesketii: Vçera i seğodnya: Oçerk", Tak Eto Bılo, T.III.,Moskova 1993,146.
[373] Alipaşa ANSAROV: "Ahıska Türklerinin Dramı ", Diderginler Kitabı, Bakü 1990, 205-206.

Türklerin sürülmeleri ile ilgili resmi karar SSCB Devlet Savunma Komitesi'nce 31 Temmuz 1944 yılında alınmış, kararla ilgili emir ise 20 Eylül'de (1944) yayınlanmıştır.

1921 yılından (Rusya -Türkiye antlaşmasından) sonra Sovyet yönetiminin, Abhaz, Osetin ve Acaralara Özerk Cumhuriyet kurma hakkı tanınırken, Ahıska Türklerine bu hakkın tanımaması, 1920'li yıllarda halkın lideri durumunda olan binlerce aydın ve din adamının hapse atılması; 1940 yılına kadar diğer özerk Cumhuriyetlerden askere adam alındığı halde, Ahıskalıların askere alınmayıp ancak Rus - Alman harbinde 40 000 civarında kişinin Alman cephesine gönderilmesi ve geri kalan kadınlarla ihtiyarların da demiryolu inşasında çalıştırılması gibi uygulamalar daha önceden plânlanan sürgünün tam istedikleri bir anda gerçekleştirdiklerini gösteriyor.

Sürgün öncesinde halk arasında Gürcü propagandası yapılıyor, onlara Gürcülüğü kabul ettirmek için çabalar sarf ediliyordu. Gürcü kaynakları bile halkın buna kesinlikle yanaşmadığından ve reddettiğinden bahsetmektedir[374].

Yüzyıllarca bu bölgede yaşayan ve toprağının her karışını kanı ile sulamış olan Türkler koyu bir Türk düşmanı Stalin'in emri ile birkaç saat içinde sürgüne mahkum edilmiştir.

Bu insanlar hiçbir ciddî sebep gösterilmeden, kadere boyun eğmek zorunda bırakılmışlardır. Aslında onlara yapılan bu zulümler yeni değildi. Sovyet Rusyası'nın Kafkasya politikası, önceki sayfalarda bahsedildiği gibi, Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'daki Türk ve Müslümanlara karşı uyguladıkları siyasetin devamı idi. Sovyetler Birliğinin başına geçen Stalin ülkede bir diktatörlük rejimi kurmuş, adeta koskoca ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. Türk ve Müslüman halklara karşı yürüttüğü politikalarında milliyetçilik esasını her zaman göz önünde bulundurmuştur. Ahıska Türklerinin uğradığı bu sürgün felaketinde de Stalin'in aslen Gürcü olması büyük bir paya sahiptir.

Topyekün bir halde yük trenlerine bindirilerek sürgün edilen Ahıska Türklerinin yolculuk esnasındaki halleri ise daha da beterdi. O günlerin akla hayale gelmeyecek facialarını anlamak için, şahitleri dinlemek gerekir. Yolculuğun içler acısı halini bu faciayı yaşayanlar anılarında şöyle aktarıyorlardı:

Bahşi Köşeliev [375]: 1944 yılının Ekim ayının ortalarında Türk köylerine silahlı askerler girdiler. O günden sonra büyükten küçüğe herkese köyden

ayrılmama emri verildi. Köyde bulunmayıp dışarıda olanlar, pazarlarda alış - veriş edenlerinin hepsi geri çağrıldı. Karara göre her Türk, kendi evinde ve şehrinde bulunmak zorundaydı.

Bizim ailemiz altı kişiden oluşmaktaydı. Aile büyüğümüz annemdi. Çünkü, babam 1941 yılında savaşa gitmişti. Henüz on yaşındaki abim sırf aileyi geçindirmek için okuldan sonra kolhozda çalışıyordu.

1944 yılının soğuk aylarından biri olan Kasım ayındaydık. Kar yağmıştı. Gece, yarı aç yarı tok bir şekilde annemizin yanına toplanarak uyuduk. Sabah saat beş - altı sıralarında annemi toplantıya çağırdılar. Annemin geri dönmesi uzun sürmedi, geldiğinde ağlıyordu. Ağlayarak bize: "bizi sürgün ediyorlar, üç saat içinde köyü terk etmek zorundayız" dedi. Doğrusunu söylemek gerekirse sürgünün ne demek olduğunu henüz kavrayamamıştık. Ben dışarı çıktığımda kulağıma korkunç sesler geliyordu. Sanki yer - gök titriyordu. Köy ahalisi tamamı ağlıyor, dövünüyordu. Sesleri bütün köyü bürümüştü. Aklını kaybedip bayılanlar da olmuştu. Hayvanlar bile bu olaya tepki gösteriyorlardı...

Annem ağlayarak eşyalarımızı toplarken, biz küçük olduğumuzdan ona yardım edemedik. Üç Rus askeri gelerek anneme yardım ettiler. Daha sonra iki koyunu keserek torbaya doldurdular. Biraz sonra kamyonlar geldi ve askerler yükleri kamyona doldurdular. Kamyonda bizden başka aileler de vardı. Bizi Ahıska demir yoluna getirdiler. Üç gün burada beklemek zorunda kaldık. Sonra kargo vagonları getirildi ve bir vagona yedi aile yerleştirildi. Nereye gittiğimizi bilmeden yola koyulduk. Kırk beş gün yol gittik. Vagonlar çok soğuktu. Açlık ve soğuktan ölenler de oldu. Benim iki kardeşim donarak öldü. Askerler cesetleri zorla toplayarak hiç acımadan vagonların penceresinden aşağı atıyorlardı. Aralık ayının sonlarına doğru bizi, Özbekistan Cumhuriyeti'nin Celal - Kuduk ilçesi'ne getirerek tren istasyonunda indirdiler. Bizim vagonda olanları bir köye götürdüler. Savaşa katılan dört dayımdan sadece biri yaralı olarak geri dönebildi. Fakat çok yaşayamadı ve kısa süre içinde vefat etti. Bu dört dayımın ailelerinden on üç kişi açlık ve soğuk havaya dayanamayarak öldü. Bu ailelerden yalnızca bir bayan sağ kalabildi.

1947 yılında savaştan dönen babam çok büyük zorlukla bizleri buldu. O zamanlar savaştan dönenler kendi akrabalarını bulamıyorlardı. Çünkü, bir avuç

---

[374] Asif HACILI: Geribem Bu Vatanda, Bakü 1990, 24-25
[375] Bahş KÖŞELİEV. Ahıska ilçesi An köyü, 1935 doğumlu.

milleti üç büyük ülkeye dağıtmışlardı. 1948 yıllarında Stalin ve Beriyan'ın kararları ile bizi askerî komutanlar kontrol ediyordu. On altı yaşından büyük olanlar ayda bir defa komenantın[376] gözetimi altında köyde bulunduklarına dair listeye imza atıyorlardı. Köyden kente gitmeye bile izin verilmiyordu. Hiç aklımdan çıkmıyor; bir asker savaştan madalya alarak dönmüştü. Ama geri döndüğünde ailesinden hiç kimsenin kalmadığını görmüştü. Kendisi bekardı. Komşu köyden bir kadınla evlenmişti. Bir aydan sonra bu nikâh haberini duyan komşu köyün komendantı adamın karısını (eşini) elinden alarak kendi köyüne geri götürdü. Stalin'in ölümünden bir yıl sonra 1954 yılında onlar tekrar evlendiler. 1954 yılında bize cumhuriyet dahilinde serbestlik verildi. 28 Nisan 1956 tarihinde biz beraat etsek de , vatanımız Ahıska'ya dönmemize izin verilmedi.

Ballı Memmedova Murat kızı [377]**:** 1944 yılının 14 Kasımında karlı, yağmurlu soğuk bir günde Gürcü askerleri köyümüze geldiler ve köyün meydanına toplanmamızı istediler. Toplantı 2 saatten çok sürdü. Toplantıda dediler ki, Stalin'in emri ile sizi Gürcistan'dan bir süre için göç ettirmek zorundayız. Biz askerlerden: "bizi niçin göç ettiriyorsunuz? Biz devlete ne yaptık?" diye sorduk. Gürcü askerleri bu sorulara şu cevabı verdiler: "Rusya Türkiye ile savaşmak istiyor. Burada yaşayan Türklerin zor durumda kalmaması için bir süreliğine göç ediyorsunuz". Bizim göç etmemizi sanki hayvanlar anlıyordu ve onların gözleri bile insanlar gibi yaşlanıyordu. Biz kamyonlarla köyü terk ederken böğüren hayvanların, meleyen koyun ve keçilerin, havlayan köpeklerin sesleri her tarafı sarmıştı.

Biz sonunda Ahıska demir yolu istasyonuna geldik. İstasyon çok kalabalıktı. Her yerden ağlama sesleri duyuluyordu. Bir saat geçmeden bizi yük vagonlarına yerleştirdiler. Tren hareket ederken ağlama sesleri çoğalıyordu. Sonra trende bize, yüzlerce kişinin göçe itiraz ederek demir yolunun üzerine uzanıp öldüğünü söylediler. Biz soğuk vagonda kırk günden fazla yolculuk yaptık. Yolda soğuktan ve açlıktan çocukların nasıl öldüklerini kendi gözlerimle görüyordum. Binlerce insan Sibirya'da öldü.

1945 yılın Ocak ayında Özbekistan Cumhuriyetinin Andican vilayetinin Kurgantepe ilçesi'nin " Sabay " kalhozuna geldik. Burada Özbekler bizi sevecen

---

[376] Askeri yetkili
[377] Pallı MEMMEDOVA Murat kızı: Ahıska ilçesi'nin (Gürcistan) An köyünde doğmuş, Azerbaycan Respublikası Sabirabad ilçesi'nin Ahmedadat kasadası'nda yaşamaktadır (1990).

bir şekilde karşıladılar. Biz de buna cevap olarak kalhozda içten ve kalpten çalışmaya başlamıştık...

Seyfettin Mehralioğlu [378]: 14 Kasım 1944 tarihinde aniden Gürcü askerleri bizim köyü (Ahıska ilçesinin Yeniköyü) bastılar. Ahaliyi toplayıp dediler ki, Stalin emri ile sizi 7 aylığına göç ettiriyoruz. Çünkü buradan Sovyet ordusu Türkiye'ye hücum edecek. Sonra her eve bir asker koyup hemen bizi evlerimizden çıkartılar. Anneannem kalp krizi geçirip öldü. Onun cenazesini kaldıramadan ağlaya ağlaya oradan uzaklaştık. Bizi köyün meydanına topladılar. Bir gece orda kaldık. İnsanların bir kaçı dertten ve açlıktan öldüler. Babam atımızın yemlerini götürmek istediğinde Gürcü komutanı babamı dövmeye başladı. Bunu gören amcam komutana vurmak isteyince, kumandan silahını çekerek onu öldürdü. Amcamın cesedi orada kaldı.

Bizi kamyonlara bindirdiler ve yola çıktık. Kamyonlar çayın üstündeki köprüden geçerken, köprünün ayak direklerinin kesilmiş olduğunu fark ettik. Köprü birden çöktü ve insanlar çaya düştü. Babamın dediğine göre, köy nüfusunu oluşturan 500 kişiden 300'ü çayda boğulmuştur...

Babam trende hayatını kaybetti. Askerler Astarhan'da trenden dışarı attılar. Daha sonra halam ve amcam da Ural'ın soğuğuna dayanamayıp öldüler. Bizi Buhara vilayetinin Şafrikan ilçesine getirdiler. Orası da çok soğuktu. Annem de bu soğukluğa daha fazla dayanamadı ve vefat etti. Çok eziyetler çektik.

Alisultan Abdioğlu Abdiyev [379]: 14 Ekim 1944 yılında köyümüze (Ahıska ilçesi'nin Tatanis köyü) askerler geldiler ve 14 Kasım'a kadar sıkıyönetim ilan ettiler. Hiç kimseyi hiçbir yere bırakmadılar. 14 Kasım 1944'te sabah saat beşlerde Şota Rustaveli köyünün idaresinde toplantı oldu. Bir saat süren toplantıdan sonra herkes evine gözü yaşlı döndü. Babam eşyalarımızı toplamaya başladı. Bir saat geçmeden köyün sokaklarında kamyonlar göründü. Beş - altı aileyi aynı kamyona yerleştirerek Ahıska ilçesi'nin Pamyatnik Demiryolu İstasyonuna getirdiler. Orada üç gün bekledikten sonra bizi tekrardan yük vagonlarına yerleştirerek yola çıkardılar. Bu tren yolculuğu ahaliye çok büyük zararlar verdi. Vagonumuz hiç durmadan gece gündüz yol alıyordu. Ahali açlık ve susuzluktan mahvolmuş durumdaydı. Benim iki yaşındaki kardeşim yolda vefat etti. Gözcü olan askerlerden biri, kardeşimin cesedini dışarıya fırlattı. Halkımızı

---

[378] Seyfettin MEHRALİOĞLU: Ahıska ilçesi Kikinet köyü, 1939 doğumlu.
[379] Alisultan Abdioğlu ABDİYEV: Ahıska ilçesi Tatanis köyü,1936 doğumlu.

Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a dağıttılar. Bu topraklardaki Türk soylu kardeşlerimizin misafirperverliği olmasaydı sağ kalan olmazdı. Fakat halkımızın durumu düzelmiyordu. Başsız kalan aileler, yetim çocuklar, güçsüz, bakımsız kocalar, yiyecek, giyecek, yatacak yeri olmayan insanlarımız bitkiler yiyerek hayatta kalmaya çalışıyordu. Yaşlı dedem bana; "Senin baban, amcaların faşistlerle mücadele etmek için savaşa gittiler" derdi "Ama bizim vatanımızı bizim kendi faşistlerimiz elimizden aldılar. Senin kardeşin gibi birçok çocuğun, ihtiyarın ölümüne sebep oldular". Bir kez babama sordum: "Bizim faşistler kimdir?" Şöyle cevap verdi; "Stalin ve Beriya'dır". Çok geçmeden babamı da 12 Ağustos 1945 tarihinde kaybettim.

Şahzade Şövketoğlu Şövketov [380]**:** 14 Kasım 1944 tarihinde sabah saatın altısında bütün köy sakînlerini toplayarak toplantı düzenlediler. Bizim köyde (Ahıska ilçesi Çünte Köyü) yerleşen askerî birlik komutanı, Gürcistan'ın Ahıska, Aspinza, Adıgün, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerinde yaşayan Türklerin Stalin'in emri doğrultusunda göç ettirileceğini söyledi. Sonra da karşı koyanların öldürüleceğini ilan etti. Bize iki saat zaman tanıdılar.

O sırada köyün erkekleri savaştaydılar. Kalanlar kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlardan ibaretti. Askerler öküz ve at arabalarıyla bizi köyün 1km. uzaklığındaki "Bayram Beyleri" denilen yere götürdüler. Orada kamyonlara bindirerek Ahıska ilçesinin demiryolu istasyonuna getirdiler. Burada her kargo vagonuna altışar sekizer aile yerleştirildi. Vagonların ne kapısı var, ne de penceresi vardı. İki gün orada kaldık. Sonra Azerbaycan'a doğru yola koyulduk. Bakü'nün Bileceri İstasyonuna gelerek orada bir hafta bekledik. Ondan sonra Ural Dağları boyunca Özbekistan'a doğru hareket ettik. Biz Celal Kuduk İlçesinin K. Marks kolhozunda yerleştik.

O yıllarda (1945) açlıktan, soğuktan ve salgın hastalıklardan dolayı ailemizden beş kişiyi kaybettik. Bizi Özbek ailelerine verdiler. Önceden onların dillerini anlamakta zorlanıyorduk, yerli halkla münasebetlerimiz zayıf idi. Kolhozun Başkanı Mirza Toşonbay Eke'nin (ağabeyin) yardımıyla Özbek halkıyla çabuk kaynaştık.

Abuzer Tayfur: Üç gün üç gece uyutucu rahat bir müzik sesi gibi gelen trenin teker seslerini, ara sıra içinden derin bir oh çekerek ağlayan annemin sesi,

---

[380] Şahzade Şövketoğlu ŞÖVKETOV: Ahıska ilçesi Çünte köyü, 1933 doğumlu, Azerbaycan Cumhuriyeti Sabirabad ilçesinin Ahmedabat kasabasında yaşamaktadır (2004)

acıkınca ağlayan küçücük çocukların feryatlarını hatırlıyorum. Titreyen dizlerini ellerinin güçsüz hareketiyle durdurmak isteyen, üç dört oğlunu savaşa gönderen şimdi ise kendini ve etrafındaki çıldırmak üzere olan insanların halini düşünerek çocuk gibi haykıra haykıra ağlayan ihtiyarın acı sesi bu teker seslerini unutturuyordu. Hazar Denizi'ne yaklaştığımızda tren istasyonuna gelmeden durdu. Arka ve ön vagonlardan askerler dışarı atlayarak, havaya ateş etmeye başladılar. Ardından da trenin kapılarını dışarıdan kilitlediler. Pencereleri ise tahta levhalarla kapattılar, ne olduğunu, nereye götürdüklerini hiç söylemeden. Bunun neden yapıldığı daha sonra ortaya çıktı. İnsanları diri diri Hazar Denizi'nin dibine gömeceklerdi. Kapılar ve pencereler bu yüzden kapatılmıştı. Bu tutsaklık üç gün sürdü. İnsanlarla tıka basa dolu olan vagonlarda yaşlıları rahat nefes alabilmeleri için, vagondaki deliklerin yanlarında tutuyorlardı. İçlerinden birisi birden "Bizleri denize mi dökecekler?" diye bağırdı. Bu sözler sanki herkesi uykudan uyandırmıştı. Herkes elleri ve ayaklarıyla vagonların kapı ve duvarlarına vurmaya başladılar. O an sanki kıyamet kopmuştu. Bütün askerler ayaklandılar, döve döve vagonların kırılan kapılarından çıkan insanları tekrar içeri soktular. Lavrentiy Beriya bu insanları gerçekten denize dökmeyi düşünmüş, fakat olayın duyulmasıyla bu fikirden vazgeçmişti.

Epey zaman sonra tren hareket ederek yoluna devam etti. Tren Rusya'ya girerken soğuklar başlamıştı. Trenlerde yakacak bir şeyleri, üzerlerinde kalın giysileri olmayan insanlar, bu soğuklarda bir bir hayatlarını kaybediyorlardı. Havaların aşırı derecede soğuk olması açlık ve susuzluk, uzun zamandır yıkanmayan bu insanların vücutlarında çeşitli hastalıklara yol açmıştı. Bu durum karşısında önce çocuklar, sonra yaşlı kadın ve erkekler ölüyorlardı. Her istasyonda askerler ölen yakınlarının cenazelerin insanların ellerinden zorla alıyor ve Rusya'nın bembeyaz karla kaplı arazilerinde bırakıyorlardı. Bazıları ise cenazeleri halılara sararak duvara dayıyorlardı. Her durakta askerler vagonları didik didik arıyor ve buldukları cenazeleri zorla alarak izsiz çöllerde bırakıyorlardı. Sonra vagonlardaki ağır hastaları da ölmeden istasyonlarda kaderi ile baş başa bırakmaya başladılar. 28 gün süren yolculuk süresince her gün istasyonlarda vagonlardan sayısız cenazeler indiriliyor ve çöllerde terk ediliyordu. Bu yolculuk süresince aşağı yukarı 17 000 Ahıskalı hayatını kaybetmiştir.

Orta Asya Cumhuriyetlerine geldiğimizde ise yakın akrabaları bir birinden ayırarak, halkı gruplara bölerek dağıtmaya başladılar[381].

Sovyetler Birliği'nde bu milli soykırıma sadece Ahıska Türkleri değil, Sovyetlerin diğer Türk ve Müslüman toplumları da maruz kalmışlardır: 2 Kasım 1943'te Karaçayları, 28 Aralıkta (1943) Kalmıkları, 1944'ün 23 Şubat'ında Çeçen ve İnguşları, 8 Mart'ta Balkarları, 18 Mayıs'ta Kırım Tatarları'nı (Türkleri'ni), 14 Kasımda Ahıska Türklerini göçe zorladılar[382] (EKLER: 6. HARİTA)

Bu soykırım hareketleri 1949 - 1951 yıllarına kadar farklı şekil ve boyutlarda devam etmiştir.

Ahıskalıların sürülmelerinin hemen ertesi günü Gürcistan'ın Borcom ve Haşur İlçelerinden getirilen Gürcüleri buraya yerleştirmeye başladılar. 15 Kasım'da başlayan bu operasyon aynı günün akşamı sona erdi[383]. Yani bir gün içinde sürgün edilen Türk köylerine 7000 hane (32 000 civarında) Gürcü, Svan ve Migrel yerleştirildi.

II. Cihan Savaşı sırasında (1939 - 1945) Sovyet Ordusu'da fedakarlıkla savaşan 40 000'den fazla Ahıska Türkünden 20'si SSCB'nin en yüksek ödülüne, Sovyetler Birliği Kahramanı adına ve "Şöhret Madalyası"nın tüm üç derecesine layık görülmüştür. Sovyetler Birliği Kahramanları Bekir Dursunoğlu Mustafayev, Bedir Mövludoğlu Muradov,Kibar Memmedov, Karaliyev Mürtez, Bilalov Abdulla, Agarali Ağali, Çulfayev Mafiz, İbrahim Putçagil, Bedelov Ubri, Münür Memmedov, Aydın Sarıoğlu Kadirov, Gülahmet Koçiyev, İsmayil Haliloğlu Bayramov, Ömer Memmedoğlu Edehemov, Habeş Karayev, Müslüm Abdiyev vs. çeşitli cephelerde "düşmana karşı" defalarca kahramanlık örnekleri göstermişlerdir. Fakat Türk olmalarından dolayı komutanları tarafından yabancı muamelesi görmüşlerdir: Lâyık görüldükleri ödüller (ilan edilmesine rağmen) bir kısmına verilmemiş, bir kısmının elinden alınmış veya savaştan epey bir sonra verilmiştir. Münir Memmedov 1944–1945 yıllarında, iki kere "Şöhret Madalyası"nın (en üst düzeydeki) birinci derecesine ve bir kere de Sovyetler Birliği Kahramanı adına layık görülmesine rağmen, yalnız 1986 yılında (40 yıl sonra) madalyalardan birisi

---

381 Abuzer TAYFUR: "Sürgündeki Ahıska Türkleri, Elli yıl süren Üç Gün" Türk Yurdu Dergisi 1994, Sayı 81, 37.

382 Tak eto bılo, Cilt III, Moskova 1993, 1: Isabella KREİNDLER: "The Soviet Deported Nationalities: A Summary and Update", Soviet Studies, Vol. XXXVIII, No:3, July 1986, 387.

383 Asıf HACILI: a.g.e., 26-27.

kendisine takdim edilmiştir[384]. Oysa ki, Münir Bey savaştan sonra defalarca takıp edilmiş ve baskı altında tutulmuştur. Sovyet yöneticilerinin, hizmetlerinden dolayı Ahıskalılara resmen ilan edilmiş ödüllerini teslim etmemeleri, onların elde edecekleri imtiyaz ve kolaylıkları vatan mücadelesinde kullanmalarına yol vermemek ve çok kolayca baskı altında tutmak içindir.

E. Sıkıyönetim Döneminde Ahıskalılarla İlgili Sovyetlerin Karar ve Raporları.

12 Nisan 1944'te Gürcistan İçişleri Halk Komiseri (Bakanı) G. Karanadze SSCB İçişleri Halk Komiseri Lavrentiy Beriya'ya sunduğu raporda Kürtlerin ve Azerbaycanlıların izinsiz olarak köylerini terk ederek Tiflis'e göç etmesinden şikayet etmiştir. Bir ay sonra Mayıs ayında (1944) sürgün konusu ele alınmış ve Ahıska bölgesinden 76024 Türkün göç ettirilmesi karara alınmıştır. Kürtler (8694) ve Hemşinlerle birlikte (1385) sürgün edilenlerin toplam sayısı 86100 olarak gösterilmektedir.

Bu karardan sonra 24 Temmuz 1944'te L. Beriya Devlet Savunma Komitesi Başkanı İ.V.Stalin'e yazdığı çok gizli başlıklı raporunda: "SSCB sınırının Gürcistan kısmında sınır güvenliği temin etmek amacı ile Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri (rayonlar) ile Acaristan Özerk SSC'ye bağlı köylerden Türk, Kürt ve Hemşin olmak üzere 16700 hanenin Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan SSC'ye gönderilmesi uygun görülmektedir" ifadeleri yer alıyor. Beriya yazısında Gürcistan devlet yetkilileri ile bu konuda mutabakata varıldığını da ayrıca kaydediyor[385] (EKLER: 1. KARAR).

Ahıska bölgesinden Türk ve Müslümanların göç ettirilmesi ile ilgili kararlar aslında Gürcistan SSCB Halk Komiserliği ve Gürcistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 9 Ağustos 1944 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.

31 Temmuz 1944'te Devlet Savunma Komitesi "Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken koşulların sağlanması için" karar (Tamamen Gizli No. 6279 cc) almıştır. Stalin'in imzaladığı bu karar gereğince Türk, Kürt ve

[384] P.DUNAYEV: "Podvig Soldata Ne Zabıt"., Pravda Gazetesi , Moskova 1987, 28 Ocak ,N.28, 2.
[385] N.F.BUGAY: Turki Mesketinsi: Dolgiy Put ki reabilitatsii (1944-1994), Mejdunarodnaya obşestva mesketinsikh Turok, Vatan, Fond represirovannıkh narodov i grajdan, Moskova, 1994, 13.

Hemşin olmak üzere toplam 86000 kişiden oluşan nüfusun 40 000'i Kazakistan'a 30 000'i Özbekistan'a ve 16 000'i de Kırgızistan'a gönderilecekti. Boşaltılan bölgeye ise Gürcistan'ın başka illerinden özellikle İmeretya bölgesinden toplam nüfusları 32 000 kişi olmak üzere 7 000 hane iskan edilecekti.

Beri'ya 31 Temmuz 1944'teki Devlet Savunma Komitesi Kararları hakkında (No. 6279) Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan KP MK'lerine ve Halk Sovyet'i Komitelerine yazılar göndererek, Göçmenlerin karşılanması ve yerleştirilmesine hazırlık yapılmasını talep etmiştir. Hatta onlara baskı yapmaktan da çekinmemiştir. Örneğin: Kazakistan SSC Hükümeti göçün bir süre ertelenmesini isteyince, hemen baskı yapmaya çalışmış ve amacına ulaşmıştır.

Gürcistan'da S.Hoştariya başkanlığında kurulan komisyon göçle ilgili çalışmalar yapmakta idi. Hoştaryan'ın Devlet Savunma Komitesi'ne yazdığı raporlardan birinde, göç ettirilmesi düşünülen toplam 17 394 çiftliğin Ahıska ilçesi'nden 5260'ının, Adıgün ilçesi'nden 5627'sinin, Aspinza'dan 4327'sinin, Acaristan Özerk SSC'den ise 1197'sinin göçe hazır durumda olduğu bildirilmektedir.

Kırgızistan KP MK'sı 16 000 Türk, Kürt ve Hemşin'i yerleştirmeye hazır olduğunu açıkladı: Oş vilayetine 6 000, Celalabad içesline 2 000, Talas ilçesi'ne 4 000, Furunze'ye[386] 4 000.

Kazakistan'ın göçü erteleme teklifine L. Beriya çok sert yanıt vererek 16 Eylül 1944'de Kazakistan KP MK'sına (Skvortşev'a) ve Kazakistan Dışişleri Halk Komiserliğine (N.K.Bogdanov'a) çektiği telgrafta göçün 1945 Nisan'ına ertelenmesinin mümkün olmadığını, Kasım ayında yapılması gerektiğini vurgulayarak, göçmen sayısını 6 000 kadar azalttığını, hazırlık işlerinin zamanında bitirilmesi gerektiğini bildirdi.

Göç komisyonu bütün hazırlıkları (ahalî, gıda ve diğer şeyleri taşımak için 5 katar) 1 Kasım 1944'e kadar tamamlayacaktı. 20 Eylül'de alınmış kararla bu işin gerçekleştirilmesi için 20 000 er ve subay, 900 kamyonet ayrıldı[387].

23 Eylül'de Kazakistan SSC İçişleri Halk Komiseri Belanov göçü karşılamak için hazırlıkların tamamlandığını belirtti. Rapora göre, 5350 göçmen ailesi kolhozlarda, 750 aile ise sovhozlarda iskana tâbî tutulacaktı.

---

386 Şu anda Bişkek kenti.

387 A.G.OSİPOV: Rossiyskiy opit etniçeskoy diskriminatsii, Meskhetintsi vı Krasnodarskom krae, Moskova, 1999, 8-9.

Özbekistan SSC İçişleri Halk Komiseri (İHK) A. Kabulov'un Ekim 1944'te Beriya'ya gönderdiği bildiride, 30 000 değil, gerekiyorsa 50 000 göçmeni yerleştirmeye hazır olduğunu açıklıyor[388]. Ayrıca, 239 kamyon ve işçinin bunun için seferber edildiği iletilmektedir.

1 Kasım'da (1944) Ahıska bölgesinin beş ilçesinde savaş durumu ilan edilmiş, Ahıska bölgesindeki Türkler göçe zorlanmışlar. Konuşmalar çok kısa oluyordu. "Sizi sürgün ediyoruz. Neyiniz varsa toplayın. Üç günlük yemeğinizi de yanınıza alın. Hazırlanmanız için iki saat zamanınız var". Bu kararın başka milletlerle evlenmiş kadınlara ait olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat kararın herkese uygulandığı bilinmektedir. Hatta cephede düşmanlarla savaşan Ahıska Türklerine de bu kararlar uygulanmıştır[389].

15 Kasım 1944'de Gürcistan SSC Devlet Güvenlik Halk Komiseri Rapava'nın Borjom'dan Moskova'ya SSCB İçişleri Halk Komiseri L.P. Beriya'ya gönderdiği telgrafta 15 Kasım'da saat 18'e kadar 26951 kişi trenlere bindirildiği, 3 trenin yola çıktığı, geriye kalanların ise toplu halde bekletildiği bildirilmiştir.

17 Kasım saat 16'da 81 324 kişiyi (Türk, Kürt ve Hemşin nüfusunu) taşıyan 25 trenin yola vurulduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Göçmenlerin köylerde kalan emlâkını teslim almak için 9 ilde 259 komisyon kurulmuştu. Bu komisyonlarda parti ve Sovyet yöneticileri, öğretmenler bulunuyordu. Fakat, askerler bu komisyonların çalışmasına engel oluyorlardı. Örneğin, Türkiye sınırındaki Ortçoşan, Gomoro, Tsikuban ve diğer köylerde askerler komisyon üyelerini tutuklamışlardı.

Komisyonlar toplam 10502 makbuz belgesi kaydetmişlerdi, 6575 makbuz teslim edilmemiş, geride kalanlar ise hiç kaydedilmemişti. Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka ve Acaristan Özerk SSC illerindeki komisyon çalışmalarının sonuçları böyle idi. SSCB İçişleri Halk Komiserliği Göçmen Bölümü Başkanı M. Kuznetsov'un sunduğu belgelere göre 60 007 büyük baş hayvan, 23 777 inek, 18 205 öküz, 30 049 küçük baş hayvan, 37 404 koyun, Acaristan'ın illerinden ise 17 663 koyun, 2 817 kümes hayvanı teslim alınmıştı. Ayrıca, göç eden ahaliden 8 252 000 ton hububat, 3 226 000 ton mısır teslim alınmıştı[390].

---

388 N.F.BUGAY: Turki iz Meskhetii, Dolgiy put kı reabilitatsii, Moskova, 1994, 13-15.
389 Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Türki: dvajdı depertirovannıy narod, Baku 2000, 66.
390 N.F BUGAY: Türki iz Meskhetii..., 16-17; Bugay'ın bu eserinin ismi kitabın kapağında " Türki iz Meskhetii: dolgiy put kı reabilitatsii ("Meskhetiyalı Türkler: beraate giden uzun yol ") gibi yazılsa da kitabın iç kapağında ise "Türki - Meskhetintsi: dolgiy put kı reabilitatsii " ("Türkler ve

Göç operasyonu Gürcistan Devlet Güvenlik Halk Komiseri Rapavo ve Gürcistan KP MK'nın temsilcisi Çarkviani aracılığıyla SSCB İçişleri Halk Komiseri A. Kabulov'un kontrolü altında yapılıyordu.

28 Kasım 1944'te L. Beriya Devlet Savunma Komitesi Başkanı İ.V. Stalin'e, G. Malenkov (Umumittifak K(b)P MK Sekreteri) ve V. Molotov'a (SSCB Halk Komiseri Yardımcısı) Göç operasyonu ile ilgili raporunu sundu (EKLER: 2.KARAR). Raporda Devlet Savunma Komitesi'nin kararının icra edildiği vurgulanıyordu. Raporda 15 - 17 Kasım'da (1944) Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek, Bogdanovka ilçelerinde ve Acaristan Özerk SSC illerinde ise 25 - 26 Kasım 1944 tarihinde göçün gerçekleştirildiği (91 095 kişinin tahliye edildiği) belirtiliyordu. Beriya göçmenlerin henüz iskan yerlerine ulaşmakta olduğunu ve tahliye çalışmalarının kusursuz yürütüldüğünü bildiriyordu. Sonunda ise Beriya Gürcistan SSC'nin Türkiye sınırında güvenliği güçlendirmek için özel tedbirler aldığını açıklamaktadır.

50 tirenden 16'sı 9 Arılık 1944'te Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e ulaştı. Nihayet göçmenlerle dolu trenler hedeflenen bölgelere ulaştı. SSCB İçişleri Halk Komiserliği (İHK) Göçmen Bölümü Başkanı M. Kuznetsov'un raporunda, Gürcistan'dan tahliye edilenlerden 11,500 aile (55 500 kişi) Özbekistan SSC'de, 6 300 aile (29 500 kişi) Kazakistan SSC'de, 2 200 aile (11 000 kişi) Kırgızistan SSC'de olmak üzere, üç Cumhuriyette toplam 20 600 aile iskan edildi. Ahıska Türkleri 220 köy - kasaba ve kentten tahliye edilmişlerdir.

1944 Aralık ortasında Özbekistan SSC İHK (İçişleri Halk Komiseri) Meyer M. Kuznetsov'a verdiği bilgide, Özbekistan'a gönderilen 53 163 göçmenin (10813 erkek, 16126 kadın, 26223 çocuk) ülkenin 7 bölgesinin 43 ilçesinde iskan edildiği ifade edilmektedir. Bölgede ve ilçelerde göçmen sayısı ayrıntılı şekilde gösterilmektedir.

Kırgızistan SSC İHK A.A. Pçelkin'in raporuna göre, ülkeye gönderilen göçmen sayısı 10 611 kişidir (1763 aile); 2690'ı kadın, 5516'sı ise 16 yaş altı çocuktur. Kazakistan'a ise 6435 ailenin iskan edildiği anlaşılmaktadır.

Sürgün sonunda M. Kuzhetsov ve V.V. Çernişev'in L. Beriya'ya sundukları raporda aşağıdaki bilgiler yer almaktadır: 92 307 kişi tahliye edilmiş, onlardan 18

Meskhiler: beraate giden uzun yol") diye geçer. Yazarın Gürcü tezini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen kitapta Ahıska Türkleri ve diğer sürgün edilen Türk - Müslüman halklarla ilgili ilk kez resmi arşiv belgeleri yayınlandığı için değerlidir.

923'ü erkek, 27 399'u kadın, 45 984'ü ise 16 yaş altı çocuklardır. Özbekistan'a 53 133 kişi, Kazakistan'a 28 598 kişi, Kırgızistan'a 10 546 kişi gönderilmiştir. Bunlardan 84 596 kişi Kolhozlara, 6316 kişi Sovhozlara, 1395 kişi ise sanayi mıntıkalarına yerleştirilmiştir.

1944'ten Haziran 1948'e kadar göçmenlerin sayısının 94 955 kişiye ulaştığı anlaşılmaktadır.

SSCB İçişleri Halk Komiserliği'nin raporunda göçmenler iskan edildikten sonra 1948 Haziran'ına kadar ölenlerin sayısı 14 895 kişi (%11,8) olarak gösterilmiştir. Bu sayı gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

SSCB İHK'nin raporunda 1948 yılında ölüm oranının azalarak %2'ye indiği ifade edilmiştir. Özbekistan İçişleri Bakanının (Halk Komiserinin) L. Beriya'ya sunduğu 10 Ocak 1945 tarihli raporda, 8 000 kişinin çok kötü şartlar altında bulunduğu kaydedilmiş, 200 ton un, 50 ton yarma (bulgur) ve 50 000 metre el emeği ürününün göçmenlere dağıtmak üzere ayrıldığı belirtilmiştir.

1945 Ocak'ında SSCB Halk Komiserler Sovyet'inde göçmenlerin durumu ele alınmış, alınan 942 pc sayılı kararla Gürcistan'dan sürülen göçmenlere 851 ton un, 213 ton bulgur ayrılmıştır.

5 Mart 1945'te SSCB Halk Komiserleri Sovyet'inde yeniden Gürcistan göçmenleri konusu ele alınmıştır. Sovyet yetkilileri sürgün sırasında halkın müsadere edilen emlâkının tazmin edilmesi meselesini çözmeye çalışmışlardır. 399 - 110cc sayılı alınan karar gereğince, 4 594 500 ruble para, 11 500 koyun, 975 ton buğday ve 2257 ton arpa onlar için ayrılmıştır[391].

Burada arşiv belgeleri içerisinde yer alan Muhammet Vanlesin'in L.Beriya'ya yazdığı mektubu hatırlatmak gerekir. Muhammet Bey Beriya'ya göç sırasında Batum'un Safa köyünden yanlışlıkla Orta Asya'ya iskan ettirilmiş, milliyetçe Laz olan 9 kişiden bahsetmektedir. Gürcistan'ın bağımsızlık kazanmasında ve Gürcü halkının "büyük devlet adamı" L.Beriya'nın Başkanlığında Lazların 2.Cihan Savaşı'ndaki mücadelelerden bahsederek bu Laz ailelerin vatanlarına geri dönmelerine izin verilmesini rica etmiştir. L. Beriya yardımcısı V.V Çernişev'e, o da SSCB İHK'nin Göçmen Bölümü Başkanı M.Kuznetsov'a yazı göndererek 12 Laz ailesinin kısa sürede eski yerleşim bölgelerine dönmesini sağlamıştır.

1945'in Haziran'ında göçmenlerden Kazakistan'da 6 420 (26 859 kişi), Kırgızistan'da 2 172 (9 712 kişi) ve Özbekistan'da ise 11 399 ailenin (52 991 kişi)

bulunduğu, bu nüfusun 65 767'sini 16 yaş altındaki çocukların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Gürcistan SSCB İHK bildirisinde, 1945 - 1948 yılları arasında eski iskan yerinden kaçan 608 kişinin (göçmenin) yakalandığı, 106'sının özel yargı tarafından yargılandığı, 281 kişinin konvoy eşliğinde, 27'sinin ise parti yöneticilerinin kararı ile geriye yeni iskan yerlerine gönderildiği ifade edilmektedir. Bu belgede ayrıca, 894 Türk, Kürt ve Hemşin'in, 690 "Vlasovcu"nun[392] da eski iskan yerinde yakalandığı ve geriye yeni iskân yerine gönderildiği belirtilmiştir.

Aralık 1948'de SSCB İçişleri Bakanlığının Göçmen Bölümü Başkanı B.Konstantinov ve SSCB Baş Savcılığının Göçmen İşleri Savcısı V. Leontiyev'in SSCB Baş Savcısı Safranov'a sunduğu raporda iskan yerlerinde ve Acaristan'daki (çeşitli nedenlerle tahliye edilmemiş) bazı gruplar arasında, komünist propagandaları güçlendirmek gerektiği vurgulanmıştır.

Acaristan Özerk SSC İçişleri Bakanı Matuya, Acaristan Özerk SSC K(B) P Başkanı Beçvaya'nın Gürcistan KP'ye yazdığı raporda" göç sırasındaki yanlışlıklar sonucu birkaç Gürcü - Acar ailesinin de göç ettirildiği, bu yanlışlığı gidermek gerektiği "- ifade edilmektedir. Matuya birkaç göçmen ailesinin serbest bırakılmasını onayladı.

Gürcistan'dan sürgün edilen 90 538 göçmen Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Halk Komiserlikleri tarafından uygun yerlerde yerleştirildiler. Bu nüfusun 43 306'sı yaşlı, 35 955'i ise çalışabilir kişiler idi.

Ekim 1945'te Türk, Kürt ve Hemşin göçmenlerinin sayı 88.800'e, 1949 da 81.567'ye,1950'de ise 81.955'e ulaştı.

Yeni iskân yerlerine halkın adapte olması çok zor olmuştur. Düzensiz beslenme, salgın ve bulaşıcı hastalıklar, ilaç kıtlığı ve kazalar, yerleşim yerlerinin sağlıklı olmaması göçmenlerin sağlığını tehdit ediyordu. Göçmenlerin durumu ile ilgili raporlarda lekeli humma hastalığının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Özbekistan'ın Fergana vilayetinde bu türden 173, Buhara vilayetinde ise 32 vakaya rastlanmıştır. Semarkant'ta bulaşıcı hastalıklar defalarca boy göstermiştir. Kuzey Kazakistan vilayetinin Sayrap köyünde bulaşıcı hastalıklardan 25 kişi hastalanmış, Ocak 1945'te bu sayı 53 kişiye ulaşmıştır.

---

[391] N.F.BUGAY: A.g.e.,18-20, 51-55.

[392] 2.Cihan savaşının ilk günlerinde Nazı Almanya'sına savaşsız teslim olan General Vlasov'un askerlerine verilen isim.

Kırgızistan SSC'nin (1944 Ocak) Oş vilayetinde 100 kişi, Furunze (Bişkek) de 110 kişi bulaşıcı hastalığa (lekeli hummaya) yakalanmıştı.

Temel gıda ürünleri de yetersizdi. SSCB Halk Komiserler Sovyeti'nin (HKS'nin) 5 Mart 1945 tarihli 399 - 110 cc sayılı kararı[393] gereğince Gürcistan'dan sürgün edilen göçmenlere 518 ton tahıl, 1199 ton arpa, 4659 kg yün, 347 at ve 2 386 400 ruble para dağıtılmıştı. Fakat yardımdan ahalinin az bir kısmı yararlanmıştı, Göçmenlerin büyük kısmı çok zor şartlar altında bulunuyordu.

8 Ocak 1945'te SSCB HKS'nin 5 sayılı "Göçmenlerin hukuki durumu hakkında" kararı yayınlandı. Sıkıyönetim altında bulunan göçmenler İçişleri Bakanlığı'nın memurundan izinsiz iskân yerini terk edemezdi. İzinsiz komşu köye gitmek, "kaçmaya teşebbüs" gibi değerlendirilip cezalar buna göre veriliyordu. Ailedeki her tür değişikliği (ölüm, doğum, kaybolma, kaçma vs.) aile reisi üç gün içerisinde yetkili memura ihbar etmek zorundaydı. Her 15 günde bir yaşı 16'nın üzerinde olanların iskan yerinde bulunduğunu kanıtlamak için kaydını yaptırması gerekiyordu. Sıkıyönetim kurallarını bozmanın 5 günlük hapisten başlayan cezası, ağır para cezası ve ailesiyle birlikte 25 yıllık Sibirya'ya sürgüne kadar varabiliyordu[394].

Hiç bir baskı ve şiddet yöntemi halkın moralini kıramamıştır. Ahıskalılar çalıştıkları alanlarda, başta tarım olmak üzere başarılı olmuşlardır. Ocak 1953'te Gürcistan'dan sürgün edilen göçmen sayı 86 663 kişi (35 309'u çocuk) idi. Bu nüfusun 46 790'ını Ahıska Türkleri (18.710'u çocuk), 8843'ünü Kürtler (3921çocuk), 13 997'sini Hemşinler (665 çocuk) oluşturuyordu[395]. Onların bulunduğu iskan yerleri şu şekildedir. Kazakistan SSC: Türkler 13 201 kişi (7466'sı çocuk), Kürtler 5404 kişi (2926'sı çocuk), Hemşinler 419 kişi (213'ü çocuk), Kırgızistan SSC:Türkler 2910 kişi (1691'i çocuk), Kürtler 2591 kişi (1429'u çocuk), Hemşinler 964 (505'i çocuk) kişi, Özbekistan SSC: 18 664 Türk, 666 Kürt (396'sı çocuk) bulunmaktadır[396].

---

[393] Kararın yayınlanan metninde (s.51) sayısı No: 399-11cc olduğu halde, Bugay kitabının 19 ve 24.Sayfalarında No399-110cc. Diye ve ya s. 38'deki Devlet Savunma Komitesinin kararının esas metninde sayısı GOKO No 5279cc olduğu halde, kitapdaki yorumlarında bu kararın sayısı "GOKÖ No 6279" (s. 13-14) olarak zikir ediyor. Kitabın dış kapakdaki ismi ile İçkapakdaki ismi birbirinden farklıdır. Bunlara rağmen yayınladığı Arşiv belgeleri çok önemlidir.

[394] GARF. (Gosudarstvennaya Arhiva Rossiyskoy Federatsii - Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), F.R – 901,Liste 1, Dosye 213, 1; Arif YUNUSOV: a.g.e.,67.

[395] Bugay'ın eserinde Çocuk sayısının büyüklere oranla çok az olması yazı hatası olabilir.

[396] N.F.BUGAY: a.g.e.,24; Bugayın kitabındaki rakamlar çok karmaşık ve çelişiklilidir.

SSCB İHK'nin belgelerinde 38.508 kişinin (Türk, Kürt, Hemşin) tarım sektöründe çalıştığı belirtilmiştir.

Göçmenlerin iskan yerlerindeki başarıları yerli yöneticiler tarafından ilgili makamlara iletilmiştir. Örneğin Kazakistan SSC İHK Başkan Yardımcısı Nikolayev'in SSCB İHK Göçmen Bölüm Başkanı Kuznetsov'a sunduğu raporda; "Kızıl Orda Vilayeti'nin Karmakçı ilçesi "3. İnternasyonel" kolhozunda (köyünde) Anilov, Radyanov, Aff. Kofmanoğlu, Veyseloğlu Aziz, Ramooğlu vb. üretim planlarını %200 yerine getirmişlerdir. Güney Kazakistan Vilayetinin Lenger ilçesi "Yeni Düzen" kolhozunda göçmen Vavilova 9 ayda 1005 iş günü için, "V.Kuybuşev " kolhozunda göçmen Malhasan oğlu ise 2000 iş günü için öngörülen çalışmaları yapmışlardır. Kolhozda 165 677kg. patates ve 75 728 kg. sebze üretilmiştir. Bütün mahsul devlete teslim edilmiştir."

Ne Stalin, Ne Beriya, ne de onların seleflerini (yani onlardan sonraki Sovyet Yöneticilerini) bu insanların acı hayatı ilgilendirmiyordu. Aslında bu göçmenler sürgün edildikleri andan itibaren Vatana dönme yollarını aramaktaydılar.

1953 ortalarında SSCB İçişleri Bakanı S.Kruglov SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı - Başbakan G.M. Malenkov'a sıkıyönetiminin kaldırılması teklifinde bulundu.

Sovyet yöneticileri, sürgün edilmiş 2 819 776 kişiden, yalnız 164 371'inin üzerinden kontrolü kaldırmayı düşünüyorlardı[397].

SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre (1 Ekim 1948'de) 1944 Kasımında Gürcistan'dan sürülenlerin sayısı 94.955 kişidir. 1945 Ocağında ise ordudan terhis olan 714 kişinin de sürüldüğü anlaşılmaktadır. 1948 yılı sonbaharına kadar 2873 çocuk doğmuştur. Fakat sürgün sırasında ve ilk yıllarda ölenlerin sayısı 15.432'dir (%16). Ayrıca 2.175 kişi çeşitli nedenlerle (diğer milletlerden olması nedeniyle) serbest bırakılmıştır. İçişleri Bakanlığının verilerine göre, 1 Ekim 1948'de Gürcistan'dan sürgün edilenlerin toplam sayısının 80.935 kişi olduğu anlaşılmaktadır[398].

1 Ekim 1948'de göçmenlerin durumu (EKLER: 8. TABLO.)[399].

Sürgünün ilk yıllarında göçmenler arasında ölüm oranı çok yüksek idi. SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre 1945 yılında yeni doğanlar 599 kişi,

---

[397] N. F.BUGAY: Turki iz Meskhetii; dolgiy put kı reabilitatsii, Moskova 1994, 24-25.
[398] GARF (Gosudarstvennaya Arhiva Rossiyskoy Federatsii - Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), F.R.-9479, Liste(L.) -1, Dosya(D.) 436, 14; N.F.BUGAY: a.g.e.,67.
[399] N.F.BUGAY: a.g.e., 67.

ölenler 6.902 kişidir. 10 Ocak 1945'ten - 31 Aralık 1950 tarihine kadar Türk, Kürt, Hemşinler'den 19.047 kişi hayatını kaypetmiştir. 1944 - 1956 yıllarında bakanlığın belgelerine göre, 28 000 - 30 000 insan ölmüştür.

Göçmenlerden bazıları, genellikle gençler kaçmaya teşebbüs etmişlerdir.

SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre, 1945 - 1948 yılları arasında Gürcistan göçmenlerinden 2.310 kişi firar etmiş, bunların büyük bir kısmı yakalanarak ağır cezalara çarptırılmışlardır. 361 kişinin ise arandığı kaydedilmiştir. Firar edenlerin çoğu vatanlarına dönmek istemişlerdir. Kaçanlardan, 608 kişi Gürcistan arazisinde yakalanmıştır[400].

1 Ekim 1948 tarihine kadar firar edenlerle (iskan yerlerini terk eden) ilgili rapor (25 Kasım 1948; EKLER: 9. TABLO.)[401].

Bu dönemde firar edenlerden başka 894 kişi (Türk, Kürt, Hemşin) daha tutuklanarak iskan yerlerine gönderilmiştir:

a). Sürgün sırasında kendi evinde bulunmayan 308 kişi,

b). Sovyet ordusundan terhis edilen (tezkereci) 310 kişi.

c). İskan yerinden firar eden 200 kişi, cezaevlerinden ve kamplardan dönen 76 kişi[402].

20 Haziran 1944'de Sovyet Hükümetinin gizli kararı gereğince sürülen bütün halkların ailelerindeki çocuklar Rus dilinde eğitim görecekti. Ahıska Türkleri de bu karar gereğince Rusça eğitim görecek ve iskana tabi tutulduğu ülkenin sınırlarını aşmamak şartı ile yüksek öğrenim görebilecekti[403].

Stalin'in ölümünden bir süre önce, 1953 başlarında SSCB İçişleri Bakanlığının verilerine göre, Orta Asya'daki (Türkistan'daki) Ahıskalıların toplam nüfusu 86.823 kişiydi. 63.823 Türk, 8.843 Kürt, 13.997 Hemşin bulunuyordu. Nüfusun 43 600'ü (%51'i) Özbekistan'da, 32 400'ü (% 37'si), Kazakistan'da, 10 000'i ise (% 12'i), Kırgızistan'da belli şartlar altında oturmak zorundaydılar.[404].

---

[400] GARF. F.R.-9401, Liste 1, Dosya 3144, 20; Arif YUNUSOV: a.g.e., 68.
[401] N.F.BUGAY: a.g.e.,69.
[402] GARF, F.R.-8131, Liste 28,Dosye 542, 162; N.F.BUGAY: a.g.e.,94-95.
[403] "Posledstviye deportatsii narodov SSCB; 40-50 godı", (İHK ve İB Arşivlerinin belgeleri) Sost.N.F.BUGAY, İstoriya SSSR, Moskova,1992, No:1,124.

F. Sürgünün Sebepleri: Rus, Ermeni ve Gürcü Bağlantıları.

Ahıskalıların sürgünü için en basit izah rejimin yaptığıdır. Ahıskalılar hiçbir zaman Çeçenler, İnguşlar, Bolkarlar, Karaçaylar, Kalmuklar, Kırım Tatarları ve Volga Almanları gibi düşmanlarla iş birliği yapmakla, hatta Almanlara sempati duymakla bile suçlanmamışlardı. Sürgünün sebebi, bu yöre insanlarının seri Alman ilerleyişinin tehdidine maruz kalmış olmamalarıdır. Kronolojik sebeplerden dolayı bu izah saçmadır. Çünkü, 15 Kasım 1944'te Almanlar geri çekiliyordu. Dahası onlar sürgün edildikleri yerde hemen "özel iskan kontrolüne" tâbi tutulmuşlardı. Bu katı idarî tedbirler düşmanla işbirliği yapanlara uygulanıyordu. Bu belki de Sovyet makamlarının onların hangi idarî tasnife tutulacaklarına dair olan kararsızlıklından kaynaklanıyordu. Daha ilginç olan husus sürgün edilen grubun, sürgün edildikleri gün yeniden Türk olarak (Türkiye Türkü) adlandırılmalarıydı. Bu belki de düşmanla işbirliği yapmak suçlamasına tabi tutmak için atılmış bir ön adımdı.

Bu sürgünün gerçekleşmesi için KGB ve diğer provokatör grupların zemin hazırlamış olması ihtimal dahilindedir. Bu ihtimaller arasında Ermenilerin Kuzeydoğu Türkiye üzerindeki hak iddiaları yer almaktadır. Ahıskalıların sürgüne gönderilmek için seçilmelerine sebep olan ortak özellik Türklük idi. Bu sürgünün altında yatan diğer plan ise Ermeni, Gürcü ve Rus Sovyet makamlarının Kuzeydoğu Türkiye üzerindeki Sovyet emellerine Ahıskalıların engel teşkil edebileceği endişesiydi[405].

Bir çok faktör sürgünün bu bölgede kurulacak (Sovyet) Ermenistan için hazırlık olduğu tezini desteklemektedir. Tamamen Türk toprakları içinde bulunan Büyük Ağrı Dağı'nın Sovyet Ermenistan'ının millî sembolü oluşu buna bir örnektir. Sovyet Ermenistan'ı hiçbir zaman Kars, Ardahan ve Artvin üzerindeki iddialarından vazgeçmemiştir[406].

Diğer taraftan sürgün edileceklerin seçimi de kuvvetli bir Ermeni peşin hükmünün mevcudiyetini göstermektedir. Örneğin; Ahıska'nın da yarısını teşkil eden ve Ermenistan SSC ile hemhudut olan Ahılkelek uyezdinin (kazasının) 1926

---

[404] Deportatsii Narodov SSSR (1930-1950 gg.), -Moskova, 1992, C.I.,338.

[393] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri,(Mekale):Türk Dünyası Araştırmaları,Ağustos 1987, Sayı 49,155.

[406] Dilek SÖNMEZ: Ahıska Türkleri, Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Danışman: Prof.Dr. İsmail Aka, İzmir 1996, 92.

nüfus sayımına göre halkı çoğunlukla Ermeni'dir. Bu uyezdin (kazanın) 78. 937 olan toplam nüfusunun sadece 6.940'ı Türk olarak gösterilirken, 57.791'i Ermeni olarak zikredilmiştir. Fakat, sürgün kararı ile Gürcü - Türk sınırında Sovyetlerin Türkiye'ye herhangi bir hareketine karşı düşmanca tavır alabilecek bir topluluktan temizlemek gibi kısa vadeli hedeften daha fazlasının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. 7 Haziran 1945'te ilk kez sunulan, 22 Haziran 1945'te tekrarlanan ve 1953 yılının Haziranında geri çekilen Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyetler Birliği'ne bırakılması talebi, harbin akabinde bölgenin Gürcü ve Ermeni milliyetçiliğinin kontrol altına alınması hedefinin açık bir göstergesidir.

Stalin bu sürgünü Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde de gerçekleştirmiş olabilir. O halde stratejik bir bölge olan Ahıska, Ahılkelek havalisinin Türk unsurundan temizlenmesi gerekiyordu. Burada dikkati çeken bir diğer nokta da bölgeden sürülen ve "Türk, Kürt, Hemşinli "adı verilen bütün ahalinin müşterek özellikleri vardı: hepsi ana dilleri ve ya ikinci dilleri olarak Türkçe konuşuyorlardı, müşterek bir mıntıkada yaşıyorlardı. Hepsi Müslümandı ve hepsi güçlü bir Türklük şuuruna sahiptiler. Bu benzerlikler onları millet tasnifine dahil ediyor ve tehlikeli bir güç haline getiriyordu[407].

Ayrıca, Türkiye'den Azerbaycan üzerinden Türk Dünyası'na iki kol uzanmakta idi (EKLER: 7. HARİTA). Birinci kol Nahçıvan ve Zengezur gibi Türk bölgelerinden Azerbaycan'a ulaşıyordu. İkinci kol ise Ahıska Bölgesinden Borçalı'ya (Azeri Türklerinin bulunduğu Dumanis - Bolnis - Marneul - Kardaban ilçelerinden) ve oradan Azerbaycan'ın Akıstafa ilçesi sınırlarına ulaşmaktadır. Türkiye'yi Türk Dünyası'ndan ayırmak için Ruslar, Ermeni ve Gürcüleri kullanmışlardır. Nihayet, 1923 yılında Zengezur'u Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a bağlamakla birinci kolun dirsekten aşağı kısmını kestiler. 1944'te Ahıska Türkleri'nin sürgün edilmesi ile ikinci kolda, dirseğin yukarısından kesildi. Anadolu'dan Çin sınırlarına kadar uzanan Türk köprüleri Rus, Ermeni ve Gürcülerin uzun süren çabalarından sonra geçici de olsa ağır şekilde tahrip edildi.

V. BÖLÜM:
VATANA DÖNÜŞ MÜCADELESİ.

A. Ahıska Türkleri Sürgünde: Sıkıyönetim Dönemi.

Stalin sürülen halkı vagonlarla Hazar Denizi'ne dökmek isterken dönemin Azerbaycan yöneticileri, Ahıskalıların Azerbaycan'da iskan edilmelerini talep etmişlerdi. Buna sert çıkan Stalin onları kurşuna dizmekle tehdit etmişti [408]. Buradan Orta Asya'ya doğru hareket eden trenler daha oraya varmadan Moskova merkezli propaganda grupları "halk düşmanları" ve "insan eti yiyen toplum" diye Türkler aleyhinde kamuoyu oluşturmuşlardı. Bu sebeple yerli halklar tarafından hep dışlanmışlardı.

Sürüldükleri yerlerde o yıl kış oldukça ağır geçmiş, açlık soğuk ve sefaletle gelen ölümler burada da yakalarını bırakmamıştı.

Savaş sırasında Ahıskalılarla beraber sürülen diğer toplumlar Nazi Almanya'sı ile işbirliği yapmakla suçlanırlarken Ahıskalılar böyle bir şeyle suçlanmamışlardı. Ahıskalıların Almanya ile iş birliği yapmaları söz konusu bile olamazdı. Çünkü Almanlar bu bölgenin yüzlerce kilometre. uzağındaydılar. Fakat Türkler tahliye edilirlerken buralar düşmanın ulaşabileceği bir bölge olarak gösterilmişti. Diğer yandan da savaş Sovyetler Birliğinin lehine sonuçlanmak üzereydi[409].

Soğuğun açlığın ve ölümlerin eşliğinde yapılan sürgün yolculuğu son bulmuş ve menzile varmışlardı. Aleyhlerinde yapılan propaganda tutmuş ve trenler istasyonlara yaklaşırken yerli halk korkularından vagonlara yaklaşamamışlardı. Vagonlardan indirilen halk haftalarca açıkta tutulmuş, ardından Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerine sevk edilmişlerdi. Yerleştirildikleri evlerde ne kapı ne de pencerelerde cam vardı. Bu "ev" dedikleri dört duvarın içine saman doldurularak yatak yorgan yapılmış, kapılara ise ellerinde bulunan bezleri asmışlardı. Pencereleri de içine saman doldurulmuş çuvallarla kapatmışlardı. Böylece kendilerine ait bir "ev"leri olmuştu.

---

[407] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: a.g.e., 156 – 157.
[408] Rasim BAYRAKTAR: 21.Yüzyılda İnsanlık Dramı, İzmir 1999, 46.
[409] Kıyas ASLAN: a.g.e., 8-9.

Yemek için ise kepekli ekmek ve içinde pek bir şey bulunmayan çorbaları vardı. Yolculuk esnasında halk arasında tifo hastalığı baş göstermişti. İlaç ve doktorun bulunmayışı yüzünden halk hastalıktan ölmekteydi. Böylece yazı getirdiler. Fakat sıcağın etkisiyle hastalık yüksek seviyeye çıkmıştı. Hastalıklarla insanlar ölümle yüz yüze kalmıştı. Böylece çoğu ailenin hayatta kalan son fertleri de hayata veda etmiş, soylarının sonu gelmiştir. Ailede birinin hasta oluşu ailenin diğer fertlerinin de hayatını tehlikeye sokuyordu. Bir ay sonra bölgelerde askerî rejim uygulanmaya başlanmıştı. Hiç kimse bir köyden diğerine gidemiyordu. Akrabası veya yakını vefat etmiş bile olsa buna izin verilmiyordu[410].

1944 yılından 1956 yılına kadar halk askerî rejim altında tutuldu. Halka, yaşadıkları yerleri terk etme, gençlere başka köyden biri ile evlenme izni verilmiyordu. 15 yaşına gelen her bir aile bireyi her hafta köy muhtarlığına giderek, köyde bulunduğunu kanıtlamak için göçmen listesine imza atıyordu. Bu listeler il ve ilçe polis müdürlükleri tarafından kontrol altında tutuluyordu. Amaç göçmenlerin iskan yerlerinden kaçmasını önlemek idi.

Buna rağmen resmi belgelerde bu tür olayların ortaya çıktığına dair kayıtlara rastlanyor. Aslında devlet uyguladığı sıkıyönetimi haklı göstermek ve bu rejimi uzun süre devam ettirmek için sahte belgelere başvurmuştur.

Daha sonraları bu uygulama hafifletilerek müddet bir haftadan bir aya çıkarılmıştır. Yani her ay aile fertleri göçmen listesine imza atmak zorundaydı.

1954 yılında aile bireylerinin imza atma zorunluluğu ortadan kaldırılmışsa da Türklerin köy dışında serbest dolaşımına izin verilmemiştir. Yalnız izinle köy dışına çıkmak mümkün idi.

Sıkıyönetim eğitim ve sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar zamanında ilçe ve il merkezlerindeki sağlık hizmetlerinden yararlanamamışlardır. Ayrıca, köy okulundan mezun olanlar, bu yasaklar nedeniyle eğitimlerini tamamlamadan, okulu yarım bırakmak zorunda kalıyorlardı.

Kurallar çiğnendiği zaman ise katı cezalara tabi tutuluyorlardı. Kuralları çiğneyenler önce dövülüyor, ardından sorgulanıyor, sonra da ailesiyle beraber Sibirya'ya 25 yıl müddetle sürgüne gönderiliyordu.

Bu insanlara neden böyle barbarca davranıldığı sorusu ise henüz cevaplanmış değildir[411].

---

[410] Abuzer TAYFUR: a.g.m., 38.
[411] Vadim TYUTYUNNİK: a.g.m., 147.

12 yıl süren sıkıyönetim süresince halka bir kimlik veya varlığına ait bir belge verilmedi. Halkın maddî ve manevi hiçbir gücü kalmamıştı. Hatta en büyük manevî dayanakları olan dinlerini bile kaybetmek üzereydiler. Acı ve ıstıraplarla dolu geçen 12 yılın sonunda halka geçici olarak beyaz renkli bir "pasaport" vermişlerdi. Ancak bu belge ile değil diğer cumhuriyetlere ülke içinde bir şehirden başkasına bile gidilemezdi. Yaz gelince halk gelecek kışı geçirmek için tepeleri kazarak kendilerine ev yaparlardı. Ertesi yıl savaş bitmiş yaralı ve sakat askerler evlerine dönüyorlardı. Ailelerine kavuştuktan üç gün sonra askerlik şubelerine çağırılarak ellerinden askerlik belgeleri, göğüslerinden ise, savaşta kazandıkları madalyaları alınıyordu. Onlar da aileleri gibi sıkıyönetim kurallarına uymak zorundaydılar. II. Dünya Savaşı sırasında askere alınan 40 000 Ahıskalının 27 000'i hayatını kaybetti, geriye kalan 13 000'i ise sakat olarak evlerine döndüler[412].

B. Pasif Mücadele Dönemi (1945 - 1967).

Gerek Stalin döneminde, gerekse ondan sonraki dönemde Rus Komünist Yönetimi Ahıskalılarla ilgili bütün haberlere ciddi bir sansür uygulamıştır. Hükümet konuyla ilgili gerçekleri açıklamak yerine hiçbir şey olmamış gibi davranmıştır.

1944 yılında halkın toplu halde sürgün edilmiş olmasına rağmen, 1954 yılında basılan "Büyük Sovyet Ansiklopedisi"nin ikinci baskısının XXVII cildinde buralar hala Ahıskalılarla meskun gösterilmektedir. Ayrıca Ansiklopedide Ahıska Türkleri'nin Türkiye'de meskun Gürcülerin bir parçası olduğu iddia edilmektedir. Ansiklopedinin 1938 yılındaki ilk baskısında İran ve Türkiye'de yaşadıkları kaydedilirken, "Küçük Sovyet Ansiklopedisi"nin 1959 baskısında ne böyle bir halktan ne de bu yerlerden bahsediliyor. Bu konuyla ilgili yazılara sansür uygulamasını ortaya koyarken, resmî kaynaklarda bile dikkatlerin başka yöne çekilmesine çalışılmıştır[413].

Sovyetler Birliği dağılana kadar kaç kişinin sürüldüğünü söylemek yasak edilmiş ise de 220 adet Müslüman köyünün Türk nüfusunun sürüldüğü bilinen tarihî bir gerçektir.

---

[412] Abuzer TAYFUR: a.g.m., 38.
[413] S. Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: a.g.m., 158.

1990'da yayınlanan, dönemin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İçişleri Halk Komiseri (Bakanı) Lavrentiy Pavloviç Beriya'nın[414] imzası ile Staline verilen bir raporda 86.000 kişinin tahliye edildiği bildirilmişti. Halbuki 28 Kasım 1944 tarihi ile yine L. Beriya'nın verdiği başka bir raporda ise Ahıska bölgesinden 91.095 kişinin tahliye edildiği bildirilmektedir. Şüphesiz bu çelişkide günlük raporların sağlıklı tutulmamasının önemi büyüktür. Ancak sayılar tutmasa da önemli olan bu kadar masum insanın casusluk ve düşmanla işbirliği suçlaması ile sürülmeleridir[415]

28 Nisan 1956 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Prezidymu'nun[416] i 135/142 Sayılı Kararı gereğince Ahıska Türkleriyle ilgili sürgün konusunda getirilen sınırlamalar kaldırılmıştır.

1956 yılında Balkar, Çeçen, İnguş, Karaçay ve Kalmıkların kendi vatanlarına dönmelerine izin verildiği halde, SSCB Yüksek Sovyeti Prezidymu'nun 28 Nisan 1956 tarihli 135/142 Sayılı Kararı'nın 1.maddesine ile dolaşım yasağı kaldırılsa da, 2. maddesine[417] göre Ahıska ve Kırım Türklerinin (Tatarlarının) vatanlarına geri dönmelerine izin verilmemiştir[418] (EKLER: 3. KARAR).

Sıkıyönetim kaldırılırken, vatanlarına geri dönme izni verilmeyen Ahıska Türkleri, vatanlarına yakın olan bölgelere göç etmeye başladılar. Göçler özellikle Kafkasya'nın çeşitli bölgeleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Azerbaycan ve Kabartay - Balkar toprakları onların yeni vatanları oluyordu. Bunların dışında 6 - 7 aile de Ahıska'ya geri dönme cesaretini göstermişlerdi. Fakat 1944 yılında sürgün edilen Türklerin geri döndükleri duyulunca hepsi yeniden kamyonlara doldurarak, eskisi gibi trenle geri göndermişlerdi.

Bu olayın ardından Ahıska'da olağan üstü tedbirler alınmaya başladı. Daha önce Türkiye ile 2 - 7 km. olan sınırdaki tampon bölgenin genişliği Sovyetler Birliği'nin başka sınır bölgelerinde birkaç yüz metre olduğu halde Ahıska

---

[414] Lavrentiy Pavloviç Beriya 1931 yılında Gürcistan KP MK'sının, 1932 yılında ise Transkafkasiya KP MK'sının Genel Başkanı görevlerinde bulunmuştur. Savaş sırasında "iyi hizmetlerinden dolayı" Stalin tarafından SSCB İçişleri Halk Komiseri (Bakanı) görevine atanmış, 1953 de Stalin'in ölümünden sonra tutuklanıp idam edilmiştir.

[415] Kıyas ASLAN: a.g.e., 37, 45-46.

[416] Başkanlık heyeti

[417] N.F BUGAY: Türki iz Meskhetii...,92; Ahıska Türklerinin haklarını yeniden kazanma süreci 1956 yılından 9 Ocak 1974 yılına kadar tam 18 yıl sürmüştür.Bu tarihte 2. madde ortadan kaldırılmış, fakat uygulanmamıştır.

[418] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,Ağustos 1987, S.49, 169; Kaynakta Ahıskalıların ismi "Mesketyalılar" olarak geçmiştir.

bölgesinde 78 km'ye yükseltilerek yasak bölge ilan edilmişti. Bu arazi bütün Ahıska bölgesini içine almaktaydı. Sovetlerin çöküşüne kadar bölgeye girebilmek için emniyet ve güvenlik birimlerinden özel vize alınması gerekiyordu. Bu vize sadece yasak bölgede yaşayan akrabaların göndereceği çağrı belgesi (davetiye) ile verilebilirdi. Bu da mümkün değildi çünkü, sürgünle beraber Ahıska'da Türk adına hiç kimse kalmamıştı[419]. Ayrıca "Beraat Kararı" gereğince geriye dönüş de yasaklanmıştı:

Böylece beraatten sonra da sürgün ve katliam politikası sürdürülmüş, Kırım ve Ahıska Türkleri yabancı diyarlarda yaşamaya mecbur edilmişledir[420].

Bununla da kalınmadı, Ahıskalıların ülkelerine misafir olarak gitmelerine bile müsaade edilmedi. O yıllarda Ahıskalı aydınlar, Moskova yetkililerine müracaat ederek, geri dönüşe izin verilmesi isteğinde bulundular. Fakat yurtlarına dönüş hakkı verilmediği gibi müsadere edilen malları da iade edilmedi. 1956 - 1958 yıllarında atalarının yurduna dönmelerine müsaade olunması için müteaddit başvurularda bulundular. Fakat Gürcü KGB'sinin (Devlet Güvenlik Teşkilatının) başı olan Alexei İnauri, buna müsaade olunmayacağı cevabını verdi. Çünkü köylerine Gürcüler yerleştirilmişti[421]. Zaten izinsiz gelen 200 aileye Gürcü makamlarınca sıkı bir takibata alınarak, olmadık eziyetler yapılmıştı.

Bunun başlıca sebepleri Ahıska'nın Türkiye sınırında bulunması ve Gürcülerin Türk köylerine yerleştirilmiş olmasıydı. Türkiye NATO'nun bir üyesi olarak düşman ülke sayıldığından sınırda Türklerin bulunması sakıncalı görülmüştür. Zaten sürgün kararına gerekçe olarak da sınır güvenliği ve Ahıska Türklerinin güvenilmez, rejim aleyhtarı bir halk oluşu gösterilmiştir[422].

Bazı araştırmacılar (S.Enders WİMBURS ve Ronald WİXMAN) 1956 - 1957 yıllarında Ahıskalıların sürülen halklara yakıştırılan hain yaftasına dahil olmamlarına rağmen[423], haklarının iade edilmemesinin izahını bulsalar bile ondan sonraki on yıl içinde harekete geçilmemesinin nedenini bulamamaktadırlar. Aslında onların makalesinde (Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda:" Mesketya

[419] Vadim TYUTYUNNİK: a.g.m., 155.
[420] Orhan KAVUNCU, M. ŞAHİNGÖZ, Ş. KARAKAŞ ve Y.DELİÖMEROĞLU: Türk Dünyası Genel Bakış,Meseleler Politikalar, Ankara 1998, 20 - 21.
[421] Kıyas ASLAN: a.g.e., 10.
[422] Zakir AVŞAR – Zafer S.TUNÇALP: a.g.e., 24.
[423] S.Enders WİMBURS ve Ronald WİXMAN'ın mekalesi yaynlandığı dönemde (1987), 31 Temmuz 1944'deki Devlet Savunma Komitesi'nin Tamamen Gizli No. 6279 cc. sayılı "Ahıskalıların sürgün" ("Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken koşulların sağlanması için") kararı henuz açıklanmamiştı.

Türkleri". Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ağustos 1987, Sayı 49) bahsettikleri bürokratik engeller ve aksaklıklar bu durumu açıklar. I.V.Stalin Sovyet Yönetiminin başında bulunduğu 30 yıl içinde Kremlin'i kendi soydaşları ile doldurmuş, Gürcü lobisi oluşturmuştu. Stalin'in ölümünden sonra bu Gürcü lobisi çok zayıflasa da, tamamen ortadan kalkmadı. Gürcüler hatta Sovyetlerin çöküşüne kadar etkili olabildi. Bürokratik aksaklıkların nedeni bu Gürcü lobisinin faaliyetine bağlıdır. Sovyetlerin son dönemlerinde onlar yönetimde o kadar etkili hale geldiler ki, Şevardnazde'yı SSCB Dışişleri Bakanlığının başına getirebildiler. Tabii ki, siyasi bürodaki çekişmeleri Gürcü lobisi iyi şekilde değerlendirebildi.

31 Ekim 1957'de SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun (Başkanlığının) kararı ile Gürcistan'dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan'a dönmesine izin verildi. Pasaportunda Azerbaycanlı yazılan Ahıska Türklerinin (25 000) Azerbaycan'a göç etmesinin yolu açıldı.

1959 yılında yapılmış nüfus sayımına göre SSCB'de 35 000 Türk bulunuyordu: 21 000'i Özbekistan'da, 10 000'i Kazakistan'da, 4 000'i ise Azerbaycan, Kırgızistan ve Rusya'da. Bu rakamlar gerçekleri yansıtmamaktadır. Zira Türklerin bir kısmının Azerbaycanlı, diğerlerinin Özbek, Kırgız ve Kazak olarak yazıldığı bilinmektedir[424].

1961 yılının şubat ayında 600 kişiden fazla delege Taşkent'e toplanmış ve "Milli Hakları Korumak İçin Türk Birliği" adlı bir komite teşkil etmişlerdir. Bu komite başlattığı bir kampanya ile Moskova'ya 125 kişilik bir heyet göndermiş, davalarını anlatmaya çalışmıştır[425].

Ahıska Türklerinin Kurucular Konferansı'nın ilki, 1962 yılında Taşkent Bölgesinin Buka vilayetinde yapılmıştır. Bu konferansta Merkezi Birlik Teşkilatı, Geçici Organizasyon Komitesi (GOK - VOK) ve daimi komisyon kurulmuştur. Amaç, Ahıska Türkleri'nin ulusal hareketine bir yön vermektir.

1963 yılında bir ümit belirmiş, Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ikinci sekreteri Zemlyansky Ahıska Türklerinin durumlarını dinlemiş ve yardım için söz vermiştir. Fakat sonralar bu da sonuçsuz kalmıştır.

1964 yılında Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin birleşik kurultayı düzenlendi. Kurultaya toplam 600 delege iştirak ediyordu[426]. Kurultayda kurulan

---

[424] Arif YUNUSOV: Mesketenskiye Turki, 70 - 71.
[425] Zakir AVŞAR - Zafer S TUNÇALP: a.g.e., 24 - 30.
[426] Tahircan KUKULOV: Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nezer, Bakü 1999, 72; Birleşik Kurultayla ilgili bilgiler yeteri kadar kanıtlanmamıştır.

Türk Birliğinin İnsan Hakları Kurumu Başkanlığına E. Odabasov seçildi. Kurultayda Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesine yapılacak başvurunun metni hazırlandı ve bir grup delege Moskova'ya gönderildi.

Ahıska Türkleri protestolarının yönlendirilmesi için yaşadıkları bütün bölge ve cumhuriyetlerden 600'ün üzerinde delegenin katılımıyla 15 Şubat 1964 tarihinde Özbekistan'ın Buka ilçesinde halk toplantısı düzenlendi. Toplantıda Milli hakların korunması için Türk birliği oluşturuldu. Birliğin başına da savaş gazisi, tarihçi Enver Odabaşov getirilerek "Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi " (VOKO) kuruldu. Moskova ve Tiflis'e heyetler gönderildi. Bunlar da, yine Sovyet ve Gürcü makamları ile Gürcü KGB'si tarafından geri çevrildiler. Mensuplarından bir kısmı tutuklandı[427].

1971 yılında tevkif edilmesine kadar, Odabaşov seçimle işbaşına geldiği hareketin liderliğini yaptı. Kurtuluş için Geçici Organizasyon Komitesi (VOKO) hem hareketin koordinasyon merkezi, hem de karar organıydı. 1981'de ise "Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi" nin (VOKO) Orta Asya Şubesi kuruldu. 12 üyeden oluşan yönetim kuruluna Yusuf Serverov başkan seçildi[428].

1957 yılından sonra Ahıskalıların protestolarının özelliği Moskova'da bulunan resmî kanalların düzenli bir şekilde kullanılması ve onlar aracılığı ile Gürcistan'ın mahallî idarecilerine baskı yapılmasıdır[429].

Bu yıllarda protesto hareketlerini daha da genişleten Ahıskalılar dünyanın önde gelen liderlerine açık mektuplar yazıyorlardı[430]. 1957 - 1967 yılları sırasında Moskova'ya 3500'den fazla dilekçe başvuru ve talep gönderildi. 1964'te SSCB KP MK'da bu konu tartışıldı. Kabul edilen kararda Ahıska Türklerinin sorunu olmadığı, onların geri dönüşünün SSCB KP tarafından uygun görülmediği ifade edildi[431].

---

[427] S.Enders WİMBURS– Ronald WİXMAN: a.g.e., 49, 161
[428] N.F.BUGAY: Turki iz Mesketii..., 25.
[429] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: a.g.m., 161.
[430] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: A.g.m., 161-162.

C. Aktif Mücadele Dönemi (1968 – 1991).

1968 yılında Ahıska Türklerinin mücadelesi yeni bir döneme girmiş, Sovyet makamlarıyla açıktan açığa mücadele yapılmaya ve yeni stratejiler uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim Taşkent yakınlarında Yangiyul'da Nisan ayında yine 600 kişilik bir grup tarafından nümayiş yapılmış, fakat birçoğu tutuklanmıştır. Başka bir grup Moskova'ya giderek Ahıskalıların Gürcistan'daki topraklarına geri dönmeleri için izin almaya muvaffak olmuşlar, ancak 505 aile göç etmeye kalkınca izni iptal etmişlerdir. Tedbir olarak çalışma bonservisleri verilmemiş, askerlik hizmetlerini yapmış olanların kütükten kaydı silinmemiş, gizlice gelenler ise tekrar sınır dışı edilmişlerdir[432].

"Ahıska Türkleri Sorunu" 1968 yılına kadar dünya kamuoyundan gizli tutulmuştur. Ayrıca resmi yetkililerin Samizdat[433] ("Özgür Yayın") ve Kronikha Tekuşşikh Sobıtii'nin (Son olayların kroniği'nin) tepkileri sonucu konuyu Sovyet aydınlarının büyük kesimine ve Batı dünyasına açıklamak zorunda kaldıkları düşünülmektedir. 30 Mayıs 1968'de SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kabul ettiği kararname ile bu sorun ortaya çıkarılmıştır. Kararnamede Ahıskalıların sürgün (veya göç) olayı belirtilmeden, vatanlarına veya önceki iskân yerlerine yeniden yerleştirilmelerinden değil, bulundukları yerlerde "kök saldıkları" için onların "millî menfaatlerinin dikkate alınması icabı şartların iyileştirilmesinden" bahsediliyor[434].

Dilekçeler neticesini vermiş ve Sovyetler Birliği Prezidyumu 30 Mayıs 1968 tarihli kararnameyi ciddî olarak ele almıştır. Neticede; daha önce Gürcistan'ın Acaristan bölgesi ile Ahıska, Ahılkelek, Adigün, Aspinza ve Boğdanovka bölgelerinin sakinleri olan Türkler, Kürtler, Hemşinlerle, Azerbaycanlılar ve bunların aileleri Sovyetler Birliği'nin başka vatandaşları gibi yürürlükteki istihdam ve yerleşme kanunlarına uygun olmak şartıyla, Sovyetler Birliği'nin herhangi bir yerinde yerleşme hakkı elde etmişlerdir.

Bu durum sayesinde Sosyal ve politik organizasyonlara getirilen kısıtlamaların kaldırılması Ahıska Türklerinin politik aktivitesini artırmıştır.

---

[431] Posledstviya deportatsii Narodov; 40-50 godı, (Svidetelstvuyut Arşivi NKVD-MVD SSSR), Sostov N.F.BUGAY, İstoriya SSSR, Moskova 1992, Ne 1, 26.

[432] Zakir AVŞAR, – Zafer S.TUNÇALP: a.g.e., 30.

[433] Sovyetler Birliğinde rejim muhalifi gizli yayınevi. Bu yayınevini Sovyet yönetimi 70 yıllarının ortalarında kapatmıştır. Kısa bir süre de olsa bu yayınevi gizli faaliyet göstermiştir.

Mücadelelerini artık açıktan açığa sürdüren Ahıskalılar yeni stratejiler uygulamaya başlamışlardı. Mücadeledeki bu yeni boyut 30 Mayıs 1968 rehabilitasyon kararnamesiyle ilgiliydi. Mücadelelerini diğer rejim karşıtı güçlerle birleştirmişlerdi. Bu güçler arasında Kırım Tatarları'nın liderleri de bulunmakta idi. Artık bu iki millî grup birlikte hareket etmekteydiler. Her iki hareketin delegeleri Taşkent'te toplanıyor, delegasyonlar Taşkent'ten Moskova'ya gidiyorlardı. Taşkent her iki hareketin merkezi haline gelmişti. Buna karşılık Moskova tavrını sertleştirerek her iki milli hareketin liderleri hapse atacaktır.

1968 yılı Haziran'ında ise Yüksek Sovyeti şaşırtıcı bir şekilde sürülen halkların en sonuncusu olarak Ahıskalı'ları ele alan bir kararname çıkardı.

Birçok neticesiz başvurudan sonra 1968 Temmuz'unda kalabalık bir heyet Tiflis'e vardı ve 26 Temmuzda Gürcistan KP MK Sekreteri Mjhavanadze onlardan bir grubu kabul etti. Yapılan müzakereler esnasında hükümetin tavrından bu konuyu çözmek gibi bir niyetinin bulunmadığı anlaşıldı. Hatta Gürcü bakanlarından birisi, "ancak, benim cesedimin üzerinden atlayarak siz Ahıska'ya dönebilirsiz " diye tehdit etti. Tiflis'te toplanan binlerce delege buna karşı mitingle cevap verince, Gürcistan Hükümeti yetkilileri emniyet güçlerini kullanarak delegeleri sopalarla otobüslere doldurdular. Otobüslerdeki delegeleri tren istasyonunda vagonlara doldurarak Gürcistan dışına çıkarttılar. Delegeler yerlerine evlerine dönünce tutuklama ve takipler başlandı.

1968 Kasım'ında Moskova'ya giden bir heyete ise yurtlarının Sovyetler Birliği olduğu ve bulundukları yerlerde kalmakla yetinmeleri resmen beyan edildi. Bir resmî görevli şikayetlerini sert bir şekilde geri çevirdi; "Dokümanlarınızı Yoldaş Berejnev'e gönderemeyeceğim, o da sizi kabul etmeyecektir, evinize dönün ve çalışın" dedi.

1968 yılının Kasım ayında Ahıskalılar Moskova'ya yirmi dördüncü temsilci heyetini göndermişlerdi. Bu temsilciler Merkez Komite sözcüsü B.P. Layokev ile yaptıkları görüşmelerinin sonucunda, Gürcistan'ın batısındaki Colchis Ovası'na beş yüzü aşkın ailenin yerleştirilmesi için mutabakata varılmış, ancak Gürcistan idarî organlarının engelleriyle karşılaşılmıştır.

8 Aralık 1968 tarihinde Yusuf Ferhatov, Selim Mursadov, Askeroğlu O.H., Alihan Raymanov ve İsmihan Aslanov SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun Başkanı N. Podgornı ile görüşebildiler. Delegeler vatana dönmekle ilgili

---

[434] S.Enders WİMBURS - Ronald WİXMAN: a.g.m., 159 - 160.

problemleri dile getirdiler. Podgornı'nın Gürcistan yetkililerinden V.İ. Mjevanadze'ye göstermelik de olsa birkaç kişiye Gürcistan'da iskan izni verilmesi talebi de netice vermedi. Zaten Moskova bu konuyu takip etmiyordu. Gürcistan'daki yetkililer de birkaç kişinin yerleştirilmesi ile başlayacak göçün önünün alınamayacağını düşünüyorlardı.

1968 sonunda Podgornı ile görüştükten sonra Ahıskalılara bütün Sovyet vatandaşlarına olduğu gibi pasaportlar verilmeye başlandı. Pasaportlarda milliyeti Türk olarak gösteriliyordu. Fakat, Özbek, Kazak, Azerbaycanlı yazılanlar da az değildi[435].

Nihayet 1969 Temmuzunda Azerbaycan'daki Ahıskalılar eylemler düzenlemeye başlayınca, hükümet sert önlemler almaya başlamış ve liderleri tutuklamak suretiyle sınır dışı etmiştir.

Ahıska millî hareketinin lideri Enver Odabaşov'un 1969 yılında yeniden[436] tutuklanması üzerine halk protestolarını şiddetlendirmiş ve bunun üzerine halkın lideri serbest bırakılmıştır.

Ağustos 1969'da 120 kişilik bir heyet Moskova'ya gitti. Fakat delegeler tren istasyonunda karşılanarak, polis güçlerinin yardımıyla vagonlara doldurularak şehir dışına çıkarıldılar. Delegeler Sovyet vatandaşlığından çıkacaklarını beyan ettiler.

6 Nisan 1970 tarihinde Ahıska Türkleri, Sovyet hükümetinin tutumunu değiştirmemesi halinde Türkiye'ye göç etmelerine müsaade olunması için Moskova'daki Türk sefaretine başvurmayı düşündüklerini açıklamışlar ve bunu yapmışlardır.

Bunun yanında bir bildiri yayınlanarak Ahıskalıların sürgünü hakkında tahkikat açılması, suçluların cezalandırılması, eski yurtlarına dönmelerine izin verilmesini, kaybolan veya zarara uğrayan malları için iki yüz milyon Ruble tazminat verilmesi, şayet bu istekler yerine getirilmezse Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç etmelerine müsaade edilmesi istemiştir.

M. Niyazov, İ. Kerimov ve T. İlyasev 1970 yılında Ahıskalıların yurtlarına geri dönme problemi çözülmediği takdirde, Türkiye'ye göç etmelerine müsaade edilmesi için Moskova'daki Türkiye elçiliğine başvurdular. 2 Mayıs'ta toplanan

---

[435] Tahircan KUKULOV: Ahıska Türkleri Tarihine Bir Nezer, Bakü 1999, 72.
[436] 1960'ın Nisan ve Ekim aylarında Odabaşov'un 2 kez tutuklandığı bilinmektedir.

Altıncı Halk Meclisi bu hareketi onayladı. Mecliste o zamana kadar Batıya ulaşan en aydınlatıcı bildiri yayınlandı.

Bu bildiri Ahıska Türklerinin güçlü bir millî şuura sahip olduğunu gösteriyordu. Onların bu taleplerini Sovyet Hükümeti cevapsız bıraktı. 14 Şubat 1971 tarihinde Saatlı ilçesinin Smada köyünde toplanan "Kurtuluş Geçici Organizasyon Komitesi" (VOKO) hükümetin bu istekleri kabul etmesini tekrar talep etti. 21 Mart'ta ise Sovyet yetkililerine Ahışka konusuna kesin bir çözüm getirilmesini tekrar talep ederek bir teklif sunuldu.

Milli Hakların Müdafaası için Türk Birliği temsilcileri O.Selimov'un başkanlığında 4 Mayıs tarihinde Sovyet Hükümeti ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri W.Thant'a, 2 Mayıs 1970 bildirisini hatırlatan bir mektup gönderdiler. Ardından 9 Mayısta altmış bir kişilik bir heyet Sovyet Başkanı Podgornı'ya başvurarak görüşme talebinde bulundular. Uzun zaman sonra bu talepleri kabul edilmiş ve alt düzey yetkililer bazında bir kabul gerçekleştirilmiştir. Görüşmede Ahıskalılara kabaca "Müslüman Mesketyalıların toplu olarak yurtlarına yeniden iskan edilmesinin imkansız olduğu" bildirildi. 15 Mayıs 1971'de Moskova'daki Türkiye sefaretine Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin listesi takdim edildi. 18 Mayıs'ta delegasyonun 46 üyesi Sovyet yetkililerine Türkiye Cumhuriyetine göç etmek istediklerini bildiren imzalı bir mektup gönderdiler. İstekleri cevapsız kalan bir grup Ahıskalı (Ahıskalı temsilcilerden Muhlis Niyazov, Raşit Seyfatov ve Aliaddin Memmedov) 25 Mayıs'ta (1971) Türk sefaretine girdiler. Fakat sonra, Rus polisi tarafından hapse atıldılar[437]..

18 Temmuz'da yüzlerce Ahıskalı BM Sekreteri U.Thant ve Türk Parlamentosuna müracaat ile bir başvuru imzaladılar. Bu hareket sonucunda 7 Ağustos 1971'de Odabaşov tekrar tevkif edildi. İki yıl hapse mahkum edilen Odabaşov "kolhoz toprağına yasa dışı yollardan el koyma" suçlamasıyla Bakü'de hapsedildi. Milli harekât liderleri Azerbaycan'ın Saatli ilçesi Smada köy sakini Enver Odabaşov ile Ellez İzzetov, Sabirabad ilçesi Sür köy sakini Muhlis Niyazov Bakü'nün Binegedi (Kirov) ilçesinde gizlice yargı önüne çıkarıldılar. Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi Başkanı Enver Odabaşov "Devlet toprağına illegal yollardan el koyup kullanmak" suçlamasıyla iki yıl hapse mahkum edildi. 1971 Ekim'inde Muhlis Niyazov "gayrî ahlakî davranışlar sergilemek" suçlamasıyla 3,5

[437] S.Enders WİMBURS -Ronald WİXMAN: a.g.m.,164 - 165.

yıl, 1972 Ocak'ında İslam Kerimov ise "asayiş ve düzeni bozma" gerekçesiyle 8 ay hapse mahkum edildi[438].

1971 yılında 1000'e yakın delege Tiflis'te toplandı. Fakat dönemin İçişleri Bakanı Eduard Şevardnadze delegeleri polis gücü ile dağıttı[439].

18 Ağustos 1972 yılında Geçici Organizasyon Kurumu, Reşit Seyfatov başkanlığında Brejnev ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Waldheim'e, Türkiye Başbakanı Ferit Melen'e başvuruda bulundular. Böylece hareket yeniden hız kazandı. BM Genel Sekreteri'ne yapılan başvuruda; halkın durumunun incelenmesi için ülkeye bağımsız bir BM tahkikatı heyeti gönderilmesi talep edilmişti. Başbakan Melen'e gönderilen mektupta Seyfatov Ahıska mücadelesine katılanların sayısının yarım milyonu bulduğunu vurguluyordu[440].

Takip ve baskılara rağmen hükümet bazı adımlar atmak zorunda kaldı. 26 Eylül 1972'de SSCB KP Siyasi Bürosu yönetimi gizli şekilde Almanların, Kırım Tatarlarının ve Ahıska Türklerinin iskan bölgesi seçimindeki sınırlamaları kaldırdı. Bu gizli kararın ardından Ahıskalıların bulunduğu bölgelerdeki Sovyet yöneticilerine genelgeler gönderilmiş, "bulundukları bölgelerde, bu vatandaşların (Alman, Kırım Tatarı ve Ahıskalılar) kalıcı olması için gereken önlemlerin alınması" istenmiştir. Ayrıca bu cumhuriyetlerin hükümetleri ile Devlet Güvenlik Teşkilatı (KGB), İçişleri Bakanlığı ve yargı organları, bazı kişilerin yürüttüğü milliyetçilik temelindeki hareketlere ve belirli halkların toplu şekilde eski iskan bölgelerine dönme çabalarına karşı gerekli tedbirleri almaları" tavsiye edilmiştir.

Komünist yöneticiler bir taraftan gizli kararlarla, Ahıskalıların üzerindeki sınırlamaları kaldırıyor diğer taraftan bulundukları bölge ve cumhuriyetlerdeki yetkilileri Ahıskalıların yerlerinden kalkmamaları (geri dönmemeleri) için gerekenlerin yapılması için uyarıyorlar. Moskova'nın bu uyarısının ne anlama geldiği ve aksi takdirde onları nelerin beklediği geçmişteki örneklerden belliydi. Kısacası bu insanları her ne şekilde olursa olsun (baskı, işkence, şiddet, takip, tutuklama, sürgün ve idamla) yerlerinde tutmalı, geri dönmemeleri için gerekenleri yapmak zorundaydılar.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Komünist Partisi (KP) Siyasi Bürosunun 26 Ekim kararına uygun olarak bu gerekçe ile SSCB Yüksek

[438] Arif YUNUSOV: a.g.e., 74 -75.
[439] Tahircan KUKULOV: a.g.e., 75.
[440] S.Enders WİMBURS -Ronald WİXMAN: a.g.m., 164 -165.

Sovyet'inin Prezidyumu 3 Kasım 1972 tarihinde kabul ettiği kararla Ahıskalılar (Türk, Kürt, Hemşin ve Azerbaycanlı), Almanlar, Rum, Bulgar, Ermeniler üzerindeki (iskan yerleri seçiminde) sınırlamalar kaldırıldı. İlginçtir ki, karar "Ahıska Türklerini Sovyet vatandaşlığına geçmiş Türkiye uyruklu vatandaşlar" diye nitelendiriyordu.

Sovyet üst yönetiminin aldığı kararlar doğrultusunda SSCB Baş Savcı Vekili 1. Dereceden Devlet Hukuk Müşaviri M. Malyarov'un emri ile(54No-lu) 9 Kasım 1972'de, kabul edilen kararların yerine getirilmesi için gereken kontrollerin yapılması emredildi[441].

Özel kanunlara tâbi tutulan vatandaşların (veya şahısların) iskan yerleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılması (yani kendi vatanlarına dönmelerine engel olan kararların kaldırılması) ile ilgili kararlar prosedüre uygun şekilde yapılmış ve yerel yönetimler de gereken kararı almışlardır. Fakat bu sorunun çözümü anlamına gelmemektedir. Zira bütün kararlar basından ve halktan gizli tutulmuş ve Sovyet döneminde hiçbir yerde yayınlanmamıştır. Komünist yönetiminin bu kararları dış dünyaya göstermelik olarak aldığı anlaşılmaktadır. Yani biz devlet olarak gerekenleri yaptık, Ahıskalılar kendileri vatanlarına dönmek istememektedirler.

9 Ocak 1974 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu kararı ile (No. 5333 - y111) Ahıska Türklerine yönelik iskân yeri seçimindeki bütün sınırlamalar kaldırıldı. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, kararda Ahıska Türklerinin ismi SSCB vatandaşlığında bulunan Türkler şeklinde (iki kez) gösterilmektedir[442]. Kararda Ahıska Türklerinin isminin bu şekilde nitelendirilmesi de düşündürücüdür.

Bu kararla da Ahıskalıların hakları iade edilmemiş, şekli olarak SSCB'nin herhangi bir bölgesinde yaşamalarına izin verilmiş, fakat sonra bundan vazgeçmişti. Resmî kurumlar bunun sosyal - ekonomik durumla ilgili olduğunu bildirdiler. Bölgenin toplum yapısının değişmesiyle ortaya çıkan sosyal - kültürel ihtiyaçların giderilmesi ve bölgenin kalkındırılması için devletin çok büyük yatırımlar yapması gerekiyordu.

Fakat en büyük engel Gürcistan hükümetinin tutumu idi. Gürcistan Devleti gayri resmî şekilde Ahıskalıların önüne engeller koydu. Bunlar Gürcü milleti

---

[441] N.F.BUGAY: Turki iz Meskhetii; dolgıy put kı reabilitatsii. Moskova 1994, 100.
[442] N.F.BUGAY: Turki iz Meskhetii; dolgıy put kı reabilitatsii. M. 1994, 97 - 101.

olarak kaydedilmek ve buna uygun şekilde Gürcü soyadlarını kabul etmekti[443]. Gürcü yönetiminin Ahıska Türklerini asimile ederek, Gürcüleştirmek istediği belli idi. Bu sırada Gürcistan'da Ahıska Türklerinin İslam dinini kabul ederek Türkleşmiş Gürcüler olduğu hakkında fikirler ortaya atılmaya başlandı.

Ahıska Türklerinin vatana dönüş isteği o kadar güçlüydü ki, 400 aile hemen bu şartları kabul ederek Gürcistan'a göç ettiler (1969). Ancak Gürcistan Hükümeti'nin baskıları altında onlar geldikleri yerlere dönmek zorunda kaldılar.

1970 yıllarında Gürcülerin şartlarını kabul edenlerin sayısı arttı. Kurtuluş için Geçici Organizasyon Kurumu (VOKO) 3 gruba ayrıldı:

-1. Türk ekolü, Gazi Müftiyev'in başkanlığında , Türk milleti (etnosu) olarak Ahıska'ya dönmek istiyordu;

-2. Grup cezaevinden yeni çıkan Ever Odabaşov'un grubu idi ki, Türkiye'ye göç etmek istiyorlardı;

-3. Grup Halil Ömerov'un (Gözelaşvili'nin) grubu idi ki, kendisi de Güzelaşvili soyadını kabul etmiş ve Müslüman Gürcü[444] olarak Ahıska'ya dönmek istiyordu.

18 Haziran 1976'da Kabardin - Balkar Özerk SSC'de VOKO'nun 8. gizli kurultayı düzenlendi. Kurultayda durum değerlendirilmesi yapıldı. Sovyet yöneticilerinin "sosyal ekonomik zorlukları" bahane etmesine karşılık kurultay delegeleri yeni alternatifler ortaya koydular. Kurultayda devleti ciddi ekonomik sıkıntıya sokmamak için göç masraflarının Ahıskalılar tarafından karşılanması ve göçten sonra şu anda bulundukları cumhuriyetlere karşı tazminat talebinde bulunmayacakları hususunda kararlar kabul edilmiştir.

Toplumun bir kısmı Moskova'daki Sovyet liderlerine güvenmediklerinden Gürcü devletinin şartlarını kabul ederek şanslarını denemek istediler. Türk ekolünden Gürcü ekolüne akın başladı. Yeni Gürcü liderleri ortaya çıktı; Alihan Kuradze (İskenderov), İsmihan Khozrevanadze (Aslanov), Malik Molidze (Şahriyev).

9 aile Gürcü milleti ve soyadını kabul ederek 1977'de Gürcistan'a yerleşse de kısa zamanda yerel yönetimin baskıları altında altı aile Gürcistan'ı terk etmeye mecbur oldu. Geride kalan üç aileyi savunmak için bütün Gürcü aydınları (Ünlü

---

443 E.Kh.PANEŞ, L.B.YERMOLOV: " Meskhetinskiye Turki", Voprosı istorii, Moskova, 1991, No. 9-10, 215.

444 Gürcüler Müslüman Gürcüleri Meskhet (Meskhi) etnosu olarak isimlendiriyorlar. Gürcülerin babası sayılan bu etnos Ortaçağ dönemine kadar mevcut olmuş, fakat sonralar ortadan

yazarlar, sanat adamları) ayağa kalktı. 4 Nisan 1979'da Gürcistan KP MK ve Hükümetinin ortak kararı ile Müslüman Gürcülerin (Meskhetler) Batı Gürcistan'ın Makharadze bölgesinde iskanına izin verilmiştir.

Azerbaycan'a yapılan göç 1971'e kadar davam etmiştir. Fakat, Ahıska Türkleri arasındaki Türkçülük mücadelesinin, yerli Azerî Türklerinin etkisi ile daha çok kuvvetlenmesi, Moskova'nın bu göçü engellemesine yol açmıştır.

Çünkü, Ahıska Türklerinin anavatanlarına dönmelerine izin verilmesi Orta Asya'da milliyetçi akımın güçlenmesine ve Rus kontrolünün kaybolmasından korkuluyordu[445]

Bu arada 14 Ağustos 1972 tarihlerinde Milli Halkları Korumak İçin Birliğin Başkanı Enver Odabaşov'u tutuklanmış yerine liderliğe getirilmiş olan Reşit Seyfatov haklı davalarını dünya kamuoyuna anlatabilmek için BM Genel Sekreteri Urt Waldheim'a ve Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanına Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göç isteklerini tekrarlamıştır.

Ahıska Türkleri adına çalışmalarda bulunan Reşit Seyfetov bununla da kalmamış zamanın lideri Brejneve ağır suçlamalarda da bulunmuştur. Nitekim 14.08 1972 tarihli dilekçesinde özetle: "Odabaşov Enver, İzzetov Ellez ve Niyazov Muhlis kanuna dayanarak 1944'te sürüldükleri topraklara dönmek için baş vurduklarında, Sovyet hükümeti tarafından hapse atılmışlardır" ifadeleri yer almaktaydı. Şüphesiz bu yazılar cevapsız kalmış, yine zulüm ve işkencelere devam edilmiştir.

Nihayet 9 Ocak 1974'te, RSFSR Yüksek Prezidyumu, yerleşim yerlerinin seçimine getirilen kısıtlamaların kaldırılması ve geçmişte olduğu gibi farklı bir vatandaşlık kategorisine sahip olmaları konusunda bir karar almıştır. Mesket Türkleri ve Gürcistan'dan göç eden diğer halkların doğdukları yere geri dönmelerini yasaklayan 28 Nisan 1956 tarihinde SSCB. Yüksek Sovyet kararının 2. maddesi ortadan kaldırıldı. Fakat bu yeni karar gizli tutularak basına yansıtılmadı.

Yine Haziran 1976 tarihinde Kabarday - Balkar'da 8. kongre yapılmış, devlet yardımı olmaksızın Ahıska Türklerinin Gürcistan'a göçünü içeren bir plan

---

kaybolmuştur. Gürcüler, şair Şota Rustaveli'nin Meskhet olduğunu belirterek, Ahıskalıların " kendi babalarına ve şairlerine sahip çıkmalarını " öneriyorlar.

[445] Zakir AVŞAR - Zafer S.TUNÇALP: A.g.e., 31.

kongreye sunulmuştur. Gürcistan tarafı ise Ahıska Türklerini tanıma konusunda ve Gürcistan kökenli Ahıskalıların soyadı değişikliği hususunda gayri resmî şartlar ortaya koymuştur.

Sonuçta Türklerin bir kısmı, kendini Türkleştirilmiş Gürcü (Müslüman Gürcü) olarak adlandırmış, bu da ulusal harekette kamplaşmalara, onların ülkelerine geri dönme hedefine ulaşmada farklı görüşlere sebep olmuştur. Bölünmeler 1998 yılına kadar davam etmiştir. Tutuklama ve takiplerden korunmak için Ahıska örgütleri faaliyetlerine gizli olarak devam etmişlerdir. Perestroyka'ya (Yeniden Yapılanmaya) kadar Sovyet gizli servisleri baskı ve işkenceleri bir an olsun azaltmamışlardır.

1985'ten itibaren Ahıska Türklerinin sorunları resmi olarak gündeme gelmeye ve dış basında (özellikle Türkiye basınında) yer almaya başlamıştır. 1987 yılında Gürcistan hükümeti sözde onların anayurtlarına dönmeleri için hazırlık yapmak amacıyla bir karar aldığını, şimdilik 300 hanenin dönüşü için gereken işlemlerin tamamlandığını bildirmiş, ne var ki, bu hazırlıklar hiç sonuçlanmamıştır.

Bu süre içinde Ahıska halkı içinde Enver Odabaşov, Muhlis Niyaz (ov) gibi liderler ön plana çıkarak vatana (Ahıska'ya) dönüş mücadelesi için teşkilatlanmışlar. Ancak, Ahıska Türklerinin oldukça dağınık halde yaşamaları totaliter Sovyet Devletinden dönüş izni almalarını güçleştirmiştir.

1988 yılı Temmuz ayında yapılan 9.Kongre'de Gürcü teklifi kabul edilmiş ve Ahıska Türklerinin Gürcistan'a dönmeleri konusunda yol alınmış, onların Türk ulusu olarak tanınmamaları şart koşulmuştur. O tarihten sonra Gürcistan'da iç - politik durum daha keskin bir hal almıştır. Bu arada yine Ahıska Türklerinden bir grubun 16 Aralık 1988 tarihinde Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine müracaat ederek, anavatan Türkiye'ye yerleşmelerine imkân yaratılmasını istemeleri ve dilekçe vermeleri, Ahıska Türklerinin problemlerinin Türk kamuoyunun merakını celp etmiştir.

1989 yılı yazında cereyan eden Fergana olayları, Ahıska Türklerinin kendi ülkelerine geri dönmeleri sorununu alevlendirmiştir. Ahıska Türkleri ayrı gruplar halinde gelip Ahıska'ya yerleşmiş, fakat Gürcistan Devleti'nin baskılarıyla karşılaşmışlardır. 1989 - 1991 döneminde Gürcistan'dan ikinci bir sürgün gerçekleştirilmiş, 260 kadar Ahıska Türkü aileleriyle birlikte göçe zorlanmışlardır.

Bu şartlarda Ahıskalıların Gürcistan'a göçünün hayal olduğu daha iyi anlaşılmıştır.

Gürcülerin Moskova'ya cephe alması sonucu, Sovyet yetkilileri Ahıska Türkleri sorununu Gürcistan'a baskı unsuru olarak kullanmaya başladılar. Moskova, Gürcistan'daki milliyetçileri köşeye sıkıştırmak için Abhaz ve Osetinlerle birlikte Ahıska Türklerini de kullanmak istiyordu. Gerçekten de Rusya'nın yardımı olmadan, yaklaşık 350 000 Ahıska Türkünün Gürcistan'a dönmesi, Gürcüler için içinden çıkamayacakları problemlere sebep olabilirdi.

İşte bu karışık ortamda reform taraftarlarına karşı olan Ordu, KGB ve Komünist Parti eski kadroları ;

1. Gürcistan'ı zor durumda bırakmak için Ahıska Türkleri, Abhaz ve Güney Osetyalıları kullanmak,

2. Özbekistan'da artan Rus düşmanlığını, kardeş Ahıska Türkleri üzerine kanalize etmek,

3. Özbekistan'daki yolsuzluk dosyalarını unutturmak,

4. Etnik çalışmaları gerekçe göstererek, Gorbaçov yönetimini sert önlemler almaya, ordu ve KGB'ye bu yönde eskisi gibi büyük yetkiler vermeye zemin hazırlamak için faaliyete başladılar.

Özbekistan kamuoyuna ise, aşağıdaki mesajlar verildi:

1. Ahıska Türkleri, zaten suçlu oldukları için Özbekistan'a sürülmüştür. Özbekistan'ı terk ederek Gürcistan'daki anayurtlarına dönmelidir.

2. Ahıska Türkleri, Özbekistan'daki Rus ve diğer milletlerle anlaşarak, Özbeklerin bağımsızlığına engel olmak istemektedir.

3. Hırsız, uyanık ve ahlaksız Ahıska Türkleri, Özbekistan'da servet sahibi olmuşlardır[446].

Gürcistan yetkilileriyle temasa geçildi. Toplantılar yapıldı. Halk iyimser bir beklenti içindeyken Gürcistan yönetimi, yeni bir caydırıcı ve oyalayıcı taktiğe başvurarak, yıllarca Gürcü alimlerinin savunduğu tezi şart koştu. Gürcü alimlerinin savunduğu teze göre, ezelden beri Gürcü olan ve Osmanlı döneminde Müslümanlaştırılarak Türkleştirilen Ahıskalılar, isimlerini ve soy adlarını değiştirerek, Gürcü adlarını kabul ederek Gürcistan'a yerleşeceklerdi.

Mikhail Gorbaçov'un başlattığı perestroyka politikası neticesinde birçok yasak konular gibi Ahıska Türklerinin meseleleri de gündeme geldi. Basında bu

konuyla ilgili yazılar çıkmaya başladı. Sovyet kamuoyu ilk kez meseleye vakıf oldu. Bu yeni ortamda Ahıska Türkleri arasında dayanışma kuvvetlendi. Ahıska'ya dönme umudu arttı.

28 - 31 Mayıs 1988 tarihleri arasında, içinde Ahıska Türklerinin temsilcilerinin de bulunduğu Moskova ve Tiflis yönetiminin devlet komisyonu (altı kişi) Ahıska bölgesindeki eski Türk köylerinin durumunu incelemek için bölgede çalışmalar yapmıştır. Helikopterle Ahıska, Adıgün, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerini dolaşan komisyon üyeleri tahmini olarak nüfus sayımı yapmış; köylerde ahalinin durumu ve göç ettirilmesi halinde Ahıskalıların karşılaşacağı problemleri tespit etmişlerdir. Komisyon çalışmaları sonucunda bölgedeki Türk köylerinden 84'nün tamamen harabe halinde bulunduğu, 1944 - 1989 arasında nüfusun elli dokuz bine kadar düştüğü anlaşılmıştır. Bir kilometre kareye düşen kişi sayısının da Gürcistan'ın başka bölgelerine göre 6 - 7 kat düşük olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan durum Gürcistan devlet başkanlarının Ahıskalıların geri dönmesini engellemek için bahane olarak kullandıkları "Ahıska bölgesindeki nüfus kalabalığı tezi"ni geçersiz kılmıştır. Ayrıca komisyon bölgedeki tarıma yararlı toprakların yalnız % 70'inin kullanıldığını da belirlemiştir[447] (EKLER: 10.TABLO.).

Ahıska Türkleri, kendilerinin Türk olduklarını tarihi araştırmalarla ortaya koymak zorunda bırakılmışlardır. Bu bakımdan Ahıska Türkleri kendisine Gürcü diyenlere karşı Gürcü olmadığını ispatlamak için ne yapabilirdi? Halbuki pasaportlarında "Türk" yazıyordu. Sadece bu yeterli bir delil idi, zira SSCB'de Türk diye resmen kabul edilen başka bir topluluk yoktu.

28 Temmuz 1988 tarihinde 276 delegenin katılımı ile halk kurultayı düzenlendi. Ahıska Türklerinin bulundukları bölgelerden gelen delegeler Kabardın - Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Nalçik şehri Pisikot kasabasında bir araya geldiler. Kurultayda Türk kimliğini muhafaza etmeyi savunanlarla Gürcülerin teklifini kabul etmeyi isteyen gruplar vardı. Birleştirici kurultay olarak nitelendirilen kurultayda

---

[446] Kıyas ASLAN: a.g.m., 12, 15, 47.
[447] S.CHERVONNAYA: The problem of FUEN-delegation of the Meskhet Türks-" Fakt- Finding-Mission of FUEN- diligation of Georgia, Novenber, 1988", Fledsburg, 1988, 24; Arif YUNUSOV: a.g.e., 79-89.

çok gergin anlar yaşandı. Türk tezi birkaç kişi dışında bütün delegeler tarafından desteklendi[448].

Gürcü teklifinden yana olanların lideri Halil Güzalaşvili'ye (Ömerov) "Halk Gürcü adlarını ve soyadlarını kabul ederse Gürcistan Hükümeti Ahıska'ya geri dönmeye izin verir mi? " sorusuna Ömer Güzalaşvili: "Hayır, Gürcü soyadlarının kabul edilmesi Gürcistan'ın bu problemi çözeceği anlamına gelmez," - cevabını vermiştir. Kurultayda Geçici Organizasyon Kurumu başkanı olarak Yusuf Serverov seçildi[449].

Yusuf Serverov başkanlığında Geçici Organizasyon Kurumu (VOK)[450]Gürcistan'a dönme hareketine yön vermeye başladı.

Ahıska Türkleri devamlı şekilde çeşitli Sovyet cumhuriyetlerinden Moskova'ya heyet gönderiyor, basınla ve kamu oyuyla temas kuruyorlardı. Halkın çoğu Moskova'nın nihayet adil bir karar vereceğine inanıyordu.

28 Temmuz 1988'de Ahıska Türkleri Geçici Organizasyon Kurulu'nun çalışmalara başlamasından sonra kurultay delegeleri arasından seçilen 27 temsilci Moskova'ya gönderildi. Temsilciler Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasi Büro üyesi Demiçev'le görüştüler. Görüşmede Ahıska Türklerinin haklarının iade edilmesi ve anavatanlarına dönmeleri konusunda kurultay kararları Demiçev'e iletildi. Demiçev bu konuyu SSCB KP Genel Sekreteri M.Gorbaçov'a ve diğer yetkililere aktaracağını bildirdi. Temsilcilerin Ahıskalılarla ilgili basın yasağının, sansürün kaldırılması talebine ise hemen görüşme salonunda yetkililere telefonla gereken talimatları vererek cevap vermiştir.

Görüşmeden sonra ilk kez merkezi televizyonu " Gece Yarısına Kadar ve Sonra " (18 Ağustos 1988 tarihli) programında (Sunucusu V. Molçanov) Ahıska Türkleriyle ilgili 4 - 5 dakikalık bir skeç yayınlandı.

18 Ağustos 1988 tarihinde Komünist Partinin yayın organı İzvestiya gazetesinde sürgünden sonra ilk kez Ahıska Türklerinin sürgün tarihini anlatan "Yıllar Arasındaki Köprü" (Most çerez godı) yazısı yayınlandı. Yazı İzvestiya'nın

---

[448] E. Kh.PANEŞ, L.B.YERMOLOV: "Meskhetinskiye Turki", Voprosı istorii, Moskova, 1991, No. 9-10, 19-20.

[449] Arif YUNUSOV: a.g.e., 79.

[450] Kurultay delegeleri Sovyet Yönetimini kızdırmamak için Kurumun ismini ("Kurtuluş" kelimesini atarak) VOK (Geçici Organizasyon Kurumu) olarak değişmişlerdir. Fakat, sonralar kurultaya katılmayan VOKO'nun eski yöneticileri (M.Niyazov ve bş.)buna itiraz ederek, VOKO olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Özbekistan temsilcisi tarafından kaleme alınmıştı. Daha çok sürgün hayatını anlatan Ahıskalıların söyleyişlerini içermekte idi. Gazeteci çok ince bir üslupla Ahıskalıların arasında bölücülük tohumları serpmekte idi. Zira Ahıskalılar senelerdir vatana geri dönememelerinin sebebini araştırıyor, fakat cevap alamıyorlardı. Bu yazıda "konuşturulan" devlet tarafından ödüllere layık görülmüş Ahıskalılar ise "bizim yerimiz rahat, günümüz mutlu, geçimimiz çok iyi ve yerli halklarla iyi anlaşıyoruz. Bura da bizim vatanımızdır ve hiçbir yere gitmek istemiyoruz" gibi sözlerle halkın vatana dönme isteğine karşı çıkıyorlardı. Zaten "kim suçlu" sorusuna cevap arayanlar, bu yazıda yanıt bulup kendi soydaşlarına - Ahıskalılara saldırıyor onlardan hesap soruyorlardı. Aslında Komünist yönetimi Ahıskalıların birlik ve bütünlüğünü bozma çabası içinde idi.

Bu yazının ("Yıllar Arasındaki Köprü") yayınından birkaç ay önce, Moskova gazetelerine ve özellikle İzvestiya gazetesine Ahıska Türkleri ile ilgili bilgi edinme amacıyla sorulan sorulara gazete bu konuda "hiçbir bilgiye sahip olmadığını" belirtiyordu[451]. Aynı gazetenin Özbekistan temsilcisi ise yazısında ("Yıllar Arasındaki Köprü") Ahıskalıların hayatını ilgi ile izlediğini ve hatta yaşanan göçün görgü tanığı olduğunu övünerek anlatıyordu. Ahıska Türklerine uygulanan sansürün kaldırılmasından (yani bahsettiğimiz Demiçev'le görüşmeden) 24 saat dahi geçmeden Sovyet yönetiminin en saygın gazetesinde konunun ele alınması halkın üzerindeki baskının yoğunluğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca yazı başka amaç için kullanılmasına rağmen, Ahıska Türklerinin kamuoyuna tanıtılması açısından büyük önem taşımakta idi.

Bu yazıdan sonra Sovyetler Birliğinin merkezî gazeteleri, basın yayın ve organları hemen hemen her ay aynı konuyla ilgili yayınlar yapmaya başladı: İzvestiya, Pravda, Komsomolskaya Pravda, Trud, Stroitelnaya Gazeta, Argumentı i Faktı gibi Komünist Parti'nin merkezî basın organları Geçici Organizasyon Kurumu'nun çabalarıyla Ahıskalıların problemleri ile ilgili kamuoyuna bilgi vermek zorunda kaldılar. Geçici Organizasyon Kurulu Sovyet yönetimi ile sık sık görüşmekte ve sürgün hayatının sonu görünmekteydi. Ancak Fergana faciasının ortaya çıkması her şeyi alt üst etmiştir. Facia öncesinde Sovyet yöneticileri Ahıskalıların taleplerine çok olumlu yaklaşmaya başlamıştı. Hatta 5 Arılık 1988

[451] İzvestiya gazetesinin Şubat 1988 tarihli ve 67 – 16697 No-lu (Mektuplar Bölümü Başkanı Ya. Podnek'in imzaladığı); Argumentı i Faktı gazetesinin 33574 / 703 No-lu (Mektuplar Bölümü Başkan Yardımçısı A.Gorbaçova'nın imzaladığı) cevap yazıları.

tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Lukyanov, Ahıskalıların hukukî açıdan haklı olduklarını ve vatanlarına dönmeleri için tarihî adaletsizliğin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağını vaat etti. Fakat, bahsettiğimiz yayın organlarında çok çelişkili yazılara yer verilmekte idi. Bazı yayınlarda Ahıskalıların Gürcü soyundan oldukları (?), Gürcistan'daki Ahıska bölgesinde nüfusun yoğun olduğu ve bu nedenle vatanlarına geri dönenleri Gürcistan Cumhuriyeti'nin başka bölgelerine dağıtmak gerektiği gibi problemin çözümünden daha çok Ahıskalıları kışkırtma amaçlı tezler ortaya atılmaya başlandı. Bu tezler hukukî temelden veya mantıktan yoksun olup, Gürcistan Devleti'nin problemin çözümü ile ilgili taleplerini yansıtmakta idi. Zira Gürcistan Devleti Türkleri asimile politikasını uygulamak istiyordu.

Fergana faciasına kadarki bir yıl içinde Geçici Organizasyon Kurumu çalışmalarına hız vermiş, Ahıskalıların çeşitli sorunlarının yurt içinde ve yurt dışında gündeme gelmesine çalışmıştır. Bu sıralarda 9 Nisan 1989'da Tiflis ayaklanması meydana geldi. Ordu sivil insanlara karşı silah kullandı ve kan döküldü. 16 Gürcü vatandaşı gaddarca öldürüldü ve yüzlerce insan yaralandı. Neticede ordu ve KGB suçlu çıkarıldı. Olay Moskova'da halk vekilleri kongresinde (Mayıs 1989) gündeme geldi. Bu kongrede SSCB Yüksek Sovyeti'nin Gürcü milletvekilleri Kızıl Ordu ve KGB yöneticilerini yerden yere vurarak, onlara verilmiş bir çok yetkileri ellerinden aldılar. Yetkileri kısıtlanmış generaller yetkilerine kavuşmak için önceden hazırladıkları plânı hayata geçirdiler; Fergana olayları bu plânın ana hatlarını oluşturuyordu. Bu trajediyi hazırlayanlar olaylara müdahele etmediler ve çok sinsi bir şekilde : "Bakın bizim yetkilerimizi aldınız. İnsanlar birbirini yiyorlar. Yetkilerimizi iade etmezseniz daha büyük olaylar çıkabilir" mesajını veriyorlardı. Kongrenin sonunda generaller amaçlarına ulaştı. Yetkilerin iadesi sağlandı. İşte bu ortamda Gorbaçov ve reform taraftarlarına karşı ordu, KGB ve parti eski kadroları bu senaryoyu uyguladılar.

Aslında daha 1988 yılı sonlarından başlayarak Özbekistan'da etnik gerilim tırmanmaya başladı. Milletleri birbirine düşürmek için istihbaratın verdiği alarm sinyalleri göz ardı ediliyor, kışkırtıcı yayınlar yapılıyor, söylenti ve provokasyonlara başvuruluyordu.

1989 Mayıs'ında Ahıska Türklerine karşı açık düşmanlık yapılmaya başlandı. Taşrada halkı Türklere karşı kışkırtıyorlardı. Her yerde Ahıskalılar tehdit ediliyordu.

Gerçekten de bütün tehlike işaretlerine, bazı vicdanlı güvenlik yetkililerinin uyarı raporlarına rağmen sorumlu merciler hiçbir önlem almıyorlardı. Durum patlama noktasına geldi. Ahıskalılara artık süre tanınıyordu; "Şu güne kadar Özbekistan'ı terk edeceksiniz".

Ahıska Türkleri ile Özbeklerin çatışması, 3 - 4 Haziran günlerinden itibaren Fergana, Margilan, Taşlak ve Kuvasay şehirlerinde (EKLER: 10. HARİTA) tam bir ayaklanma halini almıştır. Bu vahim ve kanlı olayların binlerce kişinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlandığı bilinen bir gerçektir.

23 Haziran 1989 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet'inde Stalin döneminde haksız olarak sürgün edilmiş Ahıska Türklerinin kendi tarihi vatanlarına dönmeleri ile ilgili sorunları çözmek için L.A. Gorşkov Başkanlığında özel komisyon kuruldu.

Bu komisyonun kurulması aslında gayri resmî, Ahıskalıların millî mücadelesini kabul etmek anlamına geliyordu. Bu komisyon Fergana'da Ahıskalıların uğradığı zararın Özbekistan devleti tarafından karşılanması hakkında karar kabul etti. Fakat , bu kararın yerine getirilmesi için hiçbir adım atmadı[452].

1989 - 90 yıllarında Özbekistan'daki feci olaylardan sonra Ahıskalıların mücadelesi yeni ve ağır bir döneme giriyordu. Katliamlar ve yeni sürgün sonucu halkın SSCB'nin çok geniş bir bölgesine dağıtılması ile beklenmedik yeni problemlerin ortaya çıkması mücadeleye ağır darbe vurdu.

2 Eylül 1989'da Azerbaycan'ın Saatli ilçesi Adıgün kasabasında düzenlenen Ahıska Türklerinin Geçici Organizasyon Kurulu'nun 10. Kurultayında durum değerlendirilmesi yapıldı ve merkezî (Moskova) hükümetten Türklerin vatanlarına dönmesine izin verilmesi talebinde bulunuldu.

Merkezî Sovyet yönetimi, Türklerin talepleri ve sorunlarını gidermek için zamana ihtiyaç olduğunu belirterek aslında Ahıskalıları oyalamaya başladı. 23 Eylül 1989 tarihinde Moskova'daki İzmayılov parkının (bahçesinin) stadyumunda SSCB'nin ayrı ayrı cumhuriyetlerinden gelmiş 526 delege ve misafirin katılımıyla Ahıska Türklerinin kongresi yapıldı. Kongrede Fergana faciası ve Ahıskalıların durumu dile getirilerek çeşitli konularda kararlar alındı. Kongrede 1990 yılının başlarında SSCB'deki Ahıskalıların kurultayının düzenlenmesi karara bağlandı.

---

[452] E.Kh.PANEŞ, L.B. ERMOLOV: "Meckhetinskie Turki", Voprosı İstorii Dergisi, Moskova 1991,No. 9 -10, 217.

18 Mayıs 1990'da Ahıska Türkleri (Mesket Türklerinin) Vatan Cemiyeti'nin kuruluş kurultayı yapıldı. Kurultaya SSCB'nin çeşitli Cumhuriyetlerinden gelmiş 178 delege katıldı. Kurultayda Sovyetler Birliği Ahıska Türklerinin Vatan Cemiyeti'nin kuruluşu ilan edildi. Sovyetler Birliği Ahıska Türkleri (Mesket Türklerinin) Vatan Cemiyeti 25 Şubat 1991 tarihinde SSCB Adalet Bakanlığı tarafından onaylanarak resmen tanındı. Kurultayda Yusuf Serverov Ahıska Türklerinin (Mesket Türklerinin) Vatan Cemiyeti'nin başkanı seçildi. Cemiyetin merkezi (başkanlığı) Moskova'da bulunuyordu. Ahıska Türklerinin bulunduğu cumhuriyetlerde Vatan Cemiyeti'nin şubeleri, bölgelerde ise temsilcilikleri açıldı.

Ahıska Türklerinin uzun süren mücadelesi sonucunda Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti 14 Kasım 1989'da beyanname, 7 Mart 1991 tarihinde ise "Sürgüne tabi tutulmuş halklara karşı uygulanmış cezaların haksız ve yasa dışı olduğunun kabul edilmesi ve onlara haklarının iade edilmesi" hakkında kanun çıkarıldı[453]. Bu kanunla sürgüne tâbi tutulmuş bütün halklar, ayrıca Ahıska Türkleri beraat etmişlerdi. Fakat onların Gürcistan'daki eski yurtlarına dönmesi ile ilgili sorun yine de giderilmedi. 1991 yılının sonunda Sovyetlerin çöküşü ile Ahıska Türkleri tarihinde yeni belirsiz bir dönem başlıyordu[454].

Sovyetlerin çöküşü ile Ahıska Türkleri yeni problemlerle karşılaşmaya başladı. Siyasî istikrarsızlık ve ekonomik krizin SSCB'nin bir çok bölgelerine dağıtılmış Ahıskalıları çok zor bir duruma soktuğu anlaşılmaktadır.

18 - 20 Nisan 1990 tarihleri arasında Ahıska Türklerinin sorunları ile ilgili kurulan geçici komisyon tarafından (Başkan Gorşkov L.A.) SSCB Yüksek Sovyeti Milletler Şurası'nın millî politika ve milletlerarası ilişkiler daimî komisyonu bünyesinde (başkan Tarazevic S.) toplantı düzenlendi. Toplantıya Ahıska Türkleri komisyonu üyeleri, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Rusya ve diğer ülkelerin SSCB Yüksek Sovyeti'ndeki milletvekilleriyle, üst düzey yöneticileri ve Ahıska Türklerinden beş temsilci katılmıştır. İki gün süren toplantıda Ahıska Türklerinin problemlerinin çözüm yolları araştırılmıştır. Tartışmalar sürerken Komisyon başkanlarının (Gorşkov L.A. ve Tarazeevic, G.S.) Türkleri Ahıska'ya değil, SSCB'nin başka bir bölgesinde yerleştirme çabası içinde oldukları belli olmuştur. Rusya temsilcilerinin Gürcistan'ı desteklemeleri, Ermeni

[453] N.F.BUGAY: a.g.e., 141; Rossiya i Eğo Sosedi, Problemi Etniçeskikh Menşenstv, Problem no Tematiçeskiy Sbornik, Moskova 2000, 52.
[454] Arif YUNUSOV: a.g.e., 83 - 84.

milletvekillerinin de Dağlık Karabağ sorununu gündeme getirmeye çalışmaları toplantıdaki tartışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Ahıska Türkleri temsilcileri Y. Serverov, T. Aslanov, S. Bunturk, T. Aliyevic ve R. Saidov kendi haklarını savunmak için defalarca kürsüye çıkmak zorunda kalmış ve sonunda Ahıska Türklerinin isteklerine uygun 8 maddelik tasarı kabul edilmiştir[455]. 150'den fazla SSCB Yüksek Sovyeti milletvekilinin katıldığı toplantı Ahıska Türklerinin problemlerinin çözümüne yönelik önemli bir gelişmeydi. Toplantıda Rus, Gürcü, Ermeni milletvekilleri ve üst düzey yöneticilerinin ortak hareket ettikleri tespit edilmiştir. Amaçları Ahıskalıları Sibirya'da veya ihtilaflı bölgelerde yerleştirmekle sorunu çözmekti[456]. Türk Cumhuriyetlerinin temsilcileri ve özellikle Azerbaycan heyeti Ahıskalıları desteklemekteydi.

Toplantıdan sonra merkezî yönetimin tutumu belli olduğu için Geçici Organizasyon Kurulu Ağustos ayında Soçi şehrinde toplanarak, Soçi'den Ahıska'ya doğru sulh yürüyüşüne (ekmek ve tuzla) çıkma karara aldı.

Ağustosun 10'unda (1990) Gürcistan'ın (Abhazistan'ın) sınırındaki Soçi iline bağlı Adler şehrine 3 binden fazla Ahıska Türkü toplandı. 10 Ağustos'ta Adler şehrinin merkez stadyumunda miting düzenlendi. 20'den fazla kişinin konuşmasından sonra SSCB Yüksek Sovyetine, SSCB KP MK Polit Bürosu ve Bakanlar Kuruluna, Birleşmiş Milletler'e ve diğer uluslararası kurumlara demeçler gönderildi. Sulh yürüyüşünün 11 Ağustos'ta başlaması kararlaştırıldı. Fakat, gece saat 11:00'de Ahıskalıların kampına Gamsahurdiya'nın[457] Gürcü temsilcileri gelerek Geçici Organizasyon Kurulunun yönetimi ile görüştüler. Görüşme üç saat sürdü. Gürcü temsilciler; sulh yürüyüşü sırasında çıkması muhtemel çatışmaların önünü almak[458] ve Gürcistan parlamentosu için yapılacak seçimleri sekteye uğratmamak için eylemin seçimden sonra 28 Ekim'e kadar ertelenmesi isteğinde bulundular. Ayrıca, Gürcü temsilcileri seçimden sonra parlamentoda çoğunluğa

[455] Vatan eşkı Gazetesi, Sovyetler Birliği Meshet (Ahıska) Türklerinin Vatan Cemiyeti'nin Gazetesi, No. 3, 1.
[456] Yahudileri aynı şekilde Sibiryada Birobican Özerk Bölgesi'ne yerleştirmişlerdi. Yahudiler yaşam koşullarına uygun olmadığı için bu Özerk bölgeye yerleşmediler. Bu şekilde Sovyet yetkilileri Yahudilerin haklarını koruduklarını dünya kamuoyuna sunmaya çalıştılar. Yahudilerin büyük bir kısmı kültürel haklarını koruyamadıkları için İsrail'e göç etmek zorunda kaldılar. Komünist liderlerin Ahıska sorununu da bu yöntemle çözmeye çalıştıkları görünmektedir.
[457] Gamsahurdiya Gürcistan'ın bağımsızlık hareketi lideridir. 1990'da seçimi kazanarak Gürcistan'da yönetimin başına geçmesine rağmen, Rusya'nın çıkardığı iç çatışmalarda öldürüldü.
[458] Gürcü temsilcileri bölgede yasa dışı örgütlerin eylemler yaptıklarını, yürüyüş sırasında çatışmalar çıkabileceğini ve bu bahane ile Rus askerî birliklerinin yeniden Gürcistan'a gireceklerini açıkladılar. Sonradan bu açıklamaların isabetli olduğu ortaya çıkmıştır.

sahip oldukları takdirde, Ahıskalıların vatanlarına dönüşüne izin vereceklerine söz verdiler. Bunun üzerine, 11 Ağustos'ta Türkler gövde gösterisi ile eylemlerini bitirdiler[459].

Sovyet yönetimine karşı Ahıskalıların son protesto eylemi 1991'in Ağustos'unda gerçekleştirildi. 1 Ağustos'ta yedi binden fazla Ahıskalı Moskova'da toplandı. Ahıskalılar Kızıl Meydanı ve Parlamento binasının önünü işgal ederek, gece gündüz eylemlerini sürdürdüler. Fakat, Sovyet yöneticileri haklı talepleri dinlemek yerine polis gücü ile Türkleri otobüslere doldurmuş, tren istasyonuna getirerek Moskova dışına çıkarmışlardır.

D. Vatana Dönüş Mücadelesi' nin Uluslararası Arenaya Taşınması (1992 – 2003).

Sovyetler Birliği Ahıska Türklerinin (Mesket Türklerinin) Vatan Cemiyeti 20 - 21 Kasım 1992 tarihinde 2. Kurultayını yaptı. 207 delegeden 176'sının (%85) (Rusya'nın çeşitli bölgelerinden 67, Azerbaycan'dan 56, Kazakistan'dan 34, Kırgızistan'dan 10, Özbekistan'dan ise 8 delege) katıldığı kurultayda cemiyetin son iki yıllık dönemdeki faaliyeti değerlendirilmiş ve gelecek için stratejiler belirlenmiştir. Kurultayda cemiyetin ismi değiştirilerek Ahıska Türklerinin (Mesket Türklerinin) Uluslararası Vatan Cemiyeti ismi benimsenmiştir. Cemiyetin başkanlığına yeniden Yusuf Serverov seçilmiştir.

Sovyetlerin çöküşünden sonra Halil Ömerov'un (Gözalaşvili) liderliğini yaptığı Gürcü tezinin savunucuları 1991 Kasımında Kabardın - Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçik yakınlarındaki "Hasanya" köyünde düzenledikleri kurultayda "Sürgündeki Müslüman Meskhiler"in "Hısna (Kurtuluş) Cemiyeti"ni kurdular. Bu cemiyet hem Rusya hem, de Gürcistan devletleri tarafından resmen tanındı. "Hısna"nın başkanlığına seçilen Halil Ömerov'un 1995'te ölümünden sonra, sıra ile cemiyetin başkanlığına İsa Aşrafov (Tavadze) ve Yasin Hasanov (Varskhelidze) seçilmişlerdir. Halkın bir kısmının propagandaların etkisi ile Hısna

---

[459] Seyfeddin BUNTÜRK: "Soçi Hadiseleri, Onun Tarihi Ehemmiyeti ve Dersleri", Sovyetler Birliği Meshet (Ahıska) Türkleri'nin Vatan Cemiyeti'nin Vatan aşkı Gazetesi, 1990, No.3, 1-2.

Cemiyeti'ne yönelmesi ve hatta vatan topraklarına dönmek için soyadlarının dahi değiştirilmesini (Gürcüleştirilmesini) kabullenmesi bu dönemlere rastlar[460].

Hısna (Kurtuluş) Cemiyeti üyeleri, yalnız Ahıska bölgesine değil, Gürcistan'ın hangi bölgesi olursa olsun göç etmeye karar vermişlerdi. Bunlar artık gurbette yaşamaktan bıkmış; ne bahasına olursa Gürcistan'ın sınırları içinde yerleşmek isteyen Ahıskalılar idi. Fakat Hısna Cemiyeti'ninde durum az sonra gerginleşti. Gürcistan hükümeti bütün şartları kabul eden Meskhlilerin dahi Gürcistan'a yerleşmesini engelledi. Hatta, Zviad Gamsahurdiya hükümeti 200 Meskhi ailesini Gürcistan'dan kovdu. 1 Ocak 1992'de 4 köyde (Ozurgeti ilçesi'nin Nasakirali ve Narudji, Samtredi ilçesi'nin Kopitnari ve Haşur ilçesi'nin Tskhramuta köylerinde) bütün baskılara direnen 60 aile kalmıştı[461]. Zviad Gamsahurdiya'nın ölümünden sonra gelen hükümetlerin de Meskhlilere gereken desteği vermediği ve onlara güvenmediği bilinmektedir. Aslında Gürcistan Devleti Hısna Cemiyeti'ni dünya kamuoyuna demokrat imajı vermek ve destek almak için kullandığı ortaya çıkmıştır. "Hısna" Cemiyeti içindeki çekişmeler sonucu, Marat ve Klara Baratasvili kardeşler ayrılarak, 1996 - 97 yıllarında "Gürcü Muhacirleri Birliği"ni ve "Letifşah Baratasvili Fondu" nu kurdular.

Sovyetlerin çöküşünden sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) bağlı olan cumhuriyetlerde ve bölgelerde Uluslararası Ahıska Türkleri (Mesket Türklerinin) Vatan Cemiyeti'nin şubeleri açıldı. 13 Ekim 1993'te Azerbaycan ve Ukrayna'da[462], Rusya'nın bazı bölgelerinde, Kazakistan'da, Özbekistan'da şubeler açıldı. 27 Ekim 1994'de Azerbaycan Vatan Cemiyeti Başkanlığına Halit Taştanov seçildi ve bu görevi 2001'e kadar sürdürdü. 2001'de seçimlerinde Bekir Mamoyev, 2003'te ise İbrahim Burhanov başkanlık seçimini kazandı.

1996 yılında Uluslararası Vatan Cemiyeti Romanya'daki 41.Kongrede Avrupa Birliği Millî Azınlıklar Federasyonu'na kabul edildi.

Uluslararası Vatan Cemiyeti'nin 12 - 14 Mart 1997 tarihindeki 2.resmî kurultayına (gayri resmî 12'nci kurultayı) ekonomik nedenlerle 176 delegeden 47'si katılabildi. Kurultayda radikal konuşmalar yapılmasına rağmen, ılımlı kararlar alındı[463].

---

460 Arif YUNUSOV: a.g.e., 86-87.
461 Marat, BARATAŞVİLİ: Pravovoe polojeniya Meskhov-repartiantov v Gruzii, Tiblisi, 1998, 36.
462 Rasaddin RASULOV: "Türki-Meskhetintsı-56 let v ssılke", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nisan 2001, No.3 (15), 4.
463 Arif YUNUSOV: a.g.e., 90-91.

Fergana olaylarından sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmek isteyen gruplar da örgütlenerek yeni cemiyetler kurdular: 1990'da Abuzer Tayfur'un başkanlığında "Osmanlı Türkleri" (Kırgızistan'da), Ukrayna'da Muhammet İzzetoğlu'nun başkanlığında "Anadolu", Kazakistan'da İsmail Kaniyev başkanlığında " Türkiye " cemiyetleri kuruldu.

Maksut İzzet başkanlığında As - Türk Cemiyeti (Kırgızistan) büyük destek alarak 2 Kasım 1996'da Bişkek'te ve 15 Kasım 1996'da Ankara'da 1. Uluslararası Ahıska Türkleri Kurultayı'nı düzenledi. 1. etabı Bişkek'te, 2. etabı Ankara'da düzenlenen birinci kurultayda Uluslararası Ahıska Türkleri Federasyonu'nun kurulduğu ilan edildi. Maksut İzzet federasyonun başkanı seçildi, fakat federasyon ekonomik nedenlerle faaliyetini sürdüremedi.

Uluslararası Vatan Cemiyeti'nin vatana dönüş mücadelesinin uluslararası arenaya taşınmasında büyük rolü olmuştur. Cemiyetin 1997 - 2001 yılında faaliyeti ve yazışmaları ile ilgili aşağıdakileri belirtebiliriz[464]:

-20 Mayıs 1997 tarihinde Ahıska Türklerinin şikayet dilekçesi (No. 104 - MT) Rusya Federasyonu (RF) Anayasa Mahkemesi'ne sunulmuş, alınacak cevabın Haaga'daki Uluslararası Mahkemeye gönderilmesi gerekmektedir.

-24 Mayıs 1997 tarihinde 105 - MT[465] Nolu 11 sayfalık Ahıskalıların problemleri ile ilgili mektup Krasnodar bölgesindeki Rusya Federasyonu'nun Devlet Başkanı B.N. Yeltsin'e, Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti Başkanı E.S. Stroev'e, Devlet Duması Başkanı G.N. Selezniyov'a gönderilmiştir. 27 Mayıs 1997 tarihinde 106 - MT nolu mektupla Rusya Federasyonu Milli ve Bölgesel Politika Bakanlığı'na Ahıska Türklerinin basın ve yayın faaliyetleri için finanse desteği yapılması talebinde bulunulmuştur. 14 Haziran 1997 tarihinde 116 MT. nolu mektupla ABD Başkanı B. Clinton'dan Ahıska Türklerinin problemlerinin çözümünde desteği istenmiştir.

-17 Haziran 1997 tarihinde 118 - MT nolu mektupla Gürcistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze'den randevu talep edilmiştir. Faksla gönderilen yazıya cevap alınamamıştır.

---

[464] "Pisma,Obraşeniya", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalçik (Kabardin – Balkar Özerk Cumhuriyeti), Uçredidel: Obşestvennaya organizatsiya - Mejdunarodnoe obşestvo Meskhetinskikh Turok "Vatan", Nisan (Aprel) 2001, No. 3 (15), 2.

[465] "Ahıska Türkünün Rusça karşılığı olan "Meskhetinskiye Turki" sözlerinin kısaltılmış şekli (MT) olduğu anlaşılmaktadır.

-22 Haziran 1997 tarihinde 120 - MT nolu mektupla Avrupa Parlamentosu'nun (AP) dönem başkanından (Meri Robinson'dan) Rusya Federasyonu yönetimi ile görüşerek Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesine kendi istekleriyle göç etmediklerini iletmesi rica edilmiştir.

-2 Temmuz 1997 tarihinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin Cenevre'deki konferansına katılım sağlanmıştır. Konferansta "Rehabilitasyon, Repertrasyon ve Entegrasyon" bölümünün çalışmalarında iştirak edilmiştir. On sayfalık Ahıska Türkleri demeci bütün katılımcılara dağıtılmıştır. BM Genel Başkanı K. Anan'a ayrıca bir mektup takdim edilmiştir.

-6 Temmuz 1997'de (130 - MT nolu) ve 15 Eylül 1997 tarihinde (135 - MT nolu) Rusya Federasyonu yöneticilerine gönderilen mektuplarla Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türklerinin durumu anlatılmış ve gereken önlemlerin alınması talep edilmiştir.

-4 Kasım 1997 tarihinde 158 - MT nolu yazıyla BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Avrupa Bürosu Müdürü Can Khorekens ve BM Mülteci Baş Komiserliğinin BDT temsilcisi Kristi Floor'a Ahıskalıların problemlerinin çözümü için Rusya ve Gürcistan'a baskı yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

-17 Kasım 1997 tarihinde Rusya Federasyonu (RF) Devlet Duması'nın toplantı salonunda Ahıska Türklerinin sürgün edilmesinin 53. yıldönümü ile ilgili basın toplantısı düzenlenmiştir. Basın toplantısında Gürcistan Büyükelçiliğinin temsilcisi de konuşma yapmıştır.

-2 Şubat 1998'de 04 - MT nolu Rusya Federasyonu Millî ve Bölgesel Politika Bakanı V.M. Mikhaylov'a ve 05 - MT nolu Rusya Federasyonu Devlet Başkanı B. Yeltsin'e gönderilen mektuplarda Ahıska Türklerinin örgütlerine maddî yardımların yapılması ve gereken kanunların kabul edilmesi talebinde bulunulmuştur.

-3 Şubat 1998 tarihli 06 - MT nolu mektupla Dışişleri Bakanı B. Pastukhov'dan yetkilerini Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmesi ile ilgili problemlerin çözülmesine yardımcı olmakta kullanması istenmiştir.

-3 Şubat 1998 tarihli 07 - MT nolu yazıda Rusya Federasyonu Devlet Duması İnsan Hakları Komisyonu Başkanı V.V. Borşeva'ya, Krasnodar bölgesinde Ahıskalılara yönelik insan hakları ihlâlleri ile ilgili bilgi verilmiştir.

-14 Şubat 1998 tarihinde 16 - MT nolu yazıda Avrupa Birliği Milli Azınlıklar Federasyonu Başkanı Romedi Arkvint'e ve kurumun Genel Sekreterine

Krasnodar bölgesi ve Azerbaycan cumhuriyetlerindeki Ahıska Türklerinin problemlerinin incelenmesi ve çözülmesi için çaba gösterilmesi istenmiştir.

-20 Mart 1998 tarihli 17 - MT nolu yazıda Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı V.S.Çernomırdin'e Rusya'daki Ahıskalıların problemleri ile ilgili Rusya ve Gürcistan'ın ortak çalışmalarına ara verildiği, 1994'ten sonra ise çalışmaların yapılmadığı ifade edilmiştir.

-23 Mart 1997 tarihinde 18 - MT nolu yazı ile Gürcistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze ile Ahıskalıların problemlerini görüşmek için randevu talebinde bulunulmuştur.

-20 - 24 Mayıs 1998 tarihleri arasında Avrupa Birliği Milli Azınlıklar Federasyonunun Praga'daki 13.Kongresine Uluslararası Ahıska Türkleri "Vatan" Cemiyeti de katılmıştır. Kurultay delegelerinin kabul ettiği demeçte Rusya Federasyonu'na bağlı Krasnodar bölgesinde insan haklarının sürekli şekilde ihlâl edildiği, Ahıska Türklerinin baskı ve şiddete maruz kaldığı, Rusya ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Ahıskalıların vatanlarına dönmesi için gereken şartları yerine getirmedikleri dile getirilmiştir.

- 6 - 7 Haziran 1998 tarihinde Rostov vilayetinin (Rusya Federasyonu) Bolşaya Orlovka kasabasında halk toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda Gürcü gençlerinin daveti ile Ahıska bölgesinde geziye katılan Ahıskalı gençler gezi notlarını okumuşlardır.

-12 Haziran 1998 tarihli 42 - MT nolu yazı ile BM Genel Sekreteri Kofe Annan'dan Gürcistan devleti ve parlamentosundan Ahıska Türkleri probleminin çözümünün hızlandırılması için harekete geçmesi konusunda yardımı istenmiştir.

-12 Haziran 1998 tarihli 43 - MT nolu yazı ile İnsan Hakları ve Demokrasi Enstitüsü Bürosu adından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde Ahıskalıların problemlerini araştırmak ve sorunları çözmek için uluslararası komisyon kurulması talep edilmiştir. Aynı talep 45 - MT nolu yazı ile BM Mülteciler Komiserliğine de iletilmiştir.

-15 - 16 Haziran 1998'de BDT ülkelerindeki göçmenler ve geçici iskâna tâbi tutulan mültecilerle ilgili Cenevre Kongresine iştirak edilmiştir.

-16 Haziran 1998 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le görüşülmüş; Ahıskalıların bütün problemleri gerek sürgün yerlerindeki, gerekse Türkiye'deki sorunları görüşmede ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Cumhurbaşkanı S. Demirel, Gürcistan Cumhurbaşkanı ile görüşerek Ahıskalıların problemlerinin çözümünü hızlandırmaya söz vermiştir.

- 4 - 10 Temmuz 1998 tarihinde Giresun'da Türk devletleri ve topluluklarının kurultayına katılım sağlanmış ve Ahıskalıların problemleri dile getirilmiştir.

- 8 - 9 Eylül 1998 tarihinde BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Ahıska Türkleri konusunda toplantı düzenlemiştir. Haaga'daki bu toplantıya Azerbaycan, Rusya ve Gürcistan devletlerinin temsilcileri katılmışlardır[466].

-28 Eylül 1998 tarihinde 53 - MT, 68 - MT nolu yazılarla Avrupa Birliği Parlamentosu Asamblesi Başkanlığına, Gürcistan'ın Ahıska sorununu çözmekten kaçındığına dikkat çekilerek, Vatan Cemiyeti'nin Gürcistan Parlamentosu'nda kanunların hazırlanması sürecinde iştirak etmek isteği dile getirilmiştir.

-16 Ekim 1998 tarihli 69 - MT nolu yazı ile Rusya Federasyonu Milli ve Bölgesel Politika Bakanı R. Abdulatifov'dan BM Mülteci Baş Komiserliği ve diğer uluslararası kurum ve kuruluşların katılımı ile Ahıskalıların problemleri konusunda yuvarlak masa toplantısı düzenlenmesi istenmiştir.

-15 Ocak 1999 tarihinde 03 - MT nolu yazı ile Gürcistan Cumhuriyeti Devlet Bakanı V.G. Lordkipanidze'ye, 04 - MT nolu yazı ile Gürcistan Parlamento Başkanı E.V. Jvaniya'ya, 8 Ekim 1999 tarihli 41 - MT nolu yazı ile Gürcistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı E.A. Şevardnadze'ye Ahıska Türklerinin problemlerinin çözümünü hızlandırmak için çalışma teklifleri arz edilmiştir.

-15 - 17 Mart 1999'da BM Mülteciler Yüksek Komiserliğinin Viyana Konferansına katılım sağlanmıştır. Konferansa AB, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, BM Mülteciler Baş Komiserliği, Rusya, Gürcistan, Türkiye, Azerbaycan, ABD, Ukrayna ve Ahıska Türkleri temsilcileri katılmışlardır. Konferansta Ahıskalıların problemleri tartışılmıştır. Bu konferansın etkisi altında E.A. Şevardnadze Ahıska Türkleri ile ilgili devlet komisyonu kurmak zorunda kaldı. Ahıskalılarla ilgili kanun hazırlanmasına karar vermesine rağmen, belirli bir süre ve hareket plânı belirtilmemiş böylece, bu karar da kağıt üzerinde kalmıştır[467].

-1999 Nisanında Avrupa Birliğinin görüşlerini alan E. Şevardnadze iki yıllık bir zaman diliminde gerekli mevzuat hazırlanacak,sonraki 10 yıl içinde

---

[466] M.KATIŞEVA: " Dolgaya Doroga Damoy", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalcik, Şubat (Fevral) 2001, No.12, 5.

[467] M.KATIŞEVA: " Dolgaya Doroga Domoy", Vatan Yolunda Gazetesi, Şubat 2001, No. 12, 5.

Ahıskalıların vatanlarına yeniden iskânı bitirilecekti. Geri dönüş programının 12 yıllık bir süreyi kapsadığı anlaşılmaktadır[468].

- 22 - 27 Haziranda (1999) göçmen problemlerinin çözümü ile ilgili Cenevre konferansına katılan Vatan Cemiyeti temsilcileri, göçmen temsilcilerinden bir çalışma grubu kurulmasına nâil olmuşlardır.

-24 Ekim 1999 tarihinde 45 - MT nolu yazı ile Rusya devleti yöneticilerinden, 4 Kasım 1999 tarihli 48 - MT nolu yazı ile ise Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulundan Ahıska Türklerinin mücadelesini desteklemeleri, Vatan Cemiyeti'ne maddî ve manevî yardımda bulunmaları istenmiştir[469].

-15 Mart 2000 tarihli 12 - MT nolu yazı ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den destek istenmiştir.

-11 Nisan 2000 tarihinde 17 - MT nolu yazı ile Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı V.V.Putin'den ve Rusya Federasyonu Güvenlik Sovyeti Sekreteri S.B.İvanov'dan, 18 - MT nolu yazı ile Kabardin Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Mayski ilçesinde Ahıska Türklerine yapılan baskı ve işkencelere son verilmesi, uğradıkları zararların karşılanması talep edilmiştir.

-27 Mayıs 2000 tarihinde 25 - MT nolu yazı ile Gürcistan Cumhurbaşkanı E.A.Şevardnadze'den Gürcistan yöneticileri ile ilişkileri genişletmek ve birlikte çalışmalar yapılmasına imkan yaratmak için, Vatan Cemiyetinin Gürcistan'da temsilcilik açması hususunda yardım istenmiştir.

-10 Haziran 2000 tarihinde 29 - MT nolu yazı ile Rusya Federasyonu Cumhuriyet Baş Savcısı V.V.Ustinov'dan Krasnodar bölgesinde Ahıskalılara yapılan baskı ve işkencelerin önlenmesi talep edilmiştir.

-15 Haziran 2000 tarihinde 30 - MT nolu yazı ile Gürcistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı E.A. Şevardnadze'den randevu talebinde bulunulmuştur.

-29 Haziran 2000 tarihinde 31 - MT, 45 - MT nolu yazı ile Avrupa Birliği Parlamento Asamblesi Başkanlığına Gürcistan Devletinin taahhütlerini yerine getirmediği, verilen sürenin bitmesine rağmen gereken kanunların kabul edilmediği bildirilmiş, konunun parlamentolar düzeyinde çözümüne çalışılması istenmiştir.

---

[468] Gourban OSMANOV: Ahıska Türkleri (1908-1989), Yüksek Linans Tezi, Danışman Prof. Dr. Ahmet Özgiray, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Anabilim Dalı), İzmir 2001,171-175.

[469] " Pisma i Obraşeniya", Vatan Yolunda Gazetesi Nisan 2001, No. 3, 3.

-26 Eylül 2000 tarihli yazı ile Gürcistan kurum ve kuruluşlarına, örgütlerine ve siyasî partilerine Ahıskalıların mücadelesine destek çağrısında bulunulmuştur.

-4 Ekim 2000 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından kabul edilen Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti temsilcileri Ahıskalıların (bir saat süren görüş sırasında) durumu ve çözüm yollarını dile getirmiş, Türkiye'nin komşu Gürcistan Devleti ile ilişkilerinde bu konunun da gündeme getirilmesi arz edilmiştir.

-10 Ekim 2000 tarihinde 56 - MT nolu yazı ile Rusya, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarına Ahıskalıların son durumu ile ilgili bilgi verilerek, Ahıska Türklerinin haklı taleplerinin yerine getirilmediği bildirilmiştir.

-18 Ekim 2000 tarihinde 57 - MT nolu yazı ile Acaristan Özerk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı A.İ.Abaşidze'den yetkilerini kullanarak Ahıskalıların haklı taleplerinin gerçekleşmesine yardımcı olması arz edilmiştir.

-10 Ocak 2001 tarihinde 03 - MT nolu yazı ile Gürcistan'ın Moskova Büyükelçisi Z.Abaşidze'ye, 25 Ocak 2001 tarihinde 03 - MT nolu Gürcistan Parlamentosunda Ahıska Türkleri konularını araştıran Devlet Komisyonu Başkanı T.İsakatze'ye ortak komisyon (Vatan Cemiyeti ile birlikte) kurulması için müracaat edilmiştir.

-9 Nisan 2001 tarihinde 06 - MT nolu yazı ile Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'na Krasnodar bölgesinde ve diğer bölgelerde Ahıska Türklerinin bölücü siyaset adamları tarafından koz olarak kullanmasına izin verilmeyeceği dile getirilerek, Türklerin başkalarının topraklarında gözü olmadığı, kendi vatanlarına dönmek için yıllardır mücadele ettikleri ve Rusya'nın da bu mücadeleye destek vermesi gerektiği ifade edilmiştir[470].

-25 - 26 Eylül 2001'de Avrupa Konseyi Parlamento Asamblesi güz dönemi toplantısında Ahıska Türkleri konusunun (Gürcistan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyince öngörülen taahhütlerin yerine getirilmesi konusunun) ele alındığı toplantıya Ahıska Türkleri uluslararası Vatan Cemiyeti temsilcileri de katılmışlardır. Toplantı Strasburg'da düzenlenmiş ve Avrupa uluslararası örgütlerinde Ahıska Türkleri ile ilgili konularda bilgi ve belge eksikliği olduğu anlaşılmıştır. Gürcistan devlet adamlarının bu yetersizliği çok ustaca

---

[470] "Pisma i Obraşeniya", Vatan Yolunda Gazetesi, Nalçik şehri, (Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Uçreditel: Obşevstvennaya Organizatsiya - Mejdunarodnoye Obşestuo Meskhetinskikh Turok Vatan, Nisan (Aprel) 2001, No. 3 (15), 3.

değerlendirdiği görülmektedir. Gürcistan tarafının Sovyet döneminde olduğu gibi, ekonomik sıkıntıları dile getirmesi üzerine, 1990 Nisan'ındaki Moskova toplantısında Türklerin bulundukları bütün cumhuriyetlerinin parlamento başkanlarının Gürcistan temsilcisine, " Siz siyasî karar çıkarın, biz ise her bir Ahıska Türkü ailesine kendi devletimizin bütçesinden kaynak ayırmaya söz veriyoruz " sözleri hatırlatılmıştır.

VI. BÖLÜM:
20. YÜZYILDA TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ.

A. 20 Yüzyılın Birinci Yarısında Türk - Sovyet İlişkileri.

1. Savaş Öncesi İlişkiler: Türk - Sovyet Dostluğunun Kurulması.

1921 Moskova Antlaşması Türk - Sovyet dostluk ve işbirliğinin yirmi yıl daha sürmesini sağlamış bir belgedir.

Bu antlaşmanın imzalanması her iki devletin işine gelmiştir: Türkiye 1923 Lozan Antlaşması sonucunda Batı ile sorunlarının çoğunu çözümlemişse de, İngiltere ile olan Musul antlaşmazlığı Milletler Cemiyetinde İngiltere'nin istediği yönde çözülmüştü. Diğer taraftan, Türkiye, Mussolini'nin (İtalya'nın) de Anadolu üzerindeki emellerinden kuşkulanıyordu.

Öte yandan, batılı devletler Komünist Sovyet Rusya'yla siyasal ilişkiler kurmak istemiyordu. Üstelik 1 Aralık 1925'te Lokarno Güvenlik Sistemi ile batılılar Almanya ile bir araya gelince, Sovyet Hükümeti büsbütün telaşa düşmüştü.

Yalnızlık içinde bulunmalarına karşın, her iki devlet de İngiltere'nin etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'ne katılmak istemiyordu.

Türkiye ve Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetinin Musul sorunu üzerindeki kararının ertesi günü, 17 Aralık 1925'te Paris'te bir antlaşma imzalamışlardır[471].

Antlaşma 3 maddelik bir metin olup, buna ayrıca 3 protokol eklenmiştir.

Antlaşmanın[472] 1. Maddesi, taraftarlardan her hangi birine bir saldırı olunca ötekinin tarafsız kalacağını belirtmekle ortaya bir "tarafsızlık" yükümü koymuştur. 2. madde ise, en geniş kapsamıyla, bir saldırmazlık hükmü getirmektedir. O nedenle, antlaşma "tarafsızlık ve saldırmazlık " adını almıştır.

Antlaşmanın 3. maddesi bunun suresinin 3 yıl olduğunu, müddetin bitiminden 6 ay önce fesih arzusu bildirilmezse 1 yıl için otomatik uzayacağını gösterir[473].

---

[471] Boris B. POTSKHVERİYA: " 1920 – 1930'lu yıllarda Türk – Sovyet ilişkileri", 192, Sempozyum Bildirileri: Türk – Rus i lişkilerinde 500yıl 1491 – 1992. Ankara, 12–14 Aralık 1992, Osmanlı Devleti'nin 700, Kuruluş Yıl Dönümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1999, 189 – 195.

[472] İsmail SOYSAL: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1989, 268–273.

[473] Kamuran GÜRÜN: Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953). Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1991, 111 – 112.

Antlaşmaya üç protokol eklenmiştir:

Birincisi, tarafsızlık ve saldırmazlık hükümlerinin dışında, tarafların öteki devletlerle her türlü ilişkilerinde serbestliğe sahip olacağını belirtmektedir ki, bu daha çok Türkiye'nin, büyük komşusu karşısında, bir ölçüde, hareket serbestliğini sürdürebilmek istediğini göstermektedir[474].

İkincisine göre, taraflar birbirlerine karşı 2. maddede öngörülen siyasal antlaşmalar gibi, parasal ve ekonomik antlaşmalara da katılmayacaklardır. Bu protokolün daha çok, o sırada batılı devletlerin Sovyet Rusya'ya karşı giriştikleri ekonomik önlemlere ileride Türkiye'nin de katılmasına karşı yapıldığı anlaşılıyor. Kaldı ki, Musul sorunu çözümleninceye dek, Türkiye de İngiltere'nin parasal baskısı altındadır.

Üçüncü protokolde, taraflar diplomatik yoldan çözümlenemeyen anlaşmazlıkların çözüm yöntemlerini bulmak için, görüşmelere başlayacaklarını belirtmişlerdir. Fakat, böyle bir ikili antlaşma gerçekleşmemiştir.

Antlaşma ve ekli protokollerden başka, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Türkiye Dışişleri Bakanı Tevik Rüştü (Aras) Beye, sunduğu bir gizli mektubun da bulunduğu sonradan anlaşılmıştır. Bu mektupta, tarafların birisinin üçüncü bir ya da birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere 1921 Moskova Antlaşmasının temel olacağı açıklanmaktadır. 1936 yılında Montreux'de Boğazlar Sözleşmesi yapıldığı sırada, Türk hükümeti söz konusu mektubun Sovyetlerin Türkiye'ye verdiği bir güvence sayılabileceğini anımsatmış, Sovyet Hükümeti ise, Çiçerin'in mektubunun güvence niteliğinde bir değeri olmayacağını bildirmiştir. Kuşkusuz 1945'te Sovyetler Birliği 1925 Paktına son verince, ona bağlı bu mektupta ortadan kalkmıştır.

Antlaşma, 29 Haziran 1926 günü yürürlüğe girmiştir. Süresi üç yıl olarak saptanan (Mad. 3) bu antlaşmanın, ilk kez 17 Aralık 1929 yılında bir uzatma protokolü ile yürürlüğü iki yıl uzatılmıştır[475].

Bu protokolün uzatılması için, Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan 13 Aralık 1929 günü Ankara'ya gelmişti[476].

---

[474] İsmail SOYSAL: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1989, 264.

[475] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası,Cilt: 1 (1919 – 1973), Elif Matbaası Ankara 1989, 81.

[476] Kamuran GÜRÜN: Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953), Türk Tarih Kurumu Basımevi. – Ankara 1991, 124 – 125.

Moskova'da 28 Temmuz 1930'da onay belgeleri verilince yürürlüğe giren protokol ve ona ekli gizli protokol, karşılıklı da olsa, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne haber vermeden ve onun onaması olmadan, komşusu olan devletlerle siyasal bağıtlar yapmamasını öngören bir hüküm getirmiştir. Nitekim, Sovyetler Birliği 1935'te Fransa ve 1940'ta Bulgaristan ile ittifak görüşmelerine girişince – ki sonuç vermeyecektir - Türkiye ile danışmada bulunmamış iken, Türkiye bu dönemde, Sovyetler Birliğine her zaman ayak uydurmuştur. Örneğin, 1928 yılında, Sovyet hükümeti'nin desteği ile katıldığı Cenevre Silahsızlanma Konferansında Sovyet görüşünü savunmuş, 1932'de Milletler Cemiyetine ona danıştıktan sonra ve Sovyetler yararına bir çekince koyarak katılmış, onunla birlikte 1933 Litvinof Protokolünü imzalamış, 1934 Balkan Paktını Sovyetlerle danışma içinde gerçekleştirmiş, ayrıca yazılı bir demeçle ona güvence vermiş, 1936 Montreux Boğazlar Konferansı öncesi ve süresince Sovyet hükümetiyle danışma toplantıları yapmıştır.

Bu arada iki devlet 11 Mart 1927 günü Ankara'da imzaladıkları bir "Ticaret ve Seyrisefain" sözleşmesiyle işbirliklerini geliştirmeye çalışmışlardır[477].

Ayrıca 1939 Türk - İngiliz - Fransız üçlü ittifakına ekli II sayılı" Sovyet Rusya çekincesi" savaş boyunca da değerini korumuştur.

İki devlet, 7 Mart 1931 günü Ankara'da, 1925 antlaşmasına ek olmak üzere imzaladıkları, yeni bir protokol ile, tarafların birbirine önceden bildirmeden, Karadeniz ve ona bitişik denizlerde (Marmara, Ege ve Akdeniz söz konusudur.) yeni savaş gemisine sahip olamayacağı hükme bağlandı. Bu hüküm de daha çok başka denizlerde de donanması bulunan Sovyetlerin yararına bir nitelik taşımaktadır.

1925 antlaşması ili 1929 Uzatma Protokolü ve 1931 "Bahri" Protokol'ün yürürlük süreleri, önce 30 Ekim 1931 günü imzalanan bir protokol ile 5 yıl ve 7 Kasım 1935 günü yapılan bir yeni protokol ile on yıl daha uzatılmıştır. Bu son protokole göre, söz konusu bağıtlar, protokolün Ankara'da imzalandığı 7 Kasım 1935 gününden 7 Kasım 1945 gününe dek yürürlükte kalmıştır[478].

---

[477] Semih YALÇIN: Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, BERİKAN YAYINLARI, Ankara 2000, 208.

[478] İsmail SOYSAL: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I.Cild (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1989, 265 – 266; Kamuran GÜRÜN: 17 Aralık 1925 Türk – Rus Antlaşması, 186 – 188, Sempozyum Bildirileri: Türk – Rus ilişkilerinde 500yıl 1491 – 1992, Ankara, 12 – 14 Aralık 1992, Osmanlı Devleti'nin 700, Kuruluş Yıl Dönümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1999, 181 – 188; Yahya OKÇU: Türk–Rus Mücadelesi Tarihi, Doğuş Ltd. Matbaası Ankara 1953, 188.

1925 antlaşmasından sonra gelişen iş birliği çerçevesinde, 24 Nisan 1932'de İstanbul'dan Odesa'ya, oradan da Moskova'ya giden Başbakan İsmet İnönü Sovyetler Birliğinden 20 sene vadeli ve faizsiz, sekiz milyon dolarlık bir yatırım kredisi temin etmiştir[479].

1933 yılı cumhuriyetin ilânının 10. yıldönümü merasimlerine katılmak için Ankara'ya gelen SSCB Harbiye ve Bahriye Komiseri Mareşal Voroşilov Başkanlığında, Milli Eğitim Komiseri Bubnov, Mareşal Budyonni, Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'dan oluşan heyet 27 Ekimden 10 Kasım tarihine kadar Türkiye'de kaldı[480].

1934 yılından itibaren Türk – Sovyet ilişkilerinde değişik bir hava esmeye başlayacaktır. Türkiye, batılı devletlerle iş birliğine gittikçe Sovyetler Birliği'nden belirli bir ölçüde uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşma özellikle Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra artarak devam edecektir[481].Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak görüşmeleri Türkiye'nin istediği Türk - Sovyet ittifakının etkinliğini yok edici nitelikteki öneriler üzerine kesilmiştir.

Bu arada Sovyetler Birliği,Almanya ile 23 Ağustos 1939 günü bir Saldırmazlık Paktı imzalaması üzerine, Türkiye'ye karşı dostça tutumunu değiştirecekti. Bununla birlikte, Almanların 1941 başlarında Balkanlara sarkması sırasında Sovyet Hükümeti Türkiye ile yeniden bir yaklaşma arayacaktı. Böylece 25 Mart günü, 1925 antlaşmasını doğrulayan ve güçlendiren bir Ortak demeç yayımlanacaktı[482].

2. II. Dünya Savaşı Sırasında Türk - Sovyet İlişkileri (1939 - 1945)

Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İnönü'nün bütün ümitleri 21 Ağustos 1939'da imzalanan Nazi - Sovyet paktı ile yıkıldı. Bu gelişme Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmişti. Ayrıca, Moskova bu paktın görüşmelerini büyük bir gizlilik içinde yürütmüş, Türkiye'ye bilgi vermeleri gerektiği halde bunu yapmamışlardır. Türkiye Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında adetâ yalnız başına bırakılıyordu. Böylece, Sovyetlerin düşüncelerini

[479] İsmet İNÖNÜ: Hatıralar, 2 Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985 – 1987, 243 – 254; Kamuran GÜRÜN: Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953), Ankara 1991, 128–129.
[480] Kamuran GÜRÜN: Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953), Ankara 1991, 132; Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt 1 (1919 – 1973), Elif Matbaası, Ankara 1989,108 - 110.
[481] Semih YALÇIN: Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, BERİKAN YAYINLARI, Ankara 2000, 229.

öğrenebilmek için, Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bir heyet Moskova'ya gitti. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov 26 Eylülde görüşmeler başlayınca, Şükrü Saraçoğlu'na bir kağıt uzatarak, içindeki konuların Montreux antlaşması hakkındaki değişiklikleri kapsadığını ve bu noktaların konuşulacağını açıkladı. Saraçoğlu böyle bir konuyu görüşmek için Moskova'ya gelmediğini belirtince, görüşmeler ertesi gün 27 Eylülde Stalin'in de katılımıyla devam etti. Sovyet lideri de Molotov gibi Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki ülke tarafından ortaklaşa yürütülmesini önerdi[483]. Şükrü Saraçoğlu Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir antlaşmanın yalnız Ankara ve Moskova tarafından revizyona tabi tutulmasına hükümetinin asla razı olmayacağını belirtti. Stalin de, "Saraçoğlu yoldaş tamamıyla haklıdır. Bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır[484] demesiyle görüşmelere ara verildi.

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya gelerek II. Dünya Savaşı'nın ilk kurbanı Polonya'nın taksimi ile meşgul olduklarından Sovyet - Türk görüşmelerine iki hafta kadar ara verilmişti. Şükrü Saraçoğlu görüşmeler ile ilgili Ribbentrop'a da, Türkiye'yi Fransız - İngiliz ekseninden sıyırmak için çaba harcadıklarını söylemişlerdi. Türkiye'nin Ankara'da İngilizlerle (12 Mayıs 1939'da), Paris'te ise Fransızlarla (23 Haziran 1939'da) ortak bildiri imzalaması[485] Almanya ve İtalya'da olumsuz karşılanmış, Sovyet Hükümeti ise Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirme atılımlarından hoşnut kalmamıştı. Stalin Moskova görüşmeleri sırasında, Sovyetler Fransa veya İngiltere ya da her iki devletle savaşa girecek olurlarsa, Ankara - Londra - Paris işbirliğinin savaş süresinde uygulanmamasını, Almanya'nın da Türkiye'ye saldırısı halinde Rusya'nın Ankara yararına her hangi müdahalede bulunmayacağının bilinmesini istemişti[486].

Görüşmeler 14 Ekim'de tekrar başlayınca Molotov hiç olmazsa, Boğazlar trafiğinin Türkiye ile ortaklaşa denetlenmesine dair bir belge verilmesini istemiş, fakat Şükrü Saraçoğlu'nun kaya gibi sert tutumu ile karşılaşmıştı. Türk heyeti 18

[482] İsmail SOYSAL: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I.Cild (1920 – 1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1989,267.
[483] Feridun Cemal ERKİN: Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968, 142.
[484] Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 142.
[485] İsmail SOYSAL: Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. 1 (1920-1945), 592-593.
[486] Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 141.

Ekim'de Moskova'dan eli boş ve Sovyet politikasından edindiği kuşkularla Ankara'ya döndü.

Bu sırada, İtalya'dan farklı olarak, Rusya ile antlaşmayı her şeyin üzerinde tutan Hitler'in Türkiye'ye fazla önem vermediğini görüyoruz[487]. Alman generalleri ile 22 Ağustosta yaptığı toplantıda Balkanlardaki küçük devletlerden korkmadığını, Türkiye'yi de ciddiye almadığını açık şekilde dile getirmesi ve Alman - Rus saldırmazlık paktı müzakerelerinde Almanya'nın Balkanlarda siyasal bir çıkarı bulunmadığını belirtip, Rusya'yı bu bölgede serbest bırakması bunu göstermektedir[488].

Mehmet Şükrü Saraçoğlu, Moskova'dan dönerken Rusya'da anlaşmaya varılamaması sonrasında Ankara'da 19 Ekim 1939'da, Türk - İngiliz - Fransız ittifakı imzalandı. Bu antlaşma Nazi - Sovyet Paktı ile yıkılan Türk - Sovyet diplomatik işbirliği yerine Fransız - İngiliz işbirliğini getiriyordu. Bu andan itibaren Türkiye'nin başarılı fakat bazen güç durumlarda kalmasına sebep olan tarafsızlık politikası başlıyordu. Türkiye, Ankara paktını Almanya'ya karşı değil "Ak denizdeki bir düşmana karşı imzalarken", bu antlaşmanın kendisini Sovyetlerle hasım durumuna getiremeyeceği şartını da kabul ettiriyordu[489].

Türkiye'nin bu şartı antlaşmaya koyma nedeni ise, Sovyetler birliği ile ilişkilerini bozmak istememesidir. Çünkü, Sovyetler Birliği ile bir pakt imzalanmamış olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler görünüşte normal olmakta devam etti. Hatta Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin sonunda yayınlanan resmî tebliğde, görüşmelere ileride devam edileceği bildiriliyordu. Bu ittifaka karşı olan Rusya, kendi nüfuz bölgesi saydığı Balkanlara Almanya'nın girmesine Türkiye'nin karşı koyacağını anladıklarından sert tepki göstermediler. Fakat ittifaka karşı cephe almaktan da çekinmediler. Molotov, Yüksek Sovyet Şura'sının 31 Ekimdeki 5. Olağanüstü toplantısında Türkiye'nin kaderini Almanya'ya karşı savaş ilan eden İngiltere ve Fransa'ya bağladığını, bunun İngiltere ve Fransa için memnun edici olmakla beraber, Türkiye'nin bundan dolayı pişmanlık duyup duymayacağı konusunda bir tahminde bulunamayacağını açıkladı. Komitenin yayın organı Communist International ise şöyle bir yorumda

---

[487] Hitler'den farklı olarak Ankara'daki Alman elçisi Von Papen Türkiye'ye büyük önem vermiş, İtalya'nın On iki Adayı Türkiye'ye vermesi gerektiğini söyleyerek Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran nedenin İtalya'nın Arnavutluk politikası olduğunu belirtmişti.

[488] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara 1989, Elif Matbaası, 140.

bulunmaktaydı. "Türk yöneticileri İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını birtakım anlamsız sözlerle (Bundan kasıt Türkiye'nin antlaşmaya ek olarak koydurttuğu 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında itirazı kayıttır) ne kadar saklamaya çalışırlarsa çalışsınlar, bu Türkiye'nin muharip, emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptıkları gerçeğini değiştirmez[490].

İttifakın imzalanmasından bir gün sonra (20 Ekim 1939) Ankara'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasıdaki ittifaka ek olarak iktisadi ve mali antlaşmalar da imzalandı. İngiltere ve Fransa, bu antlaşmalara göre yirmi yıl vadeli %4 faizli bir kredi açmaktaydılar. Daha sonraları, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında ekonomik ve askeri konularda görüşmeler yapıldı.

Almanya'nın Polonya'yı istilâsından sonra Türkiye Almanya'ya karşı Balkanlarda kuvvetli bir birlik kurmak ve böylece batısında bir "güvenlik alanı" oluşturmak istiyordu.

Balkan Antantı Konseyi'nin 2 Şubat 1940'da Belgrad'daki toplantısında Türkiye dört üye devletin bir ortak savunma plânı hazırlamasını teklif ettiyse de, konsey üyeleri Almanya'dan çekindiklerinden onu kışkırtacak hareketlerde bulunmak istemediler. Türkiye, Balkanlar'da Almanya'ya karşı bir güvenlik alanı kurma çabasında yalnız kaldı.

Akdeniz'de Fransa'nın çökmesinden sonra İtalya 10 Haziran 1940'da savaşa katıldığını ilan etti. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere Türkiye'den yükümlülüklerini yerine getirilmesini istediler. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Ankara Paktı dolayısıyla kendilerine gönderilmesi gereken modern harp malzemesinin teslim alınmadığını Türk ordusunun elindeki silâh ve gereçleriyle savaşa katılmasında fayda görmediğini belirtti. Saraçoğlu'nun ileri sürdüğü nedenler müttefiklerce uygun karşılandı. Zira Türkiye'ye gönderilmesi tasarlanan harp malzemesi stratejik durumu dolayısıyla yollanmamıştı[491].

İtalya 28 Ekimde Yunanistan'a saldırdı, fakat Yunanistan Mussolini ordusuna ağır darbeler indirdi. Bu başarısızlığı gidermek ise Almanya'ya düştü. Ayrıca, 1941 Martında Bulgaristan'ın Alman ittifakına katılması Alman tanklarını, önce Türk - Bulgar sınırına kadar getirmiş, nisan ayında ise Alman ve Bulgar

[489] Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 411, 413; Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, 143.
[490] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1 (1919 – 1973),144.
[491] R.MASSİGLİ: La Turquie Devant la Guerre, Paris, 1964, 432.

ordularının Batı Trakya'ya yürümesiyle, İpsala ve Edirne'de Meriç ırmağı üzerindeki köprüler havaya uçuruldu.

Romanya'nın 1941 Mayıs'ında mihver ittifakına girmesi, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da işgal edilmesiyle Balkan Paktı ortadan kalktı. Suriye Fransa kuklası bir hükümetin (Vichy) yönetiminde olduğu gibi, Irak'ta da İngiltere'ye karşı olan bir hükümet kurulmuştu. Hintler Anadolu'yu işgal ederek, Orta Doğu'daki İngiliz üstünlüğüne son vermek isteğini belirtmiş, fakat Ankara'dan Alman elçisi Von Papen, her şeyden önce Türkiye'deki ulaşım sisteminin bir yıldırım harekâtına elverişli olmadığını söyleyerek, Hintleri bu projesinden vazgeçirmişti[492].

Trakya'da 300.000 kişilik bir kuvvet bulundurmasına rağmen, modern silahlardan yoksun olan Türk ordusu Nazî taarruzunu püskürtecek durumda değildi. Savaş durumunda, yalnız kalan İngiltere (Fransa 22 Haziran 1940'da Almanya ile mütareke imzalamıştı) Türkiye'ye yardımda bulunacak halde değildi. Hintlerin Anadolu'yu işgal etmesi halinde ise Suriye ve Süveyş Alman tehdidine maruz kalabilir, Irak ve İran petrolleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi Almanların eline geçebilirdi. Bundan dolayı İngiltere gerçekçi bir görüşle Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ısrar etmedi[493].

Sovyetler Birliği'nin tutumu da Türkiye'nin savaşa katılmamasında etkili olmuştur. Türkiye Batıda bir savaşa tutuştuğu takdirde Rusya'nın kendisine karşı hareket etmeyeceğinden de emin değildi. Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye savaşa girmek konusunda taahhütlerini hatırlatmaları üzerine, Türkiye 1925 tarihli saldırmazlık paktı gereğince meseleyi Sovyetlere açtığı zaman Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, olumsuz cevap verdiği gibi, Türkiye'yi de tehdit etmekten çekinmemişti. Bundan başka Rusya er geç Almanya ile savaşa tutuşacağını biliyordu. Türkiye Mihver ile savaşa tutuşursa, Almanya ve İtalya Rusya'yı güneyden sarabilirlerdi.

Almanya İngiliz dostu saydığı Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu'nu düşürmek için Fransa'nın yenilgisi üzerine ele geçirdiği birtakım vesikaları yayınladı. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli tarafından yazıldığı iddia edilen bu vesikalarda, Bakü petrollerinin Türk havayollarından uçacak Fransız uçakları tarafından bombardıman edilmesinin Şükrü Saraçoğlu ile görüşüldüğü

---

[492] F.VON PAPEN: Memoris, London 1952, 470-471.
[493] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1 (1919 – 1973),, 146.

bildiriliyordu. Bu vesikaların yayınlanması üzerine Massigli, Saraçoğlu'na bir mektup göndererek, gerçeklerin değiştirildiğini belirtmiş ve bunlara örnekler göstermişti.

1940 Kasımında Sovyet Dış İşleri Bakanı (DİB) Molotov Von Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e giderek Hitlerle görüştü. Dünyanın dört devlet arasında (Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya) nüfuz alanlarına bölünmesi ve Bulgaristan konularında fikir birliğine varılamadan geri döndü.

Almanya'nın bütün Balkanlara sahip olması Türkiye'nin durumunu çok nazik bir hale sokmuştu. Churchill Türkiye'nin de, Polonya gibi Almanya ve Rusya arasında parçalanacağını söyleyerek, Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırmaya çağırıyordu. Bu durumdan endişelenen Hitler, 4 Mart'ta İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan emelleri olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 kilometre uzakta kalacağını bildirdi.

Hitler Mar'tın ilk günlerinde Türk Büyükelçisine Boğazlar üzerindeki Sovyet emellerinden de bahsetmişti. Amaç Türkiye'yi Sovyetlerden uzaklaştırarak, gelecekte Sovyetler Birliğine karşı gireceği savaşta Türkiye'nin hiç olmazsa tarafsız kalmasını sağlamaktı.

Almanya ile Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge kurmak isteyen Türk Hükümeti 25 Mart 1941'de Sovyetler Birliği ile bir Saldırmazlık deklârasyonu imzaladı[494]. Bu deklârasyon (demeç) iki ülke arasındaki 19 Aralık 1925 paktını teyit etmekteydi.

Hintler Molotov ile mülâkatından sonra Rusya'ya karşı harekete geçme vaktini 15 Mayıs 1941 olarak tespit etmişti. Hitler Türk Hükümetine müracaat ederek Almanya'ya karşı Türkiye'nin savaş açıp açmayacağını sordu. Türk Hükümetinin verdiği cevapta, Almanya ne şekilde davranırsa o şekilde davranacağını bildirdi. Bunun üzerine Hintler, mecbur kalınmadıkça Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını bildirerek Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etti. Almanya Rusya'ya karşı harekete geçerken sağ kanadını garantiye almak istiyordu. Türkiye bu teklifi kabul etti. Zira kapısına kadar gelmiş tehlike ortadan kalkacak ve zaman kazanacaktı. Türkiye ile Almanya arasında 10 yıl yürürlükte kalacak saldırmazlık paktı 18 Haziran 1941'de imzalandı[495]. Almanya ile 10 yıl

---

494 İsmail SOYSAL: Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara 1989, 636.

495 F.VON PAPEN: Memoirs, London 1952, 479.

süreli olan başlangıçta Almanların çok kapsamlı olmasını istedikleri fakat Türkiye'nin ancak bir saldırmazlık paktı şeklinde kabul edebileceğini bildirdiği bu antlaşma, uzun süren müzakereler sonunda Ankara'da Alman sefiri Von Papen ile Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu arasında imzalanarak, imzalandığı gün (18 Haziran 1941) yürürlüğe girdi[496].

22 Haziran 1941 günü Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi ile Türkiye gerçekten rahat bir nefes aldı ki, bu rahatlık 1943 Şubat'ına kadar sürdü. Bu süre içinde Sovyetler Türkiye'yi diplomatik yollardan Moskova'nın bir uydusu durumuna sokmayı hedeflemişlerdi. Fakat Bulgaristan'ın 1941 Mart'ında Alman ittifakına katılması Karadeniz'de Rus egemenliğini tehlike altına sokmuş ve Rusya'nın ümitlerini söndürmüştü.

Bu dönemde Türk - Alman ilişkileri soğuk olduğu halde, iki ülke arasında ticaret yapılıyordu. 9 Ekim 1941'de imzalanan bir ticaret antlaşması uyarınca, yılda 90 000 ton krom cevheri verilmesine karşılık, Almanya Türkiye'ye savaş malzemesi gönderecekti. Türkiye bu antlaşmayı şartlı olarak imzalamıştı. Şöyle ki, İngiltere ile 8 Ocak 1940'ta yapılan krom antlaşmasına göre, bu ülkeye düşman bir devlete krom satımında bulunulmayacaktı. Antlaşmanın süresi iki yıl olup, bundan sonra da müddet bir yıl daha kendiliğinden uzatılıyordu[497]. 1942 kışında Almanlar Türkiye'den krom cevheri almak isteyince, Almanya'nın dostu ve İngiltere'nin müttefiki gibi, iki düşman devlete yakın bir statüyü sürdüren Türkiye, Londra ile yapmış olduğu antlaşma uyarınca Ocak 1943'e kadar krom cevheri veremeyeceğini açıklamıştı. Fakat bu süre bittikten sonra da, Almanya'ya ihracatın başlanmasına Müttefikler tepki gösterdiler. Aslında İngiltere'nin Türkiye'den krom cevheri almasının nedeni, ihtiyaçtan değil, bu krom cevherinin Almanya'ya verilmesinin önünü almak için idi. Ankara'nın Berlin ile böyle bir antlaşmayı yapmasının sebebi ise, müttefiklerin yollamadıkları modern silahların Almanya'dan sağlanabilmesi idi[498]. Rusya'nın İngiltere ile yaptığı 12 Temmuz 1941 tarihli "tarafların birbirine yardımı ve ayrı barış yapmayacakları" nitelikteki antlaşma da Türkiye'de bir endişe uyandırıyordu. Türkiye antlaşmada gizli hükümlerin olup olmadığını bilmiyordu.

---

[496] Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1935), TTK Basımevi, Ankara 1991, 238.
[497] Yuluğ Tekin KURAT: İkinci Dünya Savaşında Türk Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset, Belleten, Cilt XXV (1961), 101.
[498] Yuluğ Tekin KURAT: Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973, Belleten Cilt XXIX (Nisan 1975, Sayı 154(265-308), 274.

1943 yılında savaşın dengesi değişmişti. Mısır'daki Alman orduları Kahire kapılarından Tunus kapılarına kadar geri atılmış, Stalingrad'ı zorlayan Alman orduları da Sovyetler tarafından kuşatılmak üzereydiler. Ocak 1943'te ise Kazablanka'da toplanan Amerikan ve İngiliz liderleri, Berlin ile ateşkesin kayıtsız şartsız teslim dışında yapılmayacağını ilan edecek kadar kendilerini güçlü hissetmişlerdi. Fakat İngiltere, Almanya'nın Orta Doğu'daki ağırlığını kaybetmemek için Türkiye üzerinden Suriye ve Irak'a saldıracağından, Musul petrollerini ele geçirirse bu daha tehlikeli olacağından endişelenmekteydi. Bunun için, 1943 yılında (güzünde) Türkiye'nin harbe girecek şekilde hazırlanması gerekiyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi için hem ABD Cumhurbaşkanı Roosvelt'i, hem de Stalin'i ikna eden Churchill, 31 Ocak 1943'te uçakla Kahire'den Adana'ya geldi ve İnönü ile görüştü. Artık Almanya'nın savaştan galip çıkmayacağı kanısına varan Türk Hükümeti savaşa girme teklifine karşı Almanya ve İngiltere'nin savaşa son vererek, Sovyetler Birliği'nin güçlenmesini önlemek için işbirliği yapmasını önerdi. İnönü bu görüşünü çekinmeden açıkladı. Aksi takdirde, müttefikler Balkanlarda yeni bir cephe açmadan savaşa girilmeyecekti. Çünkü işgal edilmiş bir Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordusu tarafından kurtarılışı gibi bir sonuçla karşılaşmanın büyük tehlikeleri vardı. Türk hükümetinin ne kadar haklı olduğu çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

Tahran'daki Zirve Konferansından (29 Kasım - 2 Aralık 1943) sonra Stalin'in katılmadığı[499] Kahire'deki İkinci Zirve Konferansında (4 - 6 Aralık 1943) bir araya gelen İnönü, Churchill ve Roosvelt uzun tartışmalardan sonra, Türkiye'nin savaşa ancak müttefik kuvvetlerinin desteği ile ve yeterli harp malzemesi gönderildikten sonra gireceğini belirtmesi üzerine, konu bir süre ertelenmiş oldu.

İngiltere'nin Türkiye'yi ikna etme çabalarına rağmen, Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun ve Genel Kurmay'ın politikası, Almanlar Balkanlara hakim oldukları sürece tarafsızlık rotasından ayrılmamaktı. Çünkü, Balkanlar üzerinden (Batı Trakya ve Bulgaristan'dan) kalkacak Alman uçakları, başta İstanbul olmak üzere, Türkiye'nin üç büyük şehrini kolaylıkla yıkabilmek olanağına sahiptiler.

1944 ilkbaharında ise Sovyetlerin savaştaki üstünlüğü, Türkiye'ye baskısında da açıkça hissedilmeye başlandı. Moskova radyosu evvelki yumuşak

---

[499] Stalin'in Kahire toplantısına katılmamasının nedenlerinden biri de İnönü'nün Churchill'e açıklaması olduğu (SB'ye karşı Alman-İngiliz ittifakı) düşünülebilir. Diğer taraftan artık bu dönemde Stalin Kafkasya'daki Türk ve Müslümanları sürgün etmeğe başlamıştır.

sesini değiştirerek, Türkiye'yi Kafkaslarda bir cephe açarak Almanya'yı desteklemek gibi tasarılardan dolayı suçluyordu. Türkiye yeniden 1941 ilkbaharındaki endişeli ortama sürükleniyordu. Anglo - Saksonlar kırgın ve kızgın, Ruslar ise ateş püskürüyorlardı. Artık tarafsızlık politikasında birtakım değişiklikler yapmak zorunlu olmuştu. İlk önce Almanya'ya krom cevheri ihracatı durduruldu (20 Nisan 144)[500], arkasından ise Sovyetleri yumuşatmak amacı ile İnönü 19 Mayıs 1944'te Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla verdiği söylevde, yurt içinde Sovyet aleyhtarı ve Nazi sempatizanı olarak nitelediği ırkçılar ve Turancılar örgütünü kınadı.

"Turancılık fikri yine son zamanların hastalıklı ve zararlı bir gösterisidir. Turancılar Türk milletini bütün komşuları ile derhal düşman yapmak için birebir tilsimi bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız "[501].

Bu söylevin arkasından içlerinde Profesör Zeki Velidi Togan, Sait Bilgiç, Dr. Üsteğmen Fehri Tevet, Üsteğmen Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu 29 kişi tutuklanarak, İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesinde, 7 Eylülden itibaren, "Vatana karşı hıyanete kalkışma" suçlamasıyla yargılanmaya başladılar. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile bütün ilişkileri kesme kararı vermesi üzerine, 24 Şubat 1942'de Ankara Atatürk Bulvarında elçi Von Papen'e (Almanya elçisi) bombalı suikastte bulunmaktan dolayı 16 yıl ağır hapse hüküm giymiş bulunan Sovyet ajanları Pavlov ve Kornilov da yurtlarına iade edildiler[502].

Ancak ne Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, ne Von Papen suikastçılarının serbest bırakılması ne de Irkçı ve Turancıların yargılanması, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı izlemeye başladıkları sert politikayı değiştirmeyecekti. 19 Mart 1945'te Molotov Türkiye Büyükelçisi Selim Serper'i makamına çağırarak, 1945 Kasımında sona erecek olan Türk - Sovyet dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını yenilemeyeceklerini bildirdi.

---

[500] Yuluğ Tekin KURAT: İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset, 102-103.

[501] "Cumhurreisimizin Nutku", Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1944, 1-2.

[502] Sovyet ajanlarının bu girişimi Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak için yapılmıştır. Bu kişiler (Pavlov ve Kornilov) taraflarına çektikleri Türk vatandaşlarıyla birlikte Alman Büyükelçisi Von Papen'i öldürmek isteseler de, başarılı olamamış ve tutuklanarak yargılanmışlar. Teröristlerin mahkemesi 1 Nisan 1942'de başlamış ve 23 Aralık 1942'de sonuçlanmıştır.

Ankara'dan İnönü'nün ittifak teklifini getiren Serper Haziranın 7'sinde Molotov'la görüşmüştür. Molotov ittifak teklifini olumlu karşılamış ve ancak istedikleri şartların yerine getirilmesi halinde böyle bir ittifakın gerçekleşebileceğini söylemişti. Sovyet isteklerinin başında 1939 Moskova görüşmelerinde ileri sürülen boğazların statüsü yer alıyordu. Bu bunalım dönemi Türk diplomasisine yeni bir aşama getirecek, Türkiye'nin Batı ile yakın işbirliği aramasına sebep olacaktı.

II. Dünya Savaşının son yılında İngiltere ve Amerika yalnız krom cevheri ihracatının değil, stratejik nitelik taşıyan bütün maddelerin Almanya'ya gönderilmemesini istedi. 10 Haziran 1944'te Türkiye aldığı bir kararla, Almanya ve müttefiklerine yapılan ihracatı %50 oranında indirdi[503]. Fakat ertesi günü (11 Haziran) üç Alman gemisinin Boğazlardan Ege'ye geçmesi çeşitli yorumlara yol açtı ve bu durumda Hariciye Vekili Menemencioğlu istifa etmek zorunda kaldı[504]. İngiliz ve Amerikan hükümetleri bununla da kalmayıp, Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesi için Başbakan Mehmet Şükrü Saraçoğlu'na baskı yapmaya başladı. 1 Temmuz 1944'te Şükrü Saraçoğlu'nu görmeye gelen Amerikan elçisi Steinhard, atılacak bu adımın Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girebilmesi için son bir fırsat olduğunu hatırlattı[505].

3. Sovyetler Birliğinin Talepleri ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması (1945 - 1953).

Moskova Türkiye'yi yanında müttefik olarak görmek istemiyordu ve savaşa girmesine karşı çıkıyordu. Türkiye ise üç büyüklerce müttefik olarak tanınmak ve gerekli harp malzemesinin verilmesini istiyordu. Sonunda, 2 Ağustos 1944'teki Türk resmi bildirisinde ilişkilerin kesilmesinin bir savaş kararı olmadığı, savaşın ise Almanya'nın tutumuna bağlı kalacağı açıklanmıştı. Zaten 1944 Ekiminde Sovyetlerin Bulgaristan'a girmesi ile Alman tehlikesi ortadan kalkmış oluyordu.

Türkiye 4 Ocak 1945'te Almanya'ya ve 23 Şubat'ta da Japonya'ya karşı sembolik bir savaş ilan ederek, Nisan sonunda San Francisco'da açılan Birleşmiş Milletler Konferansına üye olarak katılıyordu. Antlaşmanın ikili olarak nasıl görüşüleceğini bildirmişti.

---

[503] H.HOWARD: "The Entri of Turkey into World WarII" Belleten, Cilt XXXI (1967),204.
[504] Yuluğ Tekin KURAT: "Elli yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, 1923-1973", Belleten XXXIX, 278; "B.Şükrü Saracoğlu Boğazlar Hakkında Demeçle Bulundu", Ulus Gazetesi,16 Haziran 1944, 1.
[505] H.HOWARD: The Entrid Turkey into World WarII, Belleten, Cilt XXXI (1967) 204.

Molotov 19 Mart 1945 günü saat 15:00'da kabul ettiği Türkiye Büyükelçisi Selim Serper'e Sovyet Hükümeti adına bir bildiri sundu. Bildiride, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk Sovyet Antlaşmasının kıymetini takdir etmekle beraber işbu antlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını ve 7 Kasım 1935 Protokolü "hükümleri gereğince işbu Antlaşmayı feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine beyan eder", ifadeleri yer almakta idi[506].

Rusya'nın Antlaşmayı feshettiği tarihten, Boğazlarla ilgili birinci notayı verdikleri 8 Ağustos 1946 tarihine kadar cereyan eden gelişmeler hakkında Türkiye ABD ve İngiltere'yi muntazam şekilde haberdar etmiş ve onların mütalaalarını almıştır.

Rusların fesih deklarasyonu 4 Nisan'da Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından cevaplandırıldı. Cevapta sona eren Antlaşmanın tarafların bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi iyileştirmeleri içerecek bir yenisi ile değiştirilmesi ifade ediliyordu.

7 Mayısta Hasan Saka'nın San Fransisco'da Molotov'la 21 Mayıs'da ise Vinogradov'un Ankara'da Serper'le görüşmelerinde Sovyetlerin bir ittifak muahedesi peşinde oldukları belli olmuştur. Türkiye de böyle bir ittifak Antlaşmasına hazır idi, fakat bu antlaşmada İngiltere lehine bir çekince maddesi olmalıydı. Ruslar açıkça dile getirmeseler de bu çekince maddesine karşı oldukları hissedilmektedir[507].

Türk Büyükelçisi Serper'le 7 Haziran 1945 günü görüşen Molotov ittifak antlaşması yapmadan önce, ortadaki bazı pürüzlü meselelerin halli lazım geldiğini bunları birer birer belirteceğini söylemiştir. Ardından:

"Bunlardan birincisi Türkiye ile aramızda 1921 tarihli antlaşmanın yarattığı durumdur. Büyükelçinin malumudur, 1921 Antlaşması Sovyetlerin zayıf olduğu bir zamanda akdedilmiş ve birtakım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. İlk önce bu meseleyi düzeltmek lazımdır" diye devam eden Molotov "haksızlıkların tamiri" için doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Sonra boğazların ortak savunulmasından söz eden Molotov'un 2 saatlik görüşmenin sonunda birçok talepleri daha olduğu, fakat bunları ileri sürmekten vazgeçtiği anlaşılıyor[508].

---

[506] İkinci Dünya Savaşı Yılları, DİB Yayınları, 1973,245, 248.
[507] Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), TTK, Ankara 1991, 279-283.
[508] Molotov'un vazgeçtiği teklif veya taleplerin Türk siyasi rejimini Romanya ve Bulgaristan'dakine benzer bir yönde değiştirilmesine dair spekülâsyonlar ortaya çıkmıştır.

1945 Haziran başında, 1938'de ölen Ermeni Katalikos'u Horen 1'in yerine yeni seçim yapılması için izin alan Ermeni diasporası, dünyanın dört bir taraftan gelen Ermenileri bir araya toplayarak ("Katalikos Seçim Kongresi"nde) VI. Kevorg'u seçtikten sonra, Stalin'e müracaatla, Ermenistan'ın Türkiye'den arazi taleplerinin desteklenmesini ve ayrıca diasporadaki Ermenilerin Ermenistan'a dönmeye davet edilmesini istemişti. Sovyet basınında geniş şekilde yer alan bu konu Molotovla Serper'in yaptığı birinci görüşmeden hemen sonraya tesadüf etmişti.

Molotov'la (Sovyet Dışişleri Bakanı) Türk Büyükelçisi S. Serper arasındaki ikinci görüşme 18 Haziran'da (1945) yapıldı. Serper, 7 Haziran tarihli görüşmeden sonra artık arazi ve üs (boğazlarda) talepleri gibi konuların müzakere mevzuu olmaması icap ettiğini hatırlatmış ve görüşmeden sonuç alınmamıştır. Ankara'da ise Sovyet Büyükelçisi Vinogradov Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'le görüşmesinde, uysal bir tavır sergilemiş ve arazi iddialarında ısrarcı olmamıştır[509].

28 Haziran günü (1945) Rus sefiri ile görüşen ABD Büyükelçisi Wilson'un bu konu ile ilgili sorusuna ise Vinogradov: "Molotov, Serper'e eğer Türkiye yeni bir dostluk antlaşması istiyorsa önce bazı sorunların halli gerektiğini; bu sorunlar sırasında Kars ve Ardahan'ın geri verilmesi ve Karadeniz güvenliğini sağlayacak tedbirlerin de bulunduğunu söylemiştir" cevabını vermiştir. Wilson'un arazi talebini dünya kamu oyunun nasıl karşılayacağını sorması üzerine Büyükelçi bunun Sovyetler Birliği için değil yeterli arazisi bulunmayan Ermeniler için istendiği cevabını vermiştir. "Doğu vilayetlerinde hiç Ermeni var mı? " sorusuna da, Türkler oradaki Ermenilerin çoğunu katlettiklerinden sadece birkaç tane kaldığı şeklindeki iddiayı ifade etmiştir.

İngiltere Hükümeti Sovyetlerin bu tutumunu kınamadan geçememiştir. Özellikle Potstam Konferansında (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) Sovyetlerin arazi talepleri ve boğazlarda üs istemesi konusu büyük tartışmalara neden oldu. Boğazlarda Japonya'nın Ruslardan daha fazla söz sahibi olduğu Montreux Antlaşmasını eleştiren hem Stalin, hem de Molotov Türkiye'nin ittifak antlaşması teklifi ile ilgili bu konuların ortaya çıktığını, ittifak antlaşmasının ise yalnız bu

---

[509] Sovyetlerin arazi taleplerini bir koz olarak kullanmak istediği üzerine, Ermeni ve Gürcülerin isteklerini propaganda aracına çevirdiği görünmektedir; İkinci Dünya Savaşı yılları, Ankara 1973, 272.

konuların halli ile yapılabileceğini açıkladılar. İngiltere ve ABD tartışmalarda daha çok Türkiye'yi savundular ve 2 Ağustosta imzalanan komünikede boğazlarla ilgili aşağıdaki XVI. madde yer aldı:

"3 hükümet boğazlarla ilgili olan Montreux'de imzalanmış sözleşmenin, günün şartlarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.

Müteakip adım olarak 3 hükümetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür"

Potsdam Konferansı bu şekilde sona erse de konu ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson 25 Eylül'de Bakanlığına gönderdiği telgrafı şöyle bitiriyordu:

"Türkiye'nin güvenliği aleyhine Rusya'ya boğazlarda imtiyazlı bir durum tanıyacak üç büyükler arasındaki bir antlaşma, Türkiye'de durumu öylesine değiştirebilir ki, bugünkü rejimin ortadan kalkmasına yol açarak Sovyet oyununa gelmeye dönüşebilir" [510].

Montreux sözleşmesindeki değişikliklerle ilgili üç büyüklerin ortak bir fikir oluşturması çok zor görünmekteydi. Zira her biri konuyu kendi çıkarları açısından çözülmesine çalışıyorlardı.

Boğazlarla ilgili Türkiye ile ABD ve İngiltere arasındaki görüşmeleri, Rusya uzaktan izlemekle beraber diğer taraftan da Türkiye üzerindeki baskısını da artırıyordu. Bu baskı yavaş yavaş çeşitli ülkelerdeki (İngiltere, ABD, Fransa) Ermeni komitelerinin Türkiye'den arazi talebi konusundaki isteklerini kampanya haline getirilmesi ile desteklenmeye başladı.

20 Aralık günü bir Tiflis gazetesinde iki Gürcü profesörünün ortak bir mektubu yayınlandı. Bu mektupta, Giresun'a kadar bütün Karadeniz sahillerinin (Kars, Ardahan, Çıldır vb.) Gürcistan'a ait olduğu ve iade edilmesi gerektiği ileri sürülüyordu. Bu yazı derhal Sovyet radyo ve basınında yer aldı.

Gürcistan Devlet Bilimler Akademisi Üyelerinden Profesör S.Djanaşia ve Profesör N.Betdzenaşvili'nin "Türkiye'den Haklı İsteklerimiz" adlı makalesi Tiflis'te Komünist Gazetesi'nde 19 Aralık 1944 günü yayınlandı. Sovyetlerin resmî haber ajansı TASS " İki Gürcü Profesörünün Türkiye'den Meşru Toprak istekleri" ni "14 değişik dilde" dünyaya duyurdu. Makale Tasvir gazetesinde Türkçe yayınlandı ve

---

[510] Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953), 299; The Near East South Asya and Afrika (Cilt V, 1944), 1248.

halkın tepkisine neden oldu. İki Gürcü Profesörü adı geçen makalesinde şöyle deniliyordu:

"... Gürcistan'dan birçok fâtihler gelip geçmiştir. Fakat Türkler, bunların en fenasıdır. Her tarafa ölüm, harabiyet ve şaşkınlık yaymışlardır... Halk, yoksullaşmış; ana dili, milli gelenek ve töreler, kültür, atalar yâdigârı din, vahşice zulme uğramıştır. Türk dili ve İslam dini, kanla, ateşle kabul ettirilmiş; isyan eden halk, oturduğu yerden kütle hâlinde uzaklaştırılmıştır..."

Gürcü milleti hiçbir zaman vazgeçmediği ve geçemeyeceği topraklarına kavuşmalıdır. (İsteklerimiz şunlardır):

" Ardahan, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon da dahil olmak üzere, Doğu Lazistan bölgelerini, yani Gürcistan'dan ayrılan toprakların yalnız bir kısmini istemekteyiz." [511].

Rusların işi gittikçe azıtmaları üzerine 20 Aralık 1945'te İstanbul Milletvekili General Kâzım Karabekir, Büyük Millet Meclisinde konuştu ve "... Türk - Rus düşmanlıkları Çarlık ve Osmanlı devirlerine aitti. Biz bu düşmanlığı ebedî olarak gömüyoruz. Moskova ve Kars muahedeleri de bu gömdüğümüz düşmanlığın mezar taşları olmalıdır. O ölüyü bir daha kaldırmamak lazımdır.

... Kars diyarı kimlerindir? Bu asırlarca Türkiye halkıyla meskûn olan ve ancak kısa bir zaman için Çarlık İdaresine, tazminat karşılığı olarak verilen, bir Türk ülkesidir.

...Biz oraları Ruslardan almadık, iki defa oralara harekât yaptık. Biri cihan harbinde; Ruslar kendi yurtlarına çekilmiş ve orada ne Rus nüfusu, ne de Rus ordusu vardı. İkincisi İstiklal harbimizde. Her ikisinde de onları Ermeni müstevlilerden aldık ve oradaki Türklerin hemen yarısı katledilmiş, evleri, köyleri yakılmış bir halde bulduk, koştuk onları kurtardık.

...Ruslarla Kars Muahedesini imzaladığımız zaman asla biz kuvvetli değildik. Şark ordumuz garba dönmüş, cephaneleri, ağır topları hep o tarafa sevk edilmişti. Bunu Ruslar da pekâla biliyorlardı. Bizim yerimizde başka bir millet ve hınç besleyen ordu olsaydı, Ermeni mevcudiyeti bile kalmazdı. Bunun için Ermeniler Kars muahedesine imzalarını koydukları zaman bunun şükran borcu olduğunu ifade etmişlerdi. Görülüyor ki bu muahedede bir tazyik, bir zorlama yoktur.

---

[511] Fahrettin M.KIRZIOĞLU: Küçük Komşumuz Gürcistan'ın Türkiye'den Toprak İstekleri ve Bölücü Propagandaları, 2-3.

... Boğazlar, milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el uzatılamaz. Fakat şunu da bilmelidirler ki; Kars yaylası da millî bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz.

... Eski Çarlık düşmanlığı bir kere hortlamasın. Bu dostluk asla bizim tarafımızdan bozulacak değildir. Eğer bozulursa, cihan yıkılıncaya kadar düşmanlık sürüp gidecektir.

...Eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederlerse hiç, şüphe yoktur ki dövüşeceğiz, fakat istikbal bize olduğu kadar kendileri için de karanlık olur. Cihan yıkılıncaya kadar ve tek bir Türk kalıncaya kadar varımızı yoğumuzu ortaya koyarak uğraşacağız."[512] - diyerek bütün Türk Milletinin duygu ve görüşünü açıkladı.

Ayrıca Moskova kaynaklı 22 Şubat 1946 tarihli haberde bir Ermeni profesörünün akademide verdiği derse dikkat çekilmiştir. "Türkiye ve Ermenistan" konusunun ele alındığı bu derste Ermeni profesör Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinin Ermenistan'a ait olduğu, Ermenilerin eski topraklarına dönmek istediklerini söylemiş ve bu toprakların Ermenistan Cumhuriyetine iadesi gerektiği üzerinde durmuştur[513].

Bunu, Sovyet Büyükelçiliğinin Ermenistan'a dönmek isteyen Ermenilerin İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosluğu'na müracaat etmeleri yolundaki bir ilanı izledi.

Aslında bu Ermeni diasporasının Sovyet desteği ile yürüttüğü bir girişim idi. Aynı ilan birkaç ülkede daha yapılmıştı. Maksadın, Sovyetlerin arazi talebini haklı çıkarmaya yönelik olduğu anlaşılıyordu.

İlanın duyulması üzerine ilk birkaç gün, İstanbul'daki Rus başkonsolosluğuna oldukça kalabalık bir başvuru yapıldığı, ancak müracaat edenlerin genellikle işsiz, güçsüz maceraperest kişiler olduğu, 18 Aralıktan 22 Aralık 1945 tarihine kadar 1500 kadar müracaat olduğu anlaşılmaktadır. Türk İçişleri Bakanlığının 22 Aralık 1945 günü yayınlanan tebliğinden sonra,

---

512 TBMM TUTANAK DERGİSİ, Cilt-20, On beşinci Bileşim, 20, XII-1945 Perşembe, Dönem: VIII, Toplantı: 3, 257 – 259.

513 Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1 (1919 –1973), III. Bölüm (1945 – 1965). Ankara 1989, 390.

başkonsolosluğa müracaatların günde 1 - 2'ye düşerek kısa bir sürede tamamen durduğu bilinmektedir[514].

ABD'nin İstanbul'daki sefiri Wilson, 22 Aralık 1945 tarihli raporunda Rus sefiri Vinogradov'la iki saatlik bir konuşmada Vinogradov'un "Sovyetlerin güvenliği için üslere ihtiyacı olduğunu, Gürcü ve Ermenilerin Türkiye'nin doğu vilayetlerinin geri alınmasında ısrar ettiğini, Türk - Rus sınırlarının belirlendiği Moskova ve Kars Antlaşmalarının Rusya zayıf durumda iken müzakere edildiği için değişen şartlar[515] muvacehesinde bu durumun gözden geçirilmesi gerektiğini, Ermenistan'a göç etmek isteyen binlerce Ermeni asilzadesinin bulunduğunu ve Türk hükümetinin bundan çok endişelendiğini" ifade ettiğini belirtmektedir.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu 6 Ocak 1946 tarihinde Basın Kongresi üyelerine verdiği çayda Sovyetler birliğinin talepleri hakkında ortaya çıkan iddialara temas ederek şunları söylemiştir:

"...Malûm bazı gazete ve radyolarda Kars ve Ardahan illeri yabancı memleketlere dağılmış olan Ermenilere yurt olarak verileceği, şayia ve haberleri yayıldı. Bütün dünya biliyor ki bütün bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir". M,Ş. Saraçoğlu Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye iade edilmesini anlattıktan sonra sözlerine devamla "Sovyetlerle akdolunan Kars Muahedesi ile Şark hudutlarımız bu günkü şeklinde kesin çehresini almış ve etnik hakikatler bu süratle ve iki tarafın tam rızası ile teyit edilmiştir. Bazı gazete ve haberler Kars ve Ardahan'ın Rusların zayıf olduğu bir sırada Türkler tarafından alındığını söylüyorlar. Bir kere almak ve alınmak diye bir şey yoktur. Halkın eski vatanlarına ve eski devletlerine kendi irade ve ihtiyarları ile avdet etmeleri keyfiyeti vardır. Bundan başka, Rusya'nın zayıf sayıldığı o günlerde Türkiye yok denecek bir halde idi... İki hafta evvel iki Gürcü profesörü Karadeniz kıyısındaki Türk illerinin yarısının vaktiyle sözde Gürcülere ait oldukları için Gürcistan'a ilhakını istedi ve bu istek Sovyet gazeteleri ve radyoları tarafından bol bol yayınlandı. Vakt'a bu illerde Gürcü dilini de konuşan ve kendilerini Türk dinine, vicdanına, kültürüne ve diline sahip sayan insanlar vardır. Fakat bu insanlar Çarlar ve Çar ordularının önünden kaçıp,

---

[514] Feridun Cemal ERKİN: Les Relations Turco - Sovietiques, Başnur Matbaası, Ankara 1968, 320.

[515] Ruslar şimdi güçlüyüz gerekirse güç kullanırız demek istiyorlar. Fakat Ruslar bu toprakları işgal ettiği 1928 ve 1978 yıllarında da Osmanlı Devleti zayıflamıştı. Bu mantık anlaşılmazdır.

anavatana iltica eden Türklerdir. Bütün bunlara rağmen, temenni ediyorum ki bu profesörlerin yazıları, yalnız bu profesörlerin yazısı ve malı olarak kalsın...[516].

Türkiye, Gürcü profesörlerinin mektubu ile ilgili ABD ve İngiltere'nin görüşlerini sormuştu. ABD'den gelen yazılı bildiri şu şekilde idi. "...Amerika Hükümeti ve milleti hedef haline geldiği baskı karşısında Türk milletinin gösterdiği cesaret ve kararlılığı takdirle karşılamaktadır. Gürcü profesörlerinin ortaya attıkları arazi terki talebinden sonra hasıl olan duruma gelince bu davranış sonucu konu Türk - Sovyet ikili ilişkilerini aşarak Birleşmiş Milletler Anayasası çerçevesine girmekte olup, ABD hükümeti bunun ihlâline müsaade etmemeye kararlıdır" [517].

1946 Şubat'ı ortalarında, Rus Sefiri Vinogradov'un Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'e, Türk - Rus ilişkilerini düzeltmek yolunda telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Türk Hükümeti bu telkin karşısında Batıyla temasları daha da sıkılaştırmak ve ABD'den gelen mesaja benzer bir bildirinin İngiltere'den de teminine çalışmaya başlamıştır.

Bu çalışmalar semeresini vermiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, 20 Şubat 1946 günü Avam Kamarasında yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

"...İki vilayet konusunda okuduklarımdan öğrendiğim, Türkiye ile Rusya arasındaki hududun bir galiple mağlup arasında değil, aksine mağlup Türkiye ile kendi kusuru olmaksızın I. Dünya Savaşı'ndan pek formda olmayan şekilde çıkmış Rusya arasında edildiğidir. Hudut başkomutanın kendisi tarafından (Stalin kastediliyor) çizildiğine göre, halen bunun bir anlaşmazlık ve sinir harbi konusu yapılması üzüntü vericidir.

...Türkiye ile aramızda bir antlaşma olduğunu vurgulamak isterim. Samimi olarak söylemeliyim ki Türkiye'nin bir uydu olmasını istemiyorum. Benim istediğim onun bağımsız olmasıdır"

Bevin'in bu açıklamasının Rusya'da bir çok etki yarattığı anlaşılmaktadır. Vinogradov, 23 Şubat günü milletvekili ve Gazeteci Ahmet Şükrü Esmer'e, " Rusya, bir devletin aynı anda hem Rusya'nın, hem de batının dostu ve müttefiki olmasını kabul edemez. Rusya, Türk dostluğunu başkalarıyla paylaşmayı değil,

---

[516]Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, III. Bölüm (1945-1965), Ankara 1989, 389-390.

[517] Feridun Cemal ERKİN: Les Relations Turco - Sovyetiques, 325.

sadece kendisine ait olmasını düşünüyordu."[518] - demiştir. Türkiye'nin de korktuğu zaten buydu.

5 Nisan 1946 günü, Missouri zırhlısının, Washington'da ölen Büyükelçi Münir Ertegün'ün naşını İstanbul'a getirişi, içinde Japonya'nın teslim antlaşmasını imzaladığı bu savaş gemisinin İstanbul'u ziyaret edişi, Rusya'ya karşı yeni uyarı niteliğini taşıyordu.

Rus Sefiri Vinogradav, Temmuz başlarında Moskova'ya geri çağrıldı. Ankara'daki elçinin işlerini iki sene kadar maslahatgüzar yürütmüştür.

Rus notasında Türkiye suçlandıktan sonra, boğazlarla ilgili olarak aşağıdaki teklifler illeri sürülmektedir:

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.

2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.

3. Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, özel olarak belirlenen haller hariç yasaklanmalıdır.

4. Boğazlar rejiminin tespiti Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin salâhiyetinde olmalıdır.

5. Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunulmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidir.

Notanın birer sureti de İngiltere ile ABD'ye verilmişti.

Rus notasına ABD 19 Ağustos'ta, İngiltere 21 Ağustos'ta, Türkiye 22 Ağustos'ta cevap verdi.

ABD cevabî yazısında toplanacak konferansa ABD'nin de katılacağını, Rus notasının 4. maddesinin kabul edilemeyeceğini, Boğazların savunulmasının ise Türkiye'ye ait bir görev olduğunu bildiriyordu.

İngiltere ise Montreux Sözleşmesinin revizyonunun uygun gördüğünü kaydederek; Rus notasının 4. ve 5. maddelerine ABD ile aynı cevabı veriyordu.

Türk cevabında Rus tekliflerinin ilk üçünün, toplanacak konferans da müzakere konusu olabileceği, 4 ve 5. tekliflerin kabulünün ise mümkün olamayacağı belirtilmekte idi. 1946 sonbaharında Rusya, Türkiye üzerindeki baskısını da şiddetlendiriyordu. Tahminlere göre Kafkaslara 190.000, Bulgaristan'a da 900.000 Rus askeri yığılmıştı. Türk Genel Kurmayı Rusya'nın fiili bir taarruz ihtimaline karşı manevra adı altında, yedekleri silah altına çağırıyor ve Pasinler mevkiinde yığınak yapıyordu.

---

[518] Feridun Cemal ERKİN: Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968, 335- 337.

Rusya 24 Eylül 1946'da yeni bir nota verdi. Bunda evvelki notadaki talepler tekrarlanıyor ve en sonunda, "Boğazlar rejimi hakkındaki konferansın toplanmasından önce, hükümetler arasında meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde müzakere edilmesi gerektiği " belirtiliyordu.

Bu notanın da birer sureti, ABD ile İngiltere'ye verilmişti. Bu müzakere teklifine karşı Türkiye'de birbirine zıt iki görüş ortaya çıktı. Başbakan Recep Peker herhangi bir görüşmeyi gereksiz addederken, bazı bakanlar ise müzakereyi uygun görmekteydiler.

Bu sakıncayı İngilizlere anlatarak onları ısrardan vazgeçirmek mümkün oldu. Bu arada Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi ile içerdeki birbirini zıt iki düşüncenin telifi de sağlandı. İngiltere ve ABD notaya cevaplarını 9 Ekim'de verdiler. ABD, cevabında müzakerenin diğer iki büyük devlet hazır olmadan yapılmayacağını, ABD'nin Montreux'yü tadil için toplanacak Konferansa katılacağını, Boğazlar vuku bulacak bir saldırının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde görüşüleceğini belirtti.

İngilizler ise Rus teklifini, evvelki notalarındaki şekliyle kısaca cevaplandırdıktan sonra, toplanacak konferansa katılacaklarını belirtmekteydiler.

Türk cevabı Rusya'ya 18 Ekim 1946'da verildi. Bu notada, Ağustos notasında yazılanlar tekrarlanıyor, ayrıca boğazların Sovyetlere Batı dünyasını bağlayan bir halka durumunda olduğu ve Karadeniz devletlerine boğazlar konusunda özel bir imtiyaz tanınamayacağına işaret olunuyordu.

Rusya bu notaya cevap vermedi. Konferans toplanmasını da talep etmedi. Normal süresi geldiğinde sözleşmeyi feshedeceğini de bildirmedi. Montreux bugün hâlâ yürürlüktedir.

12 Mart 1947 tarihinde, Başkan Truman, kendi ismiyle anılacak olan mesajını kongreye gönderince, Rus basını, Türkiye'nin ABD kontrolüne girdiği yolunda ısrarlı yeni bir kampanya başlattı. 22 Mayıs 1947 günü Kongreden yardım kanunu çıkınca Rusya, bu yardımın dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurdu. Tabii bu müracaattan bir netice alamadı.

1948 senesinde Rusya Marshall Planına, bundan istifade eden devletlere ve tabiat ile bu arada Türkiye'ye karşı da cephe aldı[519].

---

519 Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1935). TTK Basımevi, Ankara 1991. 308.

1950 yılında Türkiye ve Yunanistan NATO'ya girmek için müracaatta bulununca, Rusya'nın reaksiyonu ve aleyhte neşriyatı daha sert oldu. 3 Kasım 1951 günü Rus Büyükelçisi Lavriçev, Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek, Türkiye'nin NATO'ya girmekle arazisini NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini, bunun sorunluluğunun münhasıran kendisine ait olacağını hükümeti adına bildirdi.

Türkiye 12 Kasım 1951 tarihli cevabında, NATO'nun bir savunma paktı olduğunu, Türkiye arazisinin herhangi bir saldırgan emel için kullanılmasının söz konusu olmayacağını, buna karşılık Türkiye'nin millî istiklâlini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden taleplerle karşılaştığının unutulmaması gerektiğini dile getirdi.

Ruslar 30 Kasım 1951 günü aynı konuda yeni bir nota vererek Türkiye'yi tehdide devam ettiler. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 10 Aralık 1951 günü, TBMM'de yaptığı konuşmada, bu ikinci notadan söz ederken, buna cevap verilmeyeceğini de açıkladı.

Bu tarihler bir Orta - Doğu Komutanlığı kurulması için teşebbüsler yapıldığı dönemdir. Rus hariciyesi 24 Kasım 1951'de Moskova Büyükelçiliğimize bir nota vererek, Türkiye'nin böyle saldırgan bir teşebbüse ön ayak olmasına ilgisiz kalmayacağını belirtti. Türkiye bu notayı 19 Aralık 1951'de cevaplandırdı. Yürütülen teşebbüslerin saldırganlıkla bir ilgisi olmadığını ifade ederek, Rus notasındaki iddiaları reddettikten sonra, barış propagandasını elden bırakmayan Rusya'nın, savunma teşkilatları kurulması karşısında gösterdiği asabiyetin anlaşılmaz bir tezat teşkil ettiğini kaydetti.

Rusya, 28 Ocak 1952'de aynı konuda yeni bir nota vererek iddialarını ve tehditlerini tekrarladı. Türkiye buna cevap vermedi.

NATO'ya iltihak antlaşması 1952 Şubatında Mecliste tasdik edilince Rus radyo ve basını yeni bir polemik başlattı. Rusya Türkiye'nin her hareketini, hatta Türk Başbakanının Batı ülkelerine ziyaretlerini dahi polemik konusu olarak ele almaktaydı. Bu şekilde 1952 yılı da sona erdi.

5 Mart 1953 günü, Stalin'in öldüğünü öğrenildi.

30 Mayıs 1953 günü, Molotov, Türk Büyükelçisini davet ederek, sözlü bir izahatı müteakip, aşağıdaki yazılı bildiriyi kendisine tevdi etmekteydi.

" Son zamanlarda Sovyetler Birliğinin komşu devletlere münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet Hükümeti, diğer meseleler arasında, Sovyet - Türk münasebetlerinin durumuna da dikkat atfetmiştir.

"İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi, barış ve emniyetin tesisi namına, Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeyi mümkün telâkki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti, eski noktai nazarını yeniden gözden geçirmiştir. Sovyetler Birliğinin Boğazlar cihetindeki emniyetini, Sovyetler Birliği için olduğu gibi, Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir.

" Bu suretle Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiç bir toprak iddiasında olmadığını beyan eder ".

Rusya yaptığı hatayı düzeltmek istiyordu. Ancak deklarasyonda toprak talebinin haksız bir iddia olduğu belirtilmediği gibi, Montreux Sözleşmesi de gene sanki yokmuş gibi hareket ediliyordu.

Bu sebeple Türkiye tarafı bu deklarasyona çok sıcak bakmadı. Oldukça geciktirerek 18 Temmuz 1953 günü memnuniyetini ifade etti.

Bu tarihten sonra hudut tashihi ve boğazlar konusu yeniden ortaya çıkarılmamıştır. Ancak Türk - Rus ilişkileri de 1930'lardaki havasına bir daha dönemeyecekti[520].

B. 20. Yüzyılın İkinci Yarısında (Soğuk Savaş Döneminde) Türk Sovyet İlişkileri (1953 - 1992).

1. Stalin'in Ölümünden Sonra Dostluğu Yeniden Kurma Teşebbüsleri.

Sovyetler Birliği taleplerinden vazgeçtikten sonra Türkiye ile iyi komşuluk münasebetleri kurmak istediğini 1945 - 1956 yıllarında bir çok vesilelerle tekrar etmiştir.

8 Şubat 1954 tarihinde Molotov'un Sovyet Yüksek Şurasında yaptığı konuşmada dostluk teklifine rağmen Türkiye'nin Sovyetler birliğinin politikasının samimi olarak değiştiği hakkındaki tereddütleri sürmekte devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 24 şubat 1954'te TBMM'deki konuşmasında ve Başbakan Adnan Menderes 21 Mart 1954 tarihinde ABD gazetecilerine verdiği demeçte şu

görüşü ifade etmişlerdir: Sovyet politikalarında Türkiye'ye karşı yumuşamanın bazı zahiri eserlerine rast gelmek mümkündür. Fakat, Türkiye, siyasetinde çok realisttir. Bir değişikliğin esaslı maddi delillerini görmeden evvel tatbik edilmekte olan politikaya karşı çok uyanıktır. Moskova radyosunun 29 Ekim 1954'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yıldönümü dolayısıyla yaptığı yayında geçmişte Türkiye ile olan dostane münasebetler hatırlatılmış ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yeniden iyi münasebetler kurmak, ticareti geliştirmek, teknoloji ve kültür alanında işbirliği yapmak istediği ifade edilmiştir.

Bu arada Türkiye ve Pakistan işbirliği antlaşmasına karşı Sovyetlerin 18 Mart 1954 tarihli notasına 9 Mayısta (1954) Türkiye ret cevabı vermiştir[521]. 31 Mart 1954'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov üç batılı devlete gönderdiği notada Avrupa Ordusu kurulmasının Avrupa'yı ikiye böleceği, buna mahal vermemek için Sovyet Rusya'nın NATO'ya katılması suretiyle, Avrupa Güvenlik Sistemi kurulmasını ileri sürülmüştür. Teklif Fransa'da ilgi uyandırmış, Amerika ve İngiltere ise teklifi Avrupa Savunma Câmiasının kurulmasına mani olma gayretlerinin yeni bir tezahürü saymış, aralarında yaptıkları istişarelerden sonra, 7 Mayıs'ta Sovyet teklifi reddedilmiştir.

Moskova radyosu 10 Şubat 1955 günü yaptığı bir yayında, Sovyetlerin 30 Mayıs 1953'te Türkiye'den toprak istemediğini, ticarî, teknik ve kültür işbirliğini geliştirmek istediğini bildirmiş ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un dostluk çağrılarına cevap alamadığını söylemiştir. Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü TBMM'deki konuşmasında bu iddiaları cevaplandırdıktan sonra, Başbakan A. Menderes de Haziran ayında international News Service'e verdiği demeçte bu konuya değinerek "...Sovyet Rusya, bugün dünyada mevcut gerginliği, korkuyu ve endişeyi izale etmek için bütün imkânları haizdir ve bu imkânlar sadece onun elindedir..." demekle görüşlerini ifade etmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dostane münasebetler kurma çağrılarına karşılık Batı Bloku'na yaklaşmasına rağmen, Sovyet yöneticileri bu yoldaki teşebbüslerini devam ettirmişlerdir. Stalin'in ölümünden sonra SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri seçilen N. Kruşçov Aralık 1955'te Moskova'da bir ziyafette Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasından Beriya'nın sorumlu olduğunu söylemiş ve 29 Aralık 1955'te

---

[520] Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1935), TTK Basımevi, Ankara 1991, 309, 311.
[521] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, III. Bölüm, Cilt 1, 398-399.

Sovyet Şurası'nda yaptığı konuşmada "...Biz Türkiye dahil olmak üzere bütün komşularımız ile iyi münasebetleri devam ettirmek istiyoruz. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin anormal oluşunun sorumluluğu sadece Türkiye Hükümetine ait değildir. Biz de kabul edilmeyecek beyanlarda bulunduk. Fakat, sonradan bunları tashihe çalıştık ise de sonuç alamadık" demek suretiyle Türk - Sovyet ilişkilerinin bozulmasına kendilerinin sebep olduğunu itiraf etmiştir.

Sovyetler Türkiye'ye karşı giriştiği barış taarruzunu 1956 yılında da devam ettirmiş, fakat Sovyetler Birliği'ni teşebbüslerinin (ekonomik yardım) amacı, resmi makamlarca Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olarak değerlendirilmiştir.

Yeni Türk Büyükelçisine Moskova'da itimatnamesini veren Mareşal Voroşilov 10 Ocak 1956'da Türkiye ile dostluk ilişkileri kurmak istediklerini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği 4 Şubatta (1956) ise Türkiye'den kendi ülkesi üzerine balonlar uçurulduğunu yumuşak kelimeler ile protesto ettikten[522] sonra 14 Şubat 1956'da Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 20 Kurultayında konuşan Komünist Parti Genel Sekreteri Nikolay Sergeyeviç Kruşçov Sovyetlerin Stalin dönemini "insana tapma" (yani Stalin'e) diye nitelendirerek kötüledi ve yenilikler önerdi[523].

1921 Moskova Antlaşmasının 35'inci yıldönümünde Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir mesaj gönderen Mareşal Voroşilov'dan sonra Sovyet basınında dostça yazılar yayınlanmıştır. Bu yayınlardaki yeniliklerden biri NATO'nun, Türkiye - Sovyetler Birliği Hükümeti yaklaşmasına engel teşkil edemeyeceği, diğeri de Sovyetlerin pek yakında Türkiye Cumhurbaşkanı'nı Moskova'ya davet edeceği hakkındaki imadır.

Sovyetler Birliği Türkiye ile münasebetlerinin düzelmesini Türkiye'nin NATO'dan çıkması şartına bağlamaması[524] Türk makamlarınca "iyi görünebilirdi, fakat bunun bir aşama olacağı ve son amacın Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olduğu düşünülmekte idi. 2 - 4 Kasım 1956'da Macaristan'daki halk ayaklanmasının Sovyet ordusu tarafından kana boğulması Türkiye'nin duyduğu şüphe ve itimatsızlıkları haklı gösteren bir delil olarak ortaya çıkmıştır. Bu anti demokratik eylemlere rağmen 17 Aralıkta (1956) Sovyetler Birliği Varşova Paktı

[522] 14 Mayıs 1955'te Komünist Devletlerinin NATO'ya alternatif olan Varşova Paktının kuruluşu Sovyetlerin kendine güvenini artırdığı için görüşlerinde-fikirlerinde de değişiklikler ortaya çıkmış, diğer taraftan Türkiye'nin NATO'dan çıkması şartı koyulması, SSCB'nin de Varşova Paktından çıkması (paralel olarak) fikrini akıllara getirebilirdi.

[523] İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İSİS İstanbul 1997, 199, 241.

ile NATO arasında bir Saldırmazlık Paktı önerisi de gündeme geldi. NATO bu öneriyi de reddetti.

1957 Mayısın sonunda Sovyetlerin Türkiye'ye ekonomik yardım önerisi de Batıdan yardım alan Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.

N.Kruşçev başkanlığında yeni Sovyet yönetimi 14 Temmuz 1957'de Stalin döneminden kalma üst yönetici ve bakanlardan Molotov, Şebilov ve Malenkov'u Komünist Partisi Yüksek Sovyeti Prezidyumu'ndan çıkararak Stalin dönemindeki politikalara son verildiğini göstermeye çalışmıştır. 17 Temmuz 1957 tarihinde Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisini kabul eden Başbakan A.Menderes kendisi ile görüşmelerde bulunmuştur. Fakat araya Suriye olayları girmiş ve tarafların tutumu sertleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dostluk teşebbüsleri yanında Orta Doğuya sızması ve Suriye'de faaliyete geçmesi Türkiye'nin güneyine sarkmak olarak nitelendirilmiş ve Türkiye'yi endişelendirmiştir.

1957 Şubatında Menderes Amerikan radyosuna verdiği demeçte, "Rusya'dan silah alan memleketlerin sulh davasına hizmet edeceklerini kabul etmek bizim için mümkün değildir. Orta Doğu'da bazı memleketlerin paylaşılması hadisesi ile karşı karşıya bulunmaktayız..." demiştir.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı A.Gromıko 20 Eylül 1957 tarihinde yaptığı konuşmada ve üç gün sonra Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin'in Türkiye Başbakanı'na gönderdiği mesajda Türkiye, Suriye sınırına asker yığmakla itham edilerek, Orta Doğuda başlayacak mahalli bir savaşın dünya savaşına dönüşebileceği açıklanıyordu. Bu mesaja 30 Eylül 1957'de Başbakan Adnan Menderes tarafından verilen cevapta Sovyetlerin evvelce ortaya koyduğu talepler hatırlatıldıktan sonra şöyle denmiştir: "...İki memleket arasındaki hakikî, ciddî ve devamlı bir dostluğun mevcut olabilmesi karşılıklı emniyet ve itimadın mevcudiyetine bağlıdır. Takdir buyurursunuz ki, tazyik ve tehdit ile hakikî dostluk hislerinin vücut bulması ve samimi münasebetlerin teessüsü mümkün olmaz..."[525].

8 Ekim 1957 tarihinde N. Kruşçev yabancı gazeteciler önünde yaptığı konuşmada Adnan Menderes'in cevabına temas ederek, Türkiye'yi emperyalist ülkelerle işbirliği yapmakta suçlamış ve tahdit etmiştir, "Savaş bir kere koptuktan

---

[524] Türkiye bu balonların Amerikan servisleri ile işbirliği içinde yürütülen araştırma balonları olduğunu açıklamıştır.
[525] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış politikası, Cilt, 2, 405.

sonra, bunun genişleyebileceği ihtimali hesaba katılmalıdır... Toplar bir defa gürlemeye ve roketler uçmaya başlayınca savaşı mevzileştirmek güç olur..." demiş, fakat 29 Ekimde Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğine gelerek, Türklerin Cumhuriyet gününü kutladıktan sonra, "savaş olmayacak" demeci vererek gitmiştir.

17 Aralık 1957 tarihindeki NATO toplantısında konuşan A. Menderes Orta Doğuya sızmak isteyen Rusya'nın Kuzey Afrika ve Akdeniz'e sahip olarak Türkiye'yi ve Avrupa'yı kuşatma çabasında bulunduğunu bildirmiştir.

1960 yılında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinde belirli yakınlaşmalar olmuştur. 23 - 26 Mart 1960'da Paris'i ziyaret eden Sovyet lideri Kruşcev bir Fransız yetkilisine, II. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye ile iyi ilişkileri devam ettirmediklerini ve o fena izlenimleri silme çabası içinde olduklarını söylemiştir. Sovyet lideri bu gezisinde Türk elçisi Feridun Cemal Erkin'e elinden geldiği kadar iltifat etmiş ve gizli olmak kaydı ile ona ilginç bir haber vermişti.

Bu haber Başbakan Menderes'in yakın bir gelecekte Moskova'yı ziyaret edeceği idi[526]. Fakat 27 Mayıs darbesi bu geziyi olanaksız kıldı.

Milli Birlik Komitesinin 27 Mayıs sabahı kamuoyuna duyurduğu dış politika ilkeleri "NATO'ya ve CENTO'ya[527] bağlıyız" idi.

Sovyet lideri Nikita Kruşcev 28 Haziran 1960 günü Türk devlet başkanı (Milli Birlik Komitesi Başkanı) Cemal Gürsel'e gönderdiği mesajda iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesi için Türkiye'nin tarafsız bir politika takip etmesi gerektiğini söylemiş ve böyle olduğu taktirde askerî harcamaların büyük ölçüde azalacağını, ekonomik güçlüklerin de ortadan kalkacağını bildirmiştir.

Mesaja 8 Temmuzda cevap veren Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, Türkiye'nin NATO ve CENTO ittifaklarından doğan yükümlülüklerine daima sadık kalacağını bildirmiştir[528].

Sovyetler buna rağmen yakınlaşma çabalarını elden bırakmadı. Sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki buzlar erimeye başlamış ve 1963 yılından itibaren karşılıklı ziyaretler başlamıştır. Dışişleri bakanları, başbakanlar, Meclis

[526] Dışişleri Bakanlığı 11 Nisan 1960 tarihli bildirisinde, Menderesin Temmuz ayında Moskova'ya gideceğini ve Kruşcev'in de bu ziyareti iade edeceğini bildiriyordu:Bkz. "Başvekilin Rusya'yı, Kruşçev'in Türkiye'yi Karşılıklı Ziyaretleri", Zafer Gazetesi 12 Nisan 1960, 1.
[527] CENTO-Bağdat Paktı (İran, Pakistan ve Türkiye).
[528] Surveyof international Affairs 1959-60, Oxsford V. Press, 1964, 376.

başkanları, parlamento heyetleri, hatta devlet başkanları arasında ziyaretler teati edilmiş, iki devlet arasında iktisadi alanda da işbirliğine girişilmiştir.

Bu dönemde Sovyetlerin Türkiye politikası Stalin politikasın izlerini silerek Türkiye'ye itimat telkin etmektir. İlişkilerin normal raylara oturabilmesi, Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün 29 Mayıs - 14 Haziran 1963 tarihlerinde bir Senato heyeti ile Rusya'yı ziyaret etmesiyle başlar[529]. Senato Başkanı ile Sovyet lideri Kruşçev arasında şöyle bir konuşma geçmiştir.

Ürgüplü: "Münasebetlerimizdeki gerginliğin sorumluluğu bizde değildir; siz en müşkül anımızda bizden arazi taleplerinde bulundunuz." deyince Sovyet lideri şu cevabı vermiştir: "Sizden arazi talebinde bulunduk, Boğazlar üzerinde hak istedik. Buna inandınız. Niçin? Çünkü, bunu söyleyen adam Sovyet Rusya'nın Başbakanı idi. Elbette ki inanacaktınız. Fakat şimdi size şunu sormak istiyorum: Bize arazi verin, Boğazlarda hak verin diyen adam Sovyet Başbakanı idi. Vazgeçtik, artık istemiyoruz diyorum. Ben de Sovyet Başbakanıyım; bana niye, inanmıyorsunuz?" [530].

Fakat arkadan Irak'taki Kürt hareketi dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin 9 Temmuz 1963 tarihli notası gelmiştir. Notada Sovyetler Türkiye'nin Kuzey Iraktaki duruma müdahalede bulunmaya tevessül ettiği iddiasında bulunmuştur. 12 Temmuz 1963 tarihinde açıklanan Türk cevabında iddialar sert bir dille reddedilmiştir. Bu cevapta: "..Türkiye bu kabil esef verici iddiaların, iki memleket münasebetlerinin gelişmesi üzerinde yapacağı menfi tesirleri, Sovyetler Birliği Hükümetinin dikkatine sunmakta fayda görür..." denmiştir[531].

Sovyet Dışişleri Komiseri Gromıko, meslektaşı Feridun Cemal Erkin'e 1962 sonlarında davette bulunmuş, o da bu daveti kabul etmesine rağmen uzun süre ertelemiştir. Nihayet, 30 Ekim 1964'te Moskova'ya hareket ederken, Sovyetlerle görüşülecek bir konu da, Türkiye dış politikasında milli bir sorun haline gelmiş Kıbrıs meselesi idi. Sovyet Rusya Kıbrıs sorununda 1964 güzüne değin Türk tezine yakın bir politika izlememiştir. Atlantik Paktı üyesi İngiltere'nin Kıbrıs'ta üsleri bulunması, Sovyetleri memnun edecek bir durum değildi. 1964 Şubatında NATO güçlerinin barışı sağlamak için Kıbrıs'a çıkmaları söz konusu olunca Moskova buna karşı direnmiş ve Makarios'u desteklemişti. Fakat ENOSİS de

[529] Kâmuran GÜRÜN: Türk-Sovyet İlişkileri, 313.
[530] Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, (Dün, Bugün, Yarın) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara 1992, 213.
[531] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Dış Türk Politikası, Cilt 1, Bölüm III,421-422.

Sovyetlerin destekleyeceği bir çözüm yolu değildi. Çünkü, Enosis'in gerçekleşmesi halinde Adadaki komünist partii AKEL'in varlığı da sona erecekti. Dolayısıyla Moskova bağımsız ve Paktlar dışında kalacak bir Kıbrıs statüsünden yanadır[532].

Ayrıca, bu arada (5 Haziran 1964) ABD Başkanı Jonson Başbakan İnönü'ye gizli bir mektup göndererek, Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yapma çabasına girerse NATO (Amerikan) silahlarını kullanamayacağını ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan yapılacak harekât sonucu, Sovyetler Birliği işe karışırsa, Türkiye'nin korunması yükümlülüğünün tartışma götüreceğini bildirmesi üzerine Türk - Amerikan ilişkileri sıkıntıya girmiştir. Zira 1962 yılında (14 Ekim - 20 Kasım) Küba bunalımının ortaya çıkmasından sonra Dünya III. Dünya Savaşı eşiğine gelmiş, ikili gizli antlaşma ile ABD, İtalya ve Türkiye'den, Sovyetler ise Küba'dan silahlarını çekmişlerdi. 1963 Nisanında ABD Türkiye'deki Jüpiter roketlerinin rampalarını "değerini yitirdiği" gerekçesiyle söküp götürmüş, bunun sebebinin Sovyetlerin Küba'daki roketlerini geri çekmeleri karşılığında olmadığını bildirmiş ise de, bu Türkiye"de kuşku ile karşılanmış, ABD'ye olan güven sarsılmıştı. ABD Başkanı Jonson'un gizli mektubuna İnönü'nün 13 Haziran 1964'te verdiği cevabın 1966 başlarında bir gazetede yayımlanması üzerine Türk - Amerikan ilişkileri iyice sarsılacaktır[533].

Türk - Amerikan yöneticileri arasındaki gerginliğin sürdüğü dönemde Moskova'ya yaptığı ziyarette Dışişleri Bakanı F.C.Erkin Türkiye'nin Kıbrıs tezini destekleyen bir yaklaşım göremedi. 6 Kasımdaki (1964) ortak bildiride daha çok yuvarlak laflara yer verilmişti. Konuşmalar sırasında Gromiko, 1963 bunalımı üzerine Türkiye'nin Yeşilada için öngördüğü Federasyon tezini uygun bulmuş ve bunu Aralık ayında Pravda gazetesine verdiği bir demeçte açıklamıştı[534]. Bildiride ayrıca, iki memleket arasında münasebetlerin şartları ve çerçevesi belirtilmiş, ticarî mübadeleyi artırma imkânları araştırılmış ve bir kültür antlaşmasının imzalandığı açıklanmıştır.

---

[532] Yuluğ Tekin KURAT: Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, Belleten Cilt XXXIX, Nisan 1975, Sayı 154, 299.
[533] İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, 283, 290-291.
[534] Feridun Cemal ERKİN: Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968,377.

2. Türk - Sovyet İlişkilerinde Durgunluk Dönemi (1965 - 1974).

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 26 Aralık 1964'te Millet Meclisi Komisyonunda yaptığı bir konuşmada, açılan çığırın Millî politika hedeflerine uygun bulunduğunu Sovyetler Birliği'nden 1960'dan beri dostane ilişkiler kurmak için teklifler geldiğini, karşılıklı ziyaretler başlamadan önce bazı pürüzlerin giderilmesinin beklendiğini söylemiştir.

Türk - Sovyet ilişkilerinde 1960'ların ortalarında başlayan yumuşamayı salt Kıbrıs sorununa bağlamanın doğru olmadığını, fakat Kıbrıs sorunu karşısında Batılı devletlerin tutumunun Türk - Sovyet ilişkilerindeki yumuşamayı çabuklaştırdığını kabul etmek gerekir. O kadar ki, Türk ve Sovyet yetkilileri arasında karşılıklı ziyaretler, iki devlet arasındaki ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki Sovyetler Birliği adaya yabancı bir devletin silahlı müdahalede bulunmasına daima şiddetle karşı çıkmıştır. Doğaldır ki, Sovyetlerin bu tutumu, herkesten önce Türkiye'ye ve Türkiye'nin ada üzerindeki haklarını zor kullanarak korumasına yönelmiştir. Bilindiği gibi 1960 tarihli Kıbrıs Garanti Antlaşması, bozulabilecek anayasa düzenini iade etmek üzere, adanın statüsünü garanti eden üç devlete, yani Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a ortaklaşa, ya da tek - tek müdahale hakkı vermektedir. Adadaki anayasal düzenin bozulmasını önlemek için müdahale etmek isteyen devlet Türkiye olduğuna göre, Sovyet görüşünün bu noktada Türk haklarına ve görüşüne karşıt olduğu ortadadır. Nitekim, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Başkanlık Divanı üyesi N.B. Podgornı bir Sovyet parlamento heyetinin başkanı olarak 4 - 13 Ocak'ta 1965 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ettiği sırada 5 Ocak'ta TBMM'de yaptığı konuşmada bu konuda şöyle demiştir: "Kıbrıs meselesi hiçbir yabancı müdahale ve bilhassa askerî müdahale olmadan barışçı yollarla halledilmelidir.

Öte yandan, karşılıklı ziyaretler, Kıbrıs sorunu ile ilgili diğer bazı Sovyet görüşünün Türk görüşü yönünde bazı değişmeler göstermesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, 21 Ocak'ta İzvestia Gazetesine bir demeçte Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduğunu, Kıbrıs için federasyon şeklinin bir çözüm yolu olabileceğini söylemiştir. Bu görüş Türkiye'de olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Kıbrıs'ta tepkiye yol açmıştır.

Podgornı'nın ziyaretinden sonra Sovyetlerin Türkiye ile yeni bir barış teşebbüsüne giriştiğini görüyoruz. Sovyetler Birliği Başbakanı A.Kosigin, 3

Temmuz 1965'te Akiş dergisi yazarına verdiği demeçte şöyle demiştir: "Biz politik, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmalıyız...Buna biz hiçbir mâni görmüyoruz. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını size beyan ederim. Sizin de bizden bu çeşit bir toprak talebiniz olmadığını biliyoruz. Aramızda hiçbir ihtilaf yoktur...Sovyetler Birliği 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının esasları ve prensipleri dahilinde, yeni bir antlaşmanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması için çalışmalara başlanmasını arzulamaktadır".

Başbakan Suat Hayrı Ürgplü'nün 9 - 17 Ağustos 1965 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden sonra Türk - Sovyet ilişkileri ekonomik alanda hızlı bir döneme girmiştir. Ürgüplü, 19 Ağustos'da verdiği demeçte Türkiye'de Sovyet yardımlarıyla on kadar tesisin kurulacağını açıklamıştır. Bu tesislerin kurulması için yapılacak yardımlar, 15 yılda, yüzde 2,5 faizle, millî ürünlerle ödenecektir[535]. Bu yatırımlarla ilgili incelemelerde bulunmak üzere bir Sovyet uzmanlar heyeti 30 Eylül 1965'te Türkiye'ye gelmiştir.

1965 yılının Eylül ayında Ankara'da yapılan görüşmeler 12 Kasımda bir Ön - Protokol'un imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. İki ülke arasında aynı konuda 7 Aralıkta bir Ön - Antlaşma imzalanmıştır. 1966 yılının 14 - 17 Eylül tarihlerinde Ankara'yı ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcılarından V.S.Semenov, Ankara'da verdiği demeçte şöyle demiştir: "Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk münasebetlerinin inkişaf ve takviyesi, iki memleket halkının menfaatlerine uygundur ve dünya barışı için faydalıdır."

Sovyetler Birliği Başbakanı A.Kosigin, 26 - 27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Böylece, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri tarihinde ilk kez bir Sovyet Başbakanı Türkiye'ye gelmiş oluyordu. Ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerinde durulmuştur. Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak da, Sovyetler Birliği'nin daha önceki ortak bildirilerde belirtilen görüşü teyit ettiği belirtilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra, 25 Mart 1967 de bir Ekonomik Yardım Antlaşması imzalanmıştır.

19 - 29 Eylül 1967 tarihleri arasında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret ederek, Kosigin'in ziyaretini iade etmiştir. Bu

[535]Mehmet GÖNLÜBOL Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt 1(1919 –1973), Ankara 1989, 425-426, 524 - 526.

ziyaret sonunda yayınlanan bildiride şöyle deniliyordu: "Hükümet başkanları Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs Devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden Türk ve Rum millî cemaatlerinin kanunî haklarını, menfaatlerini, güvenlik ve karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla halledilmesi gerekliliğini beyan etmişlerdir". Böylece, Sovyetler Birliği bir yandan Enosis'e karşı çıkarak Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumaya çalışırken, öte yandan da Türkiye'nin müdahale hakkını kullanmayı engellemeye çalışıyordu.

1960'ların ortalarından sonra yoğunluk kazanan karşılıklı ziyaretlerde iki devlet arasındaki siyasal ilişkilerden çok, ekonomik ilişkilerde gelişmeler kaydedilmiştir. 19 Nisan 1968 de İstanbul - Moskova aktarmasız tren seferlerinin başlatılması ile ilgili bir antlaşma; 7 Mayıs 1968'de üçüncü demir - çelik ön proje antlaşması; 19 Haziran 1968'de de Arpaçay Barajı ile ilgili Türk - Sovyet protokolü imzalanmıştır. Bundan sonra, 23 Haziran 1968'de ekonomi uzmanlarından oluşan bir Sovyet heyeti Türkiye'yi, 8 - 12 Temmuz 1968 tarihlerinde de Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da inşa edilecek demir ve çelik tesisleriyle ilgili antlaşma imzalandıktan sonra, 12 - 21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Sovyetler Birliği'ni, 16 - 23 Mayıs 1970 tarihlerinde de Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

İki devlet arasında ekonomik alanda sürdürülen bu işbirliği, II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış, yeniden bir diyalogun kurulmasını mümkün kılmıştır. Ancak, Türkiye'de 1960'ların sonuna doğru başlayan anarşik olaylar ve Doğu Avrupa devletlerinin anarşistlere karşı sempatik tutumları iki devlet arasındaki bu ilişkilerin 12 Mart 1971'den sonra da aynı biçimde gelişerek devam etmesini önlemiştir. Doğu Avrupa devletlerinin kontrolü altında "Bizim Radyo" tarafından Türkiye'deki rejim aleyhine yoğun komünist propaganda hareketleri, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yeniden bir "durgunluk" dönemine girdiğini gösteriyordu[536].

1971'in 16 Martında Türk - Sovyet (Moskova 16 Mart 1921) Antlaşmasının 50. Yıldönümünde Sovyet ve Türk Dışişleri Bakanlarının kutlama mesajları dikkat çekmektedir.

---

536 Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1(1919 –1973), Ankara 1989, 526 - 528.

1972'de (11 - 17 Nisan) Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Nikolay Podgornı'nın Türkiye'ye ziyareti sonunda "İyi Komşuluk İlişkilerinin İlkeleri" konusunda bir bildiri açıklandı. Doğu Batı arasında siyasal yumuşama (detente) gelişmeye başladığı sırada, Türkiye'nin SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerini iyileştirmesi gereksinimi yansıtan bu belge, tarafların yürüttükleri yükümlülükleri, saklı tutularak, Atatürk ve Lenin'in kurduğu dostluğu canlandırmak isteği ile egemenliğe, hak eşitliğine, toprak bütünlüğüne ve sınırlara, birbirlerinin rejim ve düzenine saygı, içişlerine karışmamak, kuvvet ve tehdide başvurmamak, topraklarının başkalarına saldırı ve yıkıcı eylemler için kullanılmasına izin vermemek, antlaşmalara saygı gibi BM amaçlarına uygun ilkeleri içermektedir. Bu belge, 1975 yılında (25 Ağustos - 3 Aralık) Romanya ve Bulgaristan ile yapılacak ortak demeçlere bir örnek ve SSCB ile 23 Haziran 1978'de imzalanacak ikinci belgeye bir başlangıç olacaktır[537].

26 Mayıs 1972 tarihinde ABD ve SSCB arasında Strateji Silâhların Sınırlandırılması ile ilgili SALT - 1 Antlaşması imzalandıktan[538] sonra taraflar arasında SALT - 2[539] görüşmeleri sürerken Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda da silâhsızlandırma konuları müzakere edilmekteydi[540]. Fakat SALT 2 Rusların Aralık 1979'da Afganistan'ı işgali üzerine öldürücü bir darbe alacaktır.

1973'ü izleyen yıllarda Türk - Sovyet ilişkilerinde bir canlanma görülebilirdi. Üstelik, ABD silah ambargosunun Türk - Amerikan ilişkilerinde yarattığı sarsıntı, SSCB ile ilişkilerin düzelmesini ayrıca mümkün ve gerekli de kılabilirdi. Ancak, bir yandan özellikle II. Kıbrıs Hareketinin SSCB'nde yarattığı kaygılar, öte yandan Türkiye'deki iç siyasal gelişmeler, bu ülkeyle yakınlaşmayı sınırlandırmıştır. SSCB, 23 Ağustos 1974'te Türkiye'ye verdiği deklarasyonda, yabancı kuvvetlerin Kıbrıs'tan derhal çekilmesini ve Kıbrıs konusunun BM'in 15 üyesi ile Türkiye, Yunanistan ve bazı bağlantısız devletlerden oluşan bir forumda ele alınmasını istemiş, Garanti Antlaşması'nı da artık geçersiz saydığını bildirmiştir. Türkiye ise 27 Ağustos tarihli cevabî notada, Sovyet teklifini reddetmiştir. Öte yandan,

---

537 İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, 332.

538 Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No 252, Ankara 1984, 640-641.

539 18 Haziran 1979'da Viyana'da ABD lideri I. Carter ve SSCB lideri L. Brejnev arasında imzalanacaktır.

Türkiye'de 1977'den sonra hızlanan terör eylemlerinde Sovyet etkisinin de varlığı yolundaki düşünceler ve nihayet SSCB'nin 1979'da Afganistan'ı işgali, Türk - Sovyet ilişkilere ancak sınırlı bir gelişmeye imkan verecekti.

1974 sonrasında Yunanistan'da görülen Batı ve NATO aleyhtarı gelişmeler de, SSCB'yi bu ülkeye yanaşmaya itmekteydi.

Yine de 1973 sonrası dönemde Türk - Sovyet ilişkilerinde özellikle iktisadi ve kültürel alanlarda gelişmeler görüldü.

Türk - Amerikan ilişkilerinin, Türk - Sovyet ilişkilerine etkisi üzerinde dikkatimizi çeken bir gelişme de şu olmuştur. SSCB, ambargonun kaldırılmasına da sert tepki göstermiştir. Moskova, ambargonun kaldırılarak Türkiye'ye silah verilmesini, barış için bir tehlike, Doğu Akdeniz ve Ege'de dengesizlik nedeni olarak görmüştür[541].

3. 1975 - 1992 Dönemi Türk - Sovyet İlişkilerindeki Gelişmeler.

Türk Sovyet ilişkilerinde Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye 26 - 27 Aralık 1975 tarihinde yaptığı ziyaret önemli rol oynadı. Avrupa'da siyasal yumuşamanın (detente) Helsinki Sonuç Bağıtı'nın imzalanması ile bir aşama gösterdiği ve Türk - Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs - silâh ambargosu nedeniyle çok sarsıldığı bir zamanda yapılan bu ziyarette, iki ülkenin dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini simgeleyecek yeni bir belge hazırlanması da kararlaştırılmıştır. Kosigin, Sovyetlerin maddî yardımı ile yapılan İskenderun Demir - Çelik Fabrikasının açılışında da hazır bulunmuştur[542].

28 Nisan 1977'de Sovyetlerin Kiev uçak gemisinin boğazlardan geçişine izin veren Türk Hükümeti Batı devletlerinin sert tepkisi ile karşılaştı. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in katıldığı Avrupa Konseyinde (Strasburg) Boğazlar meselesi yeniden gündeme geldi. İ.S. Çağlayangil Boğazlar Sözleşmesinin gözden geçirilmesine gerek olmadığını açıkladı[543].

ABD silah ambargosu Türkiye'de millî silâh sanayinin kurulması yolundaki çalışmaları hızlandırdı. 1978'den itibaren, millî savunma konsepti adı altında yeni

---

[540] 1 Ağustos 1975'de 35 ülke tarafından (33 Avrupa ülkesi, ABD ve Kanada'nın katılmaları ile) Helsinki Sonuç Bağıt Metninin imzalanması ile detant (siyasal yumuşama) yolunda önemli bir başarıya ulaşılmış oldu

[541] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1 (1973 –1983), Ankara 1989, 593.

[542] İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, 364 -387.

[543] İsmail SOYSAL: Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin KILAVUZ (1919-1993), Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, EREN, İstanbul 1993, 90.

düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde de Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tehdit oluşturmadığı düşüncesiyle bu ülkeye yakınlaşma hissedilmektedir.

21 - 25 Haziran 1978 tarihlerinde ise Başbakan Ecevit, Sovyetler Birliğine ziyarette bulundu. SSCB Komünist Partisi Genel Başkanı L.İ. Brejnev'le görüşen Ecevit, bir "İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri" belgesi ve Karadeniz'de kıta sahanlığı sınırlaması antlaşmasını imzaladı. Ziyaret sırasında devletler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi karara bağlandı.

1 Ağustos 1978'de Kıbrıs çıkarmasından sonra, Şubat 1975'ten beri Türkiye'ye uygulanan Amerikan silâh ambargosu Amerikan Kongresi tarafından kaldırıldı.

1979 - 80 yıllarında Türkiye'yi etkileyen İran İslam Devrimi (Şubat 1979), Afganistan'a komünist darbesi (27 Aralık 1979), ikinci petrol şokunun (Haziran 1979) yaşanması (petrol fiyatları varili 14 dolardan 6 ay içinde 24 dolara çıktı), Polonya'da sendika (Solidarite - dayanışma) harekâtının (Başkanı Leach Valensa) (16 Ağustos 1980) başlaması, İran - Irak savaşının ortaya çıkması (22 Eylül 1980) ve 12 Eylül 1980'de Türkiye'de tehlikeli bir durum yaratan sol tedhiş üzerine Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi sonucu Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde Milli Güvenlik Konseyi'nin kurulması gibi olaylar Sovyet - Türk ilişkilerini de etkilemekte idi.

12 Eylül 1980 müdahalesi olduğunda, Türk - Sovyet ilişkileri tam bir durgunluk, hatta soğukluk içine girmiş bulunuyordu. Fakat 12 Eylül yönetiminin, iç istikrarı sağlayıp uluslararası alana yeniden dönmesi ve çok yönlü dış politikaya devam etmesi, SSCB'yle olan ilişkilerin yumuşaması sonucunu vermiştir. 12 Eylül yönetimi, ABD'yle olan ilişkileri güçlendirdikten, SSCB'ne tamamen sırt çevirmek gibi bir yola girmemekle, doğru ve gerçekçi davranış yolunu seçmiştir[544].

80'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin özellikle Bulgaristan'la gerginleşen ilişkileri Sovyet - Türk ilişkilerini de etkiliyordu. Zira Bulgaristan'ın kendi başına antitürk politikaları gütmesi düşünülemezdi. Bu politikaların Moskova'dan yönetildiği belliydi.

Devlet Başkanı Kenan Evren'in 24 - 26 Şubat 1982'de Bulgaristan'ı ziyaret etmesi ve Bulgar Devlet Başkanı T. Jivkov'la yaptığı görüşmede iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesi ve özellikle Bulgaristan'dan göç etmiş Türklerin orada kalan yakınlarının da gelmelerine izin verilmesini istemesi ve hatta Sovyetler Birliğindeki

yönetim değişikliği de[545] Türk - Sovyet ilişkilerindeki durgunluğu ortadan kaldıramamıştır.

Bulgaristan Devlet Başkanı T. Jivkov 6 - 8 Haziran 1983'te K. Evren'in ziyaretine karşılık olarak Türkiye'ye gelmiş, Sovyetler Birliğiyle tam uyum içinde Türkiye ile olan sorunların (kıta sahanlığı, karasuları, Revze deresi vb.) çözülebileceğini açıklayıp geri döndükten sonra ülkesindeki Türk azınlığını asimle etme (Slavlaştırma) politikasına hız vermesi Türk Sovyet ilişkilerini epeyce zora sokmuştur.

1985 başlarında Bulgar hükümeti ülkedeki 1 milyon Türkü asimle politikasını başlattı. Bu Türklerin Bulgar asıllı olduğu ve Osmanlı yönetimince Müslüman yapıldığını ileri sürerek, adlarının Bulgarlaştırılmasına başladı[546]. Bulgar hükümetinin bu antıtürk politikasına karşı direnenlere insanlık dışı muameleler uygulandı. 15 Ocak 1985'te Türkiye temsilcisi Sofya'da T. Jivkov'la görüşerek onu uyarmasına rağmen baskılar devam ettirildi. Bu arada Türkiye AGİK, Avrupa Konseyi, BM İnsan Hakları Komisyonu gibi tüm kurumlara başvurarak, ayrıca İslâm Konferansı Örgütünün baskısını sağlamaya çalışmıştır.

80'li yıllarda Sovyet yönetiminde Başkanların ölmesi üzerine dört defa değişmesi de Türk - Sovyet ilişkilerindeki durgunluk dönemine son verememiştir. Sovyetler Birliğinde liderliğe (Komünist Partisi Genel Sekreteri) reformcu Mikhail Gorbaçov'un geçmesi (11 Mart 1985) ile Glasnost (açıklık - demokrasi) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) reformlarını başlatmak için faaliyete başlaması bu döneme rastlar[547].

M.Gorbaçov'in Genel Başkanlığı döneminde yani 80 yıllarının sonunda NATO ile Varşova Paktları arasında yaklaşma sonucu Yunanistan ve Bulgaristan saldırmazlık Paktı imzalanmış (12 Eylül 1986), Sovyetler Birliğinde Komünist Partisinin tekeline son verilmiş (12 Ocak 1988), Afganistan sorunu ile ilgili Antlaşma imzalanmış (14 Nisan 1988), Berlin duvarları yıkılmış (19 Kasım 1989), Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetlerin etkisinden kurtulmuş, Komünizmin çökmesi ile yeni stratejiler oluşturan NATO ile Varşova Paktı ortak deklârasyon kabul etmiş

---

[544] Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1(1973–1983), Ankara 1989, 606.
[545] Sovyetler Birliğinde 18 yıl iktidarda kalan Brejnev'in ölümü (12 Kasım 1982) ile yerine Y. Andropov (1982-1984) geçmiştir.
[546] Gürcistan hükümetinin Ahıskalılar yönelik politikası da eritme politikasıdır. Zira Gürcü hükümeti de Ahıska Türklerinin Gürcü asıllı olduğu ve Osmanlı Devletince Müslüman yapıldığını ileri sürerek "Gürcü soyumuza dönerek, Gürcü adlarını kabul ederseniz Gürcistan Devleti geri dönmenize izin verecektir" gibi görüşler ortaya atmaktadır.

(19 Kasım 1990) ve AGİK'in Soğuk Savaşa son veren Paris Yasası imzalanmıştır[548].

Sonuçta Varşova Paktı ortadan kaldırıldı, (1 Temmuz 1991), SSCB Komünist Partisinin ortadan kalkması ile (29 Ağustos 1991) Mikhail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği başkanlığından ayrılması (25 Aralık 1991) gerçekleşti.

Soğuk Savaşa son veren Paris Yasası'nın (Avrupa'nın 33 devleti, ABD ve Kanada arasında) imzalanmasından sonra "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal Moskova'ya ziyarette bulunmuş, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra bu antlaşma, Sovyetler Birliğinin varisi Rusya Federasyonu için de geçerli olmuş ve ayrıca 29 Ekim 1992'de Türkiye ile Rusya arasında birbirinin iç güvenliğine yönelik eylemler için bir Güvenlik Antlaşması yapılmıştır.

20 - 23 Ocak 1992'de Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin meslektaşı Kozırev'ın davetlisi olarak Rusya'yı ziyaret etmiş, Azerbaycan ve Ermenistan sorununun giderilmesi, Türk - Rus dostluk ve işbirliğinin geliştirilmesi önerilerinde bulunmuştur.

Komünizmin çöküşünden sonra Balkanlarda Kafkasya ve Türkistan'da (yani Orta Asya ve Kazakistan'da) Türkiye'nin öneminin artması ile bu bölgelerdeki bağımsız devletlerle, Türkiye Cumhuriyeti arasında iyi ilişkiler kurulmaya, karşılıklı ziyaretler yapılmaya başlandı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimi ile 31 Ekim 1992'de altı türk devletinin (Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan) işbirliğinin temelini oluşturan " Ankara Bildirisi " imzalanmıştır.

Ayrıca 22 - 24 Mart 1993 tarihinde Türk Devletleri ve (Akraba) Toplulukları I Kurultayı düzenlenmiştir. Amaç Türk devletleri ve Toplulukları arasında siyasi, ekonomik ve kültür ilişkileri pekiştirmekti.

Bu hedef üzerine Nisan 1993'te Türk devletlerini ziyaret eden, Türkiye Cumhuriyetinin 8. Cumhurbaşkanı ziyaret dönüşünden iki gün sonra 17 Nisan 1993'te vefat etmiştir. Başbakan Süleyman Demirel 26 Mayıs 1993'te Türkiye Cumhuriyetinin 9. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

---

[547] 1985-1987 yılları arasında M.Gorbaçov Politbüro üyelerinin % 75ini değiştirecektir.

[548] İsmail SOYSAL: Türk Dış Politikası İncelemeler için Kılavuz (1919-1993), EREN İstanbul 1993, 95- 110.

Türkiye Cumhuriyetinin 9. Cumhurbaşkanı S. Demirel de sürekli olarak Türk cumhuriyetlerini ziyaret ederek, bağımsızlık kazanmış bu cumhuriyetlerin gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmıştır.

8 - 10 Eylül 1993'te Başbakan Tansu Çiller'in Moskova gezisi de Türk - Rus ilişkilerinde dikkat çekici önem taşımıştır. Çiller Rus yöneticileri ile beraber Azerbaycan - Ermenistan münakaşası, Azerbaycan petrolünün Anadolu üzerinden (boğazlardan değil) geçirilmesi, Rusya'dan Türkiye'ye verilen gazın iki katına çıkarılması, savunma sanayide işbirliği ve Irak'a BM ambargosunun kaldırılması vb. konularda görüş birliğine varmıştır.

C. Gürcistan'ın Son Dönem Siyasal Tarihçesi.

1980'li yılların ortasında eski SSCB'de uygulanmaya başlanan Glasnost ve Perestroika ile reform hareketi, birlik içinde ilk milliyetçi ve ayrılıkçı ürünlerini Baltık Cumhuriyetlerinden sonra Gürcistan'daki siyasal yeniden yapılanma hareketleri ile vermiştir. Kurulan yeni partiler giderek güçlenen milliyetçi ideoloji ve artan etnik çalışmalar içinde Gürcistan'da 1988 yılı başından itibaren güçlü bir bağımsızlık hareketi başlamıştır. Bu süreç içinde Gürcistan Yüksek Sovyet'ince 1921 Gürcistan - SSCB Antlaşması ile 1922 Birlik Antlaşmasının geçersizliğini ilân eden kararlar alınmış ve 9 Mart 1990'da egemenlik ilan edilmiştir.

SSCB'nin dağılması ve cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi ile diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Gürcistan'da da siyasal bir kargaşa başlamıştır. Bu dönemin en önemli sorunu siyasal otorite boşluğu olmuştur.

31 Mart 1991'de Gürcistan'da ülke genelinde referanduma gidilmiş ve seçmenlerin % 98'i 1918 Cumhuriyetinin onarılması yönünde oy kullanılmıştır. Bu oylama 3.4 milyon seçmenin % 90'i katılmıştır.

9 Nisan 1991'de Zviad Gamsahurdiya, parlamentoya bir bağımsızlık deklarasyonu sunmuş ve kabul edilmiştir. Gamsahurdiya 1991 Mayıs ayında yapılan seçimde, halkın % 86,5 oyu ile yeni kurulan cumhuriyetin cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Ancak anti-demokratik bir yönetim ve oldukça milliyetçi bir tutum izlemesi sebebiyle ülkede yaşayan azınlıkların muhalefetine neden olmuş ve ülke 1991 yılı sonlarında oldukça kötü bir döneme girmiştir.

1991 yılı Eylül ayında hükümete karşı ayaklanmalar şiddetlenmiştir. 1992 yılı Ocak ayında parlamento binasına düzenlenen saldırı sonucu Devlet Başkanı Zviad Gamsahurdiya görevden alınmış ve ailesi ile birlikte ülkesini terk ederek Ermenistan'a sığınmak zorunda kalmıştır. 7 Ocak 1992'de yönetime hakim olan Askerî Konsey kurulan hükümetin başına Tengiz Sigua'yı Başbakan olarak atamıştır. Sigua, 1992 Mart ayında görevi Devlet Konseyi'ne bırakmış, dağılan SSCB'nin Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze doğduğu ülke olan Gürcistan'a dönerek Gürcistan Devlet Başkanlığı görevini üstelenmiştir. 1995 yılında ise Şevardnadze Gürcistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir[549].

Bu tarihten itibaren ülke Hükümet Konseyi, Askerî Konsey ve Danışma Meçlisi tarafından yönetilmiştir. Başbakanlık görevini Tengiz Sigua üstelenmiştir. Mart ayında kendisine yapılan daveti kabul eden eski SSCB Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin Gürcistan'a gelmesi üzerine 80 kişilik yeni bir Hükümet Konseyi kurulmuştur. Konseye, Devlet Konseyi adında prezidyum başkanlık etmektedir.

Gürcistan Cumhuriyeti 13 Mart 1992'de İMF'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 5 Mayıs 1992'de başvurusu kabul edilmiş ve İMF üyesi olmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılım ise Abhaz sorunu nedeni ile 1995 yılında gerçekleşmiştir.

Diğer cumhuriyetler gibi Gürcistan da bir yandan piyasa ekonomisine geçişi sağlamaya çalışırken, diğer yandan da politik ve ekonomik problemlerle savaşmak zorunda kalmıştır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Gürcistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. 16 Aralık 1991 tarihinde Gürcistan'da büyükelçilik açan ilk ülke Almanya olurken ABD'den sonra üçüncü ülke de Türkiye olmuştur.

Gürcistan'da Abhazlar ve Gürcüler arasındaki gerginlik ateşkese rağmen devam etmektedir. Gürcistan ordusu 1993 yılında Suhumi'den çekilmek zorunda kalmış ve Abhazistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bugüne kadar hiçbir ülke bu bağımsızlığı tanımamıştır. Gürcistan ile Abhazistan arasında bir sınır oluşturulmuş ve bu sınırda şu anda Rus Barış Gücü askerleri bulunmaktadır. Öte yandan Gürcistan'a bağlı Güney Osetya bölgesi ülkeden ayrılarak, Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya ile birleşmek için çaba harcamaktadır.

---

[549] Gürcistan Ülke Raporu, T.C. Dışişleri Raporu, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara 1998 Ekim, 6 – 10.

Abhazistan ve Güney Osetya sorununa barışçı çözüm getirme yolundaki gayretler devam etmektedir. 1993 yılında Abhazistan Bölgesinde çıkan çatışmalar sonucu yaklaşık 300 000 göçmen ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmıştır.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki dış ticaret rakamları ve Türkiye'nin Gürcistan'daki yatırımların miktarı mevcut potansiyelin oldukça gerisindedir. Ancak Gürcistan'da yaşayan siyasî çatışmaların getirdiği risk unsuru ve finansman soruları ikili ilişkilerin gelişmesini engellemiştir.

İki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi çerçevesinde bazı altyapı projeleri çok önemlidir. Batum ve Poti limanlarının yenilenmesi ve genişletilmesi, Poti - Bakü ulaşım ve haberleşme bağlantılarının sağlanması, Sarp - Batum - Poti karayolunun yenilenmesi, Tiflis havaalanının yenilenmesi, Kars - Tiflis demiryolunun inşaatı bu projelerin en önemlileridir. Gürcistan inşaat firmaları da Türkiye'de metro ve diğer altyapı çalışmalarına ilgi göstermektedir. Bu konuda Samsun metrosu hakkında yetkililerle görüşmeler yapılmıştır.

D. Türkiye ile Gürcistan Arasında İmzalanan Önemli Antlaşmalar.

Türkiye ile Gürcistan arasında 1990 yılında bazı alanlarda protokol ve antlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu sınır komşusu ile ilişkilerini geliştirmek ve pekiştirmek için büyük çaba göstermiştir. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyetini ilk tanıyanlardan biri olan Türkiye Gürcistan Cumhuriyeti ile 1989'da Ekonomik İlişkilere Dair Anlayış Zaptı, 14 Aralık 1990'da Ankara'da Enerji İhtiyaçlarının Karşılanmasıyla İlgili Protokolü (Batum, 30 Ocak 1990), Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliği Protokollerini (30 Ekim 1992'de) Ankara'da, Uzman Eğitimine (Tiflis,21 Mayıs 1992) ve Diplomatik İlişki Kurulmasına İlişkin Protokolleri (Tiflis, 21 Mayıs 1992),Küçük ve Orta Ölçekli Sanayinin Geliştirilmesi İçin Teknik İşbirliği Antlaşmasını (Tiflis, 22 Mayıs 1992), Haberleşme Alanında İşbirliği Protokolünü (13 Temmuz 1992) imzalamıştır.

1992'nin 30 Temmuzunda ise Tiflis'te görüşen taraflar Uluslararası Karayolu Taşımacılığı, Ticaret ve Ekonomik İşbirliği, Hava Taşımacılığı, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Denizcilik, Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor konularında antlaşmalar imzalamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Tiflis görüşmeleri sonunda (30 Temmuz 1992) ortak bildiri yayınlamıştır.

12 - 13 Ocak 1994'te Gürcistan Devlet ve Parlamento Başkanı Eduard Şevardnadze'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında Türkiye ve Gürcistan parlamentoları arasında işbirliği protokolü, gümrük, spor, tarım, turizm, sanayi ve ticaret güvenlik, tıp ve sağlık alanlarında bir dizi antlaşmalar imzalanmış ve ortak deklarasyon yayınlanmıştır.

31 Temmuz 1995 tarihinde yapılan Posof - Türk gözü Ahıska Sınır Kapısının resmi açılış töreni sırasında, Posof - Türk gözü Ahıska sınır noktasında sınır kapısı açılmasına dair protokol imzalanmıştır.

31 Ağustos 1995 tarihinde Başbakan Tansu Çiller Gürcistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında Kredi borçları ve serbest ticaret ile ekonomi bölgelerinin kurulmasına dair protokoller imzalanmıştır.

3 - 4 Nisan 1996'da Gürcistan Devlet Başbakanı Eduard Şevardnadze'nin Ankara ziyareti sırasında ise gümrük geçiş noktaları, adlî yardımlaşma, vize kolaylığı, enerji, iletişim ve askerî alanlarda işbirliği antlaşmaları imzalanmıştır.

14 Temmuz 1997'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı S.Demirel'in Gürcistan ziyareti sırasında her iki devlet arasında sınır sözleşmesi, askerî eğitim, çevre, yükseköğretimde işbirliği, devlet arşivleri arasındaki ilişkiler (1997 - 1999) ve diğer konularda antlaşmalar imzalanmıştır[550].

---

[550] Gürcistan Ülke Raporu, T.C. Dışişleri Raporu. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara 1998 Ekim, 123 – 128.

VII. BÖLÜM:
FERGANE FACİASI VE AHISKALILARIN İKİNCİ SÜRGÜNÜ

A. Olayların Objektif (Nesnel) ve Sübjektif (Öznel) Nedenleri.

1989 başlarında Ahıska Türklerinin milli kurtuluş mücadelesi doruk noktasına ulaşmış, Moskova ve Tiflis'teki hükümetler acil olarak problemi çözme zorunluluğu hissetmişlerdir. 1988'de bu konu basında geniş şekilde tartışılmış ve yapılan eylemler Ahıskalıların vatana dönüşü için gerekli perspektifleri açmıştı. Ahıskalıların örgütlenmesi sonucu Sovyet yöneticileri zor duruma düşmüştü. Sovyetlerin uluslararası düzeyde imzaladığı antlaşmalar komünist liderlerini problemin çözülmesi için gerekenleri yapmaya zorlamakta idi. Yeniden yapılanma ve açıklık politikaları uygulamaya çalışan SSCB KP MK'sı da artık kaçacak yer bulamıyordu.

Fergana olaylarından sonra geçen 15 yılda, bir çok ülke basını defalarca bu konu üzerinde durmuş, facianın nedenlerini ve sonuçlarını araştırmaya çalışmıştır. Araştırmalarımızın neticesi olarak facianın objektif ve sübjektif nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Fergana - Faciasının objektif (nesnel) nedenleri:

- Çarlık Rusya'sının gayri insanî (iç ve dış) politikalarını, 70 yıldan beri süregelen Sovyetler Birliği'nde devleti içinden parçalayan ekonomik, siyasal ve kültürel krizin doruk noktasına ulaşması, bütün önceki imparatorluklar gibi Rus Sovyet İmparatorluğu da krizin güçlenmesi üzerine, sömürdüğü devlet ve halkların dikkatini, başlamakta olan bağımsızlık hareketlerinden, millî kurtuluş mücadelesinden vazgeçirmek için böl ve yönet politikasına hız vermiştir. Ayrı ayrı devletler, toplumlar ve azınlıklar arasında nifak çıkartmaya, sorunlar yaratmaya ve millî mahallî münakaşalar türetilmeye başlandı. Kafkaslar Dağlık Karabağ'da, Abhazistan'da, Güney Osetya, Kırım ve Transdnyestr bölgelerinde, Oş bölgesinde, Semipalatski'de ve başka yerlerde mahallî münakaşalar Sovyet gizli servisleri tarafından hazırlandı.

Aslında 80'li yılların başlarında (1980 Ağustosunda) Polonya'da sendika lideri Leh Walensa (LECH WALESA) liderliğinde işçilerin "Solidarite" örgütü etrafında başlamış olan hareket Sovyetler Birliği'nde büyük yankı uyandırmıştır.

Sovyetlerdeki bağımsızlık yanlıları gizli örgütler kurarak milli mücadeleye başladılar. Bu mücadelenin önünü almak için Sovyet liderleri Aralık 1986'da Kazakistan'daki millî ayaklanmayı kan içinde boğdular.

Bağımsızlık harekâtlerını engellemeye çalışan Sovyetler Orta Asya'da Özbeklerle Ahıska Türkleri, Özbeklerle Kırgızlar, Türkmenlerle Ermeniler, Kafkaslarda Azerilerle Ermeniler, Gürcülerle Ermeniler, Azerilerle Lezgiler ve Talışlar, Gürcülerle Svan ve Megreller, Lezgilerle Avarlar, Lezgilerle Kumuklar, Osetinlerle İnguşlar, Çeçenlerle İnguşlar, Gagavuzlarla Ukrainler arasında çeşitli sorunlar çıkarmaya başladılar.

Komünist liderler amaçlarına ulaşmadığında, orduyu (gücü) kullanarak amansız ve acımasız şekilde bağımsızlık yanlılarının kanını dökmeye girişiyorlardı. 1986 Aralık'ında Almatı'da, 9 Nisan 1989'da Tiflis'te, 20 Ocak 1990'da Bakü'de, 1992'nin Ocak'ında Vilnüs'te, 1993'ün Aralık'ında Groznı'da (Cevherkale'de) Kızıl Ordu ve KGB'nin türettiği Vandalizm bunun kanıtlarıdır.

- Fergana olaylarının objektif nedenlerinden biri de imparatorluğun merkezindeki militarist güçlerin ve askerî sanayî alanındaki Türk düşmanlarının SSCB'nin en zengin bölgelerine sahip olan, Türk Devletleri ve topluluklarının arasını açmakla Türk Dünyasını parçalama istekleri idi.

Soğuk savaş sırasında Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Irak, İran ve Sovyetler Birliği'ne dağılmış Türklere yapılan baskıların bir merkezden yönetildiği görünmektedir. Yegâne bağımsız Türk devleti olan Türkiye'yi de parçalamak ve kendine bağımlı hale getirmek için, soğuk savaşın her iki kutbu çaba göstermekte idi. Bir taraftan ABD, diğer taraftan SSCB Türkiye'yi bölmek veya kendi etki alanı içine sokmak için Bulgarları, Gürcüleri, Ermenileri, Yunanları ve Arapları kullanmaya çalışıyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin normal inkişafına engel olmak için her zaman sınırlarında veya içinde çeşitli bahanelerle sorunlar çıkarıyorlardı. Kars ve Ardahan, Hatay, Musul, Ege adaları, Trakya, Bulgaristan Türklerinin, Bosna'daki Müslümanların sorunları Türkiye ve Türk dünyasının gelişmesine manî olmak için hazırlanmış senaryolarla ortaya atılan sorunlardır. İster Avrupa Birliği ve ABD olsun, isterse de Rusya olsun Yakın Doğu'nun gelişmesini engellemektedirler. Soğuk savaş sırasında her iki kutbu rahatsız eden Türk sözcüğü veya buna benzer Türklüğü simgeleyen isimler idi. Örneğin; 60'lı yıllarda (soğuk savaş sırasında) Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nde Altay, Kafkas, Türkmen, Tatar, İslam isminde görevlilerin çalışması Sovyet yöneticilerini (gizli

servislerini) çok rahatsız etmiştir. Altay, Kafkas, Türkmen, Tatar, İslam isminde Türkiye vatandaşının Moskova'da çalışması bile Turancılık, Türkçülük, kökten dincilik olarak nitelendirilerek onları endişelendirmiştir. Oysa ki, bu dönemlerde Türkiye sınırları içindeki Ağrı Dağının Ermenice karşılığı (Ararat) ismi Ermenistan'da geniş şekilde kullanılmaktaydı. Ararat isminde kişi adları, sokak ve cadde adları, parklar ve bahçeler bir yana Ermenistan'ın Sovyet dönemindeki millî futbol takımının ismi de "Ararat" (Ağrı) idi.

Genellikle, Türk kavramı Sovyetleri çok rahatsız etmekteydi. Sovyetlerdeki 250'den fazla millet ve etnik grup arasında yalnız Ahıskalılar için Türk ismi kullanılmaktaydı.1980 yıllarının ortalarında tahmini 1986-1987'lerde Özbekistan'ın tanınmış emek kahramanı ve milletvekili Cavat Koçiyev'le görevli KGB ajanı (Sır - Derya il teşkilatının elemanı) arasında aşağıdaki konuşma geçmiştir.

- Cavat bey, kaç yıldır Özbekistan'da yaşıyorsunuz?

- 40 yıldır.

- Daha neyi bekliyorsun. Yeterli değil mi? Burada ne hakkınız kaldı ki.

- Anlamadım.

- Siz, Özbeklere ve başka milletlere neden kız verip almıyorsunuz?

- Kafur bey, siz kendi kızınızı zorla başka bir milletle evlendirir misiniz? Kim kimi severse onunla evlenir.

- Bazı şeyleri anlamanız gerekiyor; ya Özbeklere kız verip alacaksınız, pasaportlarınızda milliyetinizi Özbek yazdıracaksınız, ya da kendinize başka bir yer bulacaksınız[551].

Facianın sübjektif (öznel) nedenlerini ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Özbekistan'da siyasî ve millî bilincin aşağı seviyede olması, özellikle Özbek gençlerinin bir kısmının entelektüel ve kültür düzeyinin çok düşük olmasıdır.

- Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 1986 yılında aldığı gizli bir kararla Rusya'nın bazı bölgelerinde (Orta Volgaboyu'nun çorak bölgesinde) tarım sektörünün çöküşü dile getirilerek, bu bölgelerde tarım sektörünü geliştirmek için Özbekistan'dan 100 000 civarında nüfusun bu bölgelere göç ettirilerek yerleştirilmesi karara bağlanmıştı. Fakat, yıllar geçmesine rağmen gerçekleştirilmemiş, tam tersine adı geçen bölgelerde şehirlere göçünün

artması ile tarım sektörü tamamen çökmüştü. Fergana olayları sonucunda, bütün Sovyetlerde tarım ahalisi olarak tanınan ve nüfusunun % 99'unun köylerde yaşadığı, hatta şehirlerdekilerinin de ek kazanç için tarımla uğraştığı bilinen Ahıska Türklerinden 100 000'den fazla nüfus Özbekistan'ı terketmek zorunda kalmış, bu nüfusun önemli bir kısmı kararda adı geçen bölgelerde yerleşmeye zorlanmıştır[552].

- Ahıska Türklerinin mücadelesinde iyi bir aşamaya ulaşılmış ve uygun zaman yakalanmıştı. Ahıskalıların vatana dönüşü artık gerçekleşmek üzereydi[553]. Halk geri dönüş için hazırlıklar yapmaktaydı. Fergana olayları sonucunda, Ahıskalılar yeniden zor duruma düştüler. SSCB'nin geniş bölgelerine dağıtılan halkın mücadelesi zayıfladı. Bu olaylarda Moskova'daki Gürcü lobisinin de eli olduğu düşünülmektedir.

- Fergana olaylarından önce, yetkileri kısıtlanan KGB ve diğer Sovyet gizli servisleri "bakın yetkilerimizi aldınız, insanlar birbirlerini yiyorlar" mesajı verircesine, olaylara müdahale etmeden[554] seyirci kaldılar. Sonuçta gizli servisler amaçlarına ulaştılar ve SSCB KP MK'nın kurultayı onların yetkilerini kendilerine iade etmek zorunda kaldı.

- Fergana olaylarında, Moskova'nın Özbekistan'daki "Pamuk işi" ile ilgili denetleme komisyonunun Ermeni asıllı Başkanı Gdelyan'nın ve İvanov'un eli olduğu düşünülmektedir. Sonralar bu komisyonun üyelerinden birinin itirafına göre, Denetleme Komisyonu Özbeklerde Türklere (Ahıskalılara) karşı nefret yaratmak için, Ahıskalılar adına Özbekistan'ın devlet adamları ile ilgili sahte şikâyet dilekçeleri yazarak, komplo kuruluyordu. Bu şikâyet dilekçelerinden büyük miktarda rüşvetler alınıyor, diğer yandan onların nefreti Ahıska Türklerine yöneltiliyordu. Olaylar sürerken katillere, ev yakan ve başka cinayetler türetenlere dağıtılan paraların bu şekilde toplandığı söylenmektedir.

Ahıska Türklerine karşı düzenlenmiş Fergana faciasının birçok somut nedenleri, aradan 15 yıl geçmesine rağmen ortaya konmamıştır. Fakat bunun yüksek düzeyde hazırlanmış siyasî bir komplo olduğu bilinmektedir. Bu siyasî komployu hazırlayanlar cezalandırılmamış, birkaç tetikçinin cezalandırılması ile

---

[551] Konuşmanın metni Cavat Koçiyev'den (1990 yılında) alınmıştır.
[552] Göçmenlerin sonradan anlattığına göre, yerli Ruslar göçmenlere "neden geç kaldınız, biz sizleri birkaç ay önceden bekliyoruz" diyerek, Fergana olaylarından önce Türklerin göç haberini aldıklarını ve göçmenleri kabul etmeye hazırlandıklarını belirtmişlerdir.
[553] Bak. Ahıskalıların Mücadele dönemlerine.

olaylar örtbas edilmiştir. Zaman geçtikçe facia unutulmakta ve deliller kaybolmaktadır. Bugün Fergana faciasının Sovyetlerin anti-Türk politikalarının bir parçası olduğu sonucuna varmak mümkündür.

B. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nin ve Diğer Emperyalist Güçlerin Anti - Türk Politikaları.

Stalin yönetimindeki Sovyet Hükümeti işgâl altında tuttuğu Türk cumhuriyetlerini Atatürk Türkiyesinden ayırmak için, 1920'li yılların sonlarında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmeye zorladı. Fakat, Atatürk de Latin alfabesini kabul edince, bir süre sonra Türk Cumhuriyetleri Rus (Kril) alfabesini kullanmak zorunda kaldılar[555]. Hatta Stalin kısa bir zaman içinde Sovyet yönetimindeki Türkleri takma adlarla (Azerbaycanlı, Kırgız, Özbek vs.) isimlendirdi[556]

Stalin yönetimindeki Sovyetler Kril (Rus) alfabesini her bir Türk Cumhuriyetinde farklılaştırılarak kabul ettirilmiştir. Bir Türk'ün Türk devletleri ve topluluklarının basınını izlemesi için 210'dan fazla harfi bilmesi gerekiyordu. Amaç Türk soyluların birbirine yaklaşmasını ve işbirliği yapmasını engellemek ve Türk birliğine mani olmaktı. Günümüzde, Özbek'in, Kazak'ın, Kırgız'ın, Türkmen'in, Azerî'nin, Tatar'ın, Gagauz'un, Karaçay'ın, Kumuk'ın, Balkar'ın, Çerkez'in, İnguş'un vb. birbirini yeteri kadar anlamamasının nedenlerini Sovyetlerin sömürgecilik politikalarında aramak gerekiyor. Hatta Acarlar bir halk olarak asimilâsyon (benimseme) politikaları sonucunda ortadan kaldırılmıştır. Bugün Acaristan Özerk Cumhuriyeti varlığını sürdürdüğü halde, resmî evraklara göre millet olarak bir kişi de olsa, Acar kalmamıştır. Osetinlerin memleketi iki yere bölünmüş, Kuzey Osetya Rusya'da, Güney Osetya ise Gürcistan'ın içerisinde yer almaktadır

---

[554] Aslında ise bu olayları düzenleyerek

[555] Bu konu ile ilgili Atatürk "Stalin Türk Cumhuriyetlerine yeni bir alfabe kabul ettirmiş, biz ne yapacağız ?" sorusuna "Boş verin, onunla (Stalin'le-S.B.) başa çıkılmaz" diye cevap vermiştir.

[556] Sovyet döneminde Türk ve Müslümanlar dışında hiçbir halkın alfabesine dokunulmamıştır. Gürcüler, Ermeniler, Ukrainler, Beyaz Ruslar, Baltik cumhuriyetleri eski alfabelerini kullanmışlardır. Hatta bu halklar Rusların soyadlarında kullandıkları "yev", "yov", "oviç", "yevic" eklerini genellikle kullanmamışlardır. Fakat Türk ve Müslümanların tamamının soyadlarına ve baba adlarının sonuna bu ekler eklenmiştir.

Stalin'in sonraki adımı, Türk kökenli aydınları ortadan kaldırmak olmuştur. Milyonlarca insan çeşitli bahanelerle (Türkçü, Turancı, devrim karşıtı, anti - Marksist, anti - Sovyet) suçlanarak kurşuna dizilmiştir.

Stalin yönetimi bunlarla da yetinmeyip, Kafkasları Türklerden temizleme politikasına girmiştir. Kafkasya'daki Türk soylu halklar Orta Asya ve Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Bu arada Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin de ortadan kaldırılması konusunun gündeme geldiği bilinmektedir. Fakat, dönemin Azerbaycan yönetimi ve aydınları çok ince yollarla Stalin'i bu fikirden vazgeçirmişlerdir[557].

II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştıysa da Türkiye tarafsızlığını korumuştur[558].

Sovyet liderleri savaş sonrasında Bulgaristan'ı Türkiye'ye karşı kışkırtmaya başladılar. Baskı altında kalan Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye göç etmeye başladılar[559].

Sovyetlerin baskısından kurtulmak için Türkiye NATO'ya girdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Yunanistan, Bulgaristan, Suriye ve Sovyetlere karşı (sınır komşularına) mücadelesinde NATO'daki müttefikleri de yeteri kadar samimî davranmadılar.

1960'lı yıllarda ortaya çıkan Kıbrıs konusu günümüze kadar Türkiye'nin canını sıkmaya devam etti. Sovyetlerin talimatı ile Bulgaristan Türklere baskısını devam ettirdi. İlk önce Türkçe yayınevi Narodnoye nposveta matbaası kapatıldı. Sonra ise Bulgaristan'daki Türklerin ana dilde eğitim alması yasaklandı. Okullarda Türkçe dersler ve Türk dilindeki kitaplar ortadan kaldırıldı. 1966 (16 - 21 Ağustos'ta), 1967 (27 - 31 Mayıs) ve 1968 (20 - 26 Mart'ta) yıllarında devlet

---

557 Bu ihbarı alan Azerbaycan KP MK'nın Genel Başkanı Mirceffer Bağırov (1956'da idam ettirilmiştir) bir hafta içinde 416'ncı Azerbaycan avcı tümenini kurarak, Kuzey Kafkasya'da Almanya'ya karşı savaşa sokmuş ve Stalin'le görüşerek onu fikrinden caymaya ikna etmişti; Sovetler Birliği Kahramanı, Akademi üyesi (Akademik - Bilim alanında en yüksek ünvan) ve Şerkşünaslık Enstitüsü Müdürü (Azerbaycan Bilimler Akademisi) merhum Ziya Bünyatov (1923-1997) konuşmalarında defalarca bu konuya değinmiştir.

558 Stalin savaşın başlarında da Türkiye'yi kendi saflarında görmek için çaba gösterdi buna muvaffak olmayınca, Almanya'nın yenileceği belli olunca, Türkiye'yi önce kışkırtarak, sonra ise tehdit ederek Almanya tarafında savaşa katılmasına çalıştı. Amaç Almanya yenildiği sırada Türkiye'yi parçalayarak Boğazlara yerleşmek ve Anadolu'nun bir kısmını işgal etmek idi. Fakat, buna da muvaffak olmayınca, Türkiye'nin Almanya'ya karşı (sembolik de olsa) savaş açmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Boğazlarda Rus üstleri kurulması ve Sovyet - Türk sınırlarında değişiklik konularını gündeme getirdi.

559 1950'nin 12-31 Ağustosu'nda Bulgaristan Türklerinden 250 bin kişi Türkiye'ye göç etmek talebinde bulundu. 156 bin Türkü kabul eden Türkiye 8 Kasım 1951'de sınırları kapattı; İsmail SOYSAL: Türk Dış Politikası Kılavuzu. Ankara 1993, 66.

adamlarının karşılıklı ziyaretleri sırasında Türkiye'ye göç edenlerin akrabaları ile kavuşması adı ile Bulgaristan'dan yeni göçmenler kabul edildi.

Sovyetler Birliği taktik değiştirerek Türkiye'ye karşı politikalarını SSCB'nin 16. cumhuriyeti olarak bilinen Bulgaristan üzerinden yapmaya başlamıştı (II. Dünya Savaşı'nın ve Stalin'in ölümünden sonra) 1970'li yıllarda Sovyetler Türkiye'de baş kaldıran sağ, sol çekişmelerine ve Kıbrıs konularına ağırlık koymaya çalıştı.

1980'li yıllarda ise Bulgar kartı yeniden kullanılarak , Bulgaristan'daki Türkler asimilasyona tabi tutuldu. Jivkov'un liderliğinde Bulgaristan, Türk azınlığını eritme (Slavlaştırma) politikasını benimsedi. Bu Türklerin Bulgar asıllı olduğu ve Osmanlı yönetimince Müslüman yapıldığı ileri sürülerek adlarının Bulgarlaştırılmasına başlandı. Türkiye AGİK, Avrupa Konseyi, BM İnsan Hakları Komisyonu ve İslam Konferansı Örgütü gibi kurumlara başvurarak Bulgaristan'a baskı yapmalarını istedi[560].

Bu Bulgar kartı gizli bir şekilde Gorbaçov döneminde de sürdürüldü. 1989 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal uluslararası kuruluşları ve Avrupa devletlerine başvurarak bu problemin çözülmesini istedi. Konuşmalarından birinde hiddetlenerek "Milyon kişi yollasınlar, hepsini alırız... Bulgar domuzlarına gösteririz gününü..." demişti[561]. 1970 - 1980'li yıllarda (27 Ocak 1973'ten 15 Temmuz 1983'e kadar süren) Ermenilerin ASALA ile Kürtlerin PKK terör örgütleri (1978 - 1999) Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı terör olayları yapmaya başladılar. Ermeni ASALA örgütü yurtdışındaki diplomatlara karşı suikastlar düzenlemeye başladı. 40'dan fazla diplomat bu örgütün saldırılarına hedef oldu. PKK'nın ise Güney Doğuda yaptığı eylemler ve terörleri sonucunda 30 000'den fazla Türk vatandaşı öldü.

1989 yılında Türkiye hükümeti, Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı insanlık dışı hareketler başlayınca sınır kapılarını soydaşlarına açtı. Birkaç ay içinde 360 000 Türk malını mülkünü bırakıp Türkiye'ye göç etti[562]. Bulgaristan KP Genel Sekreteri T. Jivkov Türkiye'ye göçe izin vermek için SSCB'nin Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze ile görüşmüş ve onun da onayını almıştır. Bulgaristan'daki

---

560 İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi, 97,307,309,315.

561 Mehmet GÖNLÜBOL: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt: 1(1973–1983), Ankara 1989,625; Mehmet Ali BİRANT: "Cumhurbaşkanlığı Derken, Utanmamız Gereken, Bir Olayı Görmüyoruz", Milliyet, 24 Ekim 1989, 11.

Türk sorunu kısmen çözülme aşamasında, bu sorunu Sovyet liderleri başka bir yere taşımak istiyorlardı. Şimdi hedefte Ahıska Türkleri vardı.

C. Neden Fergana ?

Aslında Gorbaçov'un yönetime gelişiyle başlamış olan yeniden yapılanma (Prestroyka) çerçevesinde Sovyetler Birliğinin içerisinde millî bağımsızlık hareketleri başlamıştı. 1988'in ikinci yarısında Özbekistan'da Ruslara ve gayri Müslimlere karşı başlayan harekâtın amacı, Özbekistan'dan bazı milletleri, azınlıkları ortadan kaldırmak ve "Müslüman Cumhuriyeti" kurmak idi. Bu gizli harekâtın üyeleri Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları ve diğer göçmenlerle görüşüp onların da bu harekâta katılmasını istediler. Fakat, Moskova'daki Rus Sovyet yöneticileri gizli servislerinin eli ile milli mücadeleyi Ahıskalılara karşı katliama çevirdiler.

Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın (KGB) Ahıskalılara karşı hazırladığı bu gizli eylem aynı dönemde Sovyetler Birliğinin birkaç bölgesi için hazırlanmıştı. Eğer birisinde plân uygulanamazsa, diğerlerinde uygulanması için harekete başlanacaktı.

Araştırmalarımıza göre Ahıska Türklerine karşı katliam planı Sovyetlerin altı bölgesinde hazırlanmış ve yalnız Özbekistan'ın Fergana, Semerkant ve Buka illerinde Moskova'nın terör plânı tutmuştur. Kırgızistan'ın başkenti Frunze'de (Bişkek) ve Azerbaycan'ın Haçmaz ve Saatli ilçelerinde plânı gerçekleştirmek mümkün olmamıştır[563].

Fergana olaylarının Sovyet Gizli Kurumları tarafından özellikle hazırlandığının delillerinden biri de şudur: Fergana olayları arifesinde Geçici Organizasyon Kurumunun (VOK) liderleri ve üst yöneticileri Sovyet gizli kurumları

[562] Juvkov rejiminin çökmesi üzerine 136 bin Türk göçmeni geri dönmüştür; İsmail SOYSAL: Türkiye Dış Politikası Kılavuzu, Ankara 1993, 100.

[563] Frunze'de (Bişkek'te) Kırgız gençleri ile Ahıskalı gençlerin kavgası ve Azerbaycan'ın Haçmaz ilçesindeki Ahıskalıların köyünde Türklerle Lezgiler arasındaki tartışmalar tatlıya bağlanarak tarafların barışması ile sonuçlanmıştı. Ahıska Türklerinin çok yoğun yaşadığı Saatli ilçesinde (Azerbaycan) Ahıskalıların köylerinden birinde bulunmuş insan cesedi de Ahıskalılarla yerliler arasında güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat emniyet birimlerinin kısa zamanda Türklerle yerliler arasında olaylar çıkmasına imkan vermeden suçluları yakalayarak problemi çözmüşlerdir.

tarafından sorgulanmış ve örgüt yöneticilerine hemen hemen aynı sorular yöneltilmiştir.

Fergana ve Özbekistan'ın diğer şehirlerinde bu insanlık dışı planların gerçekleşmesi nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Yeniden yapılanma ve açıklık döneminde Özbekistan'ın ekonomik durumunun çok kötüleşmesi, işsizliğin ve cinayet olaylarının artması, Özbeklerin çok ağır şartlar içinde yaşamaya zorlanması. Moskova'nın başlattığı "Pamuk işi" (pamuk üretiminde ve devlete teslim edilmesinde yapılmış yolsuzluklar ve görevini kötüye kullanma ile ilgili denetlemeler) ve Özbeklerin haklı haksız cezalandırılması sonucu, Özbekistan Stalin dönemine geri dönülmüştü. Yargıya tâbi tutulmayan çok az aile kalmıştı. Oysa ki, durumun böyle vahim hale gelmesinin suçlusu Moskova'nın kendisi idi. Özbeklere baskı ile cinayetler yaptırılmış, suçsuz insanlar yargılamaya tâbi tutulmuştu.

Olayların çok geniş boyutlara ulaştığı Fergana bölgesinin yönetiminde özellikle Ermeni ve Ruslar çok büyük yetki ve etkiye sahiptiler. Fergana bölgesindeki yargı, yasama ve yürütme organlarını ele geçiren Ermeni ve Ruslar gizli servislerin plânlarının bu bölgede gerçekleşmesine hizmet etmişlerdir.

Sovyet basınına sızan haberlere göre, Sovyetler Birliği'nin çeşitli bölgelerindeki suç örgütlerinin Orta Asya'ya (Türkistan'a) yöneldiği belirlenmişti[564]. Yağma, hırsızlık ve gasp için gereken ortamı bulan bu unsurlar Fergana'daki olayların kanlı trajediye dönmesinde büyük rol oynamışlardır.

Orta Asya'da özellikle Fergana vadisinde gençler arasında uyuşturucu maddelerin yaygınlaşması da Fergana olaylarında büyük rol oynamıştır. Zaten bu olayların icracıları onlardır.

Sovyetlerin Afganistan'a saldırısından sonra bu bölgelerdeki hakimiyet boşluğu sonucunda Afganistan'dan sokulan uyuşturucu maddeler komşu devletlere kaçak yollarla pazarlamakta idi. Uyuşturucuya alıştırılmış gençler millî ve insanî duygulardan uzak oldukları için her türlü suçu işleyen yaratıklar haline geldiler.

Olayların Fergana'da başlamasının nedenlerinden biri de bazı Özbek liderlerinin Sovyet gizli servisleri tarafından kullanılmasıydı. Azerbaycan'ın ünlü

---

564 Bu suç örgütlerinin gizli servislerce kasıtlı olarak Fergana'ya gönderildiği düşünülmektedir. Çünkü adeta düğüne gidercesine yankesicilerin, gaspçıların ve katillerin Orta Asya'ya akıştığını basın önceden gündeme getirmiştir.

yazarı, Türkolog ve milletvekili merhum Aydın Memmedov Fergana olaylarından sonra bu trajedi ile ilgili konuşmasında şunları söylemiştir: "Fergana olaylarından önce, ben Abdurrehman Polatov'u Moskova'daki şüpheli Rusların arasında görüyordum. Defalarca bunun şahidi oldum. O zaman çok düşündüm, bu şüpheli şahısların arasına nasıl düşmüş, onlarla ne yapmak istiyor? Bu sorulara yanıt bulamıyordum. Fergana olaylarından sonra, her şey belli oldu, galiba onu kandırmışlardı"[565]

Diğer bir örnek: Fergana olaylarının devam ettiği sırada (3'ncü gün) 6 Haziran 1989 tarihinde Geçici Organizasyon Kurumu'nu Özbekistan temsilcisi Mahmut Naymanov'un Başkanlığında Bedelov Nizam, Karacayev Yakup ve Ayvaz Bey'den oluşan bir heyet Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanı Timur Polatov'la görüştüler. Görüşme 5 saatten fazla sürdü. Ahıskalıların temsilcileri Timur Polatov'dan Fergana'daki olaylara müdahale etmesini ve kardeş kanının dökülmesine mani olmasını istiyorlardı. Ahıskalıların rica ve yalvarışlarına rağmen T.Polatov "Yağma ve katliamlara son verildikten sonra, Özbekistan'daki Ahıskalıların % 80'inin memleketi terk edeceğine kefil olmanız gerekiyor" diye şart koşuyordu.

Ahıskalı temsilciler çok zor duruma düşmüşlerdi. Böyle bir sorumluluğun altına girmek mümkün değildi. Görüşme sonunda T. Polatov "Gidin, düşünün. Halk bu şartları kabul ederse, biz de katliamlara son veririz " dedi[566].

Fergana olaylarına din adamlarının da karıştığı bilinmektedir. Uyuşturucunun etkisinden muhakeme yeteneğini kaybetmiş gençlerin önünde giden bazı din adamları (mollalar - imamlar) halkı kışkırtarak "Türklerin evlerini yakmaya, insanları öldürmeye ve mallarına sahip çıkmaya" çağırıyorlardı.

1988'in Aralık'ında Taşkent'te düzenlenmiş ve binlerce insanın katıldığı mitingde "Ruslar Rusya'ya, Kırım Tatarları da Kırım'a defolsunlar" pankartları açılmıştı. Andican'da dağıtılan beyannamelerde ise şu sözler yer almaktaydı: "Özbekistan'ın yiğitleri, Ruslara acımayın... Aramızda onlara yer yoktur... Onlar pantolonsuz geldiklerini unutmuşlardır... Gelin bir olalım, mücadele edelim".

---

[565] Konuşmanın metni Aydın MEMMEDOV"dan (1989 yılında) alınmıştır

[566] Bu bilgi Mahmud NAYMANOV"dan (1989 yılında) alınmıştır; Mahmud NAYMANOV,Gürcistan'ın Ahıska ilçesi Uravel Köyünde doğmuş, Azerbaycan'ın Haçmaz ilçesi H.Z.Tağıyev (eski ismi "İngilab" sovhozu) kasabasında vefat etmiştir (2003).

1989'un Şubat'ında ise Taşkent'te bir tramvaya saldıran holiganlar, yolcuları döverek, "Rusları öldüreceğiz. Özbekistan'da hiç kimse Rusları sevmiyor, onları elektrik direklerine asmak gerekiyor" diye bağrışıyorlardı.

Özbekistan'ın eski Dışişleri Bakan Yardımcısı E. Diderenko Taşkentskaya Pravda gazetesine verdiği demeçte, ülkede yeniden yapılanmaya karşı gizli örgütlerin geniş çapta faaliyet gösterdiğini ve son üç yılda 700 civarında yasadışı suç örgütünün tutuklandığını söyleyerek "bunların elindeki silahlarla bir tümeni tamamen silahlandırmak mümkündür " demiştir.

1988 yılında Margilan kentinde (Fergana bölgesi) gelecekte yapılacak (hazırlanan) saldırılara katılmak isteyen "gönüllülerin" listesi hazırlanıyordu. Aralık ayında ise onlara işaret beklemeleri söylendi.

Hokant kentinde toplanan Özbekistan din adamları Müslümanların birleşmesi ve bağımsız Özbekistan İslam Cumhuriyeti kurulması konusunda konuşmalar yaptılar. Hokant'taki saldırılarda silâhlı insanların "Türkleri asacağız. Lenin'in soysuz Ruslarını keseceğiz. Yaşasın İslam bayrağı, Müslüman inancı ve Ayetullah Homeyni" yazılmış pankart açması da anlaşılmazdır[567].

1989'un Şubatında Fergana bölgesinde birçok fabrikalarda armatürlerden mızraklar, el yapımı bombalar, molotof kokteyli ve başka silahlar üretildiği, Ahıska Türklerinin adreslerinin tespit edildiği anlaşılmaktadır. Olaylar arifesinde elden ele gezen beyannamelerde şöyle deniliyordu: "Türkleri öldüreceksiniz, yoksa cezalandırılacaksınız... Eylemcilere yardımcı olacaksınız... Haydi gençler ayaklanın, köpeklerin arka bacağı olmayın... Evinde oturan genç, kim olursa olsun taşla gebertilecektir. İnşallah Türklerin izi tozu kalmaz. İmza: Özbek İttifakı." [568].

Özbekistan'ın bazı köşe yazarları, örneğin Vasiliy Selyu'nun araştırmalarına dayanarak olayların nedenlerini Özbek halkının ekonomik durumuna bağlıyor. Bu araştırmalarda Sovyetler Birliğinde kişi başına ortalama 65 kg. et düştüğü halde, Özbekistan'da 8 kg. düştüğü, süt ürünleri, meyve ve sebzede de Özbekistan'ın genel ortalamanın çok altında olduğu belirtiliyordu. Aylık geliri kişi başına 30 ruble olan aileler durumlarından memnundurlar. Hatta dar gelirli ailelerin sayısının

---

[567] Alipaşa ENSEROV: Ahıska Türkleri, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1996, 47.
[568] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya, Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu, İzdatelstvo "Kniga", Moskova 1990,94–96.

yıldan yıla arttığını resmi kurumlar da doğruluyor. Her sene adam başına düşen milli gelir %11 oranında azalıyordu[569].

Yazarın görüşüne göre yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurum her gün daha derinleşmiş, insanlar farklı kutuplara bölünmüşlerdi. Bir tarafta ağır şartlar içinde çalışan halkın açlık ve sefaleti, diğer tarafta yasa dışı yollarla zengin olup, lüks hayat süren devletin üst kademelerine tırmanmış bir grup.

1988 yılı sonlarından başlayarak Özbekistan'da etnik gerilim tırmanmaya başladı. Milletleri birbirine düşürmek için istihbaratın verdiği alarm sinyalleri göz ardı ediliyor, kışkırtıcı, yayınlar yapılıyor, söylenti ve provokasyonlara başvuruluyordu. Taşrada yerlerde sıradan insanları Türklere karşı şartlandırıyorlardı. Her yerde Ahıskalılar tehdit ediliyordu. Kamu oyuna telkin edilen İ. Mecitoğlu'nun (Gazigil) anlatımıyla bu suçlamalar şu şekilde idi:

Ahıska Türkleri zaten suçlu oldukları için Özbekistan'a sürülmüşlerdir ve derhal kendi yerlerine dönmelidirler,

Ahıska Türkleri Özbekistan'daki Ruslar ve diğer milletlerle anlaşarak Özbeklerin bağımsızlığına engel olmak istiyorlar,

Moskova'nın desteği ile hırsız, uyanık ve ahlaksız Ahıska Türkleri, Özbekistan'da zengin olmuş, servet sahibi olmuşlardır[570]."

Fergana olayları arifesinde akla gelmeyen "Türk vahşiliği" hakkında söylentiler dolaşmakta idi. Basın yayın kuruluşları ise gerçekleri ortaya koymak yerine susuyor ve hatta bazen kışkırtıcı yayınlar yapıyordu. Aslında Ahıskalılar silahlı haydut ve eşkıya grupları ile karşı karşıya getirilmişlerdi.

Özbekistan KP MK'sının ve Bakanlar Kurulunun Resmi gazetesi Pravda Vostoka Özbekistan Dışişleri Bakan Yardımcısı E. Didorenko'nun açıklamaları ile ilgili yazısında bakan yardımcısını eleştirerek, " Bu kadar güven nereden?... Yoksa İçişleri Bakanlığının amacı halkı kışkırtmak mıdır" diye yazıyor. Ardından gazete milletlerarası ilişkiler konusunda Taşkent'te düzenlenmiş konferansta Özbekistan KP MK'sının bu konuda Pravda Vostoka gazetesi ile hemfikir olduğunu ayrıca kaydetmiştir: "Yanan evlerin dumanı göklere yükseldiğinde ve binlerce insan canını kurtarmak için Vilayet Parti Komitesi'nin (Başkanlığının) binası önüne toplandığında başkan neredeydi? Hükümet neden bir şey

---

[569] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Garı i Goriye..., 99 -100.
[570] Zakir AVŞAR, Zafer S.TUNÇALP: Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.73, Ankara 1994, 28.

yapmıyordu? Acaba yine mi, kendi kirli çamaşırlarını gizlemeye çalışıyorlardı?" diye soruyordu.

Taksi şoförü R.Nikolay anlatıyor: "Ben Hokant'tan Fergana'ya yolcu taşıyordum. İsimlerini veremem, Özbekler beni hemen öldürürler. Margilan'da silahlı gençler arabamı çevirdiler, yolcuları sürükleyip çıkararak dayak attılar. Kasaturayı yan tarafıma dayayarak emrettiler: "Türkleri kesmek için bizi Artalık'a götüreceksin" Yakınımızda polisler ve silâhsız askerler dolaşıyor, her şey onların gözü önünde oluyordu. Fakat, binlerce insanın karşısında asker silâhsız ne yapabilirdi ki? Polis ise silâh kullanmıyordu. Tanıdığım polislerden birinin sonralardan anlattıklarına göre, kitle onlara yaklaşıp taşlamaya başlayınca vilâyet eski Emniyet Müdürü General Burhanov "ateş açılmaması" emrini verdi. Hepimizin gözü önünde Türk kız çocuğunu otobüsten sürükleyip çıkardılar ve ona hakaret etmeye başladılar. Gözümüzün önünde bir Rus'u evin çatısından attılar ve diri diri yaktılar".

Bu gibi durumlarda polisin de silâh kullanmaması çok düşündürücüdür. Aslında olağanüstü durumlarda polisin silâh kullanma yetkisi, SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun kararında "Hayatı ve sağlığı tehlikede olan vatandaşı korumak için başka yöntem ve usûl imkansız ise" diye açıkça belirtildiği halde yüzlerce insan öldürülüyor ve sakatlanıyor, yüzlerce ev yakılıp yıkılıyordu. Silâhları alınmış Sovyet emniyet kurumları ve askerî güçleri (dünyanın bütün kıtalarında barış gücü gibi nitelendirdikleri ve uluslararası insanlık borcunu yerine getiren Sovyet askerî birlikleri) ise katliam ve yağmalara seyirci kalıyordu. Kanun ateş açmağa izin verdiği halde özel bir emrin verilmesine de gerek yoktu. Tarihte az rastlanan olağanüstü bir durum ortaya çıkmış fakat silah kullanılmasına izin verilmemişti[571].

Bazı görevli polisler ise "Ateş açmaktan çekindik. Çünkü, ileride bunun hesabını vermek gerekecekti" diye itiraf ediyorlardı. Aslında, ileride cezalandırılmak korkusu insanî duygularının önüne geçmişti[572].

İlginç olan, haydutlar karşısına silâhsız asker çıkaran ve polise de ateş açmamak emri verenin kim olduğudur. Çünkü SSCB İçişleri Bakanı da (askerler İçişleri Bakanlığı'na bağlıydılar) durumdan "şikayetçiydi". Anlaşılan o ki, Sovyet

---

[571] Merkezî yönetim askerin silahını toplayıp polisi silahlı tutmakla gelecekte sorumluluğu yerel yönetime atmayı tasarlamışlardır. Çünkü ordu Moskova'ya polis ise Özbekistan'a bağlı birim idi.

[572] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapaklı Gari i Goriya..., 96–99.

yöneticileri bütün suçları Moskova'daki SSCB Halk Kurultayındaki Mikhail Gorbaçov başta olmakla Komünist liderlerine yöneltmek istiyorlardı. Yani İçişleri Bakanı bu emrin kim tarafından verildiğini bilmiyor muydu? Kendisine verilen emirlerin kim tarafından onaylandığını niçin açıklamıyordu? Olayları plânlayanlardan bir kısmının da Gorbaçov döneminde görevlerine son verilen eski Sovyet yöneticiler ve onların henüz görev başında bulunan yandaşları olduğu anlaşılmaktadır[573].Olayların pazardaki bir çelik tartışmasından ortaya çıktığını iddia eden Özbekistan KP MK Başkanı R. Nişanov'un alelacele Moskova'ya atanması da çok düşündürücüdür[574].

Olayların nedenleri arasında yasadışı eylemlerin başında kayıt dışı ekonominin, rüşvetçiliğin, sosyal adaletsizliğin, istihdamın, fakirliğin, kolay yoldan zenginleşen mafyanın cinayetlerin örtbas edilmesi gibi toplumu hiddetlendiren nedenlerin de olduğu anlaşılmaktadır.

Sovyet basınında devletin geç kaldığı ve olaylara zamanında müdahale edemediği belirtilmiştir. "Çernobıl'da insanlar günlerle ölüm bölgesinde bekletilmiş, Fergana'da ise günlerce haydutlara kırdırılmıştır".

İlginçtir ki, durum normalleşmeye başladıktan sonra da Ahıskalıların göçü devam etmiştir. Yönetim organları göçe yardımda bulunmuşlardır. Fergana'daki diğer azınlıklar da bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Çatışmalar başladıktan bir ay sonra 1 Temmuz 1989'a kadar bölgeden 21 000 insan göç etmişti: 1269 Kırım Tatarı, 833 Rus, 310 Tacik, 113 Yahudi, 98 Kırgız, 80 Ermeni, 79 Azerbaycan Türkü, 70 Ukraynalı ve 16 282 Ahıska Türkü.

Bu Ahıskalıların göçü mü, yoksa yeni bir sürgün mü? Feci olaylar 3 Haziran gecesi başlamasına rağmen ancak 6'sında hükümet müdahaleye karar veriyor. 4 - 5 gün Fergana bölgesi haydutlara terk edilmiş ve onlar ormanda tavşan avlarcasına Ahıskalılara karşı katliam yapmışlardır.

Neler olmuştu?

Bir çok insanlık faciasına tanık olan görevliler Fergana'daki olayları Taşkent (Özbekistan), Spitak (Ermenistan) depremleri, Stalingrad ve Afganistan savaşlarında gördükleri facialar ile kıyaslamaktalar.

---

[573] Gorbaçov döneminde SSCB KP MK'nın üyelerinin çok büyük kısmının görevden alındığını daha önce belirtmiştik.

[574] Sovyetler Birliği çökmeseydi veya daha etkili olsaydı, N. Nerimanov gibi Nişanov'da kısa bir süre sonra zehirlenmeden veya hastalıktan hayatını kaybedecekti. Bu taktik Sovyetlerin ilk yıllarından beri kullanılmaktaydı.

"Bir çok facialarla yüz yüze geldik, fakat Fergana'daki en vahimi idi. Hem de kardeş kardeşe yapmıştı" diyorlar.

Parti ve devlet yöneticileri özel bir emir olmadan da katliamların önünü almak zorundaydılar.

Kuvasay'da 20 Mayıs 1989'da çıkan olaylarla ilgili haberler yayıldı. Kuvasay'da neler olmuştu? 24 Mayısta her iki taraftan 200 kadar kişi karşı karşıya çarpışıyorlardı. Olaylar yatıştırıldıktan sonra 58 kişi sakatlanmış, Tacik kökenli İkram Abdurrahmanov ölmüştü. "Çilek Tartışması"nın yaşandığı gün 28 Mayısta açık şekilde Taşlak'ta Türklere karşı saldırı yapılacağı söylentisi dolaşmakta idi. Gerçekten de 3 Haziran'da (1989) Taşlak'ta çıkan çatışma sonradan Fergana'ya, Margilan'a, Hokant'a ve onlara bitişik illere sıçradı.

Olaylara müdahale etmek için getirilmiş iç işleri bakanlığına bağlı askerlerin kendilerini savunmaları için kalkanları dahi yoktu. Şehirlerden yükselen duman ve yanan evlerin alevleri uzaklardan görünüyordu. Şehirlerdeki Türk mahalleleri doğal afete uğramış veya bombardıman altında kalmış bir araziyi hatırlatıyordu[575].

Ortalama 25 - 30 yaşlarında olan haydutlar 6000 kişilik kitle halinde çevredeki illerden Hokant'a akıp gelmekteydiler. Bu çete grupları Hokant Polis karakolunu ele geçirmiş ve 70 kadar tutukluyu serbest bırakmışlardır.

Alkol ve uyuşturucunun etkisiyle azan haydutlar Ahıska Türklerinin yaşadığı cadde ve mahallelere saldırıyorlardı. Türkler bu sırada özel bölgelere tahliye edilmiş ve kontrol altında tutuluyorlardı. Saldırılar sonucunda beş kişi ölmüş, 93 kişi yaralanmış, 60 kişi ise hastaneye kaldırılmıştır.

Haydutlar otomatik silahlarla, tüfeklerle, molotof kokteyllerle, balta ve dirgenlerle, armatür demir sopalarla ve taşlarla silahlanmışlardır. Görüldüğü gibi ellerinde her tür silahların bulunduğu anlaşılmaktadır. Nereden buldukları belli olmayan yüzlerce otobüs, kamyonet ve çeşitli taşıt araçları onların elleri altındaydı.

Çok kısa bir zamanda taktik değiştirmeleri kısa bir sürede toplanıp dağılmaları, aynı zamanda birkaç yerden belirli yerlere saldırmaları, gerekli silâh, para ve başka malzemelerin ulaştırılması, karşı tarafın durumu ile ilgili bilgi edinmeleri, Moskova'yı kızdırmamak için askerlere karşı ölçülü şekilde

---

575 Yahudi asıllı Maks Lurye ve Petr Studenkin'in adı geçen eserinde yazarlar "Neyin bahasına olursa olsun barışı korumak " fikri sağlam düşüncenin önüne geçmiştir; 89,91,100.

davranmaları olayların çok ince şekilde ve uzmanlar tarafından hazırlandığını kanıtlıyordu. Ara sıra haydutların dozu kaçırdıkları da görülmektedir. Ahıskalıları savunamayan ordu, Honant'taki 12 fabrika ve işletmeyi ele geçiren çeteleri birkaç dakika içinde çıkarttılar ve devlet binalarını kontrol altına aldılar.

Ara sıra havaya uyarı ateşi açan askerlerden kaçan haydutların liderleri "Onlar bize ateş açmayacaklar, korkmayın, saldırın" diye bağırarak cesaretlendiriyordu.

İçişleri Bakanlığına bağlı askerî birliklerin yüzbaşısı S. Babişin şöyle diyor: "Saldırgan kitlenin elinde her tür silâh bulunuyordu; Cop, zincir, sopa ,ateşli silâhlar,kesici aletler. Bizim elimizde ise yalnız kalkan ve lastik sopalar bulunuyordu. Emir, silâha başvurmadan haydutları sakinleştirmeyi gerektiriyordu."

Yerel ve merkezî basında olayların başlama nedenlerinden biri olarak Türk asıllı Boss adlı yasa dışı örgüt liderinin cinayetleri gösterilmektedir. Fakat, Boss'un olaylardan yıllar önce öldürüldüğü ortaya çıktığında bu nedenin asılsız ve mantıksız olduğu anlaşılır.

Fergana Vilayet Güvenlik Komitesinin (KGB) şefi N.Leskov'un gizli raporu bazı konulara açıklık getirmektedir. Raporda: "Ahalinin bir kısmı Ruslara karşı eylem hazırlığı içindedir. Özbekistan'a sonradan gelmeler günün birinde dışarı atılacaktır" söylentisi dolaşmaktadır. Bütün bu olaylar 1988'in Eylül'ünde başlamıştır. Margilan'da Şehir Emniyet Müdürlüğünün binasının duvarına iri harflerle "Özbekistan Özbeklerindir" sözleri yazılmıştı. Fergana Politeknik Enstitüsü'nde düzenlenmiş toplantıda öğrenciler "Biz Rusça eğitime karşıyız, bu göçmenler bizi bıktırdılar" diye sloganlar attıkları belirtiliyordu.

Resmî belgelere göre Türklerle Özbekler arasındaki ilk çatışma 20 Mayıs 1989'da Kuvasay'da başlamıştır. Gençler arasında sosyal zeminde (nedenlerle) ufak tefek tartışma çıkmışsa da olaylar büyümeden yatıştırılmıştı.

İki gün sakin geçmişse da 23 Mayıs'ta yeniden tartışmalar çıkmaya başlamıştır. 19.30'da Kuvasay şehrinin Budyonı meydanına toplanan Özbek ve Türk gençleri arasındaki tartışma kavgaya dönüştü. Sonuçta iki polis memuru ve çok sayıda yaralanma ve sakatlanma oldu.

24 Mayıs saat 10'da şehrin merkezî meydanına toplanan gençler yeniden tartışmaya başlasalar da, devlet yöneticilerinin ve aksakalların müdahalesiyle kısa bir sürede yatıştırıldı. Bundan sonra olayların büyüyeceğini kimse düşünmüyordu.

Fakat kışkırtmalar ortada dolaşmaktaydı. Bölgede çeşitli söylentiler dolaşmaya başladı: "Ahıskalılar artık bölgede hakimiyeti ele almış, kabadayılık yapmaktalar, onlar Özbek çocuklarını öldürmüş ve kadınlara (annelerine) tecavüz etmişlerdir". Bu söylentileri kanıtlamak için montajla özel hazırlanmış filmlerde öldürülmüş Özbek çocukları ve kadınlarının görüntüleri halkı kışkırtacak sözlerle seyircilere sunulmaktaydı. Bu konularla ilgili bilgiler Haziran'ın 2'sinde (1989) Fergana vilayetinin Komünist Partisi başkanlığına ve emniyet organlarına da ulaşmıştı.

Haziran'ın 3'ünde Taşlak'ta "Birlik" teşkilatının mitinginde kimliği belirsiz kişiler tarafından ortada dolaşan şayialar dile getirildi. Birliğin liderlerinin uyarmasına rağmen gösteri yapılmıştı. Emniyet müdürlüğüne çağırılan Birlik liderlerine durumla ilgili bilgi verilerek, gösteri yapılmaması konusunda anlaşılmıştı.

Birlik liderleri mitinge katılmadılar, fakat yasadışı örgütlerin gösterisi başlayınca Birliğin üyeleri de onlara katıldılar.

Haziran'ın 3'ünde saat 10.00'da Avrupa Sineması önüne toplanan kitle içinde kışkırtıcı söylentiler yer alınca kitle heyecana geldi. Fergana Başsavcısı A. Atacanov'un konuşması ve söylentileri yalanlaması da kitleyi sakinleştirmedi. Kalabalık İnteryasyonal Caddesine yönelerek cadde üzerindeki Türklerin evlerini yakıp yıkmaya ve evdekileri öldürmeye başladılar. Üç binden fazla kitle iki gruba bölünerek Türklerin bulunduğu İnternasyonal, Yalta ve Gagarin sokaklarına saldırdılar. Geride kanlı izler bırakan haydutlar bunlarla yetinmeyerek Türklerin bulunduğu "Komsomolskiy" kasabasına yöneldiler. Saat 16.30'da yağmacıların büyük bir kısmı çevredeki yollardan geri Taşlaka döndüler. Türklerin önce evlerini yağmalıyor, kendilerine hakaret ediyor sonra da evi yakıyorlardı. Kasaba imamının (yerli caminin) öğütlerini da önemsemeyen gençler onu tehdit etmekten de çekinmediler. Çılgına dönmüş kitleden korunmak için Türkler Taşlak şehri Komünist Partisi İlçe Başkanlığı binasına sığındılar. Kadın, çocuk, ihtiyar ve sakatlardan oluşan birkaç yüz insan toplantı salonuna sığınmak zorunda kaldılar. İlçe Parti Başkanı O. Sakirov ve emniyet yetkilileri onların güvenliğini sağladılar.

Çavuş Gayret Hasanov: "Onlar her şeye hazır idiler. Evleri yakıyor, yağmalıyor ve insanları tahrik ediyorlardı. Bu vahşi caniler evleri kuşatıyor, evdeki değerli eşyaları yağmalıyor, sonra pencereden yakıcı mahlût atıp yakıyorlardı. İçeridekiler yanıp ölene kadar kapıda bekliyorlardı. İçeridekilerin aman dilemeleri,

yalvarmaları, çığlıkları onları daha da çıldırtıyor ve vahşileştiriyordu. Gene bir Türk kızını kurtarmaya çalışan polisi onlar balta ile öldürdüler."[576].

Yüzbaşı Kazbek Dizintiyev ise "yöneticilerin güç kullanmaya engel olduğunu, fakat gerektiğinde güç kullanılmasının zarûrî olduğunu onlara anlatmak lâzım olduğunu" belirtmeye çalışıyor. Bu sözler aslında yetkileri ellerinden alınmış gizli servislerin ve askerî yöneticilerin topluma vermek istedikleri mesaja benzemektedir.

Uyuşturucudan ve alkolden aklını kaybetmiş gençler ellerine geçen Türkleri çoluk çocuk, kadın erkek, yaşlı hasta demeden öldürüyor veya benzin döküp yakıyorlardı.

Onları korumaya çalışan Özbekleri ölümle tehdit ediyorlardı. Özbekistan İçişleri Bakanlığı Organize Suçlar Bölümünün Müdür Yardımcısı V. Heyderov şöyle anlatıyor: "Kendi Türk komşularını kurtarmak için Özbekler hayatlarını tehlikeye atmaktan çekinmemişler. Bir Özbek Türk komşusunu evinde gizletmişti. Çılgın gençler onu kurşunlamakla tehdit ettiler. Sonra eşini ve çocuklarını balkona çıkararak işkence yapmaya başladılar. Bütün işkencelere rağmen ev sahipleri susuyorlardı. Fakat bu işkencelere dayanamayan Ahıskalılar sabredemeyip, gizlendikleri yerden çıktılar ve vahşiler onları halkın gözü önünde katlettiler".

Rus yazarlar içişlerine bağlı askerlere karşı kampanya başlatıldığını ve hatta SSCB Halk Delegeleri Kurultayında bile "bize içişlerine bağlı askerî birlikler gereli mi?" sorusunun dahi ortaya atıldığını belirterek, yakınıyorlar. Köşe yazarları sanki, emir almışçasına, Tiflis'teki feci olaylarda (9 Nisan 1989'da) bu askerlerin (ALFA Özel Askerî Birliklerinin) hiçbir suçu olmadığı mesajını vermeye çalışıyorlardı. Oysa ki, Tiflis olaylarında bu askerler onlarca kişiyi katletmişlerdi. Gazeteciler açık şekilde, bu konu kurultayda gündeme gelmeseydi, bu tartışmalar ortaya atılmasaydı, KGB ve askerin yetkileri kısıtlanmasaydı, Fergana'da bu katliamların yaşanmayacağını ileri sürüyorlardı: "Bu tür hümanist yasalarla ordu nereye varabilir ki ?".

Basın yayın organları çılgın kitlenin Türkleri vahşi ve acımasızca öldürmesine, mezarlarını dağıtmasına, sığındığı yerlere hatta komşu devletin sınırları içindeki sığınma kamplarına saldırmasına dikkat çekerek "bu kadar acımasızlık, gaddarlık ve nefret nereden" diye soruyor, cevabı da kendileri veriyordu: "Şimdi belli oluyor ki, bu siyasî komplo merkez tarafından çok titizlikle

---

[576] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapaklı Gari i Goriya..,Moskova, 1990, 17,57–59, 63, 77.

hazırlanmıştır. Ahıska Türklerini kesin olarak Özbekistan'dan kovmayı amaçlayan güçler, acımasızca davranarak hedeflerine ulaşmak istiyorlardı".

Kamplara sığınan Türkler ise haykırıyorlardı:

"- Benim çocuğumu, beyimi alçaklar dirgene geçirerek yukarı kaldırdılar. O neredhedir ? Onu bulun. O haydutları adam edin...

- Bizim çok insanımız kayboldu, onları kim bulacak?

- El, ayakları kesiyor, kafaları kolyeye geçiriyorlardı.

- Ben Özbek kadınıyım. Buraya Türk komşularımla geldim. Ben utanıyorum. Haydutlar gözümün önünde çocuğu öldürdüler, ihtiyar iki kişiyi yaktılar. Ölenleri defnetmeğe de imkan vermediler[577].

SSCB İçişleri Bakanı V.V. Bakatin'in konuşması çok ilginçtir:

"Olayların önceden düşünüldüğü ve planlandığı anlaşılmaktadır. Bunun kimler tarafından hazırlandığı ile ilgili henüz hiçbir şey söyleyemem. Fakat bu olayların arkasında kasıtlı ve kötü niyetli güçler bulunmaktadır. Yeniden yapılanmaya engel olmak ve gerilim yaratmak onların amacıdır. Hiç de tesadüfi değildir ki, bu olaylar devletimiz için çok önemli kararların alındığı Halk Delegeleri Kurultayı'nın düzenlendiği dönemde (günlerde) yapıldı."[578].

SSCB Başbakanı N.İ. Rıjkov Fergana olayları ile ilgili şunları söylemiştir: "Ben hayatımda çok şey gördüm. Fakat Ahıska Türklerinin sığınma kampında gördüklerimi hiç biri ile mukayese edemem"

Trud gazetesinin köşe yazarı V. Belıkh yazısında, "Asiler kendi amaçlarına ulaştılar ve Ahıska Türkleri geçici de olsa Fergana vilayetini terk etmek zorunda kaldılar. Devlet onların can ve mal güvenliğini sağlayamadı" yorumunu yapmıştır.

Komsomolets Uzbekistana gazetesi ise açıklamasında, "Fergana vilayetindeki kötü ekonomik durum olaylara gerekçe olarak ortaya atılıyor. Bu tartışılamaz, fakat gerçekler gizli tutulamaz. Fergana vilâyeti kişi başına düşen özel otomobil sayısına göre memleketimizde ilk sırada olduğu gerçeği ise niçin göz ardı ediliyor? Fergana, Hokant ve Taşlak pazarlarında sebze, meyvenin fiyatlarındaki düşüş neden gözden kaçırılıyor?... Önceleri halkımızın serveti

---

[577] O.YAKUBOV: "Kto Ostonovit Banditov", Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran 1989, No. 133, 4.

[578] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu Moskova, 1990, 10, 12-13,17, 20-21, 23,25-26.

Ural'a, Sibirya'ya ve sınır dışına pazarlanıyor ve bundan da birileri kazanç sağlıyordu." [579].

Özbekistan SSC Milletvekili Erken Yunusov makalesinde yasadışı örgüt liderlerinin ülkenin her bölgesinden Fergana'ya aktığını tespit eden emniyet güçlerinin önlem almamasından yakınıyor[580].

Yarbay V. Habarov ise "Neden Ahıska Türkleri?" yazısında Özbekler tarafından Ahıska Türklerine Geçici Organizasyon Kurumunun ortak hareket etme teklifi geldiğinde, Ahıska Türklerinin bu teklife sıcak bakmamalarına değinerek şöyle anlatıyor: "Kendisini, gazeteci olarak tanıtan Alimcanov soyadlı bir Özbek, Geçici Organizasyon Kurumu'nun Fergana ilçe Başkanlığına başvurmuş, onlara Özbekistan'daki Rusları kovmak için ortak hareket etme çağrısında bulunmuştu. "Orta Asya Müslümanların elinde olmalıdır. Yabancıları bu topraklardan çıkarmalıyız... 70 yıldır bizi sömüren Rusları buralardan çıkarıp, topraklarımızın gerçek sahipleri olmalıyız" demiştir. Yarbay, Ahıskalıların bu çağrısına olumlu cevap vermedikleri için kötü niyetli güçler tarafından cezalandırıldıklarını ileri sürüyordu.[581]. Yasadışı örgütler, yeraltı mafya dünyası bir gövde gösterisi ile güçlerini göstererek varlıklarını sürdürdüklerini ispat etmek istemişlerdir. Bunun için küçük bir bahane yeterliydi.

Ahıska Türklerinin 1945'ten başlayan mücadeleleri süresinde hiçbir toplum veya örgüt onlara yardımda bulunmamıştır. Büyük baskı ve şiddete rağmen kendi mücadelelerini, kendileri sürdüregelmişlerdir. Ahıskalıların içinde başkalarına karşı bir burukluk, incinmişlik ve yalnızlık yaşanmıştır. Sovyet döneminde siyasî kültürün ve şuurun yeteri kadar gelişmemesi ve bazı örgütlerin sonucu belirsiz tehlikeli tekliflerde bulunması (bazı örgütlerin Ahıskalıları kullanmaya çalışması bilinmektedir) Ahıskalıların yarım asır süren davasını etkileyebilirdi. Konu tartışmaya açık olsa bile, Ahıskalıların tarafsız kalma istekleri de bu şekilde vahşilikle cezalandırılamaz ve hesaplaşma bu kadar amansız olamazdı. Oysa ki, Ahıskalılar dışarıdan Özbeklerin millî mücadelelerini desteklemekteydiler.

---

[579] Saeddin HURŞANOĞLU: "Kaçkın Türklerin Harayı" (Makale), Diderginler Kitabı (212-230), Bakü, "Gençlik" Yayınevi 1990, 216, 218, 221.

[580] Pravda Vostoka Gazetesi, 6 Ağustos 1989

[581] Frunzovets Gazetesi, 29 Haziran 1989; Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy İyun 1989 godu,30-96.

Başkalarını korkutarak kendi çevresinde birleştirmek için Ahıskalılar seçilmişlerdir. Hatta katliam yapanların arasında geleneksel Özbek kıyafetinde çeşitli milletlere mahsus şahısların bulunduğu da bilinmektedir[582].

Ayrıca (Özbekleri kışkırtmak için) Türklerin adını kullanarak yağmalar yapıldığı da belli olmuştur. Örneğin; Bağdat ilçesinin Amirabat köyünde 70 yaşındaki K.Yaktamov'un evine giren maskeli üç hırsız yaşlı kadını tehdit ederek: "Biz Türkleriz. Açız, neyiniz varsa hepsini getirin, yoksa gebertiriz!" diye bağırmış ve 2 000 ruble para alarak kaybolmuşlardır.

Onların üçü de tutuklanmıştır. Hırsızların aynı köyden olduğu ve Ahıska Türkü olmadığı belirlenmiştir.

Fergana olayları Özbek halkını da çok üzmüştür. Zira bir çok Türkün hayatını Özbek kardeşleri kurtarmışlardır. Örneğin, Hokant Kenti sakini Türk asıllı S.Geladze haydutlara yakalanmıştı. Mahalle muhtarının oğlu Azimov kendisini tehlikeye atarak onu haydutların elinden kurtarmış ve araba ile güvenli bir yere kaçırmıştı[583]. Böyle örnekler yüzlercedir, hatta Türkleri evlerinde saklayan Özbeklerin evinin yakıldığı da bilinmektedir.

D. Fergana Olaylarının Kronolojisi:

Olaylarla ilgili şayia ve söylentilerin faciaların başlanmasından çok önceleri ortaya çıktığını yukarıda belirtmiştik. Hatta 23 Şubat 1989'da Özbekistan SSC'nin İçişleri Bakanı Birinci Yardımcısı Tuggeneral E. A. Didorenko Taşkentskaya Pravda gazetesine yaptığı söyleşide, ülkede artan cinayetlere dikkat çekerek, bölücülük eylemlerinin arttığını, Rus ahalisinin sınır dışı edilmesi ile problemlerin çözüleceğini dile getirenlerin ve Reşitov'un beraat etmesini talep edenlerin faalleştiğini vurgulamıştı.

1984 yılından beri Özbekistan SSC'nin İçişleri Bakanı yardımcılığını yapan Tuggeneral E. A. Didorenko, 114 emniyet görevlisinin işine son vermiş (yasadışı eylemlere katılma gerekçesi ile), ülkedeki emniyet işçilerinin % 30'unu şartlı olarak görevlendirmişti.

---

[582] Sovyetskaya Özbekistan 12 Ağustos 1989.
[583] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu Moskova, 1990, 86-87.

Didorenko'nun 1984'de Moskova'dan Özbekistan'a atanması tesadüf değildi. Özbekistan KP MK'sının Başkanı Reşitov'un tutuklanması, Adilov'un[584] çete şebekesinin çökertilmesi ile Didorenko'ya çok büyük yetkiler verilmişti. Didorenko'nun çok sayıda insanın tutuklanmasında eli olduğu anlaşılmaktadır. 1989'a kadar 20 yasadışı örgütün, 7 000 civarında suç örgütünün işlediği 14 000 suçu ortaya koymuş bulunuyordu. Bu suç şebekelerinin elinde bulunan 300 makineli tüfek, 500 kg. uyuşturucu, 100'den fazla araba ve ayrıca on beş milyon ruble para ele geçirilerek devlete teslim edilmişti[585].

Özbekistan İçişleri Bakanlığı'nın belgelerine göre Fergana faciasına kadar tespit edilen olaylar zinciri şöyledir:

1988'de Margilan'da gelecekte eyleme katılacak gençlerin listesi hazırlanıyordu.

22 Ekim 1988; Hokant'ta İsmail isimli şahıs İslâm Devleti kurma çağrısı yapılan beyannameler dağıtırken yakalandı.

4 Aralık 1988: Taşkent'te Tansıkbayev Meydanı'nda binlerce kişinin katıldığı miting düzenlendi. "Ruslar defolun Rusya'ya, Kırım Tatarları da kendi vatanlarına" pankartları açıldı.

14 Aralık 1988: Andican kentinde Özbekçe dağıtılan kağıtlarda şu çağrıda bulunmuşlardır: "Dikkat, dikkat! Sayın arkadaşlar, eğer siz Özbek halkının gerçek evladıysanız, Ruslara acımayın. Onlar sıkıntılı dönemlerde, pantolonsuz geldiklerini unutmuşlardır. Bunu bütün Özbekler biliyor. Onlara Özbekistan'da yer yoktur. Gelin birleşelim ve bir bütün olalım!"

Aralık 1988'de işareti bekleme uyarısı veriliyor.

Aralık ayının sonu: Fergana vadisinde Müslüman Vahabilik tarikatının[586] harekâtı genişlenmeye başladı. Amaçları İslam dinini yaymak, kadın haklarını sınırlamak, İslam ordusu kurmaktı. Namangan ve Üçkurgan şehirlerinde binlerce insanın katıldığı toplantılar yapılıyor.

---

[584] Özbekistan'da Komünist Parti ilçe başkanlığı yapan Adilov, Orta Asya'da yaygın bir yasadışı örgütün lideridir.Moskova'da birçok Sovyet yöneticisini elde ederek uzun süre Özbekistan'da faaliyet göstermiştir. 1982'de Adilov yakalanmış, Reşitov'la ilişkileri belirlenmişti. Rus yönetimi bunun sonucunda "Pamuk işi" denilen denetleme ve yargılama operasyonlarına başlamıştı.

[585] Anatoli GOLOVKOV: " Zatmenie", Ogonyok Dergisi, No. 29, 1989, 29.

[586] Vahabilik tarikatının Türklere ve Sünnilere o kadar sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Fergana olaylarından önce Arap ülkelerinden Afkanistan'a ve oradan da Özbekistan'a sızan Vahabilerin de etkisi olduğu kanaatindeyiz.

1988 sonu 1989'un başlarında: Hokant şehrinde İslamcıların gizli toplantısı düzenlendi. Andican, Namangan vb. vilâyetlerden gelen İslamcılar Müslümanlara birlik ve İslam Devleti kurma çağrısında bulundular.

18 Şubat 1989: Özbekistan'ın başkenti Taşkent şehrinin Kuybışev ilçesinde sopa, taş ve borularla silahlanmış 100 kadar Özbek genci gayri Özbeklere karşı eylem hazırlığına başladılar. Fakat, emniyet güçleri harekâtın önünü zamanında aldı.

23 Şubat: 1989: Taşkent'te Taşselmaş Fabrikası yakınında tramvayın önünü kesen yüzlerle Özbek genci, tramvayın içinden 20 yolcuyu indirip dövdüler (tartakladılar). Onlar: "Rusları geberteceğiz. Ruslar Özbekistan'da herkesi bıktırdılar, onları elektrik direklerinden asmak gerek "şeklinde sloganlar attılar[587]. "Taşkentskaya Pravda"da Diderenko Özbekistan'da yasadışı örgütlerle ilgili açıklama yaparak yeniden yapılanmaya karşı bu örgütlerin birleştiğini, Sovyetlerde tanınmış sabıkalıların Özbekistan'da konuşlandığını dile getirmiştir[588].

16 Nisan 1989: Margilan şehrinde, Kirov sokak No. 78'de boya ile iri harflerle " Özbekistan Özbeklerindir " yazısına rastlandı[589].

22 Nisan 1989: Taşkent'te 84 ve 85 sayılı öğrenci yurtlarının yanı başında Özbek öğrencilerle Sovyetler Birliği'nin çeşitli cumhuriyetlerinden gelmiş yabancı öğrenciler arasında kavga çıktı. Her iki taraftan kavgaya karışan öğrenci sayısı 1000'den fazla idi. Her iki taraftan yaralananlar oldu ve büyük maddî kayıplar oldu.

1 Mayıs 1989: Fergana olaylarının bu tarihte başladığı belirtiliyor, fakat kaynaklarda olaylarla ilgili bilgi verilmiyor.

20 Mayıs 1989: Resmî belgeler Fergana olaylarının bu tarihte başladığını belirtiyor. Özbek ve Türk gençleri arasında Kuvasay'da hayat şartları ile ilgili ufak tefek tartışmalar yaşanmıştır. Fergana Emniyet Müdürlüğü bu tartışmaları, ayrıntıları ile filme çekmiştir. Filmde Fergana Vilayet İcra Komitesi Başkanının Parti Başkanı'nın, Cumhuriyet Savcısının konuşmalarından sonra karşıt tarafların dağılması (meydanı boşaltması) ayrıntıları ile kaydedilmiştir.

---

[587] A.GOLOVKOV: "Zatmenie", Ogonyok Dergisi, No. 29, 1989,29.
[588] V.ARDAEV: "Fergana: Mojna li bılo predotvratit Bedu", İzvestiya Gazetesi, 14 Haziran 1989, No. 165, 4.
[589] Konstantin MİKAİLOV: " Poligon", Sobesednik Gazetesi, No. 29, Temmuz 1989, 13.

23 - 24 Mayıs 1989: 23 Mayıs akşam saat 19.30'da Kuvasay kentinin Budyonı Sokağı'na toplanan iki ayrı grup, Özbek ve Türk gençleri arasındaki sözlü sataşmalar kavgaya dönüştü. İkisi polis olmak üzere 6 kişi yaralandı. Mayıs'ın 24'ünde saat 10.00'da Kuvasay'ın merkez meydanına toplanan gençler arasında dünden kalan tartışmalar devam etti.

İl, parti ve devlet yöneticileri araya girdiler. Her iki taraftan temsilciler seçildi. Vilayet icra Komitesinde temsilciler görüşerek anlaşmaya vardılar. Tartışmaların bittiği düşünülmekte idi. Fakat akşam saatlerinde bir grup Özbek genci yeniden meydana toplandı. Ahıskalıların tanınmış simalarından Taştan Aslanov onların karşısında konuştu ve soydaşları adına özür diledi. Sonra konuşan Fergana il Parti Komitesi 1.Sekreteri İkramov, K.İ. eylemcilere bir ay içinde Türklerin göçürülmesini gerçekleştireceğine dair söz verdi. Fakat, beş, altı binlik kalabalık grup sakinleşmek yerine azgınlaşmaya başladı. Grubun ekserisi alkollü ve uyuşturucudan sersemleşmiş durumda idi[590]. Emniyet güçlerinin yetersizliğinden istifade eden azgın kitle Jeleznodorojnaya Sokağı'na ve oradan da Kızıl Kiya'ya yöneldi. Haydutlar şehri tamamen ele alarak, sokak ve caddelerde dolaşarak göçmenlere karşı ağza alınmayacak küfürler etmeye başladı. Özbeklerle Türkler arasında ilk çatışma KZY - 14 ilçesinin son durağında yaşandı. Yaralanan 61 kişi hastaneye kaldırıldı. Çatışmaya katılan 63 kişi tutuklandı. Tutuklananlar içerisinde Türkler, Tatarlar, Koreliler, Kazaklar ve Ruslar bulunuyordu. İslam Abdurahmanov isminde bir Tacik hastanede hayatını kaybetti.

25 Mayıs 1989'da Kuvasay'da durum normalleşti. Kamu oyu baskısı ile tutuklular serbest bırakıldı. Olaylar yatışsa da bölgede "Türklerin akla gelmez vahşilikleri" ile ilgili şayialar dolaşmaya başladı. Güya kreşe giren Özbek bebeklerini kesip doğramışlar; Türkler Özbek kadınlarına tecavüz etmiş ve öldürmüşlerdi; Türkler saldırıya hazırlanıyordu. Buna benzer Özbekleri kışkırtmak için ortaya atılan söylentiler İçişleri Bakanlığının yetkilileri tarafından yalanlandı.

28 Mayıs 1989: Bu tarihte Haziran'ın 3'ünde Taşlak'taki Türklerin "kesileceği" ile ilgili söylentiler ortaya çıktı. Emniyet yetkilileri de böyle bir söylentinin bahçe ve pazarlarda açık şekilde dile getirildiğini doğruluyorlar.

Bazı grupların Türkleri cezalandırmak için ciddî şekilde silâhlanmaya başladığı, eyleme katılanlar için özel kıyafetler hazırlandığı, silâh üretildiği,

---

[590] Taştan ASLANOV: "Krovavaya Fergana. Kuvasay", Vatan Eşki Gazetesi, May 1991 No. 3, 3.

Ahıskalıların adreslerinin tespit edilmesi için çalışma içinde oldukları gibi söylentiler dolaşmaya başladı[591].

2 Haziran 1989: Özbekistan Devlet Tehlikesizlik Komitesi Başkanı Tuggeneral Leskov Taşlak ve Margilan ilçe parti başkanlarını, Fergana vilayet parti başkanını hazırlanan eylemlerle ilgili uyarmış ve "yarın bile çok ağır sonuçlara neden olan olaylar olabilir. Biz bütün gücümüzle bu olayların karşısını almak için çalışmalıyız" demiştir. Haziranın 3'ünde sabah erkeden Taşlak kentindeki Avrupa sineması önünde mitingler başladı. Saat 10.00'da gene çocuklar ev ev dolaşarak, pencere camlarını çalarak, "Eğer Özbekseniz, gece ışıklarınızı söndürün", diye sesleniyorlardı. Akşam ise Türklerin evlerine saldırıp, yakmaya ve yağmalamaya başladılar[592].

Haziranın 3'ünde yapılacak yasadışı eylemle ilgili Taşlak İlçe Parti Başkanlığı ve ilçe Emniyet Müdürlüğü gereken bilgilere sahip idi. Hatta Taşlak İlçe Parti İcra (yürütme) Komitesi Başkanı Hacı Muratov, Fergana Vilayet Parti Başkanlığına yapılacak bu eylemle ilgili bilgi dahi vermişti[593].

3 Haziran 1989: Saat 10.00'da Fergana ve Margilan şehirlerinin Taşlak ve Komsomolsk kasabalarında Özbek ve Türk gençleri arasında tartışma ve kavgalar çıktı. Akşama doğru 300 - 400 kişilik sarhoş holigan grubu Margilan'da Türklerin evlerini yağmalamaya ve yakıp yıkmaya başladı. Onlarca ev yakıldı, yaralanan ve ölenler oldu.

4 Haziran 1989: Bıçak, balta, demir sopalarla silahlanmış çok sayıda haydut grupları Ahıskalıların sığındığı ve gizlendiği yerlere Türklerin mahallelerine saldırdılar. Fergana ve Margilan şehirlerinin Taşlak ve Ahunbabayev kasabalarında durum gerginleşti. Taşlak'ta Emniyet Müdürlüğü ve İlçe Parti Başkanlığı yağmalandı. İlçe Parti Sekreteri açılan ateş sonucu yaralandı. Talan ve yağmalar Türklerin bütün mahallelerini bürüdü. Fergana'da 1000 civarında Özbek haydut grubu hava alanında bekletilen Ahıskalıları ablukaya aldı.

Sabah erkenden, saat 6.00'da Fergana hava alanına asker sevk eden ilk uçak indi. Saat 13.00'te Taşlak'ta İlçe Emniyet binası isyancılar tarafından (8 000 civarında) ablukaya alındı. Emniyet Müdürlüğündeki silahları ele geçirmek isteyen asiler (8 000) Müdürlük binasına saldırdılar. Çatışmada polis memuru I.

---

[591] Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu Moskova, 1990, 7–8, 87-88.
[592] Koustantin MİKAYILOV: "Poligon", Sobesednik Gazetesi, No. 29, Temmuz 1989, 12.
[593] Almaz İSTEKOV: "Fergana: Sobıtiya i Faktı",Türkestan gazetesi, Ocak – Şubat 1989, No. 1, 5.

Svankulov öldürüldü. Askerî birliklerin komutanı Albay Ogolts yaralandı. Yalnız saat 20.50'de takviye güçler geldikten sonra olaylar yatıştırıldı.

4 Haziran 1989 tarihinde saat 22.00'de Komendant saati (sokaga çıkma yasağı) ilan edildi.[594]. Ne yazık ki bu karar, ancak gece 22.00'den sabaha kadar yürürlükte olduğu için, haydutlar sabah erkenden saat 22'ye kadar yağma ve katliamlar yapıyor[595] gece dağılıyorlardı[596].

5 Haziran 1989: Sağlık Bakanlığının verilerine göre saat 10.00'a kadar iki gün devam eden kitlesel katliamlar sonucu 500 kişi yaralanarak hastaneye kaldırılmış, 38 kişi ise hayatını kaybetmişti. 100'den fazla ev, 2 araba, 2 otobüs yakılmış ve büyük miktarda maddî kayıplar verilmişti[597].

Bölgeye Almatı, Frunze (Bişkek), Aşkabat ve Düşenbe'den 1867 asker sevk edildi. SSCB İçişleri Bakanlığına bağlı askerî birliklerin Baş Komutanı Tuggeneral Yu.V.Şatalin de olay bölgesine geldi. 100 civarında asker yaralanmış, 20'si hastaneye kaldırılmıştı.

Sabah saat 8.00'de askerî birlik ve emniyet güçlerinin sayı 5189 kişiye ulaştı. Operasyonlara E.A. Necayev (Albay) komutanlık yapıyordu[598]. Olaylarla ilgili 5 Haziran'da Özbekistan'a gelen SSCB İçişleri Bakanı V.V. Bakatin Özbekistan televizyonuna yaptığı konuşmada olayların Özbek halkı ile ilişkisi bulunmadığını yeniden yapılanmaya karşı olan yasa dışı örgütlerin emelleri olduğuna değinerek, onlara cevap verecek güce sahip olduklarını açıklamıştır[599].

5 Haziran'da SSCB İçişleri Bakanlığı'nın Basın ve Yayın Müdürü B. Mikhayılov Basın toplantısında, haydutların alkol ve uyuşturucudan sersem bir durumda olduğunu, saldırılarda 400 evin yakıldığını, öldürülen 56 kişiden 43'ünün Türk, 7'sinin Özbek, 1'inin Tacik ve 1'inin Rus olduğunu, 4 cesedin kimliğinin

[594] "Deystvuet Komendantskiy ças", Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran 1989, No. 133; Çok ilginçtir ki, bütün haber kaynaklarında ve diğer yazılarda olayların Haziranın 3'ünde başladığı belirtiliyor. Bu yazıda ise olayların Cuma günü (Haziranın 2'sinde) başladığını subay A.V. Mitçenko bizzat kendisi açıklıyor. Ayrıca olağanüstü hal bölgesine Özbekistan İçişleri Bakanı V. Rahimov'un Komendant (Vali) olarak atandığı duyuruldu.

[595] Haziran 3'ünde öldürülenlerin sayısı değişik yazı ve gazetelerde farklı sayıda olduğu belirtiliyor. Bazı yazılarda ölenlerin 38 kişi (Makş LURYE,Petr STUDENKİN: a.g.e., 5.), diğerlerinde ise 67 kişi (V. Ların, A.Hantsevic, "Fergana, pogasit pojar raznoglasiya", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 7 Haziran 1989, No. 131, 4.) öldüğü belirtiliyor.

[596] O.Yakubov: " Kto Ostonovit Banditov", Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran 1989, 133.

[597] Bu rakamlar da farklıdır; Pravda Vostoka Gazetesindeki haberde, 58 kişinin öldürüldüğü, 650'sinin yaralandığı, 400 evin ve 116 arabanın yakıldığı belirtilmiştir. "Napryajennaya Obstanovka" Pravda Vostoka Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 134'lu yazıda ayrıca kamptaki insanların Sovyet Ordusundan başka hiç kimseye güvenmedikleri askerîi kurtarıcı olarak gördükleri vurgulanıyor. Propoganda amaçlı yazı olduğu düşünülmektedir.

[598] A.GOLOVKOV: " Zatmenie", Ogonyok Dergisi, No. 29, 1989, 30.

belirlenemediğini, ayrıca dokuz bin civarında takviye kuvvetin olay bölgesine nakledildiğini açıklamıştır[600].

Çok ilginçtir ki, bu rakamlar değişmeden, aynen 8'inde de SSCB İçişleri Bakan Yardımcısı Silov tarafından basına aktarılmıştır. Yani son iki günde kimsenin burnu bile kanamamıştır[601].

Moskova'daki Halk Kurultayı'na katılan Özbekistan milletvekilleri içinde bulunan tanınmış devlet adamları, yazarlar ve sanatçılar Özbek halkına çağrıda bulunmuşlardır. 108 kişinin imzaladığı çağrıda şu sözler yer almaktadır: "Biz 45 sene aynı toprakta çalıştık, kanımızı, ekmeğimizi bölüştük, aynı sudan içtik, bir sofra başında oturduk. Acılı ve mutlu günlerimizde birlikte değil miydik? Gençlerimizin bir kısmı neden şeytana uymuşlar?" [602].

Haziranın 5'inde sadistler Türklerin evlerini yağmaladıkları,erkeklerin gözü önünde kadınlara tecavüz ettikleri, insanları diri diri yaktıkları, herkesin gözü önünde cinayet işledikleri sırada Ferganskaya Pravda gazetesi ev ve iş yerlerinde, mahallelerde Sovyet halklarının dostluğundan ve yasaların kutsallığından bahsetmekteydi[603].

6 Haziran 1989: Emniyet güçleri (asker ve polis) Fergana, Margilan, Taşlak, Kirgili, Kuvasay şehirlerinde, Ahunbabayev ve Yusupov kasabalarında hazır bulunuyordu. Fakat birlikler olaylara güç kullanmadan müdahale edilmesi Ateş açılmaması emri gereğince hareket etmekteydiler. Askerî güçlerin sayısı önce 10 000'e ardından gelen takviye kuvvetleriyle 14 000 kişiye ulaştı[604].

O günkü açıklamalarda çatışmaların ilk günlerinde emniyet güçlerinin şehir ve kasabaların merkezinde konuşlandığı ve yalnız devlet binalarını koruduğu, çevredeki Türk mahallelerini ise açıktan açığa haydutlara terkettiği ortaya çıktı.

7 Haziran 1989: Sabah erken Hokant'ta sükûnet olmasına rağmen, öğleden sonra saat 14.00 - 15.00 sıralarında çevredeki komşu ilçelerden kamyonetlerle yağmacılar gelmeye başladı. Bugüne kadar Hokant ahalisi asileri desteklememişti. Şehir ahalisi günlük işlerle meşguldü. Bir saat içinde 3 000

---

599 Intervyu, Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran, 1989, No. 133.
600 B.PİTİYA,. " Brifing vi MVD", Pravda Gazetesi, 5 Haziran 1989.
601 "Napryajennost ne spadast", İzvestiya Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 159.
602 "Razum Doljen Pobedit. Obraşeniye Narodnıkh depudatov SSSR ot Uzbekskoy SSR k naseleniyu vsey Respublike, Trudyaşimsiya Ferganskoy oblasti", Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran 1989,133.
603 Maks LURYE,Petr STUDENKİN: Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu Moskova, 1990, 16.
604 Arif YUNUSOV: Mesketinskiye Turki: Dvajdı deportirovannıy narod, Baku, 2000, 81.

kadar insan toplandı. Onlar "emniyet müdürlüğü"ne hücum ederek tutuklanmış 68 mahkumu serbest bırakmak istedi. Fergana'dan gelen takviye güçleri hücumun önünü aldı. Haydutlar kalaşnikoflar, tabanca ve diğer silâhlarla havaya ateş açıyorlardı.

Sayıları 15 000'i bulan kalabalık emniyet müdürlüğünü, devlet bankasını, demiryolu istasyonunu abluka altına aldı. Haydutlar üç bidon yakıtı boşaltıp, istasyonu ateşe vermekle tehdit ediyorlardı. Emniyet kuvvetleri bütün saldırıları durdurdu. Riştan ve Bağdat'tan gelmiş 2500 civarında silahlı Hokant'taki kalabalığa katıldı. Bütün şehir ana baba gününe döndü. Şehrin her yerini yağmalar, yangın ve katliamlar bürüdü. Yalnız saat 20.00'de özel çıkarma birliklerinin müdahalesi ile karmaşıklık ortadan kaldırıldı[605].

Saldırgan tutumlu sarhoş gençler, hastaları ve yaralıları taşımak için şehrin merkezi parkına inmek zorunda kalan helikopterlere de saldırdılar. Asiler helikopteri taş yağmuruna tuttular[606]. Fakat ordu olaylara müdahale etmemektedir ve Fergana bölgesinde durum çok gergindir[607].

K - 26 markalı helikopterlerin havadan olayları izledikleri, Rusça ve Özbekçe, çağrı ve uyarı kartları attıkları bildirilmektedir. Kartlarda ayrıca olağanüstü hal ilan edildiği de belirtilmiştir[608].

Bugün Ahıska Türklerinin geçici sığınma kamplarındaki çocuklarının bir kısmının 2 askeri uçakla SSCB İçişleri Bakanlığına bağlı öğrenci dinlenme kamplarına götürüleceği de bildirilmektedir. Geçici sığınma kamplarındaki durumun çok ağır olduğuna dikkat çeken basın önceki gün kampta dört çocuğun dünyaya geldiğini de açıklamaktadır[609].

8 Haziran 1989: Sabah erken saatlerde Özbekistan'da durum gerginleşti. Aynı taktikle emniyet müdürlüğüne hücum ettiler[610]. Emniyet müdürlüğü baskılar karşısında 12 tutukluyu serbest bıraktı. Emniyet Müdürlüğünden saldırganlar 3 tabancayı gasp ettiler. Asiler amaçlarına ulaştıktan sonra Türk mahallesine yürüdüler ve yangınlar başladı. 80'den fazla ev, 6 kamyon yakıldı, dükkanlar ve iki gazete bayisi ise yağmalandı. Çatışmalarda 6 kişi hayatını kaybetti, (ateşli

---

[605] A.GOLOVKOV: "Zatmeniye", Ogonyok Dergisi, 1989, No. 29, 30.
[606] A.LEVİN: "Kto za spinoy huliganov", Pravda Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 161.
[607] R.TELL: "Obstanovka vı Fergana ostayotsya Napryajonnoy", Sotsiailsticeşkaya İndustriya Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 132.
[608] "Bol Ferganı", Stroitelnaya Gazeta Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 132.
[609] "Trudnıy Put k Dialogu", Pravda Vostoka Gazetesi, 9 Haziran 1989, No. 135, 4.
[610] A.LEVİN: "Kto za spinoy huliganov", Pravda Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 161.

silahlardan atılan kurşunlardan), yaralananlardan 77 kişi hastaneye kaldırıldı. Emniyet güçlerinden 30'a yakın kişi yara aldı.

Hokant'ın komşu ilçelerinde gece meydana gelen çatışmada 1 kişi öldürüldü, 3 kişi de yaralandı. Furunze ilçesindeki çatışmalarda 8 konut, 3 kamyonet ve 1 polis arabası ateşe verildi.

Özbekistan İçişleri Bakanlığının verilerine göre genellikle Fergana vilayetindeki kitlesel yasa dışı eylemlerde 800'den fazla insan yaralanmış, 550 konut yakılmış, 300 oto ve 14 iş yeri tahrip edilmişti. Hayatını kaybedenlerin sayısı 80'den fazla idi ve tam olarak belli değildi. Katliamlar sırasında 300 civarında soyguncu ve katil gözaltına alınmıştı.

Alınan bütün önlemlere rağmen durum giderek gerginleşiyor, haydut grupları günbegün azgınlaşıyor, silâhlanmak için silâh depolarına saldırıyorlardı. Halkı telaşa düşürmek, kışkırtmak Türklere karşı ayaklandırmak için çeşitli söylentiler yayılmaktaydı. İddia edildiğine göre Türkler kreşi basarak Özbek çocuklarını doğramışlar,Özbek kadınlarına tecavüz ederek öldürmüşlerdir. Türkler saldırı yapmaya hazırlanıyorlar gibi söylentiler bölgede dolaşmaktaydı.

Ahıska Türklerinin geçici sığınma kamplarında da durum gerginliğini muhafaza etmekteydi. Bu kamplarda 11 000 civarında Türk bulunmaktaydı.

Olaylarla ilgili basına bilgi veren Fergana Vilayet Parti Komitesi 1. Sekreteri (Özbekistan Komünist Partisi'nin) Ş.Yuldaşov şöyle konuşmuştur: "Karşı karşıya kaldığımız haydutların bir grup holigan olmadığı anlaşılmaktadır. Sözün doğrusu onları engellemek için yeteri kadar gücümüz yoktur. Daha ciddi önlemler alınması gerekmektedir. Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmesi ile ilgili problemlerin çözülmesi de zaruridir... Bir grubun yaptığı bu taşkınlıklar bütün Özbek halkına mal edilemez"[611].

Geçici sığınma kamplarıyla ilgili açıklama yapan Özbekistan Sağlık Bakanı S.Behramov çadırların dikildiğini ve bölümlere ayrılması için gereken malzemenin verildiğini belirterek, "Biz acil tedbirler almaktayız, Fergana bölgesine 500 ton et, bir o kadar da yağ, şeker ve konserve gönderdik" demiştir.

Olaylarla ilgili konuşan Özbekistan İçişleri Bakan Yardımcısı Albay T. Tokhtayev son iki günde öldürme ve gaspla ilgili 7 suç dosyasının açıldığını, çok sayıda holigan ve yağmacı grubunun tutuklandığını bildirerek, "Her grupta

[611] V. ARDAYEV: "Ferganskaya Oblasti Novaya Volna Besçinsto", Izvestiya Gazetesi, 9 Haziran 1989, No. 160.

sabıkalılar ve kışkırtıcılar bulunmaktadır. Fakat bu grupların arkasında, holigan ve haydutları başarılı şekilde yöneten deneyimli uzman şahısların bulunduğu anlaşılmaktadır" sözlerine yer vermiştir[612].

9 Haziran 1989: Fergana bölgesinde durum günden güne gerginleşmektedir. 9 Haziran'da kanlı olaylar büyüyerek Fergana, Taşlak, Kuvasay ve Margilandan sonra Hokant ve Yaypan'a da sıçramıştır.

Sabah erken saatlerde Hokant'ın çevresindeki ilçelerden ve köylerden holiganlar toplanmaya başladı. Saat 10.00'da Hokant'ın merkezine toplanan binlerce kişiden oluşan kalabalık bir kitle ilçe emniyet müdürlüğüne doğru yürüdü, yolda önlerine geçen her şeyi dağıtmaya, evleri (Türklerin) yağmalamaya ve yakmaya başladılar. Teröristlerin emniyet müdürlüğünü ele geçirme teşebbüsleri gerçekleşemedi. Onlar harekete geçip, ilçe parti başkanlık binasını ablukaya aldılar. Asiler şu taleplerde bulundular: "Kimya Fabrikası Hokant'tan kaldırılsın", "Ahıska Türkleri sürgün edilsin", "Tutuklanan eylemciler serbest bırakılsın". Devlet yetkilileri ve emniyet güçlerinin teröristleri dağıtma çabaları da sonuçsuz kaldı. Buna cevap olarak asiler askerleri taşlamaya başladılar ve ateş sesleri duyuldu. Askerler kalabalığı dağıttılar. Fakat haydutlar grup halinde şehrin sokak ve meydanlarına dağılarak, herşeyin altını üstüne çevirdiler.

Hokant'ta sonuçta devlet yönetimi felç oldu. Asiler altı kamyoneti ve beş itfaiye aracını ele geçirdiler. Gözleri dönmüş katiller şehir trafik polis müdürlüğü binasını kundaklayarak, trafik polisine ait onlarca otomobili ve yüzlerce motoru paramparça ettiler. Otobüs deposunu ele geçirmeye çalışan teröristlerin hücumları bertaraf edildi.

Terörist saldırıları sonucunda 9 Haziran günü 86 konut yakıldı ve yağmalandı, Yaypan'daki polis karakolu kundaklandı, dört otomobil ve iki otobüs ateşe verildi.

Olaylar sonucu altı kişi öldürüldü, 28'i ise yaralandı. Ayrıca altı Polis memuru yaralandı.

Basında çıkan haberlerde Taşkent, Namangan ve Andican'dan sağlık memurlarının Fergana bölgesine göreve çağırıldığı da ifade edilmektedir. Ayrıca basın haberlerinde 500 civarında Ahıska Türkünün askeri uçaklarla Moskova'nın

---

[612] Ş. ZAYNUTDİNOV: "Pereseç Bezzakonic", Stroitelnaya Gazeta Gazetesi, 9 Haziran 1989, No. 133, 4.

güneyindeki bölgelere nakledilerek, SSCB İçişlerine bağlı dinlenme tesislerinde yerleştirildiği vurgulanmaktadır[613].

Ayrıca kamplardaki Ahıska Türkleri yetkililerden Kuvasay'daki Ahıska Türklerinin evlerine yerleştirilmelerini talep etmekteydiler. Türkler Kuvasay'da toplu olarak yerleşmişlerdi. Sığınma kamplarındaki Türkleri Kuvasay'daki 638 Türk ailesine dağıtmak ve onların güvenliğini sağlayarak, sağlık sorunlarını gidermekle göçü kontrol altına almak mümkün idi. Fakat, Sovyet yöneticileri Ahıskalıların bu talep ve isteklerini gözardı ederek, Halkı acele Rusya'nın uçsuz bucaksız bölgelerine dağıttılar[614].

Fergana bölgesinde durumun tehlikeli olduğuna dikkat çeken basın ve yayın kuruluşları teröristlerin Hokant'taki et fabrikasını ateşe vermeye yeltendiklerini örnek göstererek, bu nasıl oluyor, hem ekonomik sıkıntıları dile getiriyor, bahane olarak gösteriyorlar, hem de koskoca bir fabrikayı dağıtmaya çalışıyorlar diye soruyorlardı.

Yaypan'da cumhuriyet savcılığının binası yakılmış, 129 yağma olayı tespit edilerek, bu olaylara karışan birkaç terörist grup tutuklanmıştır. Gece ve gündüz Fergana bölgesi helikopterlerle izlendiği ve asker sayısının giderek artırıldığı basın haberlerinde vurgulanmaktadır[615].

10 Haziran 1989: Fergana'da asayişi sağlamaya çalışan askerlere saldıran teröristler zırhlı otomobili durdurmuş, fakat helikopterden açılan ateşle olay yerinden kovulmuşlardır. Ölen ve yaralanan bulunmamaktadır.

Teröristler otomobil kontrolü yapan polislere hücum ederek, silahlarını ele geçirmeye yeltenmişlerdir. Çavuş S.Katsendorn ve er Kiprin zamanında müdahale ederek, haydutları zararsız hale getirerek tutuklamışlardır.

SSCB İçişleri Bakanlığının Siyasi İdaresi Bölümü Müdür Yardımcısı E. Neçayev basına açıklamasında bazı uyarı sinyalleri aldığını, fakat bunların asılsız çıktığını , bölgede yalan yanlış şayiaların dolaştığını dile getirmiştir[616].

Silah yalnız olağanüstü durumlarda kullanılmaktadır. Asker henüz kurşunsuz silâhlarla donatılmıştır.

---

613 S.TARANOV: "Ferganskaya Oblast: Obstanovka obostrilas", İzvestiya Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 161, 1.

614 Taştan ASLANOV: "Krovavaya Fergana", Vatan Eşki Gazetesi (Lyubov kı Rodine), Mayıs1991, No3, 3.

615 V.LARİN,A.HANSTSEVİÇ: "Kokant, 9 ijunya", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 134, 1.

616 A.KAYPBERGENOV: "Trudmegni i noçi", Pravda Gazetesi, 11 Haziran 1989,No.162.

Köşe yazarları gazete sayfalarında devletin ve yöneticilerin tutumunu: "Haydutların elinde her tür otomatik silâh bulunduğu halde, neden halkı korumaya çalışan askerî birlikler kalkan ve lastik sopalarla silahlandırılmıştır. Asker sayısı da yeteri kadar değildir. Suçluların cezalandırılmaması, eylemlere katılanların sayısının artmasına neden olmuştur. Artık Taşkent, Andıcan, Sırderya, Samarkant, Namangan vilâyetlerinde de halk panik içindedir. İnsanlar yaşamak ve çalışmak için can ve mal güvenliğini talep etmektedirler" sözleriyle eleştiriyorlardı[617].

Olağanüstü hal bölgesinin komendantı (valisi) Tuggeneral Burhanov'un ifadesine göre yerli emniyet güçleri ve askerî birliklerin yardımı ile bölgede durum kontrol altına alınmıştır.

Bazı bölgelerde çok küçük gruplar eylemlerini sürdürmüşlerdir. Olaylar sonucunda 16 konut yağmalanmış ve yakılmış. Ayrıca 12 konut, 2 devlet binası ve bir otomobil ateşe verilmişti. Çatışmalarda 15 asker yaralanmıştı. Olayda eli olduğu düşünülen onlarca kişi tutuklanarak göz altına alınmıştır. 132 kişi olağanüstü hal bölgesinde uygulanan komendant saatine (22.00'dan sabah saat 6.00'ya kadar sokağa çıkma yasağına) uymadıkları gerekçesiyle tutuklanmışlardır[618].

11 Haziran 1989: Fergana Vilayet Komendantlığı'ndan (Valiliği'nden)[619] Yarbay Yu. Reşetnik'in aktardığı bilgilere göre bölgedeki durum günden güne iyileşmektedir. Gerginlik henüz ortadan kaldırılamamıştır. Bazı bölgelerde teröristlerle bölgedeki emniyet güçleri, içişleri bakanlığına bağlı askerler, Polis Akademisi öğrencileri ve emniyet birimleri arasında küçük çapta tartışmalar devam etmektedir.Yedi ev ve devlet konutu ateşe verilmiştir.

Haziran ayının ilk haftasında 10 kişi hayatını kaybetmiştir. Öldürülenlerin sekizi Ahıska Türkü'dür. Bugüne kadar öldürülen 87 kişiden, 63'ü Ahıska Türkü, 17'si Özbek, biri Tacik, 3'ü diğer milletlerdendir. Dördünün kimliği ise tespit edilememiştir[620].

---

617 R.TELL,: "Nujnı reşitelniye Merı", Sotsialnaya İndustriya Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 134,1.
618 Yu.REŞETNİK: "Vı Poslednıy ças", Pravda Gazetesi, 11 Haziran 1989, No. 162, 2.
619 Sovyet Devlet Sisteminde Komendantlık - Valilik bir devlet kurumu olarak yalnız askerî güçlerin kullanıldığı bölgelerde geçici olarak kurmuşlardır. Siyasi ve askeri yetkilere sahip olan Komendant - Vali geçici olarak devlet tarafından atanmaktadır. Olağanüstü hal kaldırıldıktan sonra vali geri merkeze çağrılarak bölge yasama, yargı ve yürütme organlarına devrediliyor.
620 A KAYIPBERGENOV: "Komu Slukhi Vigodni", Pravda Gazetesi, 12 Haziran 1989, No. 163, 1.

Son 24 saat içinde çeşitli suçlardan 10 kişi, gece sokağa çıkma yasağını ihlal ettikleri gerekçesiyle 137 kişi gözaltına alınmıştır.

İçişleri Bakanlığı Dahilî Askerî Birlikleri'nin Siyasi İdare Bölümü Müdür Yardımcısı E. Neçayev'in açıklamasına göre, dün günün ikinci yarısında 350 - 400 kişilik bir terörist grup Hokant kentinin batısındaki Ahıskalıların sığındığı geçici kampa saldırmak istemişlerdir. Bölgeye dört helikopterle özel harekât birimleri sevk edilmiştir. Teröristlerle görüşmeler bir sonuç vermemiştir ve askerler havaya uyarı ateşi açmak zorunda kalmıştır. Teröristler otomatik silahlarla karşılık vererek çatışmaya girmişler; Çatışma sırasında iki saldırgan öldürülmüş, 5'i ise yaralanmıştır. Saldırganlar havanın karanlık olmasından istifade ederek gizlenmişlerdir.

Basında çıkan yazılarda bütün ülkede haklarını, can ve mal güvenliğini kaybeden Ahıskalıların telaş içerisinde olduğu belirtilmektedir. Özbekistan resmi kaynaklarında 60 000 civarında[621] olduğu belirtilen Ahıska Türklerinin Özbekistan'ı terkederek Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'a göç ettiği de bilinmektedir[622].

Bugün sığınma kamplarından 1990 Ahıska Türkü Rusya'nın merkez bölgelerine tahliye edilmiştir.

Bugün Özbekistan KP MK'sı, Yüksek Sovyeti Prezidyumu ve Bakanlar Kurulunun ortak kararı ile Fergana'da hayatını kaybedenlerin anısına bütün ülkede yas (matem) günü ilan edilmiştir[623].

Saldırganların acımasız ve gaddar olmalarının nedeni bölgede uyuşturucunun yaygın olarak kullanılmasıdır. Uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele ekipleri, 25 Mayıs'tan beri bölgede "Haşhaş" operasyonları yapmaktadırlar. Yüzbaşı Gorbunov'un ekibi bugüne kadar 80 000 kök kenevir, 100 000 kök haşhaş bitkisini toplayarak yakmışlardır. Bölgenin her yerinde kenevir tarlaları bulunmaktadır.

12 Haziran 1989: Hokant'ta SSCB İçişleri Bakanlığı gençlerle görüşmeler yapmış ve onları düzeni bozmak isteyen teröristlere karşı mücadeleye çağırmıştır. 800'den fazla sivil grup emniyet güçlerine yardıma gelmiştir. Bu mücadele gruplarına 10 000'den fazla genç katılmıştır.

---

[621] Gayri resmi kaynaklara göre Özbekistan'da Ahıskalıların nüfusu 150 bin civarında idi.
[622] V. ARTEMENKO: "Ekho Besçinstv", Pravda Gazetesi, 12 Haziran 1989, No. 163, 1.
[623] A. KAİPBERGENOV: a.g.m., 1.

Din adamları da yerli halk arasında geniş propaganda çalışmaları yaparak, gençlere dostluk, kardeşlik mesajları vermektedirler. Asilerin artık geri çekilmekte olduğu ve gizli çalışmaya mecbur olduğu anlaşılmaktadır.

Son gün çatışmaların ilk günlerinde öldürülen 10 kişinin cesedi bulunmuştur. Emniyet güçleri 4735 adet ateşli silâh ve kesici alet ele geçirmiştir. Gece sokağa çıkma yasağına uymayan 937 kişi yakalanmıştır[624].

Margilan'da silâh ele geçirmek için askerlere saldıran iki saldırgana ateşle karşılık verilmiş, saldırganlardan biri ölmüş, diğeri ise yaralanmıştır. Askerlerden de biri sakatlanmıştır.

Basına yansıyan haberlerde, tehlikeli ve özel durumlarda askerlerin ve emniyet güçlerinin ateşli silâhlar kullandığına işaret edilmektedir.

Askerlerin silâh kullanmasına dikkat çeken köşe yazarları, "Yalnız bu şekilde birçok cinayet engellenmiştir. Yağma ve katliamların yaşandığı bölgede, hayatı normal akışına döndürmek ve kaosa son vermek için ciddî askerî disiplin gerekmektedir. Halk güvenliğin emin ellerde olduğunu anlamalıdır" gibi sözlere yazılarında geniş yer vermektedirler.

Fergana olaylarını yerinde incelemek ve gereken önlemlerin alınması için Sovyetler Birliği KP MK Siyasi Büro üyeleri Bakanlar Kurulu Başkanı N.İ. Rıjkov ve Merkezi Komite Sekreteri V.M. Çebrikov, 12 Haziranda Fergana'ya gelmişlerdir[625].

Naygatzan Sığınma Kampı'nda (Tacikistan) durum içler ürperticidir. Kamptaki insanlar iç çamaşırlarla burada bulunmaktadırlar. Gece saldırısı, o kadar ansızın yapılmış ki, Ahıskalılar yalnız canlarını kurtarabilmişler, yemek, para ve elbiselerini yanlarına alamamışlardır. Askerlerin sığınmacılara para ve diğer maddî yardımlarda bulunduğu, sıcak yemek dağıttığı haberler arasında yer almaktadır[626].

13 Haziran 1989: Bölgede yaşam yavaş yavaş normalleşmeye başlıyor. Taşıma araçları, fabrikalar, devlet kurumları, sanayi işletmeleri normal çalışmalarına başlamışlardır. Fakat gerginlik henüz tam ortadan kaldırılmamıştır.

---

624 A.K.SEMENYAKA: "Sobıtiya vı Fergane", Krasnaya Zvezda Gazetesi,13 Haziran 1989, No. 135, 1.

625 V. ARDAEV: "Komendantskiy ças", İzvestiya Gazetesi 13 Haziran 1989, No. 164, 4.

626 V. LARİN, A KHANTSEVİÇ: "Leninabad, Iz iyunya", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 13 Haziran 1989, No. 136, 3; Sığınma kamplarındaki durum ve Ahıskalılara yapılan yardımlarla ilgili çok çelişkili yazılara da rastlanmaktadır.

İzvestiya gazetesi Özbekistan İçişleri Bakan Yardımcısı E.A. Didorenko'nun 23 Şubat 1989'da (olaylardan 3 ay önce) Taşkentskaya Pravda gazetesinde yayınlanan söyleşisinde dikkat çekmiş, Bakan yardımcısının o sıralarda ne kadar haklı olduğunu, fakat haksız eleştiri ve kınamalara uğradığını vurgulamıştır. Gazeteci, Didorenko'dan olaylarla ilgili yorumunu sormuştur. Didorenko'nun cevabı şöyledir:

"Üzücü olaylar zincir şeklinde yayılmaktadır... Tartışmaya zaman nokta koymuştur. Ülkemizdeki bu olaylar belirsiz kişiler tarafından sabır ve akılla (ustalıkla) hazırlanmıştır. Adını zikrettiğimiz yasa dışı örgütlerin kötü milliyetçiliği, Fergana vadisinde şehir, kasaba, köy ve kışlaklarda (yaylalarda) insanların acılarına ve ıstıraplarına neden olmuştur. Önceden hazırlanan hedeflere ulaşmak için senaryo yazanlar Orta Çağın vahşet ve vandalizmini de yapmaktan çekinmemişlerdir. Netleşmemiş bilgilere göre 90 civarında insan öldürülmüş, binden fazlası yaralanmış, 674 konut kundaklanmış, 10 000'den fazla insan yurtsuz yuvasız kalmıştır.

Emniyet görevlileri ne zaman öldürüldüğü belli olmayan, üç ceset bulmuşlardır. Sığınma kamplarındaki halk (Türkler) olumsuz şartlar altında 12 - 13 Haziran tarihlerinde olaylarda hayatını kaybeden 19 kişinin cenazesini toprağa vermiştir.

Kamplardaki ahalinin Rusya Federasyonu'na tahliyesi çok düzenli şekilde yapılmaktadır. Bugüne kadar 4 985 kişi (bu cümleden 1 785 çocuk) tahliye edilmişti. Bugünkü tahliyeden sonra göç ettirilen nüfus 7 039 kişiye ulaştı.

Özbekistan'ın Namangan, Sır - Derya ve Taşkent vilâyetlerindeki Türkler çok tedirgin ve teşviş içindedirler. Büyük bir kısmı evlerine sığınmışlar ve çalışma yerlerine gitmiyorlar.

Fergana olayları ile ilgili bazı bilgiler basına aktarılmaktadır: Olayların başından beri 93 kişi hayatını kaybetmiştir. 64 Ahıska Türkü, 17 Özbek, 1 Tacik, diğer milletlerden 3, kimliği belirlenemeyen 8 kişi ölmüştür. Öldürülenlerden 4'ü kadındır. 1 009 kişi yaralanmıştır. 483 Türk, 365 Özbek, 16 Tacik, 5 Rus, 3 Tatar, 1 Ermeni, 1 Rum, 145'inin kimliği belirsizdir. 194 asker de yaralananlar arasındadır. 870 konut ateşe verilerek yakılmıştır, 654 konutu ve 168 adet taşıma

aracı yakılmıştır. 5 861 adet silâh ele geçirilmiştir. Taşkınlıkları sebebiyle 432 kişi, gece sokağa çıkma yasağını ihlâl ettikleri için 1 404 kişi göz altına alınmıştır[627].

Basına Fergana olayları ile ilgili bilgi veren Adlî Tıp Kontrol Merkezi Müdürü Kh. R. Haydarov ve Müdür Yardımcısı V. M. Hudikov açıklamalarında, Ahıska Türklerinin kreşe saldırarak Özbek bebekleri ve çocuklarını öldürmesi veya Özbek kadın ve kızlarına Ahıskalılar tarafından tecavüz edilmesi hakkında dolaşan söylenti ve şayiaları yalanlayarak, bunların deli saçması olduğunu bildirmiştir: "Şimdiye kadar kurumumuza bir tane bile bebek cesedi getirilmemiştir. Üç kadın ve bir yaşlı kişiden başka, bütün cesetler gençlere ve orta yaşlı kişilere aittir" diye konuşan Haydarov, "Ben çeyrek asırdır, Adlî Tıp'ta çalışıyorum. Çok vahşetler gördüm, fakat şimdikine benzerlerine rastlamadım. Yedi ceset dile getirilmeyecek bir durumdadır. İnsanlar taşla, zincirle, sopa ile vurularak öldürülmüş, benzin dökülerek yakılmışlar.

Cinayet yerlerinde çok rastlanan bir görüntü, insanlar vahşetle öldürülüyor, fakat bahçedeki çileklere, patatese, ağaç çileği fidanına ve mısıra dokunulmuyor. Ev yakılmadan önce bütün değerli eşyalar yağmalanıyor, hatta tabak - çanak ve başka şeyler kırılmadan toplanıyor, sonra konut ateşe veriliyor. Bütün bunlar, katliam ve yağmaların önceden hazırlandığını kanıtlamaktadır" diyordu.[628].

Bu gün olay yerine gelen SSCB Başbakanı N.İ. Rıjkov ve SSCB KP MK Sekreteri Çebrikov Özbekistan KP MK 1. Sekreteri, SSCB Yüksek Sovyeti Milletler Şurası Başkanı R.N. Nişanov, Özbekistan SSC Başbakanı G. Kh. Kadirov ve SSCB İçişleri Bakanı Bakatin'le birlikte Fergana ve çevresindeki harabeye dönmüş, Türk mahalle ve kasabalarında inceleme yaptılar. Devlet adamları olaylara tanık olan yerli halkla görüştüler. Fergana il parti başkanlığındaki toplantıda olaylar karşısında halkın sessiz kalması ve yerel yöneticilerin pasif müdahalesi kınandı.

Haziran'ın 13'ünde sabah saatlerinde N.İ. Rıjkov, V.M. Çebrikov ve R.N. Nişanov Fergana yakınlarındaki sığınma kampında Ahıska Türkleri ile görüştü. Başbakan konuşmasında, faciadan üzüntü duyduğunu, suçluların cezalandırılacağını, Ahıskalıların vatanlarına dönmesi imkanlarının araştırılacağını dile getirdi.

---

627 "Obstanovka Normalizuetsya", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 1.
628 "Nelziya Verit Slukhami", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 1.

Görüşmede sığınma kamplarındaki olumsuz şartlar göz önünde tutularak, Ahıskalıların Rusya'nın değişik bölgelerine tahliye edilmesi kararlaştırıldı.

Sığınma kampında Ahıska Türklerinin geçici komitesi karşısında konuşan R. Nişanov Özbek halkı ve Özbekistan Devleti adına Fergana olaylarından dolayı özür dilemiştir[629].

14 Haziran 1989: SSCB Başbakanı N.İ. Rıjkov, SSCB KP MK Sekreteri Çebrikov Ahıska Türklerinin yoğun oldukları Andican ve Namangan bölgelerindeki Ahıska Türkleri ile ve yerel yönetimlerle görüşerek, durum değerlendirilmesi yaptı. Andican vilâyetinde konuşan başbakan şöyle dedi; "...Masum insanları bu tür acımasızca katledenlerin cevabı verilecek ve gereken şekilde cezalandırılacaklardır Ben hayatımda çok şeyler gördüm, fakat dün Ahıskalıların sığınma kamplarında gördüklerimi hiçbir şeyle kıyaslayamam. Katiller ve onlara yataklık edenler çok ciddî şekilde cezalandırılacaklardır[630].

İçişleri Bakanlığının Basın - Yayın Grubu Başkanı Yu.Reşetnik'in açıklamasına göre, durum normale dönüyordu. 14 Haziran'da bölgede yağma ve kundaklama olayına rastlanmamıştır. İl merkezlerinde, kasaba, köy ve mahallelerde sivil savunma grupları teşkil edilmiştir. 10 000'den fazla kişinin katıldığı 900'den fazla sivil savunma grubu bölgede faaliyet göstermektedir. Fakat bölgede dolaşan çeşitli söylenti ve şayialar nedeniyle gerginlik sürmektedir. Güya olaylarda çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir.

Bütün bunların iftira olduğunu söyleyen içişlerine bağlı Dahili Askeri Kuvvetler Komutanı Korgeneral Yu.Şatalin durumu basına şöyle açıklıyor: "Asker analarından ve yakın akrabalarından çok sayıda mektuplar alıyoruz. Ben resmen açıklıyorum. Yalnız üç asker ağır yaralanmıştır, 136 asker ise çeşitli şekilde yaralansa da şimdi artık (tedavi edilip) iyileşmiş ve görevlerinin başına dönmüşlerdir. Ahıska Türklerinin Rusya'ya tahliyesi devam etmektedir."[631].

Fergana Parti Komitesi İcra (Yürütme) Kurulu Başkanı Yu.Kadırov ise konuşmasında dün 3 000 civarında, bugün ise 1 500 Ahıska Türkünün Rusya'ya tahliye edildiğini bildirmektedir.

Basında kardeşlik, arkadaşlık, akrabalık konuları geniş yer almaktadır.

---

629 V.ARDAEV: "Fergana, Mojno li Bilo Predotvratit Bedu", Izvestiya Gazetesi, 14 Haziran 1989, No. 165, 4.
630 "Pomoç Narodu vı Bede", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 1.
631 "Razum Protiv Emotsii", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 4.

Özbek yazarları Mirza Saliyev'in "Çok üzgünüz" (Bolit Duşa) makalesi ve Muhittin Gabbar'ın "Yurttaşlarıma" (Zemlyakam) şiiri bu facia ile ilgili Özbek halkının üzüntülerini yansıtmaktadır. Mirza Saliyev şöyle yazıyor:

"...Ahıskalı kardeşlerimiz Özbekistan toprağını terk ettiler. Arkadaşlarını, kan kardeşlerini, yurtlarını bırakıp gittiler. Hayatları söndü. Bu faciadır. Yalnız onların değil bizim de faciamızdır. Bu yara her zaman bizleri üzecektir.

Benim Özbek halkım bu acıyla nasıl yaşar? Bunu unutabilir miyiz? Kendimizi affedebilir miyiz? Bir insan, böyle bir vicdan azabı altında nasıl yaşar. Bugünler bütün dürüst ve vicdanlı adamların yüreğini dağlayacak türdendir...İçim yanıyor acıdan. Bu leke nasıl silinir, benim Ahıskalı kardeşlerim, hem de bizden incinerek, Özbekistan'ı terk ediyor...

Kimin bunda çıkarı var? Hangi kötü güçlerin?... Kimdir onlar? Mutlaka bulacağız, cesaretle bütün olup bitenleri araştıracağız, düşüneceğiz. Evlatlarımız için, geleceğimiz için, facianın köküne varacağız... Biz bunu nasıl yaparız? Benim içim yanıyor."[632].

Aynı sayfada Ahıskalı, T. Kapadze'nin "Özbekler Benim Kardeşimdir" yazısı, 82 yaşındaki ihtiyar Türk'ün Özbeklerle 45 yıllık dostluğundan bahsetmektedir. Kapadze şöyle yazıyor: "Bizim Uklyan kasabasında (Akdere ilçesi) karışık nikahlı aileler çok fazladır. Örneğin, Özbek Sübhan Babanazarov Türk kadını ile evlenmiştir. Onun oğlu Mirze ise, benim akrabam Şahiye ile. Şimdi nasıl olacak? Subhan ne yapacak? Eşi Türk'tür diye onu belirsiz uzaklara göndermeli mi? Ne yapsın, nereye gitsin oğlu Mirze?"[633].

15 Haziran 1989: SSCB Başbakanı N.İ.Rıjkov ve SSCB KP MK Birinci sekreteri V.M. Çebrikov Ahıska Türklerinin bölgelerdeki gezi ve görüşmeler sonrasında konuşma yapmışlardır. Başbakan N.İ.Rıjkov konuşmasında Özbekistan'daki ekonomik problemlere değindikten sonra Fergana olayları ile ilgili şunları belirtmiştir:

"Fergana olaylarının devlet yöneticilerinin başına yağmurla gökten düştüğünü söylemek yanlış olur. Bu yıl Nisan ayının başlarında devlet organlarına Ahıska Türkleri ile ilgili eylem hazırlandığı hakkında ihbarların geldiği bellidir. İş yerlerinde Türkler tehdit edilerek, Özbekistan'ı terk etmeleri talep ediliyordu. Onlar işe alınmıyorlardı. Türklerin toplu yaşadıkları yerleri tespit etmek için gizli

---

632 Mirza ALİYEV: "Bolit Duşa", Pravda Voskoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 4.
633 T.KANADZE: "Uzbeki Moi Bratya", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989, 4.

çalışmalar yapılıyordu. Bu amaçla sonuncu nüfus sayımı belgelerinden istifade edilmiştir. Adreslerin tespitine polis memurları da yardımcı olmuşlardır."[634].

Özbekistan KP MK Birinci Sekreteri, SSCB Yüksek Sovyeti Milletler Şurası Başkanı R.N. Nisanov ise konuşmasında Özbekistan'daki devlet yönetimi, özellikle Fergana'da parti ve devlet yöneticilerinin görevlerini yapmadıklarını, uyarılara rağmen Ahıskalıların güvenliğini sağlamadıklarını, Fergana vahşetinin misafirperver Özbek halkına mal edilmemesinin gerektiğini ifade etmiştir.

Toplantıdan sonra N.İ. Rıjkov ve V.M. Çebrikov Ahıska Türklerinin temsilcileri ile görüşmüştür[635].

Ahıskalıların bir kısmı "Tacikistan'ın Leninabad vilayetinin Kanibadanı ilçesine sığınmış ve buradaki sığınmacılar 10 Haziranda SSCB Bakanlar Kurulu kararı ile Smolenski bölgesine (RSFSR) gönderilmiştir. Çocuk, yaralı ve ihtiyarlara öncelik tanınmıştır. Sığınmacılar okullara ve köy kulüplerine yerleştirilmişlerdir. Buraya sığınan Ahıskalıların sayı 2 500 civarındadır. Leninabad vilayet nüfusunun % 40'ını Özbekler oluştursa da negatif bir tutum tespit edilmemiştir.

Bütün Özbekistan'da söylenti ve rivayetler dolaşmaktadır. Çatışma ve kundaklama olayları tespit edilmemiştir. Fakat Ahıska Türklerini karalamak için hazırlanmış özel montajlı fotoğraflar elden ele dolaşmaktadır. Kuvasay demiryolu istasyonunda Ahıskalılara ait eşyaların bulunduğu tren vagonu yakılmıştır. Yangının pamuk deposuna sıçraması önlenmiştir. Bugüne kadar 26 şişe patlayıcı yakıtla 7 718 adet silah ele geçirilmiştir. Holigan hareketlerinde bulunan 656 kişi tutuklanmış, 11 suç dosyası açılmıştır[636].

Türklerin kitlesel göçleri devam etmektedir. Özbekistan'ın her yerinden Ahıskalılar Kazakistan'a ve diğer komşu ülkelere göç ediyorlar[637].

Sivil savuma grupları bölgede asayişin korunmasında önemli rol oynamaktalar. 800'den fazla sivil savunma grubu, emniyet güçleri ve askerî birliklerle birlikte konutların ve fabrikaların muhafazasını üstlenmişlerdir.

Bölgede durum iyiye gitse de, gerginliğin ortadan kaldırılması için birçok eksikliğin tamamlanması gerekmektedir[638].

---

[634] "Seryoznıy Urok dlya Vsekh. Vıstuplenie N.İ. Rıjkova", İzvestiya Gazetesi, 16 Haziran 1989, No. 167, 3.

[635] M. ALİMOV: "Özbekistan: trevojnıy Vzglyad", Konsomolskaya Pravda Gazetesi, 16 Haziran 1989, No. 139, 1.

[636] "Otkrıt Dorogu k Pravde", Pravda Vostoka Gazetesi, 16 Haziran 1989, 3.

Sığınma kamplarında artık kimse kalmamıştır. Yalnız son gün, Rusya'nın merkezî bölgelerine gönderilenlerin sayısı 9466'dır. Toplam göçmen sayısı ise 15536 kişiye ulaşmıştır. Evleri ve eşyaları yanmış sığınmacılar, fakirlik içinde umutsuzca bir gömlekle yola koyulmuşlardır.

Emniyet güçleriyle yargı organları olaylara karışanlarla ilgili geniş çapta çalışmalar ve operasyonlar yapmaktadır. Sovyetler Birliğinin her yerinden getirilmiş tahkikat grupları, 200'den fazla deneyimli yargıç Fergana olaylarını incelemektedir.[639]. Tahkikat yapan, incelemelerde bulunan uzmanlar da işlenen suçlara ve korkunç vahşete şaşırmışlardır.

Basın İştihan ilçesinden Ahıskalıların göçmesine değinerek, bu göçün nedenlerini araştırıyor. 12 Haziran akşam saatlerinde İştihan kentindeki stadyuma toplanan 17 - 18 yaşlarında 100 kadar genç, Ahıska Türklerinin sınır dışı edilmesini talep etmişler. Akdere, Bulungur, İştihan ve diğer komşu ilçelerde alarm durumu ilan edilmiş, emniyet güçleri ve sivil savunma grupları bölgede güvenlik tedbirlerini artırmışlardır

Bulungur ilçesinin "İnternasyonal" kasabasında toplu olarak yaşayan Ahıskalılar yurtlarını terk etmeye başlamışlar. Halk evlerini ve hayvanlarını yok pahasına satıp bölgeyi bir an önce terk etmek istiyordu. Korkunun şiddetinden insanlar nereye geldi göç ediyor, geceleri uyumadan, bir yerde toplanıp sıra ile nöbet tutuyorlardı.

İştihan'daki gençler stadyumdaki mitingden sonra, şehrin merkez sokaklarında yürüyerek, gövde gösterisi yaptılar. İkinci gün şehrin merkez parkında toplandılar. Halkı kışkırtmaya ve küstah hareketler yapmaya başladılar.

V.Kerimov yazısında "hayret ediyoruz bu gençlerin babaları, anneleri ne düşünüyorlar. Yani onlar çocuklarının ne yaptığından habersiz mi? Ya da habersiz numarası mı yapıyorlar? Bugün onların velilik görevi, evlatlarını sonucu belirsiz şeytanî emellerinden caydırmaktadır."[640].

---

[637] V. ARDAEV: "Pomoç Norodu vı Bede", İzvestiya Gazetesi, 15 Haziran 1989, No. 166, 3.
[638] V.PANAMORYOV: "Bez Osobıkh Proıssestviy", Pravda Vostoka Gazetesi 16 Haziran 1989.
[639] "Otkırıt Dorogu kı Pravde", Pravda Vostoka Gazetesi, 16 Haziran 1989, 3.
[640] V.KARİMOV: "Kto za Slukhami?", Pravda Vostoka Gazetesi, 16 Haziran 1989, 3.

E. Neden Ahıska Türkleri ?

1. Neden Ahıskalılar?

Fergana olaylarının kontrol altına alınması ile facianın sonuçları çeşitli meslek adamları ve uzmanlar tarafından değerlendirilmeye başlandı.

Sık sık gündeme gelen sorulardan biri, "Neden hedef olarak Ahıska Türkleri seçildi?" sorusudur. Zira 1989 nüfus sayımında Özbekistan'da 110'dan fazla halk, azınlık ve etnik grup bulunmaktaydı. Nüfusun % 70'nden fazlasını (20 milyon) Özbekler oluşturuyordu. Orta Asya'nın diğer Türk cumhuriyetlerinden gelen Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar ve Taciklerle[641] birlikte, özellikle Fergana vadisinde Ruslar, Buhara Yahudileri, Ermeniler, Almanlar ve diğer halklar iç içe yaşamaktaydılar. Bu kadar halkın içinden neden Ahıskalılar (hem de Özbeklere din ve dil akrabalığı olan) seçilmişti.

Bazı araştırmacıların izlenimlerine göre, Stalin döneminde Gürcistan'dan sürgün edilen Ahıskalılar Özbekistan'ı "temizlemek" isteyenlerin gözünde "ideal" malzeme idi. Bunların ekserisi iyi durumdaydı. "Onlar bizim topraklarımızı zaptetmişlerdir" söylentisine inananlar bulunacaktı.

Diğer taraftan on binlerce Ahıska Türkü bütün Özbekistan coğrafyasına yayılmıştı. Onlara yönelik başlatılan saldırı Özbekistan'ın bütün bölgelerine yayılacaktı[642].

Bir kısım araştırmacılar ise olayların nedenini Ahıskalıların Özbekistan'da diğer topluluklara göre daha iyi bir durumda olmasında aramaktadırlar. Zenginliğin nedeni ise Ahıskalıların çok çalışkan ve tarımda geleneksel yüksek kültüre sahip bir toplum olmasıdır[643].

Bir Rus araştırmacının şu sözleri Ahıskalıların sahipsiz olduğunu işaret etmektedir: "Görünen o ki, Ahıskalılara dünyada yer yoktur. Gürcistan onları Gürcü olarak tanımıyor, Türkiye de Türk olarak. Bizim devlet ise onların bizim vatandaşlarımız olduğunu unutuyor. Bakü'den Rus göçmeleri geldiğinde[644],

---

[641] "Özbekistan SSR'de Ahalinin siyahıya alınmasının yekunları", Sovyet Gürcistanı Gazetesi, 12 Haziranı 1989,1.

[642] M. ALİMOV, V.LARİN, A. KHANTSEVİC: "Myatej. Kto ili şto stoit Sobityami vı Ferganskom Doline", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 7 Temmuz 1989, 4.

[643] Alla GİNZBURG, Aleksandr OSİPOV: "Komentarii Spetsialistov", Moskovskaya Novosti Dergisi, 1990, No. 7.

[644] Bakü'de 1990'ın 20 Ocak olaylarından sonra Rusya'ya göç eden Rusları kastediyor.

alelacele bir sürü yardım kuruluşları açıldı. Fakat Türklere şimdiye kadar kimse yardım yapmadı[645].

Bazı araştırmacılar ise sosyal sorunları ve işsizliği neden olarak göstermektedirler. Fergana bölgesinde nüfusun %40'ı işsizdir. Binlerce insan akşam evine ekmek götüremiyor. Genç, sağlam ve güçlü olduğu halde kendine ait bir evi olamamasının sebebini düşünüyor. Bunun sebepleri hakkındaki spekülâsyonlara kulak veriyordu.

"Adilov Sosyalizmi'nde" kültür ve eğitimin önemi yoktur, hatta tehlikelidir. Saldırganların önünde gidenler cahil, fakir ve başı bozuklardı. Yer altı dünyasının patronu Adilov ve emrindekiler kirli işlerini örtbas etmek için gizli planlar hazırlamaktaydılar. Amaç: "Sen fakirsin, komşun zengin bu nasıl olur? Görünen o ki, komşun senin hakkını çalmıştır. O suçludur." [646].şeklinde propaganda yaparak halkı kışkırtmıştı.

Güya dükkanda şeker, et, süt bulunmuyorsa, bu Ahıskalıların suçudur. Çünkü, zengindirler ve her şeyi onlar alıyor, hatta onlar memleketi soyuyorlar[647].

Çok fazla dile getirilmeyen, fakat Ahıskalılar arasında çok büyük tartışmalara neden olan tez ise, Ahıska Türkleri Geçici Organizasyon Kurumu'nun Birlik teşkilatının Ruslara karşı birleşme teklifine sıcak bakmamasıdır. Hemen kaydedelim ki, 20 milyonluk (1989) Özbek halkının bağımsızlığını kazanması için 109 000 nüfuslu Ahıskalılara hiçbir ihtiyacı yoktu. Birlik teşkilatının yeteri kadar gücü ve deneyimi vardı. Oysa ki 45 yıllık Ahıska mücadelesi çıkmaza girebilirdi. Zaten Türk isminden ürperen Moskova Ahıskalıları karalamak için bir neden aramaktaydı. Çünkü, Özbeklerle birleşen Ahıskalılar Rusya (Moskova) tarafından vurulacaktı. Birleşmemek durumunda ise "Birlik" tarafından vurulacak ve her iki durumda kurban Ahıska Türkleri olacaktı. 45 yıllık Ahıska mücadelesinin çok önemli bir aşamaya ulaşması ve gereken şartların ortaya çıkması üzerine Rusya, hiç istemediği böyle bir ortamı bozmak için harekete geçti. Rusya'nın Ahsıkalıların yurtlarına dönmelerini istemeyişinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz.

---

[645] Marina ŞAKİNA: "Vtoroye izgnaniye", Hovoye Vremya Dergisi, 1990 No.18, 30.

[646] M.ALİMOV, V.LARİN: "Myatej" Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 7 Temmuz 1989, 4; Yazarlar adı geçen yazıda kendi kendilerini tekzip etmektedirler. Yazıda çocukların ve Üniversite öğrencilerinin pamuk tarlalarında çalışmaya zorlandığını, Üniversite öğrencilerinin 5 yıllık eğitim döneminde toplam 3 yıl 2 ay eğitim aldığına (1 yıl 8 ayı ise tarlada çalışmaya zorlandıklarına) değinen yazarlar aslında bölgede işsizliğin olmadığını ortaya koymaktadırlar.

[647] O.OVÇARENKO: "Kholodnıe Steni Stradaniya", Semya Dergisi, 31 Mart 1990, 4-5.

2. Ahıska'nın Stratejik Önemi:

Ahıska'nın strateji durumu hem Rusya ve Gürcistan'ı, hem de Ermenistan'ı celp etmektedir. Kendi çıkarları açısından bu devletler Ahıska'da Türk nüfusunun yoğun olmasından endişeleniyorlardı.

Birincisi, Rusya'nın bu bölgede askerî üssü bulunmaktadır ve bölgede güvenmediği insanların bulunmasını, kendisi açısından tehlikeli ve sakıncalı bulmaktadır.

İkincisi, Rusya NATO güçlerinin Rus sınırlarından uzaklarda bulunmasına çalışmaktadır. Bölgede Türk nüfusunun yerleşmesi (hem de 1918 referandumuna göre nüfusun % 99'unun Türkiye'ye birleşme isteğinde bulunan bir toplumun) sonucu bölgenin gelecekte Türkiye ile birleşmesi konusunun gündeme geleceğini göz önünde bulundurduğunda Rusya geleceğe yönelik strateji planlarında değişiklik yapmak zorunda kalabilirdi.

Üçüncüsü ise Kafkasya'da Rusya'nın taşeronu Ermenistan'ın güvenliği açısından da Ahıska'da Türk nüfusu sakıncalı görünmektedir.

Dördüncüsü, Rusya aslında Ahıskalıların topraklarına dönmesinde o kadar istekli davranmamaktadır. Hem Sovyet döneminde, hem de şimdi sözde Ahıskalıları desteklemektedir. Gerçekte ise, Rusya'nın merkezi vilâyetlerinde tarım alanında çalışan Ahıskalılar, Rusya'da tarım sektörünün gelişmesinde çok büyük katkıda bulunmaktadır. Ahıskalılar boş kalmış yüzlerce köy ve kasabayı şenlendirmiş,ekilmeyen topraklara hayat vermişlerdir. Onların Ahıska'ya dönmesi bir de bu açıdan Rusya için kayıp olabilirdi

3. Gürcistan'ın Bakış Açısı:

Birincisi, Gürcistan Devleti kendine bağlı özerk cumhuriyetlerle sık sık sorunlar yaşadığı için yeni bir azınlığın gelmesine karşı idi. Gürcistan Cumhuriyeti'nin içinde bulunan Abhaz, Acar ve Güney Osetya Özerk bölgeleri sık sık Tiflis yönetimine karşı başkaldırmaktadırlar. Ahıskalıların dönüşü ile Gürcistan'daki Türk - Müslüman nüfusunda (Borçalı'daki Azeri Türkleri, Müslüman Acarlar ve Müslüman Abhazlar ile birlikte) hızlı artış olabilir, Gürcistan coğrafyasında Türk nüfusunun artması ise yeni sorunlar doğurabilirdi. Zira Gürcü nüfusu da yıldan yıla azalmaktadır.

İkincisi, bu toplum Türkiye yanlısı olduğuna göre, gelecekte sınır değişikliği ihtimalleri Gürcistan'ı Ahıskalıların gelmesine engel olmaya itmekteydi.

Üçüncüsü, Türklerin Türkiye sınır hattı boyunca yerleştirilmesi de güvenlik bakımından Gürcistan için sakıncalı görülmektedir.

Dördüncüsü, Türkiye sınırındaki Türkler ve Ermenistan sınırı boyunca yerleşmiş Azerî Türkleri Gürcistan'ı endişelendiriyordu. Zira Gürcülere göre Gürcistan'daki Türk bölgelerinin (Ahıska - Ahılkelek - Bolnisi - Dımanıs - Marneul bölgelerinin) ileri tarihlerde birleşmesiyle Ardahan'dan (Türkiye'den) Akıstafa'ya (Azerbaycan'a) uzanacak Türk şeridi yeni istekler ortaya çıkarabilirdi

4. Ermenistan'ın Ahıska'ya Yönelik Stratejileri:

Birincisi, Ermenistan'ın hedefi denize açılmak için Ahıska bölgesi üzerinden Batum limanına ulaşmaktır. Bu hedefe ulaşmak için Ermeniler bölgenin boşalmasından istifade ederek, yerli Gürcülerin şehirlere akmasından yararlanarak bölgeye yerleşmiş ve bütün yönetimi ele almışlardır. Hatta 80'li yıllarının sonlarında bölgeyi ziyaret eden dönemin Gürcistan KP MK Birinci Sekreteri Gumbaridze'yi karşılayan Ermeni diasporu "Eski Ermeni yurduna hoş geldiniz" pankartı açmış ve buna benzer sloganlar atmışlardı. Gürcistan muhafaza alayı ile Ermenilerin arasında çıkan çatışmada 3 kişi hayatını kaybetmişti. Gürcistan Ahıska Ahılkelek bölgesini "de fakto" Ermenilere terk etmiştir. Bölgedeki belediye başkanlığı binasının üzerinde Ermenistan bayrağı asılmıştır. Piyasada Ermenistan para birimi kullanılmakta ve Ermenilerden teşkil edilmiş Rus ordusu bölgeyi kontrol altında tutmaktadır.

Ahıskalıların geri dönmesine karşı çıkan Ermeni nüfusu, ara sıra Ahıskalılara karşı eylemler yapmakta ve tehditler savurmaktadır.

İkincisi, Ermenistan dört yandan Türk devletleri ve toplulukları ile çembere alınmış durumdadır. Ermenistan ve Gürcistan sınır hattı boyunca her iki taraf Azeri Türklerinin bulunduğu bölgelerdir[648]. Ahıska - Ahılkelek bölgesinden Türklerin sürgün edilmesi ile Gürcü - Ermeni sınırı ortaya çıkmıştır. Gürcüler Ahıskalıların dönmesini engelleyince bölgeye Ermeni nüfusu yerleşmiştir ki, bu

[648]Ahıskalıları 1944 sürgününden sonra bölgeye yerleştirilen Gürcüler (Svan ve Megrellerle) Ermenistan sınır hattına ulaştılar. 1988'de Ermenistan'daki Azerilerin sınırdışı edilmesi ile Ermeniler Gürcistan sınır hattına ulaştı. 2 Hıristiyan topluluk böylece Türk çemberini yardılar. Aslında Ermenistan'ın güney bölgesi (Azerilerin çoğunlukta olduğu) Zengezur kazası 1923 yılına kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin idaresi altındaydı. Nahçivan Zengezur kazası ile Azerbaycan'la birleşmişti. Önce, 1923'te Moskova bu kazayı Ermenistan'a vererek, Ermenistan'ın İranla sınırdaş olması sağlandı. 1988 olaylarında ise bölgedeki Azeriler kovup Zengezur bölgesini tamamen Ermenileştirerek, Nahçıvan'nın Azerbaycan'la bağlantısını kestiler.

durum da Gürcistan'da daha tehlikeli bir sorunun Ermenistan'ın Ahıska Ahılkelek'le ilgili arazi iddialarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Anlaşılan o ki, Gürcistan Ahıska bölgesindeki Ermeni sorununu Türk sorunundan daha kolay çözebileceğini ümit etmektedir. Zira 70 milyonluk Türkiye ile mücadele etmektense 4,5 milyonluk (tahmini) Ermenistan'la mücadele etmeyi daha uygun bulmaktadır. Dikkatten (Gözden) kaçan o ki, Ermenistan'ın Ahıska Ahılkelek iddiaları Rusya, ABD ve Avrupa'nın ekser devletleri tarafından desteklenmektedir[649].

Ermeni Dış Politikası Ermenistan Dışişleri Bakanlığı ile Avrupa ve Amerika'da örgütlenmiş Ermeni Diasporasının ortak çalışmalarıyla yürütülmektedir. Büyük maddî kaynaklara ve siyasî güce sahip olan Ermeni Diasporu Avrupa ve Amerika'nın ülkelerini Kafkasyada Ermeni çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlamaktadır. Diğer taraftan Kafkasya ve Doğuda Hıristiyan Ermeni devletinin çıkarları Avrupa ve Amerika'nın çıkarlarına ters düşmemektedir. Bu bölgede etkili bir Hıristiyan devletinin bulunması onların çıkarlarına uygundur.

Ermenistan devleti ise bölgede Amerika ve Avrupa devletleri ile ters düşen Rusya'nın yanında yer almaktadır. Yani Ermenistan'ın bir eli Avrupa ve Amerika ülkelerinin, diğeri ise Rusya'nın eteğindedir. Keza, Hıristiyan dünyası aralarındaki tartışmalara rağmen Ermenistan konusunda ortak hareket etmekte, Ermenistan'a maddî ve siyasî destek vermektedirler. Denize çıkışı olmayan yer altı kaynaklardan mahrum ve çok fakir Ermenistan onların desteği ile Kafkasya'da ayakta durmakta ve hatta Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ bölgesini işgal altında tutmaktadır. Fakat Ermenistan nüfusu göç etmektedir. 1988 - 1998 yılları arasında yalnız Rusya'ya göç edenlerin sayısı 1,4 milyondur[650]. Bu tüm Ermenistan nüfusunun %30'undan fazladır.

Türk soylu halkların tam merkezinde bulunan ve onların doğal çemberi altında olan Ermenistan devleti kendi sınırlarını ebediyen garanti altına almak için "Ermeni soykırımı" iddiasını ortaya atarak, bu iddiayı Hıristiyan Dünyasına yavaş yavaş kabul ettirmektedir.

Ermenistan Azerbaycan konusunda İran'la bir çok ortak çıkarlara sahiptir. Bugün Ermenistan İranla ve İran üzerinden yaptığı ticaretle ayakta durmaktadır.

649 Avrupa Konseyi'nin Gürcistan'a kabul ettirdiği taahhütler göz boyamaktan başka bir şey değildir.

Hıristiyan dünyası Ahıska bölgesi ile ilgili politikalarında önce Ermenistan'ın sonra ise Gürcistan'ın çıkarlarını gözetmektedir.

Türk dünyasının bu problemle ilgili politikaları ciddî ve sürekli değildir. Örneğin Azerbaycan Ahıskalıların eski yurtlarına dönmesine önem vermektedir. Hatta Ahıskalıların mücadelesine en çok destek veren de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Fakat Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde Azeri Türkleri (600 000 civarında) bulunmaktadır. Gürcistan bu kozu kullanarak, Azerbaycan'ın Ahıskalılara desteğini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Borçalı bölgesindeki Azerîler sık sık Tiflis yönetiminin baskısına maruz kalmaktadır. Borçalı'dan Azerbaycan'a göçler devam etse de, toplu bir göçün yaşanmaması için Azerbaycan Gürcistan'a Ahıska konusunda baskı yapamamaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ahıskalıların vatana dönmesini sözde destekleseler de, Rusya'nın baskısı altında bu konuya ciddî müdahale edecek durumunda değillerdir. Bu cumhuriyetler problemin Rusya ve Gürcistan tarafından çözülmesi gerektiği görüşünü savunmaktadırlar

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ahıskalılara yönelik politikaları ise sık sık değişmektedir. Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal döneminde Ahıskalıların Türkiye'ye dönmesine sıcak bakan ve hatta bu konuda kanun kabul eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sonraki dönemlerde bu politikadan vazgeçerek, Ahıskalıların Ahıska'ya dönmesinden daha fazla, bulundukları memleketlerde ekonomik gelişmesini sağlamaya yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti de Azerbaycan'la aynı politikayı sürdürmektedir. Bağımsız Gürcistan Devleti'ne baskı yapılması sakıncalı olacağından, Gürcistan'ın yeniden Rusya'ya yaklaşmasına sebep olacağından endişe eden Türkiye aslında Ahıska Türklerinin vatana dönüş mücadelesine hiçbir destek vermemektedir. Türkiye devletinin bu günkü politikası Ahıskalıların bulundukları memleketlerde ekonomik kalkınmasına yardımcı olmaktır.

---

[650] Rossiya i Ego Sosedi, Problemi Etniçeskih Menşenstv, Problem no Tematiçeskiy Sbornik, Moskova 2000, 52.

F. Fergana Olaylarında Kullanılan Bazı Taktikler.

Basındaki haberlerden Haziran ayının sonuna kadar Özbekistan'da gerginliğin sürdüğü anlaşılmaktadır. Devlet yöneticileri konuşmalarında yayılan söylentilere inanmamaya, onları yayanlara karşı mücadeleye çağırıyorlardı. Basın ve yayın kuruluşları yalnız birlik ve beraberlikle bu sıkıntıların aşılacağını ifade etmeye çalışıyorlardı[651].

Bazı yazarlar ise teröristlerin uyguladıkları taktikleri inceleyerek arkasındaki güçleri belirlemeye çalışıyorlardı: "Önce toplumları birbirine düşürmek için ufak tefek söylentiler çıkarılıyor, ardından gizli beyannamelerde diğer bir halkın fakir durumu ortaya atılıyordu. Ayrı ayrı milletlerden gençler arasında tartışma ve küçük kavgalar yaşanıyor. Daha sonradan yasa dışı örgütler arasında daha korkunç ve kanlı şekilde kavgalar ortaya çıkıyordu. İlçe merkezlerinde ve fabrikalardaki genç kalabalık kışkırtılarak işin içine itilince durum değişiyordu. Silahlar yapılarak gençlere dağıtılıyor; çeşitli alkol ve uyuşturucular gençlere bedava dağıtılarak, gözü dönmüş yaratıklar haline getiriliyordu. Emniyet araştırmalarında Fergana bölgesinde gençlere 50 - 100 ruble arasında para ile silah dağıtıldığı da tespit edilmiştir. Adeta vahşi hayvana dönen haydutlar, suçluların cezasız kalmasını da fırsat bilerek, şehri mahalle mahalle, sokak sokak dolaşarak, yakıp yıkıyor, ele geçirdikleri kamyonet ve otobüslere doluşarak başka mahalle ve sokaklara, kasabalara yöneliyorlardı. Bu aşamada hedef suç şebekesine daha çok insan celp etmek, toplamaktır. Suç örgütleri iki gün sonra yeni bir eylem planı ile hareket ediyordu. Harekât büyüdükçe taktik değişiyordu Bu defa devlet kurumlarını felç etmek, yıldırmak ve gözdağı vermek için saldırılar devlet kurumlarına yöneltiliyordu. Bu arada dinî sloganlarla, insanların dinî inançları kullanılmaya başlandı. Emniyet güçlerinin müdahalesi sırasında, işledikleri suçlardan dolayı korkuya kapılan haydutlar daha da azgınlaşıp emniyet güçlerine ve askerlere saldırdılar. Çatışmalar giderek büyüdü. Sonuçta sivil halka askerin ateş açtığı veya masum insanların cezalandırıldığı gibi söylentiler ortaya atıldı. Bunlar kimin işine yarıyordu. Nedir istekleri? Ortayı karıştırarak, bulanık suda ne arıyorlardı?[652].

---

[651] V. ARTEMENKO: "İspıtaniye", Pravda Gazetesi, 27 Haziran 1989, No. 178.
[652] M.ALİMOV, V.Larin, A.KHANTSEVİÇ: "Myatej", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 7 Temmuz 1989, 4.

Başka bir gazeteci izlenimlerini gazete sayfalarına şöyle aktarıyor. "Birkaç ay önce Tiflis'teki Nisan olaylarında teröristlerin işledikleri suçların sorumluluğunu askerî birliklerin üzerine yüklemişlerdi. Onları neredeyse katil ve cellât olarak tanıtmışlardı. Dahili askerî birliklere karşı büyük propagandalar yapılmaktaydı. Bu propagandalar sırasında, bir defasında Halk Delegeleri Kurultayının kürsüsünden şöyle denilmişti: "Acaba, Dahili Askerî Birlikler gerçekten gerekli mi?"

Ben eminim ki, bu tür propagandalar yapılmasaydı, Fergana'daki olaylar büyüyerek kitlesel terör ve katliam boyutlarına ulaşamazdı. Bu özel tartışmalar olmasaydı, eminim ki, teröristler tamamen cezasız kalarak, bu kadar kötülük ve vahşeti üç günde yapamazlardı. Orada bu kadar kayıplar verilmez, askerî birlikler oraya silâhsız girmezlerdi (onların otomatik tüfekleri şöyle dursun koruyucu kalkan ve jopları dahi yoktu) ve teröristler karşısında aciz kalmazlardı.

Bu sırada olaylarda hayatını kaybedenlerin sayısı ile ilgili çelişkili bilgiler yayınlanmaktadır. Hatta gazeteler birbirlerini çelişkili haberler konusunda eleştirmektedirler. Özellikle yerli basın Moskova merkezli basını, Ahıska Türklerinden ölenlerin sayısını abartmakla suçluyordu[653].

19 Haziran 1989 tarihindeki bilgilere göre tespit edilen 98 cesetten 69'u Ahıska Türklerine, 19'u Özbeklere, 1'i Taciklere, 9'u ise kimliği belirsiz kişilere aittir. Teröristler, 753 konutu, 27 devlet binasını kundaklamış, 275 otomobili ateşe vermişlerdi. Haydutlardan ele geçirilen silah sayısı 8970'dır. Olaylarda 136 asker ve 57 polis yaralanmış, 41 kişi hastaneye kaldırılmıştır. Fergana bölgesinden Rusya Federasyonu'nun değişik vilâyetlerine 16 282 Ahıska Türkü tahliye edilmiştir.

22 Haziran 1989'da SSCB İçişleri Bakanlığı Basın Merkezinden verilen bilgilere göre hayatını kaybeden 99 kişiden 69'u Ahıska Türkü, 20'si Özbek, 10'u ise diğer milletlerdendir[654].

SSCB Yüksek Sovyeti'ne Cumhuriyet Baş Savcısı A.Sukharev'in verdiği raporda Fergana olaylarında hayatını kaybedenlerin sayısı 112 olduğu (63 Ahıska Türkü, 38 Özbek ve diğerleri), 1 032 sivil ve 150'den fazla askerin yaralandığı tahrip edilen konut sayısının ise 856 olduğu belirtilmiştir. Bazı eylemlere 70 000 civarında kişi katılmıştır. 2 000 kişi tutuklanmış, 364'ü ise yargı önüne

---

653 Almaz İSTEKOV: "Fergana: Sobitiya i Faktı", Türkestan Gazetesi, No.1, Ocak-Şubat 1990, 5.
654 Ferganskaya Pravda Gazetesi, 22 Haziran 1989.

çıkarılmıştır[655]. Fergana olayları sırasında Özbekistan'da 109 000 Ahıska Türkü bulunuyordu. Bu nüfusun 16 000'i Fergana'da, 44 000'i Taşkent'te, 19 000'i Sırderya'da, 18 000'i Semarkant'ta, 5 000'i Andican'da, 3 000'i Namangan'da, 2 800 kişi de Kaşkaderya'da yerleşmişti.

Kitlesel saldırılar Fergana vilâyetinin 15 ilçesini sarmıştı. Margilan, Taşlak, Hokant, Fergana, Kuvasay, Ahun Babayev ve Özbekistan ilçelerindeki saldırıların kanlı sonuçları oldu. 128 ceza dosyası Özbekistan SSCB mahkemelerinde görüşülmüş ve 4 Ahıskalı'yı kasıtlı öldürdükleri için iki kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Yüzbaşı Mamadcanov'a haydutlara yardım ve yataklıktan dolayı 5 yıl hapis cezası verilmiştir[656].

Emniyet birimlerinin haydutların bir grubu üzerinde yaptığı incelemelerde şu sonuçlar tespit edilmiştir. Haydutlardan %18'i eğitim almış aydınlardır, %27'si köylüdür (%97'si aynı köy sakinidir), %13'ü şofördür (%50'den fazlası aynı otomobil parkında çalışmaktadır) ve % 20 - 25'i ise sabıkalılardır[657].

G. Ahıskalıların İkinci Sürgünü.

Sığınma kamplarındaki Ahıskalılar devlet yönetiminden şu tür isteklerde bulunmuşlardır[658]:

- Özbekistan'daki Ahıskalıların toplu olarak bulundukları köy ve kasabalardaki akrabalarının evlerine yerleştirilmeleri[659];
- Özbekistan'da güvenli, emniyetli bir bölgeye geçici olarak tahliye edilmeleri;
- Ahıska Türklerinin tarihî vatanı olan Ahıska bölgesine dönmeleri,
- Rusya Federasyonu'nun emniyetli bölgelerinden birine toplu olarak geçici bir süre için yerleştirilmeleri

Moskova'daki merkezi televizyonunun "Ana Haber" programında sığınma kampından yapılan röportajda bitkin, yorgun ve üzgün bir durumda olan Ahıskalı

---

655 Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Turki: dvajdı deportirovannıy norod, Baku 2000, 81.
656 N.F.BUGAY: Türki Meskhetintsı: Dolgıy put k reabilitatsii, Sborkik dokumentov, Moskova 1994, 131 - 133.
657 A.GOLOVKOV: "Zatmenie", Ogonyok Dergisi, 1989 No.28 - 29, 3; Konstantin MİKHAYLOV: "Poligon", Sobesednik Dergisi, No. 29, Temuz(iyul) 1989, 12.
658 P.STUDENKİN: "Fergana od Tutup Yanırdı", Kommunist (Bakü) Gazetesi, 15 Temmuz 1989, 3.

ihtiyar yüzünü kameraya dönerek: "Bizi Rusya'ya götürün, Rusya'nın neresinde isterseniz yer verin, yeter ki, buradan çıkarın" demişti. Bu röportaja dayanarak, sürekli şekilde bütün merkezi basın ve yayın Ahıskalıların Rusya'ya göç etmek istediklerini vurgulamaya başladı. Aslında ise, ihtiyardan önce konuşan bir Türk kadını "Biz yalnız kendi vatanımızı istiyoruz, bize Kafkasya'ya, Ahıska'ya dönmemiz için izin verin" demişti. Fakat merkezi televizyon kanalları bu konuşmayı yayınlamamışlardı.[660].

Ahıska Türkleri Rusya Federasyonu'nun Smolenski, Voronej, Kursk, Orlov, Ryazan, İvanovo, Belgorod, Tula, Oryol ve diğer bölgelerine tahliye edildi (EKLER: 8. HARİTA).

Fergana vilâyetindeki bütün Ahıska Türkleri Rusya Federasyonu'nun merkez vilâyetlerine gönderildi. Bu yeni göç sırasında Ahıskalılara toplu olarak iskan edilecekleri sözü verildiği halde, Ahıska Türkleri Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağınık olarak yerleştirildi. Rusya'nın 8 büyük vilâyetine dağıtılan halk, burada tamamen yeni sorunlarla yüz yüze gelmiştir.

Belgorod vilayetinin Rakityan ilçesinde oturan İbrahimov bu durumu şöyle ifade ediyordu:

"Abim Voronej vilâyetinde, ablalarım Rostov ve Oryol vilayetlerinde, kardeşim Bakü'de, biz de buradayız"[661].

Fergana faciasından sonra, ortaya çıkan yeni yerleşim haritasında her bir Ahıskalının Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) en az dört - beş cumhuriyetinde yakın akrabaları bulunmaktadır. Bu durum gençlerin eğitiminde ve halkın millî kültürünün geliştirilmesinde çok büyük problemleri beraberinde getirmektedir.

Hükümet ve bilhassa Başbakan N.İ. Rıjkov Ahıskalıların geçici olarak Rusya'ya gönderildiğini[662] ve 2 - 3 ay içerisinde Ahıska'ya dönüşle ilgili sorunları gidererek göçmenlerin vatanlarında iskân edilmesine izin vereceğini açıkladı.

Milletlerarası sorunların bu şekilde yani bir tarafın başka bir bölgeye tahliyesi yoluyla çözümü mümkün değildi. Sovyet yönetimi uzun süre "Sovyet Halkı" diye ortaya attığı bir halkın ve ulusun mevcut olmadığını, bunun devlet

---

[659] Taştan ASLANOV: "Krovavaya, Fergana", Vatan eşki Gazetesi, Mayıs 1991, No. 3, 3.
[660] Eziz ELEKBERLİ: "Fergane hadiseleri", Vatan Sesi Gazetesi, 6 Şubat 1991, No. 6, 2-3.
[661] T.BELAYA, "Ostonovka vı Puti?", Konsomolskoyo Pravda Gazetesi, 16 Aralık 1989.
[662] Zakir AVŞAR - Zafer S.Tuncalp: Sürgünde 50 yıl: Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 73, Ankara 1994, 28.

propagandası ürünü olduğunu iyi biliyordu. Çünkü, uzun süre "böl, yönet" politikası ile sömürdüğü halkların ulusal birliği olamazdı. Genellikle Sovyetler Birliği'ndeki millî politikaların hangi yasa ve kurallarla yürütüldüğü de belli değildi. Örneğin; anlaşılır gibi değil, Estonya niçin cumhuriyettir?, Yakutlar özerk cumhuriyete, Çukçalar özerk vilâyete sahip, ama Almanlar bir şeye sahip değillerdir. Farklı statüler, (millî eğitimde) farklı haklar tam bir karmaşa içindeydi[663].

Gerçekten, neden bir milyonluk Litvanya ve üç milyonluk Ermenistan bağımsız cumhuriyete sahipken, beş milyonluk Tataristan özerk cumhuriyet olarak Rusya Federasyonu'na bağlıdır. Kafkasya'nın üç bağımsız cumhuriyetinin yüzölçümünden tam 15 - 16 kat büyük coğrafyaya sahip (3,2 milyon km. kare) Yakutistan neden özerktir ve Rusya'ya bağlıdır vs.

Sovyetlerin çöküşünden sonra, Sovyet iç politikasının bu sorunları eski Sovyetler Birliği coğrafyasının üçte birinde, 30 milyon ahalinin bulunduğu bölgelerde patlak verdi. Yalnız Rusya'da 1992 baharında 189 bölgede etnik problemler ortaya çıktı[664].

Göç sırasında birçok aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Taşkent'ten gönderilen 170 civarında Ahıska Türkü Krasnodar il yönetimi tarafından kabul edilmemiş ve hava alanında birkaç gün tutulduktan sonra geri gönderilmişlerdir[665].

Rusya'nın Merkez bölgesindeki Smolenski vilayetine 2200 göçmenin tıbbi kontrolleri yapılarak iskan yerlerine gönderildiği, ayrıca göçmenlere 200 ruble para dağıtıldığı ve 28 okulda ahaliden ev eşyaları toplanması için kampanya başladığı gelen haberler arasındaydı[666].

Göçmen Ahıskalılar çok küçük gruplarla Rus köylerine dağıtıldılar. Toplu olarak yaşamaya alışmış Ahıska Türkleri Rusya'nın merkez vilâyetlerinden Güney Kafkasya'ya doğru sızmaya başladılar. Kabardin - Balkar ve Çeçen - İnguş Özerk cumhuriyetlerine, ayrıca Krasnodar ve Stavropol vilâyetlerine kısa bir sürede 20 000 Türk göç etti. Fakat bu bölgedeki halklar ve özellikle Rus Kazakları, Türklerin

---

663 Konstantin MİKHAYLOV: "Poligon", Sobesednik Gazetesi, No.29 Temmuz, 1989, 12.

664 Rossiya i Eğo Sosedi, Problemi Etniçeskikh Menşenstv, Problem po Tematiçeskiy Sbornik, Moskova 2000, 10 - 11.

665 A.KOLESNİKOV: "Krasnodar. Kogda Khleb-sol ne vı radost", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 15 Haziran 1989, 1.

666 I. KRASNOVSKİ: "Smolensk. Kogda Khleb-sol ne vı radost", Komsonolskaya Pravda Gazetesi, 15 Haziran 1989, 1.

gelmesine sıcak bakmıyorlardı. Bu nedenle Türklerin bir kısmı kuzeye Rostov vilâyetinin uçsuz bucaksız steplerine, diğer bir kısmı güneye Dağıstan üzerinden Azerbaycan'a, bir başka kısmı ise batıya Ukrayna'ya kaymak zorunda kaldılar.

Tahliye sırasında Özbekistan'ın diğer bölgelerindeki Türkler de göçe zorlanıyordu. Birinin arabasını yakıyor, diğerini dövüyorlar, tehditleri devam ettiriyorlardı[667]. Bu baskılar sonucu Fergana bölgesi dışındaki bölgelerden de Ahıskalılar göç etmeye başladı. Türkler kendi imkânları ile göçmen olarak Türkmenistan'a ve Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a gelmeye başladılar.

Aslında serbest göçmenlere devlet yardımı yapılmadığından dolayı hiçbir cumhuriyet onları kabul etmek istemiyordu. Dönemin Azerbaycan KP MK Başkanı (Birinci Sekreteri) A. Vezirov da aynı fikirde idi. Hatta, Ahıskalıların temsilcileriyle görüşen yardımcısı A. Resizade: "Biz Ermenistan'dan 300 000 göçmen kabul etmek zorunda kaldık, fakat Moskova bize bir kuruş ek yardım yapmadı. Kusura bakmayın, biz Ahıskalıları kabul edecek durumda değiliz" diyerek Türkleri kabul etmekten kaçındı. Fakat Ahıska Türkleri Geçici Organizasyon Kurumunun Bakü Komitesi ve Azerbaycan Halk Cephesinin birlikte düzenlediği mitingler sonucu, Azerbaycan halkının talebi karşısında Vezirov yönetimi geri adım atmak zorunda kaldı.

1989 yılı Haziran ayının ortalarında Bakü merkezî Demiryolu İstasyonunda Özbekistan'dan gelen Ahıskalı göçmenlerin karşılama merkezi oluşturulmuştu. Merkeze Ahıskalı genç Seyfeddin Mehmet (Buntürk) başkanlık etmekteydi. Burada Türkmenistan ve Hazar Denizi üzerinden, Özbekistan'dan, Rusya'dan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen göçmenler karşılanıyordu. Günün her saatinde uçakla, gemi ve trenlerle ortalama 100 - 150 kişi geliyordu. Karargahta kayıtları yapıldıktan sonra göçmenler istasyonun otelinde ve özel yolcu vagonlarında yerleştiriliyordu. Göçmenlere burada yatak, yorgan ve bazı eşyalarla beraber günde üç kez sıcak yemek veriliyordu. Hastalara, çocuk ve yaşlılara özel hizmet verilmekteydi. İstasyonda bekleyen yolcu vagonları ve otobüslerle göçmenler akrabalarının bulunduğu veya Ahıskalıların eskiden beri yaşadıkları bölgelere sevk ediliyor ve onların karşılanması organize ediliyordu[668].

---

[667] Svetlana BULAŞOVA: "Ne Khoçu tak jit... Turki-Meskhetintsi vı Ruskoy Derevne", Nedelya Gazetesi, No. 33, 1990, 7.

[668] Saheddin HÜRŞANOĞLU: "Kaçkın Türklerin Harayı" (makale), Diderginler Kitabı, Bakü 1990, 227; Gourban OSMANOV: Ahıska Türkleri (1908-1989), Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001, 153.

Ahıska Türklerinin toplu şekilde Azerbaycan'a göç etmesi bu iki halkın (Azerî Türkleri ile Ahıska Türklerinin) etnik ve tarihi birliğiyle ilgilidir. Özbekistan"n Andican, Semerkant, Fergana ve diğer vilâyetlerinden binlerce Türk Azerbaycan'a göç etti[669].

Fergana olaylarından sonra Özbekistan'daki Türklere baskılar devam etmekteydi. 19 - 21 Şubat 1990'da Buka ilçesinde Ahıskalıların yaşadıkları "Ekimin 40 yılı" ve Karabağ kasabasındaki Özbekler yeniden Türklere saldırdılar. Saldırı sonucunda, 46 konut kundaklandı ve 100'e kadar insan yaralandı. 2 000 Ahıska Türkü Özbekistan'ın Yarkent ilçesine nakledildi. Onlar Kumuşkan sanatoryumunda yerleştirildiler.

Türkler burada da rahat edemedi. Haydutlar Mart'ın 2 - 3'ünda Parkent'te olaylar çıkardılar. Çatışmalarda 4 kişi hayatını kaybetti, 150 sivil ve 107 asker yaralandı. Tacikistan'da da Türklere yönelik olaylar tespit edilmiştir. Bölücülük yaptığı için 5 kişi gözaltına alınmıştır[670]. SSCB İçişleri Bakanlığı yasa dışı örgütlere karşı Organize Bölüm Başkanı A.M. Logovinon'un 8 Ekim 1989 tarihli raporunda Fergana olayları ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir. Tutuklananlar 225 kişi - 147'si toplum düzenini bozmaya yönelik eylemlerde bulunduğu için, 41'i kasıtlı adam öldürmekten, 17'si yağmalama, 20'si ise diğer suçlardan, 184 kişi ise tutuksuz yargılanmaktadır. Tutuklananlardan 223'ü erkek, 2'si ise kadındır. Tutukluların 210'u Özbek, 8'i Tacik, 4'ü Rus, 1'i Tatar, 1'i Ahıskalı ve 1'i de Azerbaycanlıdır[671].

20 Haziran 1989 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet'i Milletler Şurası Başkanı R. Nişanov ve G. Tarazeviç'in imzası ile Ahıska Türklerinin problemleri üzere Komisyon kuruldu.

26 Haziran 1989 tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu, Özbekistan'daki daimi konutlarını terk etmek zorunda kalan ve Rusya Federasyonu'nun vilâyetlerinde ikâmet eden Ahıska Türklerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile ilgili tedbirler hakkında 503 No-lu kararı kabul etti.

---

[669] E.KERİMOV: "Ahıska Türkleri iki defa deportasiya edilmiş halktır", Ayna Gazetesi, 27 Ocak 1996, No. 4, 12.

[670] (Fars soylu Taciklerin Türk birliğine sıcak bakmadıkları bellidir. Özbekistan'daki Fergana olaylarında Türklere karşı katliamlarda onların aktif rol oynadığı görünmektedir. Arap devletlerinden, Afganistan'dan ve kısmen de İran'dan Orta Asya'ya sızan Vahabilerin etkisi altında kalan Tacikler olayların başlamasında ve büyümesinde büyük rol oynadığı düşünülmektedir) N.F.Bugay: a.g.e., 133.

[671] N.F.BUGAY: a.g.e., 126.

Özbekistan SSC Bakanlar Kurulu da 5 Temmuz 1989'da bu kararı esas alarak 218 No-lu kararını kabul etti. Karara göre göçmen Ahıskalılara aile reisine 2000 ruble ve her aile bireyine 500 ruble yardım yapılması kararlaştırıldı. Fakat, bütün kararlar kağıt üzerinde kaldı[672].

Fergana olaylarından bir ay sonra 74 000 Ahıskalının Özbekistan'ı terk ettiği belirlendi. Bu nüfusun 40 000'i Azerbaycan'a, 17 500'ü Kazakistan'a, 16 000'i ise Rusya Federasyonu'na göç etmişti. Ahıska Türklerinin göçü bugün de devam etmektedir[673].

Özbekistan'ı terk ederek Rusya Federasyonu'nun vilâyetlerine tahliye edilen Ahıska Türklerinin dağılımı (1 Ocak 1990)[674] 11. TABLO'da gösterilmiştir.

[672] N.F.BUGAY: a.g.e.,102-105; Arif YUNUSOY: a.g.e., 82 - 83.
[673] Arıf YUNUSOV: Meskhetinskie Turki: dvajdı deportirovannıy narod, Baku, 2000, 82.
[674] N.F.BUGAY: a.g.e., 129.

VIII. BÖLÜM:
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU'NA DAĞILAN AHISKALILARIN DURUMU VE NÜFUSU.

A. Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ahıskalıların Nüfusu.

Sovyetler Birliği'nın resmî kayıtlarında sadece Ahıskalılar "Türk" olarak adlandırılmışlardır. Dolayısıyla 1926 yılında yapılan ilk nüfus sayımında " Türk" nüfusu 137.921 olarak belirtilmiştir. Bu rakam o yıllardaki Gürcistan nüfusunun % 5,27'sini teşkil etmektedir.

1929 yılı basımı Sovyet Ansiklopedisi kayıtlarında ise Ahıska nüfusunun % 55'nin Türklerden oluştuğu kaydedilmektedir.

Ancak, Sovyetler Birliği'nin 1935 - 1936 yıllarından itibaren Ahıska Türklerini "Türk" yerine "Azerbaycanlı" olarak adlandırmaya, hatta okullardaki eğitimi Azeri Türkçesiyle yapmaya başlaması; yine bir kısım Türklerin Gürcü tâbiiyetini kabul edip Gürcü soyadları almaları nedeniyle 1944 yılındaki sürgüne kadar Ahıska'da ne kadar Türk bulunduğunun tespiti yolunda sağlıklı bilgilere ve istatistiklere ulaşmak mümkün değildir. Ne var ki bu çerçevede gerçek sayının 1926 sayımında ortaya çıkan 137.921'in çok üzerinde olduğu açıktır.

Sürgün ve göçlerin yanı sıra Ahıskalıları diğer milletler ve Türk halkları arasında eritme politikalarının etkisini müteakip yıllarda yapılan nüfus sayımında gözlemlemek mümkündür.

1970 yılında 78.513, 1979 sayım sonuçlarında da 92.689, olarak açıklanan "Türk" nüfus 1989 sayımlarında 207.369'a çıkmıştır ki, bu aynı zamanda çok yüksek bir nüfus artış hızının da göstergesidir.

Ahıska Türklerinin Özbekistan,Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgeleri, Azerbaycan, Ukrayna, Rusya Federasyonu içerisinde dağınık olarak yaşaması, milliyetlerini içinde yaşadıkları diğer Türk halklarının adları ile ifadeleri (Kazak, Azeri, Özbek, Kırgız gibi), resmi kayıtlarda hatalar bulunabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir[675].

---

[675] Zakir AVŞAR – S. Zafer TUNCALP: Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 73, 9-10; Mehmet BEYDOĞAN: Türk Dünyası ve Ahıska Türklerinin yeri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doc. Dr. Yılmazçelik İbrahim (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı) Elazığ 2000, 9-10.

Sovyetler Birliği'nde 1989'da yapılan sayım sonuçlarına göre Ahıska Türklerinin sayılarının Cumhuriyetlere göre dağılımı[676] TABLO 12'de gösterilmiştir.

Fergana faciası ve ardından Sovyetler Birliğinin çöküşüyle Ahıska Türklerinin büyük bir coğrafyaya dağılması nedeniyle Ahıskalıların sayısını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir.

Ahıska Türklerinden Nüfusun 188 000'i (%91) Türk dilini Anadili olarak benimsemişlerdir. Rus dilini Anadili olarak kabul edenler 3 800 (%2), diğer dilleri kabul edenler ise 14 700 (%7) kişidir. Bu rakamlar Türklerin asimle edilmesi ve Ruslaştırılması politikalarının tamamen iflas ettiğini kanıtlamaktadır. Fakat Rusya ve Kırgızistan'da Sovyet yönetimi daha fazla başarılı olmuş, Kırgızistan'da nüfusun %63'ü Türk dilini anadili olarak belirtmişlerdir. Azerbaycan'da ise Ahıskalılar kendi dillerini, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini tamamen koruyabilmişlerdir. Bu bölgede Ahıskalılarla Azerbaycanlıların dil ve kültürlerinin benzerliği dolayısıyla yerli Türklerin ekseri Azerbaycan şivesini bilmektedir. Ahıska Türklerinin %6'sı Azerbaycan Türkçesini anadili olarak kabul etmişlerdir[677].

Bilim adamlarının Sovyetlerin son nüfus sayımına kuşku ile yanaştıkları anlaşılmaktadır. Ahıska Türkleri konusunda araştırmalar yapan A.G.Osipov'a göre 1993 yılında Ahıskalıların nüfusu 230 000 - 250 000, 1999'da ise 270 000 - 280 000 civarlarındadır[678].

Uluslararası Vatan Cemiyeti'nin belgelerine göre 1997'de Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki Ahıska nüfusu 275 000'den fazladır. Kazakistan'da 96 000, Rusya'da 73 000, Azerbaycan'ın 46 ilçesinde 63 000, Kırgızistan'da 28 000, Özbekistan'da 12 000, Ukrayna'da 2 500, Gürcistan'da 187 ve Belorus'ta (Beyaz Rusya'da) 24 kişi yaşamaktadır[679].

---

676 Natsıonalnıy sostav naseleniya SSSR. Po dannım Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989g, Moskova 1991, 6, 13-15, 22, 32, 92, 102, 118, 126; Nadir Devlet: Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1992, 62; Zakir AVŞAR, Zafer.S.TUNCALP: Sürgünde 50 yıl, Ahıska Türkleri, TBMM Yayınları No:73, 10-11; B. Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, Ferhan YORULMAZ, Ayşe YORULMAZ:Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Vadi Yayınları, Ankara 1994, 69.

677 Natsionalnıy sostav naseleniya SSSR. Po dannnım Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989g, - Moskova, 1991, 6, 13-15, 22, 32, 92, 102, 118, 126.

678 A.G.OSİPOV: Osnovnıe napravleniya izmeneniy vı samosoznanii i kulture Akhaltsikhskikh (Meskhetinskikh) Turok (20-e godı XX - 90-e godı XXv.) Avtorefarat (Doktora Tezi) Kandidatskoy dissertatsii, Moskova 1993, 20.

679 Arif YUNUSOV: Meskhetinskie Turki, Dvajdı deportirovannıy narod, 93-94.

Türkiye kaynaklarında ise Fergana olayları öncesi Ahıskalıların nüfusu 339 500 kişi olarak gösteriliyor: Özbekistan'da 160 000, Kazakistan'da 85 000, Kırgızistan'da 32 000, Azerbaycan'da 35 000, Rusya'da 28 000, Gürcistan'da 2 500 kişi yaşamaktadır. Bu kaynaklarda 1995 yılındaki Ahıska nüfusu 355 000 olarak aktarılıyor: Azerbaycan'da 135 000 kişi, Kazakistan'da 105 000, Kırgızistan'da 35 000, Özbekistan'da 10 000, Rusya'da 65 000 ve Ukrayna'da ise 6 000 kişi bulunmaktadır[680].

Azerbaycan Tarihçisi Arif Yunusov'a göre ise Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerindeki Ahıskalıların sayısı 260 000'le 335 000 arasındadır; Azerbaycan'da 90 000 - 110 000 arası, Kazakistan'da 80 000 - 100 000 arası, Rusya'da 50 000 - 70 000 arası, Kırgızistan'da 25 000 - 30 000, Özbekistan'da 10 000 - 15 000, Ukrayna'da 5 000 – 10 000[681] ve Gürcistan'da ise yaklaşık 650 kişi bulunmaktadır[682].

B. Rusya Federasyonu'nda Ahıskalılar.

Fergana olaylarından sonra Rusya'da iskan edilen (17 000) Ahıska Türklerine özel devlet yardımı yapılması için Rusya Federasyonu Bakanlar Kurulu 13 Temmuz 1989 tarihinde 220 sayılı ve SSCB Bakanlar kurulu ise 26 Temmuz 1989 tarihinde 503 sayılı kararları kabul etmiştir. Amaç yapılan sosyal yardımlarla, Türklerin yeni iskan yerlerine adapte olmasına yardımcı olmaktır. Üstelik bu programın Rusya'nın Avrupa kısmının merkez şeridinin kuzey bölgelerinde uygulanması öngörülmüş, (Orlov, Tverski, Smolenski, Kursk, Belgorod ve Voronej vilayetleri) fakat Ahıska Türkleri bu bölgelerdeki hayat şartlarına alışamamışlardır. Sürgünden önceki vatanlarında ve sonradan Orta Asya'da geleneklerine uygun şekilde geçimlerini tarım sektöründe çalışmakla, bağcılık ve hayvancılıkla sağlayan Ahıskalılar iskan yerlerinde bu ortamı bulamamışlardır. Devlet desteğinin yeterli olmaması ve hatta kesilmesi diğer

---

680 Zakir AVŞAR - S. Zafer TUNCALP: Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri, Ankara 1994, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73, 11-13; Kiyas ASLAN: Ahıska Türkleri, Ankara 1995, 19, 32-33; Dilek SÖNMEZ: Ahıska Türkleri, Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 1996, 26 - 29; Gourban OSMANOV: Ahıska Türkleri (1908-1989), Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, 161-165.

681 Rassaddin RASULOV: "Turki Meskhetintsı-56 let vı ssılke", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalcik şehri, Nisan 2001, No. 3 (15), 4.

taraftan küçük gruplarla büyük bir bölgeye dağıtılan Ahıskalıların arasındaki ilişkilerin, aile ve akrabalık bağlarının kopması üzerine göçmenler Rusya'nın güney bölgelerine (Krasnodar, Stavropol, Rostov ve Kuzey Kafkasya'nın başka bölgelerine) göç etmeye başladılar. Güneyde havanın sıcak olması ve ekilmemiş boş hazine topraklarının bulunması, diğer taraftan daha önceden 2 000 civarında Ahıska Türkünün Krasnodar bölgesinde yerleşmesi Türkleri bu bölgelere celp etmiştir.

Bugün Rusya'nın altı merkezi vilayetinde yaklaşık 11 000 Türk bulunmaktadır. Rusya'nın diğer bölgelerinde Ahıska Türkleri şu şekilde yerleşmişlerdir. Kraşnodar bölgesinde 13 000 - 16 000 kişi, Rostov vilayetinde 13 000 - 15 000, Kabardin - Balkar Özerk Cumhuriyetinde 5 500, Belgorod vilayetinde 5 000, Volgograd vilayetinde 4 500, Stavropol bölgesinde 3 000 – 3 500, Votonej vilayetinde 2 500 - 3 000, Kalmıkya, Astarhan, Kursk ve diğer vilayetlerde ise 5 000 civarında.

Göçün başlangıcında Krasnodar bölgesinin yerel yönetimi Ahıskalılara ilgi duymuş ve hoşgörü ile yaklaşmıştır. Fakat sonralar Ahıskalılara karşı tavır değişmiş ve hatta bu bölgeye göç edenleri yeniden Rusya'nın merkez vilâyetlerine göndermişlerdir. Krasnodar valiliğinin kararı ile Türklerin bölgeye kayıt yaptırmaları yasaklanmıştır. Yerli devlet organları Ahıskalılara baskı yaparak cezalar uygulamaya başlayınca, Türk nüfusunun büyük bir kısmı Azerbaycan'a göç etmiştir.

Ağustos darbesinden sonra Sovyetler Birliği'nin çöküşü de Ahıskalıların durumunda bir ilerlemeye neden olmadı. 6 Şubat 1992 tarihinde kabul edilen "Rusya Federasyonu Vatandaşlığı" kanunu muci000ce Ahıska Türklerinin Rusya vatandaşlığına kabul edilmesi gerekiyordu. Fakat Krasnodar ve Stavropol bölgelerinde, ayrıca Kabardin - Balkar Özerk Cumhuriyetinde göçmen Ahıskalılar yerel yönetimin ciddî engellemelerine takıldılar. Krasnodar'da 10 000 Stavropol'da yaklaşık 400 ve Kabardin Balkar'da ise 400 - 700 kadar Ahıskalı'ya ikamet izini verilmedi[683].

Kuzey Kafkasya'da Ahıskalıların durumu aynı değildir. Örneğin Rostov vilayetinde ve Kabardin - Balkarda, Stavropol bölgesinin bir kısmında Ahıskalılara

---

[682] Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Turki. Dvajdı deportirovannıy narod, 94.
[683] A.G.OSİPOV: Rossiyskiy opit etniçeskoy diskriminatsii. Meskhetintsi vı Krasnodarskom krae, Moskova, 1999, 8 - 9.

karşı açık baskı politikaları genellikle gözükmemektedir. Buralarda ekonomik problemler göze çarpmaktadır. Bazı bölgelerde ise (Çeçenistan'da, Dağıstan'da ve Karaçay -Çerkez'de), özellikle Rus Kazakları'nın millî hareketleri Ahıska Türklerinin durumunu güçleştirmektedir. Fakat Krasnodar bölgesindeki durum vahimdir. Bu bölgede Ahıskalılara karşı açık şekilde baskı, ayrımcılık, işkence ve ceza politikaları uygulanmaktadır. Ahıskalılar işe alınmıyor, konut edinmelerine izin verilmiyor, pasaport ve kimlik almaları engelleniyor. Bu bölgedeki Türklerin büyük bir kısmı mal ve can güvenliğinden mahrum Rusya vatandaşlığından, göçmen haklarından yoksun durumdalar. Devlet yönetimlerinin kışkırtıcı politikaları sonucunda, Türklere karşı Rus Kazakları'nın millî harekâtı baş göstermiştir. Baskılara karşı küçük bir itiraz ise Kazakların bazen şiddet olaylarına kadar varan açık tepkileri ile karşılaşıyor. Yerel yönetimin bu gayri insanî politikaları, Rusya'nın merkezî yönetimi tarafından da desteklenmektedir[684]. 18 Haziran 1994'te Rusya Devleti'nin 1129 sayılı genelgesi ile Rusya'daki Ahıska Türklerinin problemleri üzere devlet komisyonu kuruldu. Bu komisyon üyelerinin Gürcistan gezisinden sonra 16 Ağustos 1994'te Gürcistan ve Rusya arasında Ahıskalıların Gürcistan'a dönmesi konusunda işbirliği protokolü imzalandı. Komisyonun gezisi sırasında Gürcü tarafı 100 "Meshi" ailesini Tsalka ilçesinde yerleştirmeye söz verdi[685].

Gürcistan'ın bu önerisi Kuzey Kafkasya'da özellikle Krasnodar bölgesinde Türklere baskıların artmasına neden oldu. 1994 - 1995'te Kazaklar emniyet güçleri ile birlikte "pasaport rejiminin kontrolü" adı altında denetimler yaparak Türkleri bölgeden kovmaya başladılar. Benzeri operasyonlar Stavropol, Rostov ve Volgograd vilayetlerinde de yapıldı[686]. Türklerin bir kısmı baskı ve terör nedeniyle bölgeyi terk ettiler.

1997 yılında Rusya Ahıskalıların Türkiye Cumhuriyetine göç etmesi teklifini ortaya attı. 1998 Temmuzunda ise Krasnodar'dan 23 aile (yaklaşık 130 kişi) baskılar sonucu evlerini satarak hiçbir antlaşma yapılmadan geri dönmemek şartı

---

[684] Arif YUNUSOV: Meskhetinskie Turki. Dvajdı deportirovannıy narod, 97-98.

[685] Aslında Tsalka ilçesi'nde ikamet etmekte olan (Kurtuluş savaşı döneminde Türkiye'den göç etmiş) Rumlar Sovyetlerin çöküşünden sonra Yunanistan'a ve Rusya'ya göç edince onların boşalmış köylerini Ermeniler zaptetmeye başladı. Ahıskalıların buraya iskan edilmesi yeni bir münakaşalar doğurabilirdi. Bu nedenle Ahıskalılar bu teklife sıcak bakmadılar.

[686] A.G.OSİPOV, Çerepova Ö.I: Naruşenie prav vınujdennıkh migrantov i etniçeskaya diskriminatsiya vı Krasnodarskom krae (polojenie meskhetinskikh turok), Moskova 1996, 9 – 54; A.G.OSİPOV: Rosiyskiy opıt etniçeskoy diskriminatsii: Meskhetintsı vı Krasnodarskom Krae, Zvenya Moskova 1999, 13 – 66.

ile özel uçakla Türkiye'ye (Antalya) gönderildi. Onların pasaportlarında Rusya vatandaşlığı bulunmadığı ve daimî kalmak için Türkiye'ye gönderildikleri kaydedilmişti. 1998'de (Ağustosta) Krasnodar'daki Türklere haksız olarak, "Rusya Federasyonu vatandaşı değildir" kaydı ile geçici kimlik belgeleri verildi.

Ardından, 1999'da 20 aileden ibaret ikinci grup Krasnodar'dan Türkiye'ye gönderildi[687].

Ahıskalılara haksız uygulamalar bugüne kadar devam etmektedir. Hatta 2001'de Ahıskalıların geçim kaynaklarını kesmek ve ekonomik sıkıntılara sokmak için belirli bölgelerde Türklere toprak veya çiftlik kiraya verilmesi yasaklandı. Hatta Krasnodar valisi bununla ilgili resmî genelgeler yayınladı. Yerli basın "Davetsiz misafirler"i bölgeden çıkarmak için kışkırtıcı yayınlar yapmaya başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Bush hükümeti ise 2002'den başlayarak 25 000 Türk nüfusunu mülteci statüsü ile ülkesine kabul etmek istediğinde olduğunu açıkladı. Aslında ABD'nin amacı sorunun çözümüne yardımcı olmak değildir. Aksi taktirde ABD Hükümeti hem BDT'deki Ahıskalılara, hem de Türkiye'ye göç etmiş Türklere yardımda bulunurdu. Zira 60 - 70'li yıllarda Amerika Hükümeti ikinci Cihan Savaşında zarara uğrayan bir çok halka yardım yapmıştır[688]. Fakat, Ahıskalılara ABD Hükümeti şimdiye kadar hiçbir yardım yapmamıştır. Aslında ABD'nin amacı Türkiye'nin nüfuzuna uluslararası arenada darbe vurmaktır. Keza, ABD Türkiye'ye "bakın biz sizin soydaşlarınızı (Türkleri) zor durumdan kurtarmak için dünyanın bir ucundan, diğer ucuna (ücretsiz) götürüyoruz, fakat siz (Türkiye) kendi soydaşlarınızın zor durumuna seyirci kalmaktasınız", mesajı vermeye çalışıyor. Ahıskalılar çok uygun şartlara rağmen bu muhacerete de sıcak yaklaşmamaktalar; toplu yaşamaya alışmış Türkler aile ve akrabalarından uzak düşmeyi ve bölünmeyi düşünmüyorlar.

---

[687] A.G:OSİPOV: Rosiyskiy opıt etniçeskoy diskriminatsii: Meskhetintsı vı Krasnodarskom Krae, Zvenya Moskova 1999, 69-72.

[688] İsmail SOYSAL: Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975), İSİS İstanbul 1997, 44; İsmail SOYSAL: Türkiye dış politikası İncelemeleri için Kılavuz (1919 – 1993),64.

C. Gürcistan'da Ahıskalılar

1. Gürcistan Devleti'nin Ahıskalılarla İlgili Kararları.

Ahıskalıların Gürcistan'a göçü 1960'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Gürcü yönetimi göç edenleri " Meshi " ve "Müslüman Gürcü" takma ismiyle kabul etmişti. 1989 yılına kadar Gürcistan'da Ahıska Türklerinden 60 aile (300 kişi) bulunuyordu. E. Şevardnadze'nin iktidara gelişi ile Ahıskalılar yeniden Gürcistan'a dönmeye başladı. 1990 yıllarının sonlarında Gürcistan'da 643 Meshi ailesi bulunuyordu. Onlar Gürcistan Cumhuriyetinin 6 ilçesinde; Samtredya'da (Ahali İaneti köyünde, 148 kişi), Ozurgetti'de (Nasakirali ve Narvdji köylerinde 184 kişi), Haşur'da (Tskhramukha ve Agarebi köylerinde 29 kişi), Ahıska'da (Ahıska kentinde 60, Mugaret köyünde ise 2 kişi) ve Acaristan'ın iki ilçesinde - Khelvaçaur (Gonio, Akhalşeni, Khelvaçavri, Urekhi ve Kveda Sameba köylerinde 76 kişi) ve Kabuletti'de (Tsetskhlavri, Tskavrorka ve Oçkhamuri köylerinde 41 kişi) iskana tabi tutulmuşlardır[689].

Ahıskalıların kendi tarihî vatanlarına değil, Gürcistan'ın başka bölgelerine dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Gürcistan'daki ekonomik sıkıntılara rağmen köylerde iskan edilen Ahıskalılar kısa sürede çalışkanlıkları sayesinde durumlarını iyileştirebilmişlerdir. Göçmen çocuklar okullarda Gürcü dilinde eğitim almaktadırlar. Diğer ahali ise Gürcü dilini kendileri öğreniyor. 643 Ahıskalı Türk'ten yalnız 42'si Gürcüce bilmemektedir. 524 Ahıskalı evde Türkçe konuşmaktadır.

Ahıskalıların esas problemi göçmen statüsünde olmalarıdır. 1993 Mart'ında Gürcistan'da Vatandaşlık Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu tarihe kadar Gürcistan'da 5 yıl oturan Ahıskalılar otomatik olarak Gürcistan vatandaşlığına girmişlerdir.

1993 yılında 295 Meshi Gürcistan vatandaşlığına girmiştir. 1994 - 1997 yıllarında ise hiç kimseye vatandaşlık verilmemiştir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve AB'nin Mültecileri Kurumunun olaylara müdahalesi ile Gürcistan Vatandaşlığı yasasına Ahıska Türkleri ile ilgili 27'nci madde eklenmiştir. 1998 - 1999 yıllarında 36 Ahıskalı (Meshi) Gürcistan vatandaşlığına alınmıştır.

---

[689] Arif YUNUSOV: a.g.e., 100.

Sovyet döneminde Ahıska Türklerinin vatana dönüş ile ilgili problem ortaya çıktığında Gürcistan yönetimi ekonomik ve sosyal sorunları ileri sürerek buna karşı çıktı. Sonradan Gürcistan'a dönmek isteyenlere Gürcü soyadları kabul etmesi şartı koşulmuş geri dönenleri Ahıska'ya değil başka bölgelere yerleştirmişlerdir.

Bağımsız Gürcistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı Zviad Gamsahurdiya döneminde (1992) Ahıska problemi dile getirilmedi. 1994 yılında E.A. Şevardnadze'nin iktidara gelişiyle problemin çözümünde yeni alternatifler ortaya atıldı.

Bu dönemde Şevardnadze'nin önerisi ile "1994'te Güney Gürcistan'dan göç ettirilmiş halkların problemleri konusunda komisyon" kuruldu. Guram Mamulya başkanlığında bu komisyon 1992'de Rusya'nın Krasnodar bölgesine gezi düzenledi ve "1994 yılında Gürcistan'ın Ahıska ve Çavahet bölgelerinden göçe zorlanmış halkın haklarının iade edilmesi için "ortak tasarı" hazırlandı. Planda halkın geri dönmesi için 1992'nin ikinci yarısında uygun bir ortamı, yaratmak teklıf ediliyordu. Fakat bu tasarı da kağıt üzerinde kaldı.

E.Şevardnadze'nin 18 Mayıs 1993 tarihli 106 sayılı emri ve Bakanlar Kurulunun 23 Ağustos 1994 tarihli 589 sayılı kararı Gürcistan yönetiminin sorunun çözümüne sıcak baktığını ortaya koymaktaydı. Fakat, bir çok kaynakta gösterildiğinin aksine bütün bu kararların dünya kamuoyunu yanıltmak için alındığı anlaşılmaktadır. Abhazistan ve Güney Osetya sorunlarını, ekonomik sıkıntıları, 300 000 civarında göçmenin sorunlarını ortaya atan Gürcistan'ın aslında Ahıska problemini çözmek niyetinde bulunmadığı belirlenmiştir.

1996 yazında E. Şavardnadze 1992 Bişkek Antlaşmasını (BDT ülkeleri arasında) Gürcistan'ın imzalanmadığını gerekçe göstererek, Gürcistan'da ilk önce göçe zorlanmış halklara haklarının iade edilmesi hakkında kanun kabul edilmesi sonra iki taraflı antlaşmalarla göçmenlerin eski yurtlarına dönmelerinin sağlanması gerektiğini bildirdi.

Sonunda 9 Aralık 1996'da Gürcistan Cumhurbaşkanı göçe zorlanan Gürcistan Meshilerinin hukukî ve sosyal problemlerinin çözümü hakkında devlet programının onaylanması hakkında 802 sayılı genelgeyi imzaladı. Bu genelgenin gerçekleştirilmesi için Göçmen ve Bayındırlık Bakanı Valeriy Varşakidze başkanlığında 20 kişilik bir komisyon kuruldu. 1996 yılının sonuna kadar Adalet Bakanlığı Cumhurbaşkanın genelgesine uygun olarak siyasi kurbanların

rehabilitasyonu ve adaletin yerine getirilmesine dair kanun tasarısı hazırlayacaktı. Genelge 1997 - 2000 yıllarında 5 000 kişinin ilk etapta vatanlarına dönüşünü içeriyordu. Göçmen Ahıskalılara yeni soyadları verilmesi ile ilgili madde Ahıskalıların tepkisine neden olsa da, genellikle genelgenin kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Genelgede Ahıskalıların göçünün şu şekilde yapılması öngörüldü;

- 1997 yılında 750 kişi (% 15)
- 1998 yılında 1000 kişi (% 20)
- 1999 yılında 1250 kişi (% 25)
- 2000 yılında 1750 kişi (% 35)[690].

Genelgede 5000 kişi yerine 4750 kişinin (% 95) Gürcistan'a (Ahıska'ya) dönüşüne izin verildiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın onayladığı genelgenin bu kadar sorumsuzca hazırlanması Gürcistan yönetiminin Ahıskalıların problemine bakış açısını yansıtmaktadır. Nitekim, 2000 yılına kadar Ahıskalılar'dan bir kişi dahi, Gürcistan'a alınmamıştır. 28 Kasım 1998'de Gürcistan Parlamentosunun İnsan Hakları ve Milli Azınlıklar Komitesi Başkanı Paata Zakareyşvili basına verdiği demeçte: "Aslında Cumhurbaşkanının 1996 yılında verdiği emri hiçbir devlet memuru yerine getirmeyi düşünmüyor. Genelge zaman kazanmak ve Avrupa'nın gözünü boyamak için kabul edilmiştir" demiştir.

1997 Aralık'ında Gürcistan Parlamentosu "siyaset kurbanlarının rehabilitasyonu ve adaletin tecellisi hakkında" kanun kabul etti. Fakat, bu kanun Gürcistan sınırları içinde ve Gürcistan vatandaşları için geçerli idi. Oysa ki, Ahıskalıların % 99,999'u Gürcistan'ın dışında bırakılmış ve Gürcistan vatandaşlığını da taşımıyorlardı. Bu kanun Gürcistan'da bulunan ve Gürcistan vatandaşlığına alınmış "Meshilere" dahi uygulanamazdı. Zira kanundaki madde 1, paragraf 3'teki özel kayıtta bu kanunun 25 Şubat 1921'den 28 Ekim 1990 tarihine kadar sürgün edilmiş millî azınlıklara uygulanamayacağı, bu grubun " özel kanunlara tâbi tutulduğu" belirtilmişti. Gürcistan'ın bu davranışlarını protesto eden "Meshi" ler 2 - 4 Aralık 1997'de Gürcistan Devlet Başkanlığı binası karşısında gösteri düzenlemişlerdir[691].

Gürcistan'daki Türklere yönelik baskılar devlet düzeyinde sürdürülmüş, 12 Mart 1998'de yeni bir kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda "Gürcistan'da farklı

---

[690] Marat BARATAŞVİLİ: Pravoye polojeniye meskhov. Repatriantov vı Gruzii,Tbilisi 1998, 55.
[691] Arif YUNUSOV: a.g.e., 103 - 104.

soydan olan şahısların mülteci statüsü kapsamında bulunamayacağı" açık şekilde belirtilmiştir. Bu kanunun dünyadaki göçmen kanunlarına aykırı olan yegane kanun olduğunu Gürcü politikacıları da itiraf etmişlerdir. Sonunda Gürcistan Parlamentosu kanuna şöyle bir ek koymuştur. Tarihî vatanlarının Gürcistan olduğu bilinen, 300 Meshi bu kanun kapsamına alınmıştır[692].

Gürcistan vatandaşlık kanunu büyük tartışmalara neden olmuştur. Yeni kanun tasarısında milliyet sütununun yer almaması hem Gürcü muhalefetin, hem de etnik grupların eleştirilerine neden olmuştur. Sonunda Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze geri adım atmak zorunda kalmış, tasarıyı veto ederek, daha sağlam kararlar almak için zaman gerektiğini bildirmiştir. Bundan dolayı Gürcistan'da ilginç durum ortaya çıkmıştır. İnsanların doğum belgelerinde "milliyet" sütunu bulunduğu halde kimlik belgesinde bu satır yoktur.

2. Ermenistan'ın ve Ermeni Diasporu'nun Tepkileri.

Ahıska Türklerinin vatana dönüşü ile ilgili problemleri çözümüne Gürcistan'da bulunan Ermeni toplumu (diasporasının) ve Ermenistan Cumhuriyeti büyük engeller çıkartmaktadır. Bilindiği gibi, Ahıska ve Ahılkelek bölgesinin Ruslar tarafından işgali ile bölgede Türklere karşı baskı ve katliamlar yapılmaya başlanmıştır. 1870 - 1880 yıllarında bu baskılar nedeniyle 82 000 Türkün katledildiği ve Anadolu topraklarına kovulduğundan bahsedilmiştir. Onların boşalttığı köy ve kasabalara Ermenistan'dan göç eden Ermeniler yerleştiler. Ahıska şehrinde de Ermeniler hızla artmaktaydı.

Günümüzde de Samskhe - Çavakhet guberniyasının Ahılkelek ilçesinde Ermeni nüfusu çoğunluktadır. İlçe yönetimi Başkan Birinci Yardımcısı Vaso Mikaladzenin açıklamalarına göre Ahılkelek ilçesi'nde bulunan 74 000'lik nüfusun % 94'ünü Ermeniler, %5'ini Gürcüler, % 1'ini diğer milletler oluşturmaktadır.

Gürcistan yönetimi Gürcistan Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye soktuğu gerekçesiyle Ahılkelek'teki Rus üssünün kaldırılmasını talep etmektedir. Rusya Federasyonu Kafkasya'daki askerî üslerini kaldırmaya yanaşmamaktadır. Rusya hem Azerbaycan'daki Gebele Erken Uyarı Santralı'nı, hem de Ahılkelek'teki motorlu askerî birimlerini ortadan kaldırmamak için her yola başvurmaktadır.

---

[692] 400 bin civarında Ahıskalıdan 300'ünün vatanının Gürcistan olduğu, hem de Ahıska bölgesinin değil, Gürcistan'ın bütün arazisi olduğu belirtiliyor. Bununla Gürcistan yönetimi, eğer Ahıskalıları almak zorunda kalırsa, "Meshi" olarak alacağını ve bütün Gürcistan topraklarına dağıtacağı mesajını vermektedir.

Azerbaycan'la 2001'de Gebele Erken Uyarı Santrali konusunda antlaşmaya varılmıştır. Ahılkelek üssü üzerindeki tartışmalar devam etmektedir.

Ahılkelek bölgesindeki Ermeniler ve Ermenistan Cumhuriyeti Ahılkelek'teki Rus üssünün kaldırılmasına karşı çıkmaktadır. Rus üssü Ermenilere güven vermektedir. Bin civarında Ermeni bu üste çalışmaktadır ve geçim kaynağını da buradan sağlamaktadır. Hatta bu üste çalışanlar Rusya vatandaşlığını da kabul etmişlerdir[693].

Z.Gamsahurdiya döneminde çıkmış iç savaş döneminde Ahılkelek Ermenileri buradaki Rus üssü sayesinde kanlı olaylardan korunabilmişlerdir. 1989'da kurdukları Cavak Cemiyeti bölgedeki durumu kontrol altına almıştır. Gürcistan Devleti aslında bölgede kontrolünü kaybetmiştir. E. Şevardnadze döneminde Gürcistan yönetimi bölge Ermenileri ile iyi geçinmek ve olayları gerginleştirmemek için çaba gösterdi. Fakat Cavak Cemiyetinin liderleri Gürcistan yönetiminden geniş yetkilere sahip özerklik talebinde bulundular. Diğer taraftan, Rus Askerî Üssü de Gürcistan yönetimine açık şekilde kafa tutmaya başladı.

Günümüzde de Cavakhet (Ahılkelek) Ermenilerinin bölücülük faaliyetleri sürmektedir. Rus Askeri Üssü de Gürcüleri çok tedirgin etmektedir. Ermenistan ve Rusya Federasyonu'nda bazı odaklar olayların tırmanmasından isteklidirler. Zira büyük stratejik önemi olan Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattı bu bölgeden geçmektedir[694].

Bu ortamda Ahılkelek Ermenileri Ahıskalıların dönmesine karşı çıkıyorlar. "Ahıskalılar geri dönerlerse, biz silâha sarılacağız. Biz Hıristiyan'ız, onlar Müslüman, biz aynı yerde yaşayamayız" diye yabancı gazetelere mesajlar veriyorlar[695]. Milli Azınlıklar üzerine Avrupa Birliği Federasyonunun 10 Kasım 1998 tarihli Tiflis toplantısında Ermeniler bu mesajlarını açık şekilde beyan ettiler[696].

Ahılkelek Ermenilerinin bu tutumu Ermenistan devleti tarafından desteklenmektedir. Ermenistan açık bir biçimde Gürcistan'ın iç işlerine karışmaktadır. 21 Kasım 1998'deki Gürcistan gezisinde Ermenistan

---

693 Ermenistan'ın, Snark Haber Ajansının 10 Eylül 1999 tarihli haberlerinden.

694 Ş. ABBASOV: "Djavakheti palets na spuskovom kryuçke", Zerkalo Gazetesi Baku, 13 Eylül 1997.

695 İ.V.ROTAR: "Gruzii opasayutsya poyavleniya novoy goryacey toçki", Nezavisimaya Gazete Gazetesi, Moskova, 8 Nisan 1998.

696 S.CHERVONNAYA: "The problem of the Repartriation of the Meskhet-Turks. "Fact-Finding - Mission of FUEN - delegation to Georgia". November 1998", Flensburg, 1998, 26-27.

Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan: "Ahıska Türklerinin güney Gürcistan'a dönüşü ile ilgili olayları takip ediyoruz. Bu olamaz. Aksi halde sorunlar kaçınılmazdır" demiştir. Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze Ermenistan yönetimini sakinleştirmek için Abhazistan ve Güney Osetya göçmenlerinin sorunlarının çözümünden sonra, Ahıskalıların problemlerinin ele alınacağını bildirmiştir[697].

Ahıska Türkleri'nin Vatanlarına dönmesine Gürcistan muhalefeti de karşı çıkmaktadır. Fakat sorunun çözümüne sıcak bakan devlet yöneticileri ve aydınlar da az değildir. 16 Ocak 1998 tarihinde yazar Naira Gelaşvili basına yaptığı açıklamasında şöyle demiştir: "Bu Meshilerden daha fazla bizim sorunumuzdur. Burada Gürcistan devletinin sorunu söz konusudur. Biz ne yapmak istiyoruz? Çağdaş demokratik devlet olmak mı, yoksa faşizme yuvarlanmak mı?" [698].

14 Mart 1999 tarihinde Viyana'da (Avusturya) Ahıska Türkleri ile ilgili konferansın açıldığı gün, Gürcistan Cumhurbaşkanı "40'lı yıllarda güney Gürcistan'dan sürgün edilmiş halkların repatriasyonu[699] ve rehabilitasyonu hakkında 104 sayılı kararı onayladı. Fakat bu karar da diğerleri gibi kağıt üzerinde kalmıştır".

27 Nisan 1999 tarihinde Gürcistan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri içerisinde ilk olarak Avrupa Konseyi'ne kabul edildi. Avrupa Konseyi'nin 41'ci üyesi olan Gürcistan örgüte üye olurken bazı şartları yerine getirmeye söz vermiştir. 7'nci şart 12 yıl içinde Ahıska Türklerinin vatan dönüşünün gerçekleştirilmesiydi. Bu sürenin ilk iki yılında gereken kanunlar hazırlanacak, sonra 10 yıl içerisinde Ahıskalıların geri dönüşü tamamlanacaktı. Bu taahhütlere rağmen Gürcistan yönetimi eski oyunlarından vazgeçmeyerek, oyalama taktikleri ile Avrupa Konseyi'ni yanıltmaya çalışmıştır.

---

[697] L.Basilaya: "Robert Koçaryan poçyotnıy grajdanin g.Tbilisi", Obşekavkazskaya Gazeta,(Tbilisi), 25 Kasım - 1 Aralık 1998: M.VORONİN: "KOÇARYAN posetil Tbilisi", Nezavisimaya Gazeta Gazetesi, (Moskova), 25 Kasım 1998.

[698] Marat BARATAŞVİLİ: Pravoye polojeniye meşkhov. Repatriantov vı Gruzii, Tbilisi 1998, 61.

[699] Tekrar kendi ülkesine (Vatana) dönme.

D. Ahıska Türkleri Azerbaycan'da.

Sovyet döneminde Ahıskalıların Azerbaycan'a toplu göçü üç döneme rastlar: Birinci dönem 1956 - 1970 yılları arasıdır. Bu dönemde göç edenler önce Azerbaycanlı olarak, sonra ise Türk ismi ile kabul edilmişlerdir. 1989 yılındaki nüfus sayımına göre Azerbaycan'da 17 705 Ahıska Türkü bulunuyordu. Bu nüfustan yalnız 668'i (% 4'ü) şehirlerde (ayrıca Bakü şehrinde 294 kişi) yaşıyordu. Çok büyük bir kısmı, % 96'sı ise kırsal kesimde, köy ve kasabalarda bulunuyordu. Azerbaycan'daki nüfusun yarıdan fazlası (9 118 kişisi) Saatlı ilçesinin 4 köyüne (% 51) yerleşmişti. Sabirabad ilçesinin 3 köyünde ise 3 365 kişi (% 19) yaşıyordu. Haçmaz ilçesinde 1 625 (% 9) ve Beylegan ilçesinde ise 1 205 (% 7) Türk nüfusu ikamet etmekteydi.

Türklerin bir kısmının Azerbaycanlı olarak kaydedilmesi ile ilgili bu rakamlar doğru kabul edilemez. 1988 Ağustosunda Vatan Cemiyeti'nin verilerine göre Azerbaycan'da 39 800 Ahıska Türkü yaşıyordu[700]. Fakat, 25 000 - 30 000 Türkün "Azerbaycanlı" kaydedildiği anlaşılmaktadır. Belli ki, 18 000 kişi "Türk" olarak kayıt yaptırmıştır.

Fergana olaylarından sonra Ahıskalıların Azerbaycan'a ikinci toplu göçü yaşanmıştır. 1989 sonunda Azerbaycan İstatistik Komitesi'nin verdiği belgelerde, Azerbaycan'daki Türk göçmenlerinin sayısı 39 800 (8 463 aile) olarak gösterilmektedir. Özbekistan'dan gelen göçmenlerden 3 917 kişi (%10) şehirlerde yerleşmiştir. Özellikle, Gence şehrinde 3 218 kişi ve Bakü'de ise 425 kişi iskan edilmiştir Göçmenlerin %90'ı kırsal kesime, Saatli ilçesine 5 183 kişi ve Sabirabad'a ise 3 667 kişi yerleşmiştir

1990 yılının sonunda ise Türk göçmenlerinin sayısı 43 718 kişiye (9 378 aile) ulaşmıştır. Haçmaz ilçesine göç eden 500 yeni göçmen ailesi ile göçmen Türklerin sayısı 2 616 olmuştur. Aksu, Mingeçevir ve Gebele ilçelerinde de Ahıskalı göçmen sayısı belirli sayıda artmıştır.

1991 sonlarında Dağlık Karabağ'a yerleştirilmiş (323 kişi) Ahıskalılar Ermenilerin saldırılarına hedef olmuşlardır. Özellikle, 26 Şubat 1992'de Hocalı'da yapılan katliamda Ahıskalılardan bir kısmı öldürülmüş, 145 kişi ise Ermeniler

---

[700] E. Kh.PANEŞ, L.B.YERMOLOV: "Meskhetinskiye Turki", Voprosı İstorii Dergisi, Moskova, 1991, No. 9-10: Marat BARATAŞVİLİ: Pravoye polojeniye meskhov. Repatriantov vı Gruzii, Tbilisi 1998, 17.

tarafından rehin alınmıştır. Rehin tutulanlar Vatan Cemiyeti'nin çabaları sonucunda kurtarılmıştır.

Rusya Federasyonu'ndan ve Gürcistan'dan göç edenlerle Ahıskalıların üçüncü dalgası Azerbaycan'a yerleşmiştir. 1992 Ağustosunda Azerbaycan'daki Türk göçmenlerinin sayısı rekor seviyeye ulaşmıştır: 51 649 kişi (10 574 aile). Fakat, sonraki yıllarda Azerbaycan'daki siyasî ve ekonomik kriz nedeni ile göçmenlerin bir kısmı Orta Asya cumhuriyetlerine ve Rusya'ya göç etmiş, 1 Eylül 1993'te Azerbaycan'daki Türk göçmenlerin sayısının 47 894 kişi (10 212 aile) olduğu tespit edilmiştir.

1999 yılında Azerbaycan'da 48 000 Türk göçmeni bulunuyordu. Azerbaycan'daki Ahıska Türkleri'nin nüfusunun 90 000 - 110 000 arası olduğu düşünülmektedir. Ahıskalılar Azerbaycan'ın 46 ilçesinde yerleşmişlerdir. Ahıskalıların nüfusunun yarısının "Türk" olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır[701].

Nisan 1956'daki "beraat" kararından bir ay önce Mevlüt Bayraktarov, Letifşah Barataşvili, Mansur Poladov ve Zekeriya Ramizov gibi aydınlar "Komünist grubu" kurarak vatana dönüş mücadelesine başladılar. 22 - 30 Mart 1956 tarihinde Özbekistan'ın Bulungur ilçesinde çeşitli bölge temsilcileri ile gizli bir toplantı yapıldı. Toplantıda Moskova'ya delege göndererek, SSCB KP MK'da yetkililerle görüşmek kararı alındı[702].

31 Ekim 1957'de SSCB Yüksek Prezidymu'nun kararı ile Gürcistan'dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan'a göç etmesine izin verildi.

1958'de Azerbaycan'da İmam Mustafayev'in AK(b)P'nin Birinci Sekreteri olduğu sıralarda Bakü'den Orta Asya'ya bir uzman heyeti gönderilerek Ahıska Türkleri üzerine bir araştırma yaptırılmış ve daha sonra 2 150 ailenin Azerbaycan'a yerleştirilmesi kararı alınmıştır[703].

Ancak o sıralarda Ahıska Türklerinin Ahıska'ya dönmelerine hem Moskova, hem de Gürcistan sıcak bakmamışlardır.

Nihayet bütün bunlara rağmen 1958'den Gence, Kuba, Haçmaz, Beylegan, Akstafa, Kazakh, Şamkhor, Saatlı, Sabirabat bölgelerinde yeni köyler kurulmuş ve göç masraflarını Azerbaycan'ın karşılamasıyla yeni köylere Özbekistan'dan gelen Ahiska Türkleri yerleştirilmişti.

---

[701] Arif YUNUSOV: Meskhetinskiye Turki..., 109-100.

[702] L.BARATAŞVİLİ, K. BARATAŞVİLİ: "Mı Meskhi", Literaturnaya Gruziya Dergisi, Tiflis, 1988, No. 9,139 - 141.

[703] Zakir AVŞAR - Zafer S. TUNÇALP: a.g.e.,24 – 25: Mehmet BAYDOĞAN: a.g.e., 43

Bazı köylere Ahıska'daki yerleşim bilimlerinin adları verilmiş(Ahıska, Adıgün, An, Pulate, Sakhan, Türkler, Siviri, Varhan ve bş. gibi), bu köylerde onlar kendilerine yeni bir hayat kurmaya başlamışlardır.

Ancak 1960 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Saatlı bölgesine dönüş yapan Ahıskalıların 1961 Şubatında Ahıska bölgesine kaçak olarak yerleşmek istedikleri anlaşılınca mahalli Gürcü parti yetkilileri derhal tedbir almışlar[704].

Nihayet, 1969 yıllarında Azerbaycan'a yerleşen Ahıskalılar arasında vatana dönüş mücadelesi giderek kuvvetlenmiş, Temmuz ayından itibaren gerçekleştirdikleri mitingle sesleri daha da güçlenmişti. Ancak bundan rahatsız olan hükümet sert önlemler almaya başlamış ve liderleri tutuklanmak suretiyle sınır dışı etmişti. Ahıska millî hareketinin bu dönemdeki lideri Enver Odabaşov'un 1969 yılında yeniden tutuklanması[705] üzerine halk protestolarını şiddetlendirmiş ve bunun üzerine Odabaşov serbest bırakılmıştır.

1960 yıllarındaki Azerbaycan'a birinci göç dalgasından sonra Azerbaycan yönetimi Türklere çok sıcak yaklaşarak Ahıskalıların devlet yönetimine celp edilmesi ve yeni aydınlar yetiştirilmesi amacı ile üniversite ve enstitülerde eğitim almalarını kolaylaştırmak için bazı kararlar kabul etmiştir. Bu kararlar Ahıskalıların yüksek öğrenim almalarını kolaylaştırmış ve 1960'ların ortalarından Sovyetlerin çöküşüne kadar 100'lerce Türk genci lisans eğitimi alabilmiştir[706].

Azerbaycan Cumhuriyeti Ahıskalıların Vatanlarına dönmesini desteklemektedir. Fakat, problemin Gürcistan Devletinin istekleri çerçevesinde çözümünü önermektedir. Azerbaycan yönetimi Gürcistan'la ilişkilerinin gerginleşmesine karşıdır. Zira Gürcistan'da Azerbaycanlılar ayrıca Azerbaycan'da da Gürcü nüfusu bulunmaktadır. Diğer taraftan, her iki devletin ortak çıkarları ve stratejileri olduğu bilinmektedir.

Azerbaycan Devleti hem 1998 Eylülünde Haag'da, hem de 1999 Mart'ında Viyana'da Ahıska Türkleri ile ilgili konferansta resmî heyetle temsil edilmiş, hatta Cumhurbaşkanının millî meselelerden sorumlu danışmanı Hidayet Orucov'un

---

[704] Mehmet BAYDOĞAN: Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç.Dr. İbrahım YILMAZÇELIK (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih,Anabilim Dalı), Elazığ 2000, 43.

[705] 1960'ın Nisan ve Ekim aylarında Odabaşov'un 2 kez tutuklandığı bilinmektedir.

[706] Bu kararlar yalnız Ahıska Türkleri için değildi: 1946'da İran'dan (Güney Azerbaycan'dan) Azerbaycan'a SSC'ye göç etmek zorunda kalmış Azeri Türkleri ("Demokratlar"), İngiloylar (Balaken ilçesi) ve diğer azınlıklar bu kararların kapsamı içinde yer almakta idiler. Bu kararlar yalnız Azerbaycan'da uygulanmakta idi.

çabaları sunucunda ilk kez uluslararası bir belgede (beyannamede) "Ahıska Türkü" (Meshet Türkü) ismi kullanılmıştır[707].

E. Kazakistan ve Ahıska Türkleri.

Koyu Türk düşmanı olarak tanınan J.V.Stalin, SSCB Halk İçişleri Komiseri Lavrentiy Beriya'nın aracılığı ile Kafkasya'daki Türk - Müslüman Halklarını bulundurdukları bölgelerden zorla Orta Asya ve Kazakistan'a göç ettirmeye başladı. Sırasıyla bu cellatlar,

Ağustos 1935'te ve Ağustos 1937'de, Uzak Doğudaki Koreleri

Kasım 1937'de ve Kasım 1944'te, Kürtleri (Azerbaycan, Ermenistan, ve Gürcistan'dan)

28 Ağustos 1941'de, Volgaboyu Almanları

2 Kasım 1943'te, Karaçayları

28 Aralık 1943'te, Kalmıklari

23 Şubat 1944'te, Çeçen ve İnguşları

8 Mart 1944'te, Balkarları

18 Mayıs 1944'te, Kırım Tatarlarını (Türklerini)

27 Haziran 1944'te, Yunanları

14 Kasım 1944'te, Ahıska Türklerini göçe zorladılar[708].

Genel olarak 1945'in Ekim ayına kadar 2 230 000 500 kişi Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edildi. Görüldüğü gibi, SSCB'nin pek çok halklarından milyonlarca insan sürgüne tâbi tutulmuştur. Fakat Türk - Müslüman nüfusu ise 7'den 70'e topyekûn sürgün edilmişlerdir.

14 Kasım 1944'te Rus askerleri kontrolünde kamyonlara doldurulan Ahıskalılar demir yoluna getirilerek, önceden hazırlanmış kargo vagonlarına bindirilip Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edildiler. 15 - 45 gün arasında değişen bu yolculuk sırasında 17 000 insan yaşamını yitirdi.

---

[707] Önceki bölümlerde kaydettiğimiz gibi,Türkiye dışındaki kaynaklarda "Ahıska Türkü " yerine "Meskheti Türkü " ismi kullanılmaktadır. Gürcü tarafı bu ismi de kendileri açısından sakıncalı görerek, "Meskhi " ler, "Müslüman Gürcü " veya "Gürcü Müslümanlar" ismini kullanmaktadırlar. Gürcü tarafının " Türk " kelimesinden kaçındığı görülmektedir.

[708] Tak eto bılo, Cilt III, Moskova 1993, 1: Isabella KREİNDLER: "The Soviet Deported Nationalities: A Summary and Update", Soviet Studies, Vol. XXXVIII, No:3, July 1986, 387.

İlk dönemler iklime alışamayan Türklerin bazı Sovyet kaynaklarına göre 30.000'i[709], yabancı kaynaklara göre ise 50.000'i öldü[710].

Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan'a sürgün edilen Ahıskalılar iskan yerlerinde yerli Kazak, Özbek ve Kırgızların gösterdikleri saygı ve sevgiyi her yerde dile getiriyorlar. Almaata vilâyeti Enbekşikazak rayonuna sürgün edilen Ali Paşa Veyseloğlu şöyle anlatıyor; "Kış soğuk ve karlı geçti. Halk bizi iyi karşıladı ve konutlara yerleştirdi. Yerli sakinler sonuncu ekmek parçasını (lokmasını),kasadaki ayranını bizimle bölüşüyordu. Göçmenlere iyi muamele yapıyorlardı. Biz Kazakistan'da gördüğümüz hoşgörü ve insaniyetliği hiçbir zaman unutmayacağız".

Oruç Aliyaroğlu Dursunov'un anılarında: "Onlar (Kazaklar) ellerindekilerini bizimle yarı yarıya paylaşıyorlardı. Barınmak için ev verdiler, yaşamamız için yardımcı oldular. Evet, Kazak halkı bize kardeş elini uzatıp yardımcı oldu. Onlar yalnız Türklere değil, Kazakistan'a sürgün edilen, Alman, Çeçen, İnguş, Karaçay ve Lezgiler'e de el uzatıp yardımcı oldular "[711].

Bütün insan haklarından mahrum edilen Ahıskalılar, J.V.Stalin'in ölümüne kadar sıkıyönetim altında yaşadılar. 1956'da Nikita Sergeyeviç Khuruşov başkalığında yeni komünist iktidarı, sürgün edilmiş halkların vatanlarına dönmesine izin verdi, fakat Kırım Tatarları (Türkleri), Ahıska Türkleri ve Almanların dönmesine izin verilmedi.

Ahıskalılar yoğun olarak Kazakistan'ın Almatı, Canbul, Kızıl Orda, Çimkent kentlerinde ve Güney Kazakistan vilâyetlerinde yaşamaktadırlar[712].

Kazakistan'da oturan Ahıskalıların refah durumu BDT genelindekinden çok daha iyidir. Buradaki Ahıskalıların sorunu, Güney Kazakistan'ın geniş arazileri üzerinde dağınık şekilde bulunmalarıdır. Ayrıca bazı bölgelerde dinî geleneklerin zayıflamasının, Rus kültür ve inanışlarının ağırlıklı olmasının, bazı kültürel ve dinî problemlere yol açtığı görülmektedir.

1993 yılında Kazakistan'dan 71 aile (319 nüfus) 3835 Sayılı Kanunla ("Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskanına Dair") Türkiye Cumhuriyetine

---

[709] Seyfeddin BUNTÜRK: "Bir Asırda hem Soykırıma, hem Represyaya, hem de Sürgüne Mâruz Kalan Türkler", AVRASYA Gazetesi, 9 Haziran 1995,6.

[710] Robert CONQUEST: Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyaları, Çeviren ÖZBİLEN, Eşref, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S..50,Ekim 1987, 184.

[711] Tofik Aşimoğlu KURDAYEV: Kıniga Narodnoy Pamyati, Almaata "Kazakistan" yayınevi, 1996, 23 - 30.

göç etmiştir. Bu bölgeden Türkiye'ye gelmek isteyenlerin sayısı 15 000 kadardır. Bunlar, Kazakistan'ın Çimkent, Cumbul ve Almatı vilâyetlerinde oturmaktadır.

Kazakistan Ahıska Türkleri Türkiye Kültür Merkezi, Şubat 1991 yılında Doç.Dr.Tevfik Aşimoğlu Kurdayev tarafından kurulmuştur. Merkezin yeni Başkanı Ziyeddin İsmihanoğlu'dur(2004). Türkiye Kültür Merkezinin amacı Türk - Kazak dostluğunu güçlendirmek, Ahıskalıların problemlerine çare aramak. gelenek ve göreneklerini korumak ve geliştirmektir. Merkezde Ahıska Türklerine ve diğer gruplara Türkçe dersleri verilmektedir[713].

Merkezin karargahı Almatı'dadır. Şubeleri Çimkent, Cambul, Türkistan ve Merki şehirlerinde faaliyet göstermektedirler[714].

1995 Haziranında Ahıskalıların Türkiye Kültür Merkezi ünlü Abayın doğumunun 150. yılını büyük bir dostluk gecesi ile kutladı. Bu geceye bilim adamları, siyasiler katıldı. Jambıl Jabayavın Anma Gecesi de aynı şekilde düzenlendi[715].

Semipalatinski Nükleer denemelerine karşı Kazak halkının mücadelesine Ahıskalıların da katıldığı bilinmektedir.

Kazaklar ve Türklerin dostluğuna leke vurmak isteyenler amaçlarına ulaşamamışlardır[716].

Kazakistan'daki Ahıskalı aydınlar ülkenin siyasî, ekonomik ve kültürel hayatında büyük rol oynamaktadırlar:

Akademisyen dilci Doç.Dr. Fadlı Aliyev, Tıp Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.Tevfik Aşimoğlu Kurdayev, Doç. Zelimhan İsayev, Uluslararası Ahıska Türkleri Federasyonu Temsilcisi Nazım Kadırov, Türkiye Kültür Merkezi Başkanı Ziyeddin İsmihanoğlu, Kazakistan Devleti Üstün Hizmet Madalyaları Sahipleri Taraz'dan S.Mamedov, Çimkent'ten D. Abbasova, Uluslararası Dostluk Altın Madalyası Sahibi Garip Ayvazov, Yazar - Gazeteci Ahıskalı Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni İbrahim Hukiyev, Şair - Aşık Ali Paşa Veysel oğlu, Fabrika

---

[712] Nikolay RUBTSOV: "Tot poezd uşol, ne opozdat bı na sleduyuşi", Kazakistanskaya Pravda Gazetesi

[713] Zakir AVŞAR - Zafer S. TUNÇALP: a.g.e., 12, 53, 66 - 67.

[714] Balabek FEYZULLAYEV: "Skorbnıy dlya nas den...", Merkenskiy Vestnik Gazetesi, Kazakistan,N:48 (6164), 15 Kasım 1994, 4.

[715] Tevfik Aşimoğlu KURDAYEV: A.g.e., 4 – 5, 94.

[716] Batırhan DERİNBELOĞLU: "Kandas, Tuei bir Türk halklarımız" (Kazakça), Azat Gazetesi, 16 Tamız 1991 jıl.

Müdürü Talat Ramadonov Kazakistan Cumhuriyetinin birliği ve bütünlüğü için çaba göstermektedirler[717].

Osmanov Resul Ahmetoğlu 1980 yılında Çimkent'te doğmuştur. Boksördür. Dört kez (1996 - 1999) Kazakistan şampiyonluğunu kazanmıştır. Kazakistan'ı birçok uluslararası yarışlarda temsil etti ve madalyalar kazandı (91 Kg) Güney Kazakistan Devlet Üniversitesi Antrenör Fakültesi öğrencisidir.

Kig – Boks'ta Siyah Kemer sahibi olan Şöhret Bahadıroğlu Azizov, şimdi antrenör olarak çalışıyor. Oğlu İlyas Kazakistan'da Kig - Boks şampiyonudur. Yetiştirdiği genç sporcular bir çok uluslararası turnuvalarda Kazakistan'ı temsil ediyor[718].

1999 yılında Çimkent'te "Benim Bağımsız Vatanım Kazakistan" konusunda 4 - 7 sınıf öğrencileri arasında yarışma programı düzenlendi. Vilayet tiyatro salonunda düzenlenen bu programda Ahıskalıların Türkiye Kültür Merkezi de büyük rol oynadı. Zira Ahıskalılar Kazakistan'ın bağımsızlığının Türk dünyası için büyük önem taşıdığını anlamaktadırlar. Ahıskalılar, yüzün üzerinde etnik grubu kendi topraklarında barındıran Kazak halkının büyüklüğünü, hoşgörü ve barışını anlamakta ve onların mücadelesine destek vermektedirler.

Mart 1994 yılında Kazak halkının büyük lideri, Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı Nursultan Abişeviç Nazarbayev önderliğinde Kazakistan Halklarının Asamblesi kurulmuştur. Asamblenin faaliyetlerine katkılarını esirgemeyen Türkiye Kültür Merkezi Kazakistan'da siyasî, ekonomik ve kültürel alanda faydalı işler yapmak niyetindedir[719].

F. Ukrayna'daki Ahıska Türkleri.

Ukrayna'daki Ahıskalıların durumu ile ilgili çok çeşitli, birbiri ile bağdaşmayan bilgiler basında yer almaktadır. Örneğin; Ahıska Türklerinin Uluslararası Vatan Cemiyeti Ukrayna Şube Başkanı Rassadin Rasulov'un Vatan Yolunda gazetesindeki yazısında Bağımsız Devletler Topluluğu'da Ukrayna

---

[717] "Kik - boksung yulduzlari" (Kazakça), Ahıskalı Gazetesi, Çimkent (Kazakistan), Kasım 1999, N:2, 7: Tofik Aşimoğlu KURDAYEV: a.g.e., 88-89.

[718] "Çempion" (Kazakça), Ahıskalı Gazetesi, Çimkent, Kasım 1999 No:2, 3,7.

[719] "Nursultan NAZARBAYEV: Kazakstan Respublikasının Prezdenti" (Kazakça),, Ahıskalı Gazetesi, Çimkent (Kazakistan), Kasım 1999 N:2, 3: Tofik Aşimoğlu KURDAYEV: a.g.e.,92.

Cumhuriyeti Ahıskalıların en iyi durumda olduğu ülke olarak zikredilmektedir. Fakat Ukrayna'nın Donetsk bölgesinin Staryansk köyünde Ahıskalılarla görüşen Türkiye gazetesi yazarı Arslan Tekin şu bilgileri aktarıyor:

- Ahıskalıların, çocuklarını Ukrayna okullarına yazdırmaktan başka çareleri yok ama çocuklar dile yabancılar, en fazla 6. sınıfa kadar gelebiliyorlar. Liseyi bitirenler çok az.

- Çocuklarını okutacak okulları yoktur. Rus mekteplerine gidenler ise üst sınıflara doğru gelindikçe dökülüyorlar.

- Aileler dertli. Hemen hepsinin ailesinin bazıları ya Özbekistan'da veya başka bir memlekette kalmış, gidip gelmeleri mümkün değildir. Yol parasını karşılayabilecek durumda değillerdir. Evli çocuklarını, kardeşlerini 10 yıldır göremeyenler varmış.

- Malaçar'da iki katlı bir bina Ahıskalılara tahsis edilmiş. Bu binada 19 aile yaşıyor... Server Yasınov ve karısı Maşhal Yasınova burada bekçilik yapıyor, ama beş yıldır para alamıyor. Bir ineği var, sütünü satıp karnını doyuruyor[720].

- Simenovka sovhozunda yaşayan İslam Abasov: "Ukrayna'nın bir ton altını yerine, Ahıska'nın bir cadı ekmeği[721] iyidir" dedi. Abasov dertli dertli "Yatıp kalkıp düşünüyorum; ben kimim, nerdeyim" diyor".

- Ahıskalı kadınlar. Bunlara acıların kadınları desek yeridir. Hepisi yurtlarından atıldıkları zamanı hatırlıyorlar ve anlatırken, gözleri buğulanıyor. Şimdi Ukrayna'da sığındıkları birer odalı derme çatma evlerde, yurtlarına dönme umutlarıyla yaşıyorlar[722].

- Çiçek Ana. Ahıska'dan 14 yaşında ayrılmak zorunda kalan Çiçek Ana, gittiği Özbekistan'da 7 çocuk büyütmüş. Bu defa da Ukrayna'ya gelmiş. Çocuklarının hepsi evli. Bir oğlu Ukrayna'da, bir kızı Özbekistan'da, bir kızı Stavropol'da (Rusya),Bir kızı Kuba'da (Azerbaycan'da), böylesine dağılmış bir aile[723].

- Ahıskalılar Ukrayna'da zor şartlar altında yaşıyorlar. Çoğu işsiz, işi olan da para alamıyor. Ukrayna hükümeti Ahıskalı, Ukraynalı, ayırt etmeden arazı

---

[720] Tekin ARSLAN: "Ahıska Türkleri. Acılı Yurdun İnsanları, Ahıskalı Olmanın Dayanılmaz Zorluğu", Türkiye Gazetesi, 22 Şubat 2000, 4.
[721] Mısır Ekmek'i
[722] Tekin ARSLAN: "Ahıska Türkleri. Acılı Yurdun İnsanları. Hayatta Kalma Savaşı",Türkiye Gazetesi, 24 Şubat 2000, 4.
[723] Tekin ARSLAN: " Ahıska Türkleri. Acılı Yurdun İnsanları. Çok Açı Çektik Oğul", Türkiye Gazetesi 25 Şubat 2000, 4.

kiralayacak, sebze ve tahıl yetiştirmek isteyenlere yardımcı olacakmış. Ancak 1 500 dolar icar parası istiyor[724].

Rusya Federasyonu'ndan durumdan farklı olarak, Ukrayna'daki Ahıskalılar Ukrayna Cumhuriyeti vatandaşlığına alınmışlardır. Burada bulunan 10 000 Ahıskalının vatandaşlıkla ilgili problemleri yoktur.

1993 yılında Ukrayna Ahıska Türklerinin "Vatan Cemiyeti" kurulmuş ve onun Başkanlığına Rassadin Rasulov seçilmiştir. Cemiyetin amacı Ukrayna'daki Ahıskalıların dil, din, kültür ve gelenek göreneklerini korumaktan ibarettir[725].

1 Ocak 1997 tarihinde Ukrayna'daki, Ahıska Türk nüfusunun dağılımı[726] ,Tablo 13'te gösterilmiştir.

G. Kırgızistan ve Özbekistan'da Ahıska Türkleri.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu 5 milyondur. Kırgızistan'da 57 000 Ahıska Türkü bulunmaktadır. Fegane olaylarından sonra Özbekistan'dan Kırgızistan'a göç eden Ahıskalılar birçok problemle karşılaştılar. Bir sürü uğraştan sonra göçmenler Kırgızistan vatandaşlığına alındı. Türkiye'den alınmış 2000 ton şekerin bir kısmı göçmenlere dağıtıldı[727].

Özbekistan'ın 24 milyonluk nüfusundan, 40 000'i Ahıska Türküdür. Fergana olaylarından önce 150 000 civarında (gayri resmi) olan Türk nüfusu, olaylardan sonra kısa bir surede 40 000'e düştü. Özbekistan Cumhuriyeti'nde Ahıskalıların yoğun olarak bulundukları bölgeler şunlardır:Taşkent ilinin Taşkent kenti, Yangi – Yol, Almalık, Buka, Toytepe ve Piskent ilçeleri, Sırderya ilinin Gülistan kenti, Sırderya ilçesi Sinderabat ve Melik kasabaları.

1992'de Özbekistan'da Ahıskalıların "Umumî Türk Medeniyet Merkezi" kuruldu, 6 ay sonra ise ismi "Türk Medeniyet Merkezi" olarak değiştirildi[728].

---

724 Tekin ASRLAN: "Ahıska Türkleri. Acılı Yurdun İnsanları. Türksün Dediler, Sürdüler": Türkiye Gazetesi, 26 Şubat 2000, 4.

725 Rasadin Rasul oğlu RASULOV: "Turki-Meskhetintsi-56 let vı Ssilke", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalçik (Rusya Federasyonu),Nisan 2001, No: (15), 4.

726 T.KLİNÇENKO, O. MALNOVSKA, İ. MİNGAZUTDİNOV, O.ŞAMŞUR: Stanovişe Bijentsiv Turkiv - Meskhetintsiv vi Ukraynı, Navkova dopovid, Kiyv, 1999 p, (Ukrayin dilinde),98.

727 Maksud İZZETOV: Kırgızistan'da Ahıska Türkleri, 14 Kasım 1996 tarihinde Ahıska Türkleri Federasyonu'nun 1. Kurultayında (Ankara, Atatürk Dil, Tarih Kurumu) Konuşma metni,1.

728 Abuzer KADIOV ve Ömer SALMANOV: Özbekistan'da Ahıska Türkleri, 14 Kasım 1996 tarihinde Ahıska Türkleri Federasyonu'nun 1. Kurultayında (Ankara: Atatürk Dil, Tarih Kurumu) Konuşma metni, 1.

Kırgızistan ve Özbekistan'daki, Ahıska Türkleri her an korku ve tedirginlik içerisinde yaşadıklarını açıkça dile getirmişledir. Bu insanların durumunu daha da zorlaştıran etken ise, onlara aynı durumdaki bazı etnik grupların; Almanların, Yahudilerin ve Yunanların kendi devletleri tarafından götürülmüş olmalarıdır. Almanların tümü, Alman hükümeti tarafından Almanya'ya,Yahudiler İsrail'e ve Yunanlar da Yunanistan'a götürülmüşlerdir. Rusla:ın da arkasında, ciddî bir destek olarak Rusya'nın bulunduğunu dikkate alacak olursak, bazı gruplar tarafından baskı altına alınabilecek grup olarak sadece Türkler kalmıştır.

Özbekistan'daki Ahıskalıların durumu belirsizdir. Zaten Ahıska Türkleri, özellikle Fergana olaylarından sonra dünya kamuoyununun dikkatini çekmişlerdir. 1989 Fergana olaylarından sonra çoğu göç etmek zorunda kalmışlardır. Özbekistan'ı bir hafta içinde yaklaşık kırk bin kişi terk etmiştir. Yıllar boyunca çalışıp aldıkları her şeyi bir anda kaybetmiş olan bu insanlara, bir zamanlar sahip oldukları koşulları sağlamak, mesleklerine göre iş bulmak aşağı yukarı imkansızdır. Diğer taraftan, Ahıska Türkleri, Türk devletine çok kırgın olduklarını, ifade etmektedirler. Türkiye'den gelen devlet adamlarının, en azından, Ahıska Türklerini Orta Asya halklarından ayırmalarını ve kendi insanları olduklarını, birkaç sözle dahi olsa ifade etmelerini beklemektedirler. Tarihsel bağları bir tarafa bırakarak, fiilî durumu gözlemlediğimizde, bu toplumların kendilerini Türk olarak tanımlamak istemediklerini; Ruslaştırmaktan yeni kurtulmuş Orta Asya halklarının kendi tarihlerini, kültürlerini yeniden kurma arayışı içerisinde olduklarını görüyoruz[729]. Dolayısıyla, Türkleştirilmeyi, en azından bu süreci yaşarken kabul etmemeleri, eşyanın doğası gereğidir.

Milli kimliklerini oluşturma arayışındaki bu halklar, buna engel olarak gördükleri azınlıkları kendi topraklarında istememektedirler. Sonuçta Ahıska Türkleri, yaşadıkları cumhuriyetlerde büyük baskılara maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle, bir bölümü Gürcistan'daki topraklarına dönmek isterken, bir bölümü de Türkiye'ye gelmek istemektedir. Ahıska Türkleri, Türkiye'ye göç sürecinin hızlandırılmasını istediklerini ifade etmişler; ancak, bunun aileler parçalanmadan yapılması gerektiğini önemle vurgulamışlardır[730]. Her şeye rağmen bu sürecin

---

[729]Ayşegül Baydar AYDINGÜN: Anavatan ve Yerleştikleri Ülke Arasında Ahıska Türkleri:Türki Bir Ülkede Türk Kimliği Nasıl Korunur?: Şubat 1997 (İngiltere) Orta Asya ve Kafkas Üzeri Araştırma Merkezi ve Menichestr Üniversitesi, 3. Konferansta tebliği, 4 – 7.

[730] S.Winbush ENDERS - Wixman RONALD "Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri" (Çev. Eşref ÖZBİLEN), Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1987, 154

başlamış olması, bir anlamda Ahıska Türklerinin şimdiye kadar vermiş oldukları mücadelelerinin getirilerinden biri olarak yorumlanabilir.

Ahıska Türklerinin, eski SSCB sınırları içerisinde bir özerk bölgeleri, devletleri olmayışı, onların, bugün içinde bulundukları hassas durumun en önemli nedenidir. Ahıska Türkleri, bugüne kadar kimliklerini koruyabildilerse, bu son derece kapalı bir aile yaşantısı ve endogami sayesinde mümkün olmuştur.

Ahıska Türkleri'nin önemli bir bölümünün Türkiye'ye gelmek istediği kolaylıkla söylenebilir. Bunlar arasında, Türkiye'ye kendi olanakları ile gelebilecek olanların sayısı hiç de az değildir. Bazıları, çeşitli yollarla Türkiye'ye gelip mülk sahibi olmakta ve çocuklarını okutmaktadırlar. Karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri vatandaşlık diğeri ise diploma denkliği sorunudur. Bu bağlamda, Türkiye'nin izleyeceği politika, Ahıska Türkleri açısından büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, Ahıska Türkleri, Türkiye'nin Bağımsız Devletler Topluluğuyla, ya da daha spesifik olarak, Orta Asya ile ilişkilerinde, özellikle de ekonomik ilişkiler bağlamında anahtar bir rol oynayabilirler ki, bu bir ölçüde fiilen yaşanmaktadır. Ülkeyi, dillerini ve kültürlerini iyi bildikleri için, Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu cumhuriyetleri arasında, bir köprü rolü oynayabilecek donanıma sahiptirler.

H. Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü.

1. Ön Çalışmalar.

Ahıska Türklerinin 1965 - 1970 yılları arasında süregelen, Türkiye'ye göç etme taleplerindeki ısrarı karşısında nihayet, Sovyet yetkilileri 1989 yılında Türkiye'nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirdiler.

Bunun üzerine belli sayıda Ahıska Türkünün Türkiye'ye göçü hakkında Türkiye ve Sovyetler Birliği yetkilileri arasında görüşmeler yapıldı. Ancak aynı anda Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye göçü sebebiyle konu üzerinde durulmadı ve teklif Türkiye tarafından reddedildi.

Ahıska Türklerinin durumu ile ilgili Dışişleri Bakanlığının yaptığı değerlendirme şu şekilde idi; "Göçe müsaade edilmesinin uygun olmayacağı,

Mesket Türklerinin çoğunluğunun arzusuna uygun olarak mümkünse Gürcistan'da eski topraklarında veya başka bir mahalde topluca yerleştirilmeleri için gerekli girişimlerde bulunulması, bu şekilde toplu halde yaşayacak Mesket Türklerinin millî birliklerini muhafaza ve idame ettirmeleri için sosyal, kültürel ve ekonomik alanda kendilerine yardımcı olunması ".

Bu görüşmeleri müteakip 1990 yılında Ahıska Türklerinin Türkiye devletine yaptığı sürekli müracaatlarla, konu tekrar gündeme geldi. Moskova Büyükelçiliği, "Konunun ilgili makamlar ile birlikte bir kez daha değerlendirilmesi ve yıllık kontenjanlar dahilinde Türkiye'ye göçleri mümkün kılacak bir düzenlemeye gidilmesi" teklifinde bulundu.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatları üzerine, ilgili Devlet Bakanlığınca muhtemel bir göç hakkında çalışmalar yeniden başlatıldı. İlgili kurumların görüşleri alındıktan sonra, Ahıska Türklerinin Türkiye'ye göçünün kabulü konusunda yürütülecek politika esasları belirlendi.

Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti devlet politikası Türkiye dışında yaşayan Türk soyluların yerleşik oldukları ülke ve bölgelerde kalmalarını, Türkiye ile ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunarak, uluslararası bağlantılarını güçlendirmelerini öngörmekteyse de:

-Ahıska Türkleri Sovyetler Birliği'nde "Türk" olarak kabul edilen ve de devamlı dışlanan yegane etnik zümre oluşu,

-Devamlı göç mecburiyeti ile karşılaştıklarından uzun süre belli bir iskâna tabi olmaları, hatta katliama dahi uğramış olup son derece zor şartlarda yaşıyor olmaları göz önünde bulunduruldu.

Bu bakımdan başkanlıkça yapılan 11 Ekim 1990 tarihi toplantıda; Devlet Bakanlığının " Göç hakkında Bakanlar Kurulu kararı alındığı takdirde, gerekli koordinasyonun gerçekleştirilip en kısa zamanda göçün en sağlıklı ve rasyonel ölçülerde nasıl uygulanabileceğini" içeren raporu görüşüldü.

Yine başbakanlıkça yapılan 27 Mart 1991 tarihli toplantıda da Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabul edilmesi durumu incelendi.

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Türk cumhuriyetlerine yaptığı gezinin akabinde, Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa hitaben konuyu gündeme getiren yeni bir yazı gönderildi. Dışişleri Bakanlığı 25 Şubat 1992 tarihli bu yazısında aşağıdaki hususlara yer veriyordu:

SSCB'nin dağılması ve cumhuriyetlerin bağımsız devletler olarak ortaya çıkmaları Ahıska Türklerinin durumunda bir iyileşmeye sebep olmamıştır.

Diğer yandan, özellikle, Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile süratle gelişen ilişkilerimiz, Ahıska Türklerinin göç taleplerinin bir kez daha değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Ahıskalıların göç taleplerine olumlu yaklaşılması ve konunun Bakanlar Kurulunda ele alınması uygundur.

Bakanlar Kurulunun bu yönde bir karar alması halinde, öncelikle en zor durumda bulunanlara ve göç konusunda en kararlı olanlara öncelik verilmesinin uygun olacağı mütalaa edilmektedir.

Göç etmek isteyecek Ahıskalıların sayısını tahmin etmenin güç olduğu ancak orta ve uzun vadede 30 000 - 40 000 kişinin göç edebileceği, bu sayının giderek yükselebileceği,

Ahıskalıların iskan edilebileceği bölge veya bölgelerin önceden tespit edilmesi, konut ve istihdam sorunlarının nasıl çözüme kavuşabileceğinin planlaması ve genel olarak Ahıskalıların göçü ile ilgili tüm düzenlemelerin bir Devlet Bakanı koordinatörlüğünde yürütülmesinin yararlı olacağı belirtilerek, konu ilgili olarak hükümet içinde Devlet Bakanı Orhan Kilercioğlu koordinasyonu sağlamak ve diğer görevleri yapmak üzere görevlendirildi[731].

Konu Millî Güvenlik Kurulunun 23 Haziran 1992 tarihinde yapılan toplantısının gündemine alınmış, toplantıda Devlet Bakanı Orhan Kilercioğlu tarafından kurula bilgi verildi[732].

Başbakan Süleyman Demirel'in 1992 yılında Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile Azerbaycan'ı ziyareti sırasında Ahıskalı Türk heyeti kabul etmiş ve Karsın Iğdır ilçesinde yerleri hazırlanan ilk Ahıska Türkleri grubunun birkaç ay içinde Türkiye'ye kabul edileceği müjdesini vermiştir.

Ahıska heyeti ayrıca Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabulünü büyük ümitlerle beklediklerini açıklamaları üzerine, Başbakan Süleyman Demirel, " Ben Türk'üm diyen herkesi bir devletin çatısı altında toplamaya çalışacağız" demek suretiyle olaya verdiği önemi vurgulamaya çalışmıştır[733].

---

[731] 24.07.1992 tarihli ve 383 – 18829 Sayılı Genelge.
[732] Zakir AVŞAR– Zafer S. TUNÇALP: a.g.e.,33 – 35.
[733] Sabahattin ÖNKİBAR: "Türkiye ve Türklüğün Bahtı Açılmıştır", Türkiye Gazetesi, Mayıs,1992.

Daha sonra temsilcilerin talepleri üzerine, Türk Hükümetince 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında 350 aile olmak üzere toplam 500 ailenin Türkiye'ye kabulü hususunda bir program hazırlanmış ve gerekli çalışmalar başlamıştır. Nitekim 1993 yılı içinde Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ahıskalıların yerleştirilmeleri amacıyla Iğdır'da yaptırılacak konutlar için ihale açmıştır[734].

2. Kanunun Kabulü ve Ailelerin Seçimi.

Uzun bir çalışma devresinden sonra, bazı ertelemelere rağmen Ahıska Türklerinin Türkiye'ye kabul ve iskanına dair 2.7.1992 tarih ve 3835 Sayılı Kanun 11.7.1992 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi (EKLER: 4.KARAR).

Bu kanunun 1. maddesine göre çıkarılan ve 27.11.1992 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 92 / 3706 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına göre 150 ailenin 1992 yılında, 350 ailenin 1993 yılında Türkiye'ye kabulüne karar verildi[735].

Bu genelge ile eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve Ahıska Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenlerin yurdumuza kabul ve iskânlarına karar verilmiştir.

Bu çerçevede öncelikle Almatı Büyükelçiliğimizden göç etmek isteyen ailelere ilişkin gerekli bilgiler temin edilmiştir. Genelde yaşlı insanların tek istekleri " Ölmeden önce vatan toprağını görmek, öpmek ve ölmek", olmuş, " Türkiye bizim vatanımız ", bizi kabul etse de etmese de gönlümüz onunla. Bizi alırsa çok mutlu oluruz. Ama büyüklerimiz bizleri kabul etmeseler de canları sağ olsun" demek suretiyle Türkiye'nin duyarlığını artırmaya çalışmışlardır[736].

Kanuni hazırlıkların tamamlanmasıyla 10 Şubat 1993 günü getirilerek Iğdır ilindeki geçici iskan merkezinde yerleştirilen 179 ailenin dağılımı şöyledir: Kazakistan'dan 71 aile, 319 kişi, Azerbaycan'dan 40 aile 163 kişi, Kırgızistan'dan 23 aile 87 kişi, Rusya Federasyonu'ndan 35 aile 144 kişi ve Özbekistan'dan ise 10 aile 37 kişi[737] (EKLER: 15 - 16. TABLOLAR.).

---

[734] "Ahıska Türklerine Yuva", Sabah Gazetesi, 7 Eylül 1993

[735] Zakir AVŞAR - Zafer.S TUNÇALP: a.g.e.,49, 83, EK-5.

[736] Tunca BENGİN: "Mesketler Hasret Çekiyor", Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 1991.

[737] Anavatanımız Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Dağılımı. Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Mayıs 2002, Sayı: 2, 46: Mehmet BEYDOĞAN,. Türk Dünyası ve Ahıska Türklerinin yeri. Yüksek Lisans Tezi. Danışman Doc. Dr. YILMAZÇELİK İbrahim (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı) Elazığ 2000, 77: Zakir AVŞAR - Zafer.S TUNÇALP: a.g.e.,53.

Bunun yanında üst komisyonun 30.12.1992 tarih ve 8/ 1 sayılı " Ahıska Türklerinin Geçici İskan İle İlgili " kararına göre, Iğdır iline 5 km. mesafede hazine arazisi üzerine prefabrike olarak inşa edilmiş konutlara yerleştirilen Ahıskalı Türklerin önceleri Kızılay tarafından kuru gıda, sıcak yemek, kahvaltılık, tüp gaz vs. dağıtımı şeklinde karşılanan iaşeleri, üst komisyonun 7.3.1994 gün ve 18/1 sayılı kararıyla iaşe bedeli dağıtılmak suretiyle çözümlenmiştir.

Yine 30 Aralık 1994 tarih ve 22157 sayılı kanun ile Ahıska Türklerine devlet memuru olabilme imkânı da sağlanmıştır. Öte yandan 26.636.000.000 TL. sarf edilerek altyapısı ve sosyal tesisleri ile birlikte inşa edilen 150 prefabrike (75 adet ikiz) konutun bulunduğu geçici iskan merkezinde okul, sağlık ocağı, PTT, spor alanları, bahçeler, yemekhane ve karakol hizmetleri sunulmuştur.

Ahıskalıların yaşadığı yöreye ve halkına uyum sağlayabilmeleri için öncelikle eğitim sorunlarının çözümü düşünülmüştür. Barınma merkezindeki ilkokula 102 öğrenci devam etmiş, bunlar 4 öğretmen tarafından okutulmuştur. 40 öğrenci orta okula, 16 öğrenci liseye girmiştir. 14 üniversite öğrencisi de Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne yerleştirilmiş, yurt sorunları halledilmiştir. Barınma merkezinde mevcut camide bir imam vasıtasıyla din hizmetleri verilmeye, zaman zaman Kuran Kursları açılmak suretiyle dini bilgileri kazandırılmaya çalışılmıştır[738].

Ahıska Türklerinden yaklaşık 60 kişi Erzurum İş ve İşçi Bulma Kurumunun, Karabağ Kilimcilik ve Oltu Taşı İşletmeciği adlı şirketle yapmış olduğu protokol gereği ortaklaşa düzenledikleri kurslarda eğitim görmüş ve akabinde usta öğrenci olarak yaptıkları işlerden gelir elde etmeye başlamış, böylece Ahıskalı ailelerimizin sosyal durumlarını oldukça düzeltmiştir. Ayrıca bir çoğunun da özel şahıslar yanında çalışarak gelir elde etmeleri sağlanmıştır.

Ayrıca 3835 Nolu "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun"a uygun serbest göçmen olarak Türkiye'ye yerleşenlerle ilgili bilgiler EKLER'DE (14.TABLO'DA VE 9.HARİTA'DA) belirtilmiştir.

---

[738] Mehmet BEYDOĞAN: Türk Dünyası ve Ahıska Türklerinin yeri. Yüksek Lisans Tezi. Danışman Doç. Dr. YILMAZÇELİK İbrahim (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı) Elazığ 2000, 78.

3. Türkiye'de Ahıskalılarla İlgili Olarak, 1992 İtibarı ile
Çıkan Kanunlar ve Bakanlar Kurulu Kararları'nın Listesi:

11.7.1992 Tarihli, 3835 No-lu (Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve iskânına Dair) kanun ve 21281 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile Ahıska Türklerinin Türkiye'ye serbest veya iskanlı göçmen olarak (BKK'nın belirlediği yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla) göç etmeleri kabul edilmiştir.

b. 27.11.1992 Tarihli ve 21418 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı:

Eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerde dağınık hâlde yaşayan ve Ahıska Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenlerden, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere 1992 yılında 150 ve 1993 yılında 350 aile olarak kaydıyla 500 ailenin iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilmesi.

c. 25.3.1998 Tarihli ve 98/10856 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

d. 2.5.1998 Tarihli ve 5007 Sayılı Genelge; 12.7.1998 tarihinden önce Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerine ikâmet izni verilmesi.

e. 14.5.1998 Tarihli ve 4360 Sayılı Kanun

f. 19.4.2000 Tarihli ve 2000 / 588 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

g. 30.6.2000 Tarihli ve 150 Nolu Emniyet Genel Müdürlüğü genelgesi.

h. 22.2.2001 Tarihli ve 0050 Sayılı genelge.

j. 13.4.2001 Tarihli ve 0080 Sayılı Genelge.

01.04.2000 tarihine kadar Türkiye'ye gelmiş olan Ahıska Türklerine 10856 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın kapsamı genişletilerek ikâmet verilmesi ve ikâmetlerinden sonra vatandaşlık başvurularında bulunmaları.

Mevcut ikâmet tezkeresi bulunan Ahıska Türkünün tümünün vatandaşlık başvurularının kabulü.

İkâmet tezkeresi bulunan ve vatandaşlık için müracaat etmiş olan Ahıska Türklerinin işlemlerinde 403 sayılı vatandaşlık kanununda belirtilen Türk soyluların 2 yıl bekleme süresinin uygulanmaması ve mevcut müracaat eden ailelere ait dosyaların isleme alınması.

Maddî durumu yerinde olmayanların 493 Sayılı Harçlar Kanunu hükümleri doğrultusunda ücretsiz ikâmet tezkeresi verilmesi.

Türkiye'ye anne ve babasına ait pasaport üzerinde kayıtlı olarak gelip yine ailesi üzerine ikâmet tezkeresi kayıtlı bulunan ve günümüz itibariyle 18 yaşını

doldurmuş olan soydaşlarımızın çocuklarına pasaport ve ikâmetlerine bakılmaksızın ikâmet tezkeresi verilmesi.

10856 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 5683 Sayılı Kanunda değişiklik yapan 4360 Sayılı Kanun çerçevesinde ikâmet tezkeresi alan Ahıska Türklerinin ikamet sürelerinin bitiş tarihinden itibaren aynı şekilde 2 yıl daha uzatılması.

Gerek daha önce 10856 Sayılı BKK'na göre alınan ikâmetler, gerekse yeni verileceklere halen Türkiye'de ikâmeti bulunan Ahıska Türklerinin mevcut ikâmet tezkerelerine, "Bu tezkere, geçerli olduğu süre içinde çalışma hakkını da kapsar" ibaresinin kayıt olarak düşülmesi[739].

k. TBMM. 08.01.2002 Tarihli ve 12790 / kararının 30561 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile diploma denklik işlemlerinin yapılması sağlanmıştır.

l. 12.03.1997 tarihinden önce gelip geri dönmeyen Ahıska Türkleri ile Türk soylu Irak, Doğu Türkistan, Afganistan ve Bulgaristan vatandaşlarına 10856 sayılı Bakanlar Kurulu kararı çerçevesinde; uluslararası konumu dikkate alınan ve 01.04.2000 tarihinden önce ülkemize gelip geri dönmeyen Ahıska Türklerine 588 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile;

m. Söz konusu soydaşlarımızın ikâmetlerinin iki yıl süre ile uzatılması, ikamet işlemlerinin 492 Sayılı Harçlar Kanununun 88. Maddesi (d) bendine göre "harçsız" yapılması, sadece 210 Sayılı Değerli Kağıtlar Kanunu uyarınca, alınması zorunlu olan tezkere (defter) bedelinin uygulanması, ayrıca 10856 sayılı BKK ile 4360 sayılı kanuna eklenen geçici 1. Madde kapsamında ikâmet alan Ahıska Türkleri ile Irak, Doğu Türkistan, Afganistan ve Bulgaristan Türklerine çalışma hakkı da tanınmış olması nedeni ile, karşılaştıkları sıkıntıların giderilmesi amacı ile mevcut ikametlerinin " Bu tezkere geçerli olduğu süre içinde çalışma hakkı da sağlar" ibaresinin kaydedilmesi sağlanmış, konuyla ilgili olarak, İçişleri Bakanlığı'nca, Valiliklere gerekli talimat verilmiştir[740].

Ahıskalılarla ilgili Türkiye Cumhuriyeti devleti makamlarınca yayınlanan son genelgeler:

n. 22.01.2002 Tarihli ve 0019 Sayılı Genelge

o. 24.06.2002 Tarihli ve 00123 Sayılı Genelge

p. 18.07. 2002 Tarihli ve 5006 Sayılı Genelge

---

[739] "Ahıskalılar ile ilgili bugüne kadar çıkan kanunlar ve son durum". Ahıska Dergisi, Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni. Haziran 2001, 26.

[740] "Türkiye'de Ahıskalılarla ilgili olarak, 30.04.2002 tarihi itibarı ile çıkan Kanunlar ve Bakanlar Kurulu Kararları". Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Mayıs 2002, Sayı: 2, 43.

r. 31.12.2002 Tarihli ve 00123 Sayılı Genelge

s. 19.09.2003 Tarihli ve 00168 Sayılı Genelge[741].



[741] "Veysel KILIÇ: Ahıska Türkleri Dernekleri Federasyon Başkanı", Ahıska Türkleri'nin Sesi Gazetesi, Ahıska Türkleri Dernekleri Federasyonu Aylık Bülteni, 2004 No 1, 1.

SONUÇ

1828 - 1829 Türk - Rus savaşından sonra Rusya'nın işgaline maruz kalan Ahıska Türkleri geçen süre içerisinde ortalama her 25 yılda bir katliama, göçe ve sürgüne zorlanmışlardır. Özellikle 19. Yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarındaki Türk - Rus savaşları sırasında, savaş meydanına dönen Ahıska bölgesinde katliam ve göçler bir arada yaşanmıştır. Savaş arası dönemlerde ise Rusya'nın sömürgeci politikaları bölgedeki Türkleri ya asimle etmeye ya da göçe zorlamaya yönelmiştir. Bütün bunlara rağmen bölge Müslümanları örnek bir yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bölge ahalisi bütün bu baskılardan kurtulmak için I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı topraklarına katılma talebinde bulunmuş ve yapılan referandum (Plebisit - "halk oylaması") sonucu halkın % 98'i (oy sahibi olan 87.048 kişiden 85.129'u "Evet", 441'i ise "Hayır" oyu kullanmıştı) Türkiye'ye katılmak için, "Evet" oyu kullanmıştır. Fakat sonradan Ahıska bölgesi Türk - Rus Antlaşmaları sonucunda Rusya ile Türkiye arasında paylaşılmıştır.

Rus yönetimindeki Ahıska bölgesinde Çar Hükümeti'nin yıkılmasına ve Sovyet rejiminin kurulmasına rağmen sömürgeci politikalar değişmemiştir. Ahıska Türkleri çeşitli bahanelerle baskı altında tutulmuş (rejim muhalifi, pantürkist ve Türkiye ajanlığı gibi) ve Kafkasya'daki birçok Türk soylu halklar gibi Sibirya ve Türkistan bölgesine sürgün edilmişlerdir. Halkın sürgün nedeni Türklük ve Türkiye'yle bağlılığıdır. Stalin'in ölümünden sonra Kafkasya'daki sürgün edilen halkların birçoğu vatanlarına dönmesine rağmen, Türkiye ile sınır bölgesinde bulunan Ahıskalılar ve Kırım Tatarlarının (Türklerinin) geri dönmesine Sovyet yönetiminin izin vermemiştir. Tam aksine, baskı altında tuttuğu Ahıska Türklerine karşı Fergana olaylarını tertip etmekle, halkı yeniden sürgüne zorlayarak bütün Sovyet Cumhuriyetlerine dağıtmışlardır.

Devlet yönetimine alınmayan, eğitim, siyasî ve ekonomik düzeyi aşağı seviyede olan Ahıska Türklerinin, yarım asır süren mücadelenin sonuçsuz bitmesi Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetlerin çöküşünden sonra Kırım Tatarları ise her tür engellere rağmen eski yurtlarına dönmeye başlamışlardır.

Ahıska Türklerinin vatanlarına dönüşünü engelleyen nedenlerden biri de dünyanın özellikle büyük ve güçlü devletlerin, uluslararası kurum ve kuruluşların bu dönüşe sıcak bakmamasıdır. Bu fikir 1992'de BM Mülteciler Yüksek

Komiserliği Azerbaycan Temsilcisi Kayzer Zaman'ın sözlerinde daha net görünmektedir: "Ahıskalıların ne zaman döneceğini bilmiyorum. Belki, benim torunlarım buna tanık olabilirler. Fakat, ben bekârım". BM Mülteciler Yüksek Komiserliği konu ile ilgili konferanslar düzenlemiş fakat sorunun çözümü sürekli şekilde takip edilmemiştir. Gürcistan yetkilileri ise zamanla geçirmeye çalışmışlardır; her türlü bahanelerle sorunun çözümünü sürekli ertelemektedirler ki bu da Ahıskalıların sabrını taşırmaktadır. Aslında kaybedilen her sene için Ahıskalıların Gürcistan Hükümeti'nden tazminat talebinde bulunması gerekmektedir.

Birçok yazar 1944 Sürgününde Gürcistan'ın eli olmadığını ileri sürmektedir. Bu tamamen yanlıştır. Birincisi Stalin'in sürgün kararının Gürcistan hükümeti ile anlaşarak alındığı açık şekilde belirtilmiştir. Görüldüğü gibi hukukî açıdan Gürcistan Devleti sürgünün bedelini SSCB'nin selefi Rusya Federasyonu ile birlikte ödemek zorundadır. İkincisi hem Sovyet döneminde, hem de Sovyetlerin çöküşünden sonra sorunun çözümü ile ilgili ortaya attığı şartlar (ad ve soyadlarının Gürcüleştirilmesi, zorunlu Gürcüce eğitim, Ahıskalıların kendi yurtlarına değil Gürcistan'ın başka bölgelerine yerleştirilmesi) Gürcistan'ın sorumlu ve çağdaş bir devlet anlayışından uzak olduğunu göstermektedir. Zira bu şartlar günümüzdeki uluslararası hukuka aykırıdır. Anlaşılan o ki, Gürcüler problemi çözmek yerine daha başka problemler üreterek, Ahıskalıların geri dönüşünü açık şekilde engelleme çabası içindedirler.

Ahıskalıların Gürcistan'dan tazminat talebinde bulunacakları anlaşılmaktadır. 1944 - 1990 yılları döneminin tazminatını Gürcistan Rusya ile birlikte, 1990 yılından, Sovyetlerin çöküşünden sonraki dönemin tazminatını ise Gürcistan tek başına ödemek zorundadır. Ayrıca tazminat talebinin resmen başvurulduğu tarihten başlayarak, Gürcistan hükümeti tazminat ödemelerini ertelemeden, her yılın başında ödenmelidir

Ahıskalıların mücadeleyi kazanmak için daha uygun ve bütün toplumu içine alabilecek, geniş tabanlı kuruma (örneğin; Tüm Ahıskalılar Meclisi, Devletlerarası Ahıskalılar Meclisi ve ya Ahıska Türkleri Yüksek Konseyi gibi) ihtiyacı vardır. Bugünkü dernekçilikle bu problemin çözümü mümkün değildir. Zira dernekler ayrı ayrı küçük grupların elinde adeta bir özel şirket durumundadır.

Büyük bir coğrafyaya ve 8 devlete dağıtılan, ağır ekonomik durum içinde bulunan Ahıskalıların Milli Meclisi'nin (siyasî konumdan uzak) kurulması oldukça

güçtür. Fakat, bugünkü durumda başka yolların beklenen sonuca varamayacağı da bellidir. Zira, Kırım Tatarlarının mücadelesindeki başarılar, onların zamanında dernekçilikten vazgeçerek geniş tabanlı Kırım Tatar Milli Meclisi kurmaları ile bağlıdır.

Ahıska Türkleri Meclisi (siyasî konumdan uzak) veya Yüksek Konseyi'nin kurulması ve sürekli çalışması için gereken ödeneklerin bu 8 devlet tarafından karşılanabileceği de bir gerçektir.

Gerekenlerin yapılması ise Ahıskalıların birlik ve bütünlüğüne bağlıdır.



KAYNAKÇA

A - ARŞİV VESİKALARI.

Azerbaycan Cumhuriyeti Elyazmaları Enstitüsü, Fond 26, Muhafıza Bölümü 8-11 (NEMANZADE, Ömer Faik. Hatıralarım).

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Arşivi (MDA.), Fond 970, Liste 1, Dosya 68, 14

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Arşivi, Fond 894, Liste 10, Dosya 34, 18 ve Dosya 151, 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond 894, Liste 10, Dosya 185, 58 – 59.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond 897, Liste 1, Dosya 46, 7.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond 970, Liste 1, Dosya 27, 2; Dosya 27, 11; Dosya 27, 14.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi (MDEYTA), Fond 970, Liste 4, Dosya 4,38.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi, Fond 270, Liste 1, Dosya 215,7-9.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Siyasi Partiler ve İçtimai Harekâtlar (SPİH) Merkezi Devlet Arşivi (MDA), Fond 277, Liste 2, Dosya 22, 40.

GARF (Gosudarstvennaya Akhiva Rossiyskoy Federatsii - Rusya Federasyonu Devlet Arşivi). F.R.-9479, Liste-1,Dosya –436, 14.

GARF, F.R.-8131: Liste 28,Dosya 542, 162.

GARF. F.R. – 901, Liste 1, Dosya 213,1.

GARF.F.R.-9401, Liste 1,Dosya 3144,20.

Ts.GİA (Tsentralnaya Gruzinskaya İstoriçeskiy Arhiva- Gürcistan Merkezi Tarih Arşivi)., Fond 1288, Liste 5, Dosya 67a, 25.

Ts.GİA. Fond 2,Liste 1, Dosya 3409, 20.

Ts.GİA., Fond 391, Liste 1, Dosya 1690,173.

Ts.GİA., Fond 5, Liste 1, Dosya 2088, 189.

B - SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER.

ABBASOV, Ş. "Djavakheti palets na spuskovom kryuçke", Zerkalo Gazetesi, Bakü, 13 Eylül 1997.

"Ahıska Türklerine Yuva",Sabah Gazetesi, 7 Eylül 1993

ALİMOV, M. "Özbekistan: trevojnıy Vzglyad", Konsomolskaya Pravda Gazetesi, 16 Haziran 1989, No. 139.

ALİMOV, M., LARİN, V., KHANTSEVİC, A. MYATEJ. "Kto ili şto stoit Sobityami VI Ferganskom Doline", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 7 Temmuz 1989.

ARTEMENİCO V. " İspıtaniye", Pravda Gazetesi, 27 Haziran 1989, No. 78

ARTEMENKO, V. "Ekho Besçinstv", Pravda Gazetesi, 12 Haziran 1989, No. 163.

ARSLAN, Tekin. "Ahıska Türkleri Acılı Yurdun İnsanları. Ahıskalı Olmanın Dayanılmaz Zorluğu", Türkiye Gazetesi, 22 Şubat 2000; "Hayatta Kalma Savaşı", Türkiye Gazetesi, 24 Şubat 2000; "Çok Açı Çektik Oğul". Türkiye Gazetesi, 25 Şubat 2000; "Türksün" Dediler, Sürdüler", Türkiye Gazetesi, 26 Şubat 2000.

ASLANOV, Taştan, "Krovavaya Fergana", Vatan Eşki Gazetesi (Lyubov k Rodine), May 1991, No 3.

BASİLAYA, L. "Robert Koçaryan poçyotnıy grajdanin g. Tbilisi", Obşekavkazskaya Gazeta (Tbilisi), 25 Kasım - 1 Aralık 1998

"Başvekilin Rusya'yı, Kruşçev'in Türkiye'yi Karşılıklı Ziyaretleri", Zafer Gazetesi, 12 Nisan 1960.

BATIRHAN, Derinbeloğlu. "Kandas, Tübü Bir Türk Halklarımız" (Kazakca), Azat Gazetesi, 16 Tamız 1991 jıl.

BAYRAMOV, Fakhradin. "İz istorii Naşey Rodini", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalçik, Şubat (Fevral) 2001, No:12.

BELAYA, T. "Ostonovka vı Puti?", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 16 Aralık 1989.

BENGİN, Tunca. "Mesketler Hasret Çekiyor", Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 1991.

BİRANT, Mehmet Ali. "Cumhurbaşkanlığı Derken, Utanmamız Gereken, Bir Olayı Görmüyoruz", Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1989, 11.

"Bol Fergana", Stroitelnaya Gazeta Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 132.

"B.Şükrü Saracoğlu Boğazlar Hakkında Demeçle Bulundu", Ulus Gazetesi 16 Haziran 1944

BULAŞOVA, Svetlana. "Ne Khoçu tak jit...", "Turki-Meskhetintsi vı Ruskoy derevne", Nedelya Gazetesi, No. 33, 1990.

BUNTÜRK, Seyfeddin. "Bir Asırda hem Soykırıma, hem Represyaya, hem de Sürgüne Mâruz Kalan Türkler", AVRASYA Gazetesi, 9 Haziran 1995,6.

BUNTÜRK, Seyfeddin. "Soçi Hadiseleri, Onun Tarihi Ehemmiyeti ve Dersleri", Sovetler Birliği Meshet (Ahıska) Türkleri'nin "Vatan" Kurumu'nun Vatan aşkı Gazetesi,1990, No. 3.

"Çempion" Kazakça), Ahıskalı Gazetesi, Çimkent (Kazakistan), Kasım 1999 No:2.

"Cumhurreisimizin Nutku", Ulus Gazetesi, 20 Mayıs 1944.

"Deystvuet Komendantskiy Ças", Pravda Vostoka, 7 Haziran 1989, No. 133.

DUNAYEV, P. "Podvig Soldata Ne Zabıt", Pravda Gazetesi, Moskova 1987, 28 Ocak, No.28.

ELEKBERLİ, Eziz. "Fergana Hadiseleri", Vatan Sesi Gazetesi, 6 Şubat 1991, No. 6.

ELİBEYZADE, Elmeddin. "Meskhetinskie Turki", Stroitel Gazetesi , Bakü şehri, 19 Eylül 1989,4.

Ermenistan'ın, Snark Haber Ajansının, 10 Eylül 1999 tarihli haberlerinden.

Ferganskaya Pravda Gazetesi, 22 Haziran 1989.

FEYZULLAYEV,Balabek. "Skorbnıy dlya nas den...", Merkenskiy Vestnik Gazetesi, Kazakistan,N:48 (6164),15 Kasım (Noyabr) 1994.

Furnzovets Gazetesi, 29 Haziran 1989.

Intervyu, Pravda Vostoka Gazetesi, 7 Haziran, 1989, No. 133.

İSTEKOV, Almaz. "Fergana: Sobıtiya i Faktı", Türkestan Gazetesi, Yanvar Fevral (Ocak – Şubat) 1990, No. 1.

KANADZE, T. "Uzbeki, Moi Bratya", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989.

KARİMOV, V. "Çto za Slukhami?", Pravda Vostoka 16 Haziran 1989.

KATIŞEVA M. "Dolgaya Doroga Damoy", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nalcik, Şubat (Fevral) 2001, No.12.

Kavkaz Gazetesi, 1846, N. 2., 12 Ocak.

KAYIPBERGENOV, A. "Komu Slukhi Vigodni", Pravda Gazetesi, 12 Haziran 1989, No. 163.

KAYPBERGENOV, A. "Trudnıe gni i noçi", Pravda Gazetesi, 11 Haziran 1989, No. 162.

KERİMOV, E. "Ahıska Türkleri iki defa deportasiya edilmiş halktır", Ayna Gazetesi, 27 Ocak 1996, No. 4.

"Kik - boksung yulduzlari" (Kazakça), Ahıskalı Gazetesi, Çimkent (Kazakistan), Kasım 1999, N:2.

KİRVALİDZE, C.V. "Dokladnaya Zapiska", Svobodnaya Gruziya Gazetesi (Tiblisi), 26.06.1992.

KOLESNİKOV, A. "Kogda Khleb-sol ne vı radost. Krasnodar", Komsomolskaya Pravda Gazetesi 15 Haziran 1989.

KRASNOVSKİ, İ. "Kogda Khleb-sol ne vı radost. Smolensk", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 15 Haziran 1989.

LARİN, V., Hantseviç,A. "Leninabad, Iz iyunya", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 13 Haziran 1989, No. 136.

LARİN, V. Hanstseviç,A. "Kokana, 9 iyunya", Komsomolskaya Pravda Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 134.

LEVİN, A. "Kto za spinoy huliganov", Pravda Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 161.

MİKAİLOV, Konstantin. "Poligon", Sobesednik Gazetesi, No. 29, Temmuz 1989.

"Napryayennost ne spadast", İzvestiya Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 159.

"Nursultan NAZARBAYEV: Kazakstan Respublikasının Prezdenti" (Kazakça), Ahıskalı Gazetesi, Çimkent (Kazakistan), Çimkent, Kasım 1999 N:2,.

"Nelziya Verit Slukham", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989

"Obstanovka Normalizyetsya", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989.

"Otkrıt Dorogu k Pravde", Pravda Vostoka Gazetesi, 16 Haziran 1989,.

ÖNKİBAR, Sabahattin. "Türkiye ve Türklüğün Bahtı Açılmıştır", Türkiye Gazetesi, Mayıs,1992.

"Özbekistan SSR'de Ahalinin Siyahıya Alınmasının Yekunları", Sovyet Gürcistanı Gazetesi, 12 Haziranı 1989.

PANAMORYOV, V. "Bez Osobıkh Proısşestviy", Pravda Vostoka Gazetesi 16 Haziran 1989.

"Pisma i Obraşeniya", Vatan Yolunda Gazetesi, Nalçik şehri, (Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Uçreditel, Obşevstvennaya Organizatsiya-Mejdunarodnoye Obşestvo Meskhetinskikh Turok "Vatan"), Nisan 2001, No. 3 (15)3.

PİTİYA, B. "Brifing vi MVD SSSR", Pravda Gazetesi, 5 Haziran 1989.

"Pomoç Narodu vı Bede", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989.

Pravda Vostoka Gazetesi, 6 Ağustos 1989

RASULOV, Rasaddin. "Türki-Meskhetintsı-56 let vı ssılke", Vatan Yolunda (Put kı Rodine) Gazetesi, Nisan 2001, No.3 (15).

"Razum Doljen Pobedit, Obraşeniye Narodnıkh depudatov SSSR ot Uzbekskoy SSR k naseleniyu vsey Respublike, Trudyaşimsiya Ferganskoy oblasti", Pravda Vostoka Gazetesi , 7 Haziran 1989

"Razum Protiv Emotsii", Pravda Vostoka Gazetesi, 15 Haziran 1989.

REŞETNİK, Yu. "Vı Poslednıy ças", Pravda Gazetesi, 11 Haziran 1989, No. 162.

ROTAR İ.V. "Gruzii opasayutsya poyavleniya novoy goryacey toçki", Nezavisimaya Gazêta Gezetesi , Moskova, 8 Nisan 1998.

RUBTSOV, Nikolay. "Tot Poezd uşol, ne opozdat bı na sleduyuşi", Kazakistanskaya Pravda Gazetesi.

SEMENYAKA, A.K. "Sobıtiyamı vı Fergane", Krasnaya Zvezda Gazetesi, 13 Haziran 1989, No. 135.

"Seryoznıy Urok dlya Vsekh. Vıstuplenie N.İ. Rıjkova", İzvestiya Gazetesi, 16 Haziran 1989, No. 167.

Sovyetler Birliği Meshet (Ahıska) Türklerinin "Vatan" kurumunun Vatan Aşkı Gazetesi, No. 3.

Sovyetskaya Özbekistan Gazetesi, 12 Ağustos 1989.

STUDENKİN, P. "Fergane od Tutup Yanırdı", Kommunist (Bakü) Gazetesi, 15 iyul (Temmuz) 1989.

TARANOV, S., "Ferganskaya Oblast: Obstanovka obostrilas", İzvestiya Gazetesi, 10 Haziran 1989, No. 161.

TELL, R. "Obstanovka vı Fergana ostayotsya Napryajonnoy", Sotsialisticeşkaya İndustriya Gazetesi, 8 Haziran 1989, No. 132.

"Trudnıy Put k Dialogu", Pravda Vostoka Gazetesi, 9 Haziran 1989, No. 135.

VORONİN, M. "Koçaryan posetil Tbilisi", Nezavisimaga Gazeta (Moskova) Gazetesi, 25 Kasım 1998.

YAKUBOV, O. "Kto Ostonovit Banditov", Pravda Vostoka Gazetesi , 7 Haziran 1989, 3.

ZAYNUTDİNOV, Ş. "Pereseç Bezzakonic", Stroitelnaya Gazeta Gazetesi, 9 Haziran 1989, No. 133.

DERGİLER

"Ahıskalılar İle İlgili Bugüne Kadar Çıkan Kanunlar ve Son Durumu", Ahıska Dergisi, Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Haziran 2001.

"Ahıska-Posof-Ardahan Bölgesında Gürcülerle Mücadele",Kars İli Dergisi, I.Sayı: Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara, 1966

"Anavatanımız Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Dağılımı", Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Mayıs 2002, Sayı: 2.

ARSLAN, Ali. "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek 1914-1921", Kafkas Araştırmaları Dergisi No. III, İstanbul 1997.

ASLAN, Yavuz. "Türk Tarihinin İkinci Demokratik Cumhuriyeti Kars'ta kuruldu. Demokrat Cenûb-i Garbî Kafkas Cumhuriyeti",Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 67 (Temmuz 1999), cilt 12.

BARATAŞVİLİ L., BARATAŞVİLİ K. "Mı Meskhi", literaturnaya Gruziya Dergisi, Tiflis, 1988, No. 9 - 11.

BEYDİLLİ, Kemal. "1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. Belgeler", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt XIII, sayı 17'den ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara - 1988.

CONQUEST, Robert: "Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyaları", Çeviren, Eşref ÖZBİLEN, Türk Dünyaları Araştırmaları Dergisi, Sayı 50,Ekim 1987.

ENDERS WİMBUSH - RONALD WİXMAN, "Sovyet Orta Asya'sında Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", Çev. Eşref ÖZBİLEN, Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos 1987.

ERCİLASUN, Konuralp. "Selçukların Kafkasya Politikası", Türk Kültürü No: 387, Temmuz 1995.

GİNZBURG, Alla ve Aleksandr ASİPOV. "Komentarii Spetsialistov", Moskovskaya Novosti Dergisi, 1980, No. 7.

GOLOVKOV, Anatoli. "Zatmenie", Ogonyok Dergisi, 1989 No.28 – 29.

HÜSEYNOV, Rauf. "Malasgirt ve Kafkaslar", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1968,sayı 81.

"İstoçniki Gruzinskikh letopisets. Tri khroniki", SMOMPK (Sbornik Materialov dlya Opisaniye Mestnikh Plemen Kavkaze), Vıpusk 28, Tiflis, 1900.

KAZANOV, Anatoliy M. "Mesketian Turks in Search of Self İndentity", CENTRAL ASİAN SURVEY, Vol. 11, No: 4, 1992.

"KILIÇ, Veysel. Ahıska Türkleri Dernekleri Federasyon Başkanı", Ahıska Türkleri'nin Sesi, Ahıska Türkleri Dernekleri Federasyonu Aylık Bülteni, 2004 No 1.

KIRZIOĞLU M. Fahrettin. "Mühendis Osman Server Atabek(1886-1972)", Kars İli Dergisi, I.Sayı: Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri Kurtuluşu'nun 45.Yıldönümü, Özel Sayısı, Ankara 1966.

KIRZIOĞLU M.Fahrettin. "Ahıska Bölgesi ve Türklük", Türk Kültürü Dergisi, C,VIII,Ocak 1970,

KIRZIOĞLU M.Fahrettin, "Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti", Türk Kültürü,Sayı 72, YIL VIII,Ekim 1968,

KIRZIOĞLU M.Fahrettin. "Kars'ın Kırkyıllık Karagünler'den (1878-1918) Kurtuluşu Hatırası, Doğu Kars Halkevi Dergisi, sayı 65, Nisan 1950.

KURAT, Akdes Nimet. "Üç Sancak, Kars, Batum, Ardahan", Türk Yurdu Dergisi, 60.yıl, cilt7, sayı 3 (345), Ankara 1970.

OVÇARENKO, O. "Kholodnıe Steni Stradaniya", "Semya"Dergisi, 31 Mart 1990.

PANEŞ,E.,Kh., YERMOLOV L.B. "Meskhetinskiye Turki", "Voprosı istorii" Moskova, 1991, No. 9-10.

ŞAKİNA, Marina. "Vtoroye izgnaniye", Novoye Vremya Dergisi, 1990 No. 18.

TAĞIZADE, Leyla. "Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I", KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, Sayı 2, Güz 2002,

TAYFUR, Abuzer "Sürgündeki Ahıska Türkleri, Elli Yıl Süren Üç Gün, Türk Yurdu Dergisi 1994.

"Türkiye'de Ahıskalılarla ilgili olarak, 30.04.2002 tarihi itibarı ile çıkan Kanunlar ve Bakanlar Kurulu Kararları", Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Mayıs 2002, Sayı: 2.

C - ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜKLER

Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, "Gruzinskaya SSR"maddesi, C. XIII, Moskova 1952.

BOSTAN, İdris, "Ahıska"maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt, 1, İstanbul 1988.

DENY, İ.. "Sancak", İslam Ansiklopedisi, cilt. 10.

EMEGEN ,Feridun. "Çıldır Eyaleti"maddesi, İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 8. İstanbul 1993.

Ensiklopediçeskiy Slovar Brokgauza, Efrona, "Akhalitskhe", "Akhalkalaki", "Atsgur"ve"Aspindza"maddeleri, Tom

KARAMANLI, Hüsamettin M., "Gürcistan"maddesi, İslam Ansiklopedisi, cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı,İstanbul 1996.

KIRZIOĞLU M.Fahrettin. "Kars"maddesi, Türk Ansiklopedisi, Cilt XXI, Kars maddesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad"Ata"maddesi, İslam Ansiklopedisi, 1 cilt.

Lermontovskaya Entsiklopedya. Moskova 1981.

MİRZE BALA. "Gürcistan"maddesi İslâm Ansiklopedisi, cilt 4, İstanbul 1988, Milli Eğitim Basımevi

Russkaya Voennaya Ansiklopediya, Tom, III, Sankt Peterberg, 1911.

SÜMER, Faruk, "Karakoyunlular"maddesi, İslam Ansiklopedisi (İA.), C.VIII.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi. "Azerbaycan" maddesi, İslâm Ansiklopedisi,C.II.; "Hazarlar" madddesi, İslâm Ansiklopedisi, C.V.

Voennaya Entsiklopediya, "Akhalitskhe", "Akhalkalaki"maddeleri (Pod. Redaks. İ.D. Sıtına) T. II. – III,, Sarkt-Peterburg 1911.

YİNANÇ, Mükrimin H., "Cihanşah", İslâm Ansiklopedisi, C.III.

D -TELİF ve TETKİK ESERLERİ

Administrativno - territorialnoye deleniye SSR Gruzii. Tiflis, 1930.

AKA, İsmail. Timur ve Devleti. TTK Basımevi, Ankara 1991.

AKAK (Aktı Sobrannıye Kavkazskoy Arkheografiçeskoy Komissiey - Kafkasya Arkeografi Kurulu Aktları),Tiflis, 1885. T. 10, dok. 90.

AKAK., T. XII. Otscot general-feldmarşala Knyazya A.İ. Baryatinskoğo za 1857-1859 godı.

AKAK., T. VI., Ç. 1, Dok. No. 62, Rapor Gen. Yermolova naçalniku Glavnoğo ştaba, 16 iyulya 1821 goda.

AKAK., T. 7, dok. 819, Tiflis 1878.

AKAK (Aktı, Sobrannıye Kavkazskoy Arkeografiçeskoy Komissiey).Tiflis 1878, Tom VII, Dok No. 830.

"Ak lekeler" silinir...(Haz. Osman MİRZEYEV). Bakü. Azerneşr ,1991.

AKÇURA, Yusuf. Osmanlı Devletinin Dağılma Devri XVIII-XIX. Asırlarda. İstanbul 1940

ALİYEVA, Fatma Hamid Kızı: Orta Esr Gürcü Menbelerinde Türkizmler (Kartlis Tskhovreba – Gürcistan Selnamesi Esasında). Doktora Tezi, Danışman M.M.Se'diyev, Azerbaycan Bilimler Akademisi Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü, Bakü 1992.

ALLEN, W.E.D. ve ölü MURATOFF Paul. Kafkas Harekâtı. 1828-1921. Türk-Kafkas sınırındaki Harplerin Tarihi. Gn. Kur. Basımevi, Ankara, 1966.

ANİSİMOV E.V. Rossiya bez Pyotra. 1725-1740. S-Pb. Lenizdat, Sankt-Peterburg, 1994.

ARİSTOVA T.F. Kurdı Zavkaziye.Moskova 1966.

ARMAOĞLU, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 –1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No 252, Ankara 1984.

ARTAMONOV M.İ. İstoriya Khazar. Leningrad, 1961.

ASLAN, Kiyas. Ahıska Türkleri, Ankara 1995.

ATABEK, Server. L'Etat Su Sud Quest Du Caucase, Batum 1919.

AVŞAR B. Zakir-TUNCALP, Zafer, S. Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 73, Ankara 1994.

AVŞAR Zakir, FERRUH Solak, FERHAN Yorulmaz, Ayşe Yorulamaz,Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri. Vadi Yayınları, Ankara 1994.

AYDINGÜN, Ayşegül Baydar. Anavatan ve Yerleştikleri Ülke Arasında Ahıska Türkleri:Türki Bir Ülkede Türk Kimliği Nasıl Korunur?: Şubat 1997 (İngiltere) Orta Asya ve Kafkas Üzeri Araştırma Merkezi ve Mencestr Üniversitesi, 3.Konferansta tebliği.

Azerbaycan Tarihi, İ.A. HUSEYİNOV, H.A. DADAŞZADE ve bş. yönetiminde hazırlanmış üç ciltte, Cilt 3, Birinci Bölüm, Azerbaycan SSR Elimler Akademisi Tarih İnstitutu, Bakü 1973"Elm" Neşriyatı.

Azerbaycan Tarihi. Uzak geçmişten 1870'inci yıllara kadar. Redaktator ELİYARLI, Süleyman, Bakü Azerbaycan"Neşriyatı, 1996.

Azerbaycan Tarihi. Yedi ciltte. Üçüncü cilt. (XIII – XVIII asırlar). Sorumlu Redaktör EFENDİYEV, Oktay, Bakihanov adına Tarih Enstitüsü AEA, Bakü - Elm – 1999.

BADDALEY, Joan. Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil. İstanbul 1989.

BARATASVİLİ, Marat. Pravoye polojeniye meskhov. Repatriantov vı Gruzii. Tbisisi 1998.

BAYDOĞAN, Mehmet. Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih, Anabilim Dalı), Elazığ 2000.

BAYRAKTAR, Rasim. 21.Yüzyılda İnsanlık Dramı. İzmir 1999.

BAYUR, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi , Cilt III, Kısım 4 , Türk Tarih Kurumu , Ankara 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi,Cilt III, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu , Ankara 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu , Ankara 1957.

BELEN, Fahri. XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti. Remzi kitapevi, İstanbul 1973.

BELEN, Fahri. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (1917 Yılı Hareketleri), C. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

BERDZENİSVİLİ N. A., DONDUA V. D. ve bş. İstoriya Gruzii. I. Tiflis 1962.

BERKOK, İsmail. Büyük Harpte Şimâli Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırka'nın Harekâtı ve Muharebeleri, 94 ayılı Askeri Mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı, İstanbul Askeri Matbaası, 1934.

BESKROVNIY L.G. Russkaya armiya i flot vı XIXv. Moskova, 1973.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Herekatı. C. II, Gnkur. Basımevi, Ankara 1993.

POTSKHVERİYA Boris B. 1920 – 1930'lu yıllarda Türk – Sovyet ilişkileri, 192. Sempozyum Bildirileri: Türk – Rus ilişkilerinde 500yıl 1491 – 1992, Ankara, 12 – 14 Aralık 1992, Osmanlı Devleti'nin 700, Kuruluş Yıl Dönümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1999.

BUGAY N.F. Turki Mesketintsı: Dolgiy Put ki reabilitastsii (1944 - 1994). Mejdunarodnaya obşestva mesketinsikh Turok, Vatan, Fond represirovannıkh narodov i grajdan, Moskova, 1994.

BUNYATOV,Ziya. Azerbaycan KGB Arşivi Muhtevası.Çok Gizli. Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1995.

BÜNYATOV, Ziya. Azerbaycan VII-IX. esrlerde, Bakü 1989.

CEVDET PAŞA. Tarih-i Cevdet. C.V.Sadeleştiren Dündar Günday, İstanbul 1993.

CEVDET PAŞA. Tezakir, 1-12, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991.

CHERVONNAYA S. The problem of the Repartriation of the Meskh-t-Turks. "Fact-Finding - Mission of FUEN - delegation to Georgia, November 1998", Flensburg, 1998, p. 26-27.

CİHÂNGİROĞLU, İbrahim Bey. Cenub-i Garbî Kafkas Hükumet-i Muvakkata-i Milliyesi (Cumhurbaşkanı Cihângiroğlu İbrahim Bey'in Malta sürgünü (1919-1921) sırasında yazdığı Hatıratı).

Deportatsii Narodov SSSR (1930-1950 gg.). -Moskova, 1992, C.I.

DEVLET, Nadir. Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1992.

Dogovorı Rossii sı Vostokom politiçeskiye i torgovıye. Sost. T. Yuzefoviç. SPb. 1869.

Dokumenti i Materiyalı po Vneşney Politiki Zakavkaz ya i Gruzii.Tipografiya Provitelstva Gruzinskoy Respubliki, Tiflis, 1919.

DZİDZARİYA G. A. "Makhadjirstvo"i problemi istorii Abkhazii XIX stoletiya, Sukhumi, 1975.

ELİBEYZADE, Elmettin.Edebi şahsiyyet ve dil. Bakü, 1982.

EM. KAYMAKAM RÜŞTÜ. Büyük Harpte Bakü Yollarında 5. Kafkas Fırkası (935 sayılı Askeri Mecmuanın 34 sayılı Tarih Kısmı), İstanbul Askeri Matbaası, 1934.

ENSEROV, Alipaşa. Ahıska Türkleri. Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1996.

EREMEYEV D.E. Etnogenez Turok. Moskova 1971.

ERGİN, Muharrem. DEDE KORKUT KİTABI –1. Giriş-Metin-Faksimile, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958.

ERİM, Nihat. Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri, C. 1, Ankara 1953.

ERİTSOV A.D. Danniye ob armyanskom naselenii Rossii.- izvestiya (3apiski) Kavkazskoğo Otdela İmperatorskoğo Russkoğo Geograficeskoğo Obşestva (KOİRGO). Tiflis 1882 -1883, T. 7.

ERKİN, Feridun Cemal. Les Relations Turco - Sovietiques. Başnur Matbaası, Ankara 1968.

ERKİN, Feridun Cemal.Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968.

EVANGULOV G.G. Mestnaya reforma na Kavkaze. SPb. 1914.

EVLİYA ÇELEBİ. Seyahatnâmesi. Birinci Cilt, Üçdal Neşriyat.İstanbul 1966.

FADEEV A.B. Rossiya i Kavkaz vı pervoy treti XIXv. Moskova 1960.

GEYBULLAYEV G.A. Toponimiya Azerbaycan'a. Bakü 1986

GİZETTİ A.L. Kronika Kavkazskikh voyski vı 2-Kh cast. Tiflis 1896, Cast 1.

GÖKÇE,Cemal. Kafkasya ve Osmanlı imparatorluğunun Kafkasya siyaseti. Doktora Tezi, İstanbul 1979, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender. Cenûb-i Garbî Kafkas (Türk) Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi, Ankara, 20 - 22 Mayıs 1985'te "Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu'na"sunulan tebliğ.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender. Cenûb - i Garbî Kafkas Hükûmeti. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:111,Ankara 1989.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender. Aras Türk Hükümeti (3 Kasım 1918 - 30 Kasım 1918), (5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23 - 28 Eylül 1985) Tebliğler, C. III, Türk Tarihi, İstanbul,1986.

GÖLEN, Berşan. Ahıskanın Elden Çıkışı.(Yüksek Lisans Tezi; Danışman Yar.Doç.Dr. Mehmet Emin Yolalıçı) Ondokuz Mayıs Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Samsun 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt: 1 (1919-1973). Elif Matbaası Ankara 1989.

GÖNLÜBOL, Mehmet. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt: II (1973-1983). Ankara 1989.

GRİBOYEDOV A.S. Soceneniye. Tom 2.

GUMİLYOV N. Tısyaçiletiye vokrug Kaspiya. Bakü1990.

GUMİLYOV L.N. Drevniye Türki. Moskva 1967.

Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar). Çeviren Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan Erdoğan Mercil, Gürcüceden çeviren BROSSET, Marie Fêliçitê (Histoire de la Georgie depuis L'antiquite, jusqu'au XIX eme siecle, St. Petersbourg, 2 Cilt, 1849, 1956),TürkTarih Kurumu Basımevi,Ankara 2003.

Gürcistan Ülke Raporu. T:C: Dışişleri Raporu. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara 1998 Ekim.

GÜRÜN, Kamuran. 17 Aralık 1925 Türk – Rus Antlaşması. Sempozyum Bildirileri: Türk – Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491 – 1992, Ankara, 12 – 14 Aralık 1992, s. 186 – 188, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıl Dönümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1999.

GÜRÜN, Kâmuran. Ermeni Dosyası, Ankara 1985.

GÜRÜN, Kamuran. Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953). Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara 1991.

HACILI, Asif. Geriben bu vatanda (Ahıska Türkleri'nin Etnik Medeniyeti). Bakü, 1992.

HAÇIYEV, Aydın. Kars ve Araz-Türk Respublikalarının Tarihinden Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1999.

Halil Menteşe'nin Anıları. (Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi),Hürriyet Vakfı Yayınları 1.Baskı, İstanbul 1986.

HASANLI, Cemil. Azerbaycan Tarihi 1918 – 1920.Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar, Çeviren Aslan ERTURUN,Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları,Birinci Baskı,Ankara 1998.

HEBİBOĞLU, Veli. Susan Hatıralar, Diderginler, Bakü 1992.

HINZ, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. Çeviren Tevfik Bıyıklıoğlu,TTK, Ankara, 1948.

HIZAL, Ahmet Hazer. Kuzey Kafkasya. Ankara 1961.

HOVANİSTAN R., Armenia on the Road to Independence. Los Angeles, 1976

İkinci Dünya Savaşı Yılları. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.

İNÖNÜ, İsmet. Hatıralar. 2 Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985 – 1987.

İSMAİL-ZADE D.İ. Naseleniye gorodov Zakavkazskoğo kraya vı XIX - naçale. XXv. Moskova 1991.

İSMAİL-ZADE,D.İ. Russkoye khrestyanstvo vı Zakavkaziye. 30 godı XIX - naçalo XX.Moskova, 1982.

İstoriya russkoy armii i flota. Moskova, 1913, T. 10-12.

İz spisok barona (vıposledstvii grafa) M.A. Korfa. Russkaya starina 1900, T. 10, yanvar-fevral-mart.

İZZET, Süleyman. Büyük Harpte 15. Piyade Tümeni'nin Azerbaycan ve Şimâlî Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri (103 sayılı Mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı), İstanbul Askeri Matbaası, 1934.

İZZETOV, Maksud. Kırgızistan'da Ahıska Türkleri. 14 Kasım 1996 tarihinde Ahıska Türkleri Federasyonu'nun 1.Kurultayında (Ankara, Atatürk Dil, Tarih Kurumu) Konuşma metni.

KAÇAZNUNİ, Ov. Daşnaktsutyun Bolşe Neçeğo Delat, Baku – Elm – 1990

KADIOV, Abuzer ve Ömer SALMANOV. Özbekistan'da Ahıska Türkleri. 14 Kasım 1996 tarihinde Ahıska Türkleri Federasyonu'nun 1. Kurultayında (Ankara, Atatürk Dil, Tarih Kurumu) Konuşma metni.

KAFESOĞLU, İbrahim. Selçuklu Tarihi. İstambul, 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim. "Asya Türk Devletleri". Türk Dünyası El Kitabı,Coğrafiya Tarih,Birinci Cilt, İkinci Baskı,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:121, Ankara 1992.

KAFFAROV, Tahir. Azerbaycan Tarihi (1920-1991), Bakü-1999.

KAKURİYA Ş.K. Naseleniye Tibilisi (1803-1859 gg). Tibilisi 1965, (Aftorefarat - doktora çalışması tezi).

KARABEKİR, Kazım. "İstiklal Harbimiz" , İstanbul, 1959.

KARABEKİR, Kazım. Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu. Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Erzurum 1990.

Kavkazskiy Kalendar na 1852 Goda. Tiflis, 1851, Otd, III.

Kavkazskiy Kalendar na 1900 god. Otd, III.

Kavkazskiy Kalendar na 1853g., Otd. III.

Kavkazskiy Kalendar na 1854g., Otd. III.

Kavkazskiy Kalendar na 1855g., Otd. III.

KAVUNCU, Orhan, Mehmet ŞAHİNGÖZ, Şuayp KARAGÖZ ve Yakup DELİÖMEROĞLU. Türk Dünyası Genel Bakış,Meseleler Politikalar. Ankara 1998.

KEYKURUN, Naki. Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), İlke Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

Khronika Rossiyskoy armii. Lineyniye batalyonı otdelnoğo Kavkazskoğo korpuse. 1840, Kn. 16.

KIRZIOĞLU M.Fahrettin, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451- 1590).TTK Basımevi 1993.

KIRZIOĞLU M.Fahrettin. Edebiyatınızda Kars, II. Kitap, İstanbul, 1958,

KIRZIOĞLU M.Fahrettin.Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar.İlk Kıpçaklar (M.Ö.VIII.-M:S:VI yy.) ve Son- Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks- Kıpçak

Atabekler Hükümeti (1267-1578). (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden). TTK Basımevi, Ankara 1992.

KIRZIOĞLU M.Fahrettin. Kars Tarihi, İstanbul 1953.

KISAKÜREK, Necip Fazıl. MOSKOF.Bütün Eserleri 14. Büyük Doğu Yayınları: 16, 4. Basım, Ankara 1992.

KLAVİYO (Clavijo), "Kadisten Semerkanda Seyahat". (1404-1405 yıllarında Temür – Bek'e elçi giden İspanyol). İngilisçeden çeviren Ömer Riza DOĞRUL, 2 Kitap, İstanbul 1943.

KLİNÇENKO T., O. MALNOVSKA, İ. MİNGAZUTDİNOV, O.ŞAMŞUR. Stanovişe Bijentsiv Turkiv - Meskhetintsiv vi Ukraynı. Navkova dopovid. Kiyv, 1999 p, (Ukrayin dilinde).

KODAMAN, Bayram. Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun idarî Durumu. Ankara 1986.

KOİRGO (Kavkazskovo Otdela İmperatorskoğo Russkoğo Geografiçeskogo Obşestvo), Tiflis 1877-1878, Tom V.

KOKOVTSEV, P.K. Evreysvo-hazarsvaya perepıska vı X. veke.Leningdad 1932.

Koministiçeşkaya Partiye Gruzii vı rezolyutsiyakh i reşeniyak syezdov, Konferentsii Plenumov Ts.K. Tillisi, 1976.T.1.

KONUKÇU, Enver. Kuşan ve Akhunlar Tarihi. Ankara 1973.

KUKULOV, Tahircan. Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nezer, Bakü 1999.

KUNT, Metin. Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Veli İdaresi, İstanbul 1978.

KURAT, Akdes Nimet. Türkiye ve Rusya. XVIII. Yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919). Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

KURAT, Akdes.Nimet. "İdil boyu ve karadeniz kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri". Ankara 1972.

KURAT, Yuluğ Tekin. Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973, Belleten Cilt XXIX (Nisan 1975, sayı 154.

KURAT, Yuluğ Tekin. Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973, Belleten Cilt XXIX (Nis.,Y.T. İkinci Dünya Savaşında Türk Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset, Belleten, Cilt XXV (1961).

KURBANOV, Şamil. "Ömer Faik Nemanzade (Azerbaycan'ın Görkemli Adamları)"Bakü 1992.

KURBANOV, Şamil. Mesheti Türkleri. (Tarihi - Kronoloji oçerk). Diderginler kiitabı, Bakü- Gençlik - 1990.

KURDAYEV, Tofik Aşımoğlu. Kıniga Narodnoy Pamyati. Almaata "Kazakistan" yayınevi, 1996.

LERMONTOV M. Yu. Sobranniye soçineniye vı çetıryokh tomakh. Moskova-Leningrad 1948, Tom 4.

LİNÇ Kh. F.B., Armeniya: Puteviye oçerki i etyudi, vı 2'kh Tomakh, Tiflis 1910, T. 1; Russkiye provinlsii.

LURYE, Maks, STUDENKİN, Petr. Zapakh Gari i Goriya. Fergana, Trevojnıy iyun 1989 godu. İzdatelstvo"Kniga" , Moskova 1990.

LVNİN M.S. Pisma iz Sibiri. Moskova, 1987.

MALÇANOV V.D. Krestyanskoye khozyaystvo vı Zakavkazye kı kontsu XIX v. Moskova, 1958.

MAMEDOVA, Farida. Politiçeskaya İstoriya i İstoriçeskaya Geografya Kevkazskoy Albanii (III.v.do.n.e.- VIII v.n.e.). Baku, " Elm" 1986.

MASSİGLİ R. La Turquie Devant la Guerre. Paris, 1964.

MEHMETZADE, Mirze Bala. Milli Azerbaycan hareketi. Ankara, 1991.

MELİKSET - BEY L.M. Hazarı po drevnearmiyanuim istoçnikam vı svyazi sı probleimay Movseye Khorensnogo – Sb. İsledovaniya po istorii kültur narodov Vostoka, Moskova – Leningrad, 1960.

MEMMEDLİ, Razim. Gürcüstan'da Neşr olunan Azerbaycan Dilli Metbuad (1832-1995).Bakü - 1995, "Azerbaycan"neşriyyatı.

MİLMAN A. Politiçeskoy Stroy Azerbayjana vı XIX-naçale XXv. Baku 1966.

MURAVYOV A.N. Gruzya i Armenya, SPb 1848, Ç. 1.

NADEJDİN P.P. Kavkazskiy kray: Priroda i Lyudi. Tula 1901.

Naima Tarihi, III.

NARDOVA B.A. Gorodskoye Samoupravleniye vı Rossii 1877, vı 60ıkh-naçale 90'ıkh godov XIXv. Leningrad 1984.

Natsıonalnıy sostav naseleniya SSSR. Po dannım Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989g,Moskova 1991.

NEMANZADE Ö.F. Hatıralarım. Azerbaycan Respublikası Elyazmaları Enstitüsü, Fond 26, muhafıza birimi 8-11.

NEMANZADE, Ömer Faik. Seçilmiş eserler. (Haz. Şamil KURBANOV) Bakü, 1992.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ. "Zafername" (Timur – Bek Tarihi). Farscadan çeviren Necati LUGAL, Ankara 1949.

NOVOSELTSEV A.P. Khazarskoe Gosudarstvo i eğo rol vı istorii Vostoçnoy Evropı i Kavkaza. Moskova 1990.

NUR,Rıza. "Türk Tarihi" , II.

Obozreniye Rossiyskikh viladeniy za Kavkazom vı statistiçeskom, etnografiçeskom, topografiçeskom i finansovom otnoşeniyakh. VI 4.. Kh ç., SPb., 1836, Ç. 4, Tablo A.

OKÇU, Yahya. Türk – Rus Mücadelesi Tarihi. Doğuş Ltd. Matbaası Ankara 1953.

GÖNLÜBOL, Mehmet. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt: II. (1973-1983). Ankara 1989.

GÖNLÜBOL, Mehmet. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt: 1 (1919-1973). Elif Matbaası Ankara 1989.

OSİPOV A.G. Rossiyskiy opit etniçeskoy diskriminatsii. Meskhetintsi vı Krasnodarskom krae. Moskova, 1999.

OSİPOV A.G. Osnovnıe napravleniya izmeneniy vı samosoznaniy i kulture Akhaltsikhskikh (Meskhetinskikh) Turok (20'e gg. - 90-e gg.XX v) Avtorefarat Kandidatskoy dissertatsii (Doktora Tezi), Moskova 1993.

OSİPOV A.G., Çerepova Ö.İ. Naruşenie prav vınujdennıkh migrantov i etniçeskaya diskriminatsiya vı Krasnodarskom krae (polojenie meskhetinskikh turok). Moskova 1996.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasında Münasebetlere dair Arşiv Belgeleri, 1575 - 1918, BOA, Yayın No. 9, Ankara 1993.

OSMANOV, Gourban. Ahıska Türkleri (1908-1989), Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Ahmet Özgiray, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Anabilim Dalı), İzmir 2001.

Otsçot po glavnomu upravleriye namestrika Kavkazskögö za 1862 - 1872 gg. Tiflis, 1873.

PARSANIYAN B.A., A.S. Griboyedov i russko-armyanskoye otnoşeniya. Erivan, 1947.

PEÇEVİ İBRAHIM EFENDİ. Peçevi Tarihi I. Hazırlayan Bekir Sıtkı BAYKAL, Kültür Bakanlığı Yayınları: 467, Bin Temel Eser Dızısi: 81, Ankara 1981.

PLOTOPOV L.P. "Etnonim"tele"i altaytsı". Türkologıçeskıy sbornik, Moskva 1966.

POLİEVKTOV M, NATADZE G. Stasıy Tiflis vı sı izvestyakh sovremenikov. Tiflis 1929.

Posledstviye deportatsii narodov, 40-50 godı; SSCB. (İHK ve İB Arşivlerinin belgeleri) Sost.N.F.BUGAY. "İstoriya SSSR", (Moskova),1992, No:1.

PSZ (II) (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy imperii). T. XV. Otd. 1, No. 13368.

PSZ (II), SPb., 1875, T. XLVII. Otd. 1. No. 50680

PSZ (III), SPb., 1902, T. XIX, Otd. 1.No;16870.

PSZ (III). T.VIII. No5674.

PSZ (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy imperii) (I) T. XXVI, SPb., 1830, No. 20007.

PSZ (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy imperii). (1), T. XXVI, Nş 9951.

PSZ (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy imperii). (II), SPb. 1835. T. IX. Otd.I.,No. 6917.

PSZ-(III), SPb. 1899, Tom 9, 1891g., N. 6198.

PSZ. (Polnoye Sobrannoye Zakonov Rossiskoy İmperii). (II), SPb, 1871, T.XL II.Otd.9,2No. 45259, 45265, 45266, 45269 ve b.ş.k.

PSZ.(III),SPb, 1886, T.III, No1522.

PSZ.(III),SPb, 1908, T XXV, Ot.d. I-No 25891

PURGSTALL-BARON JOSEPH von HAMMER. Osmanlı Tarihi,C. 7; C.9; C.10,(Fransızcadan çeviren Vecdi Bürün, Hazırlayan M.Çevik ve E.Kılıç), İstanbul 1994.

RÂSONYI, Lâszlô. Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:39, Ankara 1971.

REZULZADE, Memmed Emin. Azerbaycan Cumhuriyeti. Şeyhzadebaşı Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1923.

RINDZYUNSKİY P.G. Gorodskoye grajdanstvo do reformennoy Rossii. Moskova, 1958.

Rossiya i Eğo Sosedi. Problemi Etniçeskikh Menşenstv. Problem no Tematiçeskiy Sbornik, Moskova 2000.

SARIKIYUNCU , Ali. "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi" Askeri Tarih Bülteni, Ankara 1994.

Sbornik dogovorov Russisi drugimi gosudarstvami, 1856-1917. Moskva 1952, Tiflis, 1882-1883, T. 7.

SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt, (1920 - 1945). 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

SOYSAL, İsmail. Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975). İSİS İstanbul 1997.

SOYSAL, İsmail. Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin KILAVUZ (1919-1993), Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, EREN, İstanbul 1993.

SÖNMEZ, Dilek, Ahıska Türkleri. Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Danışman Prof.Dr. İsmail AKA. İzmir 1996.

Statistiçeskiye opisaniye guberniy i oblastey Rossiyskoy imperii po vısoçaşeyşemu poreleniyu izdavayemıkh Deportamentom Geniralnogo Staba Voennoğo Ministerstvo, SPb. 1858, T. XVI, Ç. 5.

Surveyof international Affairs 1959-60, Oxsford V. Press. 1964.

Svod Zakonov Russiyskoy imperii izdaniye 1857g. SPb. 1857, T. 3.

SWİETOÇHOWSKİ, Tadevsz. Müslüman Cemaatten, Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920 (çev.Nuray Mert) Sağlam Yayınları, İstanbul 1988.

ŞAHİN,İlhan.Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale. İstanbul 1979.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet. "Milli Mücadelede Kastamonu" , Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu,Tebliğler, 19-21 Ekim 1988 KASTAMONU.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet. Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri. Ankara – 2001.

ŞAVROV N. Russkaya kolonizatsiya na Kavkaze-Vı Kn., Voprosı Kolonizatsii, SPb., 1911, T. 8, 133X

ŞEREMET V.İ. Turtsiya i Andrianopolskiy mir 1829 g. İz istorii vostoçnoğo voprosa. İnstitut Vostokovedeniya; Leningradskiy Gosudarstvennıy Pedagogiçeskiy İnstitut im. A.İ. Gertsena AN SSR, İzdatelstvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1975.

ŞOPEN İ. İstoriçeskikh pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti vı epokhu eğo prisoedineniya kı Rossiyskoy imperii. SPb., 1852.

TARHAN, Taner. "Eskiçağ'da Kimerler Problemi". VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1979.

Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu. (Dün, Bugün, Yarın) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara 1992.

TBMM.TUTANAK DARGİSİ. Cilt-20. On beşinci Bileşim. 20. XII-1945 Perşembe. Dönem: VIII, Toplantı: 3.

TİNYANOV Yu. Smert Vezir Mukhtara. Kişinyov, 1984.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi. Umumi Türk Tarihine Giriş. Cilt1. En eski devirlerden 16. asra kadar. 3.baskı, İstanbul 1981.

TOPURIYA P.A. Yeşyo ob institute Atabeka. Blijnevostoçnıy sbornık, Akademiya Navk Gruzinskoy SSR,İnstitut Vostokovedeniya im Akad. G.B. TSERETELLİ. (Rezyume,s. 72-82; Gürcüce, makale)Tiblisi, Metsniereba, 1983.

TURAN, Şerafettin. XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı (ayrı basım) Ankara 1963.

TYUTYUNNİK, Vadim. "Turki iz Mesketii: Vçera i seğodnya: Oçerk. "Tak Eto Bılo" , T.III.,Moskova 1993.

URAN, Hilmi, Hâtırâlarım, Ankara, 1959.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, 2. Kısım, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi III. Osmanlı Devletine Tâbi Hükümet ve Beylikler, cilt VI.

ÜÇOK, Coşkun.Siyasi Tarih Dersleri, Ankara 1957.

VASİLEV A.A. Bizans imparatorluğu Tarihi. İst. 1943.

VATEYŞVİLİ D.L. Russkaya opşestvannaya mısıl i peçat na Kavkaze vı pervoy treti XIX veka. Moskova 1975.

Voenno - statistiçeskoye obozreniye Possiyskoy imperii.SPb.,T.XVI, Erivanskaya guberniya.

VON PAPEN, F. Memoris. London 1952.

YALÇIN, Semih. Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti.BERİKAN YAYINLARI, Ankara 2000.

YEROŞKİN N. P. İstoriya gosidarstvennikh uçrejdeniy dorovolyutsionnoy Rossii. Moskova 1983.

YEVANGULOV G.G. Mestnaya reforma na Kafkaze. SPb. 1914.

YORGA, Osmanlı Tarihi (Çev.Bekir Sıtkı Baykal), C.V, Ankara 1948.

YUCEER, Nâsır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı. Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996.

YUNUSOV, Arif. Meskhetinskiye Türki: dvajdı deportirovannıy norod. Baku, 2000.

YÜRÜRLÜKTEKİ KANUNLAR KÜLLİYATI: 6.Cilt.

Za stenoy Kavkaza (Sostoviteli V.A. Georgieva, A.V.Georgieva).Moskova, Molodaya gvardiya, 1989.

ZAVRİYEV D.S. K Noveyşiy istorii severo vostoçnıkh vilayetov Turtsii. Tiblisi, 1947.

E - CANLI KAYNAKLAR.

ABDİYEV Alisultan Abdioğlu: Ahıska ilçesi Tatanis köyü (Gürcistan),1936 doğumlu.

KOÇİYEV Cavat: Pamık üretimindeki başarılarından dolayı Özbekistan SSC'nin Emek Kahramanı unvanını almıştır. Krasnodar bölgesinde (RF) ikamet etmektedir(1991).

KÖŞELİEV Bahşi: Ahıska ilçesi An köyü (Gürcistan), 1935 doğumlu.

MEHRALİOĞLU Seyfettin: Ahıska ilçesi Kikinet köyü (Gürcistan), 1939 doğumlu. Azerbaycan Respublikası Sabirabad İlçesinin Ahmedabat kasabasında ikâmet etmektedir (1999).

MEMMEDOVA Pallı Murat kızı: Ahıska ilçesinin An (Gürcistan) köyünde doğmuş, Azerbaycan Respublikası Sabirabad ilçesinin Ahmedabat kasabasında yaşamaktadır (1990).

NAYMANOV Mahmud: Gürcistan'ın Ahıska ilçesi Uravel Köyü'nde doğmuş, Azerbaycan Respublikası Haçmaz ilçesi H.Z.Tağıyev (eski ismi "İngilab" sovhozu) kasabasında vefat etmiştir (2003).

PEPİNOVA Kamile Ömer Faik Kızı: 1918 Ahıska (Gürcistan) doğumlu, 1992 yılında Bakü'de (Azerbaycan Respublikası) vefat etmiştir

SELİMOV Ömer: Ahıska ilçesi Sahan Köyü (Gürcistan), 1924 doğumlu, 1994'te Azerbaycan Respublikası Sabirabad ilçesinin Tinkçilik köyünde vefat etmiştir.

ŞÖVKETOV Şahzade Şövketoğlu: Ahıska ilçesi Çünte köyü (Gürcistan),1933 doğumlu. Azerbaycan Respublikası Sabirabad ilçesinin Ahmedabat kasabasında ikâmet etmektedir (2005).



EKLER :

1.TABLO[1].

İran'dan göçürülen Ermenilerin genel yekûnu	Hâne	8 249
	Kişi	41 245
Osmanlı resmî kayıtlarına göre Erzurum'dan göçürülen Ermenilerin yekûnu	Hâne	4 230
	Kişi	21 150
Toplam olarak Doğu Anadolu'dan göçürülen Ermeniler	**Hâne**	**20 000**
	Kişi	**100 000**

2.TABLO .1842-1856 yıllarında Kutayıs guberniyası'nın nüfusu[2].

Kentler	1842			Erkek kadın nispeti	1856			Erkek ve kadın nispeti	Kent nüfusunun 1842'ye göre 1856'da orantılı artışı	
Kutayıs	Erkek	Kadın	Toplam		Erkek	Kadın	Toplam		Tahmin	% orantı
	1345	1230	2575	91,4	2009	1847	3856	91,9	1281	49,7
Ahıska	4728	4867	9595	102,9	7058	6240	13298	88,4	3703	38,6
Ožurget	_	_	_	_	162	144	306	88,8	_	_
Ahılkele k	_	_	_	_	669	531	1200	79,3		_
Şaropan ı	_	_	_		_	_	_	_	_	_
Toplam	**6073**	**6097**	**12170**	**98,2**	**10144**	**8985**	**19129**	**86,6**	**4984**	**41,0**

3.TABLO[3].

Bölgesi	Müslim- Erkek	Gayrimüslim-Erkek	**Toplam**
Kars sancağı	20420	4810	**25235**
Oltu kazası	6417	355	**6772**
Ardahan	7250	-	**7250**

[1] Kemal BEYDİLLİ: a.g.e., Albay Lazerevin Raporu, 382, 410.
[2] Statistiçeskiye tablitsı o sostoyani gorodov Rossiyskoy imperii. (1842 g.), 8-9, 48-49; Statistiçeskiye Tablitsı Rossiyskoy imperii za 1856 g., 162-163, 168-169, 172-173; D.İ.İSMAİL-ZADE: Naseleniye gorodov Zakavkazskogo Kraya VI-XIX, naçale XXV, Moskova 1991, 61; P.G.RINDZYUNSKIY: Gorodskoye grajdanstvo doreformennoy Rassii. Moskova 1958, 211; Ş.K. KAKURIYA: Naseleniye Tibilisi (1803-1859 gg). (Aftorefarat-doktora çalışması tezi), Tibilisi 1965, 7 .
[3] İlber ORTAYLI: a.g.e., 348.

4.TABLO[4].

Ulus ve kavimler	Tiflis guberniyası	Kutayıs guberniyası	Kars sancağı
Azerbaycanlılar[5]	107 383	750	2347
Gürcüler	467 631	868 766	543
Ermeniler	196 189	24 043	73 406
Ruslar	79 082	19 273	22 327
Türkler	24 722	46 665	63 547
Kürtler	2 538	1 824	42 968
Tatlar	-	34	6
Yunanlar	27 118	14 482	32 593
Abhazlar	41	59 469	-
Osetinler	67 268	4 240	520
Kyürinler	1 149	55	11
Talışlar	152	55	10
Ukrainler	4 772	4 008	5279
Yahudiler	5 188	7 006	1 138
Almanlar	8 340	1 065	430
Polonyalılar	6 282	1 938	3 243
Beyazruslar	247	152	250
Litvanyalılar	1 263	450	892
Farslar	1 991	1 022	568
Diğerleri;	49 676	2 934	40 516
TOPLAM:	**1051 032**	**1058 241**	**290 654**

5.TABLO[6].

Türkler %53	Türkler %35	Tatarlar %18
Ermeniler	%22	
Gürcüler	%17	
Ruslar	%3,3	

[4] D.İ. İSMAİL-ZADE: Nasileniye gorodov, .222-223'deki Tablodan yararlanılmıştır.
[5] Aslında Azerbaycanlılarla Türklerin toplam sayısının aynı satırda gösterilmesi gerekmektedir.
[6] Ensinlopediçaskiy Slovar Brokgauzoy, Efrona, Tom, 336–336; Russkaya Voennaya Ansiklopediya, Tom III, Sankt Petersburg, 1911, 65.

6.TABLO[7].

Ermeniler	4080 kişi
Ruslar	61 kişi
Yahudiler	53 kişi
Gürcüler	45 kişi

7.TABLO. Cenub - i Garbi Kafkas Hükümetinin Yerli Nüfûsunu Gösterir İstatistik 1916 Yılına ait İdârî İstatistik / Bölgeler.[8]

Milletler		Oltu	Ardahan	Kars	Kağızman	Batum	Artvin	Ahıska	Ahılkelek A Bölgesi	Sürmeli	Eçmidazin A Bölgesi	Yekûn	
Müslümanlar	Şehirde	500	600	1.000	2.100	2.589	143	315	—	—	—	**7.247**	**468.447**
	Köyde	32.000	77.700	81.127	28.918	56.857	25.146	51.712	7.000	55.735	44.805	**461.206**	
Ermeniler	Şehirde	1.000	1.040	10.000	7.634	5.106	4.853	17.875	—	—	—	**48.108**	**186.289**
	Köyde	500	280	42.983	22.023	83	3.658	9.693	1.500	31.718	25.743	**138.181**	
Ruslar	Şehirde	—	120	400	3	4.420	—	205	—	—	—	**5.148**	**23.066**
	Köyde	—	2.140	14.245	471	1.062	—	—	—	—	—	**17.918**	
Rumlar	Şehirde	20	350	1.240	—	934	—	—	—	—	—	**2.544**	**15.613**
	Köyde	320	383	10.270	1.210	813	—	73	—	—	—	**13.069**	
Gürcüler	Şehirde	—	—	—	—	3.559	—	1.477	—	—	—	**5.036**	**14.172**
	Köyde	—	—	—	—	419	—	7.487	1.230	—	—	**9.136**	
Kürt-Yezîdî	Şehirde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	**10.559**
	Köyde	—	—	—	—	—	—	—	—	10.559	—	**10.559**	
Yahudiler	Şehirde	—	—	—	—	—	—	3.235	—	—	—	**3.235**	**3.235**
	Köyde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Alman Eston Polonyalı	Şehirde	—	—	24	—	65	—	—	—	—	—	**89**	
	Köyde	—	—	773	—	55	—	—	—	—	—	**788**	**877**

7 Ensinlopediçaskiy Slovar Brokgauzoy, Efrona, Tom, 526-527.
8 A.E. GÖKDEMİR: A.g.e., 104.

8.TABLO. 1 Ekim 1948'de göçmenlerin durumu.[9]

İSİMLER	Sürülen (Kişi)	Sonrada ek sürülen (kişi)	Doğan Sayısı (kişi)	Ölen Sayısı (kişi)	Serbest bırakılan (kişi)	İskâna tabî tutulan (kişi)	**TOPLAM (kişi)**
Kırımdan Sürülen	220238	7219	6564	44887	3531	185603	**234021**
Kalmıklar	90940	-	2702	16594	1364	74918	**93642**
Çeçenler ,Balkarlar İnguşlar,Karaçaylar	575768	2759	28120	146892	7018	452737	**606647**
Gürcistan sürülen	94955	714	2873	15432	2175	80935	**98542**
Almanlar	949829	120192	25792	25030	45275	1037784	**1012754**

9.TABLO. 1 Ekim 1948 Tarihine kadar firar edenlerle (iskân yerlerini terk eden) ilgili rapor. (25 Kasım 1948).[10]

Sürülen Halklar	İskâna tâbi Tutulanların sayı (kişi)	Firar eden (kişi)	Arananlar (kişi)
Almanlar	1 004 398	22 235	6 896
Kuzey Kafkasya'da	451 724	15 992	2 637
Kırım Tatarlaları, Balgar, Rum,	186 864	8 527	2 709
Türk, Kürt, Hemşin	81 074	2 310	361
Kalmıklar	76 136	801	249
Vlasovcu	134 930	12 522	3 007
"Oynovtsı"	96 398	12 877	4 282
Litvanyadan	48 150	1 609	682
Hainler	25 077	668	132
TOPLAM	**2 104 751**	**77 541**	**20 955**

[9] N. F. BUGAY: Turki iz Meskhetii; dolgıy put kı reabilitatsii. Moskova 1994, 67.
[10] N.F.BUGAY: A.g.e., 69.

10. TABLO.

TABLO NO: 1	1939'da Ahıskalıların bulundukları yerlerle ilgili arşiv belgeleri				Svobodnyuk Başkanlığında Sov.Birl. KP MK'nın komisyonunun 1987 arşiv belgelerine göre 1988 Mayısında denetleme sonuçları				
İller(rayonlar)	Nüfus Sayımına göre hane sayısı	1939 Nüfus sayımına göre nüfus sayısı	1944 Kasımında Orta Asya'ya sürgüne tabî tutulanlar						
			Hane Sayısı	Nüfus Sayısı	1944' deki nüfus sayımı	1988' deki nüfus sayımı	1988' deki boş kalmış köy sayısı	1988' deki köylerdeki nüfus sayımı	1944' e göre nüfus sayısı eksikliği
Agıgün	10950	65700	6625	49040	73	38	34	22000	33700
Ahıska	10500	66000	6350	37010	70	51	19	51400	15600
Aspindze	9700	48500	5913	39480	67	43	24	11000	37500
Ahılkelek	1500	9000	910	6380	10	4	6	-	-
Bağdanovka	300	5000	202	2820	2	-	2	-	-
Bilanco	**32 950**	**194200**	**20000**	**134730**	**222**	**136**	**85**	**84400**	**85800**

11. TABLO. Özbekistan'ı terk ederek Rusya Federasyonu'nun vilâyetlerine tahliye edilen Ahıska Türklerinin dağılımı . (1 Ocak 1990)[11].

	NÜFUS SAYISI		AHISKA TÜRKLERİ'NİN GENEL NÜFUSU							
	HANE SAYISI	KİŞİ SAYISI	Çalışabilir	İŞ BULANLAR		14 yaşına kadar ki çocuklar	NÜFUSUN:			
				Toplamı	Çalışabilenlerin oranı		Öğrenci	Eğitim alanlar	0-6 yaş çocuklar	Kreş ve anaoku-lunda bulunanlar
Toplamı	**3247**	**14073**	**6694**	**4171**	**62.3**	**5373**	**2408**	**2380**	**2965**	**1036**
Belgorod Vilayeti	904	3837	1855	1176	63.4	1472	740	726	732	396
Voronej Vilayeti	654	2820	1314	922	70.2	949	337	337	612	168
Kalenin Vilayeti	23	128	54	48	88.9	50	26	26	24	14
Kursk Vilayeti	526	2513	1192	620	52	1095	472	458	623	126
Orlov Vilayeti	728	3095	1395	776	55.6	1163	546	546	617	92
Smolensk Vilayeti	412	1680	884	629	71.2	644	287	287	357	240

[11] N.F.BUGAY: A.g.e., 129.

12.TABLO. Sovyetler Birliği'nde 1989'da yapılan sayım sonuçlarına göre Ahıska Türklerinin sayılarının cumhuriyetlere göre dağılımı şöyleydi [12] :

Ülkeler	Resmi	K/ Resmi
Özbekistan	106.300	160.000
Kazakistan	49.600	85.000
Kırgızistan	21.300	32.000
Azerbaycan	17.700	35.000
Rusya	9. 900	25.000
Gürcistan	2. 700	2.500
Toplam	**207.500**	**339.500**

13.TABLO. 1 Ocak 1997 tarihinde Ukrayna'daki Ahıska Türk nüfusunun dağılımı şöyledir[13].

Bölgeler	Aile sayısı	Kişi sayısı
Kırım Özerk Cumhuriyeti	55	250
Dnepropetrovsk	37	195
Donetsk	601	2908
Zaporojye	40	207
Kiyev	29	151
Kirovograd	18	95
Lugansk	15	80
Mikolayevska	90	450
Odessa	27	135
Poltava	25	125
Sumska	45	205
Kharkov	40	215
Kherson	1010	5100
TOPLAM	**2032**	**10116**

[12] Natsıonalnıy sostav naseleniya SSSR. Po dannım Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989g.Moskova 1991, 6, 13-15, 22, 32, 92, 102, 118, 126 ; Nadir DEVLET: Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, 62; Zakir B. AVŞAR, Zafer S, TUNCALP: Sürgünde 50 yıl, Ahıska Türkleri, TBMM Yayınları No:73, 10-11; Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, Ferhan YORULMAZ, Ayşe YORULMAZ: Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri. Vadi Yayınları, Ankara 1994, 69.

[13] T.KLINÇENKO, O.MALNOVSKA, İ.MİNGAZUTDİNOV, O.ŞAMŞUR: Stanovişe Bijentsiv Turkiv - Meskhetintsiv vi Ukraynı, Navkova dopovid. Kiyv. 1999 p, (Ukrayin dilinde), 98.

14. TABLO. Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Dağılımı (26. 03. 2002) [14].

Dağılım İller	Toplam		10856'ya göre		4360'a göre		588'e göre		01.04.2000'den sonra gelenler	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Bursa İli	4015	18824	1102	5165	947	4386	1266	5761	700	3512
Bursa(Mekz)	3400	15996	972	4625	827	3870	1001	4489	600	3012
İnegöl	615	2628	130	540	120	516	265	1272	100	500
İstanbul	420	2010	62	302	88	405	130	587	145	712
Antalya	228	1070	38	176	30	142	100	450	60	302
Gebze	140	662	61	288	50	236	13	58	16	80
Çınarcık	145	699	20	98	24	110	61	286	40	205
Çanakkale	95	441	21	100	24	102	40	187	10	52
Konya	40	187	25	114	15	73	-	-	-	-
İzmir	56	270	12	56	13	59	31	155	-	-
Ankara	53	252	25	120	4	18	24	114	-	-
Aydın	63	295	26	129	4	16	28	124	5	26
Denizli	41	200	10	48	7	33	24	119	-	-
Adana	12	62	-	-	-	-	12	62	-	-
Adapazarı	10	47	-	-	10	47	-	-	-	-
Trabzon	10	51	10	51	-	-	-	-	-	-
Samsun	6	30	-	-	6	30	-	-	-	-
Kırkkale	4	22	-	-	-	-	4	22	-	-
Kütahya	3	16	-	-	3	16	-	-	-	-
Iğdır	21	114	-	-	-	-	16	97	5	17
Van	1	5	1	5	-	-	-	-	-	-
Iğdır'da Vatandaş olan	180	785								
Türkiye genel	**5359**	**25257**	**1413**	**6652**	**1221**	**5673**	**1749**	**8022**	**1681**	**8418**

15. TABLO. 1993 Tarih ve 3835 Sayılı Kanunla Sovyetler Birliğinden Türkiye' ye Gelen Ahıska Türklerini Gösteren Tablo [15]

Geldikleri Ülke	GELENLERİN YAŞ GRUPYARINA GÖRE DAĞILIMI								
	Aile	Nüfus	0-6	7-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60
Azerbeycan	40	163	30	38	26	40	9	2	12
Kazakistan	71	319	51	93	51	70	31	6	17
Kırgızistan	23	87	15	26	15	15	6	5	5
Rusya Federas	35	144	21	43	26	24	14	5	11
Özbekistan	10	37	5	9	8	6	4	1	4
TOPLAM	**179**	**750**	**122**	**209**	**126**	**155**	**64**	**25**	**49**

[14] Anavatanımız Türkiye'ye Göç Eden Ahıska Türklerinin Dağılımı, Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Dergisi, Mayıs 2002, Sayı : 2, 46.

[15] Mehmet BEYDOĞAN: Türk Dünyası ve Ahıska Türklerinin yeri. Yüksek Lisans Tezi. Danışman İbrahim YILMAZÇELİK, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı), Elazığ 2000, 77 ; Zakir B. AVŞAR, - Zafer S.TUNÇALP: a.g.e. 53.

16. TABLO. Türkiye' ye Göç eden Ahıskalıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı:

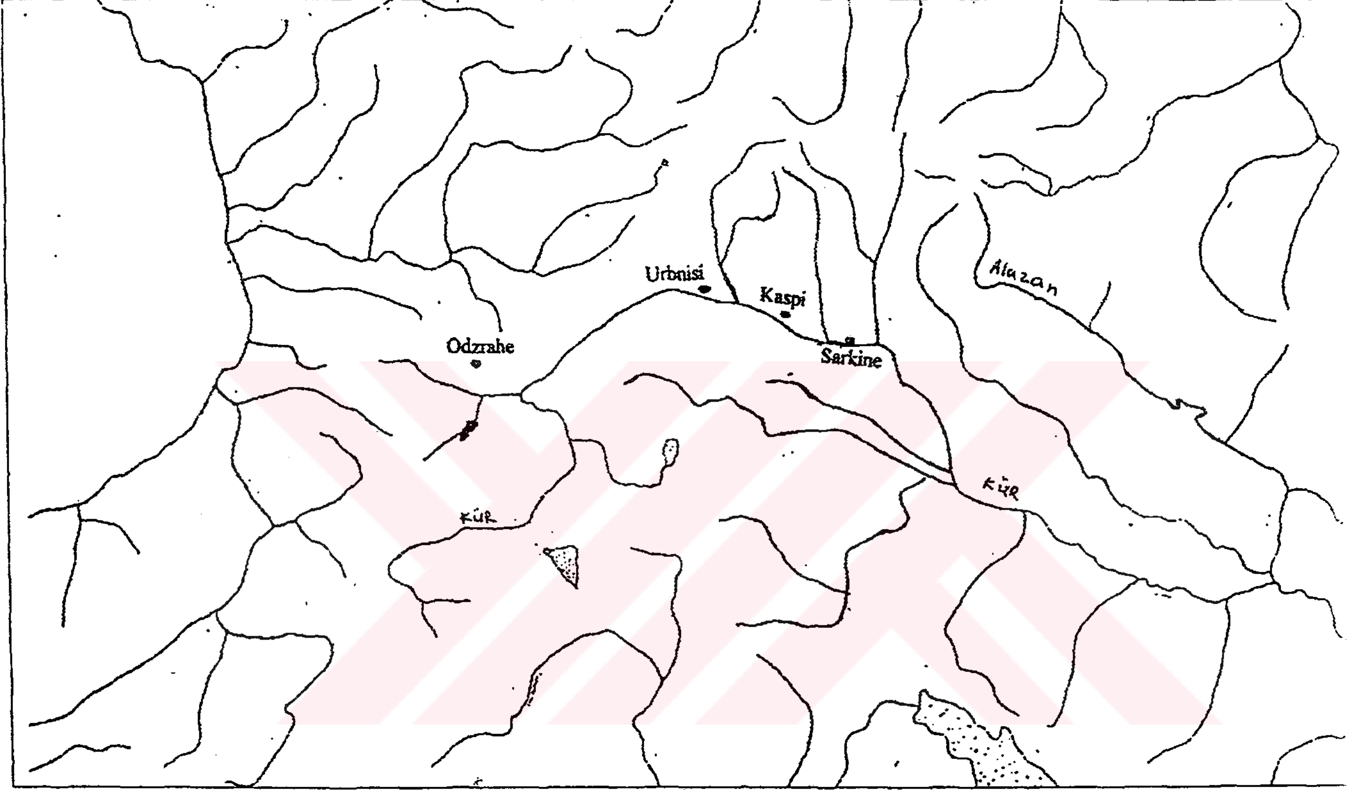
Geldikleri Ülke	GELENLERİN SAYISI							
	Aile	Nüfus	Kadın	Erkek	Coc.Sayısı Toplam	Kız	**Toplam**	**Erkek**
Azerbaycan	40	163	41	42	83	34	**46**	**80**
Kazakistan	71	319	70	74	144	94	**81**	**175**
Kırgızistan	23	87	23	23	46	14	**27**	**41**
Rusya	35	144	36	35	71	29	**44**	**73**
Özbekistan	10	37	10	10	20	6	**11**	17
TOPLAM	**179**	**750**	**180**	**184**	**364**	**117**	**209**	**386**



1. HARİTA[1]

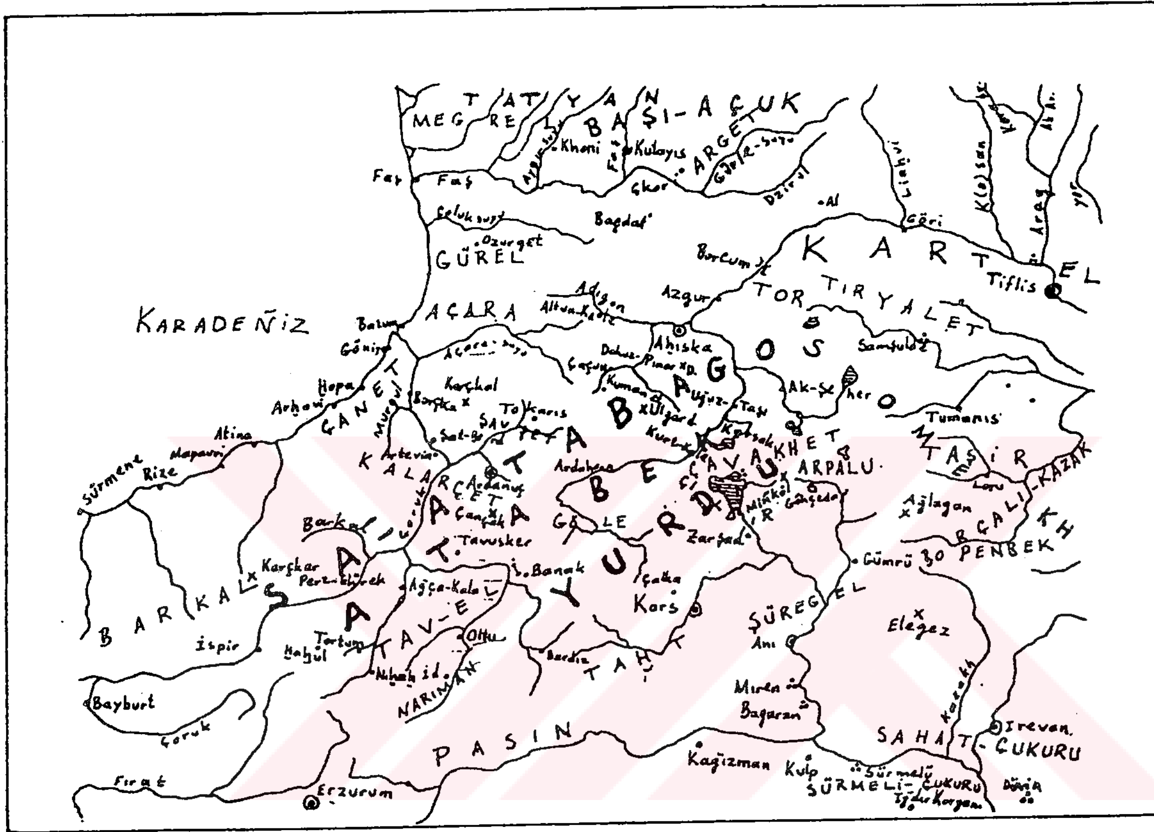
III. M.Ö. IV. yy. Buntürk şehirleri

(Harita Moktseva Kartlisa ve II. haritada verilen bilgiler esasında hazırlanmıştır.)



1 Leyla TAĞIZADE: Borçalı'nın Dünü ve Bugünü-I, KÖK Araştırma Dergisi, Cilt IV, S. 2, Güz 2002,70

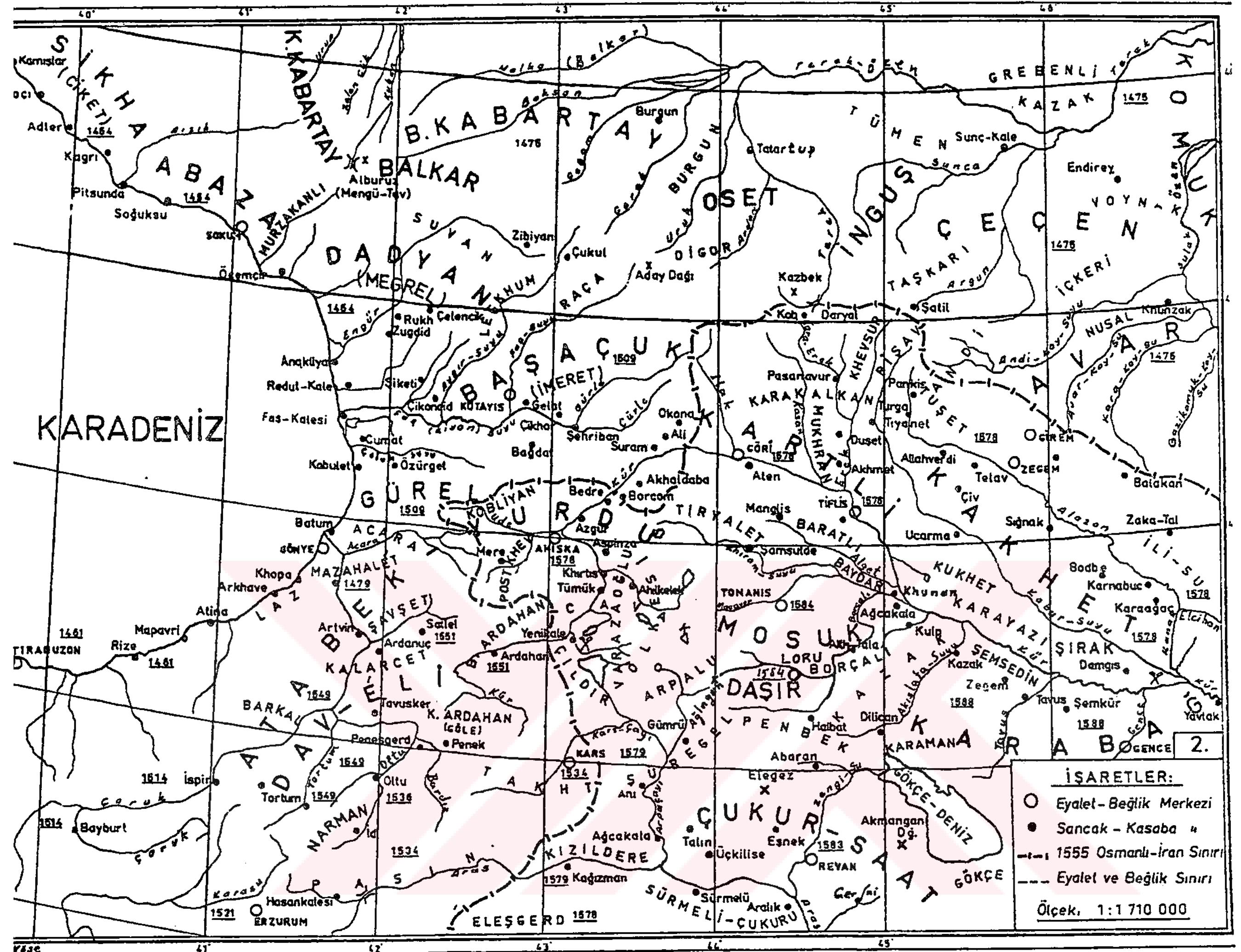
2. HARİTA[2]



Kıpçaklı-Atabekler Yurdu/Sa-Atabago (1267-1578).

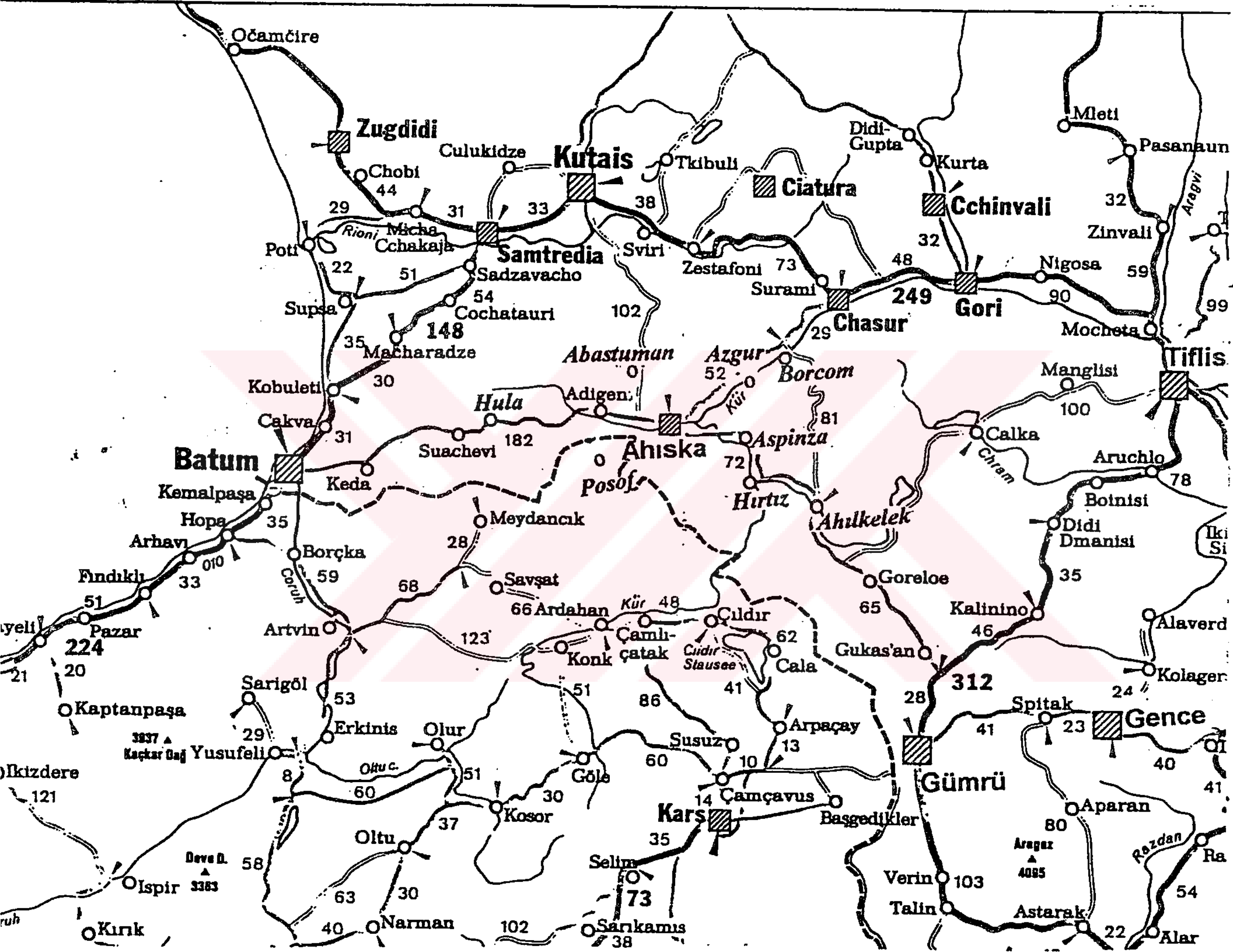
2 Zakir AVŞAR, Zafer S.TUNÇALP: Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.73, Ankara 1994.118.,

3. HARİTA[3]



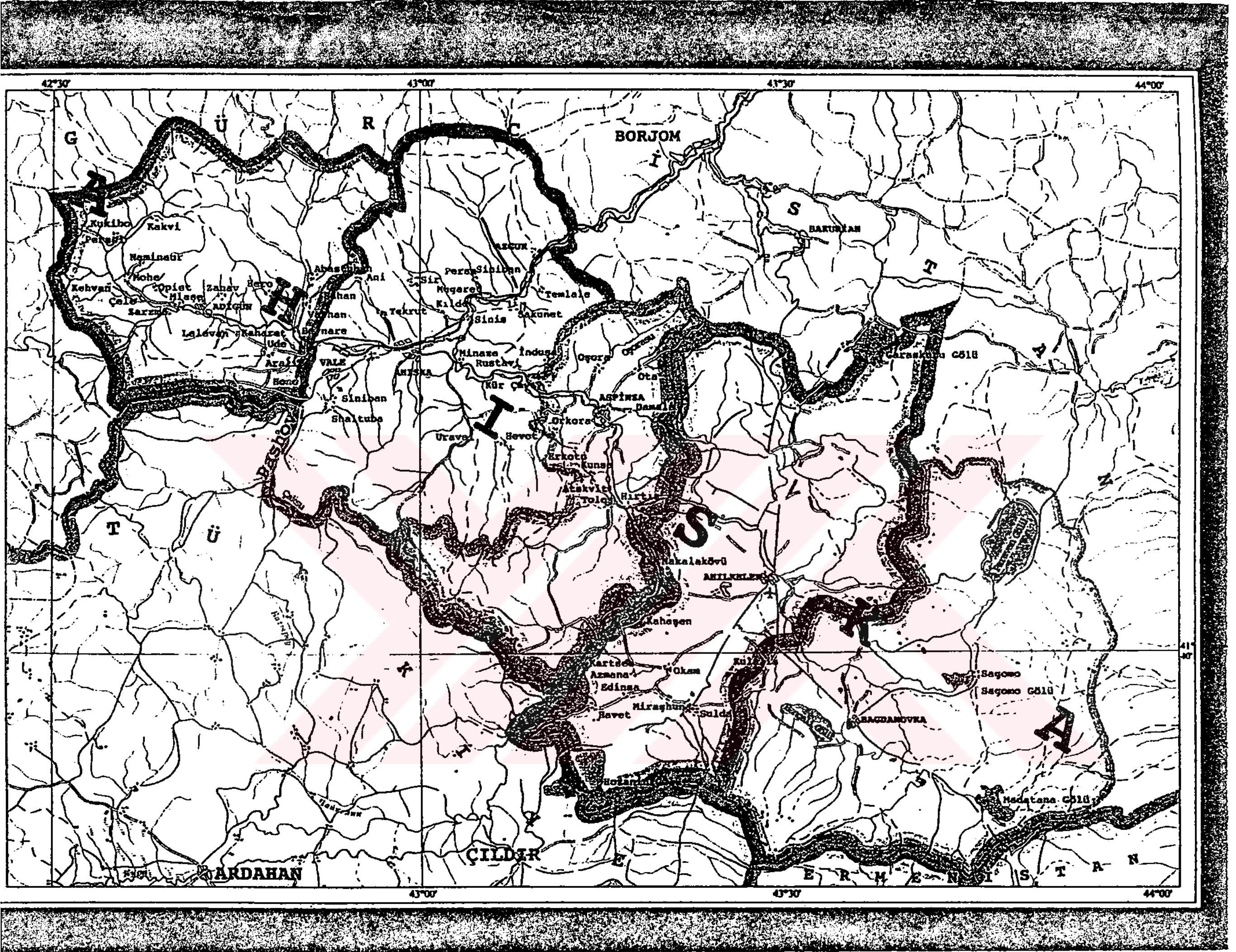
3 Fahrettin M. KIRZIOĞLU, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590). TTK Basımevi, Ankara 1993.

4. HARİTA



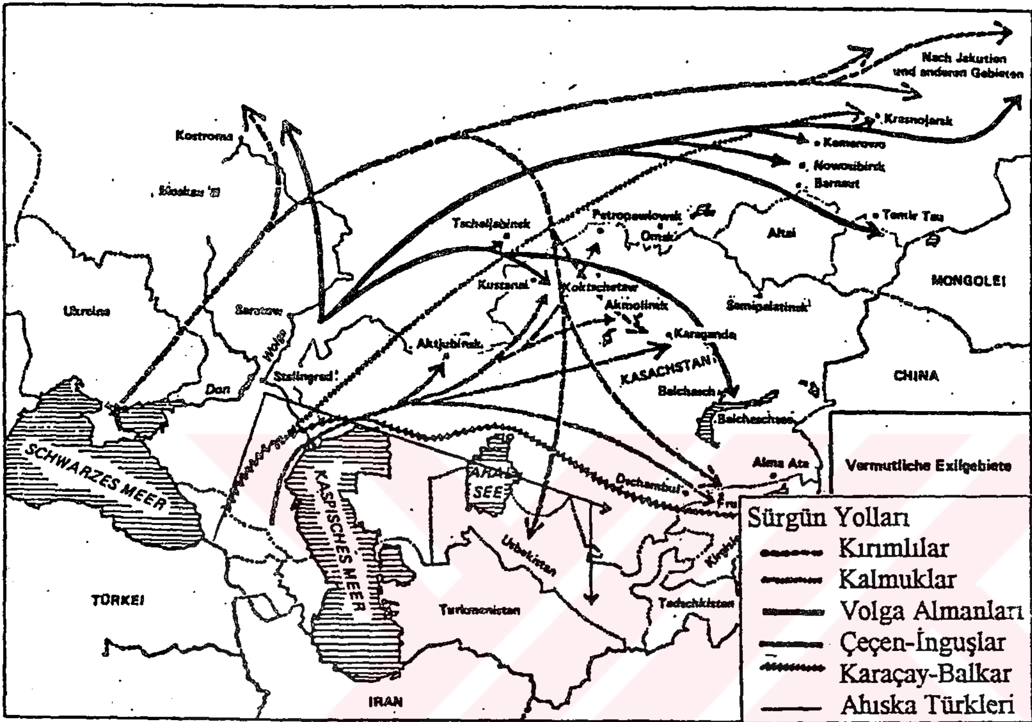
Očamčire
Zugdidi
Chobi
Culukidze
Kutais
Tkibuli
Ciatura
Didi-Gupta
Kurta
Cchinvali
Mleti
Pasanaun
Zinvali
Poti
Micha Cchakaja
Rioni
Samtredia
Sviri
Zestafoni
Surami
Chasur
Gori
Nigosa
Mocheta
Tiflis
Supsa
Sadzavacho
Cochatauri
Macharadze
Kobuleti
Abastuman
Azgur
Borcom
Manglisi
Hula
Adigen
Cakva
Batum
Suachevi
Ahıska
Aspinza
Calka
Chram
Aruchlo
Keda
Posof
Hırtız
Ahılkelek
Bolnisi
Kemalpaşa
Hopa
Arhavi
Fındıklı
Pazar
Meydancık
Borçka
Didi Dmanisi
Savşat
Çoruh
Goreloe
Kalinino
Alaverdi
Artvin
Ardahan
Kür
Çıldır
Konk
Çamlı-çatak
Cala
Gukas'an
Kolager
Kaptanpaşa
Sarigöl
Erkinis
Olur
Gümrü
Spitak
Gence
Kaçkar Dağ
Yusufeli
Susuz
Arpaçay
İkizdere
Oltu ç.
Göle
Çamçavus
Kosor
Kars
Başgedikler
Aparan
Oltu
Deve D.
Selim
Aragaz
Ispir
Verin
Talin
Narman
Sarıkamış
Astarak
Razdan
Alar
Kırık

5. HARİTA[4]



4 Ahıska Dergisi, Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni, Haziran 2001, KAPAK..

6. HARİTA



Sürgün...

7. HARİTA



KUZEY BUZ DENİZİ
BALTIK DENİZİ
KARADENİZ
AKDENİZ
HAZAR DENİZİ
KIZIL DENİZ
BASRA KÖRFEZİ
1- TÜRKİYE CUMH.
2- KUZEY KIBRIS TÜRK CUMH.
3- NAHCIVAN
4- AZERBAYCAN
5- TÜRKMENİSTAN
6- ÖZBEKİSTAN
7- KAZAKİSTAN
8- KIRGIZİSTAN
9- ALTAY TÜRKLERİ
10- HAKAS TÜRKLERİ
11- TIVA TÜRKLERİ
12- SAHA TÜRKLERİ
13- BAŞKURDİSTAN
14- TATARİSTAN
15- ÇUVAŞİSTAN TÜRKLERİ
16- BOSNA-HERSEK CUMH.
17- DOĞU TÜRKİSTAN
18- SARI UYGURLAR VE SALURLAR
19- DAĞISTAN TÜRKLERİ
20- KUMUK TÜRKLERİ
21- ÇEÇENİSTAN-İNGUŞETYA
22- KABARDEY-BALKAR TÜRKLERİ
23- KARAÇAY-ÇERKES ÖZERK CUMH.
24- ABHAZYA
25- ACARA TÜRKLERİ
26- AHISKA TÜRKLERİ
27- KIRIM TÜRKLERİ
28- GAGAVUZ TÜRKLERİ
29- BALKAN TÜRKLERİ
30- ÜSKÜP TÜRKLERİ
31- KOSOVA TÜRKLERİ
32- BATI VE ORTA AVRUPA TÜRKLERİ
33- FİNLANDİYA TÜRKLERİ
34- SAHA TÜRKLERİ
35- DOĞU SİBİRYA TÜRKLERİ
36- TOBOL TÜRKLERİ
37- TATAR TÜRKLERİ
38- BAŞKURT TÜRKLERİ
39- MİŞER TÜRKLERİ
40- NOGAYLAR
41- STAVROPOL TÜRKMENLERİ
42- AZERBAYCAN TÜRKLERİ
43- IRAK TÜRKMENLERİ
44- SURİYE TÜRKLERİ
45- HORASAN TÜRKLERİ
46- AFGANİSTAN TÜRKLERİ
47- TACİKİSTAN TÜRKLERİ
48- KAŞGAY TÜRKLERİ
49- HAMSİ TÜRKLERİ
50- MOĞOLİSTAN HOTON TÜRKLERİ
51- MOĞOLİSTAN KAZAKLARI
52- ABD VE KANADADAKİ TÜRKLER
53- AVUSTURALYADAKİ TÜRKLER
54- SOR TÜRKLERİ
55- KARAKALPAKLAR
Yeni Avrasya Dergisi'nin armağanıdır.
E-mail: bilgi@yeniavrasya.com.tr
Internet Adresi: http: www.yeniavrasya.com

8. HARİTA[5]



· Haziran 1989 sonrası Ahıskalı Türklerin geçici iskân bölgeleri.

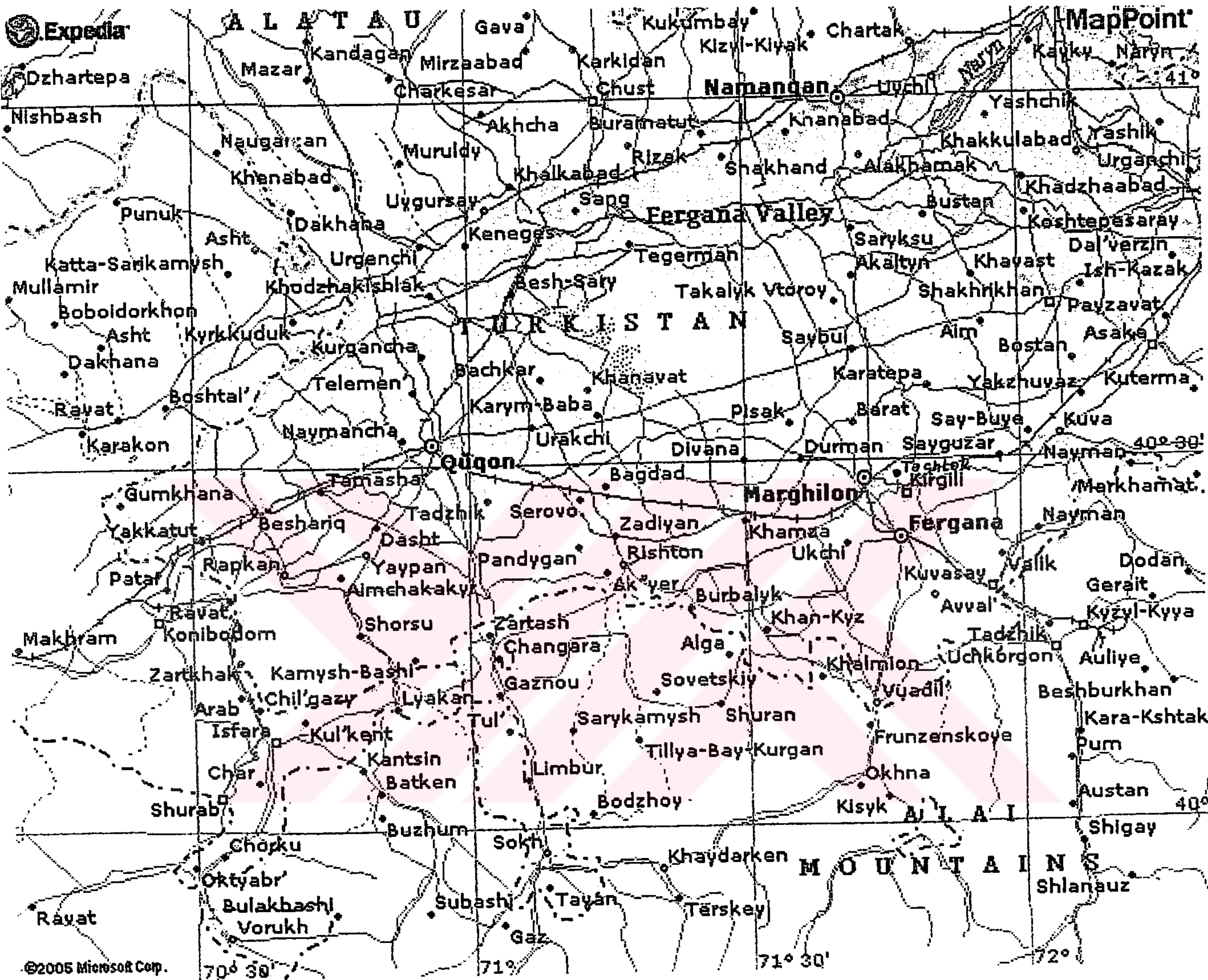
9. HARİTA



5 Zakir AVŞAR, Zafer S.TUNÇALP: Sürgünde 50 yıl. Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.73, Ankara 1994,121.

10.HARİTA

FERGANA BÖLGESİ



1. KARAR[6]

Tamamen Gizli.

DEVLET SAVUNMA KOMİTESİ
Yoldaş J.V.STALİN

Gürcistan SSC'nin Türkiye'yle sınırı olan bölgelerinde Türk nüfusu oturmaktadır.

Söz konusu nüfusun önemli bir kısmı yıllardır Türkiye tarafındaki akrabalarıyla temas kurmak suretiyle muhaceret eğilimi içinde olup kaçakçılık yapmakta, Türk istihbarat organları için casus eleman angaje etme kaynağı oluşturmakta ve eşkıya gruplarına insan gücü temin etmektedir.

SSCB sınırının Gürcistan SSC kısmında sınır güvenliğini temin etmek amacıyla SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adige ve Boğdanovka rayonları ile Acaristan Özerk SSC'ine bağlı bazı köy topraklarından Türk, Kürt ve Hemşinli olmak üzere 16.700 hanenin toplam 26.000 kişilik nüfusunun Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan SSC'ne tahliye edilmesini uygun görmektedir.

Türkler tahliye edildikten sonra bu bölgeye Gürcistan'ın diğer bölgelerinden toprak sıkıntısı çeken 7.000 kolhozcu hanesinin iskan edilmesi uygun bulunmuştur.

Aynı zamanda sınırın söz konusu mahallinde SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nce sınır rejimini yoğunlaştırıcı özel tedbirler alınacaktır.

Dolayısıyla Devlet Savunma Komitesi'ne taslak getirmek üzere karar vermenizi arz ederim.

Önlemler konusunda Gürcistan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi ve Gürcistan SSC Halk Komiserleri Şurası (Bakanlar Kurulu) ile mutabakata varılmıştır*.

SSCB HALK İÇİŞLERİ KOMİSERİ
Lavrantiy BERİA

6 Kıyas ASLAN: Ahıska Türkleri Ankara 1995, 37-38.

2. KARAR[7]

28 Kasım 1944

Devlet Savunma Komitesi Başkanı
Yoldaş J.T.V.Stalin'e
SSCB Halk Komiteleri Kurulu Başkanı
Yoldaş V.M.Molotov'a
Birlik Komünist *(Bolşevik)* Partisi
Merkez Komitesi Başkanı
Yoldaş G.M.Malenkov'a

Devlet Savunma Komitesi'nin kararı uyarınca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Türklerin, Kürtlerin ve Hemşillerin Gürcistan SSC sınır bölgesinden tahliye etme işlemlerini tamamlamıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup, muhaceret eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık önlemleri bu yılın 20 Eylül gününden 15 Kasım gününe kadar alınmıştı. Nitekim tahliyeye tabi tutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye ile devlet sınırımızın korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek kuvvetlendirilmişti. Adige, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ve Boğdanovka rayonlarında tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar hareket halinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskan yerlerine doğru yol almaktadır. Tahliye işlemleri düzenli ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır rayonlarına Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7 bin köylü hanesi iskan edilecektir.

Ayrıca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki bölgede hudut güvenliğini artırmak için özel önlemler almaktadır.

SSCB Halk İçişleri Komiseri
LAVRANTİY BERİYA

7 Kıyas ASLAN: Ahıska Türkleri Ankara 1995, 45-46

3. KARAR[8]

<60>

УКАЗ
Президиума Верховного Совета Союза ССР № 135/142
О снятии ограничений по спецпоселению с крымских татар, балкарцев, турок — граждан СССР, курдов, хемшилов и членов их семей, выселённых в период Великой Отечественной войны

28 апреля 1956 года

Учитывая, что существование ограничения в правовом положении находящихся на спецпоселении крымских татар, балкарцев, турок — граждан СССР, курдов, хемшилов и членов их семей, выселенных в 1943—1944 годах с Северного Кавказа, из Грузинской ССР и Крыма, в дальнейшем не вызывается необходимостью. Президиум Верховного Совета Союза ССР постановляет:

1. Снять с учета спецпоселений и освободить из-под административного надзора органов МВД СССР крымских татар, балкарцев, турок — граждан СССР, курдов, хемшилов и членов их семей, выселенных на спецпоселение в период Великой Отечественной войны.

2.* Установить, что снятие ограничений с лиц, перечисленных в статье первой настоящего Указа не влечет за собой возвращение им имущества, конфискованного при выселении, и что они не имеют права возвращаться в места, откуда были выселены.

Председатель Верховного Совета СССР К. Ворошилов
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР Н. Пегов

ГАРФ. Ф.Р—8131.Оп.32.Д.7351.Л.106—107.

*Статья 2 частично утратила силу. Указ от 9 января 1974 г.

8 N.F.BUGAY: Turki Mesketinsi: Dolgiy Put ki reabilitastsii (1944-1994), Mejdunarodnaya obşestva mesketinsikh Turok, Vatan, Fond represirovannıkh narodov i grajdan, Moskova, 1994, 92

4. KARAR[9]

AHISKA TÜRKLERİNİN TÜRKİYE'YE KABULÜ VE İSKÂNINA DAİR KANUN

Kanun Numarası	**: 3835**	
Kabul Tarihi	**: 2/7/1992**	
Yayımlandığı R. Gazete	**: Tarih : 11/7/1992**	**Sayı : 21281**
Yayımlandığı Düstur	**: Tertip : 5 Cilt : 31**	**Sayfa :**

Madde 1 — Eski Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerde dağınık halde yaşayan ve "Ahıska" Türkleri olarak adlandırılan soydaşlarımızdan Türkiye'ye gelmek isteyenler, en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulunca belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak kaydıyla, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskânları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre yapılır.

Gayrimenkul verilerek yapılacak iskânda vali ve kaymakamlar temlikte yetkilidir. Temlik cetvelinde, ailenin bütün fertleri eşit hisselerde belirtilir ve tapuya da temlikteki gibi tescil edilir.

Madde 2 – 3 üncü maddede belirtilen görevleri yapmak üzere, Başbakanın görevlendireceği bir Bakanın koordinatörlüğünde; İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Gümrük, Millî Eğitim, Bayındırlık ve İskân, Sağlık, Ulaştırma, Tarım ve Köyişleri, Orman Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine ve Dışticaret Müsteşarlığı, Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu yetkililerinden oluşan bir üst komisyon kurulur.(1)

Üst komisyona bağlı olarak, başbakanın görevlendireceği Bakanlıkça belirlenen illerde valinin veya görevlendireceği kişinin başkanlığında ve konunun özelliği dikkate alınarak, birinci fıkrada yazılı bakanlıkların ve kuruluşların o ildeki şube ve kurum başkanlarının iştirak edeceği alt komisyonlar kurulur. İllerde kurulacak alt komisyonlar, üst komisyonun vereceği görevleri yapar.(1)

Madde 3 — Üst komisyonun görevleri şunlardır :

a) Türkiye'ye göçmen olarak gelecek Ahıska Türklerinin kabul şartlarını, geçici ve kati iskân yerlerini belirlemek,

b) Yerleştirme ve İskân programlarını hazırlamak,

c) Göçmenleri üretici duruma getirmek için gerekli tedbirleri almak,

d) Ahıska Türklerinden Türkiye'ye gelmek isteyenleri tespit ve bulundukları yerler ile Türkiye'ye hareket edecekleri bölgelerden toplanmalarını temin etmek, hareket sırasında iaşe, ibate ve sağlık konularında yapılacak işlemleri planlamak, bulundukları yer ülke yetkilileri ile koordinasyonu sağlayacak ön heyet oluşturmak,

e) Ön heyetin yapacağı giderler ile göçmenlerin bulundukları yerlerden nakil, barındırma ve iskân masrafları için sağlanan ödeneğin miktarını belirlemek,

f) Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunca verilecek diğer görevleri yapmak.

Üst komisyonun kararları görevli Bakanın onayı ile kesinleşir.(1)

Madde 4 — Göçmenlerin kendilerine ait zati ve ev eşyalarının tamamı ile mülkiyetinin kendilerine ait olduğu belgelenen her türlü eşya ve damızlık hayvan, bir defada Türkiye'ye getirilmek koşuluyla her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır.

(1) 31/8/1996 tarih ve 4184 sayılı Kanunun 2 nci maddesiyle, bu fıkralarda geçen "Devlet Bakanının" ibareleri "Bakanın"; "Devlet Bakanlığınca" ibaresi ise "Başbakanın görevlendireceği Bakanlıkça" olarak değiştirilmiş ve metne işlenmiştir.

Madde 5 — Göçmenlerin nakil ve iskân masrafları ile diğer giderleri için gerekli ödenekler öncelikle sağlanır. Bu ihtiyaçları karşılamak için, ilgili bakanlık ve kuruluş bütçelerinde mevcut veya yeniden açılacak tertiplere Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerinden aktarma veya Kızılay'a ödeme yapmaya ve bunlarla ilgili diğer işlemleri yürütmeye, üst komisyonun alacağı kararlar doğrultusunda Maliye ve Gümrük Bakanlığı yetkilidir.

Madde 6 — Gerek Türkiye'de iskân edilecek ve gerekse Türkiye dışında, eski Sovyetler hudutları dahilinde halen bulundukları yeni devletlerde kalacak "Ahıska" Türklerinden Bakanlar Kurulunca tespit edileceklere çifte vatandaşlık statüsü sağlanır.

Madde 7 — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 8 — Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

9 YÜRÜRLÜKTEKİ KANUNLAR KÜLLİYATI: 6. CİLT, 7321-7322.